Zakarpats'ka oblast' Memorial Book

Sefer Shefer harere ḳedem

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

•

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY:
Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

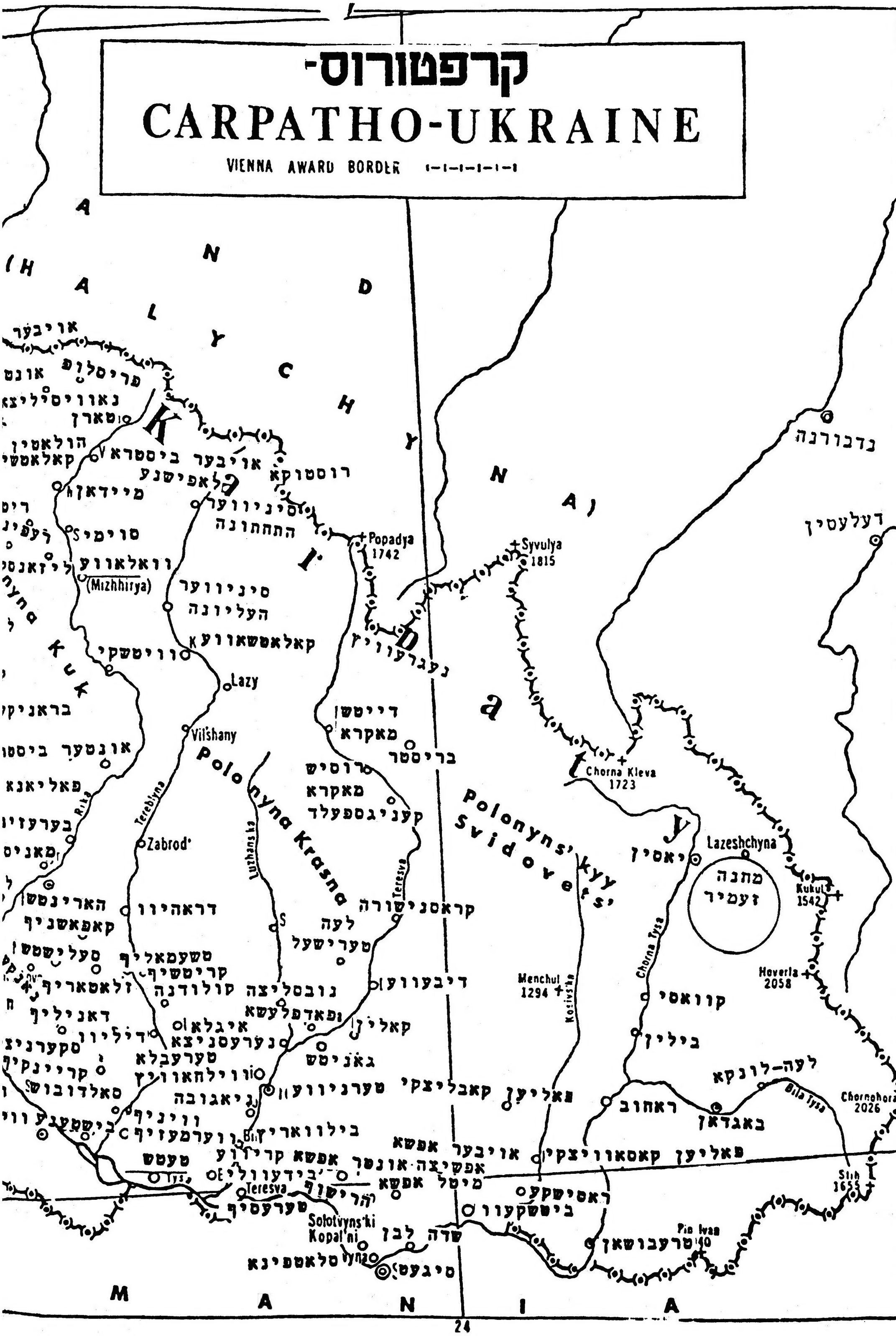
•

Original publication data

AUTHOR	Rozman, Shelomoh.
TITLE	Sefer Shefer harere ḳedem : golat Ḳarpaṭoros - Marmarosh be-tif'artah uve-ḥurbanah / ḥiber Shelomoh Rozman.
IMPRINT	880-03 Brooklyn, N.Y. : Zikhron ḳedoshim, 751 [1991]
DESCRIPT	v. : ill., ports. ; 24 cm.
SUBJECT	Jews -- Ukraine -- Zakarpats'ka oblast'.
	Zakarpats'ka oblast' (Ukraine) -- Ethnic relations.
	Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Ukraine -- Zakarpats'ka oblast'.
ADD'L TITLE	Shefer harere ḳedem.

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U.S.A.

קרפטורוס-
CARPATHO-UKRAINE
VIENNA AWARD BORDER
HALYCHYNA LAND
Karpaty
Popadya 1742
Syvulya 1815
(Mizhhirya)
Lazy
Vil'shany
Polonyna Krasna
Polonyns'kyy Svidovets'
Chorna Kleva 1723
Lazeshchyna
Kukul 1542
Hoverla 2058
Menchul 1294
Chornohora 2026
Stih 1655
Pip Ivan 2040
Zabrod'
Tereblya
Rika
Luzhanska
Teresva
Kosivs'ka
Chorna Tysa
Bila Tysa
Tysa
Solotvyns'ki Kopal'ni
Kuk
מחנה זעמיר
נדבורנה
דעלעטין
ראחוב
באגדאן
יאסין
קוואסי
בילין
טעטש
סיגעט
MARAMUREŞ ROMANIA

49
23
Snina
CZECHOSLOVAKIA
POLAND
HUNGARY
RO
K
IH
Bystre
Zahorb
Vyshka
Zabrod'
Mircha
Smerekove
Lumshury
Polonyna Rivna
Likitsary
Turychky
Simir
Turytsya
Kamenytsya n U.
Vorochiv
Antalivs'ka Polyana
Onokivtsi
Yarok
Domanyntsi
Horyany
Dravtsi
Baranytsi
Korytnyany
Degenivka
Kholmets
Khudlyovo
Kobylyary
Puznyakivtsi
Kal'nyk
Verbyazh
Nyz Veretsky
Pidpolozya
Vysh. Hrabovnytsya
Uklyn
Polonyna Borzhava
Rozsoshe
Velyky Dil
Kamyanka
Babychi
Yablonovo
Zhnyatyno
Hal'
Yanoshovo
Nove Selo
Khmil'nyk
Vlakhovo
Vel.
Didovo
Orosyevo
Oleshnyk
(Vynohradiv)
Matiyevo
Ardovets'
Trosnyk
Petrovo
Dyakovo
Mandok
Vasarosnameny
Turpa
Scale 1:700,000
0 5 10 15 20
Km
שטאוזצא
אוזשאק
סטאווגא
וואלאסאנקא
ווישקא
פיכא
קאסטרין
ליטאם
גרויס בערעזנא
קליין בערעזנא
שטארנא הלאווא
ביקיצאוועצ
דאברינעק
זאריטש
פערעטשין
סוריא רעמעטא
סוריא רעמעטא
פאראשקייוו
פלאסק
נעווויצקי
אנטליך
אונגוואר
גודש
קיזמיך
באבאוויטש
קאמאראוויץ
ליטשאנמונקאטש
שלעסטיך
קליין דאבראן
סטראביטשי
גאראנד
באטאי
באראדי
שאם
קאסאני
בערעגסאז
פאפי
מונקאטש
כלאלייווא
זאלישא
זיהאטי
קלאדני
פאבישט
אנוק
סעלויש
פאסיקא
סאסיקא
ברעזניק
קערעצקי
קישניצא
בראניקע סוהע
זאדניע
ליפשא
קעלצעט
ראקאוויץ
קאשעלי גרויס שארד
ראקיסווא
כוסט
ווערצאץ
קיראליהאזא
שטערנע
נאוסליט
פעקעטע ארדוי

ספר

שפר הררי קדם

גולת קארפאטורוס - מארמארוש
בתפארתה ובחורבנה

חלק שני

•

— תקופת השלטון הצ׳כי — מלחמת העולם השניה והמהפיכות — שקיעת יהדות קארפאטורוס־מארמארוש — טירור הסיצ׳ים — כיבוש קארפאטורוס בידי הצבא ההונגרי — הרדיפות ופשעי המלחמה של הממשל ההונגרי — פלוגות העבודה בחזית המזרח — הגירושים לגיא האבדון שבגליציה — חורבן 430 קהילות קדושות — עקה״ש באושביץ — הזוועות במחנות הריכוז — סיום מלחמת העולם ה־2 — במחנות העקורים — מאחורי מסך הברזל — החייאת ושיקום שארית הפליטה בחסדי ה׳ בגולה ובארצנו הקדושה.

•

חיבר

שלמה רוזמאן

בעמח״ס:

זכרון קדושים ח״א

ראשי גולת אריאל, ג״ח

ושפר הררי קדם ב״ח

•

תשנ״ה

את הספר אפשר להשיג:
מפעל הנצחה „זכרון קדושים"

"Zichron Kedoshim"
P.O. Box 329
Blythebourne Station
Brooklyn, N.Y. 11219

Printed in the U.S.A. by:
EDISON LITHOGRAPHING CORP.
37-25 Tonnelle Ave.
North Bergen, N.J.
(212) 741-2212 / (201) 902-9191
יצחק אייזיק גראס
בנו, חיים אלימלך
חתנו, יוסף אסטרייכער

מן התוכן

בשער הספר

תולדות עם ישראל מאז חרב מקדשו וגלה מארצו, רצופות רדיפות וצרות, יסורים ונדודים, ואימי נוגשים וצוררים שקמו עליו לכלותו. תקופות עברו וחלפו, מנהגי־עולם השתנו, עמים שמשלו על חלקי־עולם נעלמו ממפת־הקיום ואחרים קמו במקומם, אבל חוק־עולם זה של שנאת הגויים את עם ישראל והרדיפות נגדו לא השתנה במאומה. בימים קדומים היתה זו שנאה פרימיטיווית, שנאת בורים ובערים נגד העם הנבחר הנושא עמו את מורשת התורה שניתנה לו מפי הבורא בסיני, ומאוחר יותר לבשה שנאה זו מהדורה של אנטישמיות מודרנית. עמים ומדינות, שהתיימרו על תואר התרבות הנאורה, גם הם, ובעיקר הם, אימצו אל לבם את המשכה של שנאת־ישראל ותירגמוה ללשונות־זעם של מעשי־זוועה שלביצועם ניצלו את מיטב אמצעי המדע המתפתח.

כבר בימים קדומים של תולדותינו ידענו איבה זאת, ידענו את הטבע הטבוע הזה בלב אומות־העולם, את שנאת־עולם לעם־עולם. ״שבכל דור ודור עומדים עלינו לכלותינו״, אנו אומרים מדי שנה בליל חג־החירות שלנו, ליל־הסדר שבו אנו חוגגים בהתרוממות־הרוח את שחרורנו מבית־עבדים שבמצרים. עם אמירת הפיוטים, ההלל והשבחות לבורא כל העולמים על שהוציאנו מעבדות לחירות ומשיעבוד לגאולה, אנו גם מכריזים שאנו מודעים היטב לגורל־הגלות שלנו, שחרף זה שכבר הוציאנו ה׳ מעבדות לחירות ומשיעבוד לגאולה, הנה כל עוד לא נגאלנו גאולת עולמים בביאת משיח צדקנו, עוד מוסיף ללוות אותנו גורל זה של ״בכל דור ודור עומדים עלינו לכלותינו״.

רבות צררונו צוררינו, נחשולים של רדיפות מציפים אותנו, ועם זאת עם ישראל לא כופף ראשו, נשאר בן־חורין בעומק הכרתו. גם בתקופות הקשות ביותר, ידענו לכופף עצמנו בצורה ארעית, בחינת ״על כל דף ודף הייתי מנענע בראשי״, מתאמצים ומשתדלים להישאר קיימים מתחת לגל הסוחף אותנו, ומיד לאחר שהגל עבר — שוב הרמנו ראשנו, והכל משום שאמונת עם ישראל ובטחונו בהשי״ת עמדו כצור איתן, ידענו תמיד כי כל תקופה וכל צרה וכל גלות הם שלבים בדרך לגאולה וכי עוד נזכה שמתוך צרה ימציא

לנו ה׳ הפודה ומציל פדות ורווחה, ולכן, בכל תקופה, ותהיה זו הקשה ביותר, נשאנו עינינו לשמים וביקשנו ובטחנו כי יושב בשמים יחוננו מאוצר החסד והרחמים המנוצר למען שמו הגדול.

ברם, שונה הדבר לגבי כל מה שהתרחש וקרה לנו במלחמת העולם השניה, בשנים תרח״ץ־תש״ה (1945־1938), וכל השוואה בין זה לבין כל אשר אירע לנו בכל התקופה של כאלפיים שנים לפניה אינה תופסת. אמנם, עם ישראל לא ידע מרגוע ומנוחה אפילו לרגע מאז צאתו לגלות. בכל פעם היו מצוקות קשות, ואם הונח ליהודים במקום אחד — הם הועמדו ברדיפות ובנסיונות קשים במקום אחר; יהודים נרדפו, יהודים גורשו ממקום למקום, יהודים עמדו במסעי־הצלב הנוראים, כאשר נדרשו להתכחש לאמונתם ולייחודם והעדיפו לקדש שם שמים ולמות על ייחוד שמו ית׳. ״תולדותם נשפך דמם עליך כמים״ — כדברי הפייטן (תפילת גשם). זו, כמדומה, תמצית סיכומה של היסטוריית־הדמים של עם ישראל.

ואולם, כל מה שאירע לעם ישראל בכל אלפיים שנות הגלות, לכל אורך מסעי הרדיפות והעינויים, מאז חורבן הבית, דרך מסעי־הצלב, האינקוויזיציות והאוטו־דה־פה, גזירות ת״ח ותט״ט וכל השאר — איננו דומה במאומה למה שאירע בימות החורבן האחרון שעולל וחולל אותו אשמדאי ושטן, היטלר ימ״ש, אשר הטביע את העולם כולו במרחץ־דמים; פורענות כזו לא היתה מאז בריאת־העולם. עשרות מיליוני בני־אדם מתו וגוועו במהלכה של מלחמה זו, ועם ישראל שילם בה מחיר מחריד שלא היה כמותו. ששה מיליוני יהודים, ובהם מיליון וחצי ילדים, נהרגו, נשרפו, נחנקו ונטבחו. להיטלר היו מטרות שונות, של נקם בעמים ששיעבדו את גרמניה אחרי תבוסתה במלחמת העולם הראשונה, של כיבוש העולם והפיכת גרמניה ל״גזע עליון״, של דיכוי עמים והרחבת שטחיה של גרמניה, אבל לגבי עם ישראל היתה לו מטרה אחת ויחידה: השמדתו הטוטאלית ומחיקתו מעל האדמה, כדברי הפסוק בתהלים: ״לכו ונכחידם מגוי ולא יזכר שם ישראל עוד״.

*

מבול־הדמים ששטף במלחמת העולם השניה את עם ישראל לא היה כדוגמתו לחרדה ולזעווה. שליש מעם ישראל נכחד בצורה האכזרית ביותר. ששה מיליוני יהודים מתו במיתות המשונות והאכזריות ביותר. הנאצים

הקימו ויסדו תעשייה מתוכננת ומתוחכמת של מוות, שבה בוצעה הריגת יהודים בצורה סיטונית. באירופה, בה היה עיקר בנינה של היהדות, בה התרכז המוח והלב של יהדות העולם, חתכה סכין־הכורת של הנאצים את העיקר ואת לוז־השידרה; לא רק יהדות אירופה כמעט ונמחתה מעל פני האדמה, לא רק בה פגעה השואה האיומה והנוראה מכל מה שידע העם היהודי שבע הרדיפות והתלאות בכל מהלך תולדותיו, אלא מוחה ולבה של כל יהדות־העולם נפגעו פגיעה אנושה ביותר.

היום, חמישים שנה לאחר ימי־האימים ההם, כמעט קשה כבר להעלות על הדעת שאכן התרחשה זוועה נוראה ואיומה זו בעולם בו אנו חיים. קשה להאמין שבמשך למעלה מחמש שנים השתוללה חיית־רצח ששחטה וטבחה, שרפה וחנקה, שהמציאה כל צורה של רצח והשמדה כדי להכחיד בצורה שיטתית את שארית ישראל. קשה להאמין שכך יכל לקרות בעולם זה, שעמים רבים בעולם החפשי שתקו והחרישו, ידעו על נהרות־הדם השוטפים את חוצות אירופה ולא נקפו אצבע כדי למנוע זאת. ואין ביטוי, אין מלים ואין עט־סופר שיוכלו לתאר את השואה המחרידה הזו של השמדת מיליוני קדושים וטהורים, חיסול קהילות גדולות ועתיקות־יומין, עינויים מחרידים במשך שנים של מיליוני יהודים, כליאתם בגיטאות ובמחנות־ריכוז, מחיקת הצלם האנושי מפניהם של מיליוני בני־אדם, שראו את המוות בעיניהם מאות פעמים בטרם בא עליהם המוות הסופי, כשנשמותיהם פרחו מגופותיהם המעונים באמירת שמע ישראל בשפתותיהם.

אין בכוח אנוש למצות את עומקה של טרגדיה רבת־אימים זו לעם ישראל, לא נוצרו עוד הכלים האנושיים שיוכלו להקיף עוצמתה של שואה זו, לתאר ולספר איך החל האסון הנורא במסע־כיבוש רצחני של צבאותיו של היטלר, המלווים צבא אכזרי של ס.ס. שנועד לבצע את משימת "הפתרון הסופי" שהגה מוחו השטני של היטלר האשמדאי. אבל לא יעלה גם על הדעת, כי חורבן נורא זה של יהדות אירופה חלילה יישכח וישקע לתהום־הנשיה. עם ישראל מצווה לזכור את אשר עשה לו עמלק, ועמלקים ישנם בכל הדורות, וגדול מכולם היה אותו עמלק בדמותו של היטלר ימ"ש, שבניגוד לכל קודמיו, לא רק תיכנן וזמם, אלא גם עשה וביצע. אפס, קטון הוא כוח אנוש ואין הוא מסוגל להקיף מגילה רבת־היקף כזו של חורבן, של יסורים, של ענות ושל קידוש־השם של מיליוני בני־אדם, ומה שניתן לעשות במסגרת משימת־קודש זו של תיאור והנצחת זכר הקדושים, הוא ששרידי ניצולים יאזרו עוז ואומץ ויתארו כל אחד בחלק הידוע והשייך לו, ואולי במהלך

השנים יצטרפו חלקים אלה לכדי מגילה שיהיה בה כדי להקיף את המכלול השלם של החורבן וההרס שנגרמו לו לעם ישראל באותן שנות־דמים שכמותן לא היו בכל תולדותיו הארוכות שבהן דמם נשפך כמים.

*

בין ששת מיליוני הקדושים והטהורים שהושמדו בשואת מלחמת העולם השניה, נמנו גם קדושי קארפאטורוס־מארמארוש, חבל־ארץ שבה נבנתה והתקיימה יהדות פורחת ומשגשגת במשך יותר משלוש מאות שנים, ואני הנני אחד מבניה, בה נולדתי, בה גדלתי וממנה ינקתי את קיומי היהודי, הרוחני והגשמי גם יחד, בה נולדו וגדלו אבותי הק׳, בשרשרת של כמה וכמה דורות, וכולם עלו בלהב המשרפות ובחרושת המוות של השטן הנאצי ימ״ש, ואת תולדותיה של יהדות זו באתי להנציח, ואינני מתיימר אפילו לרגע שבכך אני עושה את כל המשימה הק׳ להנצחת יהדות זו, אבל הנני חדור הכרה בדברי חז״ל בפרקי אבות: ״היום קצר והמלאכה מרובה״ וגם אם ״לא עליך המלאכה לגמור״, הרי ״לא אתה בן־חורין להבטל ממנה״; עושה אני עד כמה שידי, יד כהה, מגעת ויבואו אחרים וישלימו ויוסיפו במקום שאני החסרתי.

הקהילות היהודיות בקארפאטורוס־מארמארוש, עתירות סבל ורוויות נסיונות היו. כל הנחשולים העכורים של שיטנה ליהודים, אשר השתוללו במלחמת העולם השניה, למן השסאים האנטישמיים שכללו את ה״סיטשים״, האוקראינים והרותנים, הצוררים ההונגריים ועוזריהם מכל הסוגים, ועד למרצחים הגרמניים השפלים ימ״ש, הציפו את הקהילות הללו. היינו הראשונים לספוג את כל חמת־הטירוף־והמשטמה ששפכו הצוררים העמלקיים הגרמניים־ההונגריים על היהודים. מה מאד עמקו מצולות הטרגדיה ומבול־הדמים שניתכו על ראשי יהדות קארפאטורוס־מארמארוש. גזירות, חוקי פשע ורשע של השלטונות ההונגריים, גיוס לגדודי העבודה ״מונקא סאזאד״ ושליחתם לארץ־גזירה, אל קווי החזית באוקראינה.

בה בשעה ביצעו המרצחים גירוש של אלפי, אלפי יהודים לגאליציה בשנות תש״א־תש״ב, אל מעבר לנהר הדנייסטער, שם נהרגו עקה״ש במיתות אכזריות. שיירות ארוכות של מגורשים נעו ונדו על האדמה הארורה עד שנטרפו בידי חיות־הטרף הגרמנים והאוקראינים, מבלי להשאיר כל זכר אחריהם. רבים מתוכם נעלמו במצולות הדנייסטער, מבלי שתהיה מצבה

שתעיד על קברותיהם, רבים אחרים נקטלו במיתות סדיסטיות ועצמותיהם פוזרו כדומן על פני השדה, בלי שיבואו לקבר־ישראל.

וכאשר הקלגסים הגרמניים כבשו בחמת־טירוף את הונגריה ביום כ״ד באדר שנת תש״ד, היו יהודי קארפאטורוס־מארמארוש הראשונים שנכלאו בגיטאות והיו ראשונים להישלח למחנות־ההשמדה אושוויץ ובירקאנוי, שהזכרת שמם בלבד כבר מעוררת זעווה ופלצות בלב, כי הלא היו אלה אתרי־ההשמדה הנוראים מכל בקורות־האימים של התקופה הנאצית.

*

אני הגבר ראיתי בעני עמי, הייתי בתוך יהודי קארפאטורוס־מארמארוש בגלותם ובנדודי־היסורים שלהם. לוויתי אותם בשיירה עד הגבול האוקראיני, ומאוחר יותר נסעתי עמהם בשיירה לאושוויץ. הם עומדים כולם לנגד עיני, כל אחד עולם בפני עצמו, והיו מהם יחידי־סגולה, תלמידי־חכמים נודעים ומופלגים, אנשים תמימים, חסידים ואנשי־מעשה, רבים מתוכם הכילו את כל הטוב שבאוצר היהדות, ספוגים ומלאים תורה וחכמת־חיים.

איה הסופר שיהיה מסוגל לחרות בעט־ברזל לדורי־דורות את הטרגדיה המזוויעה כל כך שפקדה את עם ישראל? כל ביטוי וכל מושג המקובל לגבי רוצחים שפלים ומתועבים הוא קלוש ודל בכדי לתאר את שפלותם החייתית של טורפים אלה. מי יעדה על עצמו את אדרת הפייטן והמקונן בכדי להשמיע דברי קינה? והלא אין בלכסיקון האנושי של בכי וקינה המלים המתאימות בכדי לבטא, מצד אחד, את הסבל והיסורים, הצרות והרדיפות שירדו על ראשי היהודים באותה תקופת־אימים, ואין גם, מצד שני, באוצר המלים האנושי המלים שיהלמו את שפלותם התהומית של האשמדאי הגרמני וצוות עוזריו ההונגרים, הרותנים והאוקראינים.

אנו האודים המוצלים מכבשני האש — לקינו לא במעט במכת־השיכחה. עולם יהודי שלם וגדול נעקר ונכחד מן העולם בחורבן היטלר ימ״ש. האמנם מותר לשכוח זאת? עולמות שלימים שפעלו וזרמו במהלך הרבה מאות בשנים והפרו את היהדות הנצחית בשפע של חיים רוחניים טהורים ונאצלים — נגנזו ונתקפלו לנגד עינינו, כלום יתכן שהכל ייעלם וישקע בתהום הנשיה? האמנם לא ייצרר כל זה לזכרון־נצח, שהדורות

העתידים לפחות ידעו מה שהיה בעבר, מה שפרח ושיגשג שנים כה ארוכות, ועל הצורר הנורא מכל הדורות שקם על כל זה וכילה והרס בחמת־זעם שטנית שלא היתה כדוגמתה בתולדות־אנוש?

עוד מתהלכים בתוכנו אלה שחזו בזוועת־השואה על נפשם ובשרם, שחיו בעצמם בתוך תהומות האופל במחנות ההשמדה; עוד עשן המשרפות מקדיר את שמי עולמנו והצל הקודר של אותם הימים המרים מלווה אותנו, וכבר נוטים לשכוח ואף יש שמתאמצים להשכיח. והשיכחה הזו, אף היא חלק מן הטרגדיה הנוראה.

אנו השרידים, שנותרנו כשלדים ועצמות יבשות, שבחסדי השי״ת המרובים זכינו לראות במו עינינו כי ״אחרית רשעים נכרתה״; אנו שראינו את הארכי־רוצח המנצח כשהוא מורד אל שאול מטה, שוכחים ביודעין ובלא־יודעים, בכוונה ושלא־בכוונה, מה עוללה ממלכת השטן לאבותינו ולנו, ובאם ניתן לשיכחה להשתלט עלינו — הלא הדורות הבאים לא ידעו ולא יכירו את דמויות־הזוהר של העבר, את בית אבותיהם, כיצד התקיימו בתוך כל בור־הצלמוות הזה וכיצד מסרו את נפשם בגבורה על קידוש־השם.

הואיל וכך, חובה קדושה מוטלת עלינו לזכור ולהזכיר את חיי גולת קארפאטורוס־מארמארוש המעטירה, ומצווה עלינו לא להשכיח את החיסול הטראגי של גולה מעטירה זו. אל ניתן לשכוח את אשר עולל לנו עם־המרצחים המרושע והפושע, למען ידעו אלה אשר יבואו אחרינו, עד דור אחרון, את אשר היה לנו ואיננו, ואת אשר הפסדנו ואיבדנו באותו מבול של דם ואש שניתך על ראש יהדות אירופה בחורבן האחרון של מלחמת העולם השניה.

*

אחרי שזכיתי בחסדי השי״ת לנס־ההצלה הגדול, ליום הפדות והשחרור ממחנות ההשמדה, ובעודי תועה בדרכי־הפלאות של השחרור ורדוף חוויות של תקוה מאוששת, בעומדי כולי תוהה ומשתאה הכיצד זכיתי אני לצאת חי מכל הזוועות הללו ומעכל בקושי את הנס שהתרחש עמדי, כבר אז התהלכתי עם הרעיון לרשום לזכרון את כל הקורות וכל התלאות שעדו על יהודי קארפאטורוס־מארמארוש, להן הייתי שותף. גמרתי אומר בלבי ובנפשי לא לתת לשר־השיכחה להשתלט על ולבל ייעלמו המאורעות הללו גם מזכרוננו.

ואמנם, כאשר זכיתי להתדפק על שער מרומי ירושלים עיר־קדשנו ונמניתי על קומץ החברים, האודים המוצלים מאש, שהצליחו להצית ולהלהיב מחדש את שלהבת הנצח של עם התורה, וביושבי אז על ספסלי־הלימוד בישיבה אשר בקרתא דשופריא, החילותי בעבודת־קודש זו, ולאחר עמל קשה עלה בידי להוציא לאור את הספר "זכרון קדושים" באידיש, המהווה מצבת־קודש ונר־זכרון ליהודי קארפאטורוס־מארמארוש. זכיתי שספרי זה נתקבל בהערכה אצל גדולי התורה בארץ הקודש ובגולה וכן בקרב ציבור רחב וגדול.

עתה, בהוציאי לאור את הספר "שפר הררי קדם" חלק שני, הגדלתי את מספר הפרקים והוספתי בהם עוד הרבה פרטים שבעמל ובטורח רב ליקטתי ואספתי אותו. הפרקים שלפנינו משתרעים על פני התקופה משנת תרח"ץ, מראשית צמיחת האנטישמיות הגלויה בקארפאטורוס־מארמארוש, ועד לסיום תקופת החורבן והשואה בשנת תש"ה. אלה הם שרטוטים וקווים כלליים שאינם מפרטים את הנעשה בכל אחת מן הקהילות בנפרד.

פרשת השואה האיומה, ידעה עד כה הרבה תיאורים מסולפים. גורמים שונים הציגו תמונות לא נכונות. היהדות הנאמנה, אשר עמדה בגבורה עילאית ולא הרכינה ראש בפני המפלצת הטורפת, הודחקה הצידה והתעלמו מקיומה ומפעולותיה. בספרנו זה תיארנו את עמידת־הגבורה של יהודי קארפאטורוס־מארמארוש כלפי האויב המשולש. חשפנו את אשמת הרוצחים ההונגרים, הגרמנים והאוקראינים ימ"ש, וגם לא התעלמנו מחלקן של אומות־העולם שעמדו מנגד, שהחרישו, שתקו והחרישו את זעקת המעונים והמושמדים, הנהרגים והנשרפים, שעמדו על הדם השפוך ולא נקפו אצבע כדי לעצור את מכונת־ההשמדה הסיטונית. אף לא כיסינו את אשמת משתפי־הפעולה עם הצר הצורר, שהעמידו את עצמם לשירות מלאכי־החבלה הגרמניים ושיתפו עמם פעולה לביצוע "הפתרון הסופי".

הספר "שפר הררי קדם" איננו מתיימר למצות את כל הקורות ליהודי קארפאטורוס־מארמארוש, כי לאחר יובל שנים, מנין אשאב את הכוח לסקור את הדרך הארוכה של יהדות מפוארת ומופלאה זו, ואת כל התלאות שמצאו אותם תחת המגף הנאצי? כל דף וכל פרק, דמים בדמים נגעו, תרתי משמע, ולכן בטוח אני שידונו אותי לכף־זכות על מה שנחסר, כי הרי היתה זו מלאכה קשה עד מאוד, נפשית וחומרית, משימה שמן הנמנע להתמודד עמה.

ובצאתי את השער אפרוש כפי בשיר־תודה בפי וברננה על שפתותי, להודות ולהלל בשער בת־רבים לבורא העולמים, על חסדו אשר גבר עלי מעודי עד היום הזה, על כל הטוב והחסד שגמל עמדי, שהצילני מכף כל אויב, ממלתעות הפעורות של חיות הטרף ההונגרים והאוקראינים ימ״ש, מן המיצר של מחנות ההשמדה אושוויץ ובירקאנוי, בונא, גלייוויץ, דארא ונארדהאוזן, ונתקיים בי ״יסור יסרני י־ה ולמות לא נתנני״.

ובשעה זו של הודאה להשי״ת על כל הטוב שגמלני, הנני מבקש בתפילה ובתחנונים על העתיד, שאזכה להמשיך ללכת בדרכיהם ובאורחותיהם של אבותינו ורבותינו הקדושים, ויהא השי״ת בעזרי שאוכל להגות בתורתו ולנטוע בלבי אהבתו ויראתו, לעבדו בשמחה ובלבב שלם, וחסדו ואמתו לא ימושו ממני לעולם.

ומנשים באוהל תבורך, רעייתי החשובה והיקרה, אשת חיל, מרת פערל שתחי׳ בת הרה״ח ר׳ אפרים פישל פישער ז״ל, שרידת מחנות אושוויץ ובערגן בעלזן, אשר לא חסכה כל מאמץ לסייעני ולעודדני במלאכתי מלאכת הקודש, יהא רעוא מן שמיא שנזכה יחד לגדל את צאצאינו בדרך ישראל סבא, בלא כל שינוי או זיז מהדרך שסללו לנו.

ואסיים בדברים המובאים בספר חסידים (סימן רכ״ד): ״וכל האומר דבר שמועה מפיהם הם מתפללים עליו וממליצים טובה עליו״, ואם כך על דבר שמועה, על־אחת־כמה־וכמה כאשר מנציחים את מורשתם הרוחנית, את גדולת מעלליהם ומעשיהם אשר פעלו ועשו, כי מהם נקח לקח טוב, איזוהי דרך ישרה ואיזוהי הנהגה טובה, על מנת ללמוד וללמד, לשמור ולעשות ולקיים.

זכות גאוני וצדיקי ארץ וזכות אבותינו הקדושים אשר מסרו את נפשם על קידוש השם תעמוד לנו, שימליצו טוב בעדנו ויקויים בנו הכתוב ״שמחנו כימות עניתנו״, ונזכה במהרה להוושע בתשועת־עולמים, בביאת גואל צדק בב״א.

שלמה רוזמאן

פרק ראשון

הרפובליקה הצ׳כוסלובקית

עם סיומה של מלחמת העולם הראשונה ביום ה־28 באוקטובר 1918, נוסדה מדינת צ׳כוסלבקיה אשר הוקמה מצירוף של ארבע מדינות: מורביה, בוהמיה, סלובקיה, וקארפאטורוס. מייסדה של צ׳כוסלובקיה ונשיאה הראשון, הפרופסור תומס גאריק מאסאריק, היה מדינאי עדין, אוהב ישראל ומחסידי אומות העולם.

להקמתה של צ׳כוסלובקיה קדמה הכרזתה הנדיבה של נשיא ארה״ב דאז, וו. ווילסון, בתחילת 1918, הכרזה שהעניקה לגיטימציה להגדרה עצמית לאומית לעמי המונרכיה האוסטרו־הונגרית המנוצחת. מאז התנהלו דיונים בלתי פוסקים בדבר תכנית זו על עתיד החבל במועצות אוקראיניות שונות, בלבוב, בארה״ב ובישובי קארפאטורוס השונים.

היו שתמכו בהצטרפות לרפובליקה של מערב אוקראינה. מאסאריק שהיה מצביאו העליון של לגיון הצ׳כים, אשר לחם במסגרת ״חבר העמים״, ניהל מ״מ עם נציג האוקראינים בארה״ב, וביום 25 באוקטובר חתם על הסכם שעל פיו הצטרפה קארפאטורוס כחבל אוטונומי לצ׳כוסלובקיה הדמוקרטית.

במשך תקופה של עשרים שנה היתה קארפאטורוס אחת מארבע המדינות שהרכיבו את הרפובליקה הצ׳כוסלובקית הדמוקרטית. העיר אונגוואר הוכרזה כעיר הבירה של החבל, וכמו בכל עיר בירה, כך גם רוכזו מוסדות השלטון הארציים באונגוואר. כמו כן רוכזו בה גם מוסדות מחוזיים ולשכת הבחירות לפרלמנט ולסינט הצ׳כוסלובקי. כתוצאה מכך הפכה העיר אונגוואר למרכז החיים הפוליטיים של היהודים אשר בו הוכרעו השאלות החיוביות שעמדו על הפרק מפעם לפעם, וכן הלשכה האורטודוכסית היהודית לקארפאטורוס וכהנה עוד מוסדות יהודיים שכנו בה.

הנשיא מאסאריק — לוחם הצדק הנועז

תומס גאריק מאסאריק נולד לנפח עני שהתגורר בחאדאנין, עיירה קטנה השוכנת במדינת מורביה. שלא כאביו, ששלח יד במלאכת כפיים לפרנסתו, פנה

מרן רבי יוסף חיים זוננפלד והנשיא ט. ג. מאסאריק בכניסתם
לבתי אונגארן בעיה"ק ירושלים. משמאלו הר"ר יוסף אייזנבך
מנכבדי הישוב הישן בירושלים.

מאסאריק ללימודי השכלה עד שנעשה למלומד גדול. בד בבד עם התמנותו לפרופסור, הפך גם ללוחם צדק נועז. אחת מן הדוגמאות שבהן פעל למען הצדק והיושר היה בעת משפטו של היהודי ליאופולד הילזנער, כאשר יצא מאסאריק להגנתו אל מול עלילת דם שפלה אשר העלילו עליו כאילו רצח נערה נכרית כדי להשתמש בדמה למצות של פסח.

הנשיא מאסאריק היה נערץ בעיני יהודי התפוצות בכלל ובעיני היהודים אזרחי הרפובליקה, בפרט. בעמדו בראש שלטון יציב וחדש, נטו יהודי קארפאטורוס להאמין ולצפות, כי תחת השלטון הצ׳כי הדמוקרטי של מאסאריק תתחיל תקופה חדשה ורגועה וכי המצב הכללי והכלכלי ישתפר, וכך יוכלו לנשום קצת לרווחה ולרפא את פצעי מלחמת העולם הראשונה, שרישומם היה עדיין ניכר.

עד היכן הגיעה מדת הערצתם של יהודי התפוצות לנשיאה הדגול של צ׳כוסלובקיה, ובמיוחד זו של היהדות האורטודוקסית, נוכל ללמוד מקבלת הפנים החמה והלבבית, אותה ערך כולל ״שומרי החומות״, שיוצאי צ׳כוסלובקיה נמנים עליו, לנשיא מאסאריק כאשר ביקר בירושלים בשנת תרפ״ז, שכמוה וכדומה לה לא נערכה לאף אורח זר ע״י הכולל.

ירושלים לבשה חג, בכניסה לשכונת ״בתי אונגארין״ הוקם שער כבוד מפואר לכבודו של מאסאריק. הנשיא נתקבל בכניסה לשכונה ע״י מרן רבי יוסף חיים זוננפלד, רבה הראשי של היהדות החרדית בארץ ישראל, ושניהם יחדיו צעדו לאורך הרחוב, כשהמונים משני צידי הדרך מריעים להם.

כשהם נפרדים מן הקהל המריע, עלו רבי יוסף חיים זוננפלד והנשיא מאסאריק שלובי זרוע לאחד הבתים בשכונה, בו נערכה לאורח הדגול קבלת פנים רשמית, ועם תום הטכס ביקר הנשיא במשרדי הכולל, שם ניתנו לו הסברים על מטרתו ופעילותו של הכולל. מאסאריק גילה התעניינות רבה בעבודה של הכולל ובהיקף העזרה שהוא מגיש לנתיני אוסטריה וצ׳כוסלובקיה. לאחר מכן ישבו שניהם ושוחחו שעה ארוכה בנושאים שונים ומגוונים.

הממשל הצ׳כי בקארפאטורוס

הרפובליקה הצ׳כוסלובקית בנויה היתה על עקרונות הדמוקרטיה ועשתה הכל כדי להביא לשוויון אמיתי לכל אזרחיה. הסיבה לדבר נבעה מכך שצ׳כוסלובקיה

היתה זקוקה מאד לאהדת המדינות הדמוקרטיות מן המערב: ארצות הברית, אנגליה וצרפת, ולסיוע הכלכלי. אשר על כן הושתתו יסודותיה של המדינה על בסיס רעיון הדמוקרטיה והושם דגש על מתן זכויות שוות לבני המיעוטים כמו לכל העם.

במשך עשרים שנות השלטון הצ׳כי בקארפאטורוס, עמלו מוסדות השלטון על פיתוח האיזור כולו. אלפי קילומטרים של כבישים חדישים נסללו, נבנו גשרים רבים, הוארכו כל קווי מסילות הברזל אל המקומות הנידחים ביותר, מפעלי תעשיה אין־ספור הוקמו בכל רחבי המדינה, בכל הכפרים והעיירות ללא יוצא מן הכלל נוסדו בתי ספר עממיים, צ׳כים ורותנים, וכל ילד וילדה חייבים היו לבקר בביה״ס. במספר ערים נוסדו אף בתי ספר תיכוניים ומקצועיים, אוניברסיטאות ומכללות להשכלה גבוהה, ועל הנייר נשארו עוד תכניות רבות לפיתוח החבל וטובתו אך הן לא יצאו אל הפועל.

אוכלוסיתה היהודית של צ׳כוסלובקיה נהנתה בימים האלה מזכיות מלאות בדיוק כמו כל יתר האזרחים הלא יהודיים ובשווה להם. כך, למשל, היו צירים יהודיים מיוצגים בפרלמנט הצ׳כי ובמשרדים הממשלתיים והמוניציפליים השונים. וכמו כן הורשו היהודים לפתוח בתי מסחר ובתי עסק, מפעלי תעשיה ובתי חרושת כמו שאר כל תושבי החבל, ללא כל הגבלה בשל יהדותם. כך עלה והשתפר מצבם הכלכלי של יהודי צ׳כוסלובקיה במידה ניכרת.

באותה עת היתה ליהודי צ׳כוסלובקיה רווחה יחסית, והם חיו במין תחושה של בני חורין. אם קודם לכן סבלו היהודים מנחת זרועו של השלטון הקודם ולא זכו לשום הגנה מפני התפרצויות זועמות של המוני העם המדוכא או המשתחרר, הרי מעתה, עם הכרתם כשוים בין כל בני הרפוליקה בני המיעוטים, חיו היהודים בשקט. עכשיו ידע כל יהודי שעסקו או המפעל שהקים, ביתו וגינתו, שדותיו וכל רכושו שייכים לו, ושום חמסן לא יבוא לשודדו ולנשלו מנחלתו. עול הגלות הוקל שם בהרבה היהודים לא ידעו יותר קיפוחים והטרדות. והיה אם אכן קרה כן, היתה כתובת שענתה על כך ברצון ועמדה על קיום הצדק והיושר בכל התוקף.

היהודים — בלחץ עול המיסים

ברם, אף כי מבחינה חוקית לא רק שלא היה שום חוק המפלה את היהודים לרעה, אלא אדרבה, החוק הפך למשענת והגנה ליהודים מפני הפליות וקיפוחים שונים, אולם בחסות החוק ומאחורי גבו, ידעו הצ׳כים היטב כיצד להפלות את היהודים לרעה, כך שמאידך גיסא לא חסרו גילויים אנטישמיים.

דוקא הצ׳כים, אלה שנחשבו לעדינים יותר במזרח אירופה, דוקא הם ידעו לקשור את ידי הסוחרים היהודים, ובהעמדת פנים של אוהבי ישראל הרסו במכוון הרבה פרנסות ובתי עסק יהודיים, ויהודים במספר רב פשטו את הרגל.

אחת הבעיות הרציניות היתה הטלת המיסים הכבדים על אזרחיה של צ׳כוסלובקיה, וכמובן שהיהודים יותר משאר האזרחים סבלו מנטל המיסים, אולי יותר שלא במודע מאשר במודע, בשל היותם של רוב היהודים סוחרים ותעשיינים.

צ׳כוסלובקיה היתה אז מדינה צעירה, וקשה היה לממשלתה להשתלט על כל בעיותיה הכלכליות ולפותרן כאחת. גם בסיוע החוץ, לו זכתה צ׳כוסלובקיה, לא היה כדי לענות על צרכיה הרבים של המדינה החדשה והמתפתחת. לא היתה, איפוא, ברירה, אלא להטיל את עול המיסים המכביד על אזרחיה, עניים כעשירים.

היהודים כיתר האזרחים, סוחרים ובעלי עסק, אפילו בעלי הכנסה קטנים ביותר, חייבים היו להעלות מיסים גבוהים ביותר. אולם קשה וגרוע מכך היה קורה כאשר לא שילמו את המס, ודי היה בכך אם לא שילמו בזמן. או אז היו שליחי הרשות מחרימים את כל הרכוש. ה״פיננסים״ היו מעקלים את כל המטלטלים, לא חסו אף על העניים, וכשלא היה מה להוציא הוציאו אף כרים וכסתות, וכשמדובר היה ביהודים ניתן היה, כמובן, לראות את פמוטי השבת והחנוכיה, אותם מכרו במכירה פומבית על מנת לפרוע את החוב לממשלה. כמו כן אכף החוק את תשלומי המיסים על ידי אי מתן דרכונים אף אם המדובר היה בנסיעה לצרכי ריפוי, עד שהנצרך סילק את כל חובותיו למס הכנסה ומס רכוש.

אנטישמיות במסוה של דימוקרטיה

האנטישמיות הצ׳כית בתקופת השלטון הצ׳כי לא היתה דומה לנוסח האנטישמיות שהיה ידוע בתקופה זו בשאר ארצות אירופה המזרחית. זו הצ׳כית היתה אנטישמיות שקטה במעטה של דמוקרטיה, היא לבשה צורה מתונה ומוסווית יותר.

המנהיגים האוקראינים והרותנים הסיתו את האיכרים הפרמיטיבים וחינכו אותם להביט על היהודים בתור אזרחים זרים ובלתי קרואים, שאינם שייכים לא לעמם ולא לאדמתם. לא פעם הביעו דעתם זו בפומבי במאמרי העיתונות ובנאומיהם הקבועים, הם לא חששו מלומר משפטים כמו: ״היהודים כבר עשו את שלהם״, או ״העם הרותני כבר השכיל ויכול לנהל את ענייניו בעצמו״. ואף היתה להם הצעה אותה

רבי חיים אלעזר שפירא, אב"ד מונקאטש בשיחה עם ד"ר אדוארד בענעש, נשיא השני של צ׳כוסלובקיה.

אמרו בפשטות גמורה ובאופן הברור ביותר, כי היהודים יכולים כבר לעזוב את קארפאטורוס ולחפש לעצמם מקום אחר בו ימצאו תנאי קיום טובים.

בראשית שנת תרצ״ו (1936) נבחר הד״ר אדוארד בענעש לנשיא השני של צ׳כוסלובקיה. אך בדיוק באותם ימים החלו שמיה הבהירים להתקדר בעבים, כאשר סכנות רבות מאיימות על ראשה של הרפובליקה הצ׳כוסלובקית הצעירה. הסלובקים הלאומנים הרימו ראש בסלובקיה, בקארפאטורוס גבר הלחץ האנטישמי, האוקראינים תבעו אוטונומיה מלאה לאיזורם, וזאת תוך כדי דרישה מהיהודים שבחסותם שיטו שכם ויצטרפו למאבקם, שאם לא כן יראו בהם כבוגדים. פה ושם התחילו גם היחסים שבין היהודים לשאינם יהודים להתערער, בעיקר בשכבה העליונה ובקרב האינטליגנציה, שאט אט הסתנוורו מן התעמולה האנטישמית וספגו מן הרעל הזה בקרבם.

שנת תרח״ץ — ימי האימים ליהדות קארפאטורוס

מנוחתם של תושבי צ׳כוסלובקיה ממאורעותיה של מלחמת העולם הראשונה לא ארכה זמן רב. החיים ששבו למסלולם באיטיות השרו אמנם אוירה קלילה ונינוחה יותר, התקוות הרבות שתלו התושבים בעתיד הביאו למין שילוב בין שאפתנות לרגיעה ושקט יחסי, אבל עד מהרה גם הימים האלה נעלמו כלא היו, והמתח שב ומילא את כל חללה של צ׳כוסלובקיה כמו כל אחיותיה האירופאיות.

היה זה כבר בימי הקיץ של שנת תרח״ץ, כאשר שמיה של קארפאטורוס ומארמארוש התקדרו עבים מבשרי רעות. יום יום נפוצו שמועות חדשות על המצב המדיני שנוצר באירופה עם שובה של גרמניה המחוזקת לפעילות פוליטית אקטיבית, עובדה שדי היה בה כדי להרעיש את אירופה שנשתתקה רק לאחרונה. שמועות אלה יצרו מתח סמוי אצל כולם, דבר אשר גרר, כמובן התעניינות רבתי סביבו. ההרגשה הכללית היתה כי עומד משהוא להתרחש, אולם אף אחד לא היה יכול לנבא מה ומתי יתרחש, וכיצד יש להיערך לקראתו. אופייני לכך היה המחזה היום יומי כשבכל מקום נראו כיתות כיתות אנשים אשר נתאספו לדון בצוותא בבעיות הפוליטיות והמדיניות שנתחדשו היום ועלו על הפרק. כולם ניסו לנחש את העומד להתרחש, כל אחד, ממלצרי בתי הקפה ועד לפרופסורים מהפקולטה למדעי חברה, כולם נעשו מומחים גדולים בניתוח מצב הן בפוליטיקה הן במדיניות והן בבטחון, ולא רק בעניניה של קארפאטורוס אלא בענינו של כל העולם. לכל אחד היתה דעה אישית אותה היה מביע במפגשים מעין אלה, היו שראו את הענין ממבט גלובלי, היו שהביטו אל הענין

המקומי, אולם מה שאיפיין את כולם היתה הדאגה לעתיד הרפובליקה הצ׳כוסלובקית.

את הניתוחים הפוליטיים הללו נהגו יהודי הכפרים והעיירות לערוך בזמן שהיו מתאספים באיזור בתי הכנסת לתפילת מנחה וערבית. כבר בבואם לפני תפלת המנחה היתה רחבת בית הכנסת רוחשת כמוקד של מידע. כל אחד היה מספר שם את החדשות הטריות שהביא מן העיר. ה״פוליטיקאים״ הללו אשר מעולם לא קראו עיתון, ובוודאי שמימיהם לא האזינו למכשיר הרדיו, אם ראו אותו בכלל, התמצאו עם כל זאת, ועל אף החסרון בפרטים חיוניים ביותר, בכל הבעיות שניסרו בחלל העולם, כאילו היו דיפלומטים מבטן ומלידה.

כך נמשך מצב זה של חוסר וודאות מורט עצבים, עד שבשלהי הקיץ, בחודש אב תרח״ץ, החלה התבערה להתלקח. היה זה בעיצומו של יום השבת – פרשת ואתחנן – שבת נחמו, כאשר הגיעה לכל האיזור הפקודה מטעם המשרד הצבאי שבפראג, כי כל חייבי הגיוס, אנשי המילואים וחיילים בשרות סדיר הנמצאים בחופשה, חייבים להתייצב מיד, ללא כל דיחוי, כל אחד לחטיבה ולגדוד עליו הוא נמנה.

בעיירות ובישובים הנידחים הועברה הפקודה לידיעת הקהל באמצעות משרד הנוטריון המקומי. הפקיד ״המתופף״ אץ־רץ מבוהל ברחובות ובסמטאות כשהתוף על כתפו והכרוז בידו. מקיש הוא נקישות עזות בעצבנות, מקיש הוא ולא פוסק, ועד אשר יתאספו כל האנשים כולם, אין כל סיכוי שהוא ירפה מן הנקישות המרעישות את החלל ממש כאילו העולם מתהפך. סבלנותם של אלה אשר מיהרו והזדרזו לבוא פקעה כבר לגמרי, מי יודע מה קרה, וגם רעש החבטות בתוף כבר הוציא להם את הנשמה.

סוף סוף נאספו כל האנשים מן האיזור, וכאשר גם הפקיד ״המתופף״ הגיע למסקנה זו, אמנם קצת באיחור, החל מקריא בקול רם את פקודת הגיוס. מיד כשסיים חמק מן המקום במרוצה לעבר השני של הכפר, למסור גם שם את הפקודה הדחופה.

חיש מהר כוסו כל לוחות המודעות ברחובות במודעות ענק, ״קול קורא״ לתושבי קארפאטורוס להתגייס למלחמה נגד האויב הגרמני. לא חלף זמן רב וראשי הכפרים בעזרת הז׳נדמרים נכנסו לפעולת זירוז, הללו החלו דוחקים בחייבי הגיוס לצאת ולהתייצב בהקדם במוקדי הגיוס השונים. תחילה האיצו רק במי שפגשו ברחובות או בבתי העסק, אולם משנראה היה בנקודת האיסוף הגדודיות שעדיין רובם

לא באו, החלו הז׳נדמרים לבקר בבתים כדי לזרז את אלה שנשתהו על מנת להפרד ממשפחתם, יצאו לשדות ואספו את האיכרים מעבודות השדה, אפילו את חוטבי העצים מן היער אספו ופקדו עליהם כמו על אחרים לארוז את חפציהם ולהתייצב בנקודת הגיוס.

חבל ארץ הסודטים – המקור לעלילה

ביום י׳ אדר ב׳ תרח״ץ (11 למרץ 1938) פלשו הגייסות הנאצים לאוסטריה, וביצעו בה את ה״אנשלוס״ הידוע. אחרי הצלחתו השטנית של הצורר היטלר ימ״ש לספח את אוסטריה אל הרייך הגרמני, המשיך בביצוע מזימותיו הנפשעות והתקדם בהגשמת שאיפותיו השטניות לספח אל הרייך הגרמני מדינות נוספות באירופה, הכל על פי תכניות מדוייקות ובדרך שאת תוואיה שרטטו מומחיו הגרמניים. יעד הכיבוש הבא, אותו ייעדו הגרמנים לכבוש ולהרוס אחרי אוסטריה, היתה מדינת צ׳כוסלובקיה. לשם כך פנה הצורר הנאצי בתביעה אל ראשי מדינת צ׳כוסלובקיה להחזיר לידו את כל חבל ארץ הסודטים, כדי לספחו אל הרייך הגרמני השלישי.

קרוב לשלשה מתוך חמשה עשר מליון תושביה של צ׳כוסלובקיה היו גרמנים אשר התגוררו בחבל ארץ הסודטים שגבל במערבו עם גרמניה. מחוז זה במדינת צ׳כוסלובקיה היה עשיר מאד, הגרמנים שהתגוררו בו פיתחו שם תעשיה מתקדמת ביותר, דבר שהביא להקמתם של בתי חרושת ובתי מסחר ועסקים רבים ומגוונים, ענף החקלאות פרח ושיגשג, וכמו כן נמצאו בו מכרות עשירות למכביר וכל התושבים היו עתירי נכסים. על ידי כך הצליח אזור זה להשפיע מבחינה כלכלית לטובה על כל המדינה.

גרמנים אלה מחבל ארץ הסודטים גרמו למדינת צ׳כוסלובקיה לבעיות קשות במשך כל שנות שלטונם. הצ׳כים ידעו כי אין לסמוך על נאמנותם של הגרמנים לשלטונם. משום כך התאמצו השלטונות הצ׳כיים לפקוח עין על כל הנעשה בזירה הפוליטית באזור זה. אלא שהיותה של צ׳כוסלובקיה מדינה דימוקרטית גרמה לכך שלא היתה כל תועלת בתשומת הלב המיוחדת שניתנה להתרחשויות הפוליטיות שאירעו בחבל הארץ הגרמני. הצ׳כים לא הגבילו שום פעילות פוליטית וכך לא נמנע מהגרמנים הצ׳כוסלובקים לייסד את המפלגה הנאצית בחבל הסודטים. כך גם קרה שרוב הגרמנים הצביע בעד מפלגה זו שמנהיגה היה הצורר האנטישמי האנליין. בדרך זו החלו האנטישמים בחבל הסודטים להרים ראש ולחתור תחת המשטר הדמוקרטי הצ׳כי עד שלבסוף הביאו להתלקחות מלחמת העולם השניה.

הסיכסוך שפרץ בין גרמניה לצ׳כוסלובקיה גרם לדאגה רבה בממשלות אנגליה וצרפת אשר היו קשורות בהסכם הגנה עם הצ׳כים. לפי ההסכם שנחתם בין צרפת וצ׳כוסלובקיה במקרה והם יותקפו תצא צרפת להגנתה ועזרתה. ואילו בריטניה קשורה היתה בהסכם עם צרפת כי במקרה ותגרר צרפת למלחמה תבוא בריטניה לעזרתה. גם לברית המועצות היה חוזה הגנה חתום עם צ׳כוסלובקיה, כך שלכאורה לא היה מקום לפחד מיוחד באם יותקפו ע״י הגרמנים. בהסתמך על הבטחות אלה של הידידים מאנגליה צרפת ורוסיה שיבואו לעזרתה, החליטה ממשלת פראג לערוך גיוס כללי.

מראה הגיוס הכללי משרה דכאון

בהפתעה, אם כי לא מוחלטת, ובחרדה רבה נתקבלה הבשורה המעציבה כי העם חייב להתכונן למלחמה. הממשלה הצ׳כוסלובקית החליטה לא להכנע לתביעות גרמניה למסור לה את חבל ארץ הסודטים, החלטה שפירושה לא היה מוטל כלל בספק אלא שעכשיו היה הכדור בידי הגרמנים וכולם המתינו בדריכות לראות כיצד יפול דבר.

תמונה עצובה הצטיירה בכל פינה ופינה. אנשים יהודים ולא יהודים זרמו אל נקודת הריכוז מצויידים במזוודות ושקים על כתפיהם, שם הועלו על עגלות שיצאו עמוסות לעייפה אל תחנת הרכבת. דרך המלך מכוסה היתה במאות עגלות שזרמו מכל הכפרים והישובים. בבת אחת השתנה אורח החיים בכל חבל הקארפאטים, ריח של מלחמה נדף מכל עבר.

תוך זמן קצר נכנס הצבא לתנועה. גדודים שלמים קיימו כבר אימונים מפרכים בהרים. בערים כבר יכלו לשמוע את רעמי התותחים שבקעו מן ההרים הרחוקים שם ניסו התותחנים את יכולתם בירי כבד. הצבא כולו חמוש היה ומוכן לצאת לשדה הקרב, ללחום נגד החיה הנאצית אשר פשטה את טלפיה על המדינה הדימוקרטית הצ׳כוסלובקית, קציני הגדודים חיכו ממש לשמע הפקודה הצבאית לפתוח באש.

ברם, כל ההכנות הצבאיות היו ללא הועיל. אט אט התברר לממשלת צ׳כוסלובקיה כי כל התכניות למלחמה נגד גרמניה לא באות כלל בחשבון. נראה היה כי כל ההכנות והגיוס היו לחינם ולא השיגו את המטרה והפעולה הרצויה, משום שעכשיו היה ברור שכל עתידה של הריפובליקה הצ׳כית אינו תלוי ברצון העם.

לממשלת פראג התברר סוף סוף, כי אין לסמוך על ההסכמים הכתובים

והחתומים על הנייר שהיו לה עם בריטניה וצרפת, וכי שום תועלת לא תצמח להם מחוזה הידידות החתום בינה לבין אותן מדינות. עכשיו כבר היה ברור כשמש, כי בריטניה וצרפת בגדו בה בצ׳כיה. הם, פשוט, לא רצו להסתבך במלחמה עם הצורר הנאצי וכך לא באו לעזרתה של צ׳כוסלובקיה בעת היותה במיצר.

האולטימטום הגרמני ו״הסכם מינכן״

ביום ה־27 בספטמבר 1938 שלח הצורר היטלר ימ״ש הודעה אולטימטיבית לממשלת צ׳כסלובקיה, ובה דרש בכל תוקף למסור לו את חבל ארץ הסודטים, כדי לספחו אל הרייך הגרמני הנאצי. האולטימטום אמור היה להסתיים בו ביום בשעה 2 אחרי הצהריים, אלא שבאותו היום קיבל הצורר הנאצי מכתב מאת נשיא ארצות הברית פראנקלין רוזוולט, בו הוא מבקש מאת הרודן הגרמני לפתור את בעיית הסודטים בדרכי שלום ולא לגרור את כל העולם למלחמה בשל כך.

בעקבות פניה זו מטעם רוזוולט, זימן הצורר היטלר ימ״ש לפגישה את נציגי ארבע המעצמות: אנגליה, צרפת, איטליה וגרמניה כדי לנהל משא ומתן בדבר תביעותיו. ואכן, ביום ה־29 בספטמבר נפגשו במינכן צ׳מברליין מאנגליה, דאלאדיין מצרפת, מוסוליני מאיטליה והיטלר ימ״ש מגרמניה, ובמאמץ אחרון למנוע עוד מלחמה עולמית חתמו ביום ה־30 בספטמבר על הסכם הידוע לשמצה בשם ״הסכם מינכן״.

אולם גם ״הסכם מינכן״ לא היה בכוחו למנוע את התלקחות מלחמת העולם השניה, ההסכם רק הרחיק את המלחמה לשנה נוספת, וכתמורה לכך הקריב העולם החופשי לקרבן את המדינה הצעירה של צ׳כוסלובקיה, זו שהיתה מבוססת על דמוקרטיה אמיתית. ביום ה־1 לאוקטובר 1938 נכנס הצבא הגרמני אל חבל ארץ הסודטים, בדרך זו נספח חבל ארץ הסודטים אל הרייך הגרמני הנאצי.

פרק שני

הרפובליקה הצ׳כוסלובקית המתפוררת

כך, תוך כמה ימים, הסתיים סיפור החיים הקצר של הרפובליקה הצ׳כוסלובקית, היה זה ״הסכם מינכן״ אשר סתם את הגולל על המדינה. מכאן ואילך היה זה רק ענין של זמן, ואכן, מהר מאד התנהלו המאורעות אשר שינו את כל המפה הפוליטית של מרכז אירופה. כבר ביום ה־2 לנובמבר 1938, חודש אחד בלבד מאז נחתם ובוצע ״הסכם מינכן״, הוחלט ע״י פורום ״בוררות וינה״ להעביר את דרום סלובקיה, ובתוכה את העיר קאשוי, למדינת הונגריה. אותה בוררות החליטה גם על העברת כל מערב חבל קארפאטורוס וכן את האיזורים ששפת יושביהם היתה הונגרית לידי הונגריה.

בהתאם להחלטות אלו של ״בוררות וינה״ העבירה מדינת צ׳כוסלובקיה את השלטון בחבל קארפאטורוס לידי הונגריה, וכך ביום ה־11 בנובמבר 1938 הפכו הערים אונגוואר, בערעגסאז מונקאטש וסביבותיהן לחלק ממדינות הונגריה.

חלק אחר ממדינת צ׳כוסלובקיה שנותר בידי הרותנים האוקראינים אשר כלל את הערים חוסט וסעליש ואת מחוז מארמארוש השוכן במזרח חבל קארפאטורוס, קבל מהממשלה המרכזית בפראג אוטונומיה מורחבת. שמה של האוטונומיה החדשה הוחלף, ומעתה, במקום ״קארפאטסקא רוס״, שמו של החבל עד כה, נקראה ״קארפאטסקא אוקראינא״ המצורפת לצ׳כוסלובקיה. בראשה של האוטונומיה החדשה הועמד כומר קטולי־יווני בשם וואלושין, אשר התייחס בשנאה גלויה כלפי היהודים.

החיים באיזורי צ׳כוסלובקיה השסועה נעשו קשים מיום ליום. קבוצות טרוריסטים שהסתננו מהונגריה וכונו ״קרועים ובלועים״ הטילו חיתתם על כל החבל האוטונומי. לא רק המסתננים ההונגרים הפרו את השלווה הטבעית, עליהם נוספו גם יחידות של לוחמי גרילה אוקראיניות , רובם פליטים שנמלטו מן המשטר הסובייטי שעדיין נחשב לחדש, ועוד ״מתנדבים״ מעבר לגבול.

חמורה מעצם המצאותם באזור היתה העובדה שהשלטון עצמו תמך בהם. לא די שלא לחם בהם כלל, ואפילו לא נקט מדיניות של העלמת עין כלפיהם, אלא פשוט השתמש בו לצרכי ביסוסו. וואלושין עשה אז את צעדיו הראשונים כמושל, וכדי

לבצר את מעמדו הקים מילציה רותנית אשר נקראה בשם: ״סיצים״, ואשר הורכבה מאותם טרוריסטים. עבור היהודים לא היתה בשורה טובה בהקמת של מליציה זו, אין, איפא, כל פלא כי היהודים חרדו לבאות, משעה לשעה נעשה המצב מעורפל עוד יותר, וחרדה מפני הבלתי נודע מלאה את האוירה.

כמו עוד הרבה אירופאים באותו איזור היו גם ה״סיצים״ האוקראינים נתונים להשפעת מכבש התעמולה הנאצית. הללו חלמו על הקמת פדרציה בעזרת גרמניה, אשר תכלול את החלק האוקראיני של רוסיה עם עיר הבירה קיעוו, את החלק האוקראיני של פולין עם העיר לבוב, ואת קארפאטסקא אוקראינה עם העיר הבירה חוסט, תקוותם התבססה על ההנחה שהיטלר ימ״ש יוקיר להם טובה על שתמכו בו בעת האחרונה, כפי שנהג בהונגריה, כאשר יזם כבר אז למסור לה את החלק הזה של קארפאטורוס, לאות תודה על הצטרפותה אל הציר הנאצי.

קן המרצחים בעיר חוסט

רוב תושביה של העיר חוסט היו אוקראינים אשר זהותם הפוליטית היתה המפלגה האוטונומיסטית הרוסית. מפלגה זו ניהלה מאבק קשה במשך שנים רבות על דרישתה לקבלת אוטונומיה לחבל. הדרישה הופנתה לממשלת פראג, משום שזו התחייבה על כך בעת שניהלה את המו״מ להקמתה ב־1918. הקבוצה האוקראינית הרוסית לא הרפתה מן הלחץ ולא ויתרה על דרישתה במשך כל תקופת שלטונם של שני נשיאי צ׳כוסלובקיה מאסאריק ובענעש.

רק עכשיו, לאחר שנסתיימה ״בוררות וינה״ ולאחר שמדינת צ׳כוסלובקיה בותרה ונותרה קצוצה וחלקים מקארפאטורוס נמסרו לידי הונגריה, הוחלט סוף סוף להעניק את האוטונומיה המיוחלת לחבל ה״קארפאטורוס״. ממשלת פראג התכנסה לדיון על גורל החבל, ובישיבתה מיום ה־22 בנובמבר הוחלט להעניק לקארפאטורוס המזרחית אוטונומיה רחבה במסגרת הרפובליקה הצ׳כוסלובקית שכל קיומה היה כבר על הנייר בלבד. כך הפכה העיר חוסט לעיר הבירה של האוטונומיה וכמובן שבה נפתח הפרלמנט האוקראיני.

בעת הקמת האוטונומיה בחבל קארפאטורוס, ועוד יותר לאחר מיכן, כבר לא היתה משמעות רבה לגוף החוקי הזה ששמו מדינת צ׳כוסלובקיה. לאחר הגברת הפעולות השטניות של הנאצים אשר חתרו תחת אשיותיה, ולאחר שבוצעו ״הסכם מינכן״ ו״בוררות וינה״ אשר עקרו חלקים ניכרים ממנה, עמדה הרפובליקה לפני התפורות מוחלטת.

החושים הפוליטיים המפותחים של מנהיגי המפלגה האוטונומיסטית הריחו כבר את "ניחוח" ההתמוטטות, אשר ללא ספק אמורה היתה להביא בעקבותיה להשתלטות גרמנית מוחלטת על מה שנותר מהמדינה. הפוליטיקאים הממולחים השכילו לנצל את המצב שנוצר ואת ההזדמנות שהיתה נראית להם כבלתי חוזרת לרשת את השלטון בקארפטורוס ולהגשים את שאיפותיהם משכבר הימים לכונן מדינה עצמאית בחבל. גם חשש שהאוטונומיה הטריה שלהם תסחף אחרי מדינת האם הישר אל זרועותיה "הפתוחות" של גרמניה ותדרס תחת המגף הנאצי, החישה את ההחלטה. ראשי המפלגה התכנסו בעיר חוסט, והחליטו לכונן ממשלה אוקראינית עצמאית, ועל העיר חוסט הכריזו כעיר הבירה של "זאקארפאטסקה־אוקראינה".

זמן קצר לאחר הכרזת עצמאותה של "זאקארפאטסקה אוקראינה" החלה נוכחותם של האוקראינים להיות מורגשת יותר בכל מקום. הכוחות האוקראינים לא היו בעצם אלא אותן כנופיות המכונות בשם "סיצ׳ים", קבוצות טרור לשעבר, אשר היוו את הזרוע הצבאית של ממשלת חוסט, אשר בכל דרך ארגונם ופעילותם השוטפת חיקו את יחידות הס. א. הנאציות הגרמניות ואפילו במדים שלבשו.

כנופיות טרוריסטיות אלה הפילו את חתתן על שכניהם היהודים. אותם יהודים אשר רק תמול־שלשום היו שכניהם הטובים הפכו לטרפה של החיה האוקראינית. מבחינה צבאית לא היו הסיצ׳ים כח רציני, כל מלחמתם באויביהם הצ׳כים תחילה, וההונגרים מאוחר יותר היתה מלחמת גרילה בלבד. מלבד הטרדותיהם החוזרות ונשנות לא היה בכוחם כדי להרתיע את הצבא הצ׳כי או ההונגרי אשר מיהרו להשתיקם ללא כל קושי. אולם מי שבאמת סבל מהם היו היהודים אשר הפכו למוקד פעולה שלהם. את מקום השלוה והשקט של היהודים תפסו מעתה אימה ופחד, בבית ובחוץ.

כאן אולי המקום להדגיש כי כבר בעת ההיא רקמו הצוררים הגרמנים את מזימות הפשע שלהם כלפי יהודי קארפאטורוס. אחת מן העובדות המוכיחות זאת היא פתיחת השגרירות הגרמנית בעיר הבירה חוסט. בשלב מאוחר יותר היתה השגרירות לבסיס של פעולות חתרניות מצד גרמניה. הללו הפעילו משם סוכנים נאצים רותנים ואוקראינים שמטרת שלוחם היתה לערער את המשטר הצ׳כי, וזאת כדי להביא לפירוקה הסופי של הרפובליקה הצ׳כוסלובקית. אותם שליחי שטן התפזרו בכל האיזור והפיצו את החידק הארסי הנאצי ימ״ש, היעד היה ברור — להפר את שלוותם של היהודים באיזור.

מזימת הממשל נגד היהודים

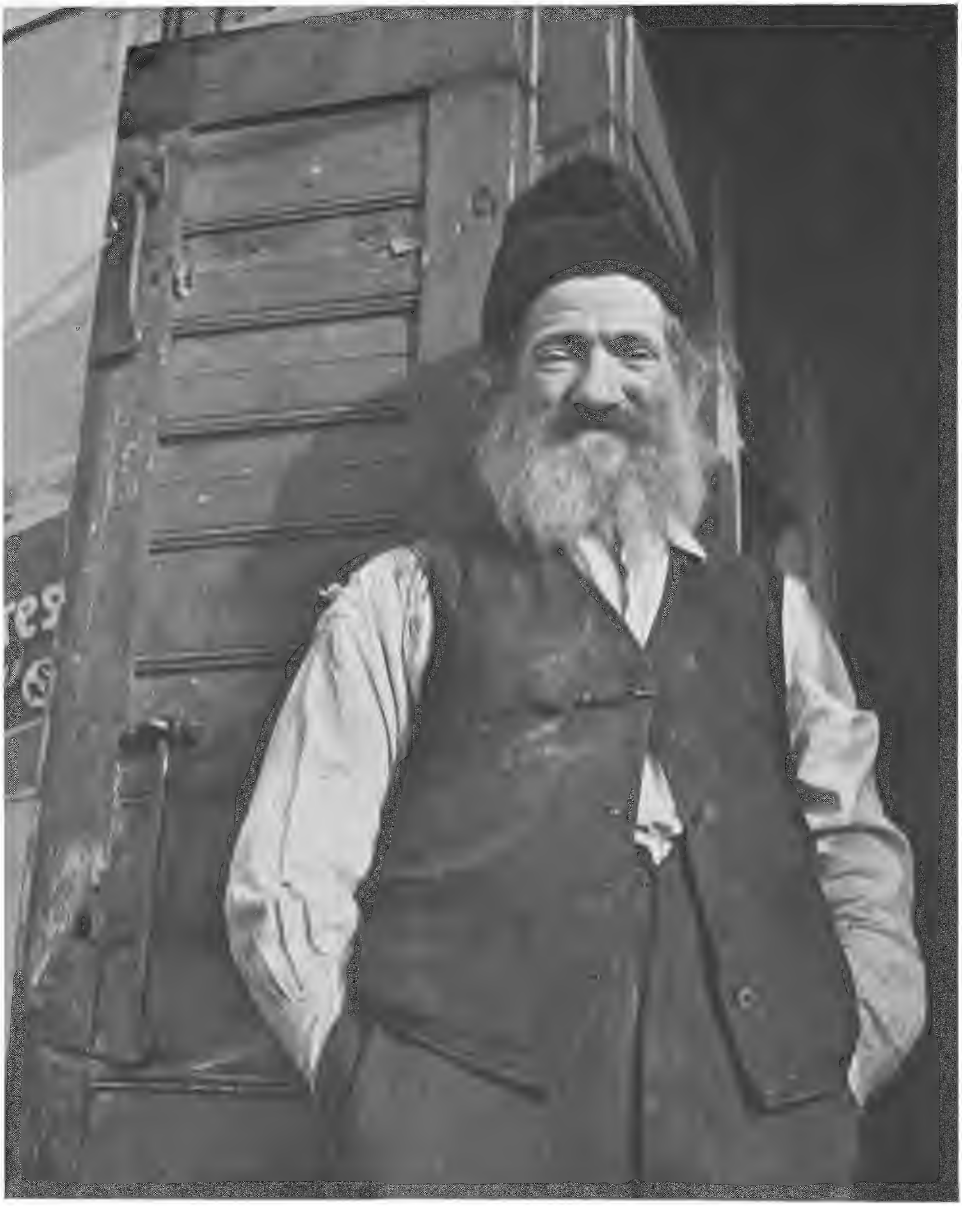
עוד בטרם קרמה הממשלה הנאצית באוקראינה עור וגידים כבר הספיקה באמצעות כנופיות הסיצ'ים שפעלו תחת חסותה לערוך כמה מופעי רצח ביהודים. הפעילות הממשלתית לא התמקדה רק ברצח עצמו אלא גם בהכנה למשהו רציני יותר. במשך הזמן הכינו סוכנים חשאיים רשימות מפורטות של יהודים בעלי אמצעים ורכוש, חיפשו אחרי סוחרים ובעלי עסק עשירים, על מנת שיוכלו בבוא היום לבצע את זוממם, לשדוד את היהודים ולהרוס את תשתית קיומה של האוכלוסיה היהודית באיזור.

אל ההתנפלות הקדימו האוקראינים הפרועים בזדון לבם מסע של שטנה נגד היהודים. בריש גלי וללא כל נסיון להסתיר את מעשיהם הנפשעים עסקו הסיצ'ים בהכנת "רשימות שחורות" של יהודים אמידים המועמדים מטעמם להוצאה להורג, ובהפרחת שמועות מכוונות שהנה קרב היום שבו ישחטו את כל היהודים. יום יום מלאה העיר חוסט כרוזי הסתה נגד היהודים. בכרוזים אלה היתה קריאה צינית ליהודים להשאיר את השערים פתוחים כדי להקל על הפורעים את עבודת השוד והביזה.

השליטים האוקראינים החדשים, שהיו בבחינת "עבד כי ימלוך", ליבו שנאה נוראה נגד היהודים. הללו החלו להאשים את היהודים בעלילות שוא ושקר כאילו הם אלה שגרמו לכל צרותיהם. מן התעמולה הסוחפת הזו הושפעו, כמובן, במיוחד שוכני ההרים והיערות, איכרים עניים ואוכלוסיה פרמיטיבית, אשר קיוו להתעשר מביזת היהודים. נדמה היה להם כי הנה סוף סוף הגיעו השיפורים המיוחלים ברמת החיים עם הקמת שלטונם העצמאי בחבל.

ובעוד שהיו האוקראינים עסוקים בשיסוי ביהודים החלו הפקידים והמורים הצ'כים לפנות את משרותיהם על מנת לשוב לביתם בארץ מולדתם. הדבר נעשה מתוך חשש לגורל הצפוי להם מההמון האוקראיני האכזרי, הם העדיפו שלא לחכות ליום האחרון.

ההשערות של הפקידים הצ'כים לא היו רחוקות מן המציאות כלל. מסיפורים שנודעו מאוחר יותר מתברר כי ה"סיצ'ים" נהגו אכזריות מיוחדת כלפי אותם פקידים. אף עבורם הוכנו תכניות סדיסטיות. אחרי שעזבו את מקום מגוריהם ויצאו לדרך, היו מחכים ואורבים להם בצדי הדרכים, ובדרך, בנסעם, עם משפחותיהם

בעל עסק בתקופת הממשל האוקראיני.

ושארית מטלטליהם אל תחנת הרכבת, היו הללו מתנפלים עליהם, עוצרים את העגלות, מפשיטים אותם עירומים כביום היוולדם, לוקחים מהם את כל כספם ורכושם ורק את חייהם נתנו להם במתנה. זמן רב לא שכחו הצ׳כים את אותה התעללות, שנים רבות סיפרו במרירות רבה לנכדיהם וניניהם את אשר אירע להם בסיצ׳ים.

מאבק הצ׳כים בסיצ׳ים

אט, אט, באיחור רב, הבחינו השלטונות הצ׳כיים בנעשה מתחת לאפם, וחשו כי מתארגן נגדם מרד אוקראיני־רותני. הממשלה הגיעה אל המסקנה כי הללו הגדישו את הסאה, וממש ברגע האחרון, רגע לפני שהמדינה כולה היתה הופכת למרקחה, הוחלט לרסן את המתמרדים במקצת על מנת להוכיח להם כי קארפאטורס שייכת בינתיים אל הרפובליקה הצ׳כוסלובקית ועדיין היא האדון לחבל, וכי עדיין הם שולטים במצב ולא תרשה כל הפקרות.

הדברים הגיעו עד כדי מלחמה ממש. קרבות עזים התלקחו בעיר חוסט בין גדודי הצבא הצ׳כיים לבין כנופיות האוקראינים. התנהל קרב קצר אבל גורלי. לסיצ׳ים היה בטחון עצמי מופרז. הם תבעו מהצ׳כים להניח את נשקם ולנטוש את כל החבל על מחנות הצבא החמושים ומחסני הנשק התחמושת והמזון. אולם הצ׳כים עמדו על כך שלא להענות לדרישתם. קציני הצבא הצ׳כי סרבו לפנות את השטח ונכונים היו למנוע נסיגה בכל מחיר.

הצבא הצ׳כי הפעיל את תותחיו הקלים, והלוחמים האוקראינים החלו להתפזר לכל רוח, מאות מהם נהרגו רבים אחרים ברחו אל ההרים והסתתרו שם אצל קרובים וידידים. הדרכים מלאו גופות שרועות של לוחמים אוקראינים. גם כמה מן המנהיגים וראשי הפורעים האוקראינים נתפסו והוצאו להורג ביריות, ואף את גופותיהם השליכו אל התעלות והשדות.

שלטונות הבטחון הצ׳כיים לא הספיקו לבער כליל את נגע הכנופיות הסיצ׳יות עד שנאלצו בעצמם לעזוב את קארפאטורוס בעקבות נסיגתם מאיזור זה. אולם ההונגרים שנכנסו תחתיהם לחבל כבר השלימו את המלאכה. הצבא ההונגרי חיפש אחריהם בכל הכפרים והעיירות. רבים משרידי הכנופיות נתפסו והשמדו ללא רחם.

בעת ההיא שרתו עדיין חיילים יהודים בצבא ההונגרי. הללו הפצירו ביהודים

המקומיים כי יסייעו לצבא ההונגרי בחיפושיהם אחרי המורדים, וביקשו כי רק ימסרו להם את כתובתיהם ויגלו מי שיתף פעולה עם "הסיצ"ים". אולם היהודים סירבו לגלות מחשש שירע להם, וכך נותרו רבים מן הרשעים הללו בחיים.

מאוחר יותר שיתפו הללו פעולה עם הנאצים וסייעו בידי ממשלת הונגריה לבצע את פעולות הגירוש ואת יתר הגזירות נגד היהודים, אולם כל עוד נשלטו הסיצ"ים על ידי הצ'כים ולאחר מיכן על ידי ההונגרים, הביא הדבר לרווחה זמנית ליהודים.

פרק שלישי

המגף הנאצי הדורס

ביום ה־15 לחודש מארס 1939 נפלה צ׳כוסלובקיה בידי הגרמנים והקלגסים הנאצים השתלטו על עיר הבירה פראג. אזורי בוהמיה ומורביה אשר תושביהם נחשבו לאזרחים צ׳כים הפכו בו ביום ל״פרוטקטוראט״ שבו שלטו הנאצים במישרין. את הממשל החדש במדינה ניהל נציב גרמני אשר שולחיו ישבו בברלין.

מאורע נוסף, בעל חשיבות רבה, התרחש באותו 15 למארס, כאשר הכריזה סלובקיה על עצמאותה ובכך הצטרפה אל המדינות העצמאיות הרעננות. במעמד זה נקבע כי פרשבורג תהיה עיר הבירה של המדינה החדשה. כמו מדינת אחרות, כך גם סלובקיה הצעירה, אם מתוך חשש מפני הנאצים ואם ע״י הסחפות אחרי האנטישמיות הגואה, הפכה לגרורתה ועושה רצונה של המפלצת הנאצית.

את השלטון בסלובקיה תפסה המפלגה האנטשימית ״הלינקה גווארדיע״. בראשה עמד הכומר יוסף טיסא ימ״ש, אשר נעשה ראש הממשלה, ויחד עם שני מנהיגים אנטשימיים אחרים כונן משטר דיקטטורי בסלובקיה. הצעד החשוב ביותר שנעשה ע״י הממשלה בפרשבורג, במסגרת יחסי הידידות עם הנאצים, היה חתימת חוזה הגנה עם גרמניה, אשר לפיו אם תותקף סלובקיה יבוא הצבא הגרמני לעזרתה. יותר משהיה בצעד זה הבטחת האינטרסים של סלובקיה היה בכך מחווה ל״ידיד המסור״.

כך נפלה יהדות צ׳כוסלובקיה, למעט את יהודי קארפאטורוס ומארמארוש, בידי הצר הצורר הגרמני. יהודי מורביה ובוהמיה לכודים היו באזיקיו של השטן הנאצי־אייכמן ימ״ש, ואילו יהודי סלובקיה נתונים היו בידי הזדים הארורים של המשטר החדש אשר כאמור נרתם אל העגלה הנאצית.

סכנה פחות מיידית נשקפה לחייהם של יהודי קארפאטורוס, אשר נמצאו, לעת עתה, תחת שלטון – לא שלטון האוקראיני־סיצ׳י. במשך שלושה וחצי חדשים חיו היהודים בקארפאטורוס תחת הסיוט של ״הרשימות השחורות״ ואיומי השחיטה.

עבור היהודים באיזור זה של אוקראינה היתה זו מכה קשה מאוד. לאחר

גירוש יהודי צ'כוסלובקיה לאושוויץ בשנת תש"ב (1942).

שבמשך כעשרים שנה הורגלו לחיות חיים דמוקרטיים, חיי שלווה וידידות עם שכניהם, אחרי שהורגלו לשויון זכויות מלא לצד האזרחים הלא יהודים, היה המעבר לחיים של דיכוי והשפלה יום יומיים קשה במיוחד. ממש כלשון ההגדרה מ״איגרא רמא לבירא עמיקתא״.

במשך כל התקופה האמורה ציפו היהודים בכיליון עיניים ששלטון הרשע האוקראיני יבוא לקיצו. עד אשר הסתננה הידיעה המשמחת כי ממשלת הונגריה נתנה פקודה לצבאה להתקדם ולכבוש את החלקים הנותרים מקארפאטורוס ומארמארוש. כך קיבלו את הכובשים ההונגרים ברגשי הקלה, ועתה יכלו כבר היהודים לנשום מעט לרווחה.

עם סיום הכיבוש ההונגרי, אשר השלים את כיבוש כל חבל הקארפאטים, חדלה מדינת צ׳כוסלובקיה להתקיים ונמחקה מעל מפת העולם.

באותו יום החלה הונגריה לכבוש את כל השטחים הנותרים בקארפאטורוס. צבאות צ׳כיה עזבו את כל המחנות, וחילופי המשמרות נעשו בשקט וללא כל הפרעות. רק ממקומות בודדים שבהם עדיין הסתתרו כנופיות סיצ״ים באה התנגדות כלשהי, אולם גם על מכשול זה התגבר הצבא ותוך זמן קצר ביער כליל את כל קיני המחבלים והמורדים.

בהונגריה חגג ההמון את הנצחון הגדול. אף אחד לא האמין שדרישתה של הונגריה לקבל לידה שטחים כה רבים תענה ולו במקצת. והנה עלה בידי הצבא ההונגרי להחזיר את שלטון הממשלה על כל האיזורים שתבעה מצ׳כוסלובקיה.

מלבד חלקה השני של מארמארוש וטראנסילוואניה, איזורים שהיו עדיין תחת שלטונה של רומניה, חזרה הונגריה לשלוט בכל המקומות שבהם שלטה ערב מלחמת העולם הראשונה.

זמן קצר לאחר מיכן, עם סיומה של ״בוררות וינה השניה״ ביום ה־30 לאוגוסט 1940, נותק חלקה הצפוני של טראנסילוואניה מרומניה ונמסר להונגריה, ע״פ החלטות הבוררות. עם העברת צפון טראנסילוואניה לידי הונגריה הועבר לידה, כמובן, גם מחוז מארמארוש, שהוא המחוז הצפוני ביותר של טראנסילוואניה.

משלוח יהודי צ׳כוסלובקיה באושויץ בשנת תש״ב (1942).

ציפיות של תמימות

באותה עת ניסרה בחלל עולמם של היהודים שחיו בשטחים שעברו זה עתה לשליטתה של הונגריה, השאלה, כיצד יתייחס השלטון החדש כלפיהם. האם יטה המשטר החדש חסד כלפיהם, והאם צפויים ימים טובים לכלל, או שמא תהיה זאת עוד תקופה של דיכוי? מתוך תקווה זאת הלכו אנשים, ובתמימות חלמו בהקיץ כל מיני חלומות מתוקים על ימים יפים יותר וטובים יותר של שקט ושויון זכויות ליהודים, לכל הפחות במידה אלמנטרית אנושית. יהודי המחוזות הללו העריכו כי גם בתחום הכלכלי נפתח זה עתה עידן חדש, וכי נכונו להם שנים רגועות ושלוות, כולם האמינו שהמצב ישתפר ויהיה טוב יותר.

זקני הדור, אותם שחיו בתקופת הממלכה האוסטרו־הונגרית, העלו ברגעים אלה של נוסטאלגיה, אשר ריעננה את זכרונם מן התקופה ההיא, את סיפור ה״ימים הטובים״. וכי איך אפשר לשכוח את המושל של אותם הימים־המלך פראנץ יוזף, הן לא זכורה מאז שום תקופה בה היתה ליהודים מן הרגשה של בטחון עצמי כמו בימים ההם. עכשיו היה הציבור כמה לשוב לאותם ימים שבו חיו היהודים והגויים חיים משותפים בשלום ושלווה אלה לצד אלה בשכנות טובה.

בתקופת המלך האוסטרו־הונגרי אפשר היה לסבול את שעבוד המלכות, עול הפרנסה וטרדות הזמן לא כל כך העיקו על שכמם של היהודים. באותם ימים לא התהלכו בדכאון ובמרה שחורה, לא ראו שחורות וגם לא נזרקה השיבה קודם הזמן. ידעו הקשישים לספר על היחס הסובלני ועל המתינות שבה נהג הקיסר פרנץ יוזף כלפי היהודים. על מלכות כזאת באמת – אמרו ואפשר היה לומר: מלכות של חסד.

אחת מן הסיבות שאותה אפשר לראות כגורמת עיקרית להקלת חיי היהודים באותה תקופה של הקיסרות האוסטרו־הונגרית, היא הדרך שבה הקפיד הצבא לבחור את הבחורים שנקראו לשרת בצבא. כמו שבוחרים אתרוג לחג הסוכות כך בחר הצבא חיילים. כל מום קטן וכל מיחוש פעוט נחשב היה לפסול בעיני הוועדה הרפואית, אפילו איש הירא ורך הלבב אשר טען כי אינו יכול לסבול את ריח אבק השריפה או את קול שעטת הסוסים ותרועות המלחמה, קיבל שחרור מהצבא. לא פלא הוא שחייל יהודי לא היה שכיח בימים ההם, ומובן מדוע היתה זו תופעה נדירה לפגוש חייל יהודי מקארפאטורוס ומארמארוש. לרוב הבחורים לא היה מושג כלל איזה טעם יש לו למאכל המתבשל במטבח הטרף של הצבא.

מצב כלכלי משגשג

קודם כניסת ההונגרים לקארפאטורוס שרר בה תוהו ובוהו כלכלי, האפשרויות לפרנסה היו דלות מאוד ומצבם הכלכלי של התושבים היה בכי רע. סיבות רבות היו לכך, אולם העיקריות שביניהם היו ההתרחשויות הפוליטיות שבאו בזה אחר זה במהירות, ככל שהלך והתקרב לקיצו השלטון הצ׳כי, הגיוס הכללי לצבא, תקופת הביניים שהותירה את הממשל באיזור ללא שיניים, דבר שאיפשר את התהוותה של המחתרת הסיצ׳ית באוקראינה.

המצב הכלכלי החמור אילץ את היהודים, שעבודתם ומקורות פרנסתם נוטרלו, להוציא את שארית כספם וחסכונותיהם, אשר לפעמים נחסכו במשך שנים רבות, למחייתם ולכלכלת בני ביתם. היו כאלה שפשוט נאלצו למכור רכוש. אין כל פלא כי הכל חיכו לשינויים מרחיקי לכת, כולם קיוו כי השלטונות יפעלו לכלכל את התושבים באמצעים שונים, אם יהיה זה ע״י פתיחת בתי חרושת ואם בכל דרך אפשרית, העיקר שיהיה.

באותה עת החליטה הונגריה לגשת לבצע הלכה למעשה את שאיפתה להגדיל ולפתח את תעשייתה הצבאית בקנה מידה גדול. מגמתה של הונגריה היתה ברורה — הרתמות אל הציר הנאצי־גרמני. כדי להקים את מפעלי־ענק אלו היתה הונגריה זקוקה לכמות עצומה של חומר גלם מכל הסוגים. כמטרה לכך נבחרו יערות העד של קארפאטורוס ומארמארוש אשר הכילו בקרבם את החמרים הדרושים בטיב מעולה מן המדרגה הראשונה.

ואמנם בחודשי הקיץ הראשונים נתמלא כל האזור תנופת בנין ופיתוח ללא תקדים. מהנדסים ומומחים אחרים, סוחרים ופקידים בכירים של ממשלת הונגריה הגיעו אל האיזור המיועד, ובכוחות משותפים ניצלו את היערות עד למכסימום ומצצו משם מכל טוב שטמנו בתוכם, פתחו צירי תנועה וסללו כבישים חדשים, הרחיבו את הכבישים הישנים, בנו גשרים חדשים וחיזקו את העתיקים ועוד כהנה וכהנה רבות אשר הביאו למדינה הרגשת שיא של פעילות כלכלית.

בין לילה הקיץ כל המחוז מתרדמתו. הלמות גרזנים וחרחורי ניסורי הכשיל נשמעו מכל יער. כל איזור ההוערכאווינע המוקף יערות עד המשתרעים על מאות קילומטרים תרם את חלקו למפעל האדירים של ההונגרים. וכמו בכל מקום שבו דרושים יזמה ומעוף, בינה וכשרון מעשה גם כאן, כמובן, היהודים הם הראשונים.

יהודי קארפאטורוס נרתמו אל המפעלים השונים ונעשו למובילים בכל תחום. הם היו הקבלנים לכריתת יערות והם היו גם אלה שעסקו במלאכה עצמה, בהובלת הסחורה ובמסחר העץ. העבודה היתה רבה והתפתחה כל העת.

יהודי קארפאטורוס התערו היטב בחיי הכלכלה של הונגריה והסתגלו יפה לחליפת העיתים ותמורת הזמנים. גם בענפים האחרים, מלבד ענף היער, התרחב המסחר. לא מעטים התעשרו תוך זמן קצר, ורבים הגיעו למעמד של פרנסה בכבוד. לרוב בני הישובים היתה תקופת ביניים זו תקופה של שפע, כל אחד במקצועו הוא, ובמשלח ידו ראה ברכה רבה בעמלו.

היהודים לא התפנקו ולא התעצלו, לכל אחד ואחד ראוי היה לתת את התואר "זריז ונשכר". סוחרים רבים קשרו קשרים עם פירמות מבודאפשט וייבאו כל מיני סחורות מסוגים שונים ומגוונים. בבת אחת ממצב של ריקנות כמעט טוטאלית, הפכה הפרוטה להיות מצויה בכיסו של כל אחד. גם האוירה כלפי שלטונות הונגריה היתה רגועה כמעט לגמרי, וכמעט שהיו כאלה שהתחילו לחשוב כי הכובשים החדשים באמת מתנהגים כיאה וכראוי למלכות של חסד.

הונגריה מנצלת את החבל לטובתה

תקופת הרווחה הכלכלית אשר נתנה מרגוע לנפשם של היהודים הרדופים לא ארכה זמן רב, עד מהרה התברר לכל מה הן כוונותיה האמיתיות של הונגריה. לא בטובת התושבים הרותנים־האוקראינים ולא בטובתם של האחרים חפץ הממשל, כי להונגרים היו כוונות זדוניות נסתרות ואינטרסים צרים שכל כולם מיועדים היו אך ורק לטובתם ולטובת שלטונם.

הפעילות הכלכלית שהחלה הממשלה לגלות בחבל ארץ הקארפאטים באה בעקבות ידיעות שהיו לחוגי הממשל בבודאפשט על המלחמה העולמית השניה העומדת לפרוץ בכל רגע. כמובן שהדבר הראשון שעושים ערב מלחמה, ובפרט כאשר מדובר במלחמה עולמית שאי אפשר לדעת את אחריתה, הוא חימוש ואגירת מלאי של מצרכים בכמה שיותר מחסנים. וכי אפשר לדעת מה עלול המחר להביא עמו, ובכלל מי מבטיח שגם מחר תשאר הממשלה בשלטון באיזור זה ותוכל בעת מצוקה לנצל את פוטנציאל המשאבים של החבל? אם כן, אין ברירה, איפוא, אלא ליטול כל מה שאפשר לשאוב ולחלוב ולהוציא כל מה שבגדר האפשר. כמובן שהאינטרסים של התושבים בחבל לא עניינו במיוחד את הממשל החדש, ודי היה

מורגש לתושבים שהם נדחו הצידה. עכשיו כבר יכלו לראות בחוש כיצד מנצלת אותם הממשלה כדי להעשיר את המדינה ההונגרית בלבד.

אחרי שפעולות חיזוק וביצור הדרכים נסתיימו, ואחרי שכילו הפועלים את מלאכת סלילת הכבישים ובניית הגשרים מעל הנהרות, הגיעו באי־כח של הפירמות הגדולות בבודאפשט ופתחו במבצע ענק של כריתת עצי יערות העד והעברתם משם להונגריה, ומהונגריה לכל ארצות תבל.

חברות עשירות הביאו מאות משאיות ענק ועד מהרה החלו הללו בהובלת עצים וקרשים מן היערות של איזור ה״ווערכאווינע״ ומן היערות האחרים אל תחנת הרכבת, שם העמיסו את תוצרת העץ על קרונות משא אשר נסעו לכוון המחסנים ובתי החרושת בהונגריה.

מאות בעלי עגלות חלקם יהודים וחלקם לא יהודים, עסקו בהובלת עצים מן היערות העמוקים אל המנסרות המקומיות. כך עמלו העגלונים יומם ולילה בקיץ ובחורף, הביאו את העצים לאיזור התעשיה הקרוב, שם עובד החומר לכל סוגי התוצרת לשווק. היו אנשים, אולם אלה היו מן הנכרים, אשר קשרו את כל בולי העץ הארוכים והכבדים ועשו מהם רפסודות, עמהם שטו על נהרות ה״ריקא״ ו״הטייס״ והגיעו עליהם הרחק הרחק למעמקי הונגריה

המנסרות ובתי החרושת לעבודות עץ פעלו ועבדו במלוא הקיטור. את התוצרת העמיסו על משאיות, ומשם נשלחו אל בתי המסחר לעץ בהונגריה. העבודה ממש בערה מתחת לידים. הכבישים לא שקטו אף לרגע אחד, הכל התנהל במין פזיזות ובהלה, נדמה היה כי הכובשים החדשים מרגישים כי בעוד מספר שנים יאלצו לעזוב את חבל הקארפאטים מבלי לשוב עוד שם לצמיתות.

תקופת זוהר ערב השואה

הסוחרים מקארפאטורוס ומארמארוש הגדילו והרחיבו את שטחי מסחרם, התקשרו עם בתי מסחר וחברות כלכליות גדולות בבודאפשט. בין השאר סחרו ומכרו טקסטיל, מזון, משקאות חריפים, תבואות ועוד. כל מי שרק היה לו מעט חוש מסחרי והשכיל לנצלו קצת, התעשר תוך זמן קצר ביותר. הרכבות לבודאפשט מלאים היו בימים ההם באברכים צעירים. הסוחרים היהודים הללו נהגו לנסוע יחד, ובהגיע עת התפילה התכנסו כולם לתפלה בציבור, שתו לחיים יחד, בקיצור, חדוות

חיים יהודית. וכרגיל כאשר היהודי שמח הגוי מתקנא בו, וכך גם כאן היו הנוסעים ההונגרים מביטים ביהודים בהתפעלות ובשנאה כבושה גם יחד.

היהודים הטרודים בעניני המסחר שלהם כלל לא שמו לב לקדרת העבים העומדת להחשיך מעל לראשם. בהיותם עסוקים בחנויותיהם ובתי המלאכה, נחפזים לעבודה בשדה ובהעברת סחורות ממקום למקום, לא נותר להם פנאי לעמוד רגע קט ולתת את הדעת למצב שנוצר סביבם. מלבד זאת, עיתונים אשר גילו את העומד להתרחש ומסוגלים היו להוציאם משלוותם, לא נפוצו כלל בישובים ובכפרים, לחדשות הרדיו לא האזינו מפני שפשוט לא היה אף אחד שהיה לו מכשיר כזה. וכך נשארו היהודים שלווים בלי משים לכל מיני תופעות אשר היו בבחינת סנוניות ראשונות להתרחשויות נוראות וגדולות בעתיד.

אף אחד לא הרגיש כיצד מתקדרים שמיה של קארפאטורוס אט אט בעבים, ובינתיים ניצל כל אחד את המצב לדאוג לחיי השעה שלו, להרוויח עוד כמה מאות פענגע־מטבעות, ללא כל שימת לב או גילוי ענין על המשטר ששיחק עדיין תפקיד של אוהד ישראל.

באותה עת כבר הספיקה הממשלה ההונגרית לאשר כמה חוקים וגזירות אנטישמיות, אשר בראש ובראשונה החלו לפגוע ביהודי קארפאטורוס. תחילה בלט יחסם העוין של השלטונות אל האוכלוסיה היהודית בשטחים שלנו, שהיתה ידועה בזיקתה העמוקה לחיי תורה וחסידות, אולם בשלבים מאוחרים יותר התפשט יחס זה גם ליהודים מרבדים שונים ואחרים.

כבר בימים הראשונים אחרי הכיבוש נעצרו כמה מיהודי קארפאטורוס באשמת תמיכה במשטר הצ׳כוסלובקי ונחשדו במתן תרומות למען הגנת הרפובליקה הדמוקרטית. אותם יהודים נענשו על כך, והציבור היהודי ניסה להתגונן ולהוכיח את נאמנותו לעניין ההונגרי במשך עשרים שנות הרפובליקה.

ההונגרים היו אסירי תודה לרייך הגרמני על השלל שנפל בחלקם תודות לגרמנים. עכשיו השתדלו ההונגרים להוכיח את רגשי הזדהותם עם הקלגסים הגרמניים. הם לא היססו לעשות זאת תוך גילוי פרצופם האמיתי, ע״י ביצוע מעשים ברוטאליים בחבל קארפאטורוס רצו ההונגרים להראות לצורר היטלר ימ״ש כי אין לו מה להתבייש בתלמידיו, וכי הם יודעים היטב כיצד לבצע את המלאכה הברוטאלית.

עננים שחורים העיבו על שמיה של קארפאטורוס וכמוה כך גם על מארמארוש. מכאיב היה כי היהודים שם, אשר נחשבו לאנשים פקחים, לא ידעו להעריך ולהבין את המצב בו הם נתונים, גם לא עלה בדעתם לחשוב ולטכס עצה ותחבולה כיצד להציל את עורם מצפרני החיה הנאצית האורבת לטרוף, לרמוס, להחריב ולהרוס.

פרק רביעי

חוקות הרשע ההונגריים

זמן קצר לאחר סיפוחה של אוסטריה לרייך (ב־1938 .3 .13), הגיע צבאה של גרמניה הנאצית עד לשערי הונגריה. באזור כולו השתרר אקלים פוליטי חדש ואוירה של מתח היתה ספוגה בחלל. ממשלת הונגריה, אשר היתה להוטה אחר חסדיו של הצורר היטלר, מיהרה להפגין את אהדתה ל"סדר החדש", באירופה, ואת "בגרותו" האידיאולוגית שבאה לידי ביטוי בהגבלת זכויותיהם של היהודים.

וכך, באפריל 1938, הונח על שלחן הפרלמנט ההונגרי "החוק היהודי הראשון", חוק אשר חתם פרק חשוב ומפואר, של התפתחות והישגים כבירים בשטחי הכלכלה והתרבות, בתולדות יהדות הונגריה. החוק שהוצע, הוגש להצבעה במליאת הפרלמנט בבודאפשט, ואכן, לאחר שעבר את תהליך קבלת החוקים באופן מסודר, התקבל כחודש לאחר מיכן, במאי אותה שנה, כחוק מן המנין בספר החוקים של הונגריה.

הראשונים שנפגעו כתוצאה מחקיקת החוק החדש, היו היהודים בעלי המקצועות החופשיים ופקידים במפעלי תעשיה ומסחר. לאחר שחוק הפליה זה נכנס לתוקף, אי אפשר היה למנוע את הפגיעה ובמיוחד במעמדם החברתי של אותם יהודים אשר התערער מאוד באותם ימים ופגע במערכת היחסים ההדדיים שהיתה בינם ובין שכבות רחבות באוכלוסיה הנוצרית.

אולם עוד בטרם הצליח החוק הראשון, על סעיפיו השונים, לצאת מן הכוח אל הפועל, כבר הזדרז ראש הממשלה – בילא אימרעדי, להביא לפני בית הנבחרים הצעת חוק־אנטישמי חדש, חוק שהיה חמור עוד יותר מקודמו. וכבר ב־3 לחודש מאי 1939 נכנס "החוק היהודי" השני לתוקפו. בחוק החדש היו כמה וכמה חידושים מכבידים. הקשים שבהם היו: הפחתת מתן אפשרות ליהודים להשתתף בחיי הכלכלה והתרבות לשיעור של ששה אחוזים בלבד, הוצאת היהודים מהשרות הצבאי והעסקתם, תחת זאת, בגדודי עובדי כפייה.

גם למושג "מיהו יהודי" ניתן פירוש גזעני חדש, אשר לפיו כל מי שהוריו, או אחד מהם, או שניים מהורי הוריו היו יהודים, נחשב ליהודי, וכל חוקי ההפליה היהודים חלים עליו ללא יוצא מן הכלל.

בד בבד עם הנהגתו של ה״חוק היהודי השני״ על ידי ראש הממשלה ־בילא אימרעדי, ניתנו, על דעתו סמכויות נרחבות למפלגה הפאשיסטית ״נילאש קערעסט״, מפלגה אשר התפרסמה ברשעותה ובמעשי רצח זדוניים ועלתה באכזריותה אף על הגיסטאפו והס. ס. . .

בסופו של דבר היה בילא אימרעדי בעצמו אחד מקרבנות ״החוק היהודי השני״, אשר יזם והנהיג הוא בעצמו. היה זה בתאריך 15 לפברואר 1939, עוד בטרם נכנסו החוקים החדשים לתקפם, כאשר נאלץ להתפטר מראשות הממשלה, לאחר שנתגלה כי דם יהודי זורם בעורקיו.

שבירת מטה הלחם של היהודים

בשנת 1940, עם התחלת ביצוע סעיפיו השונים של ״החוק היהודי״ השני ע״י ראש – הממשלה הרוזן פאל טאלאקי, החלו הצרות ניתכות על ראשי בני ישראל. החוק החדש שדד מהיהודים את רכושם ומקורות מחייתם ופרנסתם, כך, למשל, נלקחו כל הכרמים והשדות מבעלי האחוזות, ועל היהודים נאסר להחזיק בחנות לממכר טבק או משקאות חריפים. כמו״כ נושלו היהודים מעמדות מפתח בחיי הכלכלה, ואפשרות העסקתם ופרנסתם הוגבלה למספר מקצועות בלבד.

הגזירות הרעות הללו הופעלו במיוחד נגד יהודי קארפאטורוס וסלובקיה, אשר התגוררו בחבלים החדשים שנכבשו, זה עתה, מידי הצ׳כים. בהונגריה – כמו ברוב מדינות אירופה באותם ימים – היה חייב כל סוחר ברישיון מיוחד לניהול עסק או בית מסחר. אחת מן התוצאות של הגזירות האנטישמיות היתה, כמובן, שלילת כל הרשיונות, ע״י אנשי השלטון ההונגרי, מידי הסוחרים היהודים. רק בידי ששה אחוזים מן היהודים נתנו רשיונו להפעיל ולנהל את בתי המסחר והעסקים שלהם, כפי שאמר החוק החדש. שאר כל תשעים וארבעה האחוזים מן היהודים שעסקו במסחר, נאלצו לסגור את חנויותיהם ובתי המסחר והעסקים שלהם. כך נושלו רבבות יהודים ממקור מחייתם, ובן לילה נותרו ללא שום פרנסה.

שלילת הרשיון לממכר טבק ומשקאות חריפים

תחילת ביצוע הגזירה היתה שלילת הרשיון לממכר טבק, סיגריות ומשקאות חריפים מן היהודים. ממסחר זה התפרנסו הרבה יהודים בכפרים הנדחים של קארפאטורוס.

החנווני ר' אשר שטיינמעץ מטערניווע משרת קונה אינו יהודי.

מנהג ידוע היה בין הכפריים הגויים, כי כל מי שהרויח כסף ביריד השנתי, סר, כשרוחו טובה עליו, עם שובו לביתו ושבידו הפדיון ממכירת תבואות או צמד שוורים, אל אחד מבתי המרזח היהודיים על מנת ללגום כמה כוסות של י״ש. היתה לו, לגוי, מין הרגשת צורך להזמין כמה כוסות משקה, ולשלם ממיטב כספו. כך נהגו אבות אבותיו, כך נהג זקנו ואחריו אביו, וכך ינהג גם הוא. אותן לגימות היו אחד ממקורות הפרנסה היהודיים הידועים. לא היתה זו, בדרך כלל, אפשרות לפרנסה בשפע, כך היה פעם יותר ופעם פחות, העיקר שהפרוטה היתה מצויה בכיס. עכשיו, כאשר חסמו ההונגרים את מקור הפרנסה הזה, נותרו הרבה משפחות אומללות.

גם עד היום לא יכל כל יהודי לקבל רשיון לנהל חנות או בית עסק למכירת טבק ומשקאות חריפים. רק אנשים אשר שרתו בצבא האוסטרו־הונגרי, קצינים בעלי אותות הצטיינות במלחמה, נכי מלחמה, אלמנות אשר איבדו את בעליהן והורים אשר שיכלו את בנם המפרנס, זכו לקבלת הרשיונות הדרושים, עם אלה התחשבה הממשלה הצ׳כוסלובקית, ובמשך כל שנות שלטונה בקארפאטורוס השתדלה לכבד את זכויותיהם ולאפשר להם להתפרנס בכבוד.

עתה, כאשר נשללה הזכות מהיהודים לעסוק בתחום זה, וכל האומללים, אשר זכו עד כה לרשיון לעסוק במקצוע זה, אומללו עוד שבעתיים בהלקח מאתם מקור פרנסתם. משראו המנהיגים היהודים בבודאפשט להיכן הגיעו הדברים, נרתמו עד מהרה לעזרתם והחלו מיד לפעול נמרצות אצל השלטונות ע״מ שיבטלו אלה את רוע גזירתם. אולם שום בקשות ותחינות לא הועילו, כל התקנות והחוקים נשארו בתוקף, ובני ישראל נותרו ללא מקור למחיה וכלכלה.

מפעלי החסד של ״אומזשא״

הרדיפות והצרות, החבלה וההתנכלות לכל מה שנחשב ליהודי או של יהודי, היו למנת חלקם של כל היהודים בכל רחבי הונגריה. גזירות הרשע החדשות, אשר הופעלו בראש ובראשונה נגד יהודי קארפאטורוס ומארמארוש, דרשו, איפוא, פעילות דחופה וארגון אשר יעזור ויסייע לנפגעים הרבים.

מסבות אלה ועוד רבות אחרות, הוקם בהונגריה, בדיוק לעת הצורך הגדול, בשנת ת״ש (1940), ארגון־גג ארצי, בשם ״אומזשא״ (בקיצור). הארגון היה ארגון ארצי יחיד לגביית תרומות, ומטרותיו היו רבות ומגוונות: מתן סעד לפליטים, ייעוץ משפטי לשכבות רחבות באוכלוסיה היהודית, בעיקר מהשטחים שסופחו, ודאגה

לעצורים במחנות ההסגר. לכל החוגים והזרמים ביהדות הונגריה היה חלק בארגון. אף הג׳וינט מארה״ב נרתם לפעולה ותרם סכום של ארבע מאות אלף דולר לקופת מפעל הסיוע של ה״אומזשא״.

מכספי המגבית נוסדו מטבחים עממיים בהם חלקו מזון מבושל לכל דורש. נקנו מצרכי מזון, הלבשה, צרכי הסקה שונים וחולקו חינם לעניים ואביונים. וכמו״כ כלכלו משפחות אשר מפרנסם נהרג במלחמה, או גוייס לאחד מגדודי העבודה. הארגון דאג גם למתן תמיכה למשפחות שראשיהן נכלאו בבתי הסוהר, להקניית מקצוע לבחורים צעירים. במיוחד תמך הארגון והגיש עזרה לאלה אשר עלה בידם להציל את נפשם ממלתעות הרשע.

ברם, העבודה החשובה והחיונית ביותר היתה הדאגה לטובת הפליטים שעלה בידם להסתנן להונגריה. התוצאה הראשונה לפעילות הארגון היתה העובדה כי הותרה שהותם של קבוצת פליטים משבע קהילות בבורגנלנד. ואחריה באה הצלחה נוספת, כאשר עם כניסת הגרמנים לבוהמיה ומוראביה מצאו כאלף פליטים נוספים את דרכם להונגריה.

לא חלף זמן רב, והצבא הפולני נחל תבוסה מוחצת בשדה הקרב, ושוב נדרש ארגון ״האומזשא״ לפעולה. אלפי חיילים יהודים אשר שרתו בצבא הפולני ניצלו את עובדת התבוסה שאיפשרה להם את הבריחה, וחצו את הגבול דרך חבל קארפאטורוס, משם הגיעו להונגריה ובה מצאו מקלט לנפשם מפני החיה הנאצית שעסקה בטרף יהודי ארצם. אומדן מספר הפליטים אשר תפסו מחסה בהונגריה ע״י גניבת הגבול הגיע באותה עת לכמאה אלף. מובן מאליו כי לכל הפליטים לא היה מאומה, והיה צורך דחוף לספק להם את כל הצרכים המינימליים ולדאוג לבטחונם מפני הרדיפות של שונאי ישראל אשר ארבו לנפשם.

למרבה המזל, בעת ההיא, עדיין העלימה ממשלת הונגריה את עיניה מן הנעשה בתחום הברחת הגבולות ומן הפליטים המתרבים בארצה. בדרך כלל נהגו השלטונות לתרץ את שתיקתם באמרם כי האפשרות שהם נותנים לפליטים לשהות בארצם היא זמנית בלבד, וכי הונגריה הוא רק מקום מעבר עבורם.

כאמור לעיל, ארגון ה״אומזשא״ נשא בעול אחזקת אותם אומללים בכל התחומים שנזקקו להם, ואפשר לומר כי הרבה תודות לעזרה שהושיט להם הארגון עלה בידם להציל את עצמם מכיליון. גם את עובדי הכפיה הציל הארגון. האנשים שגויסו אל גדודי עובדי הכפיה ״מונקא־סאזאד״ חיו בתת־תנאים, הם הועסקו בעבודות

מפרכות בקווי החזית ובשדות כפור ושלג בעיצומם של חודשי החורף. ממשלת הונגריה לא דאגה כלל למלבושי חורף נאותים, ואלמלא עסק הארגון במשלוח הלבשה חמה לא היו מחזיקים כלל מעמד, עשרות קרונות הלבשה נשלחו אליהם.

אולם לעומת צרכיהם הרבים של יהודי קארפאטורוס, היתה כאין וכאפס העזרה שהצליח ארגון האומזשא להגיש להם. אל הכפרים והישובים הרחוקים לא הגיעה כלל העזרה הנחוצה כל־כך. אלפי אנשים נשים וטף, הסתובבו יום יום ושאלו את השאלה: "מאין יבוא עזרי". הרעב והקור לא חדלו מלהציק להם, תינוקות של בית רבן ישבו ב"חדר" ולמדו כשהם רעבים לפרוסת לחם ולכף מרק חמה, לא היתה להם ברירה אלא להסתפק במזון סעודה דלה פעם אחד ביום בלבד, ואף זה לא תמיד, לא פעם קרה שגם לזה לא הגיעו.

אמנם בעיר חוסט, כמו ביתר הערים הגדולות, נוסד על ידי ארגון ה"אומזשא" מטבח עממי. בדרך כלל הוקם המטבח במרתף של בנין הישיבה, שם סיפקו ארוחות חמות ומזינות לעניי המקום, ואף אם נקלע יהודי מאחת העיירות הסמוכות לעיר חוסט, יכול היה להשביע את נפשו במאכלי המטבח. גם בחורי הישיבה ונערים שלמדו מקצוע, וכן ילדי החדרים תלמוד תורה היו מבקרים מידי יום במטבח העממי בחוסט ומקבלים אוכל בעין יפה.

מקורות הפרנסה נסתמים

הממשלה האנטישמית של הונגריה חששה שאם לא תעשה די באכיפת "החוק היהודי", תפגר אחרי "אחותה הבכירה" הקלגסית מברלין. משום כך עמד הממשל בקפדנות על ביצוע כל חוקי הרשע בדייקנות, בלא שיוותרו אפילו על הסעיף הקטן ביותר בחוק. כך, בהנהיגם את חוקי נירנברג הידועים לשימצה, חשבו העמלקים ההונגרים וקיוו כי יצליחו להוכיח את נאמנותם בתור תלמידים למורה הארכי־רוצח הגרמני צמא הדם.

והנה עוד טרם הספיקו להסדיר את בעיית המובטלים מבעלי המקצועות החופשיים, עדיין לא הסתיימו המאמצים למצוא מקור למחייתם וכלכלתם, וכבר קפצה עליהם צרה חדשה. הממשלה החליטה להוציא אל הפועל את חלקו השני של החוק, אשר לפיו כל העסקים, בתי החרושת ובתי המלאכה, המחסנים והחנויות, הדוכנים וכל בתי המסחר למיניהם, בין מן הערים ובין מהכפרים, חייבים להסגר ולהוריד את השלט מעל דלת העסק, ולהחזיר את רשיון ההפעלה לידי הממשלה.

מראה בית מסחר יהודי אחרי שלילת הרשיון.

יהודי קארפאטורוס ומארמארוש איבדו את זכותם להחזיק דלת פתוחה אל הרחוב. אסור היה לאדם לעסוק במסחר או לעבוד במקצוע שבו התמחה, ובקיצור, היהודי איבד את כל הזכות להשגת פרנסה. גזירה רעה זו נגזרה רק על המחוזות הכבושים באיזור הקארפאטים ומארמארוש, בעוד שבערי הונגריה הוותיקות טרם נכנס חוק זה לתוקפו ועדיין התנהלו בה חיי היהודים כמעט כמו בעבר.

חוק זה הכה את היהודים בתדהמה גדולה, קשה היה להם לעכל את המתרחש, אי אפשר היה להאמין כי דוקא הונגריה, שכל כך ציפו ממנה כי תעניק יחס הולם יותר ליהודים לאחר סיום השלטון של הרפובליקה הצ׳כוסלובקית, תנהג באכזריות נוראה כל כך. אף אחד לא ציפה, אפילו לא בחלום השחור ביותר, להתנהגות ברוטאלית כזאת, דוקא כלפי התושבים היהודים השקטים והשלווים, אשר ללא ספק נחשבו לנאמני הממשל.

השותף הנעלם במסחר היהודי

בהנהגת חוקה קשה זו, דנה, למעשה, ממשלת הונגריה אלפי נפשות יהודיות לחרפת רעב ולמצוקה כלכלית קשה, הממשל אשר סתם את כל מקורות הפרנסה האפשריים, הביא את היהודים למצב של דחקות ועניות. כל זאת עשתה הממשלה מרצונה הטוב, מבלי שיהיה כל הכרח לכך. המשטר ההונגרי מצץ את דם התמצית של היהודים והצר את צעדיהם של היהודים בכל דרך אפשרית. ע״י מעשים אלה העמיד את עצמו במדרגה אחת של ״אהבת ישראל״ יחד עם המנהיגות הנאצית.

מיד לאחר השמע דבר הגזירה המרושעת הזו, רעש העולם היהודי וקמה מהומה גדולה. סוחרים ובעלי חנויות, בעלי מקצועות חופשיים ופועלי תעשיה התהלכו מבולבלים, את כולם אחזה ההרגשה שהקרקע נשמטת מתחת רגליהם. לא היה אל מי לפנות, ממי לטול עצה, ממי לבקש עזרה. לא היה מי שיוכל להשפיע אי שם בחלונות הגבוהים ולבטל את רוע הגזירה, או לכל הפחות להקל מקצתה. מדוכאים, שבורים ורצוצים סובבו היהודים ברחובות הערים והעיירות ובכפרים, לאף אחד לא היתה תשובה לשאלה מנין ישיגו את האמצעים לכלכלת בני ביתם, מאין יביאו טרף, לו יהא זה פת לחם, ולכל הפחות לטף והנשים.

משנעשו כל ההשתדלויות אצל השלטון, ואף הן הושבו ללא מענה, ומשהגיעו היהודים אל המסקנה כי עליהם לחפש פתרונות במסגרת הקיימת, החל המוח היהודי לחפש עצה כיצד להמתיק את גזר הדין. ואכן לרבים הפתרון נמצא, ובדרך כלל היה

זה בדמות של שותפות עם נכרי. גם זה היה גרוע, וכרוך בסיכונים רבים, אולם לא היתה ברירה אחרת אלא לקבל את הרע במיעוטו. תחילה עשו זאת הסוחרים הממולחים, ואחריהם הלכו גם הפחות ממולחים ומצאו להם שותף גוי נאמן אשר נתן את הסכמתו, פעם תמורת תשלום ופעם בחינם, כי הרשיון להפעלת החנות יהיה על שמו, כך נפתחו מחדש רבות מן החנויות שהיו בבעלות יהודים תחת שלט שנשא את שמו של הנכרי בעל הרשיון. על ידי תחבולה זאת הצליחו יהודים רבים לנהל את עסקיהם ובתי המסחר שלהם כמעט כרגיל. הסחורה והחנות השתייכו ליהודי, לגוי לא היה מושג במתרחש בחנות, אם רצה קיבל תשלום עבור שמו המושאל, יותר מזה לא היה לו כל עניין בחנות. לשותפות זאת נקראה אז בשם: "שטרוי־מאן", כלומר: שותף חשאי.

הנכרי המנשל מבית המסחר

בזמן הראשון להפעלת תרגיל ה"שטרוי־מאן" ע"י גויים ויהודים כאחד, היו שני הצדדים שבעי רצון מן העיסקה הזאת. היהודי יכול היה לסחור ולהרוויח שם את פרנסתו, והגוי השותף היה שבע רצון מקבלת חלק מהרווח חנם, ללא כל מאמץ והשקעה מצדו. כבר אז היו מקרים של התנכלויות מצד שכניו, שונאי ישראל, של השותף הגוי, אל העיסקה. לא אחת הסיתוהו שלא לעזור ולסייע ליהודי לפתוח את בית המסחר שלו מחדש. היו גם מקרים שבהם הסיתו את הגוי לנהל באופן עצמאי את החנות ולגזול לגמרי את היהודי על לקוחותיו.

אט אט פעלה ההסתה הזאת בלבם של השותפים הגויים, והתופעה של השתלטות הגויים על חנויות היהודים והצרת צעדיהם הלכה והתפשטה. הרבה גויים נעשו חנוונים בחנויות של יהודים לשם באו הקונים הקודמים וקונים משלהם.

עד לתקופה זאת, לא הראה האיכר הרותני אותות מיוחדים של שנאה כלפי שכנו היהודי. הם חיו חיי שכנות בבית, שדותיהם המעובדות או חלקות היער היו גובלות זו בזו, יחסי השכנות ושלוות החיים השקטים שאיפיינו את חבל ארץ זה נמשכו בו שנים רבות. מפעם לפעם היה נכנס הגוי אל היהודי כדי להציע לו למכירה בהמות, עופות, תבואות ושאר ירקות, והיה בטוח כי הללו משלמים לו את המחיר המלא מבלי לרמותו. והיה אם נזקק הגוי לעצה, היה שכנו היהודי הכתובת הטובה ביותר למענו, לכתוב ולקרוא את מכתביו, לקנות או למכור חלקת אדמה, בקשר לכל דבר התיעצו עם השכן היהודי הפיקח. לא לחנם עמלו קשה הרשעים ההונגרים לנטוע את השנאה כלפי היהודים. קשה היה להרוס את מיתוס היושר, החכמה והדעת שבנו

לעצמם היהודים, היתה זו משימה כמעט בלתי אפשרית לערער את אמונם של היהודים בעיני הגויים הכפריים הללו, לא היה זה פשוט בכלל להכניס לראשו של הרותני את דברי התעמולה הארסיים שהפיצו השלטונות המרושעים של הונגריה.

הסיצ׳ים בשרות ההונגרים

אף על פי כן, לאחר מסע ארוך וממושך שבו התנהלה , מטעם הממשלה עצמה, תעמולה אנטישמית כלפי היהודים, ולא חדלו מלטעון באזני הגוי כי התעשרותו של היהודי, שאינו עמל כלל נעשתה על חשבון התעשרותו של הגוי המתפרנס בקושי מיגיע כפיו, ולאחר שבכל יום מנסים לשכנע את הגוי כי היהודי אשם בכל הצרות שירדו לעולם, וכי העם היהודי אשם בכל הסכסוכים שפרצו בין האומות בעולם, החלו דברי בלע אלה להקלט גם באזני הקרתנים הרותניים, ובד בבד עם הגזירות הקשות והאכזריות אשר חדשים לבקרים התחדשו על היהודים ולא עבר יום שבו לא נעשו מעשים אשר השפילו את היהודים עד לעפר, חזרה והתעוררה השנאה הישנה שבין עשו ליעקב.

הראשונים שהעיזו לגלות את פרצופם האנטישמי, היו שוב האוקראינים הסיצ׳ים. רק לפני זמן קצר נחשבו הסיצ׳ים לאויב הגדול ביותר שהיה להם, נגדו ניהלו קרבות מרים ולחמו בחרוף נפש, עד אשר נצחום ההונגרים, ולפתע עכשיו, כאשר רק הריחו כי הממשל בבודאפשט מחפש שליחים אשר יבצעו עבורו את התכנית השטנית, היו הם הכח הראשון שהתנדב למשימה, ועד מהרה הוכיחו את נאמנותם לשלטון ומזימותיו, וכי גם בעתיד יוכלו לסמוך על כוחם לביצוע פעולות ממעין אלה.

הרשעים האוקראינים קבלו משרות בכל משרדי הממשלה, ומיד נראו יושבים במשרדי מס הכנסה, ובפקידות הנוטריון של הכפר. שליטתם על נקודות מפתח אלה איפשרה להם לעשות כטוב בעיניהם ביהודים, ואכן עד מהרה ניגשו לביצוע זממם. הסיצ׳ים עשו ליהודים שהיו תחת חסותם צרות רבות, ומצצו להם את הדם במומחיות גדולה יותר מזו של ההונגרים עצמם. הסבל הגדול ביותר היה למי שנתקל בהם בשירותו הצבאי. בחורים יהודים, אשר בשרות החובה שלהם גויסו לעבוד ב״מונקא סאזאד״, אם נפל בחלקו שומר או משגיח מחבר המרצחים הללו, היה אומלל. הסיצ׳ים היכו ועינו את היהודים באכזריות נוראה, והתבלטו בה פי כמה מאשר שולחיהם ההונגרים.

מאחר וליהודים לא היו יותר אותן זכויות כבעבר, וכל בתי העסק שלהם הפכו

לשותפות עם הנכרים, החלו הקונים מן האוכלוסיה הלא יהודית להשתמט אט אט מן החנויות הללו ועברו לבתי העסק החדשים שנפתחו על ידי הגויים הרותנים או ההונגרים לערוך בהם את קניותיהם. גם האיכרים הפרימיטיביים בכפרים המרוחקים, אשר חשדו תמיד בסוחר היהודי כי הוא גובה מאתם מחיר גבוה מהמקובל, הרי עתה, כאשר היתה להם הברירה לקנות אצל אחיהם, עשו זאת בחפץ לב.

התחרות בין בתי העסק היהודים והלא יהודים גדלה והלכה מיום ליום, וכתוצאה מכך הצטמצם והלך הפדיון היומי עד שלא השתלם ליהודי להחזיק את חנותו ואת בית מסחרו. דרך מיוחדת משלה היתה לממשלת הונגריה להרוס גם את עסקי ה"שטרוי־מאן". לא היה צריך לעשות יותר מאשר לפתוח צרכניות ממשלתיות מיוחדות, אשר שיווקו את התוצרת הטובה ביותר במחירים המוזלים ביותר. אין סיבה יותר טובה מזו להמון להמשך לשם, אפילו יהודים ביקרו בבתי המסחר הללו כדי לחסוך כמה פרוטות בכל קניה.

ההונגרים מפיצי חיידקי האנטישמיות

השנאה כלפי היהודים גברה והלכה מיום ליום. האזרחים ההונגרים החדשים כמו הוותיקים, היו החלוצים להפצת האנטישמיות בכל הסביבה. הגיעו הדברים לידי כך שהיהודים חששו לצאת מבתיהם בלילות, פחד גדול היה לנסוע ברכבת, סטודנטים וסתם פרחחים סבבו בחוצות הערים, השליכו אבנים וקראו קריאות גנאי לעבר היהודים, היכו זקנים ובחורי ישיבה. חיילים בחופשה התהלכו ברחובות והתגרו ביהודים עוברים ושבים. וכאשר נתקלו ביהודי מגודל זקן ופיאות, בחור ישיבה או ילד מהחדר, מיד התנפלו עליו בפראות, היכו ומרטו את זקנו ופיאותיו. לא פעם קרה שיהודי מהכפרים, בשובו מן העיר בדרך לביתו, נתקל במשמר הז'נדמרים, והללו היכו אותו בקתות הרובים שלהם באכזריות רבה, לעיני הנכרים המביטים במחזה ונהנים ממעשי תעלוליהם.

נגד אותם מעשים סאדיסטיים של החיילים ההונגרים ושונאי ישראל מקומיים לא היה מה לעשות, ולא היה מי שאפשר יהיה לפנות אליו בתלונה. המשטרה או הז'נדמרים, לא רק שלא התערבו להפריד במקרה הצורך ולא רק שלא הענישו את הפושעים, אלא אף חיפו עליהם, ואף גרוע מכך עשתה המשטרה, כאשר היתה עוד מעודדת אותם להמשיך במעשיהם. והיה אם מישהו כבר העיז להגיש תלונה, צחקו ממנו ולא פעלו כלום נגד הפורעים. וכמו אנשי המשמרות כך גם אנשי הצבא,

התעללו בברוטאליות רבה ביהודים, ולא היתה שום אפשרות להתגונן נגדם. יום יום גרמו החיילים נזקים ליהודים, ולא היה מי שהעז להתלונן על כך בפני הממונים עליהם מאחר ואף הם לא היו טובים מהם.

הז׳אנדמריה ההונגרית האכזרית

הז׳נדמריה ההונגרית נקראה בפי היהודים בשם ״די פעדעריגע״, על שם הכובע שחבשו לראשם, ובו היתה תחובה אלומה של נוצות שחורות, דבר שרק הוסיף למראה המאיים שלהם. חיות הטרף הללו הפילו את חיתתם על כל רואיהם. בדרך כלל מנע היהודי מעצמו את הפגישה פנים אל פנים עם המשמר הז׳נדמרי.

בחדשים הראשונים לבואם לחבל קארפאטורוס גילו עדיין מדה מסויימת של התאפקות ועדיין לא הראו בגלוי את רשעותם. אולם מאוחר יותר הורידו את המסכה מעל פניהם וגילו את פרצופם האמיתי כלפי היהודים.

הז׳נדמרים ההונגריים היו עוכרי ישראל, רשעים מרושעים, ומבטם הסאדיסטי הטיל אימה ופחד על כל רואיהם. רמת האינטליגנציה שלהם שאפה לאפס, רובם לא קבלו אפילו חינוך יסודי, ומעטים היו שבקושי סיימו את בית הספר העממי. כמעט שלא היו בהם יודעי קרוא וכתוב. כתיבת תלונה על טופס עלתה להם בקשיים מרובים.

כל מה שמתקרב לתרבות היה רחוק מהם, אבל איך להתעלל באנשים וכל מה שמקורו בחייתיות פרימיטיבית, היה ברור להם באופן יסודי ביותר, והיו הם מבצעי מעשי האכזריות בצורה ״הטובה״ ביותר. כל מעשי האינקוויזטורים היו נהירים להם יותר מהשבילים החרוטים להם על עור כפות ידיהם. לא היה להם שום חוסר ידיעה כיצד לאמלל אדם, לא היתה להם כל בעיה להתנפל על קרבן ולהפכו לבעל מום תמידי. היהודים השתדלו להשמר מהם כמו מפגע רע. לעתים קרובות תפסו יהודי על לא עוול בכפו, הכניסוהו לבית המשמר וללא כל סיבה היכו אותו באלות ובקתות הרובים עד זוב דם ממש.

לא רק המבוגרים שבין היהודים חששו מפניהם. אפילו היהודים הצעירים, כאשר ראו את הז׳נדמרים ברחוב, ברחו והתחבאו עד שעברו. מי שחששו מפניהם במיוחד היו סוחרי הסחורה הבלתי־ליגאלית. הללו עשו הכל לעקוף את המשמרות מחשש שאם יתפסו יחרימו להם את כל הסחורה וינחיתו עליהם מכות רצח.

אבל הז׳נדמרים לא היו הגרועים ביותר. פי כמה וכמה מהם היו גרועים שוטרי הגבול ה״פעלדס זשאנדארן״. הם בכלל לא סבלו יהודי, ומעשיהם ״הצטיינו״ יותר מאלה של מרצחי הס. ס. . על אודות תעלוליהם יש הרבה מה לכתוב, הרבה יהודים אומללו על ידם לכל ימי חייהם.

כך סבלו היהודים יסורים ועינויים עד אין קץ, נשאו את העול הכבד והמעיק ואף אחד לא התלונן. את הכל קבלו באהבה, התנחמו בתקוות ובבטחון כי הגלות ההונגרית לא תאריך ימים וכי עד מהרה תחלוף ובני ישראל יזכו לפדות והרווחה.

פרק חמישי

סילוק היהודים משירות צבאי

באביב שנת ת"ש (1940), בעת שהיה הצבא הגרמני נתון כבר בעיצומה של מלחמה כבדה, והספיק לנחול נצחונות מרשימים בדניה ובנורבגיה, נדונה שאלת מעמדם של היהודים המשרתים בצבא ההונגרי. בדיונים, אשר התנהלו בצמרת הצבא, נטלו חלק כל הבכירים. ראש המטה הכללי פנה אל שר ההגנה בתזכיר, ובו קבע כי יש לחייב את כל היהודים בשירות צבאי ובביצוע עבודות הנדסיות מיוחדות בגזרות שבהן האבידות בדם היו גדולות ביותר.

באותה תקופה נערך צבא הונגריה ועסק בקדחתנות בהכנות לקראת המערכה הגדולה נגד רומניה. מתקפה זו נועדה להחזיר את שטחי טראנסילוואניה אשר השתייכו להונגריה קודם מלחמת העולם הראשונה. וכך ביום ה־25 לחודש מאי בשנת 1940, הוכרז על גיוס כללי, ובעקבות המצב הפוליטי המתוח הוחלט להעסיק את כל היהודים שלא גויסו לצבא במסגרת "פלוגות העבודה". תוך תקופה קצרה ביותר, בחודש יולי, כחודשיים בלבד מאז הוחלט על כך, כבר הגיע מספר "פלוגות העבודה" ל־70.

רק במשך כשנה אחת יכלו עוד קציני הצבא לראות לנגד עיניהם את היהודים המשרתים בצבא, וביניהם בעל דרגות בכירות בקצונה. מצב זה נמשך עד שנת תש"א (1941), ומאז חל שינוי יסודי בשאלת שרותם הצבאי של היהודים. בהוראה הממשלתית מס' 2870/1941 נאמר ברורות כי היהודים חייבים לשרת בצבא במסגרת "שירותי העזר". פירושה של הוראה זו היתה שלילת דרגותיהם הצבאיות של הקצינים היהודים, ומניעתם מן האפשרות לשרת בצבא. כמובן שבגזירה עצמה לא היתה כל סיבת עצבות ליהודים, להיפך, השירות הצבאי היה כרוך בסכנות מרובות. אלא שמה שחייבו את היהודים תחת זאת היה גרוע עוד יותר, גיוסם לגדודי העבודה מכח החוק האנטישמי, היה מסוכן עד מאוד.

בשלבים הראשונים של ביצוע חוק אנטי יהודי זה, גויסו, בנוסף על בני 25־49, גם בני 49־60. הנימוק להחלטה לגייס בני גילים אלה היה כי הדבר ימנע מהם לעסוק בעורף "בפעולות מזיקות כלשהן". ואכן, המגוייסים הראשונים בקארפאטורוס היו אנשי צבא ותיקים אשר שירתו עוד בצבא האוסטרו־הונגרי. ובעת גיוסם לשירות הכפיה היו כבר סבים לנכדים גדולים.

פלוגות העבודה הראשונות הורכבו מיהודי קארפאטורוס. עובדי כפיה אלה הועברו ליערות והועסקו בכריתת עצים גבוהים, בהבקעת בולי עץ והכנתם למשלוח ועוד כהנה וכהנה עבודות פרך לרוב. בהשוואה לשנים הבאות, היה, לעת עתה, מצבם של הקשישים מבין אנשי שירות העבודה, מניח את הדעת. הם נהנו עדיין מחופש תנועה מסויים, היו רשאים להשיג מזון בחוץ, ואף יכלו לחוג את חגי ישראל.

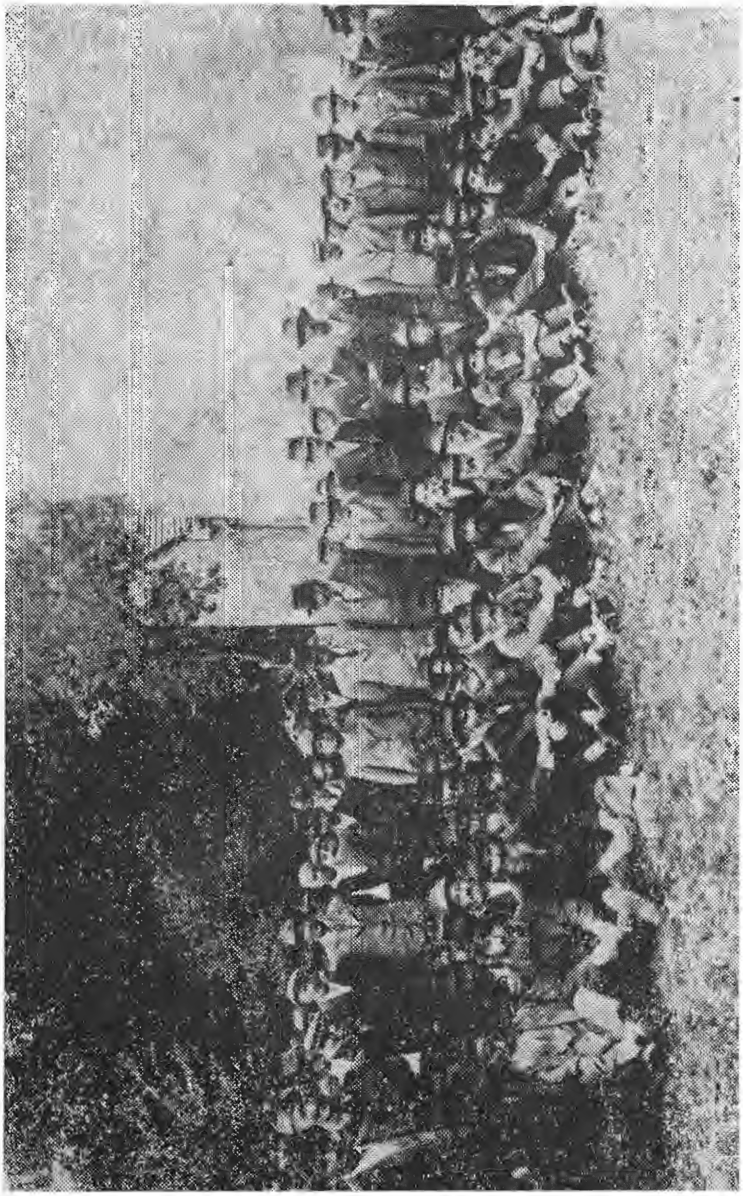
בסופו של דבר הגיעו המשעבדים ההונגרים למסקנה, כי הרבה תועלת לא יוכלו להפיק מהעסקת הקשישים בעבודות פרך, ואמנם לאחר מספר שבועות שוחררו ושבו לבתיהם.

גיוס היהודים ל"פלוגות עבודה"

בעקבות הקמת פלוגות העבודה, הקים משרד המלחמה ההונגרי, מטה כללי מיוחד אשר נקרא בשם "מונקא־סאלגאלאט". המטה עסק בגיוס היהודים לגדודי העבודה. משרדי הגיוס המיוחדים ליהודים הוקמו בכל ערי הונגריה, ובכל יום נשלחו משם צוי קריאה לגילאים שונים. הצוים הללו לא פסחו על אף אחד, ואף לא דאגו להשאיר, במקרה הצורך, את מי שמשפחתו היתה תלויה בו. כולם הלכו, אברכים צעירים בעלי משפחות קטנות ואבות למשפחות ברוכות ילדים, בחורים שעדיין לא הוטל עליהם שום עול ובנים שעסקו בפרנסת הוריהם, כולם נאלצו בין לילה לארוז את חפציהם ולהתיצב במקום המיועד.

המגוייסים נצטוו להצטייד במלבושים ונעליים ובמכשירי עבודה הנחוצים לתפקידם. בבוא המתייצבים לנקודת האיסוף שצוינה בצו הקריאה, נחלקו המגוייסים לפלוגות בנות מאתיים עד מאתיים וחמישים איש. הפלוגות הללו כונו בשם: "מונקא־סאזאד". בגיוסם לגדודי העבודה הוטלה על היהודים גם מעמסה כספית, שכן, כאמור, לא סופקו להם, ע"י הצבא, לא ביגוד והנעלה ולא כלי עבודה. וכך נאלצו אותם יהודים להוציא את שארית כספם לרכישת כלי הגולה. אפילו אלה שעדיין נותרו בבית, גם אם עלה בידם לקבל תעודת שחרור, הכינו את כל הציוד הדרוש. קשה היה להאמין לתעודות השחרור, ולא היתה ברירה טובה יותר מלהיות מוכן ומזומן לקראת ההתייצבות.

ממחנות המיון נשלחו המגויסים למקומות עבודה בכל רחבי הונגריה. לאחר הצטרפותה של הונגריה אל הציר הגרמני, וכניסתה למלחמה נגד רוסיה, החל הצבא להוציא את פלוגות העבודה גם אל מחוץ לגבולות הונגריה. תחילה יצאו אל שטחי הכיבוש במזרח גאליציה ואוקראינה, ומאוחר יותר אל קוי החזית הרוסיים.

פלוגת עובדי כפיה קשישים בחוסט.

לכל גדוד מונתה מפקדה צבאית בראשות קצין בדרגת אלוף או סגן אלוף אשר שירת בתפקיד מפקד המחנה. אל המפקד סופחו קצינים בדרגות שונות, ויחידת חיילים בדרגות נמוכות למטרות שמירה והשגחה על העובדים. אם נתמזל המזל ובחלקו של הגדוד נפל מפקד בעל מצפון, היה קושי השעבוד במדה נסבלת. אפשר היה ליטול חופשות לביקור קרובי המשפחה ולנוח מעט מן העמל, ולפעמים אף הוא מעצמו היה מעניק חופשות. אולם גדוד שנפל לידי איש בליעל, רע ומר היה גורלו. ולהגיע לידי כך לא היה צורך דוקא שמפקד הגדוד יהיה כזה, די בכך אם רק אחד מחבר הקצינים או סגל השומרים היה נבל, כדי שכל הגדוד נדון לחיי גהינום עלי אדמות. חדשים רבים עברו בלא שתאושר אף חופשה, ובכך לא הסתפקו, אלא מדי יום ביומו זממו להוסיף פשע ורשע, יסורים ועינויים במדה גדושה.

הכתר ההונגרי ועניבת סרט

באותה עת הופרדו כל החיילים היהודים, ששירתו בצבא בשירות הסדיר, מיתר אנשי הצבא. הם נצטוו להחזיר את מדי הצבא ולפרוק את נשקם האישי. בכך חדלו מלהיות חיילים נאמנים למולדת.

ההונגרים המנואצים היו בדעה, כי לא יאה הוא שיהודי ילבש את מדי הצבא של ה"האנווער". רק הכובע הצבאי נותר לחייל היהודי, אולם גם הוא ללא הכתר ההונגרי מלמעלה. לעומת זאת חייב היה כל עובד כפיה יהודי לענוד סרט צהוב על שרוול מעילו השמאלי. המשומדים, להבדיל, שאף הם גויסו לפלוגות העבודה, ענדו סרט לבן על השרוול השמאלי.

בתחילת הגזירה ראו בעצם השיעבוד נחמה פורתא, היה נראה כי אם ההונגרים מגייסים את היהודים לגדודי עובדי הכפיה, הרי זה סימן שהם עדיין נחוצים להם ונחשבים לאזרחים מועילים, ואם כן, יש סיכוי שלא יפגעו בבני משפחותיהם שהשאירו בבית. הגם שהיה ממה לחשוש, מאחר ובאותה עת כבר החלו בשורות איוב להגיע מפולין, אך בהשוואה למה שנעשה שם, כאשר הקלגסים הנאצים השתוללו והתחילו בפעוללות השמדה בקנה מדה נרחב ביותר, היה מצבם של יהודי קארפאטורוס טוב, והם אמרו: "גם זו לטובה" כשבלבם נשאו תפילה ובקשה שלא יהיה גרוע יותר.

לממשלת הונגריה היה חשבון וטכסיס משלה. קודם כל הוציאו מן הבתים את הכוחות הדינמיים, גייסו כל כח אדם מוכשר ומועיל לעבודות פרך, פיזרו אותם בכל

רחבי המדינה, ואילו את איסוף בני המשפחות, זקנים, נערים , נשים וטף והובלתם לאושוויץ, השאירו לשלבים מאוחרים יותר.

כמובן שלאחר כליאת הגברים במחנות עבודה מיוחדים, נפלה רוחם של כל יהודי החבל. לכל בית היה חסר מפרנס, לא היה מי שיספק את כלכלת הבית, ע״י כך המיטו ההונגרים חרפת רעב ומצוקה על משפחות רבות. דבר נוסף נעשה ע״י סילוק כוח העבודה היהודי, שחרור הרותני מן המתחרה העיקרי. מעתה לא יצטרך לפחד כי היהודי החרוץ יעמוד לו בדרכו, והיתה לו סיבה טובה לבסס את בית העסק ששדד מן היהודי, ללא כל רגשי פחד ואימה.

בית העבדים ההונגרי

ההונגרים רצו מאוד להוכיח לחבריהם הנאצים שישבו בברלין, כי הם בקיאים היטב במלאכת ההשמדה והענויים. אכן, גם לחוקים האנטישמיים שאישר הפרלמנט ההונגרי וגם למבצעיהם באופנים השונים, לא היה במה להתבייש מחוקי נירנברג ומבצעיהם.

הונגריה הפכה את כל מחנות העבודה שלה לבית עבדים גדול, וניצלה את הכוח היהודי לעבוד בחומר ובלבנים. ההונגרים האכזריים הרויחו את פרי עמלם של היהודים – עובדי הכפיה, הון תועפות שזרם לאוצר המדינה. אבל גם זאת לא סיפק את יצר שדידת היהודים שלהם, הוא לא שקט עד אשר עלה בידם להמציא אמצעי לחץ לסחוט את שארית הכסף והעמל של היהודים.

בשנה הראשונה של חוק שרות העבודה, היו עוד כמה אפשרויות להשתמט מן הגיוס. אפשר היה לעשות כן על ידי שיחוד הוועדה הרפואית, אשר ראתה לשחרר את המגוייס מסיבות רפואיות, וכן בכל מיני תחבולות אפשר היה לחמוק מן השירות. מי שהיה יליד הונגריה זכה לקבלת שחרור עקב היותו בעל יחוס מיוחד, גם קצינים ובעלי אותות הצטיינות וכן בני העשירים אשר הפעילו לחצים ושיחדו את החלונות הגבוהים זכו לתעודת שחרור מעבודות הכפיה. שחרור זה היה רק באופן זמני, לא עבר זמן רב וגם אותם השקו בכוס התרעלה, אט אט גויסו אף הם לגדודי הכפיה אשר דאגו להטעימם בטעמו המר של ה״מונקא־סאזאד״.

החיים במחנות העבודה

החיים בגדודי העבודה היו קשים ומרים. הרבה מן היהודים לא טעמו מימיהם טעמה של עבודת כפיים, ורוב רובם לא היו רגילים כלל לעבודות קשות ומפרכות כמו חציבת אבנים במחצבות בעיבורם של ימי הקיץ הלוהטים, או בניית גשרים וסלילת כבישים תוך כדי הירטבות בגשמים הסוערים של תקופת הסתיו ולהגיע עד לקיפאון של ממש בחפירת תעלות הגנה בקוי החזית הקדמיים בעיצומה של סופת שלג.

היה זה מראה מעורר רחמים ממש, בחורי חמד, אברכי משי, שוחטים וסופרים ובני ישיבות, אשר לא החזיקו כלי עבודה מימיהם, והנה, עתה, כל אחד אוחז בידו גרזן או מכוש, את או מעדר. פחד ואימה היה להביט בפניהם של עובדי הכפיה בעת שהיו רודפים הנוגשים ההונגרים אחריהם. למשעבדים ההונגרים היה תענוג מיוחד להעביד בעבודות המפרכות הללו את הבחורים והאברכים החרדים יותר מאשר את העובדים האחרים. כך הם עבדו בפרך עד אשר נדבקו מן המחלות השונות והמשונות, ולא זכו ליום השחרור.

העובדים במחנות הכפיה היו נתונים בלחץ נפשי כבד, מצד אחד גרמה לכך העבודה הקשה, ומן הצד השני גרמה לכך הדאגה לגורל בני הבית. לא רק סתם געגועים אל החיים בחיק המשפחה החמה הקשו על המגוייסים, אלא הרבה יותר מכך. הללו עזבו בבית אשה מטופלת בילדים קטנים, והיה צורך להאכילם ולהשקותם, להלבישם ולהנעילם ולשלם עבורם את שכר הלימודים, וכל זאת אחר שלא נותר ליהודים שום מקור הכנסה, אפילו לא לקניית פת לחם יבשה.

מטבח כשר בחלק מגדודי העבודה

אחת מן הבעיות הקשות ביותר בגדודי שרות העבודה, היתה השגת מזון כשר. יהודי מארמארוש וקארפאטורוס נזהרו עד מאוד בעניני הכשרות, בכל בית יהודי התנהל מטבח כשר בתכלית הכשרות ובהידור כל ההידורים, ובכל עת וכל מצב שעבר עליהם נזהרו ביותר והתנזרו לגמרי ממאכלים אסורים. גם עתה, גם כאשר נמצאו תחת עול השעבוד של מלכות הרשע ההונגרית, ואי אפשר היה לדעת כמה זמן תמשך העבדות, נקרה במוחם השאלה כיצד לפתור את בעית המזון הכשר.

בימים הראשונים כאשר הגיעו לבסיסים ולמחנות העבודה, לא רצו בשום אופן להתגעל במאכלי הפיגולים של המטבח הצבאי. אותם יהודים התהלכו רעבים וחיו אך ורק מן המצרכים היבשים, שלא היו עליהם בעיות כשרות, אותם הצליחו, איכשהו, להשיג. אולם במשך הזמן נשברה רוחם של הרבה מהם, פשוט קשה מאד היה להחזיק מעמד במצב הבלתי נסבל הזה, והם החלו לאכול חלק מן המאכלים אשר סופקו להם ע״י המטבח הצבאי.

כל עוד היו עובדי הכפיה שוכנים במחנות בקרבת ביתם, היו בני משפחותיהם מספקים להם דברי מזון מביתם. גם הקהילות היהודיות, אשר מחנות העבודה חנו בשכנותם בתקופות הראשונות לגיוס, סייעו לאנשים שנשמרו מאכילת אוכל לא כשר. אולם בשלבים המאוחרים יותר, כאשר רוב גדודי העבודה נשלחו אל מעמקי היערות, ולאיזורי החזית האוקראינית, כמעט שלא עלה בידי היהודים בני־החורין לעזור לאחים עובדי הכפיה, וכך, מתוך שלא היתה להם ברירה אחרת, נאלצו שומרי הכשרות לאכול מן המטבח הכללי הלא כשר.

בהקמת מטבח כשר אפשר היה לפתור את הבעיה, אולם דבר זה תלוי היה ברצונם הטוב של הקצינים הממונים. והנה כי כן, בכמה גדודים, אלה אשר זכו למפקדים הגונים, ניתנה הרשות לארגן מטבח עצמאי כשר. הם קיבלו גם רשות להוציא מן המחסן הכללי מצרכי מזון ולבשלם במטבחם הנפרד. מובן מאיליו, כי על כמה מצרכי יסוד נאלצו לוותר.

אולם לא בכל הגדודים נמצאו אותם מפקדים בעלי מצפון, וכמובן שלא היה עם מי לדבר על כך. בגדודים אלה היו, כאמור, מקרים רבים שיהודים נשברו ואכלו מן המטבח הכללי. אמנם, היו במקומות הללו גם גיבורי רוח, אשר למרות הסבל האיום שעברו בחייהם היום יומיים במחנות העבודה, התאמצו בכל כוחם להזהר שלא להתגעל באכילת נבילות וטריפות. קשה לתאר את הנסיונות הקשים שעברו, ואת התחבולות השונות שבהם נאלצו עובדי הכפיה החרדים להשתמש כדי להתחמק מאכילת המזון של המטבח הטרף.

ובדיוק כמו שנקלעו לקשיים בתחומי הכשרות, כך נקלעו לקשיים חמורים בכל הקשור לשמירת שבת ומועדי ישראל ועוד עיקרי דת אחרים. הנסיונות שהועמדו בהם היו על כל צעד ושעל כל יום ויום. בכח עז וברצון ברזל התגברו היהודים החרדים מבין עובדי הכפיה ועברו את כל הנסיונות המרים הללו, וזכו על ידי כך לזכך את נשמותיהם הטהורות.

התעללות ופעולות עונשין

הנוגשים ההונגרים והחיילים הממונים על עובדי הכפיה, לא הרפו מן היהודים. מעשי התעללות האכזריים שביצעו בעובדים היו מנת חלקם וגרמו להכבדת חייהם מיום ליום. פלוגות של "מאנקא סאזאד" הוצבו במעבי יערות העד של הונגריה, קארפאטורוס־מארמארוש ואוקראינה, שם עמלו קשה בכריתת עצים, חטיבת אדנים, בקיעת ונסירת קרשים. אחרים הובאו למחצבות אבנים, שם נאלצו לחצות את הסלעים הגדולים. בין אם היה זה לצורך ובין אם לא. היו שהשתתפו בבניית שדות תעופה וסלילת כבישים, וכאלה שעסקו בחפירת תעלות הגנה, זריעת שדות מוקשים, אספקת תחמושת ומזון ליחידות צבא ששירתו בקווים הקדמיים של החזית, ועוד מאות סוגי עבודה. מה שאיפיין את כל העבודות הללו היה דרך ביצוען הפרמיטיבית, והתנאים הקשים ביותר בהם נאלצו לבצע את העבודות.

ברם, לא רק העבודה היא שקיצרה את חיי עובדי הכפיה. המפקדים והמשגיחים, השומרים והנוטרים אשר הצטיינו ברשעותם, והמחבלים הצוענים בצבא ההונגרי, אשר עוד הוסיפו רשע משלהם בגזירות חדשות לבקרים, והענישו את היהודים על כל עלילה קטנה על איזה מעשה חסר חשיבות בעונשים חמורים חסרי פרופורציה ואשר בוצעו בצורה הברוטאלית ביותר. עד היום מספרים שרידי פלוגות העבודה על פעולות העונשין שביצעו בהם הממונים ההונגרים. לא מעט אנשים נותרו נכים וחולים במחלות שונות לכל ימי חייהם מתעלולי הרשעים הללו.

אחד מן העונשים המפורסמים ביותר היה קשירת הקרבן בחבל ותלייתו ברגליו כשראשו שמוט כלפי מטה. כאשר התעלף הקרבן התלוי ללעג, שפכו על ראשו דלי מים קרים כדי להשיב אליו את נפשו, ומשנפשו שבה אליו המשיכו הרשעים הללו בסידרת העינויים. כן נהגו לעשות לעיתים קרובות מאד מסדר, ולהעניש את כל הפלוגה בעונש קולקטיבי. במסדר נתנו לעובדים פקודות להפיל את עצמם על האדמה לתוך הבוץ והרפש. בכך לא הסתפקו, על התרגיל הזה חזרו לא מספר פעמים אלא עשרות פעמים במסדר אחד, וכמובן שהכל היה בקצב צבאי, ליפול!!! לקום!!! ואוי ואבוי היה למי שהיה מפגר אחרי הקצב הזה. אוי לו למי שלא היה יכול להחזיק מעמד ב"תרגיל". לא די היה שהתמוטט מחוסר כוח עמידה בקצב הפעילות הגופנית, אלא אף ספג תוספת מכות ודחיפות בקת הרובה.

אפיסת הכוחות ותחלואים

אם היה קשה על עובדי הכפיה לסבול את סדר היום והעבודה בחדשי הקיץ,

קבוצת עובדי כפיה קשישים בראחוב.

כאשר עבדו עבודת פרך כשגלי החום מעיקים עליהם ביותר, הרי פי כמה וכמה נעשה הסבל קשה מנשוא כאשר הגיע החורף. לעובדים היו חסרים מגפי גומי או כל אמצעי הגנה אחר בפני חדירת המים, לא היו להם מעילי גשם או מעילי חורף כדי לעמוד בפני מטרי עוז ורוחות סוערות. הגיוס התחיל בימות הקיץ, ועד ימות החורף כל הבגדים שהביאו עמהם מהבית כבר נשחקו ונקרעו.

אלפי אנשי ה"מאנקא־סאזאד" חלו במחלות שונות. רבים לקו בדלקת ריאות, והשיעולים שבאו בעקבותיה היו עד זוב דם ממש. אחרים לקו בדלקות אזניים חריפות, מחלות שיגרון וקפיאת אצבעות הידיים והרגליים. ומאחר ולחולים לא ניתן שום טיפול רפואי הדרוש במקרים חמורים כאלה, תקפה אותם המחלה עד כדי מוות. רבים נפחו את נשמתם אי שם הרחק הרחק בערבות אוקראינה. גופתם נשארה שרועה מתחת לערמות השלג הגבוהות, ולא זכו אפילו להקבר בקבר ישראל.

שרידי החרב מעובדי הכפיה, אשר זכו בניסי ניסים להשאר בין החיים, גם הם לא נותרו באיברים שלמים. רבים מהם לקויים במחלות עצבים, ריאות ושפעת, מחלות לב, לחץ דם גבוה, מיחושי עיניים ואזניים, שיגרון ומחלות קיבה, ועוד כל מיני מחלות נסתרות ומשונות המענות אותם כל שנות חייהם.

הושטת יד לאחים וגילוי אהבת ישראל

החל משנת תש"א (1941) היו קארפאטורוס ומארמארוש, זירה למאות מיהודי הונגריה אשר היו מוצבים בפלוגות העבודה של הצבא ההונגרי. בדרך זו יצרו יהודי הונגריה מגע קרוב עם יהודי המקום. רבים מיהודים הונגרים אלה היו מן המתבוללים. היו כאלה שלא היו מודעים כלל ליהדותם ולא שלטו בשפת האידיש.

אחת מן הפלוגות הללו הוצבו ליד הכפר "בוגדאן" בנפת ראחוב, שם הוקם עבורה מחנה עבודה, ועובדיה הועבדו בעבודות ביצורים בהרים הגבוהים וביערות העד שבאיזור. נוף עוצר נשימה נשקף מן ההרים הללו, אך מבחינת העבודה היה זה שטח קשה מאוד, ורק הכביד עוד יותר על הפועלים. ליד העיירות "בישטינע" ו"סלאטפינע", בנו מאות ואולי אלפי יהודים, ממחנות העבודה, שדות תעופה צבאיים.

במגע שנוצר בין יהודי הונגריה והיהודים המקומיים לא היה הרבה מן המשותף, שכן רוב רובם של יהודי מארמארוש וקארפאטורוס חיו בהוי יהודי־מסורתי־חסידי, אורח חיים זה היה זר לחלוטין למתבוללים ההונגרים, ובמיוחד לאלה

שמוצאם היה מבודאפשט והסביבה. מושגיהם של יהודים אלה על יהדות ויהודים היו קלושים ומעורפלים ביותר. אף על פי כן, ולמרות הנתק הלא טבעי הזה, זכו גם יהודים אלה להכנסת אורחים חמה ומלבבת. למרות הקיטוב הגמור בהשקפת עולמם ובאורחות חייהם, קיבלום יהודי המקום בזרועות פתוחות ובאהבת אחים, ועשו למענם ככל שהיה לאל־ידם לעשות על מנת להקל מעליהם את עבודתם הקשה והרגשת הניכור אותה חשו בסביבה.

יהודים מתבוללים אלה הופתעו למצוא בקארפאטורוס ומארמארוש יהדות חיה ותוססת, כזו שמעולם לא ידעו על קיומה. לפתע גילו את הלב היהודי הנדיב שאירח אותם בכל שעת כושר, אשר על אף תנאי החיים הקשים והמצב הבלתי נסבל שהיו מנת חלקם של היהודים במקום, קיבלם בסבר פנים יפות ומסבירות, האכילם והישקם מעל ומעבר ליכלתם הדלה. אף הנשים והנערות הצטרפו אל הסיוע, כאשר בישלו ואפו, כל העת, למען יהודי פלוגות העבודה. מדי שבוע, בהגיע ביום המנוחה, באו לבישטינע, לסלאטפינא ולבוגדאן, כמה מנשות אנשי פלוגות העבודה לבקר אצל בעליהם. יהודי מארמארוש העמידו לרשותם, לצורך זה, את החדרים היפים ביותר שהיו להם. והכל נעשה מתוך מאור פנים ובנפש חפצה. לא היה משנה מי היה היהודי, שהרי גורל היהודי אחד הוא, כחסיד כאשכנזי, ואף המתבולל הקיצוני לא נמלט מגורל מר זה.

אף על פי שהמפגש בין היהודים הגולים ובין יהודי המקום נערך בנסיבות עגומות ביותר, לא נעדרו גם רגעים של קורת רוח והתעלות הנפש. הרגשת האחווה ותחושת האחדות בגורל היהודי גישרה וקירבה את הרחוקים ביותר, אשר בתנאים רגילים היתה תהום של עולם ומלואו פעורה ביניהם. רבים מיהודי המקום, וביחוד הבנות הצעירות, למדו מן המגורייסים את השפה ההונגרית. ואילו יהודי הונגריה החלו להכיר בלשון האידיש הנפלאה והמדושנת, העסיסית והמלאה, של יהודי קארפאטורוס ומארמארוש. כך הפכו הרחוקים לקרובים והנדחים לקבוצים.

פרק שישי

בקו החזית הגרמנית

כאשר התלקחה המלחמה, וגרמניה החלה לנחול נצחונות על טבעיים, עד אשר הגיע צבאה לשערי מוסקבה, החלה לדרוש משותפותיה ובעלות בריתה לספק לה כוחות צבא חדשים, וכחות נוספים שישרתו בגדודי העבודה. הכוונה היתה להציבם בקוי החזית הקדמיים על מנת לסייע לכוחות הגרמניים הלוחמים, בכל עת ובכל מקום שהדבר ידרש מהם.

עם היוודע דבר דרישתה של גרמניה, שוב נעשה רעש גדול בקרב היהודים. כל אלה שהחזיקו עד כה בתעודות שחרור, קבלו עתה צו קריאה להתייצב בפני ועדה רפואית. מטרת הצו היתה לבדוק את מקבלי השחרור בצורה קפדנית, ולשלב את מי שאפשר בין יתר הכוחות של עובדי הכפיה.

לפי החוק החדש שפורסם, חייב היה כל גבר להתיצב מחדש לבדיקות רפואיות, והללו יקבעו אם זכאי הוא לשאת את תעודת השחרור אם לאו. היהודים שזכו לשחרור בעבר תודות למתן שוחד או הפעלת לחצים בחלונות הגבוהים, פחדו עתה וחששו מהתייצבות זו, בידעם כי הוועדה הרפואית מורכבת מרופאים אנטישמיים, ולפיכך אין להם כל סיכוי לקבל בשנית את תעודת השחרור.

אולם, על אף כל החששות, אנשים לא התיאשו. שוב ניסו בכל מיני אמצעים ותחבולות שונות למצוא דרכים להפסל משירות בגדודי העבודה ה"מאנקא־סאזאד". אחדים גרמו לעצמם, בדרכים שונות, ללחץ דם גבוה, דלקות עיניים, מחלות עור, פצעים ברגלים ומשקל נמוך מדי, היו כאלה שלא ישנו כמה ימים וכמה לילות כדי להראות תשושים וחלשים מדי. ואכן, בבוא הזמן להתייצב לבדיקה הרפואית, עזרו במעט התחבולות הללו, אם כי רוב רובם של המתייצבים נמצאו כשרים לשרות, ובמקום קיבלו צו קריאה אשר בו נקבע מועד ומקום התיצבותו של כל אחד, איש על מחנהו ואיש על גדודו.

העיירות והכפרים נתרוקנו, לא היה בית יהודי אשר לא חסר בו מישהו, ולא פעם היה זה אב לילדים רכים, או בן יחיד להורים. שוב נשפכו נחלים גדושים של דמעות מעיני האמהות הזקנות, אשר גם עד להתייצבות החדשה היו להן כמה בנים

קבוצה בגדוד העבודה.

אנשי המונקא סאזאד בקווי החזית הקדמיים.

וחתנים ששירתו בגדודי העבודה, ועתה עוד נוספו עליהם חדשים לעבודות הכפיה. לא עם כל עובדי הכפיה נשמר הקשר, כי הרבה מהם כבר מזמן חדלו לתת סימן כל שהוא של רוח חיים, שבועות וחדשים על גבי חדשים חלפו עברו להם בלא שתגיע כל ידיעה מהם. לא היה מקום רב להניח כי נשאר איזשהו זכר מאלפי הגברים הללו שנשלחו אל ארץ הגזירה באוקראינה.

הסבא והסבתא האומללים חייבים היו לאסוף את נכדיהם אל תוך ביתם, להתחלק עמם בפת הלחם שהשיגו בקצבה. בצער רב הסתכלו על הילדים הרכים כיצד יוצאת נפשם לכזית חלה בשבת, ולפרוסת לחם בימות החול, לכוס חלב וליתר מצרכי המזון. קשה היה לראות זאת בלא שיהיה אפשר כמעט לעזור. עוד יותר היה קשה לראות את סבלם בימות החורף הקשים, לא היו מספיק מלבושים, ולא היה כל אמֹצעי לקנות להם חדשים, שלא לדבר על עצים להסקה ומאור שנחשבו בכלל למותרות בימים ההם.

מאסר בית והתיצבות במשטרה

למן אותה עת והלאה, החלה חוקות הרשע להתבצע בזריזות. כל יום הביא עמו גזירות חדשות אשר הוכנו על ידי מלכות הרשעה בבודאפשט. לא די היה בכך שכל הגברים הצעירים כבר היו לכודים בידיהם, משועבדים לעבודתם במחנות הכפיה ומוחזקים כעבדים בידי כוחות הרשע, אלא שהיה צריך לשים עין גם על שארית הפליטה, על הזקנים, הנשים והטף. לשם כך חייבו את כל ראשי המשפחה, אנשים ונשים, להתייצב בכל שבת במשטרה או אצל הז$נדרמים, על מנת שיחתמו להם על תעודה המורה כי הם נמצאים בביתם.

וכך, מדי שבת היו היהודים נאספים במשטרה, והמתינו עד אשר יחתימו את תעודותיהם בחותמת הקבועה לכך. הכוונה בכך היתה להחזיק את היהודים הנותרים במאסר בית. בדרך זו יכלו לקשור כל אחד למקומו, ולמנוע את עזיבת הבית ליותר משבוע ימים. לא היתה לאף אחד ברירה אחרת, על כולם היה לחזור ולהתייצב ביום השבת ולהיות נוכח בשעת המפקד.

המחזות המשפילים הללו כלפי היהודים, מעשים שחזרו ונשנו מדי יום ביומו לעיני הגויים, המראה כיצד מופלים היהודים לרעה תחת משטרם, והמצב שנשתרר שבו יכול היה כל צועני לדרוך על היהודים בלא שום סיבה ובלא שיחשוש מאף אחד, כל אלה השפיעו מאוד על האיכרים הפשוטים, למוחם חדר החיידק של שנאת

ישראל ואט אט כבו הניצוצות של הידידות הוותיקה שהיתה בינם לבין שכניהם היהודים.

כך עמדו היהודים כל ימות החורף, בגשמים ובשלגים, כאשר בגדיהם קרועים ובלואים, וכל גופם רעד מקור ונפחד מהשלטונות, ללא שיהיה מי שיגיש להם עזרה כלשהי. ממחזות אלו של השפלת ועינוי העדה היהודית, היו השוטרים ההונגרים והז$נדרמים נהנים, בפרט כאשר היו יושבים במשרדיהם ומקבלים את היהודים לחתימה מדי שבת. גרועה מכל היתה העובדה שלא היה בפני מי להתלונן, פשוט פחדו להתחיל עם הכלבים הרעים ולאף אחד לא היה חשק ליפול לידיהם הרצחניות.

אזעקות מחרידות מיהודי פולין וסלובקיה

בעוד שהיהודים הנתונים תחת השלטון ההונגרי היו עסוקים במצב הקשה אליו נקלעו, הגיע לאזניהם זעקותיהם המחרידות של אחיהם מעבר לגבול, בפולניה וסלובקיה. מעבר להרי הקארפאטים, דרך מעבי היערות ומישורי העד הגיע זרם של פליטי חרב, ובפיהם בשורות איוב. מפיהם למדו יהודי הונגריה על תעלולי אנשי הס. ס. בכל ארצות הכיבוש. מהם נודע מה עלה בגורל הקהילות היהודיות שנחרבו, עכשיו נודע מה מר היה גורלם של יושביהן אשר נכלאו בתוך הגיטאות ומשם נשלחו אל מחנות המוות כאשר רק חלק קטן מאד זכה להנצל מצפרני חיות הטרף.

משמועות אלה, שהגיעו מפי הפליטים, שמעו יהודי הונגריה בפעם הראשונה על מרצחי הס. ס. , על פעולות הדמים שביצע הגיסטאפו, על מחנות הריכוז, על שיירות הרכבות שנסעו יום יום לטרבלינקה מכל קצוות המדינה, כאשר כל רכבת מונה כששים עד שבעים קרונות משא, על התנאים הבלתי אנושיים בהם הוחזקו המובלים אל המוות, כאשר כל קרון היה עמוס מאה ועשרים עד מאה וחמישים איש. עכשיו גם נודע כי ידם הארוכה של הנאצים חרגה כבר הרבה מעבר לגבולות פולין, וכי פעולות ההשמדה שלהם התפשטו מפולין וגרמניה אל בולגריה, בסרביה וצ$כוסובקיה.

פליטי החרב הללו התפזרו בכל איזורי קארפאטורוס ומארמארוש, אולם עד מהרה התברר להם כי לא יוכלו לשהות שם ימים רבים, לא היה שום ספק שהונגריה לא תעלים את עיניה מבעיית הפליטים. היה להם ממה לחשוש, כי בכל רגע עלולים היו להלכד ברשתה של הבולשת האכזרית. משהגיעו אל המסקנה שגם המחוזות הללו לא מהווים מקלט בטוח עבורם, החלו לעבור פנימה אל הונגריה הישנה, שם

עדיין לא היו גזירות הרשע בכל התוקף שהיו במחוזות החדשים, שם יכלו להקלט יותר בקלות ולמצוא מקלט, אם לא קבוע, לכל הפחות, לזמן מסויים.

בתחילה, כאשר החל זרם הפליטים להגיע להונגריה, גילתה הממשלה יחס סובלני כלפיהם, ואף גילתה, לפעמים, מדה של רחמנות על האומללים שהגיעו באפיסת כוחות לבקש את עזרתה. ואכן שערי המדינה היו פתוחים והשלטונות העלימו עין מן הזרם הבלתי פוסק. אולם משחושי הריח של החיה הגרמנית המנואצת גילו את המקלט הזה, הכל השתנה. השטן הנאצי הלהוט אחר כל טרף יהודי, לא מוכן היה להשלים עם הנעשה בהונגריה, ועד מהרה נשלחו רמזים ברורים מברלין לבודאפשט כי הדבר הוא בניגוד לרצונם. הונגריה, גם אם רצתה אחרת, לא היתה מעוניינת להסתבך עם הגרמנים, לשלטון ההונגרי היה ברור כי כדאי להראות כעושי רצונם של הגרמנים.

וכך, מאז הגיע הרמז הגרמני, שינה השלטון ההונגרי את יחסו כלפי הפליטים, וכך איבדו גם את המקלט הזה. ההונגרים החלו לרדוף את הפליטים באכזריות, המשטרה והבולשת ערכו סריקות ולכדו פליטי חרב מפולניה וסלובקיה וגרשום אל מחנות ההשמדה.

אם נתפס יהודי מקומי ב"עוון" נתינת מחסה לאזרח פולני, או אם התברר כי סייע בידו באפשרות למצוא מחסה או לברוח, גורש הוא וכל משפחתו לאוקראינה, אל מעבר לנהר דניעסטער, משם לא יכול היה לשוב לעולם. אפילו הורים שהצילו את בניהם נאסרו וקבלו עונש חמור.

אבל היהודים, רחמנים בני רחמנים, לא התחשבו כלל בסכנה, ואף שחששו מן העונש הצפוי למי שמסתיר יהודי מפולין, קבלו בזרועות פתוחות את פליטי החרב הללו, התייחסו אליהם כאל אחים וסייעו להם בקבלת תעודות וניירות מזוייפים אשר איפשרו להם את שהותם בהונגריה. היהודים לא רק נתנו להם דיור ומחסה אלא גם העסיקו אותם בעבודות שונות והשתתפו בצערם וכאבו את כאבם הגדול בעקבות חורבן יהדות פולין.

גורל יהדות סלובקיה

עם פירוקה של הרפובליקה הצ'כוסלובקית, הוכרזה סלובקיה כמדינה "אוטונומית", וזמן מה לאחר־מכן, ב־14 למארס 1939, זכתה ל"עצמאות". בראשות

השלטון הועמדו שני מנהיגים פרו־נאציים: הכומר טיסו נבחר לנשיא, ואילו לראשות הממשלה נבחר הפרופסור טוקא. גם כל השרים והפקידים, בדרגים הבכירים והזוטרים, נודעו כצוררי ישראל, בגודל שנאתם ליהודים עלו אפילו על חבריהם הקלגסים הגרמניים ימ״ש.

כבר מראשית שלטונה נקטה ממשלת סלובקיה במדיניות אנטישמית מובהקת, אולם זו הגיעה לשיאה בשנת תש״א (1941), כאשר בית־הנבחרים אישר שורה של חוקי־רשע וגזירות רעות נגד היהודים. חוקים אלה עלו בחומרתם אפילו על ״חוקי נירנברג״ הידועים לשימצה. סלובקיה היתה המדינה הראשונה שהשתתפה באופן מעשי בתכנית ״הפתרון הסופי״ ליהודי אירופה ו״תרמה״ בשמחה את חלקה בגירוש היהודים מארצה.

ראשי המדינה פנו בעצמם להימלר ימ״ש וביקשו ממנו שיפעל למען סילוק היהודים מאדמת סלובקיה. כל כך רצו הסלובקים להיפטר אחת ולתמיד מהאזרחים היהודים, עד שגם דרישתם המוגזמת של הגרמנים לשלם 500 מאראקים, ״שכר טרחה״, עבור כל יהודי שיגורש מסלובקיה, לא הביאה את השליטים לחדול מבקשותיהם ולגנוז את שאיפתם, ולו לזמן קצר ביותר. מנהיגי סלובקיה הסכימו לשלם את הסכום הנדרש, אך כתמורה לכך, דרשו מהגרמנים הבטחה, שהמגורשים לא ישובו לעולם לאדמת המדינה, וגם שהרכוש היהודי ישאר ברשות הממשלה.

מספר יהודי סלובקיה הגיע בשנת תר״צ (1930) ל־136,739. כך אנו למדים מתוצאות מפקד האוכלוסין שנערך במדינה באותה עת. אולם כעשר שנים לאחר־מכן, בשנת ת״ש (1940), לאחר שחלקים ניכרים משטחי המדינה סופחו להונגריה ומספר גדול של יהודים היגרו ממנה, נותרו רק 89,000 יהודים בסלובקיה.

בחודש אוקטובר 1941 החלו השלטונות לגרש את יהודי העיר פרשבורג. כ־10,000 מבין 15,000 יהודי הקהילה גורשו מתחומי העיר והועברו אל ערי השדה ולמחנות ריכוז. בראשית שנת תש״ב (1942) נפתח מסע הגירוש הגדול של כל יהודי סלובקיה. לשם הצלחת ביצוע ״משימת הגירוש״, הוקמו מוקדי־ריכוז במספר מקומות, אליהם הובאו היהודים המגורשים. נקודות ריכוז אלה היו בז׳ילינא, נובאקי, סרד, פופראד ופטרונקא.

המשלוח הראשון לאושוויץ יצא ממחנה פופראד ב־26 למארס 1942. משלוח זה כלל 999 נערות. לאחר־מכן יצאו משלוחים נוספים, שבהם היו אנשים ונשים, זקנים וצעירים וטף, מפופראד וממוקדי ריכוז אחרים. חלק מהמגורשים הובאו לאושוויץ,

משלחת בנות ישראל לאושוויץ.

כשהם נתונים תחת שמירה כבדה של אנשי משמר הלינקא וחיילים גרמניים, וחלקם האחר הובא לאיזורי לובלין שבפולין.

לאחר יום־הכיפורים של שנת תש״ב הסתיים השלב הראשון של גירוש יהודי סלובקיה, והגירושים הופסקו למשך תקופה של שנתיים. אחרוני המגורשים, כמו רוב הקודמים, נשלחו למחנות המוות, שם מסרו , רובם ככולם, את נפשם על קידוש השם, ורק מעטים נותרו לפליטה מגיא־ההריגה. סיכום קציר הדמים, לאחר מסע הטבח ביהודי סלובקיה וגירושם לאושוויץ בקיץ תש״ב (1942) הסתכם ב־ 57,752 נפש.

הפסקת הגירושים והמשלוחים לאושוויץ הושגה בעקבות משא־ומתן ממושך שניהלו ראשי הארגונים היהודיים עם נציגם של הגרמנים, ויסליצני ימ״ש, המשא־ ומתן עלה יפה הודות לתשלומי השוחד לגרמנים, אותם יזם רבי חיים מיכאל דוב וייסמנדל .

כעבור שנתיים, לאחר שהגרמנים הצליחו לדכא את מרד הפרטיזנים הסלובקים, בראשית שנת תש״ה, חודש מסע הגירוש. אולם עוד בטרם החלו במשלוח שארית יהודי סלובקיה למחנות ההשמדה, כילו בהם הגרמנים את זעמם. הם חשדו ביהודים בהשתייכות לארגון הפרטיזנים, והוציאו להורג את כל היהודים שנתפסו באיזור המרידה. יתר היהודים שנמצאו באיזורים אחרים גורשו ורוכזו במחנה סרד, ומשם הועברו, בדרכם האחרונה, בחמשה משלוחים למחנה אושוויץ ולמחנות אחרים.

גם גולת סלובקיה שתתה את כוס התרעלה, ידו של הכורת האכזר עלתה עליה וכילתה את רוב מנינה ורוב בנינה. רק מתי מספר פליטי־חרב שרדו מיהדות מפוארת זו.

בקארפאטורוס ומארמארוש ידעו מעט מאוד על הנעשה באחיהם היהודים בני סלובקיה השכנה. את מעט הידיעות המעורפלות והקלושות, שמענו מפיהם של בחורים מבני קארפאטורוס ומארמארוש, שלמדו בישיבות סלובקיה: פרשבורג, אונסדארף, גאלאנטא, נייטרא, שוראן ועוד. בשובם לבתיהם, עוד בשנת תש״א, סיפרו לנו סיפורים מסמרי שיער, על סאת־היסורים שהיתה מנת־חלקם של בני הקהילות הקדושות בסלובקיה, שנתנו למשיסה ולמרמס תחת המגף הנאצי והמשטר האנטישמי האכזרי במדינה.

אך האמת לאמיתה נעלמה מאתנו. כמו במקומות ישוב יהודים רבים, כך אנו,

בקארפאטורוס ומארמארוש, לא ידענו מאומה על מסע הרצח, הגירושים וההשמדה שהוכרז והתבצע באופן רשמי ביהודי סלובקיה. ממשלת סלובקיה ושותפתה לרצח, ממשלת הונגריה, התעללו באכזריות איומה באזרחיהם היהודים. במהלך שנות שלְטונם, לאחר פרוץ המלחמה, ביצעו הללו בנתיניהם היהודים את המעשים הסאדיסטיים הנוראים ביותר בתולדות האנושות. תוך שהם מסתירים את המתחולל בארצם ומעלימים את פשעיהם מעיני העולם הגדול. רק לאחר שנסתיימה מלחמת העולם השניה, ומסך הדמים שהסתיר את הנעשה במדינות הללו – הורם, נודע והוברר לכולם מה עוללו מאחוריו. רק כאשר כבר לא היה שום זכר לכל הקהילות המפוארות שהיו פזורות לרוב ברחבי מדינת סלובקיה, התברר שהכל נמחק והושמד, ורק אז נודע שרבבות יהודי סלובקיה השביעו את לועי הכבשנים של אושוויץ, ה׳ ינקום דמם.

בבתי־כנסת רבים לא מיהרו היהודים לשוב לבתיהם, לאחר תפילת ערבית, היו נשארים שם, מתישבים ליד האח הבוער ועוסקים בפוליטיקה של העולם. בפחד וחרדה שמעו הכל את החדשות מהשטחים הכבושים בידי הגרמנים. היה מחריד לשמוע כיצד מנצחים הנאצים במלחמה, ממש בניגוד לדרך הטבע, וכיצד הצורר הגרמני חותך רצועות אדמה ענקיות מרוסיה, הורס מדינות, שורף שטחים נרחבים, מעלה באש כפרים וישובים שלמים. מזעזע היה לשמוע מה עושה החיה נאצית, כאשר בכל מקום שדורכת כף רגלה, היא דורסת וטורפת ללא רחם ומשאירה אחריה חורבן והרס. אנשים נעשו עצבניים ומבוהלים, היו שרויים במין חוסר וודאות, לא יכלו להעלות על דעתם מה יעלה בגורלם. היסורים שהפכו למנת חלקם היומיומית התגמדו בעיניהם לעומת מה שעבר על היהודים שנפלו לידי הנאצים, הם כבר היו מוכנים לקבל את סבלם באהבה, מתוך תקווה שלא יהיה להם גרוע מזה.

פרק שביעי

תעלול "חוק האזרחות" הזדוני

אחת מן הפעולות הזדוניות של שלטונות הונגריה, לאחר כניסתם לאיזור, היתה בדיקת האזרחות ורישום "חסרי נתינות". משטרת הספר הידועה לשימצה טיפלה בהכנת כרטסת ורשימות של כל החשודים שהשלטון פקפק בנאמנותם. מעשה זה היה האות הראשון לפורענות חדשה שבאה, שכל המאורעות שקדמו לה היו כאין וכאפס לעומתה.

ביום ה־27 ביוני 1941, חוקק הפרלמנט ההונגרי את "חוק ביקורת האזרחות ההונגרית", אשר חייב את כל יהודי הונגריה להוכיח את רציפות ישיבתם בהונגריה בתשעים השנים האחרונות, דהיינו משנת 1850, וכי אבות אבותיהם נמצאים ברשימת משלמי המיסים. אלא אשר לא עלה בידם להשיג תעודת אזרחות, אם בגלל שנאת הפקידות אליהם ואם מחמת מאות סיבות אחרות, קבלו תוך זמן קצר צווי גירוש לגאליציה.

אנשים מן הרובד האמיד והמבוסס יותר מבחינה כלכלית, התרוצצו במשרדים השונים כדי לרכוש תעודות המוכיחות את אזרחותם. משרדי הלשכה להגנה על זכויות היהודים בבודאפשט היו עמוסים בני אדם, ובכל יום הזדנבו שם תורים ארוכים של יהודי קארפאטורוס ומארמארוש, אשר ביקשו לרכוש את התעודות הנחוצות להשאר בהונגריה. רבים מיהודי הגליל התחתון רבצו ליד הכניסה למשרדים אלה משעות הלילה, כדי להבטיח לעצמם תור בשעת פתיחת המשרד.

כדי להשיג את תעודות האזרחות, היו חייבים היהודים להציג תעודת לידה, תעודת נישואין ותעודות המות של אבותיהם ואבות אבותיהם. לא היה זה מן הדברים הקלים, ובפרט לא ליהודי הכפרים והעיירות. משרדי הנוטריונים לא ניהלו רישום מדויק, ולא כל אחד התחתן באופן רשמי. הדבר גרם לאי התאמות בין המסמכים השונים ובין המימצאים שהיו מצויים במשרדים השונים. כמו כן נגרמה כתוצאה מכך הסתבכות עם שמות האנשים ושמות העדים וקשה היה למצוא אותם ע"מ שיבואו לאמת את עדותם. כך הסתבכו כל ניירות למיניהם, ואחרי כל הבלבול הגדול התעבו התיקים במסמכים ותעודות.

ואכן, לאחר שהוציאו הון תועפות, זכה חלק ניכר מהיהודים לרכוש את תעודת

האזרחות הנכספת. אולם רבים לא התייחסו אל גזירת האזרחות כאל סכנה ממשית ומידית. בשכלם הפשוט, לא יכלו להעלות על הדעת איזה תכנית שטנית נרקמת סביב לאותה גזירה. היהודים התמימים הללו התיחסו אל הענין בפשטות. הרי הם וכל העולם יודעים שלא רק הם ולא רק אבותיהם, אלא גם אבות ואבות אבותיהם נולדו על האדמה הזאת.

היהודים אשר הבינו מה מסתתר מאחורי מזימתה של ממשלת הונגריה, עשו כֹל אשר לאל ידם, על מנת להשיג את תעודת האזרחות. ומאחר שלא היתה בנמצא שום דרך אחרת, פיזרו היהודים את כל כספם ושיחדו את לכל מי שיכול היה להביא להם תועלת. כך שדדו ההונגרים מיהודי קאראפטורוס ומארמארוש רכוש הנאמד במיליונים, היה זה אילוץ, ופשוט לא היתה להם ברירה אחרת. לא אב אחד הוציא את כל חסכונות הנדוניה, שחסך עבור בתו ברוב עמל ויזע במשך שנים, כדי לזכות ל"חסד" ההונגרי. אך גם זאת לא היה לכולם, ובפרט לאנשים שנותקו לחלוטין ממקורות פרנסתם. האומללים הללו נאלצו למכור את חפצי ביתם, כלי כסף, תכשיטי זהב וחפצי בית יקרי ערך שחלקם הגיע לידם בירושה, את הכל מצצו מהם הזדים ההונגרים הארורים, ופקידי המירשם המרושעים, מצצו ומצצו עד לשד עצמותיהם היבשות של היהודים חסרי הישע.

על אף שמרבית יהודי הונגריה נענו לצו המשונה והצטיידו בתעודות האזרחות המיוחדות, מכל מקום, בעת הצורך, כאשר הגיעה שעת ביצוע גזר הדין המר וקהילות שלימות בקארפאטורוס ובמארמארוש נעקרו מן השורש, לא התחשבו הקלגסים ההונגרים בכלל בתעודות. כל מי שנכלל ברשימה להשלח במשלוח, לא הצילה אותו שום תעודה, הוא קיבל פקודה לארוז את חפציו וגורלו היה בדיוק כמו האנשים מחוסרי התעודה. לדרישת הממשל להצטייד בתעודות אזרחות לא היתה כל כוונה רצינית, היה זה רק חלק ממסע הטרטורים והטרדות נגד היהודים, שהרי בבוא הזמן לא הועילה האזרחות בכהוא זה ולא היה בכחה של התעודה כדי להציל את נושאיה בשעת הזעם.

המזימה ל"הוכחת נאמנות" להונגריה

המוח ההונגרי לא ידע מנוח מחרישת המזימות נגד היהודים. אפילו בזמן שהמון העם היה טרוד בעיצומו של תעלול האזרחות, כאשר מנהיגי יהדות הונגריה חיפשו דרכים ואמצעים להשפיע על השלטונות לדחות את גזירת הגירוש וההשמדה, כבר הספיק המוח השטני הזה לחשוב ולהמציא גזירה וצרה חדשה.

הפעם דרשה ממשלת הונגריה מהיהודים שיוכיחו את נאמנותם לממשלה בבודאפשט. אפילו אלה שכבר הצליחו ברוב עמל להשיג את תעודת האזרחות, חויבו מעתה לצרף תעודה נוספת אל תעודת הזהות שהכתוב בה יאשר כי בשנות שלטון הצ$כים בקארפאטורוס לא עשו בעליה שום פעולה או מעשה שהיה בו משום פגיעה באינטרסים של הונגריה באיזור. כמו"כ היו היהודים צריכים להוכיח כי אינם משתייכים למפלגה או למחתרת הקומוניסטית בהונגריה, וכי לא עזרו לרוסים בתקופת מלחמת העולם הראשונה.

עין בעין ראו הכל כיצד שלטונות הרשע של הונגריה, זוממים אך ורק עלילות נגד היהודים, וכי כל מגמתם היא לרושש את היהודים ולסחוט מכיסם את הפרוטות האחרונות שנותרו בהם, בטרם יגורשו אל המוות. הגזירות התכופות היו מתוכננות מראש, והן נחקקו ובוצעו בסדר "מופתי" אשר נועד לשבור את רוחם של היהודים ולכבות כל ניצוץ של חדוות החיים, אם נותר עוד בקרבם. כך, קיוו ההונגרים, יהיה קל יותר לבצע מאוחר יותר את תכנית הרצח עם הנפשעת שלהם.

יהודים, ואפילו שאינם יהודים, הואשמו כי בשנת 1919, כאשר פרץ המרד הקומוניסטי, סייעו לו ונתנו יד עוזרת לגרש את ההונגרים מקארפאטורוס. בלשים שנשלחו מטעם הממשלה התרוצצו בכל פינות הערים והכפרים, כדי לגלות עוד חשודים, ובו בזמן גם רקמו מזימות ותיכננו עלילות במיוחד נגד היהודים. השירות החשאי של הונגריה, היה טרוד יומם ולילה בהכנת מקום קליטה לקרבנותיהם, הם "הצטיינו" במלאכתם ועלו בנבזותם אפילו על הגיסטאפו הגרמני, אוי לו למי שאיתרע מזלו ליפול בידיהם ולהלכד ברשתם. ולא היה צורך ב"פשעים חמורים" כדי ל"זכות" לטיפולם האכזרי, די היה אפילו בעלילה הקטנה ביותר כדי להלכד בצפרניהם. מוסרי היהודים היו בדרך כלל שכניהם הגויים, אנשים רעים שחיפשו דרך להתנקם בשכן היהודי, ולא רק מטעמי נקמה עשו זאת, היו כאלה שפשוט לטשו את עיניהם הרעה והתאוו לעשוק את ביתו וגינתו של היהודי. לא היה דבר קל יותר מאשר לגשת אל אחד הבלשים ולהלשין על חוסר נאמנות או על עבירה קטנטונת בעניני סחר מכר, ובכך כבר ראו השלטונות סיבה מספקת כדי לעצור את היהודים ולסגרם מאחורי סורג ובריח.

בית הסוהר לענויי תופת

עם ביצוע פקודות המעצר נגד היהודים שנחשדו בחוסר נאמנות להונגריה, הוקמו בתי סוהר לעינויי תופת בערים אונגוואר ומונקאטש. בתי סוהר הללו כונו

בחורי טערניוע בקורס קליעת סלים ומזוודות מענפי ערבי נחל.

בשפה ההונגרית: ״קעים עלהאריטא״, ונודעו כמרכזי חבלה וטירור נגד אנשים שנחשדו בפעולות ריגול. המטרה שלשמה נערכו פעולות הצייד והוקמו בתי העינויים היתה, להבטיח את המדינה מפני ריגול לטובת רוסיה, וכמובן שהראשונים שנחשדו כמרגלים פוטנציאליים היו היהודים ״שונאי הונגריה״.

בתי הסוהר הללו נודעו לשמצה בעינויי התופת ומעשי האכזריות שביצעו שם שליחי הממשל בעצורים. דרכי העינויים והמכשירים שבהם התשמשו הזכירו את הסיפורים על תקופת האינקוויזיציה, רק מעטים יצאו מבתי הכלא הללו חיים, רובם הוכו ועונו עד מוות ממש.

שמועות זדוניות שהופצו בעת ההיא, כי ביד המשטרה רשימה של אנשים שקיימו קשרי ריגול עם המחתרת הקומוניסטית והשתתפו בפעולות חתירה נגד משטר הכיבוש ההונגרי, גרמו למאסרם של מאות אנשים. האסירים נכבלו בשרשראות והובאו לחקירה. ביניהם היו הרבה איכרים רותנים מן הכפרים ורבים משוכני היערות, וכל מי שחשד קל נפל על ראשו. כך עמדו יהודים ולא יהודים, שנחשדו בבגידה, רעבים וצמאים כל היום כשראשם חשוף לשמש הלוהטת, ולאחר שהסתיימו סדרות העינויים הקשים שנערכו ימים ולפעמים שבועות, נגשו אל החקירות הסאדיסטיות.

אי אפשר בכלל לתאר את היסורים והסבל שהיו מנת חלקם של החשודים הללו. אל החקירות האלה הובאו חוקרים אכזריים מיוחדים, הללו הכינו כבר מראש מכשירי עינוי ברוטאליים וציפו לעת שיוכלו להתעלל בקרבנותיהם. רק אחרי כמה ימי סבל, כאשר נשברה רוחם של העצורים, נמסרה עדותם בחתימת ידם, ואז ניתן היה להוציא מפיהם דברים שכלל לא היו ולא נבראו.

המשטר ההונגרי לא הבחין ולא ראה שום הבדל בין עבירה קלה לעבירה חמורה. מי שנתפס על מכירת שק קמח, או במכירת מעט קילוגרמים של סוכר או כמה מאות ביצים, או אם הלשינו על מישהו שהעליב את תמונת המנהיג ההונגרי — הארטי מיקלאש, נענש מיד בכל חומר הדין בדיוק כמו מי שהלשינו עליו כי שיתף פעולה עם הצ'כים. די היה בעלילות קטנות כדי לספק חומר האשמה והענשה לכל הפחות למספר חודשי מאסר. ההונגרים רצו לשבור את רוחו של העצור, להשפילו עד עפר ולקחת ממנו את הרצון לחיות ולהמשיך להתקיים.

ארוכה היא הרשימה של הסבל והעינויים שעברנו אנו ואבותינו על ידי הזדים הארורים ההונגרים ימ״ש. הרבה דברים מן התקופה ההיא כבר נשתכחו, חבל

שהשרידים שנותרו מהתופפת האיומה הזאת לא העלו את סיפור תלאותיהם על הכתב. הרבה פשעים שביצעו השליטים ההונגרים ביהודים כלל לא ידועים לנו, הרבה עובדות מחרידות לא יתגלו עוד לעולם. אין מי שיספר לנו על כך, כי המעונים והנדכאים לא נותרו עוד בחיים, הם לא יכלו להחזיק מעמד ונפחו את נשמותיהם בעיצומן של החקירות הסאדיסטיות נגדם, לא רק את גופם נטלו עמם לקברם, גם את מגילת היסורים שכרוכה סביב סוף שנות חייהם.

פרק שמיני

ראשית חורבן קהילות קארפאטורוס־מארמארוש

בקיץ שנת תש״א (1941) החלו שלטונות הונגריה לבצע את אחד מן הפשעים המחרידים ביותר שביצעו, בעקרם מבתיהם אלפי משפחות בטענה שהנם ״חסרי נתינות״ וכי מוצאם מגאליציה. באכזריות רבה ולאור היום הוצאו מבתיהם, על ידי הז׳נדמריה ההונגרית, וגורשו לאיזור הכיבוש בגאליציה אל מעבר לנהר דניעסטער.

קהילות הקודש העתיקות והמפוארות של קארפאטורוס ומארמארוש נעקרו בעת ההיא לגמרי מן השורש. אלפי יהודים, אנשים, נשים וטף, נהרגו ונטבחו בידי הקלגסים ההונגרים, אשר גודל אכזריותם עלה על זה של עמיתיהם הצוררים הנאצים הגרמנים ימ״ש. ראשית השואה באיזור זה היתה בימות הקיץ של שנת תש״א ובסתיו תש״ב, כאשר קהילות רבות נמחקו כליל מהמפה, וכתוצאה מכך נעשתה כמין קרחת ביהדות רוסיה הקארפאטית וביהדות מארמארוש.

הקהילות שנהרסו ונפגעו באותה עת היו: איגלא, אונטער, ואויבער אפשא, בישטינע, באגדאן, בריסטער, גאניטש, דיבעווע, דראהיף, הארינטש, וואלאווא, ווילחאוויץ, ווערמעזיף, וויבאריף, זלאטאריף, חוסט, טערניוועה, טארין, טערעסיף, יאסין, ליפשא, מיידאן, נאנקעף, ניאגובה, נערעסניצע, סיניוועה, פאליאן קאבעלעצקי, קאלין, ריפיננע, קרעטשניף ועוד קהילות שלא נותר מהם שום שם וזכר.

התעללות והשתוללות הז׳נדמרים

בחלק גדול מן הכפרים והעיירות, לא התחשבו הז׳נדמרים האכזריים, מבצעי הגירוש, גם באותם יהודים אשר נשאו תעודות שהכיחו את אזרחותם ההונגרית. ללא שום אבחנה העלו על המשאיות את כל היהודים שנלכדו ברשתם וגרשום. במיוחד שלטו הז׳נדמרים שלטון ללא מצרים בכפרים הקטנים ובישובים המרוחקים, בהם לא היתה שום נציגות של הרשות ולא משרד נוטריוני או משרד מקומי. ישובים אלה אשר שכנו הרחק ״מעבר להרי החושך״ מצאו את עצמם, לפתע, חשופים להתעללותה והשתוללותה של הז׳נדמריה ההונגרית הידועה לשמצה, בלא שתהיה להם אפשרות כלשהי להתגונן בפניה.

בעיירות היותר גדולות בהן היו מצויים משרדים של השלטון המקומי או האיזורי, נערכו הגירושים על פי רשימות שהוכנו מראש, ובהם, אכן, לא נכללו יהודים שסידרו את תעודותיהם בעוד מועד. במקומות אלה נעזרה הז'נדמריה ברותנים המרושעים, ילידי המקום, בלכידת היהודים הכלולים ברשימות, ועל ידי כך הצליחו לבצע את פקודת הגירוש בקפדנות ודייקנות. השלטון המקומי לא רק סייע לקלגסים ההונגרים בתפיסת אלה שהיו כלולים ברשימות, אלא אף יזם את גירושם של יהודים מסויימים, שנחשבו לעשירים ובעלי בתים, אשר חפצו בהרחקתם כדי לרשת את נכסיהם.

המראה הזה חזר על עצמו, בכל כפר ועיירה, כאשר היה צו הגירוש מגיע, ויחידה של ז'נדמרים נשלחה אחריו לבצעו. ראשית כל היו משגרים את המתופף לכל חלקי העיירה, ועליו היה להכריז על פקודת הגירוש, ולהודיע על המועד שבו צריכים כולם להתרכז במקום מסויים, עד לאותו מועד היה על היהודים להתארגן ולארוז את מטלטליהם ולהגיע לנקודת האיסוף.

יהודי קארפאטורוס ומארמארוש התמימים והשקטים, לא הורגלו עד היום להפר פקודות שניתנו על ידי השלטונות. וכך היה גם בפעם הזאת, בדיוק כמו שקיימו בצייתנות את כל הפקודות והגזירות שניתנו עד היום, וכלל לא עלתה על דעתם האפשרות להתחכם ולהתמרד, הם קבלו את הפקודה ללא עוררין. ברור ומובן היה להם כי אם הממשל פקד, הרי שחייבים לציית לו ועליהם להתכונן לדרך, כי דינא דמלכותא דינא.

כך ארזו את מעט המטלטלין הדלים שהיו ברשותם, הכינו חבילה לכל ילד וילד, והתאספו בנקודת הריכוז כשהם מוכנים ומזומנים עם כלי הגולה על שכמם לצאת אל דרך היסורין. את הרכוש הדל שנותר להם בביתם, אותו לא יכלו ליטול עמם, הפקידו אצל השכן הרותני, אשר הבטיח בשבועה שלא ישלח את ידו ולא יגע לרעה באף חפץ ומיד עם שובם של היהודים הביתה, ימצאו את הכל במקום, כפי שהיה. כך נעלו היהודים את ביתם ויצאו לדרך, כפקודת המושלים ההונגרים הזדים.

ההכנעה והצייתנות שבה נהגו יהודי קארפאטורוס ומארמארוש, הקלה בהרבה מעל הזדים ההונגרים את המלאכה השטנית. היא הסתיימה במועד שנקבע על ידם, ועד מהרה גלשו להם משאיות מהרי ווערכאווינע אל עבר תחנת הרכבת. בזה אחר זה הגיעו משאיות עמוסות לעייפה באנשים, נשים וילדים אל התחנה, שם כבר המתינו להם קרונות המשא. בכל קרון נדחסו לא פחות משבעים נפש, וכאשר כל הקרונות התמלאו עד אפס מקום, יצאה הרכבת ונסעה לכוון יאסין ומשם אל מעבר לגבול.

תחנת המעבר לפולין

העיירה יאסין, שכנה בצפון מזרח חבל קארפאטורוס־מארמארוש, בקרבת הגבול עם גליציה, בנפת ראחוב, סמוך לקו מסילת הברזל סיגעט – יאסין. בתוך העיירה זורם לו יובל נהר הטיסה, היובל מכונה בשם, "הטיסה השחורה", ובמרכזה של העיירה, נשפך לתוכה נהר לזשצ'ינה. בשנת תש"א, בעת שבוצעה גזירת הגירוש, מנה הישוב היהודי ביאסין 1,403 איש מתוך אוכלוסיה של 12,717 נפש, רובה רותני ומיעוטה הונגרי.

מכיוון שיאסין שוכנת על אם הדרך, הרי שהפכה בקיץ שנת תש"א, בין ה־8 ביולי וה־10 לאוגוסט 1941, לתחנת מעבר ושער גירוש לאלפי יהודי קארפאטורוס ומארמארוש. כל היהודים שנעקרו ממקומות מגוריהם על ידי הז'נדרמים ההונגרים, הובאו במשאיות אל תחנת הרכבת, שם נדחסו לקרונות משא, שבימים כתיקנם יועדו להעברת בהמות, והוסעו ליאסין.

נקודת הריכוז והאיסוף בעיירה יאסין היה מחנה "זמיר", עד כה היה המחנה מחסן עצים וקרשים, אולם עתה, לקראת מבצע הגירוש, הוקף בגדר תיל, ונעשה בסיס ומחנה ריכוז הראשון במינו על אדמת קארפאטורוס. האנשים שהובאו לשם בשיירות שיירות, נאלצו להסתדר בין ערימות הקרשים, שם טעמו, עד מהרה, את טעמו המר של הגירוש הסאדיסטי ההונגרי.

על פי רוב נשארו ללון במחנה זמיר לכל היותר ללינת לילה אחד, מתחת כיפת השמים, ללא שיקבלו דבר מאכל או טיפת מים לשתיה, ולמחרת, החל משעות הבוקר ועד לשעות הלילה, הופיע כחמש עשרה עד עשרים משאיות של צבא הונגריה, עליהן הועמסו כאלף איש ליום, ותוך מספר רגעים היו כבר מעבר לגבול, כשכל הנותר מן היהודים הללו הוא האבק ותמרות עשן שהעלו המשאיות ביצאן לדרכן. מראה זה חזר על עצמו מדי יום ביומו, עד שכלו היהודים לבוא אל המחנה.

תעלומת מספר המגורשים

עד היום לא ידוע מספרם המדוייק של היהודים שגורשו מקארפאטורוס ומארמארוש בשנת תש"א (1941) לגאליציה. תאוות הרצח ושאיפת הנקם של ההונגרים בילבלה את דעתם. כה נחפזו לבצע את זממם עד שאפילו לא עלה על

דעתם לערוך רישום כלשהו, כיאה למדינה מסודרת, כך שאין כל נתונים מדוייקים על המקומות מהם גורשו היהודים וכל מספר שיאמוד את מספרם של המגורשים. אולי חששו המבצעים להשאיר עקבות אחרי מעשיהם הברוטאליים, ומעוניינים היו להסתירם אפילו מעיני ראשי הממשל בבודאפשט בעצמם, אשר לא ידעו בתחילה על מידת האכזריות של הז'נדרמים ועוזריהם. מה שברור הוא, כי לא היה להם הרבה פנאי לכך, הכל התנהל בבהילות וחפזון רב, הללו חפצו לעשות הכל כדי שמספר המגורשים יהיה גדול ככל האפשר, ובזאת ללא כל ספק הצליחו.

חוקרי שואת יהודי הונגריה חלוקים בדעותיהם על מספר היהודים שגרשו לגאליציה בשנת תש"א. במשפטו של הקצין ההונגרי בארדוש ימ"ש, הזכיר נשיא בית המשפט כי כשלושים אלף יהודים נשלחו לגאליציה. בכתב האשמה אחר שהוצא נגד קצין שהיה מעורב בגירושים וברציחות דובר בכשמונה עשר אלף וחמש מאות יהודים. מסמך גרמני אחר שהוצג במשפט נירנברג (מס' 1197) נוקב במספר אחד עשר אלף, בפנקס הקהילות כרך הונגריה (עמוד 107) נאמר שכעשרים אלף יהודים גורשו באותה תקופה. ברם אלה הן השערות בלבד, ואין כל ספק כי מספר המגורשים היה גדול בהרבה. רק לפני יודע תעלומות גלוי מספרם לאשורו, ולנו הוא לא יתגלה לעולם.

התלאות והיסורים על אדמת גאליציה

קשה לדעת מה עלה בגורלם של המגורשים, כיצד הגיעו למקומות היעד שבהם ציפה להם המות שתוכנן, מבעוד מועד, על ידי ההונגרים הגרמנים והאוקראינים. קשה להעלות זאת על הכתב, מאחר ומעט מאוד נכתב ונמסר על מאורעות הדמים שהתרחשו שם, רק כמה עדויות בודדות ונדירות נשתמרו ונמסרו מפיהם של כמה שרידי חרב. נראה, שמספר המסלולים שעשו היהודים מיאסין אל המות היה כמספר המשלוחים, לכל משלוח היה גורל אחר.

היו משלוחים שנלקחו במשאיות הישר מיאסין עד לנהר הדנייסטער, וגם מעבר לנהר מרחק של כמה מאות קילומטרים. היו משלוחים שהוסעו רק עד סביבת דלאטין, העיירה הראשונה שמעבר לגבול, ומשם עשו את הדרך הארוכה ברגליהם. מעדויותיהם של מספר ניצולים מתבררים כמה וכמה מסלולים של נתיב היסורים שעברו הגולים. נציין כאן אחדים מהם, כפי שהובאו בספר מארמארוש (דף צ"ח)

א. מסלול שהיעד הסופי שלו היתה קאמניץ-פודולסק. לקוח מתוך סיפורו של

נשים צדקניות ובנות ישראל צועדות לקדש שם שמים.

משה דויטש מטערעסיף, כדלקמן: עד דלאטין (מזרחה ליאסין) הוסעו במשאיות, משם ואילך יצאו למסע רגלי מזרחה לכיוון קאלאמיי ומשם מזרחה־צפונה לעיר הורודנקה ולנהר הדנייסטר בואכה העיירה בורשצ׳וב שליד אוזיראן והעיר צ׳רטקוב, ומשם מזרחה לעיר קאמניץ־פודולסק.

ב. מסלולו של צבי הרמאן שמילוביטש מקאלין וקבוצתו, יעד המסלול היה העיר סטאניסלאוו. אף הם הוסעו רק עד דלאטין ומשם יצאו רגלית תוך שהם נרדפים על ידי שוביהם, לכיון מזרח, להורודנקה. משם פנו בחזרה לכיון מערב עד קאלאמיי, שם עשו שוב תפנית, והפעם צפונה לעיר קאליש. משם פנו חדות דרומה מזרחה, אל היעד הסופי לכיון סטאניסלאוו, אשר בסמוך לה נרצחו מרבית אנשי הקבוצה. במסלול הזה בולטת ההליכה ללא תועלת וללא תכלית, רואים בעליל מצורת הזיג־זג שבו נוהל מסלול ההליכה כי כל מטרתו אינה אלא לייסר את ההולכים, לעייפם, לייגעם ולהסב להם צרות, יגון ואנחה.

ג. גם המסלול המסופר על ידי אילונה גרטלר־דויטש דומה מאד למסלול הקודם, גם בו רבות התפניות לכיונים שונים ומנוגדים. גם הם הוסעו מזרחה עד דלאטין, משם יצאו ברגל שוב מזרחה (מעט צפונה) להורודונקה. מכאן הלכו בכיון מזרח דרום, עד העיר זאלישצ׳יק. כאן באה תפנית חדה ופתאומית, כאשר הופנה המסע אל עבר העיר טלוסט, ומכאן מפנה חסר כל היגיון, כל הדרך הארוכה בחזרה עד דלאטין, שם היתה נקודת המוצא שלהם, ומשם צפונה אל היעד, אל ״הפתרון הסופי״ לטבח האכזרי שנערך בסטאניסלאוו. גם ממסלול זה רואים בעליל כי כל מטרתם של מפקדי הקבוצה היתה אך ורק להתעלל ביהודים ולגרום להם יסורים רבים קודם מותם.

ד. מסלולן של שתי נערות מוואלאווע. קבוצתן עשתה את דרך היסורין מן הכיון הנגדי ממזרח למערב. קבוצה זו הוסעה במשאיות כמה מאות קילומטרים מזרחה עד למעבר לנהר הדנייסטר. בסוף הנסיעה מצאו את עצמם בכפר ששמו פטרילוב. משם הלכו ברגל מערבה דרך ארוכה, עד שהגיעו אל העיירה פודהייץ שליד ברעז׳אן. כאן עשו סטיה צפונה עד העיר טארנופול. מעיר זו פנו שוב מערבה דרומה, לעבר הערים בורשטיין האליטש וסטאניסלאוו, שם נרצחו כאלפיים מיהודי קארפאטורוס מארמארוש והונגריה.

מן הראוי היה להוסיף כאן את תמצית עדותו של אחד מפליטי השיירות, ר׳ מרדכי צבי נאדלער, המתגורר כיום ברחובות, כפי שסיפר באזני המחבר. המספר הוגלה מהעיירה קרעטשניף ששכנה לא הרחק מהעיר סיגעט, עבר את כל יסורי

התופת על אדמת גאליציה, כאשר נמנה על שיירה שמנתה כאלפיים נפש, ועשתה את דרכה עד למעבר הנהר "דניעסטער".

ביום רביעי ו' לחודש אב תש"א, עזבה השיירה את מחנה זעמיר, משאיות של צבא הונגריה הובילו אותם אל תחנת הרכבת בדאלאטין. שם הועלו לקרונות משא פתוחים, ובהם נדחסו למעלה משבעים נפש. אחרי התעללותם של הפושעים האוקראינים יצאו בדרכם אל המסע להורודנקה.

משם עשו את הדרך ברגל, חצו את העיר הורודנקה לכוון נהר דניעסטער. שם איפשר להם הצבא הגרמני לחצות את הנהר מעל גבי הגשר הצבאי שהוקם מעליו, וכך הגיעו אל חבל ארץ ה"פאדאליעס". המשמר ההונגרי הסתלק וכל אחד נעשה חופשי לנוע באיזור כאוות נפשו.

שיירה זו, כמו יתר שיירות העקורים מקארפאטורוס ומארמארוש, נדדו על אדמת גאליציה ממקום למקום. ומשיצאה שיירה זו לחופשי עשתה את דרכה בחיפוש מקום חניה. הם עברו ליד העיירה "איסטישקא", ועוד בטרם נכנסו לשם, גורשו על ידי ראשי הכפר. משם המשיכו לצעוד אל "שאטרא מינץ", שם הופיעה המליציה האוקראינית, וראשיה פקדו עליהם ללכת לכוון הישוב "יאזלעוויץ". בישוב זה עמדה לה טירה עזובה וחרבה, מוקפת חומה עוד מן הימים שהטורקים שלטו באיזור. הנוגשים האוקראינים רצו להכריח אותם להכנס פנימה לחצר הטירה כדי שיוכלו לבצע שם את תכניותיהם השטניות, אלא שאנשי השיירה גילו התנגדות, וכך נשארו לנוח וללון מחוץ לארמון.

לפתע פתאום, באמצע הלילה, כאשר האומללים היגעים ועייפים היו שרויים בעיצומה של מנוחה, נעשה רעש גדול. תגבורת של כנופיות אוקראינים הגיעו למקום והקיפו את כל שטח השיירה. מיד החלו הללו במעשי שוד וביזה, פה ושם נשמעו יריות, והסוף כבר ברור . . . היות והמספר היה בקצה המחנה, הצליח לתפוס את ילדו הקטן, וביחד עם אשתו הצליחו לברוח לכוון ההרים, ולאחר טלטולים מרובים עלה בידו לשוב הביתה.

פרק תשיעי

פשעי המלחמה של ההונגרים

פשע איום ומחריד פשע העם ההונגרי לעמנו, ואות קין טבוע על מצחה של אומה מרושעת זו לנצח, בהיותה החלוץ לרצח האכזרי של אחינו בני ישראל מקארפאטורוס ומארמארוש, בשנת תש״א, ואחרי כן של כלל יהודי הונגריה בשנת תש״ד.

העמלקים ההונגרים הם הם אשר יזמו וביצעו את שפיכת דמם של אלפי אלפים עקורים וגולי יהדות קארפאטורוס ומארמארוש על אדמת גאליציה. מעשיהם השפלים והסאדיסטיים נתנו ״אור ירוק״ לכל אלה שהמתינו בחרבם השלופה כדי לרצוח את עם ישראל באירופה, אשר כעבור כארבע שנים הגיע מספר קרבנותיו למספר המבהיל: ששה מליון נפש.

עלינו לזכור, אסור לנו לשכוח, עלינו לספר לבנינו ולבנותינו ולשנן לנכדינו, שיש אומה הונגרית על מפת אירופה, אומה אשר חכמת היהודים וכשרונותיהם הברוכים היו לה לעזר בפיתוח ובניית ארצה במשך מאות שנים, אומה שנסתייעה רבות בשיגשוג כלכלתה על ידי היהודים, היתה לבסוף, בעת זעם, כפויית טובה, ולא רק של הגנו על היהודים, אלא אף התייחסו אליהם ברשעות מרובה, כאשר קלגסיהם, הז׳נדמרים וחיילי הצבא התנפלו באכזריות על היהודים שהתגוררו בתחומה, ועינו אותם בסאדיסטיות ובפראות שאין דוגמתה, עד שרצחום נפש, אנשים נשים וטף.

יהודי קארפאטורוס שתו את כוס התרעלה מידי הנאצים הארורים ההונגרים, כבר בראשית כניסתם לחבל ארץ זה. הם אשר רצחו את היהודים וידיהם מוכתמות בדמם של אלפי יהודים מן הערים: אונגוואר, חוסט, סעליש, ומונקאטש אשר נלכדו בצפורניהם הטורפניות ונהרגו בכל מיני מיתות אכזריות ומשונות, ונקברו ליד אוזשאק. רק כאשר כבש הצבא הרוסי את האיזור, גילו את מקום קבורתם.

אמנם, ביצוע הרציחות על אדמת גאליציה היה פרי של שיתוף פעולה בין שלושה עמים באירופה הנאורה: ההונגרים, הגרמנים והאוקראינים ימ״ש, אך בכל הקשור לרצח יהודי קארפאטורוס ויהודי מארמארוש, הבכורה היא של העם ההונגרי. הם אלה שעקרו את היהודים מן האזורים הללו, הם הביאום אל גיא ההריגה

בגאליציה, זו היתה עבודה הונגרית בלעדית ללא שותפים וללא כל תיאום או הכוונה מהגרמנים בשטחי פולין הכבושים.

ב"ספר מארמארוש" דף צ"ז, מובאים דברים מאלפים מאת חוקר שואת יהודי הונגריה, הפרופ' ראנדולף ל. בראהאם, אשר הקדיש מאמר מיוחד לטבח יהודי קארפאטורוס־מארמארוש (קובץ מחקרים של "יד ושם", ט, תשל"ג ע"מ 111–118). מעניינת מאוד העובדה שהוא מציין שם כי "הגרמנים לא היו מוכנים למשלוח ההמוני מהונגריה", ולפיכך ביקשו בתחילה להפסיק את הגירוש מאחר ולא היתה להם אפשרות להסתדר עם כל היהודים האלה וכי הם מפריעים ומהוים סכנה לקוי התחבורה שלהם. אך בישיבה משותפת שבה נטלו חלק ראשי המטות הצבאיים של הונגריה וגרמניה, אשר כונסה ב־25 באוגוסט בעיר ויניצה שבאוקראינה, הוסכם על חלוקת העבודה, וכך, עד ראשית ספטמבר יושלם חיסולם של כל המגורשים מהונגריה.

הטבח בקמניץ־פודולסק

אלפי גולים הגיעו לקמניץ פודולסק ולישובי הסביבה. יהודי המקום קבלו את אחיהם הגולים בזרועות פתוחות, וחילקו להם את פרוסת לחמם הדלה, והעניקו להם מגורים בקרבם. גם מבני הציבור, בתי התפילה ובתי הספר הועמדו לרשות המגורשים.

בקיץ שנת תש"א, הקימו הקלגסים ההונגרים והאוקראינים את הגיטו בקמניץ־פודולסק, והיהודים המקומיים ויהודי קארפאטורוס־מארמארוש מכל הסביבה רוכזו והוכנסו אל תוך הגיטו הזה, שם התענו עד חודש אלול, כאשר רובם ככולם נרצחו בידי המרצחים.

בימים המרים והנמהרים, ד' וה' אלול תש"א (28 – 27 באוגוסט 1941) נערך הטבח המחריד הראשון בקרב גולי קארפאטורוס־מארמארוש. הקלגסים הגרמנים וההונגרים פירסמו כרוז בחוצות הגיטו, אשר לפיו על כל היהודים מקארפאטורוס־מארמארוש והונגריה להתאסף במקום מיוחד, שם יקבל כל אחד ואחד סרטיפיקט, ואשר על כן נצטוו להביא עמם גם את הנשים והילדים.

התושבים היהודים המקומיים ששהו עמם בגיטו, התרו בפליטים האומללים לבל ילכו למקום המיועד, שכן אין ספק כי ההונגרים פרשו שם רשת לרגליהם. אבל

הפליטים התמימים, בידעם כי נעשה להם עוול גדול, ושהם קרבנות של אי־צדק מחריד, בטוחים היו כי הממשלה ההונגרית רוצה לתקן את המעוות. משום כך לא שהו כלל לאזהרות, נענו לפניה ובאו למקום.

והנה כאשר כל חמשה עשר אלף הפליטים התאספו במקום המיועד, הוקפו על ידי חיילים הונגרים מיחידת החפרים, חיילי ס. ס. וקלגסים אוקראינים, אשר פקדו עליהם להסתדר בשורה עורפית צבאית. משם הובלו ברגל מהלך של כ־15 קילומטר לערך אל שטח זרוע מכתשים והפצצות, שם נצטוו להתפשט, וקבוצות הוכנסו תחת אש תופת צולבת של מכונות הירייה.

לאחר שסיימו את מלאכת הדמים הרצחנית והנתעבת הזאת, פקדו הגרמנים על עוזריהם האוקראינים לכסות את הבורות באבנים ועפר. מבין האומללים היו כאלה שרק נפצעו, אך נקברו חיים, ורק כמה מן הפצועים קל הצליחו בשעות הערב לנער מעליהם את האדמה ולברוח משדה הקטל.

בשני הימים הללו בוצע הרצח ההמוני הראשון והגדול ביותר. מספר היהודים שנרצחו שם באותה עת הגיע ל־23,600, רובם, כ־14,000־16,000 יהודים מהונגריה, קארפאטורוס ומארמארוש, והשאר היו יהודים מקומיים. הטבח המחריד הזה היה הראשון מבין הפעולות הרבות שתוכננו בתכנית "הפתרון הסופי של הנאצים"

וכפי שמוסרים פליטי הטבח המחריד בקאמניץ פודולסק, מבצעיו לא השתדלו כלל להסתיר את מעשיהם מעיני האוכלוסיה המקומית, גם לא מעיני העולם חששו ולא הסתירו מפניו את מעשי הרצח הברוטאליים שביצעו. סביר גם להניח כי המרצחים רצו לבחון את תגובתן של "בנות הברית", וכשזו לא באה, כפי שידוע לכולנו, הסיקו ראשי המרצחים את המסקנה האיומה שדם היהודים הפקר הוא, ואין דורש לו ואין מבקש חשבון על שפיכתו. הממונים על רצח עם ישראל המשיכו לבצע את הטבח ביתר שאת לפי התכנית השיטתית של הפתרון הסופי.

הרצח של שוכני הגיטו בסטאניסלאוו

לא כל יהודי קארפאטורוס ומארמארוש המגורשים הגיעו לקאמניץ־פודולסק. אלפים רבים מהם נקלעו למקומות אחרים בגאליציה. בדרך עקובה מדם הגיעו לכמה מקומות ריכוז וגיטאות של יהודי פולין.

הקבוצה הגדולה ביותר נקלעה כפי הנראה לגיטו סטאניסלאוו. הטבח הראשון בוצע בו בליל הושענא רבה שנת תש״ב (11 באוקטובר 1941), אשר גם בו נרצחו אלפים רבים ובתוכם כאלפיים מיהודי הונגריה, קארפאטורוס־מארמארוש. קבוצות קטנות יותר הובאו לגיטו קאלאמיי, הורדונקה, טארנופול, ועוד. גורל כולם היה כגורל יהודי גאליציה.

לקבוצת אנשים הונגרים, מפלוגות העבודה ה״מונקא סאזאד״, נודע מפי אשה אוקראינית שפגשו, על שהתרחש בסטאניסלאוו. היא הובילה את קבוצת האנשים והראתה להם ״קבר אחים״ גדול, שנכרה לא רחוק מן העיר. היא סיפרה שאלפי נפשות הובאו עד הבור והועמדו בשורה, ואז פתחו עליהם הקלגסים של הס. ס. ומרצחים אוקראינים באש קטלנית ממכונות היריה, וכולם נפלו אל תוך הבור.

הנכריה הוסיפה לספר בעדותה, כי אחרי שהאוקראינים כיסו את הבור, ראו כיצד במשך שלושה ימים האדמה לא שקטה, אלא הרימה את עצמה מעל גבי הקבר, ומעליה היה נראה הדם השפוך. האדמה לא רצתה לספוג לתוכה את הדם הנקי שנשפך עליה מידי הקלגסים הנאצים הארורים.

צבא הונגריה, בשתוף פעולה עם המיליציות האוקראיניות, זרע מוות על אדמת גאליציה, ובמיתות משונות המית אלפי אלפים של יהודים על לא עוול בכפם. השיירה של גולי וואלאווע ועיירות הגלילות נרדפה לכיון הנהר פרוט. משהגיעה הקבוצה לשם חולקה לשתיים, קבוצה אחת נאלצה לחצות את הנהר מעל גבי קרש צר בריצה, מובן מאליו כי רובם מעדו ונפלו לתוך הנהר וטבעו בו, ואילו הקבוצה השניה עברה את הנהר במקום רדוד, והגיעה אל העבר השני, כאשר הגיעו לשדה פתוח, פתחו אנשי הצבא ההונגרי ביריות ורובם נפלו חלל בשדות שם.

פרק עשירי

טשטוש מלאכת הדמים

כדי שיוכלו מבצעי הפשע להמשיך בביצוע זממם היה צורך בשמירת דבר השמדת יהדות קארפאטורוס ומארמארוש בסוד. הרוצחים מאוד התאמצו שלא לגלות את דבר הרצח, ואכן מאז חצו השיירות את הגבול מיאסין לגאליציה, לא נודע דבר על גורלם.

שיירי משפחות העקורים ציפו בכיליון עיניים לקבלת אות חיים או דרישת שלום מאת קרוביהם, אבל תוחלתם היתה לשוא. על אף שמחוץ לגבולות הונגריה ביצעו שליחי השטן, אנשי הצבא ההונגרי וחבריהם מן המליציה האוקראינית, את זממם בפרהסיה, אולם אל תוך גבולות הונגריה לא איפשרו לידיעות על ההרג להגיע, ולא העבירו כל מידע לאוכלוסיה.

אולם אט אט החלו בשורות איוב להסתנן לתוך הונגריה, פליטי הטבח שהצליחו למלט את נפשם מגיא ההריגה בגאליציה חזרו להונגריה, כשבפיהם פרטים מזעזעים על גורל אחינו בני ישראל הגולים. כשהגיעו הידיעות הראשונות לאזני יהודי הונגריה, הם לא רצו להאמין. פשוט , אי אפשר היה להעלות על הדעת רצח עם באכזריות כל כך נוראה ובכזאת מאסיביות, יותר נראה היה להם שעדותם של שרידי החרב היא המצאה, סיפור מפרי דימיונם, כדי למצוא רחמים ורגשות חמלה בלבות האחים בהונגריה. אבל השמועות הרעות הללו חזרו על עצמן בעקשנות ומיום ליום הלכו וגברו. את האישור הסופי לאמת שיש בידיעות הללו נתנו משפחות החיילים ההונגרים אשר אף הם התקשו להאמין לסיפורים שקראו במכתבים שקבלו מבניהם בחזית או שמעו מפי הבאים לחופשה, שאפילו לא התביישו להפיץ ברבים את סיפור מעשיהם הברוטאליים.

הפקודה להפסקת הגירושים

לשמע ידיעות אלה, נרתמו ראשי ומנהיגי יהדות הונגריה בבודאפשט לפעולת הצלה. משלחת מטעם "הלשכה להגנה על זכויות היהודים" התארגנה וביקשה

הרכבות לכיוון הגבול הגאליצאי.

להפגש בדחיפות עם שר הפנים ההונגרי – פרנץ קרסטש־פישר שהיה אחראי על המשרד לפיקוח על הזרים. הפגישה נערכה מיד, ואל המשלחת היהודית צורף גם פליט בשם שטרן אשר תיאר את כל מעשי אנשי הצבא ההונגרי.

שר הפנים ההונגרי כל כך זועזע ממה ששמע משטרן, עד שכלל לא נתן לו לגמור את הסיפור, "מספיק מה ששמעתי" – אמר, ומיד נתן הוראה תקיפה לראש המשרד לפיקוח על הזרים להפסיק את הגירושים. אמנם, הלה נאלץ היה להחזיר מיד שבע רכבות שעשו את דרכן לגבול, מהן שתיים שכבר הגיעו ליאסין, ובתוכן היה גם כותב השורות הללו.

אולם גם לאחר הוראתו של שר הפנים, עדיין נרצחו יהודים מקארפאטורוס ומארמארוש, שכן הוראתו של השר היתה בתוקף אך ורק על הנעשה בתוך גבולות הונגריה. מה שהתרחש מעבר לגבול היה עניינם של שלטונות הצבא בלבד, ופעמים רבות אף הם לא שלטו במצב, אלא כל מפקד של יחידה צבאית עשה בשטח הנתון לשליטתו כבתוך שלו. מכל מקום, הוראתו זו, של שר הפנים ההונגרי, הצילה אלפי יהודים בהונגריה ובקארפאטורוס־מארמארוש מגירוש ומסבל איום, מעינויים ומיתות משונות, עד אשר עלה הכורת גם עליהם בשנת תש"ד.

נס ההצלה של השיירה מליפשא והסביבה

כאן עלי לספר ולהנציח את סיפור נס ההצלה הראשון שנעשה לי, ואשר זכיתי בחסדי ה' להנצל, על ידו, מצפרני החיה ההונגרית אחרי שנלכדתי ברשת שטמנה לי ולמשפחתי ולכל בני קהילת ליפשא.

השיירה שלנו היתה האחרונה שהגיע למחנה זעמיר ליד יאסין, וכפסע בלבד היה בינינו לבין ארץ הגזירה, גאליציה, אליה היינו אמורים להשלח. ברגע האחרון ממש, מספר רגעים בלבד לפני שהגיע התור שלנו לעלות על המשאיות הצבאיות במחנה זעמיר, נתקבלה הפקודה שלא לפגוע בנו וכך זכינו, בחסדי השי"ת, לשוב לעיירתנו ליפשא בריאים ושלמים.

בפרשת עקב, שנת תש"א, כשנה אחרי היותי לבר מצוה, הגיעה גזירת הגירוש גם אל העיירות והכפרים שבגליל העיר חוסט. ביניהם היתה גם הקהילה בעיירת מולדתי, ליפשא. בתחילת השבוע יצא השליח מאת הנוטאר, כשהתוף על כתיפו והודיע בדחיפות ובבהילות על פקודת הגירוש. השליח הכריז בקול רם את ההודעה

הבאה: " כל היהודים חייבים לארוז את מטלטליהם, תוך מספר שעות, ועליהם להתייצב ליד משרד הנוטריון, מוכנים לנסיעה". היהודים לא הופתעו כלל לשמע הבשורה, שבועות מספר קודם לכן ידעו על בואה וכבר ציפו לה. מפה לאוזן נפוצה השמועה שעוד מעט יגיע גם תורם של הישובים באיזור שלנו, להיות גולים למדינה אחרת, ברם את שמה של המדינה אף אחד לא ידע לומר.

הכנת כלי הגולה

אותם אנשים שלאזניהם הגיעו ידיעות על אודות גזירות הגירושים וביצוען למעשה בכפרים השכנים, כבר מראש דאגו להכין לעצמם מעט צידה לדרך. כל אחד מבני המשפחה קיבל שק או תרמיל שהכינו עבורו, ומי שלא היה לו השתמש בשאריות של בד ובמפות שלחן להכנתם. בתוכם הכינו לכל אחד את כלי הגולה ההכרחיים, יבשו בתנור את לחם העוני, חסכו מצרכי מזון כדי שיוכלו להתקיים בתנאי הדרך כך, לכל ילד הכינו את חבילתו, כפי כוחו שיוכל לשאת את המשא.

מה שנותר מן המטלטלין, את אלה שלא יכלו לקחת, השאירו אצל הגויים הרותנים, השכנים, והתנו עמם כי באם מישהו מן המשפחה ישוב, אזי יהיה עליהם להחזיר לו את הכל. כך עשו גם אלה שהיה להם משק עם בהמות ועופות ליד הבית, הכל נמסר בחפזון לידי הגוי השכן, אשר לא פסק מלהשבע ולקלל את עצמותיו בכל הקללות שבעולם, אם לא יהיה שומר נאמן ולא ישיב את הכל בבוא הזמן .

הבודדים שלא נכנעו

והנה, למרות שאף אחד לא ידע להיכן מגרשים אותנו, וכך גם היה במשך כל השבועות האחרונים, אחרי שכבר הגלו יהודים מן הסביבה ולא נתקבלה שום ידיעה כלשהי על עקבותיהם שנעלמו, אף על פי כן, היו אנשים בודדים שהרגישו בחושם הבריא את העתיד להתרחש. הללו הבינו את תכניתם השטנית של ההונגרים, ולפיכך חיפשו דרך ומקום מיסתור כדי להמלט מחוקות הרשע ההונגריים ולהסתתר בו עד יעבור זעם.

בין יחידי הסגולה הללו, היה גם זקני הרה"ח ר' לייב מאשקאוויטש. הוא הכיר את ההונגרים האנטישמיים עוד מימות מלחמת העולם הראשונה, בעת ששירת כחייל בצבא הקיסר פראנץ יוזף, ונפל בשבי הרוסי, שם שהה במשך מספר שנים. הוא ידע את מדת שנאת ישראל של האכזרים ההונגרים.

זקיני ר׳ יהודה, טעם את טעם הרדיפות האנטישמיות של ההונגרים וחש אותם על עורו ובשרו. בימי בין המצרים של שנת תש״א, הניחו ההונגרים את ידם על העיירה טערניוועע, וגירשו מחצית מיהודיה לגאליציה, בין המגורשים היתה גם בתו הבכורה וכל בני משפחתה, מאז נעלמו עקבותיה. שני בניו ושלושה חתניו התענו זה מכבר בעבודות הכפיה של פלוגות העבודה. אשר על כן, טען הסבא, שאין להכנע לפקודות הגירוש, וכי יש למצוא מקום מחסה ומסתור.

עדיין חרות היטב בזכרוני, כיצד הלכתי עם אבי למקום המחבוא של הסבא, כדי להפרד ממנו, כאשר כבר היינו מוכנים עם החבילות. מצאנו אותו בשדות התירס, והוא הפציר בנו והתחנן בפנינו, כשאת עיניו מציפות דמעות, שננצל את הרגעים האחרונים לברוח מידם המרושעת של ההונגרים. הוא הזהיר אותנו כי לא מחכה לנו, במקום היעד המסתורי, שום דבר טוב. אלא שאנחנו, כמו כל בני הישוב שלנו, לא רצינו להמרות את הפקודות, והחלטנו ללכת בשיירה עם כולם כפי שנצטווינו.

עזרת בני קהילת חוסט

אחרי הצהריים הגיעו המשאיות, ותוך זמן קצר החלו הז׳אנדרמים ופקידי הנוטאר, בסיועם של נכרים ״טובים״, להעמיס עליהן את היהודים ומטלטליהם. כשלושים משפחות הועמסו על כל אחת מן המשאיות, ומעתה היו יהודי ליפשא לכודים ברשתם של הזדים ההונגרים הארורים.

יצאנו לדרך, אל היעד הראשון בדרכנו, לתחנת הרכבת בעיר חוסט. כאשר הגענו לחוסט, ראינו את היהודים בני הקהילה עומדים בדרך לתחנת הרכבת ומביטים עלינו בצער ותוגה, נראה היה במבט הנוגה שהיה על פניהם כי הם משתתפים בצערנו.

בשעות המאוחרות של הלילה כלאו את כולנו בתוך קרונות משא, שבעים נפש בכל קרון, חתמו כל קרון והציבו בקצהו משמר צבאי לבל יעז אי מי לברוח. במשך שעות הלילה נודע ליהודי חוסט כי השיירה שלנו טרם עזבה את תחנת הרכבת, ועד מהרה יצאו רבים מהם במרוצה אל עבר התחנה כשבידיהם דברי מזון ומים, בגדים חמים וצרכים שונים, אותם הצליחו להגניב בדרכים שונות אל היהודים שישבו בתוך הקרונות הסגורים.

בתחנת הרכבת של חוסט התעכבנו כעשרים וארבע שעות, ואז, לפנות בוקר,

זזה הרכבת, ויצאה לדרכה לכיון עיירת הגבול יאסין. בשעות הצהרים הגענו ליאסין, שם כבר חיכו לנו מספר יהודים מתושבי המקום, עמם הספקנו להחליף רק מספר מילים, מאחר ומיד לאחר מכן המשכנו אל התחנה האחרונה ליד הגבול הגאליצאי.

במחנה הריכוז "זעמיר"

בתחנה של "זעמיר" נפתחו הקרונות ופקדו עלינו לצאת. כל השיירה הובאה אל מחסן ענק שבו אוחסנו, בימים כתיקנם, עצים וקרשים שונים, ועתה הפך למחנה ריכוז גדול בקרבת הגבול, במחנה מצאנו אלפי גולים, אשר חיכו כבר במשך שבוע ימים ויותר, לביצוע פקודת הגירוש נגדם. בכל השטח פגשנו מכרים מהכפרים השכנים, היינו אחים לצרה, אבל לברוח כבר לא יכולנו מפאת השמירה הכבדה של שומרי הגבול, שההונגרים הטילו עלינו.

לעת ערב הסתדרה כל משפחה בקרבת ערימת קרשים, ומתחת כיפת השמים הציעו לעצמם את מקום משכב בני המשפחה. אבל כל הלילה נשבו רוחות חזקות והקור העז חדר עד לתוך העצמות, כך, איפוא, היינו ערים כל הלילה, ואנשים רעדו מפחד ומקור גם יחד. בבוקר כאשר קמנו, עמדנו להתחמם מול קרני השמש. פה ושם נערך מנין לתפלה בצבור, ומן התרמילים הוצאו דברי מאכל לארוחת בוקר.

אט אט אנו מבחינים כי חלק גדול מן המחנה הולך ומתרוקן. שיערנו לעצמנו כי עוד מעט קט יגיע גם התור שלנו, וכדי שלא לאבד ברגע האחרון את המשפחה חזר כל אחד אל מקומו. כך התרכזו כולם, כל משפחה בתוך קהילתה יחד, והחלו לארוז את כל החפצים אל תוך השקים והתרמילים, ומתוך ציפיה וחרדה לבאות, התיישבנו על החבילות, מוכנים ומזומנים להמשיך במסלול נדודי הגלות.

השיירה האחרונה שלנו ניצלה

כשלוש שעות ישבנו על החבילות, ובמבט עינינו ליווינו את היהודים העוברים את הגבול. נפרדנו מן האנשים, בטרם עלותם על המשאיות שהעבירום אל מעבר לגבול, כשאנו בוכים ונאנחים על מר גורלם. ומיד לאחר מכן, תוך דקות מספר, לא נותר לנו לראות אלא את ענן האבק הגדול שהותירו המשאיות אחריהן במרומי ההרים מעבר לגבול.

בינתיים, כל אותה העת, עמדנו אנו, בני קהילת ליפשא, וחיכינו שיגיע התור

שלנו. ידענו כי בעת שהמשאיות ישובו מהמקום אליו הגלו קבוצת היהודים שכבר יצאה, יקחו גם אותנו ונצטרף אל כל אלפי הגולים שהיו יחד אתנו כל הלילה. אבל בעזהי״ת לנו התמזל המזל, היהודים מן העיירה שלנו היו צריכים לנסוע לכיון אחר. לא לקאמעניץ־פאדלאסק ולא למקומות השמדה אחרים באוקראינה היו פנינו מועדות, אלא לאושוויץ, אבל רק כעבור כשלוש שנים, שם מסרו את נפשם על קידוש השם.

לפתע קבלנו פקודה לא צפויה מהמשמר הצבאי לעבור אל הצד השני של המחנה, ואז, באופן פתאומי, באה הבשורה הטובה והמשמחת כי השיירה שהגיעה אתמול למחנה, דהיינו השיירה שלנו, לא תעבור את הגבול. נאמר לנו כי על פי הוראה ממשרד הפנים בבודאפשט נפסקים מעתה הגירושים, ואנו משוחררים ונוסעים הביתה. עד מהרה נפתחו שערי המחנה בפנינו, והראו לנו את הדרך אל תחנת הרכבת. תרועות של שמחה וגיל נשמעו בין האנשים, קריאות של שמחה נשמעו מכל עבר, ״נצלנו מגוב האריות״ ו״הגיע הקץ לסבלנו״, ועוד כהנה וכהנה.

יצאנו במהירות אל תחנת הרכבת, שם כבר עמדו והמתינו לנו קרונות יפים וטובים יותר משהיו בדרכנו לכאן. אל כל קרון וקרון הוכנס לחם עבור שלושים האנשים שהיו בו, ורק לאחר שהתיישבנו בכסאות ברכבת, והיא החלה לזוז, התחלנו להאמין כי אכן יש אמת בדבר שחרורנו, וכי אנו נוסעים הביתה. הרכבת עשתה את דרכה לכיון העיר חוסט, וכולנו ספרנו את הרגעים שנותרו לנו להגיע למחוז חפצנו.

את אשר התרחש בתחנת הרכבת בחוסט קשה לתאר. מאות יהודים המתינו שם בחדר ההמתנה ובכו משמחה. אנשים באו להפגש עם קרוביהם וידידיהם. עגלות רתומות לסוסים עמדו מוכנים כבר להחזיר את האנשים לבתיהם, כולם השתתפו בשמחה, כל אחד הרגיש בעצמו את נס ההצלה.

השיירה שלנו היתה הראשונה שזכתה לשוב חזרה ולהשתחרר מצפרני הנאצים ההונגריים. מאז שוב לא נשלחו יהודים מקארפאטורוס ומארמארוש לגאליציה, ובזה, לעת עתה, נסתיימה פרשת עקירת יהודים מבתיהם ושליחתם אל ארץ גזירה.

שבנו הביתה, ומיד פרקנו את החבילות ונטלנו מידי השכנים את החפצים שהיו מופקדים ברשותם, וכך חזרנו לחיות מחדש תחת המשטר ההונגרי. מובן מאליו כי הערלים המקומיים לא היו שבעי רצון מן הפוליטיקה ההונגרית, הם העדיפו שהיהודים לא ישובו לביתם וכך יוכלו להפטר מהם ולשדוד את רכושם, אבל בלית ברירה השלימו עם המצב החדש. כך המשיכו היהודים בסביבה לסבול את עול הגלות בהונגריה עד החורבן הגדול בשנת תש״ד.

החזרת רכבות מגורשים

פרשת החזרת שבעת רכבות הגירוש, שהובילו, לכל הפחות, שבעה עשר אלף יהודים מקארפאטורוס־מארמארוש, אשר היו בדרכן אל גבול פולין, נחשבת לאחת מן התעלומות. פרשיה זו לא נחקרה די צרכה. מנהיגי הקהילות בבודאפשט זקפו את מעשה ההצלה לזכותם והתפארו כי הם אלה אשר עמלו ופעלו להפסקת הגירוש, ואילו פעילי הלשכה האורטודוכסית בבודאפשט, אשר גייסו לצדם גם את מנהיגי מפלגות האופוזיציה, טוענים כי הם הפעלו לחץ על חוגי השלטון השונים, עד אשר הגיעו אל שר הפנים. הלחץ פעל עליו והלה הוציא את הפקודה לעצור את הגירוש.

אלו ואלו ידעו כי היתה הוראה שניתנה על ידי מחלקה 2 במטכ״ל ההונגרי לגרש גם מעבר לשבעת הרכבות שנעצרו. לפי הוראה זו מוטל היה על השלטונות הצבאיים והאזרחיים כאחד להמשיך בפעולות הגירוש ולהוציא מגבולות המדינה עוד כחמישים אחוזים מן היהודים הוותיקים מקארפאטורוס בלא שיבדקו כלל אם הם בעלי תעודות אזרחות אם לאו.

אם כן, נשאלת השאלה הכאובה והמרה: מדוע המתינו המצילים הללו עד לאחר שלמעלה מעשרים אלף יהודים גורשו לגאליציה והומתו שם במיתות משונות ואכזריות? מדוע לא מסרו את נפשם לטובת אחיהם, מקארפאטורוס ומארמארוש כבר בהתחלה? מדוע לא התאחדו מנהיגי הזרמים השונים ביהדות הונגריה בבודאפשט, כדי שיוכלו לצאת במאורגן למערכה החשובה של פעולת ההצלה מיד לאחר שניתכו על ראשינו הגזירות הקשות והמרות? למה עמדו על דם אחיהם זמן כה רב? כיצד יכלו לראות את רכבות הגירוש דוהרות ליאסין ומשם לגאליציה, בלא לעשות מאומה בגלל כל מיני תככים שהיו ביניהם? וכיצד נמנעו מהצלת אחיהם בגלל חשבונות האנוכיים.

כל הרשעים חברו יחדיו, מהונגריה, גרמניה ואוקראינה, להשמיד את יהדות קארפאטורוס ומארמארוש. היהודים הללו עמדו חסרי אונים בימים הטרופים הללו, ולא זכו לאף מילה של נוחם ועדוד מאת אחיהם האבירים המנהיגים השונים אשר ישבו בבודאפשט, ולא פעלו מאומה אף בהיותם נתונים למשיסה ובזה ומופקרים לחיות הטרף צמאי דמם.

פרק אחד עשר

חרפת הרעב

היום, לאחר שחלפה תקופה של יובל שנים מאז התרחשו מאורעותיה הקשים של המלחמה העקובה מדם, לא ניתן להאמין כי אכן כל כך הרבה סבל ועינויי תופת עברו על ראשינו.

משנת תש"ב (1942) נעשו החיים בקארפאטורוס ומארמארוש קשים ללא נשוא. זמן קצר לאחר שובנו הביתה, התחיל הרעב להציק לנו והחריף מיום ליום, עד תום המלחמה והשחרור ממחנות ההשמדה. חנויות המכלת והחנויות למצרכי מזון התרוקנו לגמרי, והיה מחסור עצום במצרכי היסוד החיוניים לקיום הנפש. רק בשוק השחור ניתן היה עדיין להשיג מצרכי מזון תמורת תשלום גבוה כמובן. בדים, הנעלה והלבשה אי אפשר היה לקנות אלא רק בתשלום מחיר גבוה ומפולפל. רק הטקסטיל, המעורב בנייר, מתוצרת הונגריה, היה עדיין בהישג יד.

השלטונות הנהיגו משטר צנע, וחילקו פנקסי מזון לכל בית אב. באמצעות פנקסים אלה אפשר היה להשיג עדיין מאה גרם לחם שחור לשבוע, מספר גרמים סוכר, קמח, מלח, נפט ושמן, הכל במידה קצובה, שאין בה משום קיום הנפש. המנות הללו רק גירו את הרעב, אנשים התהלכו כצללים מוכי רעב, עמלו להרויח את הכסף בזיעת אפם וביגיע כפם, ולבסוף, כאשר כבר היה הרווח הזעום בן מספר ה"פענגא" בכיסם, לא היה מה לקנות תמורתו.

יהודי קארפאטורוס ומארמארוש לא היו אף פעם מפונקים. מפורסמת ההלצה ששאלו פעם ילד איזו ברכה מברכים על לחם? והוא ענה: בשבת מברכים "המוציא לחם מן הארץ", ובימות החול מברכים "שהכל נהיה בדברו", שכן בימים הטובים, כשהיו השנים כתיקונן, היו אופים בימות החול את הלחם מקמח תירס, ואכלו אותו בתיאבון רב, אבל כולם היו בריאים ורעננים, והסתפקו ב"יש" ולא חלמו על מותרות.

ברם, בשנות הזעם הללו, היה גם לחם עוני זה יקר המציאות. האיכרים לא רצו למכור את גרעיני התירס, אפילו בכסף מלא, הללו החזיקו את כל יבולי גרעיני התירס באסמיהם, ומיאנו למכור בטענה, כי המלחמה עדיין בעיצומה וחייהם קודמים. מאחר והיה מחסור בקמח תירס, נאלצו לערבו בתפוחי אדמה, שעדיין ניתן היה

מצרכי מזון בשוק השחור.

להשיגם, אך תוך זמן קצר נוצר מחסור גם בתפוחי אדמה ואי אפשר היה להשיגם בשוק החופשי.

לחם עדשים

באותה עת, מפאת המחסור הקשה בחטה ומזון, גרמו לנו הנוגשים ההונגרים לאכול מאכל חדש, מאכל אשר אבותינו ואבות אבותינו לא התנסו בו. הסוחרים ההונגרים הממולחים, אשר השכילו לנצל את המצוקה החמורה, החלו לספק עדשים תחת גרעיני התבואה והתירס. החנויות לממכר תבואה התמלאו במאות טונות עדשים שהוצעו למכירה. וכאשר נודע הדבר לשוכני הכפרים והעיירות, נסעו לערים ורכשו שם מספר שקי עדשים כל אחד, ומהם ניסו להכין לחם לסעוד את הלב.

את העדשים העגולים והירוקים היו קולים בתנורים, ואחרי כן הביאו אותם אל טחנת הקמח, שם היו טוחנים אותם דק דק, עד אשר היה יוצא מהם קמח בצבע ירוק, וממנו הכינו לחם ומעדנים לבני הבית. רעש טחנות המים נשמע שוב, עם הפעלתן לטחינת העדשים, לאחר שזמן רב שקטו. הפעם לא טחנו בהם לא תבואה ולא גרעיני תירס אלא תחליף בדמות עדשים ירוקים עגלגלים אשר נטחנו בקול רעש גדול.

השמחה, כאשר הביאו את הקמח הביתה, היתה גדולה. לחם עדשים בא. בארוחת הבוקר לחם עדשים, בארוחת הצהריים מרק עדשים, ואף בארוחת הערב שוב מזון מאותו מין. ברם, הקיבה הרעבה והמצומקת לא הסתגלה כל כך מהר אל המזון החדש. אנשים סבלו ממיחושים בבטנם, הלחם הקשה כאבן לחץ על הקרביים. אבל לא היתה ברירה אחרת, זה מה שהיה לאכול, אכלו וסבלו.

בו בזמן שבכל חלקי הונגריה אפשר היה להשיג את מצרכי המזון בשפע ולא הורגש שם שום מחסור בלחם ובשאר דברי מאכל ומשקה, אצלנו כבר רעבו ללחם. כולם דאגו לפרוסת חלה לשבת, או לפירור של מזונות עבור התינוקות, אשר היו מוטלים בעריסותיהם בלב חלש ופנים חיוורות מרוב מצוקת הרעב, כשעיניהם בוהות ומתחננות אל אמם שתגיש להם משהו להחיות את נפשם הרעבה.

לשבת קודש היו חוסכים ממקצת הקמח שנתקבל ע״י תלושי המזון, וממנו אפו חלות קטנות וצנומות, אבל בעת בציעתן אחרי הקידוש, ספק היה אם לכל אחד מבני הבית יהיה אפילו כזית אחד. כל המתואר כאן הוא רק תמצית, תמונה זעירה מהמצב הקשה ששרר אז בקהילות היהודיות בקארפאטורוס ומארמארוש, כי למעשה היה המצב קשה פי כמה וכמה.

בעונת הקיץ היתה, אמנם, הקלה מסויימת, לאחר שגדלו הירקות בגנים והפירות על העצים, אלא שעל אף המזון הטבעוני הבריא היה חסר הלחם המשביע. בכל מה שמילאו את הבטן במשך היום, לא הרגישו שום סימן ברכה, חסרה להם מהתפריט פת הלחם לסעוד את הלב.

מאין יבוא עזרי

מלבד הבעיה החמורה של המחסור במזון, העיקה גם בעיה ישנה יותר שנוצרה על ידי סתימת מקורות הפרנסה של היהודים על ידי השלטון ההונגרי המרושע. בתי המסחר היהודיים חדלו מלהתקיים זה מכבר, הפועלים היהודים נושלו ממקומות עבודתם, ומעל הכל אין גם מי שיצא לעבוד, כי המפרנסים העיקריים, האבות והבחורים, נלקחו בשבי הצר הצורר והתענו בשדות העבודה בפלוגות ה"מונקא סאזאד", והמעט מזעיר שנשאר בבית חי כל הזמן בפחד שגם עליו יפול הגורל המר הזה, הכל חיו במועקה הכבדה של "מאין יבוא עזרי".

היהודים הוגבלו על כל צעד ושעל, ידיהם כמו נכבלו בשלשלאות של ברזל והיו מצפים לעזרה מינימלית מארצות חוץ, מאחינו בני ישראל הנמצאים מעבר לים, אבל התוחלת היתה לשוא, לא כסף, לא הלבשה ולא מזון, לא היה מי שהשמיע אף לא מילה אחת של חיזוק ועידוד, כאילו מסך של ברזל הבדיל בין קארפאטורוס ומארמארוש להונגריה והעולם החפשי. עננים שחורים כיסו את השמים מעל לראשי כל היהודים בחבל ארץ זה, ואף שניסו להתחזק מעצמם לא חדל היאוש מלכרסם בלבם פנימה. בחלל ניסרה כל העת השאלה: מה יהיה הסוף?

מיום ליום השתנה מצבם של יהודי קארפאטורוס ומארמארוש ונעשה דחוק מאד ולחוץ ביותר. כל יום השתנה המצב לרעה, ולאנשים לא היתה ברירה, הם החלו למכור את חפצי ביתם היקרים, אפילו את כלי המיטה שהכינו עבור בנותיהם הבוגרות מכרו כדי לקנות פת לחם ולהחיות את נפשם ונפש בני ביתם.

הבנות היקרות והעדינות אשר עמלו שנים על שנים על חסכון דמי הנדוניא שלהן, כדי לזכות בחתן בן תורה, נאלצו עתה להוציא את פקדונותיהן מן הבנקים ולכלכל את הוריהן, הבנות האצילות שהגיעו לפרקן וחלמו להקים בתים נאמנים בישראל, חייבות היו להעמיס על שכמן את עול פרנסת הבית, לא היה מי שיכלכל את ההורים הזקנים או את אחיהם ואחיותיהם הקטנים מהם.

התגברות התעמולה הנאצית

במשך הזמן הגביר הממשל ההונגרי האנטישמי את התעמולה הנאצית השטנית נגד היהודים. מצבם של היהודים החמיר והגיע עד כדי כך, שהיתה סכנת נפשות ממש להיראות בשווקים או לנסוע בדרכים. אם יצא למישהו להיפגש, בכל מקום שהוא, עם החיילים או הקלגסים הצעירים הרותנים המוסתים, הוא הוכה מכות נמרצות עד זוב דם ממש. אם היה עטור בזקן ופיאות, תלשו אותם ממנו, לבעל הדרת פנים לא היתה אפשרות לצאת לרחוב, כדי ללכת אל בית המדרש היה צורך בעקיפת הרחובות והליכה דרך גנים ושבילים צדדיים. הפורעים הללו ידו אבנים בבתי היהודים ניפצו את שמשותיהם והסבו נזקים כבדים ליושביהם ורכושם.

בימים הטראגיים האלה, העמיסו האמהות היהודיות המסורות את כל עול הפרנסה על שכמם. הן חיפשו מקורות כדי להרויח את מחייתן, ולא היתה זאת משימה קלה כלל וכלל. כל מה שנגע לעניני מסחר היה בלתי ליגאלי, וקשה היה לסחור בדרך זו, מפני שהמשטרה וז׳נדמרים שמרו היטב על הגשרים ועל הכניסות לערים, כדי למנוע הכנסת סחורות למכירה בשוק השחור, ואוי ואבוי היה למי שנפל לידיהם, אם בכלל יצא מהם היו כל איבריו מרוסקים.

קיום התורה מעוני

על אף מצוקת העיתים, לא ביטלו החדרים ותלמודי התורה, בכל אתר ואתר, את סדרי הלימודים שלהם. אפילו בזמן שחסרו מהיהודים אמצעים לקניית פרוסת הלחם לבני הבית, השתדלו להשיג את הכסף לתשלום עבור המלמד שהרביץ תורה לתינוקות. אף ילד אחד לא התבטל מתלמוד תורתו אף יום אחד. כולם ישבו על ספסלי הלימודים בחדרים ובבתי התתי״ם. היה בזה, מצד אבותינו, מסירות נפש אמיתית במדרגה הנעלה ביותר, למען לימוד תורתנו הקדושה.

מלמדי התינוקות, על אף היותם רעבים ותשושים, מילאו את תפקידם באמונה, והמשיכו למסור את שיעוריהם, כבעבר, החל משעות הבוקר המוקדמות ועד לשעות הלילה. רעבים וצמאים ישבו תינוקות של בית רבן רכונים על הגמרות, כשהם מתעמקים בסוגיות הקשות ביותר. כך ישבו עד הערב, כאשר הגיעה העת לשוב הביתה. וגם אז שבו אל שלחן ריק שלא היו בו יותר ממספר תפוחי אדמה קטנים צלויים על האש, ומרק עדשים. בזה תמה סעודתם, וכך, כשקיבתם ריקה לחצאין, שכבו לישון להחליף כוח כדי שיוכלו לקום למחרת בהשכמה ולרוץ אל החדר.

תשב״ר על ספסלי הלימודים במונקאטש.

הילדים הפכו, בעקבות הרעב הכבד, לשלדי עצמות בעטיפת עור. ילדים אלה היו רצים לתלמוד תורה בגשמים ובסופות הרוח, בשלגים ובכפור הצורב, ללא מעיל חורף שיחמם את גופם ובנעלים קרועות שלא הגנו כלל על כף רגלם. בחדר שרר קור עז, לעיתים היה הקור מקפיא ממש, וכך ישבו הילדים רעבים ורצוצים, ולמרות הכל למדו בהתמדה. אור התורה החיה את נפשותיהם, חום התורה חיזקם ועודד אותם להמשיך. כך ישבו ולמדו וראשם נתון היה אך ורק בגמרא ובשיעורים ובחזרה עליהם, והתעלמו כמעט לגמרי מחוקות הרשע, ולא ענינו אותם הגזירות הרעות של שליחי השטן הנאצי.

לא רק על המחסור במזון התגברו תינוקות של בית רבן הללו, אשר פניהם חוורו מחמת תת תזונה שהיו שרויים בה, גם הדאגה לאבותיהם שיצאו לפלוגות העבודה הטרידה את מנוחתם. הם ידעו כי יתכן שאבותיהם מצאו את מותם בשדות הקטל הקפואים של אוקראינה, במעמקי לבם צרב להם כאב מחשש לגורל אביהם, יתכן שנפל חלל ביערות העבותים או טבע במעמקי הנהר ה"דניעסטער". אולם על אף כל סערות הרגשות שהתחוללו בלבם של הילדים, התאמצו לדעת את כל השיעורים ולהבחן עליהם בסוף השבוע. הם רצו, לכל הפחות, לחמם מעט את ליבה הכאוב של אמם העזובה והמטופלת בילדים, בבשורה על הצלחתם במבחן השבועי ועל ידיעתם את כל דפי הגמרא והתוספות, שלמדו בשבוע החולף על בוריין.

פרק שנים עשר

גורל פלוגות שירות העבודה

ביום ה־27 לחודש יוני 1941 הכריזה הונגריה מלחמה נגד רוסיה. היה זה חמישה ימים לאחר שגרמניה פתחה בהסתערות על רוסיה, וההונגרים בני בריתם נגררו אחריהם באמתלא של מיתקפת הגנה ותגמול לאחר שהסובייטים הפציצו את העיר קאשוי מן האויר. בהכרזה זאת נעשתה הונגריה לשותפה, למעשה, של הגרמנים, וצבאה הטה שכם ולחם בכל חזיתות המלחמה.

כל הצבא ההונגרי, כולל אנשי המילואים, גוייסו וחומשו לקראת המלחמה. רכבות עמוסות אנשי צבא יצאו אל עבר החזית הרוסית, כשלאחריהם נוסעות שיירות של נשק וציוד צבאי כבד. צבא הונגריה היה דרוך להסתער על הצבא האדום.

בעקבות יציאת צבא הונגריה לחזית נשלחו לשם גם יהודים מפלוגות הכפייה, אותם קיבצו ממקומות שונים ברחבי המדינה כדי שישרתו את הצבא הלוחם. עד סוף שנת תש״ב (1942) נשלחו לפולין ולאוקראינה כמאה אלף אנשי ״מונקא סאזאד״, וביניהם כעשרים ושמונה אלף צעירים יהודים מקארפאטורוס.

כשהתקרבו פלוגות היהודים עובדי הכפיה אל הגבול הסובייטי, ערקו כמאה וששים איש מהם לעבר הגבול. יחידת הבטחון ההונגרית אשר חקרה את האירוע, תלתה את הקולר בהשפעת יהודי קארפאטורוס ועל כן המליצה להרחיקם מן המדינה. ואכן, בהתאם להמלצה זו, שובצו רובם, בעיקר בני 18־48, ב״פלוגות העבודה המיוחדות״, שהיו למעשה פלוגות עונשין. אל הפקודה לשבצם בפלוגות עונשין אלה נשלחה גם הוראה מהגנרל ההונגרי הנאצי האכזר, מוראי, ימ״ש, לא להחזירם חיים מן החזית, ואת ההוראה הזאת השתדלו המפקדים ההונגרים למלא, יותר מכל ההוראות האחרות שקבלו, בכל מאת האחוזים.

סגל הפיקוד שהיה ממונה על פלוגות שירות העבודה, הורכב מקצינים וסמלים פראי אדם, אנשי טרף ברבריים חסרי תרבות וצמאי דם בכלל, ויהודי בפרט. ההנחיות שנתנה המפקדה הצבאית הראשית, כיצד לנהוג בפקודיהם היהודים, ניתנה בעל פה. כל אחד ממפקדי הסגל הצבאי ידעו כי אנשי שירות העבודה, בדרכם על אדמת פולין ואוקראינה נושאים עמם בתרמיליהם את פסק דין המוות שלהם.

המסע לקרבת נהר דון

לאחר מסע מייגע שבו הוסעו גדודי העבודה בקרונות בקר, הגיעו המגוייסים ליעדם בקרבת שפך נהר דון. שם התנהלו הקרבות האכזריים והגורליים ביותר בין רוסיה לגרמניה. במשך זמן המסע, סבלו המגורשים היהודים ממעשי התעללות של מפקדיהם נגדם. בשרירות לב ערכו חיפושים בחפצי היהודים והחרימו את כל אשר חפצה נפשם, ואם נמצאו חפצים אסורים, הוטל עונש כבד על נושאם. חלק גדול מן הדרך, לעיתים היה זה מרחק בן מאות קילומטרים, נאלצו לעשות ברגל.

בחורף של שנת תש״ג (1943) הגיע מספרם של אנשי גדודי העבודה אשר עבדו ליד הנהר דון, וביתר חלקי החזית באוקראינה, ליותר מחמישים אלף. העבודות בארץ הגזירה היו קשות מנשוא. בגזרות שבהן נערכו קרבות דמים, הוטל על היהודים לחפור עמדות וביצורים, לחפור תעלות ושוחות להגנה מפני התקפות אוירונים ומטוסי קרב של הרוסים. כמו כן הוטל עליהם לחפור רחבות נגד טנקים של האויב הרוסי, לסלול כבישים ולהוביל ציוד צבאי ותחמושת אל הקוים הראשונים. לא אחת רתמו העריצים ההונגרים את היהודים לעגלות כבדות־משא כתחליף לסוסים, אך בעיקר העסיקו את היהודים בפינוי מוקשים.

בשעות הלילה הופעלו חוליות של אנשי פלוגות העבודה, בשטח שהפריד בין קו החזית הגרמני לקו הרוסי, לגילוי מוקשים ופירוקם. הללו היו חשופים לאש צלפים רוסים אשר ישבו בעמדותיהם וצלפו בכל העובר את קו האש, ולהפצצות הרבות שהומטרו על העמדות הגרמניות. כך היו אותם יהודים מוקפים מכל הכיוונים, מצד אחד איימה על שלומם אש הרוסים, ומן העורף ארבו להם הגרמנים וההונגרים. רוב זורעי ושולי המוקשים לא שבו כלל לבסיסם, הם נקטלו בשדות וגופותיהם רוסקו ממוקשים ונוקבו מכדורי רוביהם של שונאי ישראל.

אכזריות, אלימות ושחיתות

ככל שהתקרב ובא החורף הרוסי, נעשה מצבם של היהודים אנשי פלוגות העבודה איום ונורא. מחמת הרעב הכבד הלך מצב בריאותם והתערער מיום ליום. המזון שהוקצב עבורם על ידי הצבא ניתן בידי מפקדיהם ההונגרים אשר גזלוהו וחמסוהו, ואף מכרוהו לפקודיהם תמורת זהב או סכומי כסף מוגזמים. היו מפקדים שברוב אכזריותם עיכבו את חלוקת המזון והלחם עד אשר העלה עובש. אך יותר מכל הציקו הרשעים ההונגרים ביחסם האכזרי ובעינויים הסאדיסטיים שעינו את

פלוגות עובדי כפיה במחצבות אבנים ובמכרות נחושת.

גדודי העבודה בקרבת שפך נהר דון.

היהודים. קצינים רבים השאירו בזדון את פקודיהם חשופים לחורף הקר ללא כל תוספת לבוש. כך נותרו היהודים לבושים בבלויי סחבות שעוד היו על גופם מאז עזבם את ביתם, כשהם מופקרים לצינת הרוחות הסוערות לקרח ולשלגים של רוסיה, כך התרוצצו בעשותם את מלאכת הכפיה ביום, וכך לנו, תחת כיפת השמים בלילה.

הלשכה המרכזית היהודית בבודאפשט, בידעה את הנעשה בחזית, החלה לפעול אצל ממשלת הונגריה. דו"ח מפורט הוגש לראש הממשלה, קאלאי, ובו תיאור מפורט על הנגישות ומעשי ההתעללות אשר נעשים באנשים עובדי הכפיה בגדודיהם. ב־24 לחודש ספטמבר 1942, נתמנה שר הגנה חדש בשם נאג' באצאני ווילמוש. רשת מחנות העבודה וגדודי הכפיה נמצאו תחת פיקודו. כעבור חודש, בחודש אוקטובר, ביקר בחזית המזרחית ובדק את מצב אנשי פלוגות העבודה לאור התלונות הרבות שהסתננו אל שלחן העבודה שלו.

בעקבות ביקורו בחזית הוציא שר המלחמה החדש הוראות למפקדי הגדודים בצבא הממונים על גדודי העבודה, אשר לפיהן יש לנהוג בצורה אנושית עם אנשי ה"מונקא סאזאד". אולם הוראותיו החדשות של שר ההגנה נעקפו בעליל, וכלל לא מולאו על ידי הגנרלים ההונגרים אכולי שנאת יהודים עזה. כנופיות הקצינים האנטישמיים הארסיים ששרצו במשרד המלחמה בבודאפשט, הרעילו את האוירה, והודות לכך יכלו הקלגסים ההונגרים שנמצאו בחזית המזרח להמשיך ולעשות ביהודים, אנשי שירות העבודה, כטוב בעיניהם.

בסתיו של שנת תש"ב (1942) התיר מיניסטריון הפנים ההונגרי בבודאפשט למוסדות היהודיים בעיר לערוך מגבית הלבשה והנעלה לטובת אנשי שירות העבודה הפזורים באוקראינה, אשר לבושם היה כבר מזמן טלאי על גבי טלאי והתפורר כמעט לגמרי.

פירותיה של פעולות המגבית היו עשרים ושמונה קרונות עמוסים במלבושים שונים, אשר נשלחו לאוקראינה. אולם למרבה הדאבון, רק יהודים מעטים זכו ליהנות ממפעל זה, שכן, כפי שנתגלה, אחרי המלחמה, מיטב המשלוח נשדד על ידי ההונגרים והגרמנים, ואילו חמישים אלף היהודים, שמצבם הפיזי היה כבר ירוד בלאו הכי, נותרו חשופים לכל פגעי הקור.

הטבח בבית החולים דאראשיץ

אחד ממעשי הרצח הברוטאליים והחמורים ביותר שביצעו המרצחים ההונגרים

באנשי ה"מונקא סאזאד", היה בבית החולים אשר בקולחוז דאראשיץ באוקראינה. מאורע מחריד זה נחרט עמוק עמוק בדפי הזכרון של הסיפורים המזעזעים ומסמרי השיער במגילת ההיסטוריה המגואלת בדמם של יהודי הונגריה, ונקרא בשם "הגהינום של דאראשיץ".

היה זה בשילהי שנת תש"ב (1942), כאשר המלחמה בחזית הרוסית הגיעה לשיאה, ואלפי יהודים מגדודי עובדי הכפיה הגיעו לקולחוז דאראשיץ. בית החולים שכן בצריפים צרים ודחוקים, מלוכלכים ומזוהמים, ובו נדחסו אלפי חולים ופצועים. שום טפול רפואי לפציעתם או מחלתם, וגם לא תרופות להקלת כאבים ולמניעת סכנות, לא ניתנו להם. המצב הזה, ללא התנאים המינימאליים לאישפוז, גרם לגוויעתם של מאות חולים מדי יום ביומו.

התוצאה הישירה של תת תנאים אלה גרמה, כמובן, למגיפת הטיפוס, אשר החלה להשתולל במחנה דאראשיץ, ובעקבותיה באו גם מחלות מדבקות אחרות, ואף הם הפילו מאות קרבנות בכל יום. המצב המחמיר הדאיג מאד את מפקדי הצבא באיזור והללו החליטו לנקוט בפעולה לביעור נגע הטיפוס באופן מידי. הושטת עזרה רפואית בכלל לא עלתה על דעתם, היתה להם דרך קלה מזו, באופן ברוטאלי ופשוט ביותר. המרצחים ההונגרים אספו למעלה משבע מאות יהודים, רובם חולי טיפוס, והעלום אל עליית גג של אורווה. שם הכינו את קרבנותיהם לקראת ביצוע תכניתם השטנית והאכזרית אשר טרם נשמעה כמותה גם בארץ הגזירה באוקראינה הארורה .

ביום חמישי כ"ד ניסן תש"ג (29 אפריל 1943) קבלו החיילים ההונגרים פקודה להקיף את גדר בית חולים השדה שבדאראשיץ ולעמוד דרוכים לירות בכל אסיר או חולה המנסה להציל את נפשו בבריחה מן המחנה. בשעות הלילה המאוחרות, בעת שדממה שררה בכל פינות המחנה, פילחה, לפתע, אזעקה את חלל האויר בקול רעש אדיר. החולים התשושים ניעורו משנתם, ולמרבה תדהמתם גילו כיצד כל בנין האורווה בו נמצאו באותה עת, עולה בלהבות אש מכל ארבע פינותיו.

לשונות האש אחזו בכל פינה בבנין, ותמרות העשן הקשו על הנשימה. החולים אחוזי בהלה ניסו להימלט מן המוות כאשר האש כבר אוחזת בבגדיהם או בגופם, אולם בריחתם היתה לשוא, מיד עם צאתם מלהבות האורווה הבוערת ספגו צרור יריות מרוביהם של החיילים ההונגרים. אחדים מהם אף קפצו מעליית הגג, אך מיד בנפלם לחצר נורו למוות. הבנין נשרף כליל על כל החולים האומללים ששכבו בו.

למעלה מארבע מאות חולים מיתר צריפי בית החולים שבדאראשיץ נהרגו

ביריות בעת שניסו לברוח, ומאות אחרים נשרפו בשריפה הגדולה שהשתוללה שם. מעט מאד אודים מוצלים יצאו משם, ממש בניסי ניסים. באימה וחרדה הם מספרים על מרחץ הדמים הזה, כאשר מאות מאחיהם עלו על המוקד ונשרפו חיים בלשונות האש שהוצתה בידיהם הטמאות והמגועלות בדם יהודים של הצוררים ההונגרים, בהדרכתם המלאה של מפקדיהם הקלגסים הנאצים ימ״ש.

אף מפקד הונגרי לא נתבע לאחריות על המעשה הברברי הזה, איש לא בא על עונשו. התנהגותם המחפירה של השלטונות המרכזיים, אשר עברו בשתיקה ולא הענישו את עורכי מרחץ הדמים, מראה בעליל כיצד נחשב דמם של היהודים להפקר בעיניהם. אין כל פלא כי כשנה לאחר מיכן אירעו מקרים ברבריים דומים בשני בתי חולים צבאיים באיזור זה.

בית החולים שדה. מספר 105 הוצת, ובלהבות האש נשרפו 764 יהודים. אותו מעשה נעשה גם בבית החולים שדה מספר 107. הגנרל רייניץ דעז׳רי ערך דין וחשבון על האירועים ושלחו אל הממונים עליו בבודאפשט. הדו״ח תלה את סיבת הדליקה באשמתם של החולים היהודים שנהגו בחוסר זהירות. בדו״ח לממונים פורטו גם מספר הצריפים שנשרפו ונתונים לא נכונים על מספר היהודים שנהרגו בשריפה, כ־500 במספר.

השרידים הבודדים מפלוגות העבודה

ב־13 לחודש ינואר 1943, מיד עם פריצת קווי החזית על ידי הרוסים, והנסיגה הגדולה מ־״וורונאז״ ליד הנהר דון, פוזרה הדיוויזיה ההונגרית השניה, שלחמה בחזית המזרח לצד הגרמנים. חלקה הושמדה וחלקה נסוג בבהלה אל העורף. האבידות בנפש היו כבידות ביותר. מתוך כמאתיים אלף חיילים הונגרים ששירתו שם, נפלו מאה וארבעים אלף. גם מספר הקרבנות מבין היהודים ששירתו בחזית זאת היה כבד מאד. מתוך חמישים אלף היהודים שהוצבו בקרבת נהר דון באוקראינה נהרגו, על קידוש השם, כארבעים עד ארבעים ושלושה אלף, בעת הנסיגה הגדולה.

כמה מאות יהודים נפלו בשבי הרוסי. רבים מהחולים והתשושים שביניהם מתו בעת העברתם לעורף. אחרים אושפזו בבתי החולים ב״דאווידאבקה״. בשיקומם של החולים הללו, טיפלו כמה יהודים מהונגריה, שמצאו מקלט מדיני ברוסיה, במסירות רבה וללא ליאות.

מעשי הוואנדאליזם כלפי שיירי השיריים של גדודי העבודה, לא פסקו, אף

עובדי כפיה בקולחוז דאראשיץ.

כאשר הנאצים ההונגרים והגרמנים ראו היטב כיצד טבעת החנק מתהדקת סביב לגרונם. לכל אורך דרך הנסיגה, הותקפו היהודים הללו על ידי הנאצים הגרמנים, ואף על ידי אנשי המיליציה האוקראינית. במקומות החניה בדרך, לא ניתן להם ללון תחת קורת גג. הארורים הנאצים גררו את קרבנותיהם היהודים בערבות המושלגות של רוסיה ואוקראינה, בלא שיבוא דבר מאכל לפיהם ובלא לגימת דבר חם כלשהוא להחיות את נפשם. רק מספר זעום של ניצולים הגיע להונגריה. הם זכו לחופשה למספר חודשים, ולאחריה נקראו שוב לשירות עובדי הכפיה.

מחזית המזרח לכודים בצפרני הנאצים

בקיץ 1943 גויסו למעלה מ־6000 יהודים, מן השבים מאוקראינה, לגדודי העבודה. הם נשלחו, בהתאם לדרישת הרייך, אל מכרות הנחושת בבאר שבסארביה, גם הפעם נילוו אליהם החיילים ההונגרים. מפקדים אלה הפעילו את המנגנון של המחנה, ומבחינה אירגונית הועמדו תחת פיקוחו של הצבא הגרמני הנאצי. העובדים במכרות הועסקו כשתים עשרה שעות ביממה ובתנאים קשים ביותר.

בחודש ספטמבר 1944 פונה מחנה העבודה בבאר. היגוסלאבים החליטו להפרד מהשותפות עם הגרמנים וניתקו את עצמם מהציר הפאשיסטי. הגרמנים נאלצו, בהתאם לכך, לסגת מן החזית בבאלקאן. לעובדי הכפיה נאמר כי הם שבים הביתה, אך תוך כדי המסע המייגע , בהגיעם לגבולות הונגריה, נמסרו כמה יחידות מהם לידי חיות הטרף של הס. ס. שרצחו אותם במכונות ירייה בכפר טשערווענקא.

היה זה ביום ה־6 לחודש אוקטובר שנת 1944, כאשר נורו במכונות יריה בידי הנאצים כ־350 אנשי ה"מונקא סאזאד". הקרבנות הובלו אל המוות בקבוצות של עשרים איש, נאלצו לחפור בעצמם את קבריהם. הקצין מאראני ימ"ש, המפורסם לשמצה בכינוי "התליין מבאר", פקד, עוד לפני כן, לאסוף בצריפים את החלשים שלא יכלו להמשיך בהליכה, ולהצית את הצריפים על יושביהם. מאות רבות של יהודים נספו בשריפה הטראגית הזאת.

הנותרים בחיים גורשו הלאה, החיילים ההונגרים הריצו אותם כדי לעייפם, ועינו אותם באכזריות נוראה עד שהעבירום לידי הגרמנים. עד הגיעם לעיר באיא נותרו כ־400 גופות שרועות על הכביש. מסעם של השרידים הסתיים במחנה הריכוז פלאסענבורג אשר באוסטריה, שם הם נפחו את נשמותיהם. לקבוצה אחת מאנשי באר שיחק המזל, והיא שוחררה בדרך על ידי פארטיזנים סארביים.

תוחלת ממושכת בבית

על האסונות האיומים שפקדו את פלוגות העבודה נודע ליהודי קארפאטורוס ומארמארוש רק משמועות מעורפלות. רבים הישלו את עצמם, כל העת, בהיעדר ידיעות מוסמכות מהחזית, כי קרוביהם נמצאים בשבי הרוסי.

באותו זמן, בחורף שנת תש"ד, עמד הצבא הרוסי מאחורי הרי הקארפאטים. בלילה, כאשר שרר השקט בכל הסביבה, ניתן היה לשמוע את קול רעמי התותחים מהחזית. היהודים אשר לא ידעו על תכניתם השטנית של הגרמנים ועל המתרחש במחנות ההשמדה, קיוו שהצבא הרוסי יערוך התקפה על האיזור וישחרר את קארפאטורוס מהמשטר ההונגרי הצורר. אולם הרוסים לא מיהרו כלל, וכל התקווה להפטר בקרוב מהרשעים ההונגרים נגוזה. הרוסים נשארו, לעת עתה במקומותיהם, ולא התקדמו אפילו צעד אחד שעשוי היה להושיעם.

בכל יום ציפו האמהות בכליון עינים לידיעה על אודות בניהם או בעליהם שגויסו, אך לשוא. נשים צעירות נאבקו עם הדלות ששררה בבית, ועל אף שסבלו מדאגות וצרות הצליחו להביא טרף ולכלכל את נפשות ילדיהם.

כך עבר הזמן, והתקרב חג הפורים של שנת תש"ד. היה זה חג הפורים האחרון שערכו הקהילות היהודיות בארץ הקארפאטים. שמועות רדפו שמועות, ידיעות ובשורות איוב לא ברורות כבר נשמעות, אבל, אף על פי כן, מתאמצים לדחוק את העצבות והדאגות הצידה, עוד לא כבה ניצוץ התקוה האחרון, אולי נזכה גם הפעם לראות במפלת המן בדמות הגרמנים, ולספר על הניסים והנפלאות בשמחה וששון, חשבו היהודים.

פרק שלושה עשר

העוצר ההונגרי הורטי במלכודת

ביום ה־17 למארס 1944, הוזמן העוצר ההונגרי הורטי מיקלוש למטהו של הצורר היטלר ימ״ש. בפגישה עמו הופעל עליו לחץ שיתן את הסכמתו לכיבוש צבאי של הונגריה על ידי הכוחות הנאצים הגרמניים. הארכי רוצח היטלר ימ״ש , טען כי בקרוב תעבור הונגריה לידיהן של בעלות הברית, וכי הבעיה היהודית טרם זכתה לטיפול ולפתרון מתאים.

כעבור יומיים, ביום ראשון ה־19 במארס 1944, חצו הטנקים הגרמניים את הגבול ההונגרי וכבשו את הונגריה, בעלת בריתם, בסערה. מסע הכיבוש נערך בעוד שהעוצר הורטי שהה במפקדתו של היטלר ימ״ש, והיה עסוק שם בעיצומו של משא ומתן מדיני וצבאי. במשך כעשרים וארבע שעות בלבד, הספיקו ״חוליות החיסול״ של הצורר אייכמאן ימ״ש להתפזר בכל רחבי הונגריה, ובצהרי יום ה־20 במארס, נראו מלאכי החבלה בכל חוצות קארפאטורוס ומארמארוש.

מכאן ואילך התגלגלו המאורעות במהירות מסחררת. בשורת איוב התפשטה בכל ישוב וישוב וכל שומעיה הוכו בהלם ותדהמה. האנשים התמימים פערו את פיותיהם בתמיהה, פשוט, מיאנו להאמין למשמע אזניהם. אבל לא ניתן להם זמן רב להתעשת, הספקות נפשטו מיד, תוך זמן קצר ראו הכל כי אכן יש אמת בדבר, וכי חבר המרצחים מתפזרים ומתמקמים בכל מקום בהרי הקארפאטים.

רק תמול שלשום התנחמו והאמינו לשמועות וניחושים, כי הגרמנים לא יזכו לדרוך במגפיהם הטמאות על אדמת קארפאטורוס ולדרסה. הכל קיוו כי תוך זמן קצר יפרוץ הצבא הרוסי את קוי הגבול שלמרגלות הרי הקארפאטים ויכבוש בסערה את האיזור כולו. והנה, לפתע, כל החלום הוורוד הזה התפזר לו כעננן קל. הגרמנים הצליחו להכנס לאיזור, בלי ליצור מגע כלשהו עם הרוסים שנשארו לעמוד בעמדותיהם. לא חלף זמן רב, והנה עוד ידיעות הגיעו, מפי אנשים שהצליחו לברוח, כל עוד נפשם בם, מהערים הגדולות בהן כבר שלטו הגרמנים ואנשי הגיסטאפו. הם מסרו עדות חיה מהמחזות שראו במו עיניהם, על התעלולים של הזדים הגרמנים. עכשיו כבר התעוררו לגמרי, עיניהם נפקחו והחלו להעריך את המצב לאשורו.

ייסודו של ה"יודנראט" בהונגריה

הכיבוש הגרמני והקמתה של ממשלה חדשה בבודאפשט אשר הורכבה מנאצים מושבעים, בראשותו של סטויאי ימ"ש, הנחיתה מהלומה קשה על יהדות הונגריה. הפורענות החלה כבר בשעות הראשונות לכיבוש הגרמני, שלאחריו הוקם ה"יודנראט" בבודאפשט, ובכל ערי וישובי השדה. מטרתו של המוסד הזה היתה לייצג את יהדות הונגריה לפני הגיסטאפו.

הגיסטאפו השתכן במלון פאר בבודאפשט, שם הכינו את התוואי לפעולה בתיאום עם הבולשת ההונגרית. ראשית עבודתם היתה הטיפול בשאלת היהודים. כל המנהיגים וראשי הקהילות היהודים מרחבי הסביבה נקראו לאסיפה. ראש המדברים היה הקלגס אייכמאן ימ"ש, אשר בחברת מרעיו הרגיע את הרוחות, ובדברים חלקלקים הבטיח כי לא יאונה ליהודים כל רע, וכי אין להם תכניות מיוחדות נגד היהודים, ולפיכך, אמר, כי כל הבהלה והפחד היה לשוא.

הגרמנים הפעילו שיטה זו, של בלבול וטשטוש המוח והשכל, גם בערי קארפאטורוס ומארמארוש. בפגישות עם ראשי הקהילות שטפו ראשי הגיסטאפו את ראשיהם והרגיעו את רוחם בדברי פיתוי וחנף. בדרך זאת טמטמו ראשי הגיסטאפו את ליבם של היהודים והציגו את עצמם כאנשים עדינים ושקטים. כל העת השתדלו לעשות את הרושם כי השד הגרמני לא כל כך נורא, וכי אין לחשוד במאומה את צדיקי סדום ועמורה.

חיות מפקדת ה"זונדרקומאנדו" של אייכמאן כל כך הצליחו במשימתם, עד שאנשים החלו באמת לתת אמון בהם ובדבריהם ושוכנעו כי בצייתם לשליחי השטן הגרמני ובהתנהגות של כניעה, יעלה בידם לדחות מעליהם את כל הגזירות הקשות והרעות. הם כלל לא תפסו כיצד הם נרתמים בעצמם לסייע למכונה שאמורה בעתיד להשמיד אותם. שלא בכוונה הפכו לעבדים נרצעים ועוזרים להגשמת תכניתם הנפשעת של הנאצים.

בכל עיר ועיר, החל מבודאפשט הבירה וכלה בערי השדה, נכנעו אנשי ה"מועצה יהודית" – "היודנראט" לצורר אייכמאן ושותפיו. הם נפלו בידיו והפכו להיות שליחי השטן, בצייתם לכל הוראות הגיסטאפו ומילוי פקודותיהם בקפדנות. כך הם אספו מאחיהם היהודים יהלומים, זהב וכסף, פרוות וסחורות יקרות, חפצי אמנות ודברי ערך, ולאחר שכילו את מלאכת השוד והביזה, ניצל הגיסטאפו את ה"יודנראט" לסייע לו בארגון השיירות האומללות לאושוויץ.

ענידת הטלאי הצהוב.

עניידת הטלאי הצהוב

באפריל שנת 1944 החלו להתפרסם גזירות הרשע החדשות שגזרה מלכות הרשע ההונגרית על עם ישראל. הראשונה שבהן חייבה את כל היהודים בענידת טלאי צהוב. החל מה־15 לאפריל, נאלצו היהודים לקשט את כל בגדיהם בטלאי בדמות "מגן דוד" בצבע צהוב, למען ידעו כל הגויים כי אנו מבני בניהם של אברהם, יצחק ויעקב, וכי האיש העונדו הנו יהודי מושפל, מנודה ומרוחק.

מכאן ואילך באו הוראות מחמירות על היהודים בזו אחר זו. תחילה נאסרה הנסיעה ברכבת ובחשמלית. הוחרמו כל מכשירי הטלפון, מקלטי הרדיו והמכוניות. כל החנויות והמפעלים שהיו בבעלות יהודית נסגרו וסומנו ב"מגן דוד" גדול, וכל הסחורות שנמצאו בתוכן נשדדו.

כל עמלם של היהודים נעשה הפקר למרצחי הס. ס. הצבא הגרמני עסק בביזה ושוד. הם שדדו וחמסו מכל הבא ליד, זהב וכסף, אבנים טובות ויהלומים, סחורות ומעילי פרווה, הכל נארז בדייקנות המאפיינת את הגרמנים ונשלח לגרמניה. חלק מן השלל חולק לעם ההונגרי כדי שלא יפריע את הגרמנים במלאכתם. בכל מקום שבו דרך המגף הנאצי, נותר רק חורבן והרס.

שמיה של קארפאטורוס ומארמארוש התקדרו בעננים שחורים, באיזור זה בחרו המרצחים הגרמנים להתחיל בביצוע תכנית ההשמדה שלהם. עצבות ודכאון שררו בכל פינה ופינה. באויר הורגשה תחושה נוראה, חשו את בשורת החורבן, ולמרות שלא ידעו על המתרחש בעולם הפשע באושוויץ, הרגישו באוירה של ערב חורבן, ודי היה להביט בפניהם של אנשי הס. ס. כדי להבחין בהם כי בכוונתם לבצע משהו איום ונורא.

התגברות ההסתה נגד היהודים

באותם ימים, ימי חודש ניסן של שנת תש"ד, החלה האוירה להתחשמל בחבל ארץ הקארפאטים ומארמארוש. שנאת עשו ליעקב החלה להתעורר בקרב האוכלוסיה הרותנית, ורשעתו צצה ועלתה מכל בתי הנכרים. הרבה איכרים אנטישמיים הסיתו בסתר את ההמון הפרימיטיבי להכין את גרזניהם כדי להכות בהם את היהודים בבוא העת. העיתונים העלילו עלילות שוא ושקר והציגו את היהודים כחבר פושעים וגנבים אשר התעשרו על חשבון הגויים ולקחו מהם את רכושם.

תכניתם של הזדים ההונגרים היתה לרתום, גם הפעם, את האיכר הרותני הפשוט למלאכת השמד, כפי שעשו בשנת תש"א, בעת הגירושים לאוקראינה ולפולין. אפילו אל הגוי הפשוט והפרימטיבי ביותר הצליחו הארורים הללו להגיע ולשכנעו שיסייע להם במלאכת הגירוש הברוטאלית. תפקידם של הרותנים היה למנוע מקלט ומחסה מן היהודים, כדי שהשלטונות יצליחו לסיים במהירות המקסימלית לכלאם בתוך הגיטאות ולגרשם בהזדמנות הראשונה.

בערים הגדולות פורסמו מודעות ענק, בהם הואשמו היהודים בעלילות שאין נבזות ושפלות מהם, ובסיומו של הכרוז נקרא הרותני לצאת ולהתנקם בשכנו היהודי. גזירות הרשע הלכו ותכפו מיום ליום. על היהודים הוכרז מעצר בית משעה שש בערב. מי שהעז לצאת את ביתו לאחר שעה זו, נתפס ברחוב ונורה למוות.

הגיעו ימי ערב הפסח של שנת תש"ד, הרגשת הארעיות של היהודים פגעה ברְצונם לעסוק בהכנות לצרכי החג בכלל, ובכל הקשור לנקיון הבית בפרט. בקושי דאגו לסידור אפיית המצות. בלב הרגישו כי משהו נורא עומד להתרחש, אבל אף אחד לא יכול היה להתנבא ולומר מהו. עתיד היהודים וגורלם לטה בערפל, כולם המתינו לראות איזה מאורעות יביא עמו המחר. אף על פי כן, ציפו היהודים לישועה ולא איבדו, אפילו לרגע, את תקוותם ואת בטחונם ואמונתם הפשוטה בקב"ה, המחזקים את הלב היהודי ברגעיו הקשים ביותר.

חג הפסח האחרון

את לילות הסדר בילו היהודים בפחד וחרדה, "לב יודע מרת נפשו", כולם דאגו מפני העתיד, השאלה מי יודע מה מתכננים המרצחים הגרמנים וההונגרים לבצע בהם, ומה זוממים הרותנים המוסתים, המשחיזים סכינים, לעשות, לא הרפתה מהם, וכירסמה בלבם כל העת. אי אפשר היה להתעלם ממעשיו של הרותני, שכל מעשיו, באחרונה, מורים כי הוא מתכנן פוגרום, וכי הוא רוצה לשדוד ולבזוז את היהודים. אולם, על אף כל האימה והחרדה, לא כבה הנצוץ החבוי בלבו של כל יהודי, והתקווה ש"חסדי ה' לא תמנו" ו"לא כלו רחמיו" וש"ישועת ה' כהרף עין" עודדה את הנפשות המפוחדות והאומללות.

הילדים הקטנים, בהביטם אל פני הוריהם, בעת שערכו את הסדר, ועל המגן דוד הצהוב שהתנוסס על בגדיהם לאור נרות שלחן הסדר, הקשו: "מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות", והפעם היתה הקושיה קשה עוד יותר מכל השנים: מה נשתנה ליל

הסדר הזה מכל שאר לילות הסדר שהיו לנו עד היום? היו לילדים הרכים והטהורים הללו, יודעי הסבל, הצרות והיסורין, עוד ועוד קושיות, דברים רבים היו קשים ולא מובנים להם. אבל דמעות הצער המהול בתקווה חנקו את גרונם ממש כמו הגדולים, ובמקום להקשות את הקושיות המיוחדות הקשות להם התכנסו בתוך עצמם והרהרו בכתוב: "עבדים היינו לפרעה. . . ולבן ביקש לעקור את הכל. . . אלא שבכל דור ודור עומדים עלינו לכלותינו. . . , והנה, מבחינים הילדים כיצד קולח זרם של דמעות מעיניהם של המבוגרים, הדמעות הרותחות נושרות מן העיניים, מתגלגלות על הלחי ונוטפות על בגדם, בדיוק הישר אל המגן דוד הצהוב הענוד עליו.

שמחת החג המוכרת כל כך מימי קדם שבתה הפעם, לדאבון הלב, אוירת המשוש של ימי הפסח לא הורגשה כלל, צהלת הילדים המתרוצצים בחוץ בימים היפים האלה נעלמה כלא היתה. הכל נעלם, רק אוירת מתח וכבדות בלב איפיינה את הכל, וההרגשה כי זהו חג הפסח האחרון ליהודי קארפאטורוס ומארמארוש, כילתה כל חלקה טובה של שמחה בלב. בלבו של כל אחד ניקרה השאלה מי יודע אם יזכה מישהו להשאר לפליטה אחרי החורבן ושואה ההולכת ומתקרבת אליהם בצעדי ענק מפחידים.

אמצעי הרגעה והרדמה

הצורר אייכמאן וקלגסי הגיסטאפו ימ"ש, נקטו, כל העת, באמצעים ופעולות שונות להרגעת הרוחות, כדי להסיח את הדעת מכל המתרחש בסביבה. אנו, שיירי השיריים, אודים מוצלים מאש, אשר זכינו לחסדי ה', והצלחנו לעבור את כל מאורעות החורבן האיום והשואה הנוראה ולצאת משם בשלום, יכולים להעיד כי עד הרגע האחרון לא ידענו את הצפוי לנו, בתמימותנו נטינו להאמין לשמועות הכזב שהופרחו על ידי הגרמנים הזדים, כגון: שישלחו אותנו למחנות עבודה, או שתנאי החיים ישופרו במקומות החדשים.

מאחורי הגבול, בירכתי שרשרת הרי הקארפאטים חנה הצבא האדום. את כל אדמת רוסיה וחלק גדול מפולין כבר הצליח לשחרר מידי החיה הנאצית. תוך זמן קצר יכלו הרוסים לנצח את הצבא ההונגרי, לכבוש גם את קארפאטורוס ומארמארוש, להשליט שם סדר ולהציל את כל היהודים שהלכו בתמימות ועלו על המוקד. יום יום ציפינו לכך, בין כה וכה, השלינו את עצמנו, כי המרצחים הגרמנים לא יעיזו להרע לנו.

כל בוקר הביא עמו חדשות נוגות אשר הרעידו את הלב. בכפרים לא היו

עיתונים וגם לא האזינו לרדיו, ואף על פי כן ידענו כי משהו עומד להתרחש, מפה לאוזן עבר התלחשויות כי הגרמנים מתכננים תכניות זדון. הלב פחד ורעד מפני הפורענות, אבל לא חיפשנו שום תחבולה ושום דרך שתקדם את פני הרעה ותסייע לנו לחמוק מידי השטן.

לא נמצא, באותה עת, אף איש וגם לא שום גוף או ארגון ציבורי אשר יתריע כי הגרמנים עומדים לבצע בנו את הפתרון הסופי כפי שעשו זאת ליהודי פולין. שנה שלימה עבר מאז חרב הגיטו בוורשה, ועדיין לא נשלח אלינו אף שליח שיזהיר אותנו מפני העומד להתרחש. אף אחד לא בא לייעץ לנו לנסות ולהציל את נפשנו מידי הפורעים, ולא עלה על דעתנו שצריך ואפשר לעשות כן על ידי בריחה אל היערות ומציאת מקומות מסתור במערות ובהרים עד יעבור זעם.

כך הצליחו הגרמנים להערים עלינו, והאנשים החלו להתפתות ולקבל את גזר הדין של הצוררים הנאצים בצייתנות מוחלטת. האנשים היו טרודים במציאת הסדר לשארית רכושם אותו הפקידו בידי שכניהם הרותנים, ובהטמנת חפציהם היקרים באדמה. אולם, לא עלה על דעתו של אף אחד כי זה הזמן לדאוג לגורלו וגורל בני משפחתו, וכי עליו למצוא מחסה ומסתור בכל מקום אפשרי ובטוח. כולם נכנעו לגורלם המר, טעו והלכו אחרי רגשות ליבם בבכרם להשאר בקרבת בני משפחתם וקהילתם על פני בריחה אל החיים.

ברשת מבצעי הפתרון הסופי

באחרון של פסח תש"ד, התפרסמו מודעות ענק על לוחות המודעות וקירות הבתים בערי קארפאטורוס ומארמארוש, אשר נתנו את האות להתחלת ביצוע הפתון הסופי ביהודי המקום. בערים הגדולות, אונגוואר, בערעגסאז, חוסט, סיגעט, וביתר הערים והעיירות התפרסמו המודעות ובהם נכתב ונחתם גזר דינם של היהודים, בהכריזם כי כל היהודים יתרכזו בגיטאות מגודרים, וכל מי שיעז לעזוב את תחום הגיטו, אחת דתו לקבל במקום כדור בראשו.

הז'נדרמים ההונגרים, ויד ימינם, הרותנים הארורים, התגייסו והתנדבו לשירות הנאצים. הם עבדו במלוא המרץ השטני שהיה להם, ופיקחו על כך שכל היהודים ילכדו ברשת הנאצים ויכלאו בגיטו, ושלא יעלה בידו של אף אחד להמלט ולברוח. הם חיפשו בכל מקומות הסתר הידועים להם, ואת כל הפינות האפשריות למקלט, שמא מסתתר שם יהודי. על מלאכת הקמת הגיטאות וכל הסידורים שהיו כרוכים

נשי ובנות ישראל בקארפאטורוס מארמארוש ברשת האשמדאי גרמני

בכך ומציאת המקום המתאים ביותר לכך, פיקח, אישית, הצורר אייכמאן ימ״ש. הוא בחן כל פרט ופרט מתכניתו בדייקנות ובדק אם הוא מתבצע בצורה שהוא רוצה, כפי שהכתיב ותיכנן מראש.

ביום ה־24 לחודש אפריל שנת 1944, יצאה משלחת אותה הרכיב הצורר אייכמן, אשר כללה את עוזריו הבכירים ומפקידים גבוהים ממשרד הפנים ההונגרי. המשלחת ערכה סיור בכל רחבי קארפאטורוס – מארמארוש. תחנתם הראשונה היתה בעיר קאשוי, לאחר ביקורם בה סיכמו את תכניות ביצועה של פעולת הגירוש הראשונה שאמורה היתה להתחיל בערים אונגוואר ומונקאטש ובשאר הגיטאות בסביבה. לאחר מיכן ביקרו באיהעל, אונגוואר, מונקאטש, בערעגסאז, סעליש, חוסט, טעטש, סלאטפינה, סיגעט, דראגמירעשט, איזא, פעטראווע, דעש, סאמאש־אויוואר, ואויבער ווישעווע.

כאשר חזר הארכי רוצח, אייכמאן, מן המסע הברוטאלי, מסר בדין וחשבון שהעביר לשולחיו כי הכל הסתדר על הצד הטוב ביותר, וכי ראה כיצד היהודים חיים בגיטאות כמו בבתי הבראה. . . סוף סוף באו היהודים למקום שבו שורר אויר צח, מקום בו יוכלו לשנות את סדרי חייהם, נאמר במיזכר. במסע זה למד האשמדאי הגרמני את צורת התנהגותם של היהודים בגיטאות, על הלך מחשבותיהם, ועל מידת כושר התנגדותם שעלולים לגלות נגד מבצע הפתרון הסופי.

שוכני הגיטאות בקארפאטורוס ומארמארוש היו שפני הנסיון של הגרמנים. כאשר המשיכו את עבודתם בהונגריה הגדולה, כבר ידעו כיצד עליהם לנהוג ביהודים, ובאיזו דרך יש להכין את המלכודת בצורה כזאת שאף אחד לא יוכל להמלט ממנה. בשיטות אלה פעלו עד להבאתם של ארבע מאות אלף יהודים מהונגריה אל שערי אושוויץ.

פרק ארבע עשר

הקמת הגיטאות בקארפאטורוס ומארמארוש

ההחלטה לגזור את הגזירה המרה והאכזרית על יהודי קארפאטורוס ומארמארוש ולכלאם בתוך גיטאות, נפלה במהלכה של ישיבה סודית, שנערכה במשרד הפנים בבודאפשט. היה זה ביום ה־7 לחודש אפריל שנת 1944, ביום הזה החליטו המרצחים ההונגרים לגרש את היהודים מתחומי הונגריה. את פרטי ביצוע התכנית שלח משרד הפנים אל ראשי המחוזות והמפקדות של הז׳נדמרים ועוזריהם האכזריים.

ב־13 באפריל הוכרז בפעם הראשונה על התחלת ביצוע התכנית. איזור קארפאטורוס ומארמארוש נבחרו, איפוא, להיות הראשונים לביצוע המשימה השטנית. למרות שהחוק לעקירת היהודים מבתיהם היה אמור להכנס לתקפו רק ביום ה־27 לחודש אפריל 1944, הזדרזו הרשעים ההונגרים לשלוח את פקודותיהם לעיירות ולכפרים כשבועיים קודם לכן. וכך באסרו חג הפסח תש״ד, ובמקומות מסויימים עוד לפני כן, החל הגירוש והכליאה בגיטאות.

בקארפאטורוס ובמארמארוש היו שנים עשר גיטאות, בהם נכלאו היהודים שנותרו לפליטה לאחר הגירוש והשחיטה של שנת תש״א באוקראינה ובפולין.

במקומות שיפורטו להלן, רוכזה שארית הפליטה מקהילות הקודש בקארפאטורוס ומארמארוש, ומשם נשלחו הישר אל מחנות ההשמדה באושוויץ וביתר מחנות הריכוז.

גיטו אונגוואר

במהלך השתלטותם של הנאצים הגרמנים על קארפאטורוס, הקימו את הגיטו באונגוואר. גיטו זה היה הראשון שהוקם ברחבי הונגריה, ובו רוכזו כשלושים אלף נפשות מתושבי הכפרים והעיירות ממחוז אונגוואר. אחרי שהסתיימה מלאכת כליאתם של התושבים שהתגוררו מחוץ לעיר, הובאו אל הגיטו גם בני העיר אונגוואר עצמה. הגיטו הוקם בבית חרושת למלבנים ברחוב מינאיער, וכאשר הגיעה

הצפיפות לשיא ואי אפשר היה לדחוס שם יותר, הוקם גיטו משנה, במחסן העצים של גליק, אליו הובאו הבאים מאוחר יותר.

באסרו חג הפסח תש״ד, (16 אפריל 1944) הגיעו ראשוני העקורים לשערי הגיטו. הם הובאו מקהילות איזשיק, בערעזנא, טשאפ, סאבראנץ, סערעדנא, סטאוונא, פערעטשין, קאפיש ועוד. מיד אחרי שהסתיימה מלאכת הבאתם של בני קהילות הכפרים והעיירות, החלו בהעברת יהודי העיר אונגוואר אל הגיטו שהוקם בה. הראשונים שהובאו אל הגיטו היו העשירים שהתגוררו באזור ״גאלאגא״. בטרם בואם אל הגיטו, שדדו הז׳נדמרים והבלשים את רכושם.

במהלך מעשי הביזה שלהם נתקלו העריצים האכזרים בסירוב מצד העשירים לגלות את מקומות המסתור שבהם החביאו את חפצי הערך שלהם. הז׳נדמרים הברברים לא בחלו בשום אמצעי כדי לאלצם לגלות את מקומות הסתר, ועינו אותם בסאדיזם נוראי, היכו אותם מכות חשמל, בעטו בהם בבטנם, מרטו מהם את זקנם ופיאותיהם ומעכו את אצבעות ידיהם.

כמו בכל הגיטאות, כך גם בגיטו אונגוואר, לא ידעו היהודים על עתיד גורלם. הגרמנים ערכו פעולות הסחה וגרמו לערפול המוח וטשטוש השכל הישר. אולם, לאחר המלחמה נודע, כי אל היהודים בגיטו הוגנבו ששה מכתבים משוכפלים, אותם כתב גבור ההצלה הגה״ק רבי מיכאל דב ווייסמאנדל, ובהם תיאור מדוייק על פעולות ההשמדה וכל המתרחש במחנה אושוויץ. במכתב קרא הרב ווייסמאנדל ליהודי הגיטו למרוד ולברוח להסתתר ולמצוא כל מקלט אפשרי, ובלבד שלא להכנס לגיטו ולא להשאר בו בשום פנים ואופן.

אלא שלמרבה הדאבון לא הגיע המכתב אל תעודתו לאלפי שוכני הגיטו. אנשי ה״יודנראט״, אשר המכתב הגיע לידיהם, דנו בו והחליטו להשתיק את דבר קיומו ואת הדברים החמורים הכתובים בו. במקום להעבירו לידי יהודי הגיטו, העבירוהו לידי הנאצים בעצמם לשם בירור הענין. על סמך מכתבו של רבי מיכאל דב ווייסמאנדל, פנה יושב ראש ה״יודנראט״ באונגוואר, הד״ר לאסלוי, בשאלה אל אחד מראשי הגיסטאפו בשם זולדי ימ״ש, האם יש אמת בסיפורי הזוועות מאושוויץ. אנשי הס. ס. אשר חששו כי המכתב יפריע להם בקיום מזימותיהם, החרימוהו, ואף את הד״ר לאסלוי בעצמו אסרו ושלחו לאושוויץ. לאחר המלחמה השתחרר הד״ר לאסלוי ממחנה אושוויץ, והביע צער ואשמה על שלא פירסם את מכתב האזהרות של הרב ווייסמאנדל לשוכני הגיטו.

ביום ה־14 למאי 1944, יצא המשלוח הראשון מגיטו אונגוואר וכעבור יומיים

הגיע אל מחנה המוות באושוויץ. הטראנספורט הזה הובל הישר אל כבשני האש, ללא שתיעשה בו כל סלקציה, דהיינו מי ילך לצד ימין ומי לצד שמאל. לאחר המשלוח הראשון נשלחו כל שש המשלוחים בתהליך דומה. בתום עריכת המשלוחים נותרו כאלף איש בגיטו אונגוואר. הללו שוכנו בגיטו המשנה שהוקם במחסן העצים של גליק, ורק ב־3 לחודש יוני נשלחו במשלוח האחרון, אליו צורפו כל היהודים הבודדים מחבל קארפאטורוס שנתפסו במקומות מחבוא ומסתור. אל המשלוח הזה צורפו גם היהודים שהיו מאושפזים בבתי חולים למחלות נפש. כך נחרבה קהילת אונגוואר עד היסוד, ובניה מסרו את נפשם על קידוש ה׳. לא נותרו לפליטה אלא כמה שרידים, אודים מוצלים מכבשני האש ממש.

גיטו מונקאטש וגיטו בערעגסאז

בגיטו מונקאטש שוכנו כשלושים וחמשה אלף יהודים, מהם שמונה עשר אלף ממחוז בערעג, קרוב לאלפיים מקהילות מארמארוש וכחמשה עשר אלף יהודי המקום. הגיטו במונקאטש הוקם בשלושה מקומות, אחד בבית החרושת ללבנים של קאלוש, השני בבית החרושת ללבנים שיוביץ, והגיטו השלישי שוכן בעיר, והוא הקיף את הרחובות: לאטארצא, דאנקא, קאלווין, טאלטעש, זענעס, מאלאם, זריני, סענט מארטין, מונקאטש, מיקעש, קעלעמען.

אל שני הגיטאות מונקאטש ובערעגסאז, הובאו יהודים שהתגוררו בישובים השוכנים לאורך הגבול המערבי של מארמארוש. מן הישובים הבאים הגיעו אל גיטו מונקאטש: בערעזניק, סיכע־בראנקי, זאדנע, ליסיטשע, קערעצקי, ורוסטוקא. גם יהודי ווילחאוויץ שב״דיבעוועך ריקא״ הועברו אל הגיטו במונקאטש. הסיבה לכך היתה מגפת הטיפוס שכביכול פרצה בין יהודי ווילחאוויץ, שחייבה לכן לשכנם בבידוד, ולפיכך הועברו לגיטו מונקאטש, אשר בו נעשו סידורים מיוחדים והולמים לכך.

בגיטו בערעגסאז רוכזו ונכלאו למעלה מעשרת אלפי יהודי העיר. מלבד יהודי המקום ומחוז בערעג הובאו קצת פחות מאלף יהודי מארמארוש, משנים או שלושה ישובים בלבד, מדאלהא וקישניצה ואולי גם מסטודנה העליונה. הגיטו היה בבית חרושת ללבנים ״קאנט וואלי״ ובשדות של מאריץ ווייס.

בשבת הראשונה הכריחו הרשעים ההונגרים והעריצים הגרמנים את יושבי הגיטו במונקאטש להרוס ולהשמיד במו ידיהם את כותלי בית הכנסת ואת ארון הקודש שהיה בו. למרבה המזל היה אז ארון הקודש ריק כבר, ולא היו בו כל ספרי

זקני קארפאטורוס-מארמרוש בדרכם האחרונה.

תורה. בתום מלאכת ההרס הכריחו הקלגסים שומרי המחנה את היהודים לצאת במחולות וריקודים, מחול של זוועות השתולל שם. היהודים האנוסים היו מרקדים, והללו הצליפו, כל העת, על גבם בשוטים וצורחים בשאגות פרא: ״רקדו יהודים, רקדו יהודים הלא חג לכם היום״.

בטרם החלו המשלוחים לאושוויץ, ערך הצורר אייכמאן וחבר קלגסיו המרצחים ביקור בגיטו. הוא פקד לאסור את כל הרבנים והדיינים, ואף את בעלי תעודות ההוראה אשר עדיין לא שימשו ברבנות והתגוררו בגיטו בבלוק מספר 1, ולהעבירם למעצר מיוחד אי שם בעיר.

הצורר איכמאן ימ״ש הופיע אישית לפני הרבנים ופקד עליהם לחתום על ״הצהרה והודאה״ כי יהודי מונקאטש השתמשו בדם של נוצרים לאפיית המצות לחג הפסח. מובן מאליו כי כל הרבנים ללא יוצא מן הכלל, סירבו לאשר את עלילת הדם השפלה, ולא צייתו לפקודתו של הצורר. ב״עוון״ זה הוכו הרבנים מכות רצח, עונו ונחבלו בכל גופם שהכחיל מרוב סימני חבלה. וכך, לאחר כעשרים ושש שעות של עינויי תופת, שוחררו הרבנים מתא העינויים, וצורפו אל המשלוחים לאושוויץ.

גיטו חוסט

הגיטו בחוסט הוקם בין הימים כ״ז ניסן וה׳ אייר (20 — 27 באפריל 1944), במרכז העיר, ברחובות שהיו מאוכלסים יהודים ובסמטאות שבקרבתם. משרדי ה״יודנראט״ מוקמו בבית הרב. בית הכנסת הגדול והחצר שמסביבו וכן כל מבני הקהילה שהיו בתוכו נכללו בתוך תחומי הגיטו. אולם היו כמה רחובות נוספים, אשר לא היה ביניהם מעבר רצוף, ונחשבו לחלק מן הגיטו. המעבר מרחוב אחד לשני היה אסור וכך נוצר גיטו בתוך גיטו.

בגיטו חוסט רוכזו כשמונת אלפים יהודים. מלבד חמשת אלפי יהודי העיר הובאו לחוסט גם יהודים מהישובים הבאים: זלאטאריף, נאנקיף, סטודנה, סיניווער, סעלישט, קאפאשנע, סומי ועוד.

תנאי החיים בגיטו היו קשים מאד, וכמו ביתר הגיטאות כך גם כאן התעללו ההונגרים והרותנים ביושביו באכזריות רחבה. הרעב שרר בכל פינה ופינה ברחבי הגיטו. חלק גדול ממצרכי המזון שנשדדו מן היהודים הועמדו, אמנם, לרשות המטבח הציבורי שהוקם בגיטו, אבל לא היה בו כדי לכלכל את אלפי האסירים הכלואים במידה מספקת.

יהודי חוסט גורשו לאושוויץ בשלושה תאריכים שונים, בימים כ"ט אייר תש"ד (22 במאי 1944) ג' סיון (25 במאי), וח' בסיון (30 במאי) .

גיטו איזא

בכפר איזא, השוכן במרחק של כ־7 קילומטרים מהעיר חוסט, הוקם גיטו אשר נכלאו בו קרוב לחמשת אלפים נפשות, מיהודי איזא וכפרי הסביבה הבאים: איסקה, אונטער ביסטרא, אויבער ביסטרא, בערעזיוו, הארינטש, וועליאטין, ליפשא, מיידאן, פאליאן ליפשא, פודובוביץ, פיליפיץ, קאלאטשין, וקאשעלי.

הצפיפות בגיטו איזא היתה איומה, תנאי המגורים היו תת אנושיים במדה שאי אפשר להעלות על הדעת. אנשים גרו באורוות של בהמות, במתבנים, בדירי חזירים ובמחסנים של תבן וקש. הרעב הציק מאד, המזון שהביאו היהודים מבתיהם כלה, וגם הגיסטאפו, אשר ביקר במחנה, הכיר במצוקת הרעב הקשה. היות והגיע המצב לידי כך הותר לכמה שליחים לשוב אל כפרי הסביבה, לפתוח את בתי המגורשים ולהביא משם את יתרת הקמח והתבואה שנותרה בבתיהם ובמשקיהם העזובים של היהודים.

המשלוח הראשון שעזב את גיטו איזא יצא ביום ג' סיון תש"ד (25 במאי 1944), ובו כאלפיים איש. המגורשים עשו את דרכם ברגל אל תחנת הרכבת בחוסט, וחנו בבית החרשת ללבנים הסמוך לתחנה, משום גורשו לאושוויץ.

המשלוח השני כלל את יתר יהודי הגיטו, כשלושת אלפי איש, והוא עזב את איזא ביום ו' בסיון תש"ד (28 במאי 1944) כשלושה ימים לאחר שעזב המשלוח הראשון את שערי הגיטו.

גיטו טעטש

בגיטו שהוקם בעיירה טעטש רוכזו קרוב לחמשת אלפים בני אדם. מלבד יהודי טעטש הובאו אל הגיטו גם יהודים מהישובים הבאים: גאניטש, דיבעווע, וויניף, ווישק, לעה, קערעגהעג', וספינקא.

הגיטו הוקם בעיבורה של העיירה, בין בית הקברות הנוצרי ובין הנהר טיסה הזורם בדרום העיירה. האוכלוסיה הלא יהודית אשר התגוררה בשטח זה, פונתה ממנו

רבי יהודה לייב ווייס, ת״ח גדול מטעטש הובא מגיטו טעטש לאושוויץ.

בטרם הוקם בו הגיטו. אולם הגויים הללו נעלו את בתיהם, ואילו היהודים נאלצו להצטופף בבתי היהודים המעטים שהיו במקום, ואלה שלא נותר להם מקום בבתים השתכנו בחצרות, בעליות גג, במרתפים, במבני עץ ארעיים, ברפתות, באורוות ובכל שטח פנוי שנמצא. גם חלקם של היהודים שנמצא להם מקום בבתים לא שפר, כעשר עד חמש עשרה נפשות נדחסו בחדר קטן.

הז׳נדמרים ההונגרים הידועים לשמצה התעללו ביהודים, שוכני הגיטו, ללא הרף וללא כל סיבה. כל הגברים עד גיל 55 היו חייבים להתעמל כל בוקר. ברור שלא היה כל טעם רציני למסדר ההתעמלות, אלא, סתם, עוד סיבה להתעולל ביהודים בסאדיזם ובברוטאליות, לצעוק ולקלל ולנבל את הפה.

המשלוח הראשון מגיטו טעטש לאושוויץ יצא ביום ב׳ בסיון תש״ד (24 במאי 1944), והגיע לאושוויץ בערב שבת שבועות. המשלוח השני גורש ביום ד׳ בסיון (26 במאי) והגיע לאושוויץ ביום ב׳ דחג השבועות.

גיטו סלוטפינה

בימים כ״ד — כ״ז בניסן תש״ד (17 — 20 באפריל 1944) הוקם הגיטו במרכזה של העיירה סלוטפינה, בין שני הרחובות המרכזיים והסמטאות היוצאות מהם. בשטח קטן, יחסית, נדחסו למעלה מ־000, 5 בני אדם.

יהודי הגיטו הועסקו בעבודות סרק שלא היה לגרמנים כל צורך בהם, אלא, פשוט כדי להחליש את היהודים ולמצוא עילות וסיבות להכותם ולהתעלל בהם, כפי שאכן היה .

היהודים האמידים, וכן אלה שנחשדו ב״עון״ הסתרת רכוש, עונו והוכו עד לאבדן החושים. בין המוכים היה גם רבה של סלוטפינה, רבי חיים יצחק האלברשטאם. הגרמנים היכוהו באכזריות רבה כדי לאלצו לגלות את שמותיהם של היהודים שהסתירו רכוש. הרב עמד בניסיון, ועל אף הסבל והעינויים שעבר, נשא את סודותיהם של היהודים שהכיר בדממה, אף הגה לא הוציא מפיו במהלך החקירה.

מלבד יהודי המקום רוכזו בגיטו יהודים רבים מישובי הסביבה ומישובים מעבר לגבול הסמוך בצד הרומני. הבאים אל הגיטו היו מן הישובים: אונטער אפשא, מיטל אפשא, ושדה לבן, אלה היו מן הצד הצ׳כי. מן העבר הרומני של הגבול הסמוך

הובאו יהודים מן הישובים: אויבער רינא, אונטער רינא, דעפאליע, סאראסאוו, קרעטשניף, רונאסעק.

גיטו סלוטפינה חוסל בשני משלוחים. האחד נשלח ביום השבת כ״ז באייר תש״ד (20 במאי 1944), והשני נשלח ביום שלישי שלאחריו (ה־23 למאי 1944).

גיטו סיקערניצא

הגיטו הוקם ברחוב הראשי של הכפר. היהודים נצטוו לגדור בעצמם את הגיטו. בתוככי הגיטו התגוררו בין 4,000 ל־5,000 נפשות. מלבד יהודי המקום הובאו גם יהודים מכפרי הסביבה, כדלהלן: דאניליף, דראהיף, מיקיף, ושאנדריף. לא רק יהודים מהסביבה נכלאו בגיטו סיקערניצא, גם ממקומות רחוקים יותר הובאו אליו יהודים. העיירות המרוחקות יותר הם: וואלאווע, נעגרעוויץ, קאליטשאווע ועוד.

בגיטו הצפוף שהוקם בסיקערניצא נאלצו היהודים לגור כחודש ימים עד לפני חג השבועות, אז נשלחו אל הפתרון הסופי. היות ובסיקערניצא לא היו רכבות, נלקחו היהודים לגיטו חוסט, שם הועלו על קרונות ונשלחו אל המוות. גם בחוסט התעכבו עד הגיע הקרונות כעבור יומיים וחצי. עד שהגיעו הקרונות המתינו המגורשים תחת כיפת השמים כיומיים וחצי, רק התינוקות הורשו להכנס לבנין בית הספר.

הגיטו חוסל בחג השבועות תש״ד (29 — 28 במאי 1944).

גיטו סיגעט

במארמארוש הרומנית היו ארבע גיטאות: סיגעט, בערבעשט, אויבער ווישעווע, ודראגמערעשט.

הגיטו בסיגעט הוקם בימים כ״ה — כ״ז בניסן תש״ד (18 — 20 באפריל 1944). למעשה היו בסיגעט שני גיטאות, הגיטו הגדול שהוקם בתוך העיר, וכלל ארבעה רחובות שבהם התגוררו כאחד עשר אלף יהודים מן העיר עצמה ומהכפר ווירישמורט ועוד שני כפרים. בגיטו השני רוכזו יהודים כפריים שנכלאו קודם

הבאתם לכאן בגיטו בערבעשט. גיטו זה הוקם באחד מפרברי העוני בשם "אויבער יאראש" שבו כמה סמטאות קטנות. בסך הכל רוכזו בשני הגיטאות של סיגעט כחמשה עשר אלף יהודים.

תנאי החיים בגיטו היו קשים ביותר. בחדרים בינוניים הצטופפו שמונה עד עשר נפשות, ובחדרים הגדולים יותר רוכזו עד עשרים נפש. על הגיטו הוטל עוצר, כל יום, משעה 5 אחרי הצהריים ועד הבוקר למחרת. בזמן הזה היה אסור לצאת מהחדרים, ומי שיצא היה בחזקת סכנה. כמו בכל הגיטאות ברחבי הונגריה, גם כאן הוכו רבים מיהודי הגיטו, וביחוד האמידים וכן אלה ש"נחשדו" באמידות, כדי לסחוט מהם את הכסף ודברי הערך שהחביאו.

תושבי הגיטו גויסו לעבודות קשות ומשפילות בתנאים אכזריים. כולם גויסו לעבודה, גם החולים והקשישים וכל מי שהעבודה המפרכת קשתה עליו. אף אחד לא שוחרר מהעבודה, לא היתה שום התחשבות בגיל או במצב בריאות.

בסוף אפריל ביקרה בגיטו משלחת, שמרכיביה היו מתכנני השמדת יהודי הונגריה, בראשות הצורר אייכמאן ימ"ש אשר יצג את הצד הגרמני של תכנית הפתרון הסופי, ולאסלו אנדרה ימ"ש, אשר יצג את הצד ההונגרי בתכנית, אליהם נלוו גם פקידים של מיניסטריון הפנים ורופאים. מטרת הביקור היתה ללמוד את הבעיה היהודית באחד מן הגיטאות הראשונים במדינה, לעמוד על אורח חייהם והתנהגותם, על הלך רוחם ומידת המידע שהיה ברשותם על הגורל הצפוי להם, על השפעת דבר קיום הגיטו והתכנית לחסלו, על האוכלוסיה הלא יהודית במקום ועל מידת שיתוף הפעולה שלה עם הנאצים.

גירושם של יהודי סיגעט והכפרים שבנפתה נערך בארבע שלבים: המשלוח הראשון יצא ביום כ"ג אייר. המשלוח הזה יצא מהגיטו ששכן בפרבר "אויבער יאראש". המשלוחים הבאים היו בהפרשים של יום או יומיים בימים כ"ה כ"ו וכ"ח אייר תש"ד. היה זה אחד הגירושים הראשונים מגיטאות הונגריה, וכל משלוח עבר דרך יסורים קשה. הצוררים הגרמנים ערכו חיפושים בחפציהם של היהודים, תוך התעללות, השפלות והכאות, שלאחריהן באה שדידת החפצים. כשהועלו היהודים אל הקרונות הוכו בקתות הרובים של הקלגסים הנאצים אשר לא הרפו מהם עד אשר נדחסו כולם בתוך הקרונות.

המשלוחים יצאו לאושוויץ. הנסיעה לשם ארכה כשלושה ימים. כשהגיעו לשם מסרו יהודי סיגעט והסביבה את נפשם על קידוש השם.

גיטו אויבער ווישעווע

בימים שבין כ״ג ניסן לא׳ אייר תש״ד (ה־16 – 23 באפריל 1944) הוקם הגיטו באויבער ווישעווע. הגיטו הוקם במרכזה של העיירה ב״רחוב היהודים״, וכן בשלושת הסמטאות המסתעפות ממנו.

אל הגיטו הובאו למעלה משלושה עשר אלף יהודים. מלבד ארבעת אלפים היהודים שהתגוררו במקום, רוכזו בגיטו גם יהודים מישובי הסביבה כפי שיפורטו לקמן: אינטער ווישעווע, מיטל ווישעווע, בורשה, ביסטרא, ווישוי־ווילג׳, לרדינה, מאסיף, פאליען ריסקווה, פטריווה, קריווה וריסקווה.

הצפיפות בגיטו היתה גדולה מאוד, כעשרים עד שלושים נפש שוכנו בכל חדר שנמצא בו. בכל יום נערך מסדר נוכחות אשר נמשך, לעיתים, שעות, אותו ערכו הז׳נדמרים, משומרי הגיטו. מנות המזון שחולקו ליושבי הגיטו היו דלות מאוד, וכמו בגיטאות אחרים, גם בגיטו אויבער ווישעווע שרר רעב נורא. חלק מהגברים נלקחו לעבודות שונות, בעיקר אל מנסרות העצים, שם הועבדו בפרך, כשהם תשושים מהעבודה ומורעבים בזדון.

גם בגיטו זה ביקרה המשלחת הגרמנית – הונגרית. הגירושים התבצעו בשלושה שלבים בימים שבין ה־17 ל־23 לחודש מאי 1944. בטרם עלות המגורשים אל הרכבות אשר נשאום לאושוויץ, ערכו ההונגרים חיפוש ושדדו את כל יתרת חפצי הערך שמצאו בידי היהודים. מלאכת החיפוש נערכה בבית הכנסת, לשם הוכנסו כל היהודים לפני שנדחסו לקרונות.

גיטו בערבעשט

יומיים לאחר חג הפסח תש״ד (17 באפריל 1944), הועברו כל יהודי הכפר בערבעשט, אל הגיטו שהוקם במרכז הכפר. אל הגיטו הובאו גם יהודים מהכפרים הבאים: אונצ׳שט, בודשט, בירסאניף, וואד, וואלן, ז׳יולשט, נאנשט, סערב, קאלינשט, אוקנה־שוגאטאג, שוגאטאג רמיט (כפר) פרשט, דסשט, סאנאפאטאק, הארנצ׳שט, הוטן, וקראצ׳שט.

בגיטו בערבעשט רוכזו כ־000,3 יהודים. תנאי החיים בגיטו היו קשים מנשוא,

ברוב החדרים צופפו כ־15 נפשות. יחסם של השומרים הנאצים היה אכזרי ביותר. היהודים נצטוו לסגור את כל החלונות, והשמשות נצבעו בצבע שחור. מפקד הז׳נדמריה התעלל ביהודים ללא כל סיבה, ובמוחו השטני המציא מעשי עינויים סאדיסטיים שאין הדעת סובלתם.

אחרי ארבעה שבועות של סבל קשה, הועברו יושבי הגיטו לסיגעט, לפרבר ״אויבער יאראש״, וכאמור, ביום ה־16 במאי גורשו לאושוויץ, שם מסרו קדושי בערבעשט והסביבה את נפשם על קידוש השם.

גיטו דראגמערעשט

גיטו דראגמערעשט הוקם במרכז הכפר. הקמתו החלה ב־15 לחודש אפריל 1944, ובו רוכזו, מלבד שבע מאות יהודי המקום, גם יהודי הכפרים הבאים: בוטיזה, גלוד, יועד, סטרימטרה, סיטשעל, סלאטינא, סלישט, פאליען־גלוד, קעכניא, ריזאוליה ושיעף. היה זה אחד הגיטאות הקטנים בכל המדינה ובו רוכזו קרוב ל־000, 4 איש.

החיים בגיטו דראגמערעשט היו נוחים, יחסית, משאר הגיטאות. המחסור במזון כמעט ולא הורגש. איכרי הסביבה, ובעיקר נשות האיכרים, הביאו צרורות קמח, שמן, חלב, חמאה וירקות לגיטו. מדי פעם הורשו היהודים מכפרי הסביבה לנסוע אל כפריהם כדי להביא משם מצרכי מזון שנשארו בבתיהם העזובים.

אולם, לעומת החיים בגיטו, שהיו, כאמור, קלים יחסית, היה גירושם מסע נוראי של יסורים. את עשרים וחמשה הקילומטרים שמפרידים בין תחנת הרכבת בווישעווע לבין דראגמערעשט עשו הגברים ברגל. הדרך שהיתה קשה מחמת העליה במעלה ההר התלול, היתה קשה שבעתיים כאשר ספגו הצועדים את מכותיהם של הז׳נדמרים אשר המריצו את היהודים לרוץ מהר, והיכו אותם כל העת בקתות רוביהם. המסע, רצוף התלאות, אשר במהלכו נפלו כמה קרבנות, הסתיים בתחנת הרכבת של ווישעווע, משם גורשו אל המוות באושוויץ.

גיטו דראגמערעשט חוסל ביום ה־15 לחודש מאי 1944. לאחר מיכן, ביום כ״ו לחודש אייר תש״ד הגיעו למחנה ההשמדה באושוויץ, ובו ביום מסרו את נפשם על קידוש השם. כמה יהודים בודדים, אלה אשר מוינו אל מחנות הריכוז, נותרו בחיים אחרי מלחמת העולם השניה.

גיטו מאטע־סאלקא

העיירה מאטע־סאלקא שוכנת במחוז סאטמאר, ממערב לגבול החוצה את מחוז סאטמאר, בחלק ההונגרי. מספר היהודים שחיו בשנת תש״א לא עלה על 555, 1. אולם על אף היותה של העיירה מקום קטן, יחסית, הפכו אותה הגרמנים לאחד הריכוזים הגדולים ביותר של היהודים לפני גירושם אל ההשמדה באושוויץ.

אל הגיטו התקבצו ובאו כ־000, 17 יהודים, חלקם הקטן בא מהעיירה עצמה ומכמה קהילות קטנות בסביבה. הרוב הגדול והמכריע, כ־000, 15 יהודים הובאו מיותר משלושים ישובים באיזור מארמארוש. היה זה מקום הריכוז הגדול ביותר של יהודי מארמארוש, אף על פי שהגיטו עצמו שכן מחוץ לתחומי החבל.

התנאים בגיטו זה היו מחרידים, מן הגרועים, אולי אף הגרועים ביותר, בכל הגיטאות שהוקמו ברחבי הונגריה. תחילה רוכזו היהודים תחת כיפת השמים, אולם לאחר זמן מה הועברו למבנים קטנים ורעועים, ארעיים ברובם.

לגיטו במאטע־סאלקא הובאו יהודים מעיירות גדולות שיושביהם היהודים מנו למעלה מאלף נפש. ביניהם היו העיירות הבאות: אויבער אפשא, ביטשקוף, בישטינע, יאסין וראחוב. הישובים הקטנים יותר, שבהם התגוררו כ־500 יהודים ומעלה, היו: איגלא, גאניטש, טערעסיף, טערניווע ונערעסניצע. הישובים הקטנים שבהם חיו פחות מ־500 יהודים, היו: אפשיצה, באגדאן, בידעוולע, בילווארעץ, בילין, בריסטר, הרישוף, וויבאריף, טושקא, טרעבושאן, לעה־לונקא, ניאגובה, פאליען־קוסוביצקי, קאלין, קוואסי, קאלאדנע, קראסנישורה וקריווע.

גיטו סעליש

הגיטו בסעליש הוקם ביום ראשון, אסרו חג הפסח, תש״ד. שטח הגיטו השתרע על פני קילומטר מרובע, בערך. מצד אחד גבל הגיטו בבית העלמין היהודי, ומשאר הצדדים גבל ברחובות: קיראלי, מאגוארשור, ואילונוק. הכניסה אל הגיטו היתה דרך בית הכנסת הגדול, אשר בלשכתו הצדדית התמקמו קלגסי הס. ס. ובלשי משטרת הונגריה. למקום זה הובאו הרב הראשי של הקהילה ובעלי בתים מכובדים, אשר נתפסו ועונו באכזריות כדי להוציא מהם מידע אודות מקומות המסתור בהם החביאו את כספם וזהבם, תכשיטיהם וחפצי הערך שהיו ברשותם.

הראשונים לכליאתם בגיטו, היו כ־4,700 בני הקהילה היהודית בסעליש. אחרי ששיכנו אותם בבתים ובמחסנים, באורוות וברפתות של הגויים שעזבו את המקום, החלו הז'נדמרים להביא אל הגיטו את יהודי הכפרים והעיירות ממחוז אוגטשה. יום יום הגיעו יהודים שעשו את דרכם ברגל, או בנסיעה בעגלות רתומות לסוסים, מהכפרים אל הגיטו בסעליש. כך הגיע מספר היהודים בגיטו סעליש ל־11,000 נפש.

על הגיטו שמרו רק קלגסים הונגרים. אחרי מספר ימים פקדו הנאצים על ה"יודנראט" לארגן שמירה סביב הגיטו. ה"יודנראט" ציית לפקודה וגייס 24 שומרים יהודים, שהצטרפו אל המשמרות של הז'נדמרים וסיירו עמם מסביב לגיטו.

הגיטו בסעליש התקיים כשבעה שבועות לערך. בימים הראשונים כלכלו יושביו את עצמם מהמזון אשר הביא כל אחד מביתו אל הגיטו. אולם, כעבור ימים אחדים, כאשר כלה האוכל מהתרמילים, החל הרעב לשרור בחוצותיו. רק מעט מזעיר מיושבי הגיטו הצליחו ליצור קשר עם הגויים מבחוץ ולהגניב מזון פנימה. הגברים הועסקו בבניית ביצורים לצבא ההונגרי אשר חיזק, כל העת, את התעמולה הנאצית, כאילו מובאים להונגריה כדי לעזור לאיכרים בעבודות השדה השונות.

יהודי הגיטו בסעליש גורשו בשלושה משלוחים לאושוויץ. המשלוח הראשון יצא ביום כ"ט באייר תש"ד. המגורשים במשלוח הראשון היו דיירי רחוב אילונוק. המשלוח השני יצא ביום ז' בסיון ובו נשלחו היהודים שהתגוררו ברחוב מאגוארשור. המשלוח השלישי והאחרון כלל את הכלואים בחלק שהצטופף מסביב לבית הקברות היהודי ולאורך כל רחוב קיראלי.

בין בני סעליש שהובאו לאושוויץ היו רבנים, אדמו"רים, דיינים, תלמידי חכמים, יהודים תמימים וישרים וחסידים ואנשי מעשה, אשר מסרו את נפשם על קדושת השם. רק חלק קטן מאד זכה ליום השחרור והדרור, אשר בנו את בתיהם וקני משפחותיהם בארץ הקודש ובארצות הגולה השונות.

הריקנות והשממה בכל האיזור

עברו ימי חג הפסח של שנת תש"ד, והערים והעיירות, הכפרים והישובים התרוקנו כליל מכל יושביהם היהודים. אף יהודי לא נותר בביתו, מסביב לבתי היהודים השתררה שממה מעיקה. אותם בתים יהודים, אשר עד לפני זמן מה התנהלו

בהם עדיין חיים יהודיים ערים ותוססים, שקטו כשקט הישימון ודממו, עתה, כדממת ליל.

הכל נעקר מכאן בידי הזדים ההונגרים והגרמנים. האיכרים היהודים העליזים אשר חרשו את שדותיהם שבעמקים בימים אלה של ניסן ואייר נעלמו כלא היו, השדרות והסמטאות שהיו מורגלות להמיית נערים וילדים אשר מיהרו מבתיהם אל החדר ומן החדר לבתיהם שקטו, לפתע, סאון הזקנים הנשענים על משענתם רגע, אף נפש חיה מן היהודים לא נראתה.

השבילים והכבישים, הדרכים העוקפות ודרך המלך בהם היה היהודי הנוסע מצוי תמיד; מי בעגלה רתומה לסוס ומי שצעד ברגליו, מי במרכבה וכרכרה ומי בכל כלי רכב שהוא; אם היה זה אל אחד הירידים השבועיים או החדשיים, ואם היה זה אל סתם מסחר של סוחרים עשירים; לא משנה לאן הלכו ובמה, העיקר שתמיד נמצאו, הסתובבו בדרכים וסחרו ומכרו; אותם יהודים יקרים שמבעד לבגדיהם הסתננו ארבע כנפות כפול שמונה החוצה, ובין מסחר למסחר בעיתות הפנאי שלהם התפלפלו והתפלפלו והעמיקו חשוב בכל סוגיא, בתוספות ומהרש"א; היהודים היקרים הנהנים מיגיע כפיהם, אשר בעת נסיעתם בדרך השלימו את ה"חוק לישראל" של אותו היום, סיימו כבר את התהילים ואת המעמדות; כל דמויות ההוד הללו נעלמו מן האופק; התמונות היפות והנהדרות של המוני בית ישראל מתהלכים זקופים בקיום תורתם בחוצות המחוזות של קארפאטורוס ומארמארוש נמחקו, והפעם לתמיד.

להיכן שמפנות העיניים את מבטיהם, בכל מקום שאתה מסתכל, אפילו שלא ברצונך אתה רואה את השקט והעצבות, כל פינה ופינה אומרת קינה. הלב נצבט וכואב כאשר הנך נזכר בכל קהילה וקהילה אשר עמדה על תילה, וזה עתה נחרבה, ואנשיה, אנשים נשים וטף, נעקרו באכזריות ממקום מולדתם, נכלאו במספר גיטאות והובלו אל המוות האיום של אושוויץ.

מעשה כליאתם של יהודי קארפאטורוס ומארמארוש בתוך הגיטאות הצרים והאפלים לא היה הראשון בסדרת העינויים שעברו עליהם, אלא חתימת שורה ארוכה של גזירות קשות, מרות ואכזריות, שניתכו על ראש היהודים מאז שנת ת"ש (1940). זאת, האחרונה היתה המכה האכזרית והקשה ביותר שהיכונו הרשעים ההונגרים ימ"ש על אדמת קארפאטורוס ומארמארוש, עד אשר ביצעו, לבסוף את הפשע החמור והגדול ביותר, כאשר מסרונו לידי הצוררים הנאצים הגרמנים ימ"ש בסוף חג הפסח תש"ד, ומאז, כאשר החלה הספירה, החלו הקלגסים הנאצים במלאכת ההשמדה ומשלוח היהודים אל כבשני האש באושוויץ, בהם מסרו אחינו בני הקהילות הקדושות הללו את נפשם על קידוש השם.

פרק חמשה עשר

השאלה המרה: מי נושא באחריות?

ככל שאנו, האודים שניצלו מכבשני האש של אושוויץ ובירקאנוי ואחרים הנודעים לשימצה, מתרחקים משנה לשנה משנות הזעם של מלחמת העולם השניה העקובה מדם, מנקרת במוחנו השאלה הכאובה והמרה, מי נושא באחריות למעשה הנורא של השמדת יהודי אירופה בכלל, ויהודי הונגריה, קארפאטורוס ומארמארוש בפרט.

השנים תרח״ץ – תש״ה היו שנים של הסתר פנים. כל הצרות והקללות שנכתבו בתוכחה ניתכו אז על כלל ישראל, ובעת ההיא התקיים בנו הפסוק (דברים כח, סח): ״והתמכרתם שם לאויבך לעבדים ולשפחות ואין קונה״, כפי שפירש רש״י שם: ״כי יגזרו עליך הרג וכליון״.

אולם בכל זאת אי אפשר להמלט מן הטענה שאפשר היה להציל. אמנם היו אלה ימים טרופים, הגרמנים הנאצים הפעילו את מכונות הרצח שלהם וניהלו השמדה טוטאלית, אבל על אף התבערה הגדולה שהשתוללה, בכל זאת, היו דרכים ואפשרויות להצלה, ולמרבה הדאבון , לא נוצלו הדרכים הללו. פעם אחרי פעם מציקה לנו המחשבה המרה הזו, ומכאן צפה ועולה השאלה מי אשם בדבר?!

אנו שואלים, כל העת, מי הוא האשם במעל? מי גרם לנו, ליהודי קארפאטורוס ומארמארוש, ראשוני כלואי הגיטאות בהונגריה, שיובילו אותנו אל הגיטאות כצאן לטבח על ידי מספר זעום של ז׳נדמרים ועוזריהם הרותנים, צוענים שיכורים ריקים ופוחזים? מי נושא באחריות לכך שהאמנו אמונה עיוורת לשמועות שהפריחו מרצחי הס. ס. ושותפיהם ההונגרים, עד שהגענו אל תאי הגזים באושוויץ ומחנות אחרים, ולא העלינו כלל על דעתנו שיש לחפש דרך הצלה מצפרניה של החיה הנאצית הדורסת? כיצד קרה הדבר שעד השעה האחרונה ששהינו בביתנו היינו טרודים ועסוקים בהטמנת שארית רכושנו הדל והפכים קטנים שלנו, ואילו את עצמנו שכחנו, ולא חששנו כלל לגורל בני משפחתנו, היתכן?

רק בגלל שלא ידענו את הצפוי לנו ואת הצרה המתרגשת על ראשינו, היינו צייתנים כאשר הגיע המועד שקבעו לנו הקלגסים הנאצים לעזוב את ביתנו ולהתייצב

יהודי קארפאטורוס-מארמארוש במלכודת הנאצית.

בנקודות האיסוף. כך יצאנו את ביתנו, כאשר כל אחד ואחד טוען את חבילתו על כתיפו, כל ילד וכל ילדה צררו את תרמילם ושקם על שכמם, וצעדנו בשקט אל המכלאה. רק בגלל שאף אחד לא סיפר לנו מה רוצים הנאצים לעשות לנו בתוך הגיטו, הלכנו אחריהם שולל, והתענינו שבועות שלמים תוך ציפיה לבאות שהביאו לנו את גזר הדין המר.

מדוע לא קמו יהודים וברחו אל יערות העבות שללא כל ספק היוו מסתור מסויים? למה לא עשו שום נסיון, אפילו ברגע האחרון, לערוק מן הגיטו? כיצד קרה שאלפי יהודים חכמים ופקחים, מלומדי סבל ויסורים, אנשים שהתנסו כבר במלחמת החיים והקיום שלהם, לא ניסו אפילו להתחמק מן המלכודת הנאצית?

השתיקה הרועמת

עתה כבר נתגלו הרבה הוכחות כי הרבה אלפי יהודים היו יכולים, בדרך הטבע, להציל את נפשם מכליון ואבדון, אם רק אומות העולם, הממלכות האדירות, לא היו עומדות ומחשות מנגד. אולם הללו העלימו את עיניהם, החרישו והשתיקו את כל הרציחות שערכו הנאצים ביהודים, והביטו בשלווה כיצד מחסלת החיה הגרמנית את הצאן קדושים שטרפה. הללו ידעו היטב כי דם יהודי נשפך כמים ואין פוצה פה ומצפצף. הרשעים הגרמנים ועוזריהם, בשימם לב לשתיקה המכוונת הזו, ורק תודות לה, יכלו להמשיך בניהול מלאכת ההשמדה הטוטאלית, ביתר בטחון ובמדה גדולה של אכזריות.

מנהיגי העולם, שליטי המדינות הדמוקרטיות, ידעו בבירור על המתרחש באושוויץ, ועל אשר נעשה בארבע מאות אלף יהודי הונגריה. הפרופ׳ דיוויד ויימן, חוקר ומלומד אמריקאי, פירסם ספר ובו הוא מאשים את ממשלת ארה״ב, שלא עשתה מאומה להצלת היהודים מרצח המוני.

דיוויד ויימן אינו יהודי, השכל הישר המכתיב את ספרו, קובע, כי כבר בנובמבר 1942 קבלה ארה״ב מידע מדוייק כי הגרמנים רוצחים ומשמידים את היהודים באירופה. אבל הנשיא האמריקאי רוזוולט כמעט שלא פעל מאומה להפסקת הפעולות הרצחניות של הקלגסים הגרמניים. אפילו בשנת תש״ד, כאשר כל העולם כבר ידע על כליאתנו בגיטאות, וגזר הדין שחיכה לנו באושוויץ כבר לא היה סוד, בכל זאת נתן העולם החופשי לרכבות המוות לדהור אל מחנות ההשמדה באושוויץ ובמקומות אחרים.

כארבע עשרות שנים שתקו אומות העולם והחזיקו מאחורי מנעול ובריח את כל המסמכים המהווים כתב אשמה נגד גדולי העם דאז. אולם כאשר הורד המסך, ופרשת אי־הצלת היהודים החלה להתפרסם, הרי ברור כשמש מי ומי הם האשמים באזלת היד ובעמידה על דמם של אחינו ואחיותינו.

אילו התרו קברניטי העולם החופשי, ובמיוחד מנהיגי ארה״ב ואנגליה, באזהרות חמורות את הארכי רוצח היטלר ימ״ש וחבר עוזריו מרצחי הס. ס. ראשי השלטונות ההונגרים, פושעי המלחמה, כי הם עתידים לתת את הדין על כל נפש ועל כל הדם של חפים מפשע שנשפך על ידם, היה הכל נראה אחרת. אילו פנו אל האומות שהיו נתונות תחת הכיבוש הנאצי, ומבקשים מהם לא להכנע לגרמנים ולא לסייע למלאכת הדמים שלהם, אילו רק התאמצו לנצל את כל דרכי ההצלה ולעזור להציל את קרבנות אסירי מחנות אושוויץ, אזי, בוודאי, לא היינו מגיעים אל המספר האיום של קרבנות – ששה מיליון כשביניהם כמיליון ילדים.

אבל אשמים הם

את האשמה העיקרית בעמידה על דם אחיהם ואחיותיהם נושאים המנהיגים היהודים וראשי הציונות שישבו באותם הימים בארצות החופש, בארה״ב ובארץ ישראל. מעניין לציין, כי כל החוקרים את תקופת השואה, בין יהודים ובין לא יהודים, מפנים אצבע מאשימה כלפי מנהיגי היהדות והציונות, אשר ישבו מנגד בחיבוק ידים וכלל לא באו לעזרת אחיהם כדי להצילם מכבשני האש באושוויץ.

הגאון הצדיק רבי חיים מיכאל דוב ווייסמנדל, חתנו של הגאון רבי שמואל דוד אונגר זצ״ל אב״ד נייטרא, הפציץ את העולם כולו במברקים, מכתבים, בקשות ותחינות, וזעק כל העת: הצילו! אך למרבה הצער נותר ללא מענה, והיה קולו כקול קורא במדבר. השתיקה הרועמת של הממסד היהודי החופשי ואדישותם של הנמנעים מלמחות הביאה אותו אל סף הטירוף.

בספרו ״מן המיצר״, מאשים רבי חיים מיכאל דוב את הסוכנות היהודית ואת ה״ג׳וינט״ שלא הושיטו את העזרה שהיתה דרושה לקבוצת המחתרת שלו. כידוע, פעלה אותה קבוצה לשחד את הגרמנים. השוחד, אשר אמור היה להנתן לצורר הנאצי ויסליצני ימ״ש, עיכב את תהליך שיגור שארית יהודי סלובקיה לאושוויץ בשנתיים. רבי חיים מיכאל דוב האמין כי על ידי בצוע תוכניתו שנקראה: ״תכנית אירופה״, דהיינו הצלת יהודים על ידי מתן שוחד לארכי מרצחים הנאצים, ניתן יהיה להציל את

יהדות הונגריה. הוא דרש כספים מהיהודים שישבו בארצות החופש, אולם התגובה מאתם היתה מאכזבת, והיא קרעה את נפשו.

לדברי גיבור ההצלה, רבי מיכאל דוב ווייסמנדל, השיב לו נציג משרד החוץ של הסוכנות, נתן שוואלב, שאין זה נורא בכלל אם יהיו קרבנות "כי רק בדם תהיה לנו הארץ". סלי מאיר, נציג הג'וינט בשווייץ השיב, כפי שמספר רבי חמ"ד ווייסמנדל, שאין הוא מאמין לספוריהם של יהודי מזרח אירופה, כי תמיד הם נוהגים להגזים בצרותיהם על מנת לסחוט כספים מיהודי המערב. כמו"כ טוען רבי חיים מיכאל דוב, כי סלי מאיר, הוא אשר הטמין מוקשים לאורך כל דרך ניהול המשא ומתן עם הנאצים, וכבר ידוע ומפורסם הוא כי הודות לעקשנותו ואטימת אזניו משמוע לזעקת האומללים שוכני הגיטאות, נכשלו כל מאמצי שליחי ההצלה השונים, והאשמדאי הנאצי המשיך בתכנית ביצוע הפתרון הסופי.

העובדות המצערות והמכאיבות הללו נכתבו ונתפרסמו בעשרות ספרים. כיום הן ידועות היטב לכל, כיצד, כאשר דהרו רכבות המוות מקארפאטורוס מארמארוש, ומטראנסילוואניה אל תאי ההשמדה באושוויץ, עדיין התנהל משא ומתן על הצלת שארית יהודי הונגריה, אבל הכסף הנדרש לא הגיע. על כל זאת התריע רבי חיים מיכאל דוב ווייסמנדל במכתביו אל ההנהגה היהודית בעולם החופשי, וזעק על המחדל האיום, אבל לא נענה גם להבא.

ממקום מחבואו אשר בעיר פרשבורג, הרעיש עולמות וזעק: "הצילו"! "הצילו את שארית הפליטה מלהבות אש"! ברם, מכתביו ומברקיו נפלו על אזנים ערלות ואטומות, כל קולות הבקשה לעזרה נחנקו עד דום אי שם במעמקי הונגריה.

אשמת משתפי פעולה עם הצר

אשמה כבדה נושאים אותם היהודים שהעמידו את עצמם לשירות המחבלים הגרמנים, ושיתפו פעולה במהלך ביצוע הפתרון הסופי. האוכלוסיה היהודית שנכלאה בגיטו, רומתה על ידי הפצת שמועות שוא ותעמולה זדונית, אנשי ה"יודנראט" שיתפו פעולה ועזרו להסוות ולסנוור את העיניים, להונות בסיפורי בדים ולהרדים את המוני בית ישראל.

תכניתם השטנית של הגרמנים ימ"ש, היתה ידוע היטב לד"ר קסטנר וחבר מרעיו, הם ידעו להיכן מגיעות השיירות ומה מתרחש כאשר הם מגיעות. שמו של

קסטנר התפרסם לשמצה, בעת משפטו המפורסם שנערך בישראל, כאשר חיווה השופט את דעתו עליו כי "מכר את נשמתו לשטן". קסטנר שיתף פעולה עם המחבלים הגרמנים, ועזר להם במלאכת הדמים ובשדידת רכושם של היהודים הנאמד במיליונים. כאשר רוב יהדות הונגריה כבר הובאה לאושוויץ, התהלך המנהיג הציוני הזה ברחבי גרמניה, במדי קצין ס. ס. והתהולל עם חבריו הגרמנים הארורים.

ברור, מעל לכל ספק, כי אם היו אנשי ה"יודנראט" וכל יודעי הדבר, מגלים את מה שהיה ידוע להם, היה הדבר מביא למהפכה ולתסיסה במדינה. אילו ידעו היהודים ברחבי הונגריה על המתרחש באושוויץ, היה הדבר גורם למהפך גם בקרב דעת הקהל של האוכלוסיה ההונגרית. למרות רשעותם, בכל זאת, קרוב לוודאי כי לא היו יכולים להשלים עם מעשי ההשמדה, אם לא מתוך רחמנות, אזי וודאי מתוך ראיה נכוחה וחרדה לעתידם. היה בכוח של ידיעות אלה למנוע מהצורר אייכמן ימ"ש לבצע את התכנית באופן כל כך מהיר, ואז יתכן כי כל ההשמדה הזאת היתה נמנעת.

המעלימים את האמת

יהודי קארפאטורוס ומארמארוש, אותם בחר הצורר הגרמני להיות ראשונים בתור להשלח לאושוויץ , היו מבודדים לגמרי מן העולם החיצון. לאחר שהוכנסו לתוך הגיטאות, הורד עליהם מסך הברזל, ולא היה להם כל מושג על המתרחש בעולם. הם ניזונו בידיעות זדוניות, אותם הפיצו הנאצים על ידי עושי דברם, כדי לטשטש את מוחותיהם ולבלבל את דעתם של יושבי הגיטאות.

כיום, כבר ידוע לכל כי ניתן היה להציל יהודים רבים מהשמדה. שנים רבות לאחר השואה, נודע ברבים כי היו יהודים שמידת האחריות שלהם כלפי אחיהם הביאה אותם לפעול במסירות־נפש ולעשות מעשי־גבורה שסיכנו את חייהם למען הצלת קהילות שעדיין לא נכחדו. ואמנם, אותם יהודים שלא נהגו בפשיעה, הצליחו לפעול מתחת לאפן של חיות הטרף הנאציות, ולמרות משטר האימים הכבד שהטילו השלטונות ההונגריים, עשו כל אשר לאל־ידיהם בנסיבות המצב הקשה, למען הצלת יהודים ככל שהיה ניתן.

המפורסם ביותר בפעילות־ההצלה הענפה שניהל למען יהודי הונגריה וצ'כוסלובקיה, הוא רבי חיים מיכאל דובווייסמאנדל. כאשר נודע לו כי מסע הגירושים נגד יהודי קארפאטורוס ומארמארוש עומד להתחיל, מיהר להעביר ידיעות לנציגי הארגונים היהודיים על העומד להתרחש בקהילותיהם. יום למחרת פתיחת

הגירוש הגיע מכתבו הראשון. במכתבו הנושא את התאריך: ל"ט למנין בני ישראל תש"ד, ליל ה־16 במאי 1944, במערה הסמוכה ללבוב (ברור כי שם המקום, לבוב, צויין לשם הסוואה בלבד, שכן באותם הימים ישב רחמ"ד בפרשבורג ובנייטרא), הוא מתאר את הסבל והתלאות הצפויים למגורשים, על התנאים הקשים־מנשוא בקרונות הרכבות, ועל המוות הבטוח הצפוי להם בבואם ליעד הסופי באושוויץ. המכתב הגיע לגיטאות אונגוואר וחוסט באמצעות שליחים חשאיים שעמדו לרשותו.

הרב ווייסמאנדל מפרט במכתבו את מספר הרכבות שנועדו למשלוח מדי יום ביומו, ומה יהיה מספר האנשים שיוכנסו לכל רכבת ולכל קרון. לאחר־מכן הוא מתאר את מסלול הנסיעה, שיתחיל בעיר טשאפ הסמוכה לאונגוואר, ומשם, דרך קאשוי ופרעשאוו עד לאושוויץ. בהמשך הדברים מתאר רחמ"ד את מסלול הנסיעה בצורה מפורטת עוד יותר.

במכתב זה מספר רבי חיים מיכאל דוב גם על תהליכי ההשמדה הקבועים באושוויץ עצמה. בנספח למכתב צורפו תרשימים ומפות מדוייקות על מחנה אושוויץ, כולל סימון מיקומם של מגדלי השמירה ואפילו כבשני האש, כפי שהם נראים במבט מן האויר.

הפרטים הסודיים והחשובים הללו נודעו מפיהם של שני צעירים יהודים, וולטר רוזנברג ואלפרד ווטצלר שהגיעו למחנה אושוויץ והצליחו להמלט ממנו. השניים הועסקו כפקידי רישום במחנה בירקאנוי, ובתוקף תפקידם הותר להם להלך חופשי בחוצות המחנה. לאחר עבודת מעקב ממושכת, הצליחו השניים לאסוף ידיעות מדוייקות על כמות המשלוחים ושיטות ההשמדה, וכן את כל הפרטים החסויים על המתרחש במחנה. כך עלה בידם ליצור תרשים מדוייק של כל המחנה, ואותו הם העבירו לרחמ"ד בצירוף מידע עדכני על כל התהליך הקבוע אותו עוברים היהודים המגורשים.

רבי חיים מיכאל דוב ווייסמאנדל קרא ליהודים לעשות כל שביכולתם כדי להציל את עצמם מהשמדה. הוא יעץ לברוח להסתתר וכך להמנע מלהגיע לרכבות המשלוחים, שפירושו של דבר היה – מוות בטוח!

אלא שלמרבה הצער הגיע המכתב לכתובת לא נכונה, לראש ה"יודנראט" באונגוואר – הד"ר לאסלוי. ד"ר לאסלוי אמנם נדהם כאשר קרא את המכתב, לנוכח הדברים החמורים המפורטים בו, אולם, למרבה התמהון, הוא החליט שלא לספר על תוכן המכתב לאף אחד ושמר את דבר קיום מחנה ההשמדה באושוויץ בשתיקה גמורה.

נשים וילדים מגיטו טעטש בהגיעם ליעד הסופי.

במקום להעביר לידיעת היהודים את תוכנו של המכתב, הראהו הד״ר לאסלוי, ברוב אווילותו, לראש הגיסטאפו ושאלו מה דעתו על הכתוב בו. הצורר לא נתן לו שום תשובה, אלא השליכו, בו במקום, לתוך מכוניתו והעלה אותו לשיירה שנסעה לאושוויץ. בתום המלחמה, כאשר שיורי קהילת אונגוואר חזרו לעירם, רצו לעשות בו שפטים. רק בנס ניצל הד״ר לאסלוי מידיהם, אולם הוא התוודה על חטאו ואמר כי כל עונש שיענישוהו הוא מקבל עליו, בידעו כי הדבר מגיע לו.

נסתתמו העיניים והלבבות

באותה עת, לאחר חג הפסח תש״ד, כאשר החלו הגרמנים וההונגרים בביצוע גירוש יהודי קארפאטורוס ומארמארוש בסיועם של המנהיגים היהודיים, משתפי הפעולה, אשר העלימו את האמת מיושבי עמק הבכא, עסקו ראשי הישוב הציוני בארץ ישראל בשאלה כיצד לנצל את החורבן והשואה כדי לזכות ברחמנותם של אומות העולם ולקבל, כפיצוי להשמדת חלק מהעם היהודי, מדינה עצמאית ריבונית בארץ ישראל.

מסמרת שיער היא המחשבה, שכאשר אנו, יהודי חבל הקארפאטים ישבנו כלואים, בתנאים חמורים, בתוך מחשכי הגיטאות, מעונים בעינויי תופת, מזי רעב ומתים מצמא, לא רק שלא נעשה שום דבר עבורנו, כאשר ללא ספק אפשר היה להציל, אלא החמור מכל, חשבו המנהיגים הציונים, כיצד לנצל את השמדתנו העתידה לקידום ענייהם.

כאשר הצורר אייכמן ימ״ש, קידם את תכניות ההשמדה השטניות שלו, ומחשש שלא יספיקו להשמיד את יהודי הונגריה לפני שבעלות הברית יכריעו את המלחמה באיזור, הקים עוד ארבעה תנורים חדשים והגדיל את כושר הקליטה של תאי הגאזים, כך שיוכל לחסל תוך זמן קצר ביותר את יהודי קארפאטורוס ומארמארוש, עשתה המנהיגות היהודית כל אשר לאל ידה לבל יפריעו לו במלאכתו.

אילו רק ידעו יהודי קארפאטוטרוס להיכן הם מובלים, אין כל ספק שלא היו נכנעים כשבויי מלחמה לצר הצורר. ״מלאך המוות מה לי הכא מה לי התם״, מה ההבדל אם יובאו היום או בעוד כמה ימים אל כבשני האש? מה ההבדל בין מוות בתאי הגאזים למוות מכדורי רוביהם של אנשי הגיסטאפו הארורים? דבר ברור הוא, כי אילו ידענו על העומד להתרחש, היינו בורחים אל יערות העבות, וכי כמה מרחק היה ביניהם ובין הבית? יתרה מזאת, אפילו אחרי שהוכנסנו אל הגיטאות האפלים, לא היתה בעיה מיוחדת להעלם ממנו.

תנאי המסתור ואפשרויות הבריחה באיזור קארפאטורוס ומארמארוש, לא היו כמו ביתר ערי הונגריה. אנו התגוררנו בין ההרים הגבוהים, בקרבת יערות עד, כרי דשא ועמקים רחבי ידיים. כל יהודי ידע את הדרך לשם, היתה לנו היכרות מצויינת עם הגויים שוכני היערות, ידענו, כי תמורת בצע כסף היו עוזרים לנו. לא היתה כל בעיה להתקיים באותם ימים בשדה. היו אלה חודשי הקיץ, הסביבה כולה הוריקה משדות התבואה, עצי הפרי היו כבר מוכנים למאכל. גם הצבא הרוסי עמד לא הרחק מאתנו, כמה עשרות קילומטרים בלבד, מוכן לפלישה לאזור. אמנם אין להתעלם מהעובדה כי האיזור שרץ באנטישמיים רותנים, מלשינים ונוכלים למיניהם, בהם ודאי היינו נתקלים וחייבים להיאבק בהם, אולם בכל זאת, בתנאי בריחה לא היינו מגיעים למספר אבידות כל כך נורא.

אם כן מה היה חסר לנו? מדוע נמנענו מלעשות כן? פשוט חסרו לנו שליחי הסברה!! הם לא הופיעו למרות שיכלו להופיע. לא באו לקהילתנו ולא לקהילות אחרות שום שליחים שיסבירו לנו לאן אנו מובלים אחרי הכליאה בגיטאות. מדוע לא שלחו לנו עלוני הסברה לכל משפחה ובית אב שיזהירו אותנו מפני תאי הגאזים וכבשני האש? וכי חסרו להם האמצעים לעשות כך? מי שהיה מעוניין בהצלתנו עשה כן, רבי חיים מיכאל דוב ווייסמאנדל שלח מכתבים לגיטו אונגוואר, אבל, ידי ההנהגה היתה בהם לאבדם. כיצד לא הזהירו אותנו מפני השטן המשחית אייכמן וחברו הד״ר מנגלה האשמדאי הגדול ימ״ש וחבר עוזריהם המרצחים? כיצד לא התרו בפנינו כי בשטניותם, מרדימים הנאצים את קרבנותיהם, ומפתים אותם בדברי עורמה עד הגיעם לצלם של להבות העקידה באושוויץ?

אבל איך, לעומת מעשה הנכלים ופשעי השחיתות המרושעים של המנהיגות היהודית והמנהיגות הציונית, ידע רבי חיים מיכאל דוב ווייסמאנדל לזעוק זעקות רמות ומרות במכתביו?

״הצפורים שלכם יזרקו אלפי עלונים ״פלוגבלעטטער״...

״העתונות והראדיו יפרסמו את הנעשה במחנות המוות: אושוויץ, בעלזיץ ומאלקיני...״

״הרבה יהודים יבינו כי ללכת בשירה זהו עוון של יהרג ואל יעבור״...

אוי! כמה היו נשארים אז, הרבה יותר משיירי השיריים מהקדושים היקרים שלנו.

פרק ששה עשר

חורבן עיירת מולדתי

במשך ימי חג הפסח תש״ד, אותם בילינו באימה ופחד ובחרדה גדולה, הצליחו שליחיו של אייכמאן לסיים את מלאכת הקמת הגיטאות, ובינהם גם בעיירה איזא, השוכנת מצפון לעיר חוסט, על דרך המלך חוסט־טארן.

הגיטו הוקם במרכזו של הכפר והיה גדור מסביב. גיטו איזא היה מעין סניף לגיטו הגדול של חוסט, ובו נכלאו יהודי הישובים דלקמן: איסקא, אויבער ואונטער ביסטרא, בערעזיוו, הארינטש, וועלאטין, ליפשא, מיידאן, ניאגובה, פיליפיץ, פודובוביץ׳, קאלאטשין, קאשעלי ועוד שארית הפליטה מיהודי שנים או שלושה כפרים באיזור.

עוד לפני שפירסמו שלטונות הרשע את הגזירה, להתכונן למצעד אל הגיטו, החלו בני קהילת ליפשא להכין לעצמם את כלי הגולה. הם ארזו את החבילות והטמינו את מקצת רכושם הדל במקומות סתר, בדיוק כפי שעשינו לפני שלוש שנים, כאשר הוגלינו, ויצאנו בדרכנו לגאליציה. באותה עת, כאשר עסקנו בהכנות לגירוש הצפוי, התאספו בני הקהילה בבית הכנסת, התפללו וצמו והתחננו בבכי ושפכו את לבם לאביהם שבשמים שישלח את הישועה, ושהשונאים לא יבצעו את זממם.

הלילה האחרון בבית הכנסת

בעוד אנו טרודים בהכנות האחרונות לצאת לדרך, נראו, פתאום, גדודי מלאכי חבלה בדמותם של ז׳נדמרי הגבול ההונגריים, וכשהם רכובים על אופניהם החלו להתפזר בכל הכפרים. שליחי השטן הללו, אצו רצו מהר מהר, כדי לבצע את תכניתו של אייכמאן ימ״ש. לעזרתם גייסו את כל הרשעים והפושעים המקומיים, את הרותנים והאוקראינים שעמדו לימינם בהתלהבות ונאמנות.

ממשרד נוטריון הכפר, יצא מבשר הרעות, כשהתוף על כתפו והוא מכריז על רוע הגזירה, כי כל היהודים חייבים להתרכז תוך מספר שעות בבית המדרש הגדול.

מכאן התחיל נתיב היסורים, פה היה ראשיתו, אשר אחריתו היתה מחנה ההשמדה אושוויץ ואחרים.

בבית הכנסת הגדול ישבנו מכונסים, כמו בליל תשעה באב. זקני תלמידי חכמים, התלחשו, ובעיניים בוהות חיפשו איזשהו רמז על המצב, ציפינו לישועה כי תבוא כהרף עין. נשים צדקניות מלמלו תחינה ובקשה, אולי בדמעותיהן יפתחו לנו את שערי הרחמים.

את הדרך מעיירתנו, ליפשא, אל הגיטו באיזא, עשינו ברגל, בלוויית מספר קטן של ז'נדמרים. את החבילות של כולם ואת הזקנים והתשושים העמיסו על עגלות, וכל קהל עדת ליפשא עשה את המצעד בשורה עורפית על דרך המלך טארן – חוסט, לכוון הגלות והחושך של הגיטו.

בגיטו איזא

כך הגענו אל הגיטו באיזא. המשפחות אוכסנו בבתים ובבקתות של הרותנים העניים, וכן באורוות ובמחסנים במתבנות וגרנות, כל כפר שכן לבדו, וכל משפחה לבדה.

כל הגברים ובני הנוער הוצאו, מידי יום, לעבודה בין הרי חוסט וקאשעלי. שם פגשנו לראשונה, פנים אל פנים את מרצחי הס. ס. העבודה שלנו היתה למיין ולארוז את הפצצות והמוקשים, ולהעבירם משם אל הבונקרים והמחסנים, ולמקומות שבהם התחפר הצבא הגרמני, לשם פתיחת החזית נגד הצבא האדום, אשר עמד לא הרחק משם, מספר קילומטרים ממורדות הרי הקארפאטים.

עד כמה סמכו הגרמנים על תמימותם של שוכני הגיטו ובטחו כי לא יברחו ממנו, תעיד העובדה, כי בכל יום ויום, כאשר הלכנו לעבודה, לא שלחו עמנו משמר כבד בכלל, רק כמה ז'נדמרים בודדים ליוו אותנו. וזאת היתה המציאות, אף אחד מאתנו לא תיכנן להשאר ביער או להסתתר. פשוט לא הערכנו את הסכנה האורבת לנו, לא ידענו על הכבשנים באושוויץ, כל אחד רצה לשוב לחיק משפחתו ולהמתין בצוותא לעתיד – לחורבן.

גזיזת דיוקנא קדישא

אם עד כה החזיקו בני קהילת ליפשא מעמד מול סחף האנטישמיות נגדם, ואף

זרמם הבלתי פוסק של המים העכורים והזדוניים השאיר את קומתם היהודית זקופה, הרי שבהגיע הפקודה לגזוז את הזקן והפיאות, להוריד את צלם האלוקים מעליהם, אזי נשברו כליל. בלב דואב ובנפש רצוצה ישבו הזקנים והניחו לספרים לעשות בזקנם ופיאותיהם כרצונם. הם ישבו ולא הוציאו אף הגה מפיהם, רק עיניהם הביעו בקילוחי הדמעות הרותחות, אשר התגלגלו על זקניהם ופיאותיהם ומשם על האדמה, את רחשי ליבם הכאוב.

בבת אחת נשתנתה דמות דיוקנם של כל האנשים, איש לא הכיר את רעהו, הכל ראו את עצמם מושפלים ומדוכאים עד עפר הארץ. בחוצות הגיטו התהלך באותם ימים סיפור מעשה בשני אחים, אשר הלכו לחפש אחד את השני, אחרי גזיזת זקנם ופיאותיהם. בהולכם בסמטאות הגיטו נפגשו. שאל אחד את השני, ר' יהודי, אולי פגשת את אחי אי שם? הביט הלה בפניו ונענה: מי הוא? כעבור רגע, בטרם יספיק השואל לספר את מי הוא מבקש, התפרץ בבכי וזעקה: אחי היקר! אחי היקר! הלוא אני הוא העומד לנגד עיניך, ואתה אינך מכיר אותי? אוי ואבוי לנו, לאן הגענו לעת זקנה ושיבה.

ההכנות האחרונות למסע

ביום רביעי ב' בסיון תש"ד (1944), הגיעו קציני ס. ס. גבוהים, ופקדו על מחצית מכלואי הגיטו באיזא, להתכונן ליציאה לדרך. היתה זאת השיירה הראשונה שיצאה את שערי הגיטו לעבר אושוויץ. גם משפחתי היתה בין אנשי השיירה הראשונה. אחר הצהריים היינו כבר מוכנים לדרך כשתרמילינו צרורים על שכמנו.

שיירה שמנתה כאלפיים איש התאספה בסמוך לשערי הגיטו, שם שמרו עלינו מספר קטן של ז'נדמרים הונגרים, פשוט, לא היו צריכים משמר יותר גדול, כל אחד ציית להוראות הקלגסים, אף אחד לא העלה על דעתו להעלם. אפילו בשעה זו, בעת שהחלו להוביל אותנו מהגיטו אל המוות, עדיין היתה אפשרות לברוח ולהסתתר עד הלילה, ואז לערוק דרך השדות אל היערות ומשם אל החופש. אולם יהודי הגיטו לא ידעו על העומד להתרחש אתם, ועל כן ישבו כולם בשקט וחיכו לגזר הדין המר.

כאשר היו כולם מוכנים, הובילו את האנשים לתוך חצר כנסיה שרופה באיזא, שם הצטופפו וחיכו למשאיות. מדובר היה כי בו ביום יבואו משאיות מחוסט, אשר יובילו את האנשים אל תחנת הרכבת, אולם המשאיות השתהו, ובינתיים עבר הזמן והשמש שקעה, ואנו נשארנו ללון בחצר הכנסיה.

כל משפחה הסתדרה בחפזון ועשתה הכנות ללינת הלילה. הילדים הקטנים התגלגלו בין העשבים הגדולים, עשבי בר צורבים ודוקרניים אשר גדלו בחורבה. הקור צבט בכל אבר, אבל אף אחד לא הרים את קולו. מן שקט ועצבות שררו, לכל אחד היתה ההרגשה שאנו נפרדים מהקארפאטים, ושזהו הלילה האחרון שאנו נושמים אויר צח ומרענן.

על אוכל ושתיה אף אחד לא חלם, אפילו טיפת מים אי אפשר היה להשיג במקום. למי היה ענין בכמה מאות משפחות מעולפות, אף אחד לא חשב עלינו ולא דאג לנו. אף אם היתה למישהו פרוסת לחם, הרי שלא יכל לאכלה כי היא רק חנקה את גרונותינו היבשים.

הלילה נמשך כמו כל אורך הגלות, בקושי זכינו לראות את עלות השחר. בחוץ שרר ערפל, החושך ששרר עשה רושם כאילו כל הסביבה אבלה על אסוננו ומצטערת על תושביה היהודים אשר עוזבים אותה לעולם ועד. הז׳נדמרים ההונגרים רק הוסיפו על אוירת האבל כאשר פילחו את האפלה והרעישו את החלל בצעקות פראיות ויללות חייתיות בהם הזהירו אותנו לארוז מהר את המטלטלין ולצעוד לכוון העיר חוסט.

בדרך אל תחנת הרכבת בחוסט

כמו לפני ששה שבועות, כן גם עתה, צעדו האנשים ברגליהם, לאורך הכביש המוביל לחוסט. רק את הזקנים והחולים הושיבו בעגלות אשר גייסו הגרמנים מהגויים בשכנעם אותם כי הדבר יועיל ויעזור להפטר מהשכנים היהודים כמה שיותר מהר.

הדרך מאיזא לחוסט כוסתה כולה באנשים. כולם צעדו אל תחנת הרכבת. מלווים שומרים וז׳נדמרים הונגרים. הלכו הזקנים כשמקלם בידם; יהודים בתרמילים על גבם בהם נשאו את שארית רכושם; נשים נשאו תינוקות בזרועם; מלמדים התהלכו כשתלמידיהם, ילדי ישראל בפאותיהם המסולסלות הגולשות על פניהם החיוורות, מתהלכים לצדם; בנות ישראל שהגיעו לפרקן, אשר חלמו כל השנים ועמלו לקראת יום עמידתן מתחת לחופה, הולכות עתה בראש מורד לצד אמותיהן וסבתותיהן; כולם צועדים בלב שבור ודואב, ופניהם שחורות מיסורים וכאבים, כולם צועדים, אולם אינם יודעים להיכן.

ספרנו את הקילומטרים, עברנו עוד אבן בצבע לבן המסמנת מרחק של

מהגיטאות בדרך אל תחנת הרכבת.

קילומטר אחד, עוד אבן ועוד אבן אחת, וגם הנערים ספרו לעצמם את ערימות האבנים שנערמו לצידי הכבישים. כך עבר לו הזמן, ואנו מתקרבים לחוסט. גם אני נמצא בתוך שיירת ההולכים, והנה אני מעיף מבט על הרי ליפשא, אל היערות הגדולים העוטרים את גופם, על הטירה החרבה בחוסט, שנקרא בפינו "שלאס – בארג" ועל כל הסביבה ההולכת ונעלמת מעינינו, עוד מבט וליפשא כבר באופק, ועוד מבט ושוב לא ראינוהו.

השיירה הגיעה לחוסט. עברנו רחוב שנקרא: "איזער גאס", הסתכלנו בסקרנות מהולה בחרדה על הבתים היהודיים שם, אולי עוד נראה בתוכם נפש חיה, אולי כאן עדיין לא ביצעו את הגירוש, אולם עד מהרה מילאה האכזבה את ליבותינו בראותינו כיצד כל הבתים נותרו ריקים. תושביהם אינם נמצאים בהם, הם נשארו שוממים ומיותמים.

ריח של אושוויץ

כבר בהתחלה, כאשר נכנסנו ל"איזער גאס", הרגשנו את ריחו של מחנה אושוויץ. לאורך הרחובות עמדו אנשי הס. ס. אשר חיכו לשיירה שלנו, כדי לקבלה לרשותם מידי הרשעים ההונגרים. בראותנו את מלאכי החבלה הללו, אשר מעשי הרצח המתועבים שלהם ניכרו בידיהם המגועלות בדם ובפניהם החייתיות, הרגשנו כבר היכן אנו נמצאים בעולם. עכשיו כבר אי אפשר היה לברוח, הדבר היה בלתי אפשרי. נפלנו לתוך מלכודת רצינית, אי אפשר כבר לצאת ממנה.

לא הרחק מתחנת הרכבת בחוסט, שכן בית החרושת ללבנים, שהיה שייך לראש קהילת חוסט ר' בנימין דאווידאוויטש. בית החרושת היה מוקף גדר לבנים לאורך שטח עצום, ובתוכו, בחצר, הוכנסו כל השיירות, בטרם נכלאו בקרונות להובלת בהמות, אשר הובילום לעבר אושוויץ.

כאשר הגענו לבית החרושת ללבנים, כבר נמצאו שם חלק מאנשי הגיטו בחוסט והמתינו לתורם לעלות ולהסגר בתוך הקרונות שעמדו מוכנים לנסיעה בתחנת הרכבת. עד לשעה שלוש אחר הצהרים נסינו לשכך את הפחד והאימה שאחזו בנו בטיולים סביב עצמנו. בינתיים הגיעו, אט אט, העגלות שהסיעו את החולים התשושים והזקנים שהתקשו להלך, וגם הזקנים והזקנות אשר התהלכו לאטם ברגליהם, תוך כדי צעקותיהם של הקלגסים הנאצים ודחיפותיהם בכלי נשקם, הגיעו מאוחר יותר.

בעת ששהינו בבית החרושת ללבנים, ערכו אנשי הס. ס. חיפושים בכלי האנשים כדי לסחוט מהם את שארית הרכוש האחרונה שנותרה להם. תחילה נגשו אל העשירים, אנשי חוסט, ודרשו מהם את זהבם, תכשיטיהם, והדולרים שברשותם. הדרישה למסור את הרכוש לוותה במעשי ברוטאליות אכזריים, העשירים הללו הוכו קשות עד זוב דמם. מיד לאחר מיכן החלו מלאכי חבלה אחרים להציק ליתר היהודים, אשר בפניהם היה עוד צלם אלוקים, ומרטו את זקנם ופיאותיהם. לפתע נשמעו קולות ירי, ואנשים אחוזי בהלה החלו לחפש להם מסתור. אולם בבהלה שקמה אי אפשר היה להבחין את מקור הירי.

כך עברו השעות, וכאשר כילו הרשעים את מלאכת הגירוש, וכל השיירות נמצאו כבר כלואות בבית החרושת ללבנים, היתה השעה קרובה לחמש אחרי הצהרים. כל האנשים הצטופפו, כששיניהם נוקשות מפחד, מסביב לחבילותיהם, מוכנים לדרך.

אנשי ס. ס. הגרמנים הארורים והז'נדמרים ההונגרים הסתובבו עוד בשטח, וחיפשו קרבנות להתעולל בהם ולענותם ברגעיהם האחרונים. בין היהודים התפזרו להם בלשים, לחקור ולדרוש את מי עוד אפשר לשדוד ואצל מי עוד אפשר למצוא חפצי ערך.

המסע בקרונות הסגורים

לאחר זמן מה נפתחו שערי בית החרושת, ופקדו עלינו ללכת אל תחנת הרכבת. שורה ארוכה של קרונות להובלת בהמות עמדו במסילה צדדית, והיו ערוכים לקליטת אנשי הגיטו. סביב הקרונות עמדו אנשי משמר של הצבא ההונגרי, הם היו חמושים במכונות יריה, וליוו בעיניהם הפראיות כל אחד מן המגורשים, מכניסתו לרציף ועד עלותו לקרון הרכבת. בין ההונגרים והגרמנים נמצאו גם אוקראינים ארורים אשר עדיין עזרו לעושי המלאכה הבזויה.

באכזריות רבה דחפו את האנשים לתוך הקרונות. אנשי המשמר לא חסו על אף אחד, אפילו ברגעים האחרונים הללו, כאשר העלו בחיפזון את האנשים על הרכבות, עשו את מלאכתם ללא הבחנה והפרידו בין המשפחות. אנשים רבים לא זכו, אפילו בדרכם האחרונה, לנסוע יחד עם בני משפחתם. כך העמיסו את היהודים על הקרונות, וכאשר התמלא הקרון בשבעים נפש, נחתם. כך עמלו הגרמנים להעמיס אותנו ברכבות, עד יום חמישי לפנות ערב.

בקרון היה דוחק עצום, אחד ישב על השני. אם הוצאת את הרגל ממקום מושבה, היה כבר קשה להחזירה. החום בפנים הקרון הלך וגבר, האויר נעשה דחוס. כל הסדקים בקרונות נאטמו כדי שהמובלים לא יוכלו למצוא דרכם אפשרות בריחה. המחנק העיק עד כדי עירפול חושים, הזקנים שכבו מעולפים, הבכיות והצעקות של הילדים בקעו שחקים, שפתותיהם יבשו ונפשם יצאה לטיפת מים.

רק טיפת אויר נכנסה בזרם דק שקלח מחלון קטנטן שסורג בגדר תיל. האויר שנכנס דרך החלון היה אמנם צח, אבל לא היה בו די כדי להקל על המצב, ובנוסף לכך הוא נחסם על ידי האנשים שעמדו ליד החלון כדי לחזות במתרחש בחוץ.

בטרם היציאה לדרך, הוציאו הקלגסים הגרמנים מספר יהודים מן הקרונות, קשרו את עיניהם והריצו אותם מסביב לקרונות. לאחר מיכן נשמעו קולות ירי, עד היום לא ברור בדיוק מה אירע שם. בפנים הרכבות נוצרה מהומה גדולה, מכל הקרונות בקעו קולות יללה ובכי. נשים התעלפו, ילדים זעקו, המבוגרים בכו והלב רעד מפחד ואימה. הסיוט הזה נמשך עד לפנות ערב, ואז נשמעו צפירות הקטר, הרכבת זזה ויצאה את תחומי העיר חוסט.

מיום חמישי ג׳ בסיון תש״ד, לפנות ערב החלה הנסיעה, ונמשכה כל ליל ויום השישי. לאחר יום של עינויים ישבו האנשים שבורים ורצוצים, כאשר הרעב והחום מציקים להם. במשך הלילה פחת החום הגדול, אך במקומו הקור חדר פנימה והיכה בגלים את העצמות היבשות והחליש את כל הגוף. מאחר והיינו שרויים באפלה, לא ידענו לאיזה כוון אנו נוסעים, רק זאת יכולנו להבחין כי הקטר מעשן, נושם ונושף, בולע קילומטרים, ועובר במהירות תחנה אחר תחנה, וכאשר הוא נעמד, היה זה רק לרגעים מספר, כדי לאפשר לרכבות אחרות לעבור לדרכם, מיד לאחר מיכן הוא המשיך אל היעד. לאחר נסיעה בת יממה ומחצה הגענו, בשבת פרשת במדבר בבוקר לעיר קאשוי.

בתחנת הרכבת של קאשוי, התאסף לו המון סלובקי, חלקם עמדו וסתם צחקו מאתנו, היו כאלה גם שהתגרו בנו במעשים אנטישמיים, אולם לא נמצא אף לא אחד שיושיט לנו רק בקבוק מים אחד לתוך הקרון להרוות את הילדים הצמאים. כשהתברר לנו שאנו נמצאים בעיר קאשוי, החלו האנשים קצת להרגע, שוב התנחמו והעלו את הדעה כי, כנראה, אנו מובלים למחנות העבודה בסלובקיה, ולא נשקפת סכנה מיוחדת לחיינו.

בקאשוי מסרו אנשי הז׳נדמריה ההונגרית את השיירה כולה לידי הגרמנים

המסע בקרונות רכבת להובלת בהמות.

הארורים, ומחבלי הס. ס., הללו קיבלו את הפיקוח על השיירה, כאשר הרכבת עברה את ערי סלובקיה. האשלייה הזו, כאילו אנו יוצאים לעבודה, נמשכה זמן לא רב. עד מהרה נראו באופק, ממזרח, עריה המערביות של גאליציה, ואז הבנו כי אנו מובלים לפולין.

במעבה האדמה

מנהרה תת־קרקעית ארוכה חוצה את הגבול בין קאשוי לפרעשאוו. במנהרה זו היתה עוברת מדי יום ביומו רכבת שעשתה את דרכה מפרשבורג למעזשלאבריץ דרך הונגריה. מתכנני תכנית ה"פתרון הסופי" ליהודי קארפאטורוס, מארמארוש, טראנסילוואניה והונגריה, הקלגסים הנאצים ימ"ש, הועידו את המנהרה הסלובקית, למעבר **180** הרכבות העמוסות לעייפה בקרבנותיהם היהודים, בדרכן לאושוויץ.

בשעות לפני־הצהרים של שבת־קודש פרשת במדבר שנת תש"ד, נכנסה הרכבת שיצאה מהגיטו שלנו לתוך המנהרה.

חושך ואפילה השתררו לפתע בקרונות הרכבת הדחוסים. העשן והפיח שנפלטו מן הקטר מילאו את החלל, האויר נעשה מחניק, קשה היה לנשום. בקרון קמה מהומה גדולה, אנשים עייפים שנרדמו מחמת טילטולי הדרך, התעוררו בבהלה, ילדים התפרצו בבכי. הזעקות הרמות שבקעו מפיהם של זקנים וזקנות, נשים ותינוקות פילחו את החשיכה הנוראה. אחוזי אימה וחרדה עמדנו וציפינו לבאות.

רק כאשר הרכבת הגיעה לקצה השני של המנהרה, אור השמש התגלה לעינינו, ואויר צח החל לחדור לקרון, נרגעו הרוחות במקצת, המתח פג קמעא. עד לאותו רגע, לא ידע אף אחד מאתנו על קיומה של המנהרה הזו. וגם לאחר שיצאנו ממעבה האדמה, עדיין לא ידענו היכן בדיוק היא נמצאת ומה מתחולל בה, כשם שלא ידענו באותה עת מה נעשה אתנו, ומה צפוי לנו לאחר מכן.

ברם, במרוצת השנים, בעקבות המשפטים הפומביים שנערכו נגד פושעי המלחמה הגרמניים וההונגריים, התפרסמה המנהרה ברבים, ונודע לעולם הגדול מה עוללו בה ובאמצעותה למאות אלפי יהודי הונגריה, סלובקיה, וחבל ארץ הקארפאטים. התברר גם כי היא יכלה להוות גורם חשוב בהצלת יהודים. באמצעות פיצוץ במנהרה, או חבלה בפסי הרכבת העוברים בה, ניתן היה למנוע, או לעצור, לכל הפחות לפרק זמן ממושך, את תהליך גירושם של יהודים רבים למחנה ההשמדה באושוויץ.

עד היום נותר הדבר בסימן שאלה. עדיין לא ברור כיצד קרה שהפרטיזנים הצ׳כים והרוסים, שלחמו נגד המשטר הגרמני והסלובקי, לא מצאו לנכון לבצע פעולות לחבל במסילות ולשבש את תנועת הרכבות. קשה להבין, מדוע הם לא פוצצו את פתחי המנהרה משני הכיוונים?

גם צבאות בנות־הברית לא יוכלו לרחוץ בנקיון כפיהם. לחילות האויר שלהם לא היתה בעיה מיוחדת להפציץ את הגשרים ואף את המנהרה שדרכה הגענו לאושוויץ, שכן, כידוע, באותה עת שהובילו אותנו ברכבות לאושוויץ, היו מטוסי חיל האויר של ארצות־הברית ובריטניה עסוקים בהפצצה כבדה ומאסיווית על כל האיזור. עדיין לא ניתן מענה לשאלה, מדוע בשעה שהם זרעו הרס וחורבן בכל מקום ובכל פינה לא נגעו בנתיבי גירוש היהודים והשאירו אותם שלמים ?

היה, אמנם, מי שעסק בתיכנון פעולת פיצוץ המנהרה למען הצלת המגורשים היהודים העוברים דרכה בדרך אל המוות. רבי חיים מיכאל דוב ווייסמאנדל, אשר היה היוזם הראשון והראשי לכל נסיונות ההצלה של יהודים, רקם תכנית להפצצת המנהרה. כשם שעסק בהצלת שארית הפליטה של יהדות פולין, באמצעות הברחת הגבולות; כשם שעסק בהצלת יהדות סלובקיה, על־ידי מתן שוחד ושילומים לצוררים הנאצים, ובראשם הקצין ווסליצני ־נציגו המיוחד של הטבח הגדול הצורר אדולף אייכמאן ימ״ש במדינת סלובקיה; וכשם שהקים קשר בין ווסליצני למנהיגי הקהילה החרדית בבודאפשט, כך הכין תכניות פעולה מפורטות לשיבוש מהלכי רכבות־ההשמדה, על־ידי פיצוץ המנהרה.

בספרים ״אלה אזכרה״ ו״ראשי גולת אריאל״, התפרסמו תכניותיו הנועזות של רחמ״ד, להצלת הלקוחים אל המוות. הדברים נכתבו בידי הרחמ״ד עצמו, כפי שהם מובאים להלן:

״כשנוכחתי באדישותו של העולם החיצוני כלפי מצבנו וגורלנו, עיבדתי תכנית אחרת: בקו הרכבת האמור, העובר דרך הקארפאטים, ישנה מנהרה, אשר כפי שהסביר לי מהנדס־מומחה — אילו פוצצוה, היה תיקונה דורש זמן של ארבע שנים, אף העליתי בבירורי, שאפילו אם אדם אחד יכניס לתוך הרכבת מזוודה טעונה חומר־נפץ ובעבור הרכבת דרך המנהרה ילחוץ על כפתור, יוכל לפוצץ את הרכבת יחד עם המנהרה, כן נודע לי שהשמירה על המנהרה הזאת מבוצעת על־ידי שני אנשים השומרים על־פי המנהרה, אחד בקצה הגבול הסלובקי ואחד מעבר לגבול.

״לשם הוצאתה לפועל של המשימה הזאת, הכרוכה בהקרבה עצמית, היה צורך

במתנדב, ואמנם, אחד מבחירי התלמידים של ישיבת נייטרא, הבחור יעקב לוי מפרשבורג, תלמיד־חכם ויריא־שמים, התעורר מיד בעצמו למלא שליחות זו. כאשר המטען להפצצה היה מוכן לפעולה, שקלתי בדעתי, אם לא ללכת בעצמי. אך בינתיים נקראתי ל'מועצת היהודים'. בגלותי לפניהם את התכנית, הזהירוני שביצוע הפיצוץ מצד השטח הסלובקי, עלול לסכן את חיי של כל שארית הפליטה".

לאור הדברים ששמע ב"מועצת היהודים", שקל רחמ"ד את האפשרות לפיצוץ המנהרה מן הצד ההונגרי. לאחר שגיבש תוכנית פעולה, שיגר מכתב סודי למנהיגי יהדות הונגריה שישבו בבודאפשט, ובו הציע לפניהם את תכניות הפעולה לפוצץ את המנהרה מן הצד שלהם. רחמ"ד הבהיר להם כי חבלה מן הצד ההונגרי לא היתה כרוכה בסיכון התושבים היהודים כמו מן הצד הסלובקי, שכן ניתן היה להפיץ ידיעות וליצור רושם שהדבר נעשה בידי הונגרים, מתומכי הממשל שפוטרה, או על ידי לאומניים, ממתנגדי משטר הכיבוש הגרמני.

התכנית, כידוע, לא יצאה אל הפועל. אנשי ה"יודנראט" בבודאפשט לא קבלו את ההצעות להצלת היהודים שהציע רחמ"ד, תחת זאת הם התנהגו בהכנעה גמורה כלפי הצורר אדולף אייכמאן ימ"ש, וצייתו, ללא סייג־כמעט, לפקודת קלגסי הס. ס. למרות שמנהיגים יהודים אלה ידעו את האמת לאמיתה, על אף שתכנית ה"פתרון הסופי" ליהודי הונגריה היתה ידועה להם היטב – העלימו עין מאפשרויות הצלת יהודים מהליכה לטבח, והלכו בעיוורון מוחלט אחר רצונם של המרצחים הגרמנים ימ"ש.

בתחנת קראקוב

בשבת בצהריים, ערב חג השבועות, תש"ד, הגיעה השיירה שלנו לתחנת קראקוב, כאן כבר לא היה לנו כל ספק לאן הגענו, ולאן פנינו מועדות. קארפאטורוס, הונגריה, סלובקיה, כל המדינות הללו עמדו כבר הרחק מאחרינו, עכשיו אנו כבר בגאליציה, המקום, שכל השנים התפללנו וקיווינו כי לשם לא נגיע. המחשבות המטורפות שחלפו במוחני עינו את גופנו התשוש והרועד מפחד ואימה. בחלל הקרון ניסרה, כל העת, השאלה, מה יהיה הלאה? ולאן אנו מובלים עכשיו?

לאנשים, יושבי הקרונות, היתה כבר הרגשה כי משהו פה לא חלק. מעיניהם הרצחניות של אנשי הגיסטאפי וחיילי הס. ס. אשר התהלכו סביב הקרונות פרצו גלי שנאה, תאוות הרצח נראתה בפניהם, הצרחות והקולות החזקים שהשמיעו, הראו

בעליל כי כוונותיהם רעות. יותר ויותר הכירו האנשים, עם עבור הזמן, במצבם הטראגי.

עתה, לאחר שהתחלנו לתפוס מה קורה כאן, כאילו התעוררנו משנתנו. במוחו של כל אחד הציקה המחשבה כיצד מסרנו את עצמנו לידי הרשעים הללו, איך לא נסינו להמלט ממלכודת הנאצים. המחשבות שלא הרפו מאתנו, ריעננו במקצת את זכרוננו, ונזכרנו כיצד נתנו אמון בשמועות שוא ושקר. עכשיו הקשינו על עצמנו עוד יותר חזק, מדוע היינו כה תמימים, איך זה שלא חיפשנו תחבולות כיצד להציל את נפשותינו ואיך נפלנו לידים הנאציות הטמאות והמגואלות בדם קדוש של יהודים.

הרבה זמן לא נותר לנו למחשבה. עם השמע הצפירה, שרק הקטר שריקה גדולה והקרונות גלשו הלאה. כל אחד התישב במקומו הצר, מכווץ ומתבודד במחשבותיו. איש לא מוציא הגה מפיו, אפילו לא שיחה קלה עם רעהו היושב לצידו. עכשיו כבר לא עומדים, כמו בתחילת הנסיעה, לשאוף אויר צח מהחלון הקטן, בקרון שורר שקט של גסיסה, אנשים כאילו חשו בעומד להתרחש, כאילו הרגישו שאלה הם רגעיהם האחרונים.

ובעוד אנו ישובים אחוזי דממה, והנה שוב תחנה, הפעם בפולין. כולם קמים, לחטוף מבט אל התחנה החדשה, ולפני העיניים מתגלה שלט לבן, כתוב באותיות שחורות בכתב גרמני: "א ו י ש ו ו י ץ"...

לוח מעבר הרכבות קרבנות הגיטאות מקארפאטורוס-מארמארוש דרך תחנת הרכבת בקאשוי לאושוויץ, לפי לוח זמנים של מנהל התחנה. היומן נמצא ע"י המשפטן הלא יהודי מיקולאש גאשקא ופורסם אחרי המלחמה.

יום	חודש	תאריך אזרחי	מ ג י ט ו	נפשות
ראשון	כא אייר תש"ד	14 מאי 1944	מונקאטש	3.169
שלישי	כג אייר תש"ד	16 מאי 1944	בערעגסאז	3.818
שלישי	כג אייר תש"ד	16 מאי 1944	מונקאטש	3.629
שלישי	כג אייר תש"ד	16 מאי 1944	סיגעט	3.007
רביעי	כד אייר תש"ד	17 מאי 1944	אונגוואר	3.455
רביעי	כד אייר תש"ד	17 מאי 1944	וואלאווע	3.052
רביעי	כד אייר תש"ד	17 מאי 1944	מונקאטש	3.306
חמישי	כה אייר תש"ד	18 מאי 1944	סיגעט	3.248
חמישי	כה אייר תש"ד	18 מאי 1944	בערעגסאז	3.569

יום	חודש	תאריך אזרחי	מגיטו	נפשות
חמישי	כה אייר תש״ד	18 מאי 1944	מונקאטש	3.025
שישי	כו אייר תש״ד	19 מאי 1944	ווישעווע	3.032
שישי	כו אייר תש״ד	19 מאי 1944	מאטעסאלקא	3.299
שישי	כו אייר תש״ד	19 מאי 1944	מונקאטש	3.222
שבת בחקתי	כז אייר תש״ד	20 מאי 1944	סיגעט	3.104
שבת בחקתי	כז אייר תש״ד	20 מאי 1944	סעליש	3.458
שבת בחקתי	כז אייר תש״ד	20 מאי 1944	מונקאטש	3.026
ראשון	כח אייר תש״ד	21 מאי 1944	ווישעווע	3.013
ראשון	כח אייר תש״ד	21 מאי 1944	מונקאטש	2.861
שני	כט אייר תש״ד	22 מאי 1944	סיגעט	3.490
שני	כט אייר תש״ד	22 מאי 1944	אונגוואר	3.335
שני	כט אייר תש״ד	22 מאי 1944	מאטעסאלקא	3.290
שלישי	א סיון תש״ד	23 מאי 1944	ווישעווע	3.023
שלישי	א סיון תש״ד	23 מאי 1944	מונקאטש	3.269
רביעי	ב סיון תש״ד	24 מאי 1944	בערעגסאז	2.602
רביעי	ב סיון תש״ד	24 מאי 1944	חוסט	3.328
רביעי	ב סיון תש״ד	24 מאי 1944	מונקאטש	3.080
חמישי	ג סיון תש״ד	25 מאי 1944	אונגוואר	3.334
חמישי	ג סיון תש״ד	25 מאי 1944	סלאטפינא	3.317
חמישי	ג סיון תש״ד	25 מאי 1944	ווישעווע	3.006
שישי	ד סיון תש״ד	26 מאי 1944	חוסט	3.249
שבת במדבר	ה סיון תש״ד	27 מאי 1944	סעליש	3.415
שבת במדבר	ה סיון תש״ד	27 מאי 1944	אונגוואר	2.988
ראשון	ו סיון תש״ד	28 מאי 1944	טעטש	2.208
שני	ז סיון תש״ד	29 מאי 1944	בערעגסאז	860
שני	ז סיון תש״ד	29 מאי 1944	מאטעסאלקא	3.299
רביעי	ט סיון תש״ד	31 מאי 1944	אונגוואר	3.056
שישי	יא סיון תש״ד	2 יוני 1944	חוסט	2396
שבת נשא	יב סיון תש״ד	3 יוני 1944	סעליש	2.967
שני	יד סיון תש״ד	5 יוני 1944	מאטעסאלקא	3.100
שלישי	טו סיון תש״ד	6 יוני 1944	חוסט	1.852

פרק שבעה עשר

מחנה ההשמדה אושוויץ – בירקאנוי

סמוך לעיירה המערב גליצאית, אשר נקראה בפי היהודים: "אושפיצין", הוקם מחנה ההשמדה, הגהינום עלי אדמות, "אושוויץ", בו נהרגו על קידוש השם למעלה משני מליון יהודים ממספר מדינות באירופה. מחנה המוות הוקם ונבנה על פי פקודותיו המיוחדות של צורר והקלגס הראשי, הימלר ימ"ש. את הפקודה נתן מיד לאחר שהגרמנים כבשו את פולין.

האסירים הראשונים במחנה אושוויץ, היו קצינים מהצבא הפולני, ומספר קטן של יהודים. הם נכלאו בצריפים אשר נותרו שם עוד מהימים שהצבא האוסטרי חנה שם בזמן מלחמת העולם הראשונה. האסירים הללו נרתמו לעבודת פרך, להקמת מחנה מוות באושוויץ ובירקאנוי, ולהפכו לבית חרושת ענקי למוות ולעינויים סאדיסטיים שעוד לא היו מימות עולם.

השלטון הפנימי האכזרי שהונהג במחנה אושוויץ, עוד מהיום הראשון להקמתו, הכשיר את האוירה לשנים הבאות, אשר נעשה למקום הפשע והרשע, לבסיס נוראי של רציחות ואכזריות שלא נשמעו כמותן מאז קיום האנושות.

כבר בתחילה בחרו הגרמנים את כל הפושעים והמרצחים, חלאת האנושות שמילאה את בתי הסוהר ברחבי גרמניה, כדי לנהל את מחנה אושוויץ. הם היו ראשי הבלוקים ומנהלי העבודה, הקאפוס, והפכו לעבדים נרצעים, אשר הצטיינו בברוטאליות עוד יותר מזו של אדוניהם אנשי הס. ס. והגיסטאפו ימ"ש.

אין פלא, איפוא, כי רק יחידים ובודדים מן האסירים הראשונים באושוויץ נותרו בחיים. אין כל פלא כי בעת ניהול המשפטים נגד פושעי מלחמה גרמניים מאנשי הס. ס. חיפשו ממש כמו בנרות את שרידי האסירים כדי שיספרו ויעידו על שהתרחש שם בעת הקמת מחנה אושוויץ.

בסוף שנת תש"א (1941) הסתיימו העבודות להרחבת מחנה אושוויץ, אשר שכן מעתה עם הכפר "ברזשעזשינקי" שנקרא: "בירקאנוי", אותו ציינו כאושוויץ מספר שתיים. שטחם הכולל של שני המחנות, אושוויץ מס' 1, ואושוויץ מס' 2, הגיע לכ־40

קילומטרים רבועים, ובהם הוכן מקום קליטה לכמאה אלף אסירים. כך הפך אושוויץ, לאחד המחנות הגדולים בכל רחבי אירופה.

בירקאנוי – בית חרושת לרצח

בשלב הראשון, לאחר הקמתו, איכסן מחנה אושוויץ, בעיקר את שבויי המלחמה הרוסיים. הללו הומתו, לרוב, על ידי עינויים ויריות, כעבור זמן מה, ניסו הגרמנים אמצעי חדש להמתה. היה זה גז אשר הרעיל את הנדונים למות, ונקרא: "ציקלון ב". הנסיון הראשון לשימוש בגז נעשה בספטמבר 1941, על כתשע מאות שבויי מלחמה רוסיים. הנסיון הצליח, ואמנם, החל משנת 1942 והלאה הופעל האמצעי הזה, כדי להגשים את תכנית הפתרון הסופי של היהודים; מיד לאחר מיכן החלו בבנית תאי הגאזים וששת כבשני האש.

במשך קרוב לשלוש שנים, מחודש ינואר 1942 ועד לחודש נובמבר 1944, בהפסקות קצרות, עבדו תאי הגאזים וכבשני האש במלוא הקיטור. הצורר אייכמאן ימ"ש, ניהל את העברת שיירות היהודים אל מחנות ההשמדה, וסיפק יום אחרי יום, שבוע אחרי שבוע, רכבות עמוסות ביהודים אשר מצאו את מותם במקום.

לא היתה אף מדינה באירופה הכבושה, על ידי הגרמנים הנאצים ימ"ש, אשר לא סיפקה קרבנות אשר עלו על המוקד באושוויץ. והיה אם קרה, ובמשך כמה ימים לא הופיעו שיירות חדשות של רכבות עמוסות באלפים או רבבות יהודים, או שהרכבות הופנו, מסיבות כלשהן למחנות השמדה אחרים, ערכו הגרמנים סלקציה במחנות הריכוז, ובחרו את החלשים והתשושים והעבירום לתאי המוות באושוויץ.

במחנה אושוויץ מס׳ 2, דהיינו בירקאנוי, התחלקו המחנות, למעשה, לששה אגפים. כל אגף היה גהינום מיוחד בפני עצמו, וכולם היו מגודרים בתיל דוקרני מחושמל אשר נכרכו מסביב לעמודי הביטון. האגפים במחנה היו כדלהלן:

א. מחנה לאסירים לעבודות פרך.

ב. מחנה מעבר לאסירים למחנות ריכוז אחרים.

ג. מחנה למשפחות יהודיות מצ׳כוסלובקיה.

ד. מחנה ריכוז לצוענים.

ה. מחנה לנשים.

ו. בית חולים.

במקום היה גם מחנה ראווה, בו התגוררו משפחות שלמות, והוא נועד להרדים את קרבנות תאי הגאזים. גם אנו חשבנו, באמת ובתמים, כי הביאו אותנו לעבוד במחנה עבודה, ועל הארובות של כבשני האש אמרו, בהצביעם, כי הם בתי חרושת גדולים, שם נעשה את עבודתנו. וכך, אמנם, הצליח מעשה שטן שלהם, וגם אנו הגענו לאושוויץ ובירקאנוי, מרומים ורדומים, ועד לרגע האחרון לא הבחנו במציאות המר׳ה.

בשערי מחנה המוות

הקוים הארוכים של מסילת הברזל נראו לנגד עינינו, וממול שער הכניסה של בירקאנוי. כאשר גלשה הרכבת לתוך שער שעליו התנוסס מגדל שמירה, נמצאנו כלואים בין גדרות ועמודי ביטון בגובה של כ־4 מטרים, כשחוט תיל דוקרני חשמלי מתוח מאחד לשני. מן החלונות ראינו ים של אנשים, הם היו לבושים בתלבושת אחידה, בגדים בפסים כחול לבן. מבטיהם המדוכאים ליוו אותנו כל העת. בקוו אוירי ישר נראו באופק ארבעה כבשני אש ותאי גזים. מן הארובות הגבוהות נפלטו להבות אש עצומות עטופות בתמרות עשן סמיך. ממבט הראשון נדמה היה כי זהו בית חרושת ענקי שבו נעבוד גם אנחנו, כפי שאמרו לנו הארכי מרצחים הגרמנים והוליכו אותנו שולל.

היה זה בשבת פרשת במדבר, ערב חג השבועות שנת תש״ד, בשעה שתים אחר הצהרים, כאשר נעמדה הרכבת במחנה המוות בירקאנוי. בחוץ שרר חום כבד, האויר היה דחוס ומחניק, דרך החלון הקטן חדר פיח מהעשן שפלטו ארובות ״בית החרושת״, לפיח היה ריח של גופות שרופות.

ובעוד אנו בוהים בחלל ותוהים בנעשה אתנו, הנה נפתחת דלת הקרון בסערה עצומה, ומלאכי החבלה, מרצחי אושוויץ, פראי הס. ס. , קפצו פנימה מצויידים באלות, במקלות עבים ובפרגולים של עור. תוך כדי כניסתם פנימה החלו חיות הטרף לצרוח בפראיות: ״לרדת, לרדת״, ולהכות בכלי המשחית שבידם. המחבלים היכו והלמו ללא הבחנה על ראשי האנשים, חיבלו ופצעו את גופם המעונה, בעטו במגפיהם המסומרים בבשר האנשים וקראו בזעקות רמות ורועמות, מקפיאות דם, ופקדו עלינו: ״להשאיר הכל בקרון״ !!!

השער לגיהנום של מטה – הכניסה אל אושוויץ – בירקאנוי

שלט הטעיה בשער הכניסה לאושוויץ־1 ארבייט מאכט פריי
– העבודה משחררת –

גזילות, שוד וביזה

באושוויץ היו 35 מחסני ענק, שבהם אוחסן הרכוש הרב והמגוון שנגזל מהיהודים הבאים למחנה. השודדים הגרמנים ימ״ש, היו גם רוצחי היהודים וגם יורשיהם. כל חפץ וכל פריט ששדדו מהחבילות שהותירו אחריהם הבאים למחנה המוות ולמחנות הריכוז, מוין לחוד ונרשם בכרטסת מיוחדת בדייקנות גרמנית אופיינית. לראשונה חיפשו זהב וכסף, יהלומים ופרוות יקרות, והשתמשו במכונת רנטגן מיוחדת למטרה זו. כל החפצים שנתפסו שם נשלחו לגרמניה, שם העבירו את הכספים לבנק של הרייך, ואילו את חפצי הערך חילקו מתנות למשפחות הס. ס. בתור שלל מלחמה.

אחרי שהקרונות התרוקנו מאנשי השיירה, עלו לקרון אסירי ״קאנאדא קאמאנדא״, עליהם הוטלה המלאכה לרכז את כל החבילות, לאסוף מהם את המטלטלין, ולהעמיד אותם על משאיות שיובילום משם למחסני מיון.

ליד הרכבת, לאורך הפסים, עמדו אסירים מן ה״זאנדער קאמאנדא״ וזירזו את הזקנים, הגברים, הנשים והטף לצאת מהקרונות. מי שהשתהה בקרון זורז על ידי אנשי הס. ס. באלות ובמקלות. האסירים הוותיקים מ״קאנאדא קאמאנדא״ ומ״זאנדער קאמאנדא״ עברו בין השורות ולחשו באזני המובאים ברכבות שהחלו להסתדר בתורים ארוכים: הצהירו שאתם בריאים, למבוגרים לחשו: אמרו שגילכם פחות מחמישים, ולצעירים אמרו: תגידו שהנכם למעלה מגיל ארבע עשרה.

מחמת המהירות שבה נזרקנו מהקרון והדחיפות שהחלו, כתוצאה מן הבהלה הגדולה, נוצרה עירבוביה גדולה, והמשפחות התפזרו והחלו לאבד אחד את השני. לא היה לנו זמן אפילו להפרד מההורים ולהורים לא היה זמן להפרד מהילדים, ועוד בטרם התאוששנו מן הפירוד והבאלגאן, כבר נצטווינו להסתדר בחמישיות. חיות הטרף לא הרפו מאתנו הכו והלמו בנו על ימין ועל שמאל, לא היתה לנו, איפוא, ברירה אחרת אלא לציית לפקודה, וכך נעמדנו מוכי הלם ולא הספקנו כלל אפילו לחפש את קרובינו.

הנידונים לימין או לשמאל

לאחר שהסתדרנו בקבוצות קטנות בנות חמשה בני אדם, הופיעו אסירים עובדי

ה"זאנדער קאמאנדא", והאיצו בשיירה להתקדם במהירות, כשהם מזרזים את העייפים במכות ממקלות שהיו בידיהם, לקראת אותו קצין ס. ס. גבה קומה בעל חזות פנים אלגנטית, שעמד ברגליים פשוקות, וגזר את גזר דינו הברוטאלי על כל אחד ואחד מהיהודים שבאו למחנה אושוויץ. בתום המלחמה נודע לנו כי האדם הזה שעמד עמידה שתלטנית, כשידיו עטויות כסיות לבנות, ופקד על הבאים ברמיזה באצבע: "ימינה" או "שמאלה", היה הדוקטור מנגלה ימש"ו.

את הזקנים והזקנות, נשים וילדים, וכן אנשים, נערים ונערות חולים ותשושים, שלח לצד שמאל, דהיינו: לקדש שם שמים בכבשני האש. ואילו את הגברים בעלי כושר עבודה, וכן בחורים צעירים, נשים צעירות ובנות נשלחו לצד ימין, לכוון מחנות הריכוז, לשם העסקתם בעבודות פרך. בזה נידונו הצעירים ובעלי הכוח, למעשה, למוות איטי. אם היה מי שרצה להצטרף אל הנשים, הילדים והזקנים, הוא הורשה לעשות כן. כך קרה, שנערות צעירות, נשים נשואות ללא ילדים ואפילו בחורים, נשאו את אחד הילדים של האחות או של השכנה והלכו עם השיירה לצד שמאל.

מלאכת ההסוואה של מרצחי הס. ס. נמשכה ממש עד לרגע האחרון, כאשר היו היהודים כבר בצל העקידה עצמה. במקום המיון נמצאו מכוניות של הצלב האדום הגרמני, כדי להשלות את הקרבנות, כאילו החולים והתשושים זוכים כאן לטיפול רפואי. הגרמנים רצו לגמור את מלאכתם בשקט, הם חששו מפני התפרצויות אלימות של המיואשים ברגע האחרון, והוליכו שולל את קרבנותיהם עד תאי הגאזים, ממש.

אמנם, מרישומי המחתרת באושוויץ, נודע על מספר התפרצויות של אנשי קארפאטורוס אשר, ברגע האחרון, תפסו לאן נקלעו ולהיכן הם מובלים. הם הסתתרו בין ערימות של עצים ובורות שנכרו ליד הכבשנים, אולם כולם נתפסו ונהרגו בו במקום.

התייצבותי לפני הארכי רוצח

כאשר הגענו לבירקאנוי, הייתי נער בגיל שש עשרה וחצי. אחי הצעיר הב' יוסף יעקב היה בגיל ארבע עשרה וחצי. אבי ר' אברהם צבי היה בגיל ארבעים וארבע. כאשר הגיע תורנו לעמוד בפני ד"ר מנגלי ימ"ש לפסיקת דיננו, לא איבדתי את עשתונותי, וזכרתי היטב מה שלחשו ויעצו לי האסירים הותיקים אנשי ה"זאנדער קאמאנדא", וכך כאשר הגענו אל וועדת המרצחים, צעדתי אני בראש.

שליחי הארור ד״ר מנגלה ימ״ש, בתחילת מיון קרבנותיהם.

הארור ד״ר מנגלה ימ״ש, גזר על כל אחד את גזר דינו הברוטאלי
ברמיזה באצבעו ״ימינה״ או ״שמאלה״.

ניגשתי אל הארור דוקטור מנגלה ימ"ש, והוא שאל אותי בן כמה אני? נעמדתי על בהונות אצבעותי ועניתי לו שאני בן שמונה עשרה שנה, אחי בן שבע עשרה שנה ואבי בן ארבעים. כמו כן הוספתי ואמרתי לו כי אנו בני כפר, אנשי עבודה ומוכשרים לכל סוגי עבודות אשר יטילו עלינו. תוך שניה הוציא האכזר את פסק דינו, ברמז, כרגיל. בסמנו באצבעו פקד עלינו להצטרף לשיירת האנשים המיועדים ללכת אל מחנה בירקאנוי.

בני משפחתי, אמי מרת גיצא, אחותי הקטנה שרה פייגא, אחי הילד משה, זקני ר' יהודה וזקנתי מרת פריידא מאשקאוויטש, דודי ודודות ובני משפחותיהם, כולם נשלחו לצד שמאל. וביום שבו באנו, שבת, ערב חג השבועות תש"ד, מסרו את נפשם על קידוש השם, יחד עם בני חוסט, ליפשא, ועוד קהילות מן הגליל. יחד עם רבנים, דיינים, חכמים, סופרים, תלמידי חכמים, ישרים ותמימי דרך, עלתה נשמתם בלהבות אש לשמי מרום, הי"ד!

בדרך אל כבלי השבי

מספר אסירי המחנה פקדו עלינו לזוז וללכת אחריהם. בכל המקומות בדרכינו ראינו רק מחנות הסגר, גדרי תיל דוקרני ומחושמל אשר סובב אותנו מכל הצדדים. המסע לאורך גדרות התיל הללו נמשך לאורך של שש עשרה קילומטרים, בדרך פגשנו במגדלי שמירה גבוהים, עליהם עמדו שומרי הס. ס. ומכונות יריה בידם אשר היו מכוונות אלינו לבל נברח. אולם מי הוא זה אשר העלה על דעתו אפשרות כזאת, לברוח? איך אפשר?

האנשים צעדו בסך בצייתנות, מבלי לדעת על המתרחש עמהם. לאחר השעה שלוש אחר הצהרים, הכניסו חיילי הס. ס. את השיירה שלנו לצריף, שם דחסו אותנו כמו דגים מלוחים בחבית. הם פקדו עלינו להתפשט, ולהשאיר שם את כל הבגדים, פרט לנעלים וחגורה, אשר הותר לנו לקחתם. קצין ס. ס. בדרגה גבוהה דיבר בפני הנוכחים, ופקד על כולנו לתת את הכסף והזהב שהטמנו. אם ימצא על גופו של מישהו זהב או יהלומים, אחת דתו ליהרג ביריה במקום, הזהיר אותנו הקצין.

מתוך חשש לגורלנו, השלכנו מיד את הכל מעלינו, וכל אנשי השיירה עמדו עירומים כביום היוולדם. המחשבה שעברה באותה עת במוחותינו היתה, כי כעת כולנו שוים, אחד העשיר ואחד העני, כולם נמצאים במעמד אחד, כולנו הושלכנו לגוב האריות כשחיינו תלויים לנו מנגד, לא לעשיר יועיל עושרו ולא לעני יזיק עוניו.

"בן אדם"! המושג היפה הזה נעלם מתחושתנו מאותה עת, עכשיו הנך אסיר בבית עבדים הגרוע שבגרועים שבכל רחבי העולם. המלה "שקט" או "מנוחה" אינה קיימת יותר, לא בצריף ולא בשטח המחנה, לא ביום ולא בלילה. כל לילה ולילה מלווה בחרדות ובהלות. וכאשר אתה מתעורר בבוקר, לא משום שסיימת את שנתך שכה היית זקוק לה כדי להתאושש מן העייפות הרבה שהחלישה את כל גופך, אלא, פשוט, משום שמחבלים בדמויות שונות קמו לפניך, והם מפגינים חוצפה ורשעות, כאילו כל העולם לא נברא אלא בשבילם.

אל חצר הצריף הגיעה המספרים "שער קאמאנדא". יצאנו מהבנין ונעמדנו בשורה. המטרה הפעם: להסתפר ולגלח מגופינו את כל השיער. הספרים עמדו וגילחו, והשערות נארזו בשקים ונשלחו משם לגרמניה, לבתי חרושת לחבלים, ליצור מזרונים ולתעשיית מברשות. הכל היה סחורה באושוויץ, מהכל עשו אנשי הס. ס. כסף.

מקלחות עם ריח גז

לאחר שסיימו הספרים הגרמנים את מלאכת הגילוח, העמידו אותנו קבוצות קבוצות, חמשה אנשים בכל קבוצה, וכך הלכנו אל "המקלחות" "באד־רום". הדרך שעברנו היתה סואנת, התנועה בה היתה עירנית במיוחד, אסירים מהמחנה רצו ממקום למקום, אחרים נשאו משאות כבדים, שיירות חדשות הגיעו אחרינו, ובאויר נשמעו צעקות מחרישות אזניים. היו אלה צעקותיהם של מרצחי הס. ס. הגרמנים ושל ה"קאפויס", הנוגשים שהעמידו הגרמנים מן האסירים, אשר תפקידם היה לטפל באסירים החדשים והירוקים.

בכניסה לחדרי הרחצה קבל כל אחד מאתנו חתיכת סבון ועליה חקוקות אותיות ר. י. ף., אף אחד לא ידע מה פירושן של אותיות אלו, ואם מישהו היה מגלה את האמת הכתובה בה, אף אחד לא היה מאמין לדבריו. אולם מאוחר יותר התברר לנו הסוד המר, כי הסבון הזה נעשה משומנים של אותם קדושים שמסרו את נפשם על קידוש השם.

חדר הרחצה היה מאוד נקי. ספסלים יפים היו ערוכים בו, וכל השיכלולים המודרניים האחרים קישטו את החדר, כדי לסנוור את העיניים. כשהיינו בתוך המקלחות וחיכנו כי יפתחו לנו את ברזי המים, הרגשנו פתאום ריח רע של גז, אשר צרב את עינינו והחל לחנוק את גרונותינו, אולם עד מהרה התחיל זרם של מים לזרום, והאנשים נשמו לרווחה.

הגז שנותר בצנורות המים היה, כנראה, שארית של גז, בו השתמשו המרצחים להרוג את השיירה של האנשים שעברה כאן לפנינו. באותו זמן ניספו, יום יום, עד עשרת אלפים מיהודי קארפאטורוס, מארמארוש, הונגריה וטראנסילוואניה. המרצחים הגרמנים השתמשו גם בתאי המקלחות הללו כדי לזרז את מלאכת הרצח שלהם.

אחרי שהמקלחת נגמרה ויצאנו מחדר הרחצה, הביאו אותנו למחסן הלבשה "באקליידונגס קאמער", ושם חילקו לכל אחד מאתנו "בגדי אסיר", "העפטלינג קליידער", שכללו חולצה מעיל וזוג מכנסיים מבד פסים בצבע כחול לבן, כובע עגול ונעליים מבד עם סוליות עץ.

ליל שבועות בצל להבות העקידה

כאשר לבשו האנשים את בגדי האסירים, נשתנו פניהם וקבלו חזות של פני עבד. הצלם האנושי סר מהם, אף אחד לא הכיר את השני, בנים חיפשו את אבותיהם, ואבות חיפשו אחר בניהם הנותרים. מין צחוק מריר נסוך על פניהם, דמעות חמות נטפו על הלחיים.

השיירה הגדולה של בני חוסט והגלילות צעדה הלאה. שורות ארוכות של אנשים בלבוש אסירים צועדים ברחובות בירקאנוי, לא בוכים, לא זועקים, המילים נעתקו מפיהם, אין להם בני שיחה, הכל שקט ודומם, אילם ועצוב.

בדרכנו עברנו ליד כבשני האש. ראינו לשונות של אש בוקעים מן הארובות, מלווים בתמרות עשן שפרצו החוצה. סמוך לכבשנים עמדו הרבה נשים וילדים קטנים, אשר עמדו ליד תאי הגזים והמתינו לתורם . . ., קלגסי הס. ס. ועוזריהם הרשעים האיצו בנו לרוץ מהר בשטח זה, כדי שנראה מה שפחות מה הולך כאן.

הגענו אל הצריף שהיה אמור להיות בית המגורים שלנו, ובו היו כבר מוכנות מיטות קרשים, אצטבאות בשלוש קומות. ליד הצריף הגדול והריק חיכו לנו ראשי ה"בלוק" אשר כיבדו אותנו, עם בואנו, בכל הקללות שבעולם ובמכות נמרצות. בצריף פגשנו אסירים יהודים ותיקים באושוויץ, אשר עוד זרו מלח על פצעינו, בצעקם לעברינו: "חמורים הונגרים", עכשיו אתם באים? איך נתתם לעצמכם להיות מובאים לכאן בשנת 1944, כאשר הסוף של הרייך הגרמני כה קרוב?!

האנשים שראשם היה מבולבל לגמרי מכל ההתרחשויות הבלתי צפויות, יצאו

כמעט מדעתם מהמכות והמהומות שאירעו בצריף. כל הלילה לא נתנו לצאת מהצריף, כדי לא להבחין במתרחש בסביבה בשארית בני המשפחה.

כך בילינו את ליל חג השבועות תש״ד, ואפילו שהיינו שבורים ורצוצים, אף אחד לא עצם עין. על אוכל אף אחד לא חשב, מי צריך את זה? לא רצינו אפילו לשתות, רק המחשבות בילבלו אותנו כל העת, האנשים איבדו לגמרי את עשתונותיהם, מבלי לדעת איזה יום הוא היום בעולם.

ובעת ההיא, כאשר אנו ישבנו אחוזי בלהות כמו בכלוב ולא ידענו מה שנעשה אתנו, מסרו אלפי בני השיירה שלנו, את נפשם על קידוש השם. רבנים וגאונים, צדיקים וחסידים, ראשי ישיבות ודיינים, אנשים, נשים וטף, בחורי ישיבות וילדים קטנים, כולם נפחו את נשמותיהם בתאי הגזים שהיו בשכנותנו. נשמותיהם הזכות והטהורות פרחו ועלו בלהבות האש, על קדושת השם, השמיימה, לגן עדן.

השם יקום דמם!!!

פרק שמונה עשר

תפילת חג השבועות על מגרש בירקאנוי

לאחר שכל הלילה ציפינו לבוקר, לא האמנו כי זכינו לאורו ביום ראשון א׳ דחג השבועות. והנה, רק השמש זרחה וראש הבלוק פתח את הדלתות וציווה עלינו לצאת החוצה. לאחר שיצאנו העמידו אותנו קבוצות קבוצות, וכך השאירו אותנו עומדים במשך מספר שעות עד שהשמש החלה להכות על הראש החלש, בלא שנדע מה רוצים מאתנו, לא היה גם את מי לשאול.

מזמן לזמן עברו אנשי הס. ס. בין השורות והוציאו מהם את בני הנוער, אשר הצליחו להתחמק אתמול מידיו של המרצח מנגלה ימ״ש ונשארו בחיים עם אביהם ואחיהם הבוגרים. הנערים הללו נלקחו והועברו לבלוק נפרד. כמו כן בחרו, אנשי הס. ס. באנשי מקצוע, והבטיחו לשלחם לעבודה במקצועם. האנשים שהוציאו משם לא נראו יותר.

תוך כדי עמידה על המגרש שלפני הבלוק, נזכרו, פתאום, כי היום חג מתן תורה, וכי צריך להתפלל. האנשים החלו למלמל את תפילת שחרית ותפילת החג, כל אחד התפלל עד כמה שזכר בעל פה, וכל זמן התפילה הילכו אנשי הס. ס. אימים על המתפללים, צעקו, הרעישו והטילו פחד בפרצופי הפרא שלהם.

העמידה המתמשכת במגרש הלאתה אותנו, לא היה לנו כבר כוח לעמידת האין סוף הזו. החלשים והנערים כבר התיאשו, והתישבו בתוך השורות, אולם כאשר התקרבו אנשי הס. ס. הזדרזו לעמוד, כדי שלא לתת בידם עילה להתעלל בהם. בצהרים הסתדרנו בשורה אחת והובאנו למין צריף שצורתו דמתה למוסך רכב ענק.

חקיקת מספרים בזרוע שמאל

כל אסיר במחנה בירקאנוי־אושוויץ היה מסומן במספר מיוחד. המספרים נחקקו בכתובת־קעקע באמצעות מחט, על הזרוע השמאלית. מספר זה, כידוע, נשאר חקוק על היד לעולם. לאנשי השיירות שהגיעו מקארפאטורוס־מארמארוש ויותר מאוחר מהונגריה הוסיפו לצד המספר את האות A.

ביום הראשון, א׳ דשבועות שנת תש״ד, בשעות הצהרים, הגיע התור של שארית קהילת ליפשא וחוסט לקבלת המספרים. עד לאותו יום כבר חוקקו 7000־8000 מספרים לאסירי קארפאטורוס־מארמארוש. אבי מוהר״ר אברהם צבי רוזמאן ז״ל הי״ד קיבל את המספר A־8113. אחי הצעיר, הבחור יוסף יעקב ז״ל הי״ד קיבל את המספר A־8115. ואני קיבלתי את המספר A־8114.

המספר הופיע, מלבד החקיקה על הזרוע השמאלית, גם ברישום על חתיכת בד שנתפרה בצידו השמאלי של המעיל ועל המכנס השמאלי. ליד המספר היה מודפס מגן דוד, לסימן כי האסיר הוא מזרע ישראל. מחצית המשולש של המגן דוד היה בצבע אדום ומחציתו השנית בצבע צהוב.

אסירים מאומות העולם נרשמו בסימנים אחרים. אלה שנשאו משולש בצבע שחור או כתום, היה זה סימן כי הם הורשעו בתור רוצחים, גזלנים ופושעים. קרן משולש בצבע ירוק היה סימן היכר לאסיר פוליטי, ואילו משולש בצבע אדום היה סימן כי האסיר הזה הוא אזרח רוסי או פולני.

בימים כתיקונם, אם היו דוקרים מישהו במחט בבשרו החי וחוקקים בו את המספר, היתה לו הרגשת כאב עצום, אבל אנחנו כבר לא חשנו בשום כאב, היינו המומים ונפחדים, ניטלו מאתנו כמה חושים המביאים לתחושות של כאבים.

כך חתמו הגרמנים את השיירה שלנו לעבדים. כל העת שהיינו בידי הגרמנים איבדנו משהו, אבדנו את ההורים, את הסבים והסבות, את האחים והאחיות, את הנשים והילדים ואת הפרצוף האנושי שלנו. אולם עכשיו נטלו מאתנו את השם שלנו, מעכשיו הפכנו למספר, זה מה שנשאר בידינו מכל מה שהיינו. מהיום והלאה לא יקראו אותנו יותר בשמנו הפרטי ולא בשם המשפחה, אלא במספר שעלינו. יותר איננו בני אדם, אלא רק מספר של אסיר במחנה ריכוז.

ההטעיה השפלה: ״העבודה משחררת״

לאחר שהגרמנים סיימו את מלאכת חלוקת המספרים ורשמו את הפרטים האישיים של כל אחד ואחד מהאסירים, העמידו אותנו שוב בשורה של חמישיות, ופקדו עלינו לצעוד הלאה. מלאכי החבלה של הס. ס. צצו ועלו בזה אחר זה כמו מן האדמה והקיפו אותנו כשהן נושאים מכונות יריה על כתפיהם, ודוחפים אותנו ומאיצים בנו ללכת: ״אויף גיין . . . אויף גיין . . . ״ בדרך הבחנו במחנות ריכוז

צעדת הנדונים לשמאל.

בצל כבשוני האש בבירקאנוי־אושוויץ.

ענקיים שבתוכם נכלאו אלפי אסירים. צריפי המחנה היו מוקפים גדרות תיל לאורך קילומטרים אחדים. זה היה נוף הדרך שלנו, עד שנמצאנו עומדים ליד השער של מחנה "אושוויץ מספר 1"

כאשר נכנסנו לשער המחנה, ראינו על השער שלט ענק כתוב באותיות גדולות: "ארבייט מאכט פריי" דהיינו: העבודה משחררת . . . בראותנו את השלט חשבנו בלבנו אולי . . . שמא . . . בכל זאת זה נכון . . . הצלה פורתא . . . אולי בזכות שנהיה עבדים טובים יתנו לנו את החיים בתור מתנה, אולי זה נכון שאנו נשארים לעבוד כאן ועוד נוכל להפגש פעם עם שארית משפחותינו.

אנו צועדים במחנה באיטיות, עכשיו כבר לא רודפים אותנו אנשי הס. ס., הם עזבו אותנו לנפשנו. את מקומם בשמירה ופיקוד עלינו תפסו ה"קאפוים", כאן במחנה אושוויץ הם כבר לא חוששים שנברח להם. אנו מביטים בהשתאות על הכל ולא יכולים לתפוס באיזה עולם אנו נמצאים, האם במחנה העבודה יהיו תנאים אנושיים ויתייחסו אלינו כאל בני אדם, או שמא המרצחים ממשיכים לסנוור את עינינו כמו שעשו עד כה.

לאחר מכן הובילו אותנו אל בית המרחץ "באדע בלוק", בחוץ להטה השמש, והשפתיים יבשו מצמאון, אפילו טיפת מים לא יכולנו להשיג עד כה. מנינו את הרגעים שנותרו לנו עד לכניסתנו למקלחות, קיוינו ששם נוכל להחיות את נפשנו משתיית מי המקלחת.

אולם עד מהרה נוכחנו לדעת כי שמחתנו ותקותנו היו לשוא. מי המקלחות באושוויץ ובבירקאנוי לא היו ראויים לשתיה אפילו לבהמות. מחנות אושוויץ הוקמו בכוונה תחילה במקום שמקורות המים היו גרועים ביותר. האדמה היתה תמיד לחה, והמים שם היו מרים ומסריחים עד שאפילו לשטוף את הפה אי אפשר היה מהמים הללו.

דוקא משום כך, דוקא משום שתנאי הקיום הטבעיים באיזור היו קשים יותר מבמקומות אחרים, בחרו בו הגרמנים הנאצים לבצע את תכניותיהם הברבריות. הרבה מחלות נפוצו משם, ובמיוחד בחודשי הסתיו כאשר היו דורכים על האדמה הרטובה, וחופרים תעלות עמוקות, בורות ושוחות. באותה עת נספו אלפי אסירים יהודים ולא יהודים במחנות אושוויץ מיסורים וממחלות מדבקות.

אולם למרות שהמים האלו לא היו ראויים בכלל לשתיה, מיד עם כניסתנו

לצריף הרחצה הסתערנו בריצה אל החביות מלאות המים הסרוחים ובלענו אותם ללא הפסק. הפה נעשה מסריח, היה לנו רע ומר, אבל אף אחד לא פסק מלשתות, כולם המשיכו לגמוע את המים כדי להרוות את הצמאון הנורא.

אחרי שסיימנו את המקלחות, חילקו מחדש את בגדי האסירים. שוב נתנו לנו חליפה מפוספסת בצבעים כחול לבן, נעלי בד בעלי סוליות עץ, חולצה וכובע עגול. הכל נעשה במהירות, התלבשנו בחפזון ורצנו במהירות אל תוך הצריף כדי ללון בו את לינת הלילה. על אוכל אף אחד לא חשב. כל אחד עלה על דרגש העץ ונשכב על הקרשים עייף וייגע לתפוס מעט תנוחה.

אשליית ״אושוויץ מספר 1״

אושוויץ מספר 1, היה מחנה שנבנה בתכנון מיוחד. הוא שימש כחלון ראוה בפני העולם החיצון. היו בו כבישים יפים ומרוצפים אשר התארכו לכל אורך המחנה ורוחבו. הצריפים היו בני שתי קומות והם נבנו מלבנים אדומות יפות. היה זה נראה כמין בית הבראה, מסביב לצריפים נשתלו שתילי עצים יפים, בצדדים גדלו פרחים וברקע ריצד צבעו הירוק של הדשא.

הנקיון במחנה ביצבץ מכל פינה. אסירי המחנה הוחזקו שם בתנאים טובים יותר משאר המחנות. בגדיהם היו חדישים ונקיים. תושבי המחנה עבדו בעבודות משרדיות במשרדי המחנה ובעבודות קלות אחרות. הכל היה מתוכנן שם כדי לסנוור את עיניו של המבקר, כדי שיאמין כי אכן ״ארבייט מאכט פריי״, שהעבודה משחררת.

לעיתים קרובות איפשרו אנשי הס. ס. לאנשי הצלב האדום הבינלאומי וכן לכתבי חוץ לבוא ולבקר במחנה. הם הראו להם את מחנה אושוויץ, ואת האסירים העסוקים בו בעבודות קלות, את ראשי הבלוקים המגוהצים והמסודרים. הגרמנים רצו להוכיח כי השטן הגרמני לא כל כך שחור כפי שמציירים אותו, וכי אין לאסירי מחנה אושוויץ על מה להתאונן.

על פי רוב לא התלוננו אסירי המחנה בפני הוועדות השונות ואנשי הצלב האדום שביקרו במחנה, הם פשוט פחדו מפני הגרמנים, וגם לא האמינו כי בכוחם להושיעם מידי הצר המתוחכם. אבל לעיתים רחוקות, נמצאו אנשים בעלי תעוזה אשר מסרו את נפשם מנגד וסיפרו למבקרים את האמת לאמתה. הם ביקשו מהם לספר לעולם החופשי על הגהינום הנקרא אושוויץ. מובן מאליו כי בעלי ההעזה הללו שילמו תמורת העזתם בחייהם, אנשי הס. ס. ביערו אותם מן העולם ביסורים קשים ומרים.

רק מאוחר יותר נודעה אמיתת פירושה של המילה אושוויץ. האמת על מחנה אושוויץ, שהיה הגהינום הגדול ביותר עלי אדמות, נחשפה רק לאחר שהאיזור נכבש על ידי בנות הברית. כמה שיכתבו ויתארו את מה שהתרחש שם, וכל הציורים שינסו לצייר על אושוויץ, עדיין יהיו רחוקים מלהעביר תמונה, לאלה שלא ראו את המחנה בעיניהם. אחד מיני אלף מן התופת שהשתוללה שם אינה בת מושג כלל לדורות הבאים. באושוויץ הקיזו מאנשים את דם התמצית, ותוך מספר שבועות עשו מהם "מוזילמענער", שלדים יבשים שכל צורה אנושית הוסרה מהם. כל אסירי המחנה נעשו הפקר לחיות טרף סאדיסטיות, אשר כל רגע חיו בפחד שמא ילכדו בעת המיון וישלחו אל תאי הגזים.

את המיונים הללו עשו אנשי הס. ס. , בהנאה מרובה, לעיתים קרובות מאוד. על מגרש המסדר נערך מפקד, אליו הגיעו הרופאים הנאצים. כל אחד עבר בפניהם ערום, ומלאכי החבלה הלבושים במעילים הלבנים דנו, באצבע אחת רומזת, את בני האדם לחיים או למות. אם הצביעו לצד לימין, היה זה רמז כי בינתיים האסיר נשאר בחיים, אם הצביע המרצח לכיון שמאל, אזי ידע הנדון כי פסק הדין שלו הוא להשלח אל כבשני האש.

בית הסוהר בלוק 11

בבלוק מס' 11 שכן בית הסוהר של מחנה אושוויץ. חצר הבלוק היה מגודרת בגדר לבנים גבוהה, כדי שלא יוכלו העוברים ושבים לראות את מעשי המרצחים. ליד הקיר של בלוק מס' 11 נורו למוות אלפים ואולי רבבות קרבנות חפים מפשע, האדמה שם היתה רויה מהדם שנשפך עליה. בחצר בלוק מס' 11 נבנו מרתפי עינויים רבים, שם עונו הקרבנות עינויי תופת אכזריים ביותר.

בבלוק מס' 11 ומרתפיו היכו נוגשי הס. ס. את האסירים מכות רצח. אחד העונשים הקלים שם היה הכאת האסיר בעשרים וחמש מלקות מאלות גומי. הסאדיזם של הנאצים לא ידע מעצורים, כל מיני מעשים אשר מזכירים את חשכת ימי הביניים ומוקדי האיקוויזיציה הידועים לשימצה, עשו גם הם, שפכו מים לתוך האזנים, עקרו צפרנים מהאצבעות ושברו שיניים באכזריות רבה. אחד מהמעשים הנוראים ביותר שהיו עושים שם היה כליאת אדם והעמדתו בבונקר צר שנקרא: "שטראפע בונקערס", שם שהה האסיר עד שנחנק מחוסר אויר לנשימה. כלבים רעים התגרו באסירים ונשכום, עד כי לעיתים תלשו מקרבנותיהם חתיכות בשר חי.

ביום ובלילה, בשעות העבודה ולאחריהן, לא היה רגע של מנוחה, כל העת היכו

הנאצים ללא רחם בגוף הערום והצנום. חיי האסירים היו מופקרים לחסדיהם של המרצחים אשר יכלו לעשות בהם כרצונם ושפכו את דמם לעיני השמש. האדם לא היה שוה שם כלום, שום ערך לא היה לחייו.

בחורף, כאשר שרר בחוץ קור צורב, וסערות של רוחות ושלגים השתוללו במחנה, היו אלפי תושביו מגורשים אל מגרש המפקד, "אפעל פלאץ", חצי ערומים, ונאלצו לעמוד כך מהשכם בבוקר ועד מאוחר בלילה, עד אשר נפלו קפואים לתוך השלג העמוק ולא קמו יותר.

לעיתים מזומנות היו יורים באסירים, סתם כך, באמצע המחנה לאור היום. רבים נתלו, נדרסו במגפי הס. ס. נחנקו ונדרסו על ידי אפנועיהם. לאחרים תחבו מקלות בפה, ואחרים הומתו בעוד עשרות מיתות משונות. היו אסירים במחנה אושוויץ אשר לא יכלו לשאת את היסורים ואיבדו את עצמם לדעת. כמעט כל בוקר מצאו את בעלי היסורים תלויים על חגורותיהם. אחרים הפילו עצמם על גדרי התיל המחושמלים, וכך פדו את עצמם מלסבול את היסורים המרים ביותר שהיו אי פעם בעולם.

צריף המחקר והמדע

למי יש הכוח לשחזר ולכתוב את האסון הגדול שקרה לכלל ישראל בתקופת הדמים של השואה? למי היכולת לספר על שהתרחש באושוויץ בבלוק מספר 10, שם נמצאו המרצחים הכי מודרניים, אנשי דמים בחלוקים לבנים? היה זה "ויסענשאפט בלוק", דהיינו צריף למדע ומחקר, הרוצחים שוכני הצריף, לא היו אחרים מאשר רופאים ופרופסורים גרמניים.

אל "ויסענשאפט בלוק" הביאו נשים צעירות ובנות ישראל שנבחרו מהשיירות. על גופן ערכו הרופאים הסאדיסטיים ניתוחי נסיון שונים ומשונים, וכמו כן שתלו בהן מחלות שונות ואימללו אותן לתמיד. היסורים היו כה נוראים ועצומים עד שזעקות הזוועה המחרידים והמזעזעים נשמעו עד למרחוק ואחזו פלצות את כל מי ששמען בוקעים ממעמקי תאי התופת. הרבה בנות נפחו את נשמתן מיסורין, והבודדות אשר זכו להשאר בחיים מכל בנות בלוק מס' 10, לא ישכחו את הגהינום האיום שעברו בו בנות ישראל.

הרופאים המנתחים והסניטרים למיניהם, שעבדו בבית החולים הזה, חתכו

איברים שלמים משפני הנסיון שלהם ללא כל סמי הרדמה. הנשים והגברים שנפלו לידיהם יצאו משם נכים ועקרים לבל יוכלו עוד ללדת ילדים. הסאדיזם הנוראי של הרופאים הללו הגיע עד כדי כך, שבשעת מעשה, כאשר עקרו איברים חיים מאנשים, התגרו בהם והראו להם את האיבר וחתיכת הבשר שעקרו מגופם מגועלת בדמם, תוך שהם צוחקים להם בפרצופם למראה פניהם שהשחירו מן היסורים. את הבנות והנשים שחלו במחלות שונות, החזיקו הגרמנים שבועות ארוכים ללא מרפא, מיוסרות ומדוכאות, כדי לדעת כיצד מתפתחת המחלה וכמה היא משפיע על החולים בה. כהנה וכהנה צרות ויסורים, עוללו הנאצים בצריף החשוך הזה.

עוללים ויונקים נשדדו מחיק אמותיהם, כדי לנסות על בשרם את השפעתה של זריקת ה"פינול". הרופאים המרצחים והסניטרים האכזריים הזריקו את הזריקה בקרבת הלב, וזו קטלה את התינוקות במקום. על אסירים בריאים נעשו נסיונות לבחינת השפעתן של זריקות נפט ובנזין, רצו לראות כיצד הן משפיעות על בריאותן של אנשים בריאים. אסירים רבים הובאו אל בית החולים והומתו תוך זמן קצר על ידי הזרקת ה"פינול" לתוך הגידים.

השאלה הנשאלת עכשיו היא האם יאמינו לנו הדורות הבאים כי יכול היה לקרות בעולם הזה אסון כה מחריד לעם ישראל? האם הם יזכרו כי במלחמת העולם השניה קם צורר ישראל, שטן ומשחית, אשר ניצל את כוחותיו לבצע את תכניותיו השטניות? מי זה בכלל יכול להאמין כי רופאים ופרופסורים, אנשי מדע ומלומדים, אשר קבלו את השכלתם באוניברסיטאות הכי חשובות בעולם, יעמידו את עצמם לרשות השטן? איך יתכן שדוקא אותם אנשים אשר קיבלו על עצמם את המשימה והחובה הקדושה לרפאות אנשים ממחלותיהם, יהפכו לשלוחיו של האשמדאי הגדול מגרמניה, ויהפכו למבצעי תכניתו להשמיד אלפי אלפים אנשים חפים מפשע.

נסיונות על תאומים

הארכי רוצח, הד"ר מנגלה, תר וחיפש בעצמו אחר ילדים וילדות תאומים, שהגיעו למחנה אושוויץ. הילדים והילדות התאומים הופרדו מיתר האנשים והוכנסו לבתי מגורים מיוחדים, שם פיקח עליהם הד"ר מנגלה אישית, וערך על גופם נסיונות אכזריים ומשונים.

בשנת תשמ"ה, במלאות ארבעים שנה לשחרור אסירי מחנה אושוויץ, התקיים בירושלים, ב"יד ושם" כנס עולמי של שרידי התאומים. התאומים הגיעו לכנס מכל

כנפי תבל ומסרו עדויות מזעזעות ומסמרות שיער, תיאורים ועובדות על מה שעבר עליהם ועל חבריהם, שעד כה לא הונצחו, והמעשים שנעשו להם יהיו לדיראון עולם.

אותם תאומים סיפרו כיצד נכרתו איברים חיים מגופם, נארזו בארגזים ונשלחו למעבדות המחקר של אוניברסיטאות בגרמניה. הם תיארו גם את הדקירות במחטים בכל חלקי גופם לשם לקיחת דמם לבדיקות מעבדתיות. כמו כן היו אותם תאומים שפני נסיון להקרנת קרני רנטגן, קרני X, אשר באותה תקופה החלו בהקרנתם. לאחר מכן נותרו על גופם כתמים שחורים וחלקי עור שרופים. כל המעשים הללו נעשו אישית, על ידי הד״ר מנגלה ימ״ש, וצוות הפרופסורים הרופאים, עוזריו.

היו ביניהם שהעידו כיצד עקרו מהם אברי פוריות. תחילה הזריקו להם זריקות בעמוד השדרה, מאוחר יותר, התעוררו בחדר התאוששות וגילו כי עוד נערים עברו עמם את הניתוח הזה, אשר מאוחר יותר התברר כי במהלכו נכרתו מהם איברי ההולדה.

במעמד זה, ב״יד ושם״, סיפר אחר בשם אפרים רייכנברג, כי הד״ר מנגלה הוציא ממנו, בניתוח, את מיתרי הקול. בהגיעם לאושוויץ, הוא ואחיו המבוגר יותר, פסק הד״ר מנגלה כי הוא ואחיו הדומה לו הנם תאומים, ומאחר וקולם היה ערב במיוחד, החליט להשתמש במיתרי הקול שלהם לעריכת מחקר בנושא.

אסירי אושוויץ שפני נסיון

על גופם של האסירים האומללים, אשר נלכדו ברשת בית החולים באושוויץ, עשו הרופאים הנאצים ניתוחים ונסיונות, אשר עולם הרפואה לא העיז כלל עד אז לנסותם אפילו על חיות ובהמות. הקאניבלים האכזריים האלה, אשר את גופם עטה לובנו של החלוק הרפואי, היו חותכים ידיים וכורתים רגליים, מבצעים ניתוחי לב וריאות ומקיזים את המוח מראשי קרבנותיהם, וכל זאת ללא שיתנו כל סם להרגעת היסורים ולשיכוך הכאבים. קשה לדעת מנין לקחו הארכי רוצחים הללו את אכזריותם המרובה.

התנאים במחנה אושוויץ הפכו אותו למקור למחלות שונות. מחלות כמו: לב, ריאות, עצבים, ועוד מחלות נסתרות אשר קיננו עוד לפני כן בגוף האדם פרצו מחמת קושי החיים במחנה והפילו חללים רבים. המחלה האכזרית ביותר היתה מחלת

ה״דיזנטריה״, אשר גרמה למותם של אלפים. מי שהחל לשלשל לא יכול היה לקוות כי יזכה לראות את יום השחרור.

הסבל שנשאו החולים שאושפזו בצריפי בית החולים הוסיף מכה על מכתם. אי אפשר היה לקבל כוס מים בצריף, והצמאון רק הכביד על המחלה והסבל שנגרם ממנה. אנשים שכבו על הדרגש עם חום גבוה, מלוכלכים ומזוהמים, ומצפים לישועה שלא באה. הסניטרים שהיו אחראים על התנאים במקום דאגו שהביתן יראה, כלפי חוץ, נקי ומצוחצח, אבל מצבו של החולה כלל לא עניין אותם.

שארית יהודי קארפאטורוס, אשר הכניסה לגהינום של אושוויץ עלתה בגורלם, עברו את היסורים המרים שם, ורק מעט גברים ונשים זכו ליום השחרור וההצלה. העבודה הקשה בקיץ ובחורף, מעשי ההתעללות הברברית והאכזרית שערכו אנשי הס. ס. בשבויים והמיון התמידי שלאחריו נשלחו רבים אל תאי הגאזים, הפחית את מספרם מיום ליום.

מחנה לנשים באושוויץ

אם את מצבם של הגברים, אסירי אושוויץ, אפשר היה להגדיר כאסון, אין צורך כבר בשום תיאורים על הזוועות שאירעו במחלקת הנשים, ״פרויען לאגער״, אשר שכן בבירקאנוי. על האסירות פיקדו משגיחות גרמניות, חיות טרף, אשר עלו באכזריותן על קלגסי הס. ס. והמציאו, יום יום, עינויים חדשים ומחרידים לענות ולהשפיל את בנות ישראל הכשרות והצנועות.

הנשים והבנות, אסירות המחנה, אולצו לעבוד בעבודות הגרועות ביותר, בין אם היה צורך בעבודה ובין אם לאו. לא פעם, הכריחו אותן לשאת אבנים כבדות במרוצה מקצה אחד של המחנה אל קצהו השני, ולאחר מכן פקדו עליהן להחזיר את המשא הכבד למקומו, כך העבידו אותן כל היום, הלוך ושוב.

קבוצות רבות של בנות הובאו כדי לחפור חפירות עמוקות. כל היום הועסקו בחפירות, כשהן עומדות בתוך מים עד לברכים, כך התנפחו רגליהן וחלו. אחרות נצטוו לנקות את השלגים ולהחזיק כלי מלאכה בידיהן ללא כפפות וללא מגפים כשהכפור הצורב מקפיא את הדם.

האם יאמינו ילדי דור העתיד לכל מה שעוללו לאמהות בישראל במחנות

מפקד אסירות בבירקאנוי־אושוויץ.

ההשמדה? מדור לדור, חייבים אנו לספר את רשעת העמלקים הארורים שעוללו לעם ישראל, למען ידעו, כי נשים צעירות גרמניות התנדבו והתגייסו לצבא הנאצי, המירו את התנאים הנוחים בבתיהם בתנאי השדה של מחנות הריכוז, כדי להרוות את צמאונן, לשתות להנאתן ולמצוץ את טיפת דמן האחרונה של בנות ישראל. היתה זו חבורה של נחשים ועקרבים, לא היה שום גבול לאכזריותן, ורק כיבוש המחנה על ידי בנות הברית הקיץ את הקץ למעשים וואנדאליים אלה. ידיהן מגואלות בדם של בנות ונשי ישראל, אשר עדיין רותח ודורש: נקמה !!! נקמה !!!

פרק תשעה עשר

הריסת גיטו וורשה

באותה עת שאנו שהינו באושוויץ מס׳ 1, הגיעו משלוחים חדשים מן הגיטאות של קארפאטורוס והונגריה. הם נשלחו למחנה ריכוז בקרבת וורשה, והועסקו שם בעבודות שונות בגיטו וורשה.

ביום ה־19 לחודש אפריל 1943, החל המרד של גיטו וורשה. במשך ארבעים ושנים יום, עמדו הגיבורים היהודים בשארית כוחותיהם עם נשקם הדל, ויצאו לערוך מלחמת נקם בשונא האכזר. למרות שידעו היטב כי הגרמנים הרבה יותר חזקים מהם וכי ברשותם כוחות ונשק ללא כל הגבלה, החליטו המורדים היהודים להלחם בהם.

הלוחמים היהודים בגיטו וורשה רצו להוכיח לארכי רוצחים הנאצים כי דם יהודי איננו הפקר. הם רצו למות מות גיבורים, ולא לתת את עצמם להיות מובלים אל תאי הגאזים כצאן לטבח. פעולותיהם ומעשי גבורתם נכתבו בספרי הזכרון מפיהם של שרידי החרב שעלה בידם להציל את נפשם ברגעים האחרונים.

אחרי שגבר הצבא הגרמני על מורדי הגיטו, רצו למחוק את זיכרו. הם החריבו את הבנינים, שדדו את הרכוש היהודי שנותר שם, ואת כל השטח חרשו כדי שלא ישאר בו שום זכר לדורות.

הנבלעים במעבה האדמה

חלק גדול מהשיירות שלנו נשלחו למחנה הריכוז יאוואזשנא בלעכהאמער, שם הועבדו האסירים בעבודות־פרך במכרות־פחם, שנמצאו במרחק רב מן המחנה ובעומק של מאות מטרים במעבה האדמה. נתונים חמורים אלה הקשו על האסירים האומללים במידה כזו, שרק בודדים מהם זכו להישאר בחיים, כשגם השרידים הבודדים נותרו נכים ובעלי מום לכל ימי חייהם.

תיאור קצר על הצורה שבה הובלו האסירים ברגל למקום עבודתם, יש בו כדי להמחיש את סאת היסורים הנוראה של אסירים משועבדים אלה. מדי יום, בשעת

בוקר מוקדמת, הוצאו האנשים מתוך המחנה, והקלגסים הגרמניים נקטו באמצעי זהירות קפדניים ביותר כדי להבטיח שאף אחד מן האסירים לא יוכל לברוח. לצורך זה נקשר כל אחד מן האסירים אל עמוד ברזל באמצעות כבל ברזל שהיה מתוח לכל אורך הקבוצה. שורה אחת של אסירים נכבלו ביד ימין לצד אחד של העמוד, ואילו השורה העורפית השניה היתה נכבלת ביד שמאל לאותו עמוד ברזל. כך צעדה כל המחלקה בזוגות עד הגיעה למקום העבודה במכרות הפחם.

כל בוקר בלעה שם האדמה אלפי אסירים. העבודה ארכה 8 — 9 שעות. הזמן זחל באיטיות, וכל יום שעבר היה נראה כשנה תמימה. הרשעים והנוגשים למיניהם ניצלו את המקום והזמן לבצע את מעשיהם המרושעים. הם צרחו כחיות טרף, היכו ופצעו, עינו ויסרו את האסירים היהודים עד שהוציאו מהם את טיפת הכוח האחרונה.

רעים ומרים היו חייו של האסיר במעמקי האדמה, במכרה הפחם. רק חצי מטר אור האיר הפנס שנשא כל אחד איתו. יותר אור לא היה, מול הפנים ניצבו גושי הפחם השחורים, ועל האסיר החלש והאומלל היה לחפור אותם בידיו הרועדות והצנומות.

האסירים ירדו עד לעומק של ארבע מאות מטרים. החום המחניק והמפריע לנשימה והרעב המציק גרמו לדעיכת חייו כמו הנר הדועך לפני שכבה. אין פלא, איפוא, כי האנשים שהיו במכרה נפלו חללים כמו זבובים. כעשרים אחוזים מכלל אסירי המחנה נפחו את נשמתם יום יום בכל מיני צורות, שהטובה שבהם היתה לאלה שנרדמו באמצע העבודה ונשארו קבורים עמוק בחושך.

המראה במחנה "יאווישעוויץ", לאחר יום העבודה במכרה היה כל כך מזעזע, האסירים הסתובבו מסביב לביתני המגורים, כשהם שורכים את רגליהם ממקום למקום כאילו היו אלה רגליים תותבות, חושיהם נראים מבולבלים ללא שידעו באיזה עולם הם חיים, אם הם בכלל חיים. פניהם החיוורות, עיניהם הכבויות והמושחרות כמו כל גופם ובגדיהם, הכל שחור, אפילו הרוק שבפיהם והדמעות הנגרות על לחייהם, כל העת, גם כן שחורות כמו הדיו. לאן שאתה מסתכל אתה רואה שחור, הכל כאן שחור . . . שחור. . .

ב׳ דשבועות תש״ד

בשעות הצהריים של יום ב׳ דחג השבועות עדיין עמדנו על מגרש המפקדים במחנה אושוויץ וחיכינו. עוד לא החליטו מה לעשות איתנו ולאן לשלוח אותנו, וכך

עמדנו מהשכם בבוקר ועד לשעות המוקדמות של אחר הצהריים. באותה עת שלח הפושע הנאצי, אייכמאן ימ"ש, מן הגיטאות ברחבי הונגריה, שיירות רבות שהובילו עשרות אלפי יהודים שהגיעו לשערי אושוויץ ביום ובלילה. הרכבות הגיעו בתכיפות בזו אחר זו. המרצחים, שוכני אושוויץ, לא הכינו מספיק מקומות לקבל את רבבות הקרבנות.

בסופו של דבר, לאחר כל העמידה הארוכה, נזכרו מנהלי המחנה לספק לנו מזון. דוודים ענקיים שהכילו בתוכם מרק, הובאו מן המטבח של המחנה. בפעם הראשונה סידרו אותנו בשורה עורפית (איינע רייע) וכך עמדנו כדי לקבל מזון לפינו. דוקא סעודה זו לא היתה כל כך רעה, הגרמנים הכינו עבורנו מין תבשיל משיורי המאכלים שהביאו היהודים עימם לאושוויץ. היה זה מין מרק מעורב במצרכי מזון שונים שהבאנו עמנו, כצידה לדרך, והשארנו בקרונות.

רק אחרי הצהריים הגיעה, סוף סוף, הפקודה המיוחלת לעזוב את מחנה אושוויץ. וכך אחרי הליכה של מספר שעות, הגענו אל מחנה העבודה "בונא-מאנאוויץ" שהיה במרחק של חמשה קילומטר ממחנה השמדה אושוויץ-בירקאנוי, ובו שהינו עד חודש ינואר 1945.

מחנה הריכוז בונא

מתחילת מחצית שנת תש"ב (1942), החל מחנה הריכוז הגדול באושוויץ, לשמש שתי מטרות נפשעות. האחת היתה השמדת המוני יהודים, והשניה מרכז לעבודות כפיה זולות לתעשיה הגרמנית. ליד אושוויץ, במאנאוויץ, הקימה חברה גרמנית ליצור כימיקלים, בשם אי. גי. פארבן, מפעלים ענקיים לתעשיה כימיקלית, שנקראו אושוויץ 3, בהם הועסקו אלפי אסירי אושוויץ, ועבדו בכל ענפי הבניה ומחלקות המפעל.

במפעל אי. גי. פארבן, יצרו את הגומי הסינטטי, ואת החומרים הכימיקליים האחרים לצרכי המלחמה. אפילו את הגז המרעיל "ציקלון בי.", לתאי הגזים, סיפק בית החרושת הזה. מחנה בונא לא היה רחוק מבית החרושת, בערך כמחצית השעה הליכה. אנו היינו השכנים הקרובים ביותר אל בית העבדים הגדול הזה.

בבואנו אל שער מחנה בונא, ערכו לנו קציני הס. ס. קבלת פנים רצחנית, ספרו ומנו אותנו בדייקנות גרמנית, ואחרי כן הוכנסנו לתוך שני אוהלים ענקיים שהוכנו

במקום לקליטת האסירים החדשים. בדירת הארעי הזאת עברנו את כל חבלי הקליטה של אסירי אושוויץ, עד ששובצנו ביחידות העבודה, ובהתאם לכך, גם סודרנו בצריפי קבע.

בימים הראשונים נשארנו במחנה, כדי להכיר וללמוד את חוקיו. פעם הריצו אותנו למקלחות ולהתרחץ, ומספר פעמים העמידו אותנו בתור ליד המחסנים להחלפת בגדים, להתגלח ולהסתפר. כך התרגלנו אל הגורל המר בו היינו נתונים בצרה ובשבייה.

כשהתחלנו להסתובב במחנה, פגשנו באסירים בעלי וותק גדול מאתנו באושוויץ. יהודים מגאליציה ומפולין, אשר מפיהם שמענו את בשורות האיוב המחרידות ומקפיאות הדם, על הנעשה בהם ובמשפחותיהם שהושמדו. אנחנו, האסירים החדשים, פשוט לא רצינו להאמין למשמע אזנינו, כל זה לא יתכן -חשבנו, סרבנו לקבל את הדעה כי לא רחוק מאתנו בוערים, ללא הרף, תנורים, שגם אבותינו ואחינו, אמותינו ואחיותינו, בנינו ובנותינו, כבר מזמן עלו בלהבות האש שלהם, ומסרו את נפשם על קידוש השם.

אסירי בונא הותיקים סיפרו לנו כיצד הם בעצמם הקימו את המחנה, וכי דם יהודי רב ספוג באדמה ארורה זו. בזמן הראשון היו המהנדסים והשומרים יורים על כל סיבה קטנה, עד שהאסירים, פשוט, לא האמינו בחייהם אפילו לרגע אחד. הרבה פעמים קרה כי באמצע העמידה במפקד האסירים, פקדו המרצחים על כל עשירי במספר לצאת מהשורות וירו בו לעיני חבריו.

בימים הראשונים, אי אפשר היה לטעום את מאכלי המחנה. בצהרים חילקו מרק מבושל מעשבים וירקות שטעמם היה מר כלענה. כאשר הגישו את כפית המרק לפה וטעמו את טעמו הרע של המאכל, הקיאו מיד את כל שהכניסו לפה ואת היתר שפכו החוצה.

יותר מאוחר, כאשר יצאנו לעבודה בבית החרושת של בונא, השתפרה התזונה במקצת, כבר אפשר היה לטעום מספר כפיות מן המרק. כל האוכל שקבלנו היה רק כדי להחיות את הנפש ותו לא. אפילו יהודי רוסיה הקארפאטית, החסונים והבריאים, אשר לא נבהלו מהעבודות המפרכות והקשות ביותר, נעשו אחרי מספר שבועות שלד עצמות מצופה בעור. הם התנועעו כצללים ונעשו ראשוני ה"מוזיל מענער", המועמדים להשלח אל תאי הגזים באושוויץ.

בית העבדים באי. גי. פארבן

כאשר סיימו את חלוקת השיירה שלנו לקבוצות ויחידות עבודה, נשלחנו לעבוד במפעלי אי. גי. פארבן, שבבונא. בבואנו לשם, מצאנו עשרות אלפי עובדי כפייה, שעסקו בכל עבודות הפרך שבעולם. שם הועסקו גם שבויי מלחמה מהצבא האמריקאי והבריטי וכן מצבא צרפת. אזרחים פולנים ובעלי מקצוע ומהנדסים גרמניים, טכנאים מאיטליה, נשים ומבוגרים, ים של ראשים זרם כל בוקר למפעלי בונא, ולפנות ערב שבו, מי לביתו ומי לבית האסירים או למחנה הריכוז.

בני קהילת ליפשא החליטו להתלכד כיחידה אחת. בין במפעלי העבודה ובין בתוך המחנה. וכך, כאשר חילקו את השיירה שלנו לקבוצות עבודה, עשו מבני ליפשא יחידה אחת שקבלה את השם "קאמאנדא מספר 149". בגורלה של הקבוצה עלתה העבודה הכי מפרכת. תוך זמן קצר נשברנו לרסיסים ואיבדנו את כל כוחותינו.

יחידת העבודה מספר 149 הוצבה ליד מכונת קידוח ענקית, אשר קדחה, באמצעות מכשיר מתאים, חורים עמוקים במעבה האדמה, על מנת לצקת בתוכם יסודות לבניני בית החרושת. תפקידנו היה לבנות את היסודות מבטון ברזל, כל היום נאלצנו לשאת משאות כבדים מקרונות הרכבת. נשאנו שקיות מלט שמשקלם היה כחמישים קילוגרם, סיפקנו חול ואבני חצץ, ניפינו את החול ועשינו את המלט ליציקה. עבודת פרך זו נעשתה במהירות ובחפזון, המהנדסים הגרמניים ומנהלי העבודה הפולניים צרחו בקולי קולות, היכו מכות נמרצות והאיצו בנו למהר ולספק את החומר למכונות אשר הזרימו את הבטון לתוך היסודות העמוקים.

בהיותנו עבדים במחנה בונא ראינו במוחש את ההשגחה הפרטית, כי רק בעזהי"ת הנותן ליעף כוח, היו לנו הכוחות הדרושים כדי להחזיק מעמד ולא להתמוטט תחת הסבל האיום. אני עבדתי עם אחי שהיה אז בגיל חמש עשרה, ועם עוד מספר נערים בגיל הזה. כל היום האיצו בנו הנוגשים לסחוב את שקיות המלט על הכתפיים, מבלי לתת אפילו רגע אחד למנוחה. בנוסף לכל אלו, היה לנו גם מנהל עבודה משלנו, אסיר המחנה הנקרא: "פאר ארבייטער". הנוגש הזה הראה יותר אכזריות מאשר הצוררים הגרמניים ואנשי הס. ס., כאשר עמדנו לנוח רגע, היה צץ מיד כמו מן האדמה ורדף אותנו ללא רחם.

ביתני המגורים במחנה

צריפי המגורים במחנה היו מסומנים. ראשי הביתן ה"בלאקאלטעסטער", היה

אחד מאזרחי מחנה הריכוז, אשר הרבה שנות וותק היו מאחוריו, ברנש בעל עבר פלילי שנרקב כבר שנים מספר בבתי הסוהר השונים, עד שהתגלגל למחנות הריכוז. עוזרו הנקרא: "שטובן דינסט", עמד על הסדר והמשמעת והיה אחראי על נקיון הביתן, והעסיק את האנשים בבתי מגוריהם. בדרך כלל, מינו הגרמנים לראשי בלוקים, אך ורק אנשי בליעל אשר הצטיינו ברשעותם ובמעשיהם המכוערים.

המיטות עמדו בשתי שורות. שורה אחת מצד אחד של הביתן ומן הצד השני עמדה השורה השניה. כל שורה היתה בת שלוש קומות, מיטה על גבי מיטה, כמין אצטבאות. המזרונים היו ממולאים בנסורת עץ, במקום קש רך, למראשותינו היו כריות קשות, ולגופינו שמיכה דקה.

בבוקר השכם, מיד עם השמע הצלצול הראשון, קמה מהומה גדולה בביתן. ראש הבלוק ומשרתו ומשרתי משרתיו נכנסו והרעימו בזעקותיהם על האסירים שיקומו ויתחילו לסדר את מיטותיהם. בקריאות: "בעטן בוי. . . בעטן בוי. . . " היו מסתובבים ליד המיטות ובודקים אם כל אחד כבר ניעור משנתו וקם ממשכבו. אוי ואבוי היה לאסיר, אם התרשל ולא קם בעוד מועד. הממונה על הסדר היה תופס את קרש הגיהוץ, או את מקל הגומי שלו, וניפץ את גולגלתו או שריסק את עצמותיו היבשות.

עבודת גיהוץ המיטות

כל אסיר היה עומד כפוף ורכון על מיטתו, מעל לארון הצר עליו שכב בלילה, ועמד לסדר את מיטתו בדייקנות. קודם כל חייב היה המזרון להיות ישר, ולשם כך צריכים היו לפרקו ולנענע את נסורת העצים שבתוכו, לפורר לחתיכות את הגושים שנתהוו במשך הלילה ולפזרם בכל מקום באופן שווה.

אם נתמזל המזל והיה המזרון מלא בנסורת, אזי אפשר היה להסתדר עוד איכשהו. אולם אם איתרע מזלו של מאן דהוא, והנסורת שבמזרונו כבר השתחקה והותירתו חצי ריק, אי אפשר היה לסדר את המטה לשביעות רצונו של ממונה הצריף. לאסיר כזה היו נכונים שבטים ועונשים חמורים מידי הממונה, בעת שובו מן העבודה בערב.

הכרית שהונחה למראשותינו, אשר אף היא מולאה בנסורת עץ, היתה צריכה לעמוד בראש המיטה. עליה הרימו את השמיכה, ואחרי כן היו צריכים לגהץ ולהחליק

את המיטה עם שני קרשים. מיד בסיום המלאכה, מיהרו לחדרי הרחצה לרענן מעט את הפנים במים קרים, ומשם נחפזנו לעמוד בתור לארוחת הבוקר.

כאשר יצאו האסירים לעבודה, שרר שקט מוחלט בתוך המחנה. באותה עת, ערך הממונה על הביתן ביקורת, ובדק כל מיטה ומיטה, אם עשו האסירים הכל כנדרש. אם משהוא לא מצא חן בעיניו, רשם את מספרו של האסיר וחיכה לו שישוב מן העבודה, ואז העניש בעונשים קשים.

אחרי יום עבודה קשה, בקיץ, בחום הלוהט, ובחורף, בכפור הצורב, היה ראש הבלוק אוסף את קרבנותיו שלא סידרו את המטות יפה, ונותן להם את העונש שנקרא: "קני בויגן", דהיינו לעמוד על הברכיים כשהידיים מורמות כלפי מעלה, ומעליהן העמיד את קרש הגיהוץ, או שנאלצו לקלוע את הידיים ולהחזיקן מאחורי העורף. כך עמדו האומללים, עד אשר הממונה האכזרי החליט כי היה די כבר כדי לרצות את העונש.

באותה עת הועברתי לבלוק מספר 22, יחד עם אחי הצעיר בן ה־15, הנער יוסף יעקב ז"ל, לנו היתה מיטה משותפת. והנה קרה פעם שמיטתו לא מצאה חן בעיני ראש הבלוק, שהיה אסיר פושע גרמני. כאשר שבנו מן העבודה העניש אותו לעמוד זמן רב כשידיו מורמות, ועליהם מוטל קרש גיהוץ כבד.

פרצופם של זקני הבלוק במחנה

אמנם, היו מספר ביתנים שזכו לראשי בלוקים טובים. הם לא איבדו את עשתונותיהם באותם הימים החשוכים, עזרו לאסירים בהיותם במיצר והתנהגו בעדינות ובצורה אנושית. אבל רובם דרובם של זקני הבלוקים, איבדו את דמותם האנושית ונעשו חיות מהלכות על שתיים. הם השביעו את האסירים במנת צרות ומרורים. הממונים הללו היו פושעים חמורים, חלאת המין האנושי, הגרמנים, הפולנים והאוקראינים, רוצחים ואסירים מכל בתי הסוהר מזה עשרות בשנים. והללו, כדי למצוא חן בעיני אנשי הס. ס. עשו את חיי האסיר בביתן לגיהנום עלי אדמות.

אחרי שעברנו מן האהל מס' 1, העבירו את פלוגת העבודה שלנו לבלוק מס' 57 שם התגורר גם אבי ז"ל, מוה"ר אברהם צבי, ושארית בני קהילת ליפשא, חוסט והגלילות. ראש הבלוק הראה מיד את כוח רשעתו, ולא נתן מנוחה אף לא לרגע קט.

פעם, אחרי יום עבודה מפרך, פקד ראש הבלוק להתייצב בשורה אחת כדי

לבדוק אם ראשינו נקיים. כשהגיע אלי התחיל להתגרות בי. כנראה לא מצאתי חן בעיניו, והוא שלח אותי להתרחץ מחדש. כשחזרתי לבדיקה נוספת שוב הסתכל אלי בעיניו הרצחניות, והוא לקח מברשת עבה, עם אבקת סודה חריפה והתחיל למרק את ראשי הכאוב. ביום זה סחבנו שקי מלט, השרב היה חזק מאד, והנוגשים האיצו בנו לעבוד ללא הרף, ומחמת זה, כנראה, נדבק המלט בכל גופי וקשה היה להשתחרר מן הלכלוך. כאשר הרשע הזה טיפל בי חשבתי שלא אוכל לשאת את היסורים המרים, בקושי השתחררתי ממנו ושמחתי שיצאתי מידיו חי ושלם.

ארוחת הבוקר

מיד עם תום מלאכת סידור המיטות וסדר הרחצה, נעמדנו בתור לקבלת ארוחת הבוקר. כדי להבטיח שאיש לא יקבל מנה כפולה, היה הממונה רושם סימן ליד המספר האישי, למען דעת כי האסיר הזה כבר קבל הבוקר את מנתו.

בבוקר חילקו לנו רבע לחם שחור, אפוי מקמח מעורב בנסורת עץ, ולזה הוסיפו גם כזית מרגרינה, כפית ריבה או פרוסה דקה של נקניק. לשתייה קיבלנו כף של קפה שחור, מים שחורים עכורים שנעשו משעורים קלויים.

ליד הצריף הזדנבה שורה של אנשים מורעבים, בידיהם החזיקו צלחות חלודות, וחיכו לתורם לקבלת ארוחת הבוקר, וכפית הקפה השחור שיחמם את גופם הקפוא והמרוסק. בתום שתיית הקפה עד הטפה האחרונה, ובתום מלאכת ליקוק הצלחת הריקה, קשרו את הכלי בחבל או בחוט ברזל סביב המתניים, עמו הלכו כל שעות העבודה, ואפילו בתוך המחנה שמרו עליו כבבת עיניהם, כדי שלא לאבדו חס וחלילה.

האסיר שהצליח להסתער על הדוד הריק ולגרד ממנו את שמרי הקפה היה מאושר. עם האוצר הזה היה מתישב לו בר המזל בפינה ואוכל את השלל בתיאבון רב. כשקבלו את מנת הלחם בבוקר היו האסירים אובדי עצות, ולא ידעו כיצל לכלכל את עצמם במשך היום. אם יאכלו עכשיו בבוקר את הכל, יחלש הלב בעת העבודה במשך היום מחוסר אוכל, ואם יחלקו את המנה לכמה מנות, הרי שהכל יתפורר ולא יעלה בידם לטעום טעם לחם אפילו בסעודה אחת.

בשאלה זו היו חילוקי דעות בין האסירים הותיקים מפולין וגאליציה ובין האסירים הטריים מהונגריה. הותיקים אשר התיסרו במחנה במשך מספר שנים, טענו כי מאחר ומקבלים מנה כל כך זעומה של לחם, צריכים לאכול הכל ומיד, וכך הם,

אכן, נהגו. לדעתם היה בזה כדי לסעוד את הלב, ואדרבה, טענו, אם כל היום מסתכלים על הלחם ולא אוכלים אותו הרי הוא מגרה את התיאבון והסבל גדל עוד יותר.

לעומתם גרסו האסירים החדשים מהונגריה אחרת. הם חסכו ממנת הלחם שקבלו בבקר, וחילקו אותה לפרוסה לארוחת הבוקר, פרוסה ליותר מאוחר, בעת גמיעת המרק בשעת הצהרים, ואף הוסיפו שיריים לארוחת הערב. החסכנים הללו היו מתהלכים עם חבילות קשורות היטב סביב לבטנם, וכל היום בלעו את הרוק מחמת חלישות הלב. את הלחם אכלו קמעא קמעא, פירורים פירורים ולא בבת אחת.

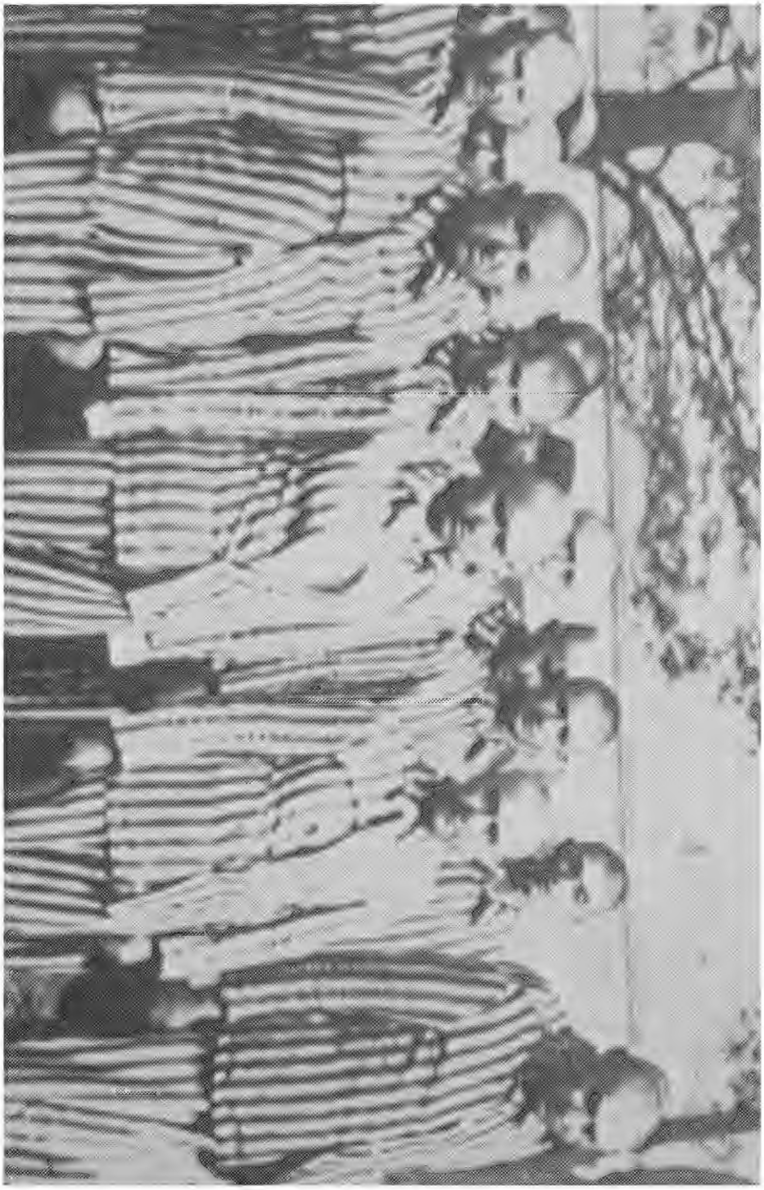
איסור מוחלט הוטל בכל תוקף על החזקת כף או סכין במחנה. אם מישהו רצה את המותרות הללו, היה חייב לקנות לעצמו בשוק השחור, ולשלם במטבע העובר לסוחר במחנה, דהיינו צלחת מרק או מנה לחם. מהכף עשו גם סכין, על ידי השחזת הידית למעלה, ובה פרסו את הלחם. על המציאה הזו שמרו בשבע עינים, הטמינוה עמוק עמוק בכנפי המעיל, והסתירוה מעיני השומרים הגרמניים לבל יחרימוה.

המצעד אל עבודת הפרך

עם סיומה של ארוחת הבוקר החטופה, נשמע הצלצול השני של הפעמון. היה זה סימן קריאה להתאסף במגרש ה"אפעל פלאץ", כדי לספור ולמנות את כל אנשי הצריפים ולהסתדר, אחרי כן, לקבוצות ולמחלקות עבודה. לאחר שכילו קלגסי הס. ס. את ספירת שוכני הצריפים וערכו את הסיכומים, אם הנתונים הללו התאימו לרשימות שהיו בידיהם היו נותנים את הסימן להתפזר ולהתארגן, איש איש בקבוצת ויחידתו ולצאת אל מקום העבודה. אם חסר מישהו, נשארו כולם לעמוד עד אשר מצאו מי הוא החסר ומה עלה בגורלו.

ליד שער המחנה עמדו קציני ס. ס. מרושעים אשר ספרו בשנית את היוצאים לעבודה. ה"קאפוי", ראש הקבוצה, בהתקרבו אל השער, נתן פקודה להוריד את הכומתות מן הראש: "מיצען אפ!". לשמע הפקודה, הסירה כל הקבוצה את כומתות, והוא מסר את מספר הקומנדו ומספר האסירים הנמנים עליה.

על פעולה זו חזרו בשנית, כאשר צעדו בחזרה מן העבודה. תחילה פקדו עלינו להתפקד, כדי לבדוק את מספר הנכנסים למחנה ולהווכח אם מישהוא לא נותר במפעלי העבודה או ערק. אם היה המספר מתאים לתוצאות הספירה של הבוקר,

ספירת האסירים היוצאים את שער המחנה.

נכנסנו פנימה, ואם לא, נשארנו לעמוד ולא הכניסו אותנו למחנה עד אשר התברר מה אירע לאסיר החסר. בעת הספירה בדקו אנשי הס. ס. את האסירים, ואם התעורר חשד כלשהו באסיר מסויים, עכבו את כל הקבוצה. אוי ואבוי היה לו למי שנתפס בקלקלתו, הוא לא חזר באיברים שלמים לצריפו.

בתוף ובכינור

אי אפשר לתאר בפרוטרוט את מעשיהם הסאדיסטיים של המחבלים הגרמנים שערכו ביושבי המחנות. כמה שיכתבו וכמה שינסו לתאר את חומרת מעשיהם לא ישיגו את התהום אליה ירדו הזדים הארורים. הם חיפשו, על כל צעד ושעל, אמצעים כיצד להשביע את פקודיהם במרורים ולזרות מלח על פצעיהם.

לפני שער המחנה הציבו תזמורת מכל הכלים, אשר הורכבה מאסירים נגנים, אשר ניגנו, כל העת, מארשים עליזים, וליוו את האסירים אל העבודה. כאשר מנגנים צריכים לרקוד! אבל את האסירים אילצו לצעוד, תחת זאת , בנוסח צבאי. שמאל ימין שמאל ימין. . . , חוקים וגזירות והוראות מרושעות.

צועדים להם שרידי הכבשנים אל עבודות הפרך, רעבים וצמאים, בגשמי העוז שהרטיבו אותם עד לשד עצמותיהם, בכפור הצורב, בעיצומן של סופות שלגים בתוך ערימות השלג ובסערות הרוחות העזות, והם דוויים וסחופים, מהאסון הנורא שפקד אותם, חולים ותשושים, פצועים וחבולים, ואנשי הס. ס. הארורים ניצבים ליד אנשי התזמורת כשהם נהנים מן המחזה, ושמים אותנו ללעג וקלס, שמחים לאידנו. . .

פרק עשרים

המרפאה במחנה

מספר קטן ומזערי של אסירים היו עסוקים בעבודות פנים בתוך המחנה. מלבד ראשי הבלוקים ועוזריהם, הועסקו במחנה גם מספר בעלי מקצוע, כגון: חייטים, סנדלרים, טבחים, אנשי תזמורת, פקידי המשרד, רופאים וחובשים אשר עבדו במרפאת המחנה.

אם חלה אחד האסירים או שנפצע בתאונות עבודה קשה, היה הכל תלוי במזל. אם התמזל מזלו של החולה היה מתקבל למספר ימים לבית החולים, שם קיבל טיפול רפואי, נח מעמלו ושב במקצת לאיתנו. אותו אדם יכול היה להמשיך ולשאת אחר כך בעול. אולם מי שאיתרע מזלו ולא שיחק לו, חבשו לו את פצעיו, והוא נשלח אל מקום מגוריו, ולמחרת היה נאלץ לשוב לעבודתו, למרות שכוחותיו הלכו ואזלו, להמשיך ולהתענות עד כמה שיכול היה להחזיק מעמד.

השהות למשך זמן רב בבית החולים היתה, ממש, בחזקת סכנה. רופאי הס. ס. היו ממהרים לשלוח לאושוויץ בהזדמנות הראשונה כל חולה שהיה נראה להם כי לא יוכל לחזור ולתרום לעבודה, כבראשונה, ומשם לא חזר יותר. מסיבה זו, היה משתדל כל אסיר שבא לקבל עזרה ראשונה במרפאה, שלא להשאר ולשכב בבית החולים. היו מעדיפים לסבול את כל היסורים שבעולם ובלבד שלא להשאר בביתן בית החולים. היו שהעדיפו לצאת לעבודה כשהם סובלים מחום גבוה, מתוך תקוה ואמונה כי במרוצת הזמן יתגברו על המחלה, העיקר שלא ליפול למשכב במרפאת המחנה.

לא בכל יחידות העבודה היו הצרות במידה שווה. היו, למשל, קבוצות שבהם סבלו האסירים צרות ונגישות במדה גדושה, ועבודתם היתה גהינום עלי אדמות ממש. הנוגשים חבטו בראשיהם באלות ובמקלות, והיכו בשבטים עשויים מעור ומגומי את האסירים, ללא כל סיבה מיוחדת. מנהלי העבודה לחצו ודחפו את העובדים, ועל כל דבר פעוט היו מוסרים דו"ח למפקדת הס. ס. .

אין כל פלא כי כאשר שבו האסירים למחנה, פשוט, לא הכירו אחד את השני. המעונים נעמדו בתור ליד המרפאה ברגלים נפוחות ובפצעים גלויים ונסתרים, חבולים ומוכים מידיהם של מנהלי העבודה. את גופם השבור עטו סימנים כחולים

פזורים לאורכו ולרחבו, כל אלה שבשרם הפך לשחור מרוב החום ועורם שניקב והתמלא מוגלה ורקב, נתנו לאדם דמות אחרת משהיה.

האסירים החבולים והאומללים הללו, היו עומדים בשורה ליד המרפאה, ומחכים אולי. . . שמא יתמזל מזלם ויחבשו להם את רגליהם הכאובות. אולי יקבלו איזשהי משחה למשוח את הפצע הפתוח והמוגלתי, המלא טיט ורפש מן העבודה. העמידה בתור ארכה לעיתים שעות ארוכות, ורק במקרים נדירים יכלו להגיע אל החובש ממש. לא פעם שבו לצריף המגורים, לאחר עמידה בת מספר שעות בתור, בלא שיקבלו אפילו חתיכת תחבושת נקיה לחבוש את הפצע הפתוח.

כוחן של אמונה ובטחון

אחד מן הדברים שעדיין קשה למי שלא היה שם, הוא להבין, מנין שאבו אסירי המחנות את כל הכוחות הנדירים הללו שהיו דרושים להם כדי להתגבר על יסוריהם הקשים והמרים? מנין לקחו את אומץ הלב להיאבק עם הרוצח הסאדיסטי שארב להם בכל פינה? כיצד החזיקו מעמד במצב הזה, בזמן שכל אחד היה שבור ורצוץ ומשועבד כולו בידיהם המרושעות של אנשי הס. ס. הארורים? מה, בעצם, חיזק ועודד את אסירי המחנה שלא ליפול לתוך זרועות היאוש?

האמת היא, כי באותה עת ידע כל אחד כי הוא איבד כבר את הכל, את ההורים, את האשה והילדים, את האחים והאחיות, את כל רכושו ואת חירותו ואפילו את שמו הפרטי שהוחלף במספר. אולם היה רק דבר אחד אותו לא איבד היהודי אפילו בעת היותו בגיא הצלמות, את הבטחון בבורא כל העולמים, את התקוה החזקה כי השי"ת לא יעזוב את בני ישראל. אפילו אחרי שראו והרגישו כיצד מתקיימים כל דברי התוכחה הכתובה בתורה על בשרם, האמינו בהבטחתו של הקב"ה (ויקרא כו, מד) "ואף גם זאת בהיותם בארץ אויביהם לא מאסתים ולא געלתים לכלתם להפר בריתי אתם כי אני ה' אלקיהם". ידעו כי ליסורים חייב לבוא סוף וקץ, היינו בטוחים והיה ברור לנו כי עוד נזכה לראות במפלתם של צוררי ישראל.

האסירים היהודיים, שומרי תורה ומצוות , לא התייאשו אפילו בזמנים הקשים והמרים ביותר. אפילו כאשר תכפו הצרות והסבל, כאשר החלו פעולות המיון, ה"סעלעקציעס", והורים היו צריכים להפרד מילדיהם הנותרים להם, חבריהם שכניהם ומכריהם, החייתה אותם התקוה שעוד יהיה טוב יותר. אפילו כאשר ידעו

שהללו כבר אינם בין החיים, אפילו בעת שספרו ומנו את הימים שהיו נראים להם כאחרונים בחייהם, עוד יום, עוד שבוע ועוד חודש, בכל זאת לא איבדו את בטחונם, ובתוך ים גועש של צרות הצליחו הללו להתגבר עליהן, בכח אמונתם, והתחזקו בשארית כוחותיהם, מתוך תקוה לימים טובים יותר.

קיום מצוות הנחת תפילין

בימים הראשונים לבואנו לאושוויץ, אי אפשר היה לקיים את מצוות הנחת תפילין, עובדה שהיה בה גם בפני עצמה להעיק אלינו, ועתה היא רק הוסיפה צער על צער והגבירה את עגמת הנפש. היהודים שלנו, אותם יהודים אשר במשך כל שנות חייהם לא החסירו אפילו יום אחד במצות הנחת תפילין, הרגישו את עצמם מוכים בכפל כפליים, ביודעם כי ביום הזה התפללו ללא הנחת תפילין. הארוחה הדלה נעמדה להם בגרונם, וכל היום לא מצאו מרגוע לנפשם על אשר עולל להם. אמנם לא החסירו תפילה במנין מדי בוקר, אבל איזה טעם יש לתפילה כאשר חסרים הטלית והתפילין.

מאוחר יותר, לאחר שהסתגלנו, אט אט, לתנאי המחנה, היו כמה יחידי סגולה אשר חירפו את נפשם והגניבו לתוך המחנה מספר זוגות של תפילין. אם מישהו רצה להתפלל ולהניח תפילין, חייב היה לקום בהשכמה כדי שיספיק להסדיר את ענייניו בתוך הצריף במהירות, ולאחר מכן היה עליו לצאת ולעמוד מאחורי אחד הצריפים, שם קיבל את התפילין והניחם.

כל הנחת התפילין לא ארכה יותר מאשר מספר רגעים. בירכו את הברכות, אמרו את הפסוק הראשון של קריאת שמע: "שמע ישראל ה׳ אלוקינו ה׳ אחד", ומיד הסירו את התפילין ומסרום ליהודי הבא אחריו בתור.

כך עמדו אסירי המחנות, בניהם של אברהם יצחק ויעקב, בתור להנחת התפילין עוד בטרם תנץ החמה, כדי שיספיקו לקיים את המצווה לפני שיבוא מועד הספירה הכללית. אפילו בתנאים הקשים הללו התאפקו אותם יהודים, יראי ה׳, מליטול את המנה הזעומה אל תוך פיהם, כל עוד לא קיבלו עליהם עול מלכות שמים והניחו את התפילין. לאחר יום של עבודה מפרכת, שבים אל המחנה שבורים ורצוצים, מוכים וחבולים וכפופים מרעב וחולשה, ולאן רצים קודם כל? לכוון הצריף הידוע. עבור מה? כדי לקבל זוג תפילין לרגע, ולזעוק בכוחות הנותרים, בלב נשבר ונדכה לבורא כל העולמים: "שמע ישראל ה׳ אלוקינו ה׳ אחד".

אף אחד לא התאונן ואף אחד לא בא בטענות על קושי השיעבוד. כולם קיבלו את היסורים והסבל הנורא באהבה. אנשים היו שבעי רצון ומלאי סיפוק ואושר על כי יכלו היום להניח תפילין ולהגיד לכל הפחות את הפרשה הראשונה של קריאת שמע: "ואהבת את ה' אלוקיך בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאודך" . . .

בלחץ ועמל העבודה

כפי שסיפרנו לעיל, היתה המלאכה שהוטלה על יחידת העבודה של בני ליפשא מן הקשות ביותר במפעלי בונא. נוסף על העבודה הקשה קיבלנו גם משגיח עבודה, "פאר ארבייטער", גרוע במיוחד. הלה היה אסיר מחנה, יהודי גרמני, אשר הצטיין באכזריותו והקיז את דמם של אחיו היהודים עוד יותר משוביו הגרמנים הארורים. הוא ועוד נוגשים יהודים כמוהו, מכרו את נפשם ונשמתם לשטן הגרמני, חנם אין כסף. במסירות ובנאמנות הם שירתו את מרצחי הס. ס. בני הבליעל הללו לחצו ודחקו את היהודים בעבודתם, מבלי לתת אף לא רגע אחד לנשימה ומנוחה.

הנוגש היהודי הזה היה רודף וממריץ אותנו לעבודה, וצועק עלינו, כל היום, מהר. . . מהר. . . לעבוד. . . לעבוד. . . כמו כלב נאמן שמר עלינו והוציא מאתנו את טיפת הכוח האחרונה שהיתה בנו. והיה אם ניסה מישהו לישר את גבו, כבר היה זה עומד לידו, דוחפו ומאיץ בו להמשיך הלאה. רק ידיו ה"כשרוניות" של השטן הנאצי יכלו ליצר חיות טרף בדמות אותם יהודים. רק אותם קלגסים הצליחו להסיר את הצלם האנושי מאחינו בני ישראל ולהפכם לברנשים אפלים כאלה. רק הארורים הגרמנים השתמשו ביהודים והפכום למכשיר בידיהם הרצחניות, עשאום למקל חובל להכות ולרדות באחיהם בני אב אחד, ולשנוא בשר מבשרם ועצם מעצמם.

בחדשים הראשונים במחנה בונא, הייתי גם אני בין אנשי יחידת העבודה הקשה הזאת של ליפשא, חשתי על עורי ובשרי את הסבל והנגישות. אבל לא רציתי להפרד מאבי ר' אברהם צבי ז"ל, ולא מבני קהילת ליפשא. לכן סבלנו, אני ואחי הצעיר הבחור יוסף יעקב ז"ל, מן הנוגשים הסאדיסטים אשר יסרונו ללא הרף. אבל באמצע הקיץ כאשר גבר החום, נעשינו חלשים ותשושים, רק בקושי נשאנו את רגלינו, ואז עלה בידינו להצטרף ליחידת עבודה אחרת, וכך התפטרנו מהיחידה הקשה של ליפשא ומצריף המגורים שלנו.

כאשר הגיעו ימי הקיץ, ימי תמוז הארוכים, נעשתה העבודה קשה פי כמה וכמה. ראשית כל מאחר והנוגשים, צמאי הדם, לחצו עלינו יותר ויותר לעשות את

העבודה. הנאצים הארורים הללו הריחו כי סופם הולך וקרב, ורצו לנצל את שארית הזמן להפיק תועלת מהיהודים. מסיבה זאת, ומפני שאנשי המחנה כבר איבדו את כוחותיהם היו מאיצים בנו להספיק כמה שיותר. אנשי המחנה כבר לא הלכו ברגליהם, הם גררו אותן כאילו היו רגלים תותבות צמודות אל הגוף. העצמות בלטו מן המעיל הדק, והאנשים היו נראים צנומים ויבשים כמקלות.

הנעליים מסוליות העץ

אם עלה בידי מישהו לעבור את כל המכשולים ולהסתיר מעיני אנשי הס. ס. באושוויץ את נעלי העור הטובות שהביא מביתו, הוא שמר עליהם כבבת עינו. אנשים אלה היו משלמים, במנות הלחם שלהם, לסנדלרי המחנה, כדי שיתקנו את נעליהם, אפילו בדבר הפרימיטיבי ביותר, העיקר שלא להחליפם בנעלי המחנה, שהיו עשויות בחלק העליון מבד, ואילו הסוליה מעץ עבה.

באפסנאות המחנה היו מחליפים, מדי פעם, את נעלי העץ הקרועות. אבל אף פעם לא קיבלנו נעל שהתאימה בדיוק למידת הרגל. או שהיתה הנעל גדולה וארוכה מדי, או שהיתה צרה מדי. נעלי העץ הללו לחצו מכל הצדדים, גרמו לגירויי עור ברגליים ופוצצו את האצבעות עד שנאלצנו לחבוש אותן תמיד מחמת המכות והפצעים שנגרמו לנו על ידן. הפצעים שלא הגלידו כל חדשי הקיץ, נעשו אנושים פי כמה וכמה בהגיע חדשי הסתיו והחורף הקרים.

רע ומר היה גורלם של האסירים אשר עבדו במנהרות העמוקות. על נעליהם נדבק הטיט וקשה היה להרים את הרגל משם. בכל מקום שעמדו, שקעה כף רגלם בתוך הבוץ העמוק והרטוב.

פי כמה וכמה קשה, נעשה המצב בחורף, בעת שירד השלג. פתיתי השלג בעת ירידתם ארצה, היו נדבקות מיד בנעלי העץ והסוליות נעשו עבות. כתוצאה מכך היו הרגלים מתעקמות בעת ההליכה, והיו כאלה שאף מעדו ונפלו. אם היה אדם מחליק ונופל בעת שנשא משא על גבו, היה זקוק לעזרת חבריו כדי לקום.

בראותי כיצד אבי ר' אברהם צבי ז"ל, נעשה חלוש מיום ליום מחמת הרעב שהשפיע על כוחותיו ההולכים ועוזבים אותו, החלטתי להתחלק עם אחי, הנער יוסף יעקב ז"ל במנה של סעודה אחת, ואת החלק שנותר לנו הבאנו לאבינו. כך נהגנו

במשך כל ימות הקיץ, אם רק יכולנו לחסוך קצת אוכל מפינו, כיבדנו בו את אבינו, ובזה ניסינו להצילו מן המיון, ה״סעלעקציע״, אשר ישלחו לכבשני האש באושוויץ.

מרק ״בונא״

בתעשיה הענקית של אי. גי. פארבן, בבונא, חילקו לעת הצהרים, מרק ירקות. קראו לו: ״בונא זופ״. היו אלה מים עכורים וצבועים, אשר ירקות אחדים צפו עליהם. מרק זה התבשל במטבח הענקי של בונא, ובצהרים הביאו למקום העבודה דוודי מרק ענקיים, ובהם כמות המרק הדרושה לכל העובדים מחושבת בדיוק, כף אחת לכל גולגולת ולא יותר.

האסירים אשר נתמזל להם המזל לעבוד ביחד עם המהנדסים ובעלי המקצוע ביחידות המקצועיות, הרגישו בהקלה מסויימת. העבודה שם היתה נוחה יותר, והאוכל גם כן היה טוב יותר. המהנדסים הגרמנים ומנהלי העבודה התעניינו בטובת האסירים והשיגו למענם יותר אוכל ויותר מרק מזין. אבל ביחידות האחרות, בעיקר אלה שחפרו כל היום מנהרות ושוחות, ונשאו על כתפיהם את צנורות הברזל הכבדים ומשאות של שקי מלט בני חמישים קילוגרם כל אחד, אותם אסירים מעונים נאלצו להסתפק בכפית אחת של מרק בונא, אשר כאמור, לא היה יותר מאשר מים צבועים חמים.

ומי הוא זה שמסוגל לתאר ולצייר את הצרות והיסורים המרים שהיו מנת חלקה של יחידת העבודה שנקראה בשם: ״קאבל קומנדו״. כחמש מאות אסירים היו מושכים, מדי יום ביומו, את כבלי החשמל שיוצרו מעופרת, מתחת לאדמה. בקיץ, בימים הלוהטים, עוד אפשר היה, איך שהוא, לסבול את העבודה, המנהרות היו יבשות והעבודה, כמה שהיתה קשה, עברה בצורה חלקה, יחסית. אולם כאשר הגיעו חדשי החורף הקרים, וגשמים עזים ניתכו ארצה, ומאוחר יותר החל השלג לרדת, רע ומר היה גורלם. אנשי ה״קאבל קומנדו״ נאלצו להמשיך בעבודתם בידים קפואות, ובהיותם רטובים ומלוכלכים מן הטיט והרפש מכף רגל ועד ראש, לא החזיקו מעמד זמן רב, ובאופן טראגי נפחו את נשמתם.

אני ואחי הקטן, הנער יוסף יעקב ז״ל, הצלחנו להסתדר ולהקלט ביחידת עבודה טובה יותר. שם יכולנו לחסוך מרק ולהביא אותו למחנה המגורים שלנו, רכשנו תמורת לחם, כלי שהיה עשוי מפח, בו חסכנו את מנת המרק שלנו, וכל יום, במסירות נפש גדולה, היינו מביאים לאבינו החלש את שארית האוכל שחסכנו. לא

פעם נחרדנו מאימה ופחד ליד שער הכניסה, מחשש שמא יתפסו אותנו אנשי הס. ס. כאשר אנו מכניסים מזון ויענישו אותנו בעונש כבד.

אחי יוסף יעקב, הנער המופלא בן חמשה עשרה שנה, הראה במחנות אושוויץ, בונא, גלייוויץ, דארא, מעשים מופלאים של גבורה נפשית עילאית, בלי שהודרך לכך בתנאים ובנסיבות של גיא ההריגה. הוא התהלך מעונה ומורעב עד לחרדה, ובכל זאת לא החסיר תפילה בצבור והנחת תפילין, דבר שהדליק בו ניצוץ של אמונה והיה לו סם חיים פשוטו כמשמעו.

פרק עשרים ואחד

המפציצים האמריקאים והאנגלים

ההפצצות של בנות הברית החלו כבר בשבועות הראשונים לבואנו למחנה "בונא". המפציצים האמריקאים והאנגלים ערכו ביקורים כמעט מדי יום ביומו, והטילו פצצות על מפעלי התעשיה הגרמניים ועל בסיסיהם הצבאיים.

לראשונה הגיע מטוס סיור אשר בלש את כל השטח והותיר אחריו סימנים באויר אשר ציינו את המקומות שבהן יש להטיל את הפצצות. כעבור זמן לא רב הגיעו להקות של עשרות מפציצים להשלים את המבצע. כאשר הסתלקו, הותירו אחריהן הרס וחורבן גדול.

ביום, בשעות העבודה במפעלי אי. גי. פארבן, היו מודיעים מראש על בואם הצפוי של המפציצים. מכל פינות בית החרושת נשמעו יללותיהם ויבבותיהם של צופרי האזעקה, ומיד עזבו כולם את העבודה ורצו אל המקלט אותו מצאו, מי בבונקרים ומי בחפירות ותעלות. אחרים ברחו לשטח ההפקר שבמפעל הענקי, כדי שיוכלו לחזות משם במחזה המרהיב עין, בחורבן שזורעות ה"ציפורים" של בנות הברית המגיעות לכאן בלהקות.

לאסירי המחנות המעונים היתה האזעקה לישועה גדולה. באותה עת השתחררו מהעבודה הקשה ויכלו לנוח לזמן קצר מן העמל הקשה. כל אחד התפלל בלבו שהמשחק הזה יארך זמן יותר ויותר. כל רגע של מנוחה, היה עבור האסירים למקור של בריאות. נוסף לכך, היינו רווים נחת ותענוג, בשמענו את זמר האווירונים, ובראותינו כיצד ההפצצות הכבדות מחריבות את התעשיות של האויב הגרמני.

אנשי מחנה הריכוז איבדו את החשק שלהם לחיות עלי אדמות, הם נגררו, בעיניהם הכבויות ובפניהם המושחרות כפחם, כאילו נשאו את חייהם בעל כורחם. והנה, לפתע, בעת מרוצתם אל מקומות המסתור, הוצתה בקרבם אש תבערה של נקמה. על פניהם נראית מין הנאה של שמחה נסתרת, נראה כי שוב התעוררו התקוות כי יום הנצחון קרוב, וקיצה של החיה הנאצית קרב ובא.

אולם אחרי כל מבצע של הפצצות היו המהנדסים והקבלנים, המחבלים

הגרמניים לסוגיהם, מתנקמים באסירים היהודים פי כמה וכמה. מיד כשחזרו למקום עבודתם, התחילו לצרוח כחיות טרף. גידפו ועינו, קללו והיכו, כאילו אנחנו הזמנו את להקות האוירונים. אבל גם הם הריחו באפם כי האדמה בוערת להם מתחת לרגליהם הטמאות, גם הם חשו כי יום הנצחון קרוב מאוד, וכי הם יצטרכו לתת דין וחשבון על מעשיהם הברוטאליים.

בשעות הלילה, כאשר שהינו במחנה, היו פורצות, לעיתים קרובות, אזעקות אדירות, המבשרות על בוא התקפה אוירית, אשר החרידו את כל המחנה. מיד עם השמע צפירת האזעקה, היה החשמל כבה, ועל כל אחד היה להמצא בצריף שלו. אסור היה לצאת מהצריפים, מי שהעז לצאת עלול היה לקבל כדור בראשו. מאות חיילי הס. ס. הגיעו במרוצה והקיפו את גדרות התיל המחושמלים מסביב למחנה. הם עמדו צפופים, קרוב אחד לשני, ודרוכים עם מכונות היריה בידם, כדי לשמור על האסירים שלא ינצלו את חשכת הלילה לברוח על ידי פריצת הגדר.

חורבן והרס במחנה השבויים ובמפעלי התעשיה

באחד מימי הראשון של חדשי הקיץ, היום שבו היינו משוחררים מעבודה ובכוונתנו היה לנוח במקצת, בא זקן ביתן מס׳ 22 והודיע לי ולאחי הצעיר הב׳ יוסף יעקב ז״ל, כי אנו חייבים לצאת לעבודה מיוחדת. לא העזנו לשאול שאלות, אפילו שהיה קשה לנו מדוע מגיע לנו העונש הזה ומה פשענו כלפיו כי בחר דוקא אותנו להשלח לעבוד ביום המנוחה. ואכן, בשעה המיועדת התיצבנו על מגרש המפקדים, וגם מצריפים אחרים הביאו מספר אנשים ״בעלי חטא״, וכך הפכנו ליחידה מיוחדת.

כאשר הגיעו כל האנשים מכל הביתנים, הובלנו, בלוויית קבוצת חיילים מזויינים, אל העבודה. תחילה חשבנו כי ישנה עבודה דחופה במפעלי בונא שצריך להשלימה, אולם עד מהרה נוכחנו לדעת כי אנו עוברים את שער הכניסה של אי. גי. פארבן, וממשיכים לצעוד לכיוון אושוויץ באותה דרך שהגענו לבונא.

מצד ימין של הדרך ניצבו המפעלי הענקיים של אי. גי. פארבן של בונא, ומן הצד השמאלי פרוסים המחנות הענקיים של שבויי המלחמה האמריקאיים, אנגלים וצרפתים, שהועסקו עמנו יחד במפעלי התעשיה של בונא.

יש לציין כי היה הבדל משמעותי בין אסירי מחנות הריכוז לבין שבויי המלחמה. אנו, האסירים במחנות הריכוז, היינו ממוספרים לרייך הנאצי. הס. ס. עשו בנו מה שרק רצו, העבידו ועינו אותנו בעינויים הכי מרים, והיכו אותנו, על כל דבר

קטן, מכות נמרצות. בכל רגע היו חיינו תלויים כחוט השערה. לא כן היה היחס אל שבויי המלחמה. להם היו תנאים נוחים יותר ואנושיים יותר במחנה ובעבודה.

הסיבה העיקרית לכך שהיחס לשבויי המלחמה היה שונה היתה, ראשית כל מפני שהם לא היו תחת פיקודיהם של קלגסי הס. ס., אלא בידי אנשי הצבא, ה"ווערמאכט". אמנם גם אנשי הצבא הצטיינו ברשעות מיוחדת , אבל אי אפשר להשוותה כלל לזו של מרצחי הס. ס. . השבויים נשארו לבושים במדי הצבא שלהם, הם היו גבוהים וחסונים, והשומרים רק שמרו עליהם שלא יברחו, אבל לא לחצו עליהם בשעות העבודה כלל, ולא פעם היינו מקנאים בהם, בראותינו כיצד הם עובדים לאט ובשקט, ומתלוצצים על חשבון שומריהם הגרמנים.

שבויי המלחמה נהנו מהרבה זכויות במחנה. הצלב האדום הבינלאומי התעניין בגורלו של כל שבוי, והגרמנים התחייבו לכבד את "חוקי ג'נבה" ולקבל על עצמם את האחריות לשלומו של כל שבוי משבויי המלחמה ולשמור על בריאותו ושלומו. הסכם זה לא חל על שבויי המלחמה הרוסיים, הללו נכלאו במחנה הסגר והשמדה והרבה מהם הומתו במיתות משונות ואכזריות.

התזונה של שבויי המלחמה היתה טובה בהרבה מזו של אסירי המחנה. הם קבלו מהצלב האדום הבינלאומי חבילות משלוח אשר כללו בשר משומר, סיגריות, סבון, קפה וממתקים. פעמים רבות היו מביאים דברי מאכל למקום עבודתנו, וכמו כן נהגו להשאיר שיריים מן המרק שחלק במפעלי העבודה, ולמוסרם לאסירים. השומרים הגרמניים לא התביישו לקבל מהם שוחד, כגון, סיגריות וקפה, תמורת התנהגות רכה ואנושית כלפיהם.

התבערה המחרידה

סוף סוף, לאחר שעברנו מספר מחנות, הגענו לשדה גדול, בקרבת אושוויץ. השומרים חלקו לנו כלי עבודה והראו לנו מה עלינו לעשות. בטרם הספקנו לחפור את החפירה הראשונה באדמה, והנה, לפתע, פילחה אזעקה אדירה את חלל האויר השקט. עד מהרה הופיעו בשמי המחנה מפציצים והחילו להמטיר על כל השטח מאות פצצות תבערה אשר החרידו את כל הסביבה. הגרמנים הזדרזו למסך את האויר בערפל מלאכותי, מעל לבתי החרושת, אולם שום דבר לא הועיל להם, הפצצות נפלו בדייקנות על היעדים שסומנו.

פחד ואימה אחזו אותנו, כאשר נסנו וחיפשנו מקום מחסה כדי להציל את נפשנו.

מלבד ההפצצות שהומטרו עלינו, התנהלו גם חילופי יריות מכל הצדדים, עד שהאדמה החלה להזדעזע. מקלטים ותעלות בטחון לא היו במקום, ולכן שכבנו סתם, על האדמה בין העשבים הירוקים. מסך של ענן שחור וסמיך התנשא ועלה מעל לבתי החרושת שעלו בלהבות אש.

השומרים הגרמנים זחלו על גחונם וגררו את עצמם ממקום למקום, כשכלי נשקם צמוד אליהם. הם לא פסקו, כל העת, לקלל את פושעי המלחמה האמריקאיים והאנגליים, החורשים את אדמת גרמניה בפצצותיהם. חמתם בערה בקרבם, לא מעט, בראותם כיצד אנו זוכים לחזות במפלתם, וכיצד גומלים להם את גמולם על הדם היהודי ששפכו כמים ועל העינויים והיסורים שהם עורכים בקרבנותיהם שוכני מחנות ההשמדה.

לאחר שצבאות בנות הברית הפסיקו את פעילותם מן האויר ובאיזור השתרר השקט, פקדו עלינו להסתדר ולשוב אל המחנה. כנראה שהם פחדו שמא יבוא גל חדש של להקת אוירונים לסיים את המלאכה. בדרכנו חזרה, ראינו את החורבן האמיתי. הסביבה נראתה כמו לאחר שריפה ענקית, חוטי חשמל וטלפון קרועים היו שרועים בכל האיזור, עמודים שנעקרו ונשברו קרסו על הקרקע, בתי מלאכה ומפעלי תעשיה עלו בלהבות ענק, הכבאים הרבים שהוזעקו למקום לא הצליחו להשתלט על דליקות הענק אשר כילו במפעלים בזה אחר זה חלקה אחרי חלקה, הכבישים נחרשו שוחות ובורות, בנינים שלמים קרסו וחרבו, הכל היה מנופץ והרוס ומפוזר לאורך הכבישים, מבין ההריסות הציצו פצצות רבות שלא התפוצצו ונראו במספר מקומות.

גם המחנות של שבויי המלחמה ניזוקו, הרוגים רבים והמוני פצועים התגוללו בחצר המחנה ובתוך צריפי המגורים. כאשר עברנו ליד המחנה שלהם, הבחנו באמבולנסים של הצלב האדום, שאצו להציל את חייהם של הנפגעים.

מאובקים ומבוהלים, רעבים ועייפים, הגענו שוב למחנה בונא, ועם בואנו הגיעו, מיד, האבות והאחים, של כל אנשי היחידה המיוחדת שלנו, כדי לפגוש אותנו ולוודא שאנו עדיין בין החיים. גם אנו הנערים, שמחנו להפגש שוב עם ההורים ועם האחים. כל אחד הקיף אותנו בשאלות, כולם רצו שנספר להם על המתרחש בחוץ, ושנספר להם על החדשות ששמענו בדרך ממצב המלחמה.

הפצצת איזור מחנה אושוויץ

בעת שמטוסי חיל־האויר של בנות הברית חגו מעל מחנה אושוויץ והמטירו אש

וגופרית על כל האיזור, הייתי יחד עם אחי, יוסף יעקב בן ה־15, בשדה פתוח. זחלנו אל בין עשבי הבר הגבוהים והקוצים הדוקרניים כדי למצוא מחסה מפני ההפצצות. מבעד למקום מחבואנו יכולנו להבחין במאות המפציצים שבאו בלהקות להקות והשחירו את שמי אושוויץ. הפגיעות היו ישירות ומדוייקות, המפציצים הסתלקו להם כשהם מותירים אחריהם הרס וחורבן לבתי המלאכה ומבני התעשיה של מפעלי "אי. גי. פארבן" ולמאגרי הדלק הגדולים של הגרמנים. היינו בטוחים שהמפציצים פגעו גם בתאי הגאזים ובמשרפות של בירקאנוי ואושוויץ, במסילות הרכבת ובגשרים, דרכם הובילו הגרמנים ציוד צבאי ודלק, וכן את מאות אלפי יהודי הונגריה.

אולם מה מאד התאכזבנו כאשר נודע לנו, למחרת היום, בהגיענו למקום עבודתנו במפעלי "אי. גי. פארבן" שבבונא, שהמפציצים האמריקאיים שהגיעו ופגעו במאות יעדים גרמניים, אסטרטגיים יותר או פחות, פסחו דוקא על בתי החרושת להמתת יהודים. וזאת למרות שבידי האמריקאים היו תכניות מפורטת על מחנה ההשמדה אושוויץ, ועל מיקומם של כל מוקדי מלאכת־הרצח, וכל פגיעה קטנה בהם היתה מצילה רבבות יהודים ממוות בחנק. שעה שעסקו בהפצצת כל האיזורים הסמוכים לכבשני האש, התעלמו מהם לגמרי והשאירו אותם שלמים.

כאשר באו ימי הדמים לקיצם, עם סיומה של מלחמת העולם השניה, הוסר הלוט מעל פעילותן של צבאות בנות הברית בימי המלחמה באירופה, ומחדליהן נודעו ברבים. סודות צבאיים רבים נחשפו, ובין היתר נודע כי מטוסי חיל האויר ערכו שלוש התקפות אויריות באיזור אושוויץ.

ב־7 ביוני 1944 עלו 452 מפציצים כבדים על מחנה אושוויץ. הם הפציצו מאגרי הבנזין והנפט שהיו במקום. שבועיים לאחר־מכן נערכה התקפה נוספת. 71 מפציצים תקפו כמה ממסילות הברזל, לא הרחק ממחנה אושוויץ, אשר שימשו עבור הגרמנים כנתיבי אספקה להובלת בנזין, גומי וחומרים סינטטיים שונים מאיזורי התעשיה שבשלזיה. בשתי ההתקפות האמורות, לא פגעו מטוסי בנות הברית במתקני השמדת יהודים.

ב־20 לאוגוסט הטילו 127 מטוסי "מוסטאנג" אמריקאיים למעלה מ־600 טונות של פצצות וחומר נפץ על כל האיזור שבסביבת מחנה הריכוז אושוויץ. חלק ניכר מהפצצות פגעו ביעדים שנמצאו במרחק של שמונה קילומטרים בלבד מתאי הגאזים והתנורים, אולם כמו בשתי ההתקפות הקודמות גם הפעם – הם נותרו שלמים ולא הותקפו כלל.

לקראת סוף הקיץ, בחודשים ספטמבר־אוקטובר, גברו התקפותיהן של בנות

הברית על איזור המחנה שלנו. ב־13 לספטמבר תקפו 96 מטוסים מסוג "ליבערעיטאר" של חיל האויר הבריטי את איזור התעשיה באושוויץ.

כל עת ההפצצות היינו מלאים ציפיות ותקוות שמטוסי בנות־הברית יתקפו, ולו פעם אחת, את מחנה אושוויץ עצמו, ייחלנו לכך שצבאות שוחרי השלום יחבלו במבנים שבהם עסקו הגרמנים בביצוע מלאכת ההשמדה, כדי שיעכבו בכך את ביצוע ה"פתרון הסופי". אבל, למרבה דאבוננו, היתה זו תוחלת שוא. לא יכולנו להבין את שרירות לבם של מפקדי בנות־הברית, התקשנו להסביר את העובדה שגם כאשר הם היו קרובים כל כך למחנות המוות, ופגעו בכל מאחז גרמני שהוא, הזניחו דוקא את בית החרושת למוות הגדול ביותר שהיה אי־פעם עלי־אדמות. עד היום לא קבלנו תשובה על כך, ומאז מנסרת בחלל עולמנו השאלה: למה ומדוע?!

סדר היום במחנה ביום הראשון

כפי שכבר הזכרנו לעיל, יום ראשון היה יום של מנוחה מן העבודה. אמנם לעבודה בבתי החרושת לא הלכנו, אבל במחנה לא נתנו לנו מנוחה אף לא לרגע אחד, ולא הצלחנו לנוח קמעא אפילו ביום הנופש. מיד עם שובנו למחנה בצהרי יום השבת, לאחר שסיימנו את העבודה, דאגו זקני הביתנים והנוגשים למיניהם להטריד אותנו ולהעסיק אותנו במשך כל היום.

ראשית כל, ערכו את המפקד הגדול. כל שוכני המחנה חוייבו להתאסף על מגרש המחנה "אפעל פלאץ", ושם היה עליהם להסתדר לפי סדר מספרי הבלוקים ולהמתין עד לבואם של קלגסי הס. ס. שיבואו לספור אותנו. הסבל במסדר הזה היה נורא, בקיץ היינו עומדים בחום הגדול ביותר, כאשר השמש הלוהטת היכתה על ראשינו החלשים, הצמאון עינה את גופותינו החולני, והרגלים כאבו מרוב עמידה ורעדו מחוסר כוח. ואילו בחורף היה קשה עוד יותר, הגשמים הזועפים הרטיבונו עד לשד עצמותינו היבשות, השלג שהשתולל בסערת הרוחות היכה והצליף על פנינו, הקור המקפיא צרב עד מוות ואצבעות הידיים והרגליים קפאו ממש, אבל כל זאת לא היה איכפת לגרמני, אוהב הסדר, הוא היה צריך לדעת אם לא חסרים אנשים מאתנו, ועל כן היינו חייבים לעמוד ולהמתין למפקד.

אחרי שהמפקד הסתיים ומספר האסירים התאים לאלה שברשימות, החל המירוץ לצריף המגורים. כל אחד רצה להיעלם, כמה שיותר מהר, מעיניהם המרושעות של הגרמנים הארורים, ולהיות הראשון בתור לחלוקת מנת המרק

המפקד הגדול שנערך על מגרש המחנה.

הזעומה, כדי לחמם את הגוף הקפוא והמורעב. בעת העמידה בתור לקבלת המרק, היינו מצפים, בכיליון עיניים, שכולם יקבלו את המרק כדי שאנו נוכל לקבל את השאריות מתחתית הדוד, קיווינו למצוא, כך, במרק איזה תפוח אדמה, או לזכות למנה משובחת יותר. הרעש היה גדול, כולם נדחפו ונדחסו בתור, כדי לקבל את מנתם, בחלל האויר נשמעו כל העת, צלילי הנקישות של הצלחות, האנשים עמדו מעוצבנים והמתינו לתורם לקבלת האוכל.

כל הסעודה לא ארכה יותר מאשר רגעים מספר, עוד לגימה ועוד לגימה, והנה המנה הדלה של המרק הדליל נבלעה בבטננו, ולא נודע כי באו אל קרבנה. האסירים הרעבים היו מתישבים בפינה ומלקקים את הצלחות, כאילו זה ישקיט להם את הרעב. ישבו וליקקו עם הלשון או עם האצבעות, אבל בזה מגרים עוד יותר את הרעב. על האנשים הללו נראה היה כאילו לא בא דבר מאכל לפיהם כמה שנים.

בחדרי הרחצה

יום הראשון היה גם יום התספורת והגילוח. בכל צריף היו ספרים, אשר עבדו שם כל היום, וכולם היו חייבים להסתפר. כתמורה לכך, זכו הספרים לקבל כל השבוע תוספת של אוכל שנקראה בשם: "נאכשלאג", דהיינו מנה כפולה של מרק.

מלבד התספורת והגילוח, היו גם מתרחצים ביום ראשון. מהצריף צעדנו אל מקום המקלחות, עירומים כביום היוולדנו. רק את הנעליים מותר היה לקחת. ראשי הביתנים הקפידו על ההוראה הזו ולא התחשבו בנו אם היה קר מאוד או אם ירד גשם או שלג. כך הלכנו, לפקודתם, עירומים, בכפור הגדול, וגם בבתי הרחצה לא חסרו אנשי סדום, אשר לא הירשו לנו להכנס כל כך מהר. המרחץ מלא עכשיו, אמרו, ועלינו היה לעמוד עירומים בקור מקפיא ומחריד עד שהקבוצות שהיו בפנים יגמרו את הרחצה.

את שארית זמננו ביום הראשון בילינו בכיבוס המכנסיים והמעיל, ובניקוי על ידי חול את הצלחות, אשר העלו חלודה במשך השבוע. אחרים עסקו בהשחזת הכף, כדי שיוכלו לפרוס בה את ה"לחמא עניא", אחרים היו מיבשים את בגדיהם המכובסים, ומחפשים אחרי חוט ומחט כדי לתפור בהם את קרעיהם, מי שהיה צריך החליף נעליים או בגדים, ומי שהצליח מצא מעיל חורף טוב יותר.

בתום סדר הגילוח, היינו חייבים לעבור בדיקה יסודית, כדי לוודא שאכן קיימנו

את הפקודה, וכל אחד התגלח והסתפר. וכמו כן בדקו את נקיות הבגדים בהזדמנות זו, ואת הראשים והאזניים, אם הם נרחצו היטב. אם נמצאה כינה בבגדו של אסיר, היתה אחת דתו להשלח ביחד עם בגדיו והשמיכות שהתכסה בהם, אל מכבסה מיוחדת. שם הכניסו את הכל לדודים ותנורי גז, וכאשר שב הלה לצריפו, כיבדו אותו במכות נמרצות כתוספת לעונש.

בדיקת רגליים

אם נראה היה לראשי הבלוקים האכזריים, כי מנת הסבל והיסורים שעברה היום על אסירי המחנות היתה מעטה מדי, היו מחפשים ומוסיפים עוד כהנה וכהנה יסורים. לא פעם אחת אירע, בשעות הלילה המאוחרות, כאשר כל אחד נם לו את תנומתו על מיטתו, האור כבה והשקט שרר כבר בכל הביתן, התפרץ, לפתע, זקן הבלוק, בקולות ובצריחות, זעק והעיר את האנשים משנתם בקריאות: "פוס אפעל" . . . "פוס אפעל" . . .

כל אחד היה חייב להתרומם ולהתיישב על קצה מיטתו, ולהראות את רגליו הרצוצות והפצועות. זקן הבלוק התרוצץ ממיטה למיטה ובדק את רגליהם של האסירים אם ניקו אותן כראוי לפני שהלכו לישון. לעיתים תכופות קרה שלא רחצו היטב את הרגליים, ובמיוחד בימות החורף, כאשר בקושי הגיעו למחנה אחרי העבודה הקשה. אותו רשע היה מתנקם במי שנתפס ב"קלקלתו", והיה שולחו לרחוץ את הרגליים, בחצות הלילה, ועוד הוסיף לו איזה עונש, בדרך כלל.

זקני הבלוקים, הצטיינו, בעיתות אלה, באכזריותם ובמעשיהם השפלים, הם חיפשו עלילות כדי להתנקם באחיהם המעונים. מלבד המכות הנמרצות שהיו המחבלים הללו מכים במגלבי העור שלהם, גרמו לכך שהרבה אנשים חלשים לא החזיקו מעמד בסבלם ונפחו את נשמותיהם באופנים שונים, בכך הם קיצרו את ימיהם של אותם חלשים.

אולם, את האמת חייבים לומר, כי גם בימים החשוכים האלה, נמצאו אנשים טובים, אשר מסרו את נפשם לטובת אחיהם שהיו נתונים בצרה גדולה. הם עזרו בדרכים שונות, הן בעבודה על ידי הקלת עול השעבוד, והן במחנה עצמו, כמה שרק היה הדבר בגבולות יכולתם. ברם, מאידך גיסא היו אנשים אפלים, אשר איבדו את צלמם האנושי, נעשו חיות אדם והקיזו את דם אחיהם, במלאם את תפקיד מנהל עבודה, "פאראבייטער", "קאפוס" וראש בלוק "בלוק-עלטערסטער".

עת ספירת הימים

אט אט עברו להם ימי הקיץ הארוכים, כל יום התארך ונמתח כמו כל אורך הגלות. לפני הצהרים חיכו בכיליון עיניים שיגיע הזמן לקבלת מנת ארוחת הצהריים שתפריטה היה, באופן קבוע, חצי ליטר מרק שלא היה אלא מים עכורים שנקראו לתפארת המליצה: "בונא זופפע". אחרי הצהרים ספרו ומנו את הרגעים והשעות שיגיע יום העבודה האומלל לקיצו, כדי לזכות לקבלת ארוחת הערב שתשקיט את הרעב הנורא.

המראה השכיח היה, שאנשים התהלכו כעבדים נרצעים, המומים וסחופים, נטולי רגש וכוח, נעדרי חושים אנושים וחסרי ידע, אפילו באיזה עולם הם חיים. אם פגש מישהו את חברו, השאלה הראשונה ששאל אותו היתה: "האם המרק היום היה דליל או סמיך". חלומם של האנשים היה לקבל מנה מרק מתחתית הדוד, כי אז אולי יתמזל מזלם ומספר תפוחי אדמה יפלו לצלחת שלהם.

כל ימות השבוע ספרו את הימים וציפו לצהרי שבת קודש, שעת סיום העבודה השבועית. כולם חיכו לרגעים האלה, שיוכלו לנוח מספר רגעים ולנשום קצת לרווחה, לפגוש מכרים, שכנים וידידים, לשמוע דברי נחמה ולתפוס חדשות טובות.

במחנה בונא היו ביתנים שבהם התגוררו גם אסירים גרמניים. חלק מן האסירים היו פוליטיים, והשאר רוצחים ופושעים אחרים, אשר בילו הרבה משנות חייהם בבתי הכלא בגרמניה. בסמוך לצריפי המגורים של האסירים הללו, היו נערים יהודים מתאספים לעתים בתקווה שמישהו מבין האסירים הגרמנים ירחם עליהם ויכבדם בקצת שיריים. לפושעים הגרמנים חילקו קצת יותר אוכל מלאסירים היהודים. לתקוות הללו היה בסיס, כי בתמורה לכף המרק וליקוק כליהם היו הנערים היהודים עוזרים להם לכבס את בגדיהם ולנקות את כלי האוכל שלהם.

למרות שהיה קיים איסור חמור לגשת ליד המטבח, ואוי לו לאסיר שנתפס בקלקלתו, נמשכו בכל זאת אנשים לשם תוך סיכון חייהם, וכל זאת לא כדי להוציא מן המטבח דברי־מאכל, אלא פשוט כדי לתכנן תחבולות איך להתגנב אל המזבלה ולגנוב משם מעט קליפות, כמה עלים של כרוב או תפוחי־אדמה שנזרק או סתם חלקי גזר ושאר ירקות שנפסלו לשימוש על־ידי המטבח.

בר מזל שעלה בידו למלא את כיסיו בקליפות תפוחי אדמה, רץ עם שללו

לביתן ואכלו בתיאבון רב. בעלי העזה היו מעמידים את האוצר למספר שעות לבישול על צינורות החימום. לעיתים קרובות היה מבחין בכך מרצח נאצי, והוא תפס את הכלי עם הקליפות וזרקם, ובעל הסעודה נותר בפחי נפש.

פרק עשרים ושנים

ימי הסליחות והרחמים

מראה מיוחד היה לאסירי אושוויץ בהגיע ימי הרחמים והסליחות. אל דמותו של היהודי המתהלך בקומה שפופה ובפנים חיוורות, נתווספה עתה גם אדמומיות לעיניו שמהן זולגות דמעות והן יורדות על כל גופו המכווץ מבכי של צער ומאנחות של געגועים לימים הטובים והזמנים היפים שחלפו להם ועברו זה מכבר. בלב קרוע ומורתח נזכרו כיצד היו נראים הימים האלה רק לפני שנה, כאשר כולם עוד היו בביתם ובעיירתם, בחיק המשפחה עם נשיהם, ילדיהם, הוריהם, אחיהם ואחיותיהם, שכניהם וחבריהם, והנה עתה כל אחד נותר לבדו. לפתע באה רוח רעה ובסערה אחת עקרה את הכל. מכל השריפה הגדולה נותרו רק מתי מספר יתומים גלמודים אשר עונו, עינויי תופת, במחנות הריכוז הגדולים בגהינום עלי אדמות של מחנה ההשמדה אושוויץ.

בעיתות של מנוחה היו האסירים מתאספים מאחורי הצריפים שם היו יושבים, נשענים בגבם השבור אל הקיר ומתאמצים בכל כוחם לתאר כיצד היה נראה אצלם חודש אלול בשנים שעברו. זכרונותיהם על ההכנות לימים הנוראים צפו ועלו עתה, וברגעים אלה של מנוחה היו הרגשות המעורבים הללו, של געגועים וערגה, ממלאים את חלל הלב והמוח ומציפים את כל יישותם. והנה מישהו נזכר בניגון של אמירת הסליחות, אותו הוא שר בעונג רב, כאילו היה חזן גדול. החסידים שבחבורה לא פסקו מלספר על הטעם הנעים שטעמו בעת אמירת הסליחות בחצרו של הרבי, כיצד היו מכתתים את רגליהם במשך שבועות אחדים בדרכם לעיירה ויז'ניץ, איך היו כל החסידים מסתופפים בצלו של האדמו"ר מספינקה, וכיצד היה נראה סדר אמירת הסליחות אצל הגאונים והצדיקים לבית סיגעט, סאטמאר, ומונקאטש.

גם לבני העיירות היה מה לספר, כמו כולם גם הם היו מתארים כיצד היו נראים ימי הסליחות והרחמים בעיירותיהם הקטנות ובישובים הנדחים. ברגעים אלה היה המעיין היבש נפתח שוב, ומכאן החל מקורן של הדמעות החמות לנבוע, הן היו ניגרות ומקלחות על הפנים ומרטיבות את האדמה הארורה הרווייה מדם יהודים קדושים וטהורים שמסרו שם את נפשם על קידוש השם.

בקול חנוק מדמעות היו כולם נזכרים ומספרים איזה מראה נאה היה לחדרים

בעת שסיימו את שנת הלימודים בסוף הקיץ. את רחבת השוק במרכז העיירה היו ממלאים בימים אלה המלמדים עטורי הזקן והפיאות המהדרות את פניהם ותינוקות של בית רבן אשר האירו את כל סביבתם בפניהם המאירות ופיאותיהם המקורזלות. להיכן שהיית פונה שם היית רואה אותם משתובבים בגיל ושמחת נעורים ובחדוות הילדות שלהם, בחצרות, בגנים ובשדות. יכולת לראות אותם משחקים בכל מיני משחקים, רוקדים ומטפסים על עצי הפרי השונים, מטיילים על שפת הנהר, ואילו עכשיו הם אינם, כל המראה הזה כל כך חסר, ולא רק שקשה להשלים עם המציאות הזאת של היעדר התופעה המלבבת הזאת, אלא הקשה מכל היא השאלה מה עלה בגורלם של אלה, ולאן הם נעלמו.

זרם הדמעות המתפרץ התגבר עוד יותר בהגיע תור בחורי הישיבות אל דוכן הסיפורים. אי אפשר היה שלא להתפס בחלחלה מחרידה בזכרנו את האוירה החגיגית והנעימה של הימים הטובים ההם, כאשר היו תלמידי הישיבות שבים בעונה זו הביתה לחגים. תלמידי החכמים אשר באור תורתם האירו את מחשכי העיירות והכפרים הנדחים ביותר, היו מפרים בימים אלה את השלווה המשעממת של השיגרה היומיומית, עם שובם מהישיבות והצטרפם אל ספסלי הבעלי בתים הלומדים בעיירה. היה זה תענוג של ממש להביט בחזות פניהם ובשמחתם של ההורים העניים שהתנחמו והתעודדו בהם, שהיו תמורה ופיצוי לחייהם הקשים. מאלה ציפו ההורים לשבוע נחת, הם המתינו וחיכו לשעתם הגדולה שתבוא, ומה עלה בגורלם, כולם נעקדו והלכו כצאן אל העקדה הגדולה. . . אלפי בחורים ובני נוער נפוצו במחנות העבודה והועסקו שם בעבודות פרך, הרבה מהם הובאו לאושוויץ, וספק רב אם הם יוכלו להחזיק שם מעמד תחת כור הברזל בו הם נתונים, אם יוכלו להשרד בחיים ולהמלט מצפורני חיות הטרף הנאציות.

האסירים הצעירים בכור הברזל

בפרק זה ברצוני להקדיש מקום מיוחד לסיפור חייהם של מאות ואלפי הילדים הרכים ובחורי החמד, הנערים והבוגרים, אשר באורח חייהם היהודי בתוך תוכי מחנות אושוויץ ובונא, הפכו למסכת שלימה של קידוש השם. בהיותי נמנה על אותה קבוצה של אסירים יהודים, רואה אני לעצמי בזאת חובה קדושה ומיוחדת להנציח לדורות את מעשי הגבורה וההוד שהיו פשוט חלק מחיי היום יום שלנו, אשר על בנינו ובני בנינו לדעתם תמיד.

הרבה ספרי היסטוריה ומגילות זכרון נכתבו על השואה האיומה, מאז תום אותה

דמות דיוקנו של תינוק בית רבן מלא שמחת נעורים.

מלחמה עקובה מדם ועד ימינו לא חדלו לכתוב עליה. ידיהם של מאות סופרים לא נלאו מלתאר ולתעד, בכל הדרכים והצורות האפשריות, את הצרות והיסורים והעוולות אשר ביצעו האכזרים הגרמנים בקרבנותיהם היהודיים בגיא התופת של הגהינום באושוויץ. אולם, בדרך כלל, הסיחו את דעתם מחלק מסויים וחשוב בסיפור מאורעות הזוועה. אולי מפאת עומס החומר בחלקים האחרים, לא התעכבו בספרם, על אשר אירע לילדים ובני הנוער, ועל צרותיהם וסבלם של שרידי החורבן, אשר נשארו בחיים ולא נכנעו לשטן המשחית.

בין באי השיירות שהגיעו לבירקאנוי ואושוויץ בשנת תש"ד מהונגריה. מארמארוש ורוסיה הקארפאטית, נמצאו גם אלפי ילדי ישראל, תינוקות של בית רבן, בחורי ישיבות , אשר עברו כבר מספר שנים של יסורים ותלאות נוראות. כבר משנת תש"א (1941) ועד לסיום המלחמה לא היה להם אף יום אחד של מנוחה ומרגוע. רבים מהם טעמו כבר את טעמו המר של הגירוש, כאשר הגיעו עד לגבול האוקראיני, בדרכם לקאמיניץ פאדאלסק, ורק בדרך נס ניצלו מידיהם האכזריות של הארורים ההונגרים.

לא עבר אפילו רגע אחד מאז נעצרה הרכבת במחנה אושוויץ, ומרצחי הס. ס. , אשר במבטיהם האכזריים ניכרה התאווה לרצוח ולעשוק, פתחו את הקרונות בגסות מופגנת והסתערו בפראות חייתית על האנשים, שוכני הקרונות החפים מפשע, והחלו מכים בהם. במשך דקות אחדות השתוללו שליחי השטן הללו, כשהם משתמשים באלות עבות ובכל מיני כלי משחית, לחבוט ולהצליף על ראשי האנשים אשר נחבלו ונפצעו מן המכות, ונדחפו החוצה, משם הובלו אל המיון הראשוני האכזרי והגורלי.

רוב הילדים שהגיעו לאושוויץ, באותה עת, נשלחו לצד "שמאל" אל "בתי המרחץ" שכונו בשם "באד אנשטאלטן", הלוא הם תאי הגאזים הידועים לשמצה, יחד עם אבותיהם ואמהותיהם, אחיהם ואחיותיהם, שם קידשו שם שמים, וכרגע נפרדו מן האנושות וגילויה האכזריים.

אל מחנות העבודה נשלחו רק אותם הבחורים אשר נראו כמסוגלים לעבוד עבודות פרך ולהחזיק מעמד זמן רב בניצול כותם לטובת הרייך השלישי. אולם גורלם של הנערים הצעירים יותר, אשר לא נראו כשירים למטרה זו, נחרץ מיד בהצבעת אצבעו של הארכי רוצח הד"ר מנגלה ימ"ש: "שמאלה"! ברור כי מי שנשלח שמאלה, היה אחד דינו למות. זכותם של הילדים לחיות ולהתקיים בעולם תמה, בו ברגע שנראו בעיניהם של מרצחי הס. ס. . וכך עלו על המוקד אלפי ילדי ישראל מהונגריה, מארמארוש ורוסיה הקארפטית ומסרו את נפשם על קידוש השם, יחד עם

בחורי חמד, תלמידי ישיבות מעודנים, דור העתיד של היהדות החרדית, ויחד עם כל הצדיקים והחסידים, הישרים והתמימים בני תורה ובני עליה עובדי השם יתברך.

הצריפים המיוחדים לבני הנוער

והנה, הפלא ופלא, למרות כל המיונים הקפדניים שערכו בנו הד״ר מנגלה וחבר מרצחיו ימ״ש, עלה בידי רבים מן הילדים ובני הנוער להתחמק מידי המחבלים הגרמנים ולהסתנן מבעד לשיירות המוות אל תוך קבוצות האנשים שנשלחו לצד ״ימין״. הללו התערבו בין האנשים הכשירים לעבודה, ויחד אתם צעדו לעבר מחנה אושוויץ ובירקאנוי כדי להשלח משם אל מחנות הריכוז בסביבת אושוויץ.

ואמנם, במשך כל זמן שהותנו במחנה אושוויץ, לא סרה הסכנה שריחפה מעל לראשינו, הנערים הצעירים, אפילו לא לרגע אחד. על כל צעד ושעל ניסו אנשי הס. ס. לרחרח ולחפש בין האנשים אם לא מתחבא ילד מתחת כנפי אביו או בין מכריו. ואכן, לא אחת קרה, בעת עמדנו מסודרים בשורות על מגרש המפקדים, שבאו הרשעים הארורים והוציאו מבין טורי האנשים ילדים ונערים ובודדו אותם בתוך ביתנים מיוחדים לילדים ובני נוער.

אלפי ילדי ישראל התגוררו באותם צריפים מיוחדים שהוקמו עבורם במחנה אושוויץ. רבים מהם היו בנים למשפחות יהודיות מצ׳כוסלובקיה, נוער צועני ונוער מפולניה. מכל שיירה בחר לו הד״ר מנגלה הסדיסט מאות ילדים תאומים, במטרה לערוך על גופם כל מיני ניסויים אשר מצצו מהם את שארית כוחותיהם. כך התעללו באותם ילדים אומללים והוציאו מהם את דם התמצית בצורה הברברית ביותר עד אשר נשלחו לתאי הגזים, כאשר מוצו כבר כל האפשרויות לערוך בהם עוד ניסויים.

מחנה אושוויץ לא היה המחנה היחיד שנמצאו בו ילדים אסירים, גם אל מחנות הריכוז האחרים הגיעו האסירים הצעירים, עבדים ממוספרים, אשר חולקו בין יחידות העבודה ונאלצו לעבוד בעבודות הקשות ביותר. הנערים והילדים הללו, אשר גופם היה מותש מרעב של התקופה האחרונה עסקו במלאכות מפרכות כמו אלה שהועסקו בהם הגדולים, בקיץ בשרב הגדול עד לעילפון, ובחורף בשלגים הכבדים ביותר, בכפור הצורב אשר הקפיא את כל גופם, ללא מנוחה וללא מאכל ומשקה מהבוקר עד הערב.

הסבל האיום

הרגשת הקושי הסבל והיסורים היתה אמנם מנת חלקם של כולם, אולם לבני הנוער היתה כפולה ומכופלת מזו של המבוגרים. יום יום גורשו אלפי הילדים מצריפי מגוריהם לעבוד עבודות פרך בתנאים הקשים ביותר. אף אחד לא התחשב בהם, לא מפקחי העבודה ולא הקאפוס, לא המהנדסים הגרמנים האנטישמיים ובוודאי לא קלגסי הס. ס. . לא הקור ולא החום, לא גילו הצעיר של הילד ולא מצבו הגופני ומראה איבריו החלושים והרופפים, שינו את היחס כלפיו, שלא לדבר על הרעב המציק, ובמיוחד לילדים, אשר כל מחשבה להושיע את האומללים ולהשביעם, ולו במעט, כלל לא עלה על ליבותיהם העריצים. כך הלכה ונטשטשה צורתו האנושית של הילד הבריא שהפך לשלד בכיסוי עור שחור מרעב, עיניו האפורות מיסורים שקעו עמוק בחוריהן ונשמתו המיוסרת החלה לפרפר בגוף, כמו שלהבת של נר העומד ליכבות.

היה זה מראה שובר לבבות, לראות כיצד ילדים אשר פניהם צמוקות ונפולות ועיניהם הכבויות מביעות צער של יסורין, נושאים משאות כבדים ביותר, שכובדן התאים יותר לחמור. הסבלים הקטנים האלה, ילדי הכפיה, שימשו כלי משא לכל מטרה, משקי מלט בני חמישים קילוגרם ועד לעמודי ברזל של פסי רכבת. באמצע החורף הקר, עמדו הפועלים הצעירים וחפרו שוחות עמוקות וארוכות, כשרגליהם נתונות בתוך מים, טיט ורפש עד לברכים. בעיצומו של שרב כבד, תחת השמש הלוהטת היו אותם תינוקות גוררים ומושכים כבלי חשמל מעופרת והניחום מתחת לפני הקרקע. ואילו אחרים שקעו בירכתי האדמה במעמקי מכרות הפחם, ואף כאשר ליבם היה יוצא לטיפת אויר צח, היו הנוגשים מתאכזרים עליהם ולא מאפשרים להם לזכות אפילו לזכות אלמנטרית זאת. במקום לרחם על המסכנים ולאפשר להם לצאת החוצה לרגעים אחדים, היו הללו מכים אותם נמרצות ומענישים אותם בעונשים חמורים כל כך, עד שכבר לא היה כדאי בכלל לחשוב על כך בעתיד. שיטת מכות הרצח על עצמותיהם היבשות של הילדים והחבלה בהם עד לצאת נשמתם היתה נהוגה אצל הנוגשים בכל דרגותיהם, מראשי הבלוקים והקאפויסים הרשעים, ועד למנהלי העבודה והמהנדסים בני הבליעל האכזריים. העור שכיסה את עצמותיהם הסדוקות מחבטות של הילדים המוכים, קיבל צבע כחול מרוב כאבים.

בחדשים הראשונים של קיץ שנת תש״ד, כאשר אנו, ילדי קארפאטורוס נשלחנו אל המחנות, עוד איכשהו התחזקנו והחזקנו מעמד, ניסינו לשאת בשארית כוחותינו את עול השעבוד. אולם כאשר הגיעו חודשי הסתיו, והגשמים הסוערים והקרים

הרטיבונו עד לשד עצמותינו, והקור העז החל צורב את כל חלקי גופנו, היה זה כבר למעלה מכוחותינו, יותר כבר לא יכולנו לשאת את הסבל והרדיפות.

השלגים הכבדים והכפור הנורא שנישא עמם, הביאו בכנפיהם מחלות שונות ומשונות. נער אחרי נער נפל חלל, רבים חלו במחלות ריאות מסובכות, השתעלו עמוק וירקו דם. העצמות כולם קפאו ממש, כל אחד נתקף במקום אחר בגוף, לאחד קפאו אצבעות הידיים והרגליים, לשני קפאו האוזניים, השלישי לקה במחלת עור ואחרים בשחפת. כך הלך מספר האסירים הצעירים ופחת מיום ליום.

ודומה כי כאן הוא המקום המתאים ביותר לשאול את השאלה, מנין שאבו ילדי ישראל את הכוחות האדירים להתגבר על כל יסורי השאול הללו ולהשרד בכל זאת ועל אף הכל בחיים? מהו הדבר אשר חיזק אותם בימים החשוכים והאפלים הללו ועודדם שלא להכנע ללחציו של השטן המשחית הגרמני, אלא להמשיך ולסבול את עול השעבוד הקשה ללבוש עוז ובטחון כי סוף סוף אנו נבלה אותם? . . .

כיצד יתכן הדבר, כי בשעה שאנשים בריאים וחסונים, שכל שנות חייהם עבדו בכל העבודות הקשות ביותר שישנם בעולם, כרעו ונפלו כבר בשבועות הראשונים לבואם למחנה אושוויץ והתמוטטו תחת עולו של השיעבוד אשר אותנו הילדים לא הצליח להכניע? כיצד יתכן כי דוקא הילדים היבשים כמקלות, שלדים עוטי עור, הצליחו להתקיים ולהיאבק בהתמדה בגורלם הטראגי, לעומת מבוגרים רבים אשר איבדו את עשתונותיהם ונכנעו לחומסי נשמתם? . . .

מה היה, בעצם, סוד קיומם של הילדים הצעירים במחנות ההסגר, ומה הניע אותם ללחום בעקשנות שכזאת נגד סבלם האיום? קשה להבין כיצד זה לא נבהלו מהרעב שכירסם תדיר בקרבם, וכיצד לא שתו את ליבם למכות הרצח ולעבודות הפרך? כיצד לא נבעתו מפרצופי הפרא הזוועתיים של חיות הס. ס. ולא איבדו את תקוות חייהם בעתיד, האמינו כי סוף כל הרשעה כעשן לכלות "כי תעביר ממשלת זדון מן הארץ".

הבעש"ט עם החבריא קדישא

על פסגת הרי הקארפאטים, בין סבכי היערות העבות, במרחבי העד וכרי הדשא העצומים, מטייל לו הבעל שם טוב, כשאליו מתלווים האריות שבתלמידיו החבריא קדישא. כולם תפוסי הרהורים ואחוזי שרעפי קודש, צועדים הם על מרבד של נאות

כזו היתה חזותם של בחורים צעירים במחנות השמדה.

הדשא הריחני והמוריק. והנה מתישב לו הבעש"ט לפוש קמעא באחד המקומות הנוחים, ועד מהרה נעמדים תלמידיו סביבו, מקיפים אותו בעיגול לשמוע מפיו הקדוש חידושי תורה, רזין דרזין.

זקנו, הדרת פניו, של הבעל שם טוב מתנועע ברוח הקלילה, דומה הוא עתה לאחד מעצי היער הגבוהים. הדריכות העצומה לשמוע ולהאזין ולא להחמיץ אפילו קצה של אות היוצאת מפה קודשו, מגיעה לקיצה כאשר פותח הבעש"ט בדברים ואומר: "כתוב בספר מלאכי (פרק ג', פסוק יח') ושבתם וראיתם בין עבד אלקים לאשר לא עבדו, ושואלת הגמרא במסכת חגיגה, מה ההבדל בין צדיק לבין עובד אלקים ומהו החילוק בין רשע לבין איש אשר לא עבדו? ומתרצת, אלא שאינו דומה שונה פרקו מאה פעמים לשונה מאה פעמים ואחד. . . ! ויש להקשות על זה, דבשלמא כשאחד לומד פעמיים והשני לומד חמש פעמים, אזי ישנו הבדל ממשי בין השניים, כמובן שזה אשר למד יותר מבין יותר ובקיא יותר בשיעורו. אולם איזה הבדל ישנו בין זה שלמד מאה פעמים לזה שלמד בסך הכל פעם אחת יותר ממנו, הרי בוודאי גם זה שלמד מאה פעמים בירר ויודע את כל הפירושים והאפשרויות בסוגיא ואת כוונות הגמ', וכיצד יתכן שחברו אשר למד רק פעם אחת יותר ממנו מבין את פרקו טוב יותר? אלא שהענין כך הוא, כי יכול האדם לשנות את פרקו אפילו מאה פעמים, אולם את האחד הוא שוכח, ומהו האחד, אחד מי יודע? אחד הוא אלוקינו, ואם בשעת הלימוד שכח את האחד, ולא התכוון בלימודו לשמה, הרי שאינו דומה לחברו שבא ולומד מאה פעמים ואחד, אשר כל כוונתו בשעת לימודו היתה לאחד, הוא הנקרא עובד אלקים, כי תורתו מגעת עד כסא הכבוד".

מאמר חז"ל זה, אשר הואר מאורה הקורן של תורת הבעל שם טוב, היה יסוד היסודות של חינוך הבנים בכל חבל ארץ הקארפאטים ומארמארוש. מדור לדור נטוותה ונשזרה שרשרת המסורת של החינוך היהודי במחוז הזה, כשהיא שמורה ומוגנת היטב ומתנהלת על טהרת הקודש. גולת הכותרת של החינוך והרבצת התורה בחדרים ובבתי התלמוד תורה, בבתי האולפנא ובישיבות הקדושות היתה ה"אחד". משנות נעוריהם ומהיותם ילדים רכים היו התלמידים ממיתים עצמם באוהלה של תורה, בחורי הישיבות קיימו את מאמר חז"ל: "פת במלח תאכל", פשוטו כמשמעו, ועשו לילותיהם כימים. אף אחד מהם לא הלך ללמוד תורה לשם השגת מטרות אנוכיות, במוחו של אף אחד לא עלתה כל מחשבה זרה בעת הלימוד. היה זה לימוד שטבל באש הקודש וכל כולו היה בכוונה לקיים את ציוויו של ה"אחד" בלא שום פניות. לומדי התורה הללו, צאן קדשים, ספוגים היו בתורה ויראת שמים, מוכנים ומזומנים למסור את נפשם על קידוש שמו של ה' אחד, בבחינת מתי יבא לידי ואקיימנו!

לחיות על קידוש השם

כאשר היו אותם בחורים צעירים נפגשים, פנים אל פנים, עם כוחות הטומאה, בני קין הגרמניים, צמאי הדם, נדלקה שלהבת אש בקרבם, ובמין התלהבות דקדושה היו נאבקים נגד כוחות הרשע, כשלרשותם עומדים מאגרים של כוחות סמויים ועצומים, כוחות ששורשם טמון באמונה כנה ותמימה באותו "אחד" אשר לשמו עסקו בתורה, ואותו הכוח הוא אשר עמד להם וסייע להם שלא להכנע למכונה האדירה של הלחץ שפעלה נגדם.

מעומקא דלבא הפצוע ושותת הדם, התעוררה מין בת קול אשר הדהדה באזניהם של האומללים: "ילדים אל יאוש", "אתם חייבים לחיות", אתם תשארו בחיים", "בדמייך חיי . . . בדמייך חיי. . .", "חיזקו ואימצו וחיו על קידוש השם! כי הלוא אתם הלולאות שבקשריהן הם שוזרים את רציפות דורות היהדות", "מכם צריך העם היהודי להיבנות. . ." ו"זכרו כי עם ישראל חי"!

ההליכה לתפילה בצבור כל בוקר, הריצה להניח תפילין אחרי יום של עבודה קשה, נטילת ידיים לפני אכילת לחם העוני, ברכת המזון אחרי כל הסעודה, שמירת שבת בגדר היכולת, הצום ביום הכיפורים מתוך סיכון הנפש, כל אלה יחדיו הפיחו רוח חיים בתוך שלדי העצמות היבשות, החיים היהודיים התוססים הללו העניקו בכל יום כוחות רעננים ומחודשים אשר העמידו אותם איתנים אל מול מכונת המוות, שלא להכנע לה ולא לאבד את האמונה והבטחון בבורא העולמים. אלה הם אשר חיזקו את האסירים ונסכו בהם כוחות חדשים בבחינת "וקוי ה' יחליפו כח".

בעת העמידה בשורה במפקד, בחורף הקר והמושלג, בשעת ההליכה בטיט וברפש שהגיע עד לברכיים ובעת נשיאת משאות כבדים של שקי מלט, היו מפזמים לעצמם איזה ניגון שמח ועליז, מנגינות יפות של חג או של הימים הנוראים, ובזאת היו מחזקים ומעודדים איש את רעהו, מעלים צבע של חיים בפניהם החיוורות ומאירים את עיניהם האפלות.

בחורים גבורי כוח

לא רק אלה, מן הצעירים, שהיו עסוקים בעבודות חיוניות, עובדה אשר הצדיקה לפי שעה בעיני הגרמנים את קיומם עלי אדמות, התנהגו התנהגות גיבורים של

ממש, אפילו אותם בחורים ונערים אשר הוכנסו לבידוד בצריפים מיוחדים, מקום שמי שנכנס לשם ידע כי אחת דתו למות, חיו חיי גבורה עילאית, ונכונים היו למות בעוז ובאומץ מות קדושים ולקדש שם שמים בקדושה ובטהרה. סיפוריהם המופלאים של אותם אומללים הם רבים עד אין ספור, לכל אחד מהם חשיבות היסטורית וחינוכית בעלת ערך. אולם מאחר ואין זאת באפשרותנו, נסתפק, איפוא, בסיפור מאלף אחד, מקרה יחיד במינו, שכולו מוסר השכל לדור העתיד, על מסירות נפשם של האסירים הצעירים למען קיום התורה ומצוותיה.

בערב ראש השנה שנת תש״ה, נתן הארכי רוצח, הד״ר מנגלה ימ״ש, פקודה לאסוף מכל הצריפים ומכל המקומות האחרים בכל חלקי מחנה אושוויץ את כל הילדים הנערים עד גיל שמונה עשרה. כוונתו היתה בזאת, להניח את ידיו המגועלות בדמם של מליוני יהודים גם על אותם הנערים שהצליחו, עד כה לחמוק מבין אצבעותיו השטניות בכל מיני אמתלאות ותירוצים בעת המיון שערך לבאים בשערי המחנה.

קלגסי הנאצים ועוזריהם, ה״קאפויס״, מילאו את פקודתו של השטן בדייקנות, ועד מהרה עלה בידם לרכז כאלף ושש מאות ילדים ונערים. את האסירים שנשבו מחדש העמידו על מגרש ריק מאחורי הצריפים של מחנה אושוויץ.

וכך לאחר שהכל היו עומדים ותמו כל ההכנות למפגש המחריד, הגיע הצורר הראשי, הנאצי, ופקד לתחוב באדמה עמוד עץ בגובה בינוני. בראשו של עמוד העץ הונח לוח בצורת האות ד׳, אף הוא מעץ, אותו חיברו במסמרים לראש העמוד. לאחר שהעמוד עמד על מקומו, ציווה על כל הילדים לעבור מתחת לקרש, וקבע כי כל מי שראשו יגע בקרש ייחשב כמוכשר לעבודה ויוחזר לצריפו, ואילו הילדים שקומתם נמוכה מגובהו של לוח העץ, יוכנסו לבידוד בצריף חתום. פירושו של דבר היה, כי גורלם של אלה נחתם ונחרץ להשלח אל תאי הגאזים.

הנערים הצעירים, אשר רכשו חכמת חיים רבה במהלך מאבקיהם הבלתי פוסקים עם המוות שהקיפם מכל עבר, הבינו מיד את פשר המזימה השטנית ואת משמעות כוונותיהם של המרצחים. לנמוכים שבהם, ובדרך כלל היו אלה הילדים, לא היתה ברירה, איפוא, אלא להתאמץ ולהיראות בגובה של העמוד. היו מהם שניסו לגבוה על ידי שהתרוממו על בהונות רגליהם ברגע שהיה עליהם לעבור מתחת ללוח המדידה, כדי שראשם יגע בקרש. אולם אם הבחין בו אחד מן הקלגסים, שכבר נמצאו במקום באותה שעה, הוא חבט בו במקל גומי עבה ובכוח רב עד שאותו נער נפל לארץ מתבוסס בדמו, ועד מהרה נפח את נשמתו. לאחר מכן נשאו משם את גופתו האומללה ולקחוה אל בית השריפה.

כך נשארו, מתוך אלף ושש מאות, כאלף וארבע מאות ילדים על המגרש. הנלקחים נכלאו בצריפים מבודדים סגורים ומסוגרים עד ליום המחרת, מועד חריצת גורלם. אותם נידונים למוות לא קיבלו יותר שום אוכל או משקה, והשומרים פיקחו עליהם בקפדנות יתירה. לאחר שכולם נכנסו והדלתות ננעלו, אין יוצא ואין נכנס אל אותם הצריפים האפורים.

פסק הדין בעמק הבכא

אולם על אף שלאחר חיתום הצריפים, באופן רישמי אי אפשר היה כבר להחזיר את הגלגל אחורנית, לפעמים ניתן היה עדיין להציל ילדים על ידי מתן שוחד לשומרי הסף, שומרי הצריפים, הקאפוס, אנשי בליעל, אשר עסקו במסחר נפשות ישראל, והיו מוכנים למכור את הנידונים למוות תמורת בצע כסף. וכמובן שכאשר נודע הדבר לכמה אבות לילדים אלה, עשו הללו את כל שאפשר כדי לפדות את בניהם. מיד הם רצו אל מקום המסתור, שבו החביאו איזה אוצר שמור, ובאו אל הקאפוי האכזר כדי לקנות ממנו את ילדיו.

הפתגם העממי "מסחר זה מסחר", היה מתגשם שם על כל פרטיו. מאחר ולבן הבליעל, אשר לקח את הזהב ומסר לאב האומלל את בנו, היה ממה לפחד אם למחרת בבוקר יתגלה שחסר אחד הילדים, לא היתה לו כל ברירה איפוא אלא למלאת את החסר. הוא ידע כי אם ברצונו להמשיך לחיות, עליו למסור לקציני הס. ס. את המספר המדוייק של הילדים שהופקדו בידו. וכך, עד מהרה נכנס הוא אל אחד הצריפים האחרים וחוטף מהם איזה בחור אומלל או ילד אשר אך אתמול הצליח לחמוק מצפרני השטן המשחית ולהשאר בינתיים בחיים. היה זה מראה מזעזע לראות כיצד גורר אחד השומרים ילד או בחור מסכן, אשר נאבק בכל כוחותיו נגד היד המאיימת לכלותו, אל הבלוקים של הנידונים למוות ומצרף אותו אל אלה שגורלם נחרץ להשלח אל תאי הגזים.

קשה לשכוח את הסיפור שאירע שם בבוקרו של ראש השנה. כאשר הגיע אחד מהאבות האומללים אל רבי צבי הירש מייזליש, אב"ד דק"ק ווייצען, ובקול בוכים פנה ואמר: "מורי ורבי באתי לשאול שאלה", ומהי השאלה המעסיקה את האדם בעיצומו של יום ראש השנה?

"בני נמצא בין אלף וארבע מאות הילדים והבחורים אשר הוכנסו לצריפים שמשם הולכים למות על קידוש השם. ודע לך רבי כי זהו בני יחידי, הוא היחידי

שנותר לי לפליטה מכל בני משפחתי. והנה באמתחתי מצויות כמה מטבעות זהב אותם החבאתי בשפת מעילי, ערב נסיעתי לאושוויץ, ועיני המרצחים לא הבחינו בה בעת הירידה מן הקרונות. ועתה, ביכולתי להציל את בני ולפדותו על ידי אותן מטבעות זהב. השאלה היא רק האם מותר לי לעשות כן מפני שידוע לי כי הקאפוי אשר ישחרר את בני , ילך לאחר מכן אל הצריף של הנותרים בחיים ויחטוף משם בחור אחר, והאם מותר לי לעשות כן על פי דין תורה?

האב השכול עומד וממתין לשמוע את התשובה לשאלה ששאל מפי הגאון רבי צבי הירש, אבל הוא נאלם דום! אינו מסוגל לפתוח את פיו, לבו נצבט בקרבו וקולו נשתתק לגמרי. את המתרחש בקרבו יכלו להבחין רק ממראה הדמעות החמות שכיסו את פניו. כך עמדו שניהם ובכו האב השואל ורבי צבי הירש. מדכא ומדכדך היה המחזה הזה, מין הרגשה כאובה, שאלות ומחשבות משונות עברו בעומדים שם באותם הרגעים, אוי ואבוי לנו, להיכן הגענו, איזה מצב, איזה נסיון?! כל כך קשה לפסוק בשאלה כזאת.

רבי צבי הירש ידע את התשובה, אולם במבוכתו אשר גברה עמד והתחנן בפני השואל שיפעל על פי מצפונו. ברם האב אינו מוותר, בגבורה עילאית שקשה למצוא כמותה הוא עומד ומתעקש ועומד על שלו: "הנה בידי מטבע של זהב, כהרף עין אני יכול לפדות את בני יחידי, אבל ברצוני לדעת האם מותר לי על פי ההלכה לעשות כן"?

שניהם פרצו בבכי מר, והרב בקושי רב הוציא את מילות פסק הדין מפיו: "מאי חזית דדמא דידך סומק טפי", אמר, והוסיף: היהודי הזה אסור לו לפדות את בנו יחידו, כי יודע הוא שהאכזר הקאפוי בן הבליעל יחטוף במקום בנו ילד יהודי אחר אשר כבר זכה להשאר בחיים והוא ילך במקומו של הבן היחיד הפדוי במטבעות הזהב, אל המוות.

לשמע פסק הדין, התייצב האב השכול על רגליו נעמד ואמר: "אם על פי דין תורה הדבר אסור, יהיה בני יחידי "קרבן עקידה", ואני לא אציל אותו על חשבון חייו של ילד יהודי אחר" !

בספרו, "שו"ת מקדשי השם" שער מחמדים, מתאר רבי צבי הירש את המעשה ההירואי הזה וכן גם את הסיפור דלהלן שקרה בעת ההיא לאחד מתלמידיו במקום הזה.

בין הנערים המבודדים שחיכו והמתינו לגורלם המר, נמנה גם אחד מתלמידיו

רבי צבי הירש ובנו רבי יקותיאל יהודה מייזליש ביום השחרור.

רבי צבי הירש מייזליש אב"ד ניימארק, ווייצען, בערגן בעלזען
ולאחרונה בקה"י שארית ישראל שיקאגו

של רבי צבי הירש מייזליש, הבחור משה ראזענבערג משאלגא־טאריאן. בן עשרים שנה היה כבר, אך נמוך היה וראשו לא הגיע לגובה לוח המדידה. מובן מאיליו כי גם הוא נשלח לבידוד עם אלה שנידונו להריגה. הבחור משה היה מתמיד גדול ומופלג בתורה, ובעת שלמד בישיבה בווייצען היה לומד עם בחורים צעירים ממנו ונתכבד בתואר המכובד של "חזר בחור".

סיפור הדברים, כפי שמספר רבי צבי הירש מייזליש, היה כך. לאחר שנודע כי הבחור משה ראזענבערג נאסר, ניגש אליו בחור צעיר מעירו ווייצען, ושמו עקיבא מאנן, בן ידידו הרב החסיד המפורסם, ראש המלמדים מוה"ר ברוך מאנן הי"ד, ואמר לו בזה"ל: "רבי! מה יהיה עם משה'לה"? ורבי צבי הירש משיבו:"וכי מה יכול להיות? כלום יש אופן שיכולים להצילו? אך הנער עקיבא לא הרפה ממנו, וחזר ואמר לו: "רבי! היתכן שמשה'לה ישרף ואנו כאן מחשים"? רבי צבי הירש חזר ושאלו: כלום יש איזו עצה להצילו"? אולם הנער עדיין עומד על דעתו: "כן! יש בידי די כסף כדי היכולת לפדותו".

הרב מייזליש עדיין לא השתכנע, והוא מוסיף ומעיר לו: "הלא יודע אתה בוודאי כי פדיון זה הוא על חשבון חייו של נער אחר, שכן מספר הנערים מוכרח להיות שלם ומתאים, ומי יכול לקבל על עצמו אחריות שכזאת, להתיר להצילו באופן שכזה"?

— "גם לזה יש עצה" — עומד הנער עקיבא על דעתו.

— "ומה היא העצה" ? — שואל רבי צבי הירש את הנער.

והוא משיב בהתלהבות גדולה:

"העצה היא שאני אכנס תחתיו ואני מקבל עלי בשמחה גדולה להיות קרבן תמורתו".

רבי צבי הירש מספר בספרו כיצד הגיב על ההצעה: "בשמעי זאת גערתי בו ואמרתי לו שזה בוודאי שלא אתיר לך בשום אופן שאתה תכניס את עצמך למקום סכנה, כי כבר איפסק הלכתא חייך קודמין, ובזה חלף והלך לו" .

ברם לאחר כמה רגעים, מוסיף רבי צבי הירש ומספר, הוא בא עוד פעם ואמר: "רבי אינני יכול למצוא מרגוע לנפשי, שמשה'לה יישרף, ואני הנבזה, שאינני מגיע לכפות רגליו, אתהלך בין החיים. אני החלטתי לעשות זאת, ליכנס תמורתו, אף בלי

שיאמר לי הרבי היתר מפורש. רק זאת לבד יבטיח לי הרבי, שלא אהיה נחשב ח״ו ככל מאבד עצמו לדעת שאין לו חלק לעוה״ב״.

״גערתי בו עוד פעם״, ממשיך רבי צבי הירש בתיאורו, ״ואמרתי לו שאיני יכול להבטיח לו גם זאת, כי לא מוטל עליו לעשות זאת, ספק גדול אם הוא בכלל רשאי לעשותו. ומה נפקא מיניה בשמים אם הוא נהרג או אתה נהרג״.

השיב על כך עקיבא מאנן בקול בכי: ״רבי, הלא בוודאי יש נפקמ״נ גדולה ביני לבין משה׳לה. כי משה׳לה הוא בחור תלמיד חכם ומתמיד בלימוד והעולם עוד יפיק ממנו תועלת לא כן אני בעניי, בער אנכי לא אדע, אינני שוה כלום, בעיני כבר ראיתי אבדן מולדתי, אבותי ואחי ואחיותי שהובלו לצד שמאל, להישרף בבית המוקד, אני נשארתי לבד גלמוד ושכול, במה אני יותר טוב מהם, ומה שווים כבר כל חיי על פני תבל, ואם אזכה לעשות עוד דבר נשגב כזה, שעל ידי מסירת חיי, שממילא אינם שווים פרוטה אוכל להציל את משה׳לה היקר, שחייו שווים הרבה והעולם יצטרך לו, למה לא אשמח, אזדרז לעשות דבר כזה, כך טען העלם הצעיר הזה״.

מסיים רבי צבי הירש מייזליש וכותב: ״ואני נדהמתי והרגשתי שעוד מעט ולבי יתפלץ, לשמוע טענות ובכיות העלם היקר הזה, אבל לא נתתי לו הסכמתי בשום אופן, וגערתי בו שנית. ואחרי רוב ההפצרות והתחנונים הלך לו בפחי נפש ממני״.

״אחי התבונן נא רגע קט על מעשה הלזו, ומה אמרו בשמים לטענות הבחור הצעיר הזה אשר יצא מקירות לבבו באמת ובפשטות ובגודל חמימות, הלא בוודאי התעלה ברגע הלזו למעלות קדושי קדמאי ומחלקם יהא חלקי והלוואי שיהיה חלקנו עמו״.

תקיעת שופר אצל הילדים באושוויץ

בראש השנה, השכם בבוקר, שלחו הילדים שליח לרבי צבי הירש מייזליש, ובאמצעותו ביקשו מרבם, אשר למד עמהם תורה במחנה אושוויץ, שיבוא אל הצריף שלהם, בנימוק שהם רוצים לבקש ממנו את בקשתם האחרונה. ומה היתה הבקשה? . . .

לא אכילה ולא שתיה בקשו לספק להם, למרות שזה כבר יומיים שלא בא כל אוכל לפיהם. כל רצונם לא היה אלא לשמוע קול שופר! זה מה שהעסיק את הצעירים

הללו, הרעבים והצמאים והממתינים לבוא שעת מיתתם, רק שיצאו ידי חובת מצוות שופר בראש השנה.

הכניסה אל הצריף הסגור והמסוגר היתה כרוכה בסכנת נפשות ממש, השמירה היתה קפדנית עד שאי אפשר להגניב את השער, והסיכוי שאי אפשר יהיה לצאת משם בכלל מאותה סיבה הגדילו את סיכויו, של מי שנטל על עצמו את הסיכון, שלא לצאת משם חי. אולם, אף על פי כן היה רבי צבי הירש מוכן ומזומן לסכן את נפשו. יהודים בעלי קשרים שיחדו את שומר הפתח, ורבי צבי הירש נכנס לצריף אל הילדים עם השופר בידו.

כחמש מאות טלאים, צאן קדושים עמדו צפופים וסבבו את רבי צבי הירש. הם רצו לשמוע כמה דברי תורה לפני תקיעת השופר. אבל קשה לרבי צבי הירש למצוא המילים המתאימות למצב כל כך מר. בכל זאת הוא מנסה להרגיע את הילדים על ידי מאמר חז״ל: ״אפילו חרב חדה מונחת על צווארו אל יתייאש מן הרחמים . . . ״ המילים חונקות את גרונו, קשה . . . קשה מאד להמשיך . . .

באותה עת קם נער אחד והכריז: ״חברים! אנו צריכים להיות מוכנים לגרוע ביותר״. הוא לא היה היחיד שנשתלהב מן המעמד, אחריו נשמעו קריאות רבות מכל עבר גם מנערים אחרים: ״אחים יקרים אמרו וידוי״.

— ״אמרו שמע ישראל״ . . .

— ״הבה נשמע בפעם האחרונה בחיים את תקיעת השופר״.

ובעוד ההתלהבות בשיאה, הרים רבי צבי הירש את קולו, קול חוצב להבות אש, וזעק: ״אוי. . . אוי. . . מן המיצר קראתי י־ה . . . ״ ואחריו ענו כל מאות הילדים מלה במלה. אחרי כל פסוק נשמעו בכיותיו ואנחותיו של הרב, אף פעם לא אמרו יהודים בכוונה כה גדולה את ה״מן המיצר״. קולן של היללות הרמות נשא הרחק הרחק משם.

לאחר סיום אמירת פסוקי ״מן המיצר״, השתרר שקט מוחלט . . . דומיה . . . כל אחד רצה לשמוע את הברכות ולכוון לצאת בהם ידי חובתו. רבי צבי הירש ברך בקול גדול וצרוד את הברכות, ובצריף מחנה ההשמדה באושוויץ נשמעו קולות שופר: ״תקיעה . . . שברים תרועה . . . תקיעה . . . תקיעה . . . שברים . . . תקיעה . . . תקיעה . . . תרועה . . . תקיעה גדולה . . . . קול השופר הלך וגבר, והתקיעות הדהדו בחלל מחנה אושוויץ.

ובזמן שאסירי מחנה אושוויץ התפללו בפינה נסתרת את תפילת ראש השנה, "היום הרת עולם היום יעמיד במשפט כל יצורי עולמים, אם כבנים אם כעבדים אם כבנים רחמנו כרחם אב על בנים . . .", באותה עת ניגשו הקלגסים הנאצים לביצוע זממם הרצחני, כאשר החלו להוביל את אלף וארבע מאות הבחורים ובני הנוער אל תאי הגזים, וביניהם צעדו גם חמש מאות הילדים, שומעי קול השופר על ידי רבי צבי הירש מייזליש.

האב השכול, בעל השאלה לרבי צבי הירש, אותו אדם שיכול היה להציל את בנו יחידו, עומד, עתה, ליד החלון של צריף המגורים שלו, ומביט בחרדה בנעשה בסביבת הצריף של בנו, הוא רואה את בנו ומתחלחל בקרבו, המראה הזה קשה עליו, ולפתע שערותיו מסתמרות ונשימתו נעצרת, אחוז התרגשות, רוצה להביע משהו אך המילים נעצרו בפיו והוא נאלם דום, למראה בנו יחידו ההולך בקומה זקופה, בין קבוצות הילדים ההולכים לקדש שם שמים בשמחה ובשירה נלהבת: "וטהר לבנו לעבדך באמת" . . .

החזיון הדמיוני הזה, המראה המופלא כיצד מעפילים עוללים למדרגה הגבוהה ביותר של מסירות נפש על קידוש השם, לראות במו העיניים כיצד צאן הקדשים צועד קדימה, בקומה זקופה, בגיל ושמחה, כשפיותיהם מלאים שירה ותהילה על גדותיהם, כל כך הרבה בבת אחת אי אפשר. בבת אחת להתעלות לדרגה הכי גבוהה של הנפש, את זאת לא יכול היה האב השכול לשאת, רגליו כבר לא יכלו לשאת אפילו את משאו הקל של גופו המעונה. שרעפיו היו אחוזים לא כאן, אבל גם לא רחוק מכאן בתאי הגזים, הוא חוטף מבט . . . עוד מבט . . . השיירה מתרחקת, ועוד מבט . . . ראשו מסתחרר והוא כרע תחתיו ונפל כשהוא מעולף. . .

עוצמת הזוהר העילאי של מקדשי השם

רבי צבי הירש מייזליש, אב"ד ווייצען, הנציח בספרו "מקדשי השם", שער מחמדים, את הגבורה הרוחנית העילאית של חמישים נערי וילדי הונגריה־קארפאטורוס־מארמארוש, שהיו אחרוני הכלואים בצריפים המיוחדים שנתגלו על קרקעית תהום רבה של התופת באושוויץ, בפנים תאי־הגאזים:

בליל שמחת־תורה תש"ה (1944) הוציאו קלגסי הס. ס. מאחד מצריפי הבידוד לבני הנוער באושוויץ, חמישים בחורים וילדים, האחרונים שנותרו מן הסלקציה הגדולה שערך הארכי־רוצח ד"ר מענגלי ימ"ש בערב ראש־השנה, והובילו אותם

לתאי הגאזים. כאשר נכנסו לפנים התא, ביקשו הממונים על התאים לסנוור את עיניהם והודיעו להם, כי הובאו לחדרי מקלחות, כדי להתרחץ, ואחרי כן יוחזרו לצריפיהם.

הבחורים והנערים, מאמינים בני מאמינים, צאצאי אברהם יצחק ויעקב, שהכוסף למסירות נפש למען קידוש השם גנוז בקיפולי נשמותיהם, במובן של "מתי יבוא לידי ואקיימנה", נתעלו ונתרוממו, המריאו אל על מתוך חדוה ודבקות של "עליך הורגנו כל היום", ועמדו מתוך הכרה עמוקה להקריב את חייהם על קידוש השם.

בעמדם בפנים תאי הגאזים, קם בחור מהחבורה ופתח בקול רם: "חברים יקרים! הרי עכשיו ליל שמחת תורה, אמנם אין בידינו ספרי תורה לרקוד עמהם, אבל ריבונו של עולם נמצא עם האדם בכל מקום, הבה נרקוד לפניו, ברגעי חיינו האחרונים, לפני שנמסור את נפשותינו על קדושת שמו יתברך".

דברי הבחור חדרו עמוק לתוככי לבם של חבריו. מיד משתלבת יד ביד ומעגל רוקדים נוצר. הכתפים השחוחות מתלאות ויסורי אושוויץ מתישרות עתה, לרגע שוכחים את עצמם, כולם יחדיו נישאים אל עולם רחוק של אצילות והתעלות רוחנית, ובהתלהבות וקולות חוצבי להבות אש שרו וזימרו את הפסוקים "אשרינו מה טוב חלקנו ומה נעים גורלנו", וגם "וטהר לבנו לעבדך באמת", בניגונים הידועים והמפורסמים.

קולות השירה והזמרה מפיות חמישים בחורי־חמד היו בוקעים מתוך חדרי תאי הגאזים, התלהבות הנערים היתה עד כלות הנפש, צלילי שירת הגבורה והמסירות הדהדו ונשמע מקצה אל קצה במחנה הצלמות של אושוויץ.

המרצחים הנאציים, שליחי השטן המשחית, אשר עמדו מוכנים להפעיל את מתקני הגאז, בשומעם את קולות הזמרה – נכנסו לתוך התא ולא יכלו להסתיר את חרון־אפם למראה התמונה הבלתי רגילה, אבל מצד שני נתקפו רתיעה והשתוממות מול החזיון העילאי הזה, ועל שפתיהם כמו מרחפת השאלה: מנין העוז וגבורת הנפש לצאת בריקודים ברגעים האחרונים לחייהם? במיוחד גדול היה זעמו של קצין הס. ס. מפקד תאי הגאזים, שלא ידע איך להגיב על המחזה שנתגלה לעיניו הרצחניות.

וכאשר שאל אותם: לשמחה מה זו עושה? השיבו הנערים ואמרו, הלא בין כה וכה הם הולכים למות בכל רגע, וזו עצמה סיבת עליזותם, ועל כך הוסיפו והסבירו, כי שמחים הם להסתלק מעולם שפל ובזוי זה, שכלבים נאציים הם המנהלים

וקובעים בו את חוקיו, ואם קיימת רק אפשרות להיפטר מאנשים שפלים כאלה — הרי זו השמחה והחדוה הגדולה ביותר עבורם, סיבה נוספת לשמחתם, הסבירו, כי הנה עומדים הם עוד מעט להתראות ולהתאחד עם הוריהם ובני משפחותיהם שנרצחו על ידם.

למשמע הדברים הללו פרץ הקצין הנאצי בצריחות רוויות זעם עליהם: פערפלוכטע יודן! (יהודים ארורים) קרויץ־דונר־ווטר (חזיז ורעם) ! אני אלמדכם ואבטל את מחשבתכם, במקום לתת לכם מוות מהיר אאריך את תקופת גסיסתכם, אכניס אתכם למרתפי העינויים, שם יטפלו בכם באופן מיוחד ויטעימו אתכם טעמם של עינויים קשים ומרים.

הבחורים לא שמו לבם לדברי הקלגס וצריחותיו הפראיות, הם המשיכו בשירתם וריקודיהם וצחקו בפניו עד שנדמה היה לו כי הם מלגלגים עליו ואינם פוחדים ממנו בכלל. מתוך כעס גדול פקד עליהם לצאת מתא הגאזים ולהסתדר בחמישיות, וכך הם הובלו לצריף סגור, עד למחרת יום שמחת תורה, שבו היה אמור לבצע בהם את נקמתו.

בהשכמת הבוקר של יום שמחת תורה תש״ה, נבחרה קבוצה גדולה של כמה מאות אנשים לשם העברה למחנות־ריכוז בסביבת אושוויץ, כדי למלא באמצעותם את המכסה של האסירים שנבחרו בימים ההם בסלקציה הגדולה והאחרונה, ונשלחו לכבשני האש באושוויץ. הרוב מאותם חמישים הבחורים והנערים הצליחו להסתנן לתוך קבוצה זו ויצאו ממחנה אושוויץ בדרכם למקומות עבודה במחנות הריכוז. מיעוט הבחורים שנשארו עדיין באושוויץ התפזרו בצריפים שונים כדי שלא יהיו ניכרים. בדרך זו ניצלו כל חמישים הבחורים והנערים ממוות בתאי הגאזים.

* * * * *

בסיפור החויה המרגשת והמהממת של בחורי ונערי ישראל באושוויץ, לא נתמצתה כל האמת היהודית על אושוויץ, שכן בעמק־הבכא, בגיא־הצלמות, על אפו ועל חמתו של האשמדאי הנאצי — אפשר היה למצוא גם את "אושוויץ האחרת" —

אושוויץ של מקדשי השם בחייהם, אשר גופם ונפשם הושלכו לתוך מלתעות־הרשע, סבלו את יסורי הגיהנם בארץ חייהם, וגם תחת אלף העינים של השטן המשחית נתעלו באמונה תמה וקידשו שם שמים בחייהם.

אושוויץ של תפילות בוקר וערב והנחת תפילין במחתרת: של מסירות־נפש, התמסרות אין קץ והקרבה ללא שיור למען הנאמנות לאמונה, קיום מצוות ולימוד שיעורי תורה בעל־פה, ככל שזכרונם היה מגיע.

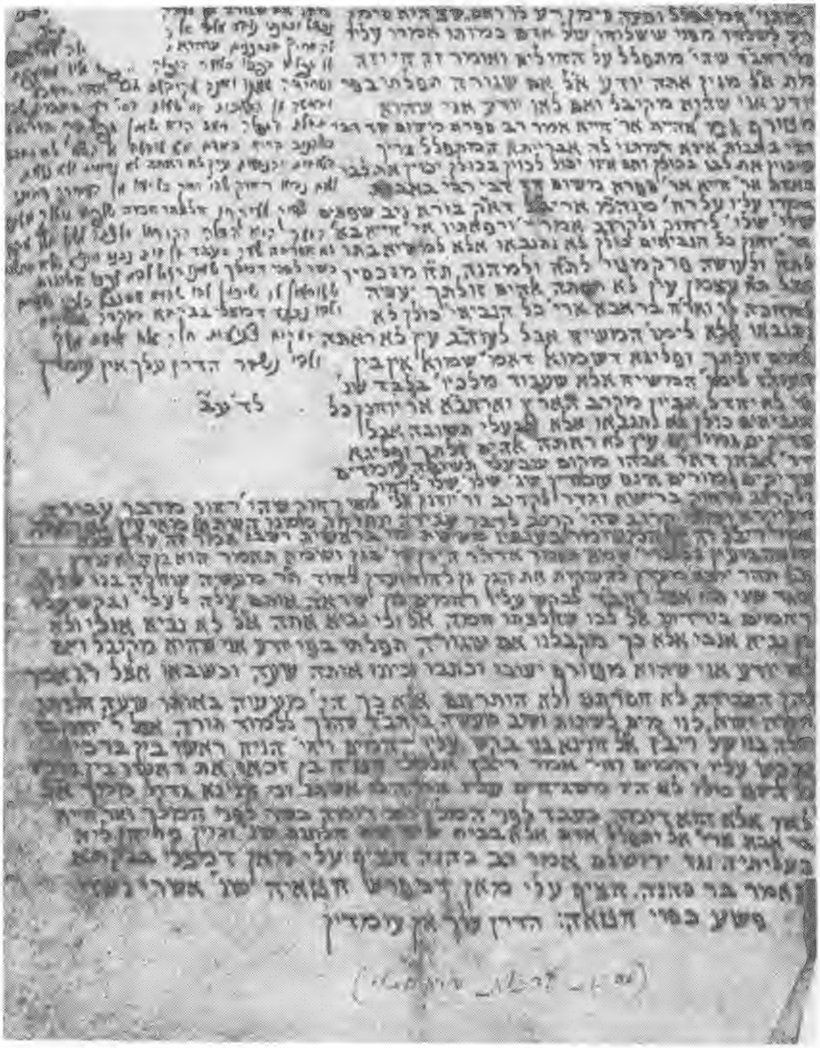
אושוויץ של אפיית מצות בתנאים שלא יתוארו: של עריכת סדר ליל פסח בחשאיות ובמסירות מופלאה.

אושוויץ של תפילת ראש־השנה, ודוקא עם תקיעת שופר, על־מנת להתגבר על השטן המשחית בתוך הגיהנם של מטה.

אושוויץ של צום ביום־הכיפורים ותפילה לאחר יום־עבודה מפרך: של הקמת סוכות בתנאי מחתרת, מתחת לאפם של מלאכי־החבלה שלטשו עיניהם הרצחניות על כל אסיר ואסיר במחנה.

אושוויץ של הדלקת נרות חנוכה, וזאת על־ידי תחבולות מחוכמות ומשונות ביותר. חצי תפוח־אדמה, שנערך כהון יקר, שימש בתור נר: חוט שנתלש מסמרטוט נהפך לפתילה: פיסת מרגרינה, מתוך מנת חמשת הגרמים שהוענקה רק לעובדי־כפיה מצטיינים, שימשה כשמן למאור.

אושוויץ של אורות מאופל, אשר נצנצו מתוך תהומות החשכות והעלטה, דוקא באותם הימים שהסתרת־הפנים היתה כה גדולה, כאשר באופק לא נראתה אף נקודת־אור זעירה: בתוך מעבה חושך זה זרם שם אור נעלם שבקע מתוך חביוני נשמת היהודי, אור שהקרין גבורה רוחנית עילאית וחיזק את הלבבות שלא להיכנע ולא להישבר מתחת למגף שלטון־הרשע של האשמדאי הגרמני, ובכוחות אלה הצליחו לנצח את כוחות הפשע והרשע.

קטע ממסכת ברכות שנכתב בעיפרון באושוויץ בידי מנדל קליינצלר, חניך ביהמ״ד דחסידי ראדומסק בקראקא. קליינצלר צירף קטע זה למכתב של בקשת עזרה שהבריח מן המחנה אל חברו שבשווייץ. הוא ציין במכתב, כי קטעים מעין אלה עברו במחנה מיד ליד, ויהודים למדו בהם בסתר בכל הזדמנות.

פרק עשרים ושלושה

ראש השנה תש״ה מביא תקוה חדשה

תחושה של הקלה מסויימת עברה עלינו לפני בוא הימים הנוראים. הורגשה איזושהי הקלה מהכובד על הלב, מיום ליום התעוררו בלבות בני האדם תקוות חדשות, האנשים התנחמו בקרבם, כי לקראת השנה החדשה, שנת תש״ה, נזכה ליום השחרור והגאולה. ייחלנו לכך כי צורר היהודים ינחל, סוף סוף, מפלה וימות במיתה משונה. מפה לאוזן ומאחד לשני עברו הידיעות בלחש ונמסרו החדשות משדה הקרב, כיצד הגרמנים נוחלים מפלות בכל החזיתות לכל אורכן, שמענו גם כי הצבא הנאצי נס מנוסת בהלה וכי הצבא הרוסי מכה בהם בעוצמה וגוזר אותם לגזרים.

בשינוי ההבעות שבפניהם של אנשי הס. ס. אפשר היה להכיר כי מצבם אינו טוב, וכי הם מודעים לכך כי מפלתם ויום אידם אינו רחוק. הידיעות ה״שחורות״ משדה הקרב דיכדכו את נפשם, והם היו מתהלכים מדוכאים בצורה ניכרת לעין. נראה היה בעליל כי אימה ופחד אחזתם, וכי נפל עליהם פחד מפני יום הדין המצפה להם. המצב החדש בזירה הצבאית והפוליטית, והחשש לשינויים כלליים גדולים אשר יעמידום לפני משפט שבו יהיה עליהם למסור דין וחשבון על מעשיהם הנפשעים, גרמו לאחראים במחנה לשנות את יחסם הנוקשה כלפי האסירים היהודים ולרכך את התנהגותם כלפיהם.

בראש השנה של שנת תש״ה, יצאו כל היחידות לעבוד כרגיל, כמו בכל יום עבודה אחר. משום כך, השכמנו קום והתאספנו ליד ביתני הרחצה, כדי להתפלל בציבור. כל אחד אמר את התפילה בעל פה, עד כמה שהיתה שגורה בפיו, ואחרי כן שמעו את תקיעת השופר. את השופר הגניבו ממחנה אושוויץ, דבר שנחשב לגדול בעת ההיא מאחר והיה כרוך בסכנת נפשות ממש להכניסו ולהחזיקו במחנה. אולם עוד יותר מכך היתה הסכנה גדולה לתקוע בו מתחת לאפם של אנשי הס. ס. שהסתובבו במחנה, ומול עיניהם של אנשי הצבא שבלשו מעמדותיהם אחרינו על כל צעד ושעל שלנו.

תוך כדי שאנו מבצעים את כל סוגי העבודות הקשות שביצעו האסירים במחנה, טעינה ופריקת משאות כבדים, העמסת שקי מלט על הקרונות ופריקת מלט באמצעות אתים מתוך קרונות משא סתומים, בשעה שהמלט צרב לנו את העיניים

והאבק חדר אל תוך כלי הנשימה, באותה עת נזכרו כולם כי היום ראש השנה, והחלנו לפזם לעצמנו את נגוני התפלה הידועים: ו"נתנה תוקף . . . ", "היה עם פיפיות . . .". מעומקן של השוחות והבורות התחננו וביקשנו מהשי"ת כי "כל הרשעה כעשן תכלה כי תעביר ממשלת זדון מן הארץ".

ביום הכיפורים צמו רוב אסירי המחנה ויצאו לעבוד את עבודתם כמו בכל יום עבודה אחר. אני ואחי הקטן הבחור יוסף יעקב, צמנו גם כן ביום הקדוש, חרף עבודתנו הקשה והמפרכת בשרב כבד. כאשר שבה היחידה שלנו אל המחנה, התרוצצנו וחיפשנו אחרי מנין לתפלה. אמרנו את תפלת שמונה עשרה של מוסף, התפללנו תפילת נעילה, אולם לפני ששקעה החמה אחזה בנו חולשה נוראה וסחרחורת קשה עד שלא היינו מסוגלים להשלים את התענית.

ביחידת בעלי מקצוע

בסוף הקיץ העבירוני יחד עם אחי לעבוד עם קבוצת נגרים. מקום עבודתנו היה בראשו של מגדל מים ענקי, אותו החלו לבנות באותה עת. המעלה הגדולה של עבודה זו היתה בכך שהיינו מוגנים מקרני השמש הלוהטת, ובנוסף לכך, עבודתנו התנהלה בישיבה ולא בעמידה כמו במקום הקודם.

כל אחד קבל ארגז מסמרים, פטיש וצבת, וכך היינו צריכים להרכיב מסגרות עץ ארוכות בצורת משולש, סביב מגדל המים, כפי שסומן לנו על ידי המהנדסים. כך עלינו תמיד בדרגות העבודה מעלה מעלה, וממקום עבודתנו יכולנו להשקיף על כל המחנות ועל מפעלי התעשיה באיזור, ואף אחי הקטן שהיה עמי זכה לעבודה קלה ונוחה יותר.

בכל תקופת שהותי במחנות, נזהרתי תמיד שלא להראות לעיני חיות הס. ס. , ולא העזתי לעבור אפילו את העבירה הכי קלה, כדי שלא תהיה להם שום סיבה להתעלל בי. דעתי היתה כי מוטב להתענות ברעב ולסבול את הקור המציק, מאשר ליפול לידיהם הרצחניות. אולם פעם אחת קרה לי מקרה, אשר רק חוט השערה הפריד ביני ובין אסון גדול שהיה עלול למוט עלי.

השלל הגדול מן המטבח של אי. גי. פארבן

לא הרחק ממקום עבודתנו, נמצא המטבח המרכזי אשר סיפק את ארוחת

הצהרים לעשרות אלפי האסירים שעבדו במפעלי אי. גי. פארבן. משם היו מביאים את המרק אשר נקרא בפי כל "בונא זופ" אל כל היחידות. ביושבי על מגדל העץ הענק, בשעת עבודתי, הייתי מביט הישר אל תוך המטבח ורואה כיצד האדים המהבילים עולים מן הדוודים הענקיים. הייתי נאלץ לבלוע את הרוק מרוב רעב, נפשי יצאה אל האוכל שהתבשל שם.

ברעב הגדול של אושוויץ, קשה היה לעמוד בפני הסירים ולא לעשות שום דבר נגדו. כך התחלתי לתכנן דרך כיצד להגיע אל המטבח, ומדי יום ביומו הייתי חוזר ומתכנן. אולי יעלה בידי לרכוש כמה תפוחי אדמה או כמה קליפות מערימת האשפה. ואמנם, ביום בהיר אחד, עלה בידי להגיע אל המטבח לאחר שצעדתי בדרך קצרה אבל מלאה פחד וסיכוני נפש. בקפיצה זריזה אחת הסתערתי על עגלה מלאה כרוב, ותוך שניות מספר היתה בידי כבר חתיכת כרוב, ממש אוצר זהב, אפילו יותר מזה בימים ההם. עכשיו כבר לא עשיתי הכנות מרובות כמו בדרך לכאן, פשוט תפסתי את המציאה ונעלמתי שוב אל מקום העבודה.

מאחורי כתיפיו של המהנדס הגרמני האכזר התגנבתי ועליתי שוב על מגדל המים והמשכתי במלאכתי ביתר מרץ וחשק. ומאחר ושם לא היה זה כלל בגדר האפשר לאכול מן הכרוב, החלטתי להטמין את השלל בפינה עד שנחזור למחנה, ואז לקחתו עימי.

יללות האזעקה והריצה למקלטים

ובעוד אני מתכנן כדת מה לעשות בכרוב, והנה לפתע פתאום, נשמע קול האזעקה. כל האנשים עזבו את מקומות עבודתם והחלו לרוץ על פני השדות והגינות שנמצאו בשטח. גם אני ירדתי בבהלה מן המגדל, תפסתי את הכרוב מן המחבוא והחלתי לרוץ עם כולם. חשבתי כי בעת הישיבה באחד מן המקלטים, כאשר דעתם של כולם תהיה נתונה בהפצצה, אוכל ללעוס מן הירק בלא שמישהו ישים לב אלי.

בשעת הריצה בין השדות נתקלו האסירים בגינות מעובדות וביניהן ערוגות של גידולי גזר וצנוניות. האנשים המורעבים התנפלו על הצמחים והחלו לקוטפם מן האדמה ומשם הישר אל הפה, עד אשר שומרי הס. ס. הגיעו וגירשו אותם באלות ובמקלות.

אני לא רציתי לגעת בירקות הפזורים בשדה, מפני שהכרוב היה עימי וחשבתי

לאכול ממנו בעת הישיבה במקלט. אולם בעת המירוץ עם יתר החברים נתקלתי בקבוצת מהנדסים גרמניים וחיילי ס. ס., אחד מהם הבחין כי אני מסתיר דבר מה מתחת למעילי. הדבר עורר חשד אצלם, והם עצרו אותי. בעת החיפוש בין כלי מצאו את האוצר הטמון. לאחר חקירה ודרישה רשמו את מספרי ופקדו עלי להתקדם הלאה.

בצל עץ הגרדום

לכל אחד מאתנו היה ידוע כי אם יתפס מישהו על ידי אנשי הס. ס. בגניבה בעת האזעקה, הרי שחייו יהיו נתונים בסכנה. ואכן, קרה פעם מעשה נורא במחנה בונא, לילד בגיל בר מצווה, מאחת מערי הקארפאטים, כאשר המהנדס הגרמני שהעביד אותו הגיש נגדו תלונה כי בעת האזעקה לקח מארגזו פרוסת לחם בגניבה. מפקדי הס. ס. דנו את הילד לתליה, לעיני כל הקהל והעדה. כל שוכני המחנה נקראו להתאסף במגרש ולחזות בביצוע גזר הדין האיום נגד הנער.

ופעם אחרת קרה שצעדנו אל מקום העבודה , ובאמצע הדרך, לפני השער, עצרו אנשי הס. ס. את אחת היחידות והוציאו מתוכה חמשה חברים. הסיבה לכך היתה כדי להעניש את אותה יחידה אשר מנהלי העבודה הגרמניים הגישו נגדה תלונה על גניבת פירות מהשדות בעת האזעקה. ומאחר ועוברי העבירה לא נתפסו, החליטו להוציא מבין השורות חמשה בחורים מהעיר חוסט, אשר כל הזמן הצליחו להחזיק עצמם יחד. מי יודע כמה צרות סבלו אותם האומללים עד אשר נפחו את נשמתם.

קל, איפוא, לתאר את הרגשתי אחרי שאנשי הס. ס. רשמו את מספרי. מירק הכרוב שהחזקתי יותר כבר לא טעמתי. התיאבון לאכול ממנו יצא לי, זרקתי אותו ולא רציתי להביט עליו יותר.

שבתי לעבודתי, והפחד הנורא שבר לי את האיברים. אחזו אותי חיל ורעדה מן הבאות, הרגשתי שקיצי קרב וספרתי את הרגעים שנותרו לי לחיות. קודם כל פחדתי שאנשי הס. ס. יוציאו אותי מהעבודה ויענישו אותי במקום, כפי שנהגו לעשות לעיתים קרובות, אולם אילו כך היה קורה, היתה זו רק חצי צרה, אולם היות ועבר כבר זמן רב ולא נקראתי על ידם, נעשתה הרגשתי רעה ומרה שבעתיים. מי יודע מה בכוונתם לעשות לי בתוך המחנה – חשבתי, אם ידונו אותי בתור גנב בעת האזעקה, אז הנני אבוד ח״ו.

חרדתי גברה והלכה עם כל צעד שצעדנו והתקרבנו אל השער. הייתי בטוח כי

ליד השער יעמידו את היחידה שלי ויוציאו אותי מבין יתר האנשים. וכשקרבנו החל ליבי לפעום בחזקה, איברי וברכי החלו לנקוש, "דא לדא נקשן". בבואנו לפני השער ספרו אותנו כרגיל, הגיעו אלי . . . וכמו כולם גם אני נכנס פנימה לחצר, הייתי כולי משתומם כאשר ראיתי שהרשו לנו להכנס למחנה כמו ליתר היחידות ללא כל בעיות.

הרגשתי, בעת ההיא, כאילו נולדתי מחדש. לא יכולתי להאמין למראה עיני, לא יכולתי להבין מה מתרחש כאן, האם הם שכחו מכל הענין? שאלתי את עצמי. או שמא לא היה איכפת להם כל הדבר, כי הרגישו שמצבם בחזית נשתנה לרעתם, הוספתי להרהר. לא כל כך חשוב מה היא הסיבה, בין כה וכה, נעשה לי נס ורווח והצלה, ותודות לכך נשארתי בחיים. אולם הפחד והאימה שעברו עלי, סחטו ממני את תמצית כוחותי.

פרס עבודה מיוחד

תמורת פרוסת לחם או מספר כפיות מרק סיכנו האנשים את חייהם. אולם לא היתה ברירה אחרת, וכי מה היה אפשר לעשות כאשר הרעב מציק ומנות האוכל שחולקו היו גם כן זעומות ולא טעימות.

רע ומר היה גורלם של אלה המעשנים מבין האסירים. הם מכרו את פרוסת הלחם כדי להשיג מין טבק שנקרא בשם: "מאכארקא", מתוצרת רוסית, אותו היו עוטפים בנייר עיתון ומעשנים.

רק ליחידים מהם נתמזל מזלם, כאשר המהנדס או מנהל העבודה הגרמני חילק להם פרס עבודה שנקרא: "פרעמישיין". היה זה מין מארק גרמני, אשר תמורתו השיגו כרוב חמוץ ומעופש, אני אף פעם לא זכיתי להנות מתשורה כזאת.

פרק עשרים וארבעה

מיון החולים והעברתם לאושוויץ

באחד הימים של חג הסוכות שנת תש"ה, הופיעו בשערי מחנה בונא קבוצה של קציני ס. ס. גבוהים והחלו לסייר ולסובב בתחומי המחנה. בראותנו את אותם קלגסים שערנו בנפשנו כי שום דבר טוב לא יצמח מנוכחותם כאן, אדרבה, חששנו מפני הבאות. לבעלי נסיון כמונו היתה סיבה לחשוש, כבר לא היינו תמימים, שוב לא האמנו לסיפורים על מחנות נופש ובתי הבראה. הנסיון המר כבר לימד אותנו מה עולה בסופו של מי שמאמין לאותן בדותות, וברגעים אלה העסיקה אותנו השאלה מי יודע מה מתכננים הרשעים הארורים הללו נגדנו. החששות והפחדים הלכו וגברו עוד יותר כאשר נודע לנו הסוד, כי מטרת בוא הקלגסים למחנה אינה אלא כדי לערוך בנו מיונים ולבצע את הסלקציה הידועה לשימצה, כדי להוציא מתוכנו את החולים והתשושים.

בסוף חודשי הקיץ מילאו חולים רבים, פצועים ותשושים את ביתני בית החולים. ולפתע, באחד הימים, נודע לנו כי החולים הכרוניים נשלחו למקום נופש והבראה. לנו היה ברור כי הכוונה למשרפות באושוויץ. למעשה, היתה זו הפעולה הראשונה בסדרת פעולות המיון הגדול שנערך באותה עת במחנה, אשר בו נבחרו ונשלחו אל המוות מאות אנשים ממכרינו, ידידים טובים מהישובים שלנו ומהונגריה.

אולם גם במצב הנוכחי, כאשר המוות איים עלינו מקרוב, יותר מתמיד, היו רבים שהתנחמו כי אלה הבריאים מבין אסירי המחנה, אשר נשלחים יום יום לעבודה, לא יפגעו על ידי אנשי הס. ס. . קשה היה להאמין כי במצב החמור שנוצר בחזית, כאשר הרוסים מתקרבים אלינו יום יום, וכאשר קיים מחסור חמור בידיים עובדות, יוכלו הגרמנים לוותר על כוח עבודה כל כך חשוב.

המיון הגדול במחנה בונא

אולם, הפעם, טעינו בהערכתנו. הפעם התרחשו המאורעות בניגוד למצופה, אנו סברנו וקיווינו שהוועדה הרפואית תעזוב את המקום כאשר היא תסיים את עבודתה

בביתני החולים של בונא, אבל במקום זאת הם עברו לטפל גם באסירים האחרים. במחנה הוכרז על עוצר בית ב״בלאק שפערע״, ונתנה פקודה לכולם להמצא בצריפי המגורים בתוך המיטות ולא לזוז משם עד אשר יבואו הרופאים הנאצים לקבוע את גורלו של כל אחד ואחד.

הרופאים הגרמנים עברו ממיטה למיטה, ולפקודתם, נעמדו כולם, על יד המיטה, חצי עירומים. אנשי הס. ס. עברו מאחד לאחד והוציאו לכולם פסקי דין, לחיים או למות. מי מבינינו שנראה היה חולה, חלש או תשוש, וכן כל מי שרק היה נראה כחוש, רזה או דל בשר, נבחר למות, רשמו את מספר והפכוהו ל״מוזיל מאנן״, ובכך נחתם גורלו להשלח אל המוות באושוויץ.

כך, בדרך של עריכת ״סלקציות״, נדונו מאות אנשים חולים ותשושים, פצועים ומעונים, על ידי הגרמנים, צמאי הדם, להשלח לכבשני האש באושוויץ. בין הנדונים היה גם אבי הר״ר אברהם צבי ז״ל, וכן שכנים ומכרים מהקהילות הקדושות: ליפשא, חוסט, איזא, קאשעלי, הארינטש ועוד קהילות מעשרות ישובים שברחבי קארפאטורוס, מארמארוש והונגריה, יהודים יקרים, אשר בטרם מסרו את נפשם על קידוש השם, עלה בגורלם להתייסר ביסורים הקשים ביותר ולהתענות בעינויי תופת תחת ידם העריצה של אנשי הס. ס. ושלוחיהם ימ״ש במחנות הריכוז.

הכל נעשה באופן כל כך פתאומי, לא היה לנו שום מידע על העומד להתרחש ולא היה סיפק בידינו להיערך לבאות. לא חלמנו, ולו לרגע אחד, כי המוות עלה גם בחלוננו, ולא האמנו כלל כי גם בנו מתכננים הארכי רוצחים לערוך מבצע כל כך ברוטאלי. כל אחד מאתנו עבד עד כלות כוחותיו מתוך תקווה לזכות להשתחרר מהגהינום הגרמני הזה. אנשים לא איבדו את בטחונם בקב״ה, וכל העת, ובפרט עם פרוס השנה החדשה איחל איש לרעהו כי יזכה לשוב לביתו ולפגוש את כל בני ביתו.

נס ההצלה של בני הנוער מצפרני רופאי הס. ס.

בעת שנערך המיון הגדול במחנה בונא, התגוררתי בביתן מס׳ 44. ביתן זה וביתן מס׳ 46 היו מאוכלסים בבני הנוער מגיל בר מצוה ועד לגיל שמונה עשרה. האסירים, בני הנוער שוכני הביתנים הללו, בדרך כלל, רזים ודלי בשר, ממש שלדי עור ועצמות צמוקות, אשר רק בקושי רב הצליחו להחזיק את הנשמה בתוכם לבל תצא מהם. והנה, כאשר נכנסו רופאי הס. ס. לביתן שלנו, התרחש נס ופלא. אילו היו פועלים גם אצלנו לפי הקריטריונים שהיו נהוגים בצריפים האחרים, לא היה להרבה

מאתנו סיכויים לצאת חי מפה, אולם, משום מה, דוקא כאן התעלמו הרופאים מהנעשה, ואף שנכנסו לצריף, לא בדקו אותנו כלל, לא חייבו אותנו להתפשט כפי שחייבו את שוכני הצריפים האחרים, רק עברו בין המיטות ועזבו אותנו לנפשנו. היה זה נס גדול ממש.

למחרת יום המיון, יצאו כולם לעבודה, כאילו לא אירע דבר. אני הייתי מאוד מדוכא ממאורעות יום האתמול. רציתי לדעת מה אירע לאסירים בביתנים האחרים, ובמיוחד רציתי לדעת מה התרחש בבלוק מס׳ 57, מקום מגוריו של אבי ז״ל, שם שכן יחד עם יהודי עיירתי ליפשא. בתום יום העבודה במפעלים, רצתי מיד אל הצריף שלהם, אבל, להפתעתי הרבה מצאתי כי חסרים שם יותר ממחצית האנשים וביניהם גם אבי ז״ל, הבנתי כי הם נבחרו בין החלשים והועברו למרפאות המחנה.

סרבתי להאמין למה שידעתי, אבל היה לי ברור כי זוהי סוף דרכם. כל הלילה לא עצמתי עין מרוב דאגות שכירסמו בליבי הכאוב. מחשבות מבהילות ניקרו במוחי ותמונות מחרידות נראו לי בהקיץ. בליבי עלו מחשבות, מי יודע מה יהיה הסוף של כולנו פה במחנה, אם התחילו להוציא אנשים מן המחנה שלנו אל תאי הגזים, הרי החיים תלויים לנו מנגד, וכל יום שאנו חיים עלי אדמות הוא ממש מתנת אלוקים, ומי יודע אם אחד מאתנו יזכה ליום השחרור. מחשבות כאלה ומחשבות קשות אחרות כמותן הטרידו את מנוחתי כל העת, עד להושענא רבה.

ביום הושענא רבה תש״ה, השתחררו כל העצורים מביתן המרפאה, וכל אחד שב לצריף מגוריו ואל יחידת העבודה אליה השתייך בעבר. גם את אבי ז״ל פגשתי בין השבים לעבודה, והיינו מלאי תקוה כי לרשעים לא תהיה שליטה על שארית הפליטה. לנו היה נראה כי הסכנה חלפה וכי אין מקום יותר לחשש, אבל למעשה, היתה זו רק אחיזת עיניים. מפקדי המחנה חששו מפני זריעת בהלה בין האסירים, כנראה שלא רצו שהדבר ישפיע על הנותרים ויפריע לניהול העבודה התקינה, על כן הסתירו את כוונותיהם החשוכות ודחו את תכניתם השטנים לעוד כמה ימים, עד אשר שוכני המחנה ירגעו קמעא.

חג שמיני עצרת ושמחת תורה

בהגיע חג שמיני העצרת תש״ה, התאספו האסירים, בטרם צאתם למקום עבודתם, ליד חדרי הרחצה, המקום הקבוע לתפילה בצבור. היה זה מחזה מזעזע, בני ישראל עומדים, לחוצים וכואבים, ובלב שבור ונדכה מתחננים, מבקשים ומתפללים

בכוונות גדולות ושופכים כמים את דמעותיהם החמות, לפני בורא עולם שיושיעם בצר להם ויחלצם ממצוקותיהם. וכמו בימים הנוראים, כך גם עכשיו בשמיני עצרת, עמדו כולם ונזכרו כיצד היה נראה חג שמחת תורה בשנים שעברו, בזמן שכל אחד היה במקומו בבית מדרשו, שמח ושימח את עצמו בשמחת התורה.

בימים טובים ובמועדי ישראל, היו הצער ועגמת הנפש לאסירי המחנות כפולים ומכופלים מסתם יום של חול. כי מלבד הצער הגדול של השיעבוד הנורא, הרי שהזכרונות והגעגועים אל הרבי ואל הבית, הסיפורים שסיפרו על צורת החג בעיירה והזכרונות שצפו מן הימים הטובים הגדילו את הצער והכמיהה לשוב לחיי אנוש שנשדדו מהם בברוטאליות.

לאחר יום עבודה ארוך ומפרך, היו נפגשים האסירים האומללים ומתכנסים כיתות כיתות, לשפוך את מר לבם. היו מספרים שוב ושוב על ימי הסליחות והרחמים, ועל הנסיעה עמוסת הרוחניות אל הרבי, כיצד זכו להסתופף בצלו של קדוש בימים הנוראים, ומי שעלה בידו הצליח גם כן להשאר בימים שבין כסא לעשור בחצרו של הרבי. ותוך כדי סיפור היו נזכרים גם בתפילת ראש השנה ובבעל התפילה שקולו הערב עורר את הלבבות לשוב אל ה׳, וכיצד היה נראה הרבי בעת תקיעת השופר, ומה היה מראה בית המדרש אפוף בלהבות של עילאיות וקדושה. והנה מה עלה בגורלנו עכשיו, כאשר אנו נמצאים במלכודת מוות של אנשי רשע בני בליעל, בין גדרות התיל המחושמלים, מי העלה על דעתו אסון כל כך נורא? . . .

אבל יותר מכולם דאבו ילדי ישראל, אשר היו לחוצים בתוך כור הברזל, וכאשר עמדנו מתחת לכיפת השמים, בשעה שהחלו לומר את הפסוקים של ״אתה הראת לדעת״, בניגון המסורתי, הרגשנו מין לחץ איום עד לסחרחורת ממש, מרוב געגועים לבית הכנסת שלנו ולשמחת התורה שהיתה בעיירתו של כל אחד. כל האיברים רעדו, ומן העיניים היבשות והשקועות בחוריהן זרם קילוח של דמעות רותחות, והלב כאילו חש בעומד להתרחש בעוד כמה ימים, על רוחנו שרתה הרגשה, כאילו היתה נבואה כי רבים מן היהודים העומדים כאן יחד עמנו היום ומתפללים כמונו, לא יזכו לחיות עוד ימים רבים, וכי בעוד זמן קצר הם יפרדו מאתנו ואז ילכו לקדש את שמו יתברך בתאי הגזים וכבשני האש של אושוויץ.

טעמן של ההקפות בין גדרות התיל

אפילו בזמן ששהינו בגהינום המר של מחנה הריכוז, נתונים ביד צר ואוייב,

הצורר הגרמני, רעבים וצמאים, עייפים וחלשים, על אף הכל עלה בזכרוננו טעמן הטוב של ההקפות בבית. עם כל הקושי, נזכרנו באוירת העליזות של חג שמחת תורה, נזכרנו כיצד אנו, הילדים, היינו מצפים ומחכים לבואו בכיליון עיניים, איך שהיו זקני תלמידי חכמים, חסידים ואנשי מעשה, פשוטי העם הישרים ותמימי דרך, כולם מקיפים את הבמה ורוקדים סביבה כשספרי תורה בידיהם, ואילו אנו, הילדים ובחורי הישיבות, מקיפים אותם כשדגלונים בידינו ומפי כולם בוקע קול גדול של שיר ושמחה אמיתית, והניגונים היפים והעליזים, השמחים והמשמחים את לב האדם.

אולם כל זה היה רק נחלת העבר, כי כיום, בשמחת תורה של שנת תש״ה, הכל היה נראה אחרת, השמחה שבתה, אין יותר זקנים ותלמידי חכמים שמחים, גם לא בעלי בתים ופשוטי עם, ולא ילדים ובחורי חמד תלמידי ישיבות, אין יותר קהילות קדושות, הכל שבת, ורק החשכות האיומה אשר באה תחת השמחה כיסתה את פני כל אירופה המזרחית. החיים היהודיים שכל כך שקקו בעבר, נגדעו עכשיו, נעקרו ונעלמו כלא היו על ידי מלאכי החבלה אשר השתלטו על הכל, עקרו וגם שירשו כל מה שנותר אחריהם. הבתים ריקים מאדם, בתי הכנסיות ובתי המדרשות חרבים והרוסים. שוב לא נשמע מהם קול הרינה והתפילה, רק עצבות שוררת בכל חבל הארץ הזה ואחרים. אפילו העצים המתנועעים מן הרוח ומשירים עלים מצהיבים, אפילו הם בוכים יחד אתנו וסופדים על משברנו ומצבנו הטראגי.

שיירי השיריים אשר זכו להנצל מצפרני השטן, הד״ר מנגלה ימ״ש, וזכו להשלח למחנה הריכוז, נתונים היו במצב חמור וקשה. ההרגשה נעשית כבדה מיום ליום כאשר רבים מהם נלקחים ונשלחים אל תאי הגזים. הפחד הוא תמיד מנת חלקם, מתייסרים הם ביסורי שאול וחשים את המות בכל עת, חייהם נתונים עתה בידיהם של אנשי הס. ס., המרצחים, אשר יושבים , וללא הרף הם מטכסים עצות ומחפשים תחבולות כיצד להכרית ח״ו את שארית הפליטה אשר נותרה במחנה הריכוז.

בתום ימי החגים, ביום כ״ד תשרי, פגשתי את אבי ז״ל. הכרת פניו ענתה בו כי מצבו רע ומר. היסספתי אם לשאול אותו מדוע הוא נראה כל כך מדוכא, אולם בעוד אני מסתפק, הקדימני הוא וסיפר לי את הבשורה הנוראה, כי כל האסירים אשר מספרם נרשם בעת המיון שנערך בחול המועד, נפרדים מהמחנה. . . את יתר הדברים כבר הבנתי בעצמי, ידעתי כי פירושו של דבר: המשרפות באושוויץ!

בשמעי את הבשורה המחרידה הזו, נהייתי מאובן ממש, לא יכולתי להזיז את עצמי ממקומי, נעשה לי חושך בעיניים ורק בקושי הצלחתי להתאפק מלצעוק בקולי

קולות ולהוציא החוצה את כאבי. גם לא רציתי שאבא יראה את המתרחש בקרבי, חששתי שהדבר ישפיע על מצב רוחו שבלאו הכי היה גרוע במיוחד. אספתי את כל כוחותי וכך הצלחתי לעצור את פרץ הרגשות שגעשו בתוכי, ומיד התחלתי לחזק ולעודד אותו, אמרתי לו כי מן הסתם כל השיירה של התשושים אינה מובלת לאושוויץ אלא למקום אחר, שתנאיו מתאימים יותר לכוחותיהם. שם, אמרתי לו, יעבדו בעבודות קלות יותר ואין שום סיבה לחשוש מפני המיון והרישום.

טיילתי עם אבא ז״ל במחנה במשך זמן רב, ופגשתי שם את שארית יהודי ליפשא וחוסט, אשר גם הם עשו את שעותיהם האחרונות לפני צאתם לדרכם האחרונה. בטרם נפרדנו, ביקש אותי אבא ז״ל שאשגיח על אחי הצעיר, ובאם נזכה להשתחרר ולשוב הביתה, ציווה אותנו שנשוב ונקח את כל החפצים והרכוש מן הנכרים שלהם מסרנו אותם, כדי שעמל יהודי לא ישאר בידי השונאים האלה. בעיקר, אמר לי, זכרו נא שהיה לכם אב, אשר נהנה כל ימי חייו מיגיע כפיו, ועמל בכל כוחותיו ובמסירות נפש שאין לתארה, על חינוך בניו ובני ביתו כדי להקים דור ישרים על טהרת הקודש.

לאחר הפרידה הקשה והמזעזעת הזאת, שבתי אל הצריף ללינת הלילה. במשך כל שעות הלילה הארוך והממושך הזה, שבחוסר סבלנותי היה נראה לי שלא יבא לקיצו, לא עצמתי עין לרגע, התהפכתי כל העת על משכבי, על דרגש העץ, מצד לצד ולא מצאתי לעצמי מקום, לא היתה לי מנוחה, הזמן עבר באיטיות מעצבנת, כל רגע היה נדמה עלי כיממה שלימה. כך שכבתי ומניתי את הרגעים שנותרו לי עד אור הבוקר. מוקדם בבוקר, בעת שערכו את הספירה הכללית, הסתכלתי לכל הצדדים, רציתי שיזדמן לפני מכר, לפחות מכר אחד, אבל, מרגיז כל כך, בדיוק עכשיו אף אחד לא מצא לנכון להראות את עצמו. קשה היה לי לשאת את עצמי, בקושי החזקתי מעמד, עיני נסגרו מרוב עייפות ומתח וליבי כאב בקרבי, בידעי את האמת המרה לאמיתה.

יום כ״ה בתשרי תש״ה

יום כ״ה בתשרי של שנת תש״ה היה יום סגרירי, הקור ששרר והערפל הסמיך אשר כיסה את הסביבה רק הוסיפו על אוירת הדכאון והעצבות ששררה על פני כל המחנה. אוירת הכאב והצער מורגשת בכל פינה, אפילו על האבנים האילמות נראה האבל, נראה כי גם כל הדומם והחי בוכה ומשתתף בצערם של יושבי המחנה.

שיירה אחר שיירה, מאות קדושים וטהורים, יהודים יקרים מהונגריה

קארפאטורוס ומארמארוש יצאו ביום זה ממחנה בונא אל עבר כבשני האש של אושוויץ, שם הועלו על המוקד. יהודים אשר חיו את כל שנותיהם חיי קדושה וטהרה, תלמידי חכמים מישיבות מפורסמות, אנשים יראי שמים, חסידים ואנשי מעשה אשר כל ימי חייהם נהנו מיגיע כפיהם, אנשים עובדי ה׳ בתמימות ובאהבה ואבות אשר חסכו פת לחם מפיהם ובלבד שיעלה בידם להשיג מלמד טוב לבנם, כל אלה יחדיו קדשו שם שמים ביום הזה, הי״ד!

הרבה ילדים ממחנה בונא, וממחנות ריכוז אחרים המסונפים לאושוויץ, נתייתמו ביום הזה, יום כ״ה בתשרי תש״ה. אבל ספק רב אם אותם אומללים אשר עלה בידיהם להחלץ מצפרני הטרף של אנשי הס. ס. באושוויץ ידעו להעריך את אסונם הכבד. אותם נערים מסכנים, אשר התענו, כל העת, יחד עם אבותיהם, לא הבינו כלל מה מתרחש באותם הרגעים, הרבה מהם אפילו לא נפרדו מאבותיהם. רק כעבור זמן מה נודעה להם האמת המרה.

עכשיו היינו בודדים, נשארנו גלמודים לגמרי, מכל המשפחה. אחי הצעיר נחלש מיום ליום, הקיץ והשרב שהעיקו עלינו והציקו לנו בצורה בלתי נסבלת מצצו ממנו את תמצית כוחותיו. באותה עת, כאשר מלאו לאחי חמש עשרה שנים, נתגלו מדותיו הנעלות. שתקן היה מטבעו, בעל לב רחום וטוב, עזר לזולת כמה שרק היה יכול. חילק ממנות האוכל שקיבל לאחרים שהיו זקוקים לכך, קבל את יסוריו באהבה, ורץ מדי יום ביומו להתפלל בצבור.

פרק עשרים וחמשה

תפלות לחזות בנקמת האויב

כבר בשבועות האחרונים של הקיץ הורגשה מין תחושה של שחרור, האויר נשא את ריח החופש. בשעות העבודה הסתננו אלינו חדשות מן החזית שעל פיהן היה נראה כי סופם של הגרמנים קרב. תחילה הגיעו אלינו ידיעות על המפלות אותן נוחל הצבא הנאצי, בזו אחר זו, וכי הוא נסוג מרבים מהשטחים שכבש. מאוחר יותר שמענו, בסודי סודות, כי הצבא האדום כבש את כל מחוז הקארפאטים, וכי הבתים הריקים והשוממים שלנו שוחררו מעול הכובש הנאצי. כולם התפללו בלבם ואחלו לעצמם שתפול לידם הזכיה הגדולה לראות בנקמת המרצחים הגרמנים וההונגרים גם יחד.

אולם לאחר שנערכו באסירים סידרות ארוכות של מיונים, לחיים ולמוות, נותרו אסירי המחנות, שיירי השיריים של יהדות הונגריה, קארפאטורוס ומארמארוש, כשהם כאובים, מיוסרים ומדוכאים. הרבה קרובים, מכרים וידידים נעדרו עכשיו, החלל הריק שהותירו הללו אחריהם בלכתם, ניכר היה בכל המחנה. כל אחד מאתנו נשא את תפילותו להשי״ת, כי לפחות אנו, שארית הפליטה, נזכה לראות במו עינינו את נקמת ה׳ באנשי הס. ס. . ומובן, כי על כן, כאשר נתקבלו ידיעות, חדשים לבקרים, על מהלכי הכיבוש של הצבא הרוסי שהיה כבר קרוב ביותר לעיר החשובה קראקוב, התחזקו בנו התקוות שביום בהיר אחד נשתחרר מהסיוט הנורא הזה. התקוות הללו, שחזקו והלכו מיום ליום, הפיחו רוח חיים בגופנו החלש, והאירו מחדש את עינינו החשוכות הכבויות בקרני אור רעננות, רגשי הנקם שהחלו להתעורר בקרבנו, העלו את רוחנו במדה רבה.

אולם צורת האנוש שלנו, באותה עת, נשחקה לגמרי. לא רק צורתנו החיצונית שדמתה יותר לשלדים מצופים בעור שחור, אלא גם נפשותינו היו מסורות בידיהם לטוב או למוטב. היינו כעבדים נרצעים, לעבוד ולעמל עד לנשימה האחרונה ממש, רצון החיים שלנו נעדר מאתנו, הגוף נכנע לכוחות הרשע. ברור הוא, כי בעת הזאת, כאשר כל אחד רק רצה לראות את עצמו יוצא מכאן חי, לא עלה על דעתו של אף אחד מאתנו, כי אפילו כאן, בגהינום של אושוויץ, נעשות הכנות בסתרי מיסתורים, אוגרים כלי נשק וכלי מלחמה, ומתכננים לצאת ולהתנקם בצוררים הגרמנים, חיות הטרף, אנשי הס. ס.

אנו, הנערים והילדים, ואפילו רובם ככולם של המבוגרים שבנו, שוכני המחנה,

אסירי הזונדר קאמאנדא בתחנת הרכבת בירקאנוי.

לא ידענו כלל מן התכנית. רק לאחר השחרור נודע לנו עליה. ברם, יחידי סגולה במחנה בונא, שלהם נודע מהענין, לקחו חלק במרד. הם גם היו מוכנים להשתתף בהתקוממות הכללית שתוכננה לקום בכל המחנות בסביבה, והכינו את כלי הפריצה לפרוץ גדרי התיל המחושמלים, וחיפשו דרכים כיצד לשחרר את אלפי היהודים, שארית הפליטה, שנותרו במחנה.

ההתקוממות במחנה המוות בירקאנוי

ביום השבת ה׳ דחוהמ״ס שנת תש״ה (ב־7 לאוקטובר 1944) נשמעו באופן פתאומי, הדי יריות מכוון המחנות בבירקאנוי ואושוויץ. האדמה רעדה מקול הרעמים והדי ההתפוצציות שגברו והלכו מרגע לרגע. כמו תמיד, כך גם הפעם, היינו בצב רוח מרומם כאשר שמענו את קולות הירי מרחוק. מנסיון העבר שיערנו לעצמנו כי מפציצים את בתי החרושת וכי הגרמנים טועמים את טעמה של המלחמה. מאוחר יותר טסה להקת אוירונים מעל שמי המחנה, וכולנו היינו משוכנעים כי, כמו תמיד, הם שבים מכאן לבסיס היציאה שלהם, לאחר שהשלימו את מלאכתם.

אולם, בסודי סודות, מפה לאוזן, פשטה הידיעה כי במחנה המוות בירקאנוי פתחו אסירי המחנה במרד והתקוממו נגד הגרמנים, וכי מתנהלים קרבות קשים ומרים בינם ובין חיילי הס. ס. . בשורה זו מילאה את ליבנו שמחה, סוף סוף נמצאו גיבורים אשר החליטו לנקום עבור הסבל של כולנו, חשבו הכל בלבם. אולם מאידך גיסא חרדנו וחששנו לגורלנו להבא, שהרי מי יודע מה עלולים השונאים הגרמנים לעולל לנו, ואולי, כדי לנקום ביהודים המורדים, יכנסו שוב לצריפי המחנה ויוציאו משם כמה מאות קרבנות וישלחום לכבשני האש.

מי באמת היו האנשים הללו, בעלי ההעזה הגדולה, אשר מסרו את נפשם כדי ללחום בכוחות הס. ס. במחנה המוות אושוויץ? למי היה האומץ לצאת למלחמה נגד האויב הנאצי למרות שידע היטב כי הוא חזק וחמוש בכל מיני כלי משחית, מאלפי חיילים מנוסים ומאומנים וששים אלי קרב, ועד לתותחים ומכונות ירייה ופצצות רבות עוצמה? מי הוא זה שרצה שלדורות הבאים יספרו אודות גיבורי מלחמה אלה, אשר היו הראשונים והאחרונים להרים יד כנגד השטן המשחית הגרמני כדי להראות וללמדו שדם יהודי אינו הפקר!

פעולות התגמול של ה״זאנדער קאמאנדא״

כפי שסיפרנו בפרקים הקודמים, נמצאה במחנה בירקאנוי פלוגה גדולה של

אסירים, שתפקידם היה לקבל את פני הבאים בשיירות לתחנת הרכבת של בירקאנוי. יחידה של אסירים אלה, היתה חלק מפלוגה שכונתה בשם: "זאנדער קאמאנדע" על האסירים מפלוגה זו הוטל התפקיד לסייע לגרמנים לבצע את תכניתם הברוטאלית.

אנשי ה"זאנדער קאמאנדא", אכן מילאו את המשימה שהוטלה עליהם, וטיפלו בכל השיירות שהגיעו לשביעות רצונם של הגרמנים. הם פרצו לתוך הקרונות וזרקו מהם את האנשים החוצה, דחפו ודחקו אותם הישר למקום מושבה של הוועדה הרפואית של הרוצח הד"ר מנגלה ימ"ש. לאחר שמיינו את האנשים, מי לימין ומי לשמאל, היתה יחידה אחרת מאותה פלוגה מובילה את הנידונים למות אל תאי הגזים, ולאחר שהומתו שם בחנק, הובילו הללו את גופותיהם של הקדושים אל כבשני האש.

לקבוצה מסויימת מתוך היחידה הזו, ניתנה עבודה במחסני הענק. עבודתם היתה למיין ולסדר את החבילות שהביאו עמהם הקרבנות, לארוז את חפציהם היקרים ולחפש זהב וכסף ויהלומים וכדומה. לעיתים אולצו אנשי היחידה לעסוק בפריקת טבעות זהב ונזמים מגופות הנרצחים, והיו גם מקרים שבהם עסקו בעקירת שיני הזהב מפיות המתים. את כל כמויות השלל האדירות הללו היה עליהם לארגן למשלוח, ולהעבירם לאחר מכן לגרמניה, לשם חלוקתו למשפחות החיילים.

לאסירי היחידה מפלוגת ה"זאנדער קאמאנדא" היה ברור כי חייהם תלויים להם על חוט השערה מנגד, וכי אין שום סיכוי שאנשי הס. ס. ישאירו בחיים, ולו אסיר אחד, מאנשי היחידה הזו. לכל בר דעת היה ברור כי אין לגרמנים שום חשק שהעולם הגדול ידע מה עוללו בתוככי מחנה אושוויץ, ומי כמו אסירי ה"זאנדער קאמאנדא" יכול להעיד ולספר את מה שראה במו עיניו. למן הרגע הראשון שבו נכנס אסיר ליחידה זו, ידע כי גזר דינו נחתם למות, וכי ביצועו הוא רק שאלה של זמן. כך היו חיים אותם אסירים, בידיעה כי עוד מעט יגיע גם תורו להשרף, אם יהיה הכל כשורה, הרי שלכל היותר יוכל לשרת את הגרמנים כשלושה חודשים עד אשר יוציאוהו להורג, ואם תמצא איזושהי עלילה לטפול עליו, הרי שעוד לפני הזמן הזה יבערו אותו מן העולם.

בסוף הקיץ של שנת תש"ד, בעת שמספר השיירות מהונגריה החלו להתמעט, מנתה יחידת ה"זאנדער קאמאנדא" כשמונה מאות איש לערך. ראשי המחנות וקציני הס. ס. ידעו היטב כי בעקבות התקרבות קו החזית לעיר קראקוב יאלצו בעוד זמן לא רב להעביר את אסירי המחנות לתוך גרמניה. משום כך ראו הגרמנים לנחוץ למצוא דרך כיצד להפטר מיחידת ה"זאנדער קאמאנדא" הגדולה. הגרמנים המסודרים לא רצו לחכות עד לרגע האחרון, אלא החליטו להקטינה מבעוד מועד.

וכך החלו בביצוע תכניתם השטנית. בתוך מחנה אושוויץ 1 פינו, בסודי סודות, את אחד מצריפי המגורים הגדולים שהיו שם, לאחר מכן הובאו בנאים אשר אטמו את כל החלונות, החורים והבקיעים בלבנים ומלט כדי שאף טיפת אויר לא תחדור פנימה. הכל נעשה בהסוואה ובחשאי, אסירי המחנות היו בטוחים כי מכינים את הצריף לקראת החורף הקרב, אולם על דעתו של אף אחד לא עלתה המחשבה אודות מזימות הקטל של הארכי רוצחים.

לאחר מכן נקראו כל אנשי יחידת ה"זאנדער קאמאנדא" להתיצב למפקד כללי. בעת המפקד עברו אנשי הס. ס. בין האסירים ובחרו מביניהם כשלוש מאות אנשים והפרידום מיתר האסירים. נאמר להם כי הם נשלחים לאושוויץ לעבודה מיוחדת, וכך, על ידי דברי פיתוי ושפת חלקלקות הובאו אל הצריף החדש והצבוע בלא שידעו על העומד להתרחש עמהם. רק לאחר שנכלאו שם הבינו שנפלו במלכודתו של מלאך המוות. אבל עכשיו היה כבר מאוחר, אי אפשר היה להתנגד למוות הקרוב, שאכן עד מהרה הגיע בחנק הגז הרצחני של אושוויץ. בדרך זו הומתה כשליש מיחידת ה"זאנדער קאמאנדא"...

אסיפה מסתורית

כשנודע לאנשי יחידת ה"זאנדער קאמאנדא" דבר גורלם של חבריהם, כיצד פיתו אותם ללכת הישר אל המוות, ובאיזה מיתה משונה הם הומתו, כבר לא היו להם שום ספיקות בדבר מותם הקרוב. הם היו בטוחים כי אנשי הס. ס. החליטו לבערם מן העולם בהקדם האפשרי, ולהעבירם לכבשני האש. היה ברור כי זו היא שאלה של זמן בלבד, אולי של ימים ואולי של שעות.

בשעות הלילה התאספו מנהיגי הנותרים על מנת לטכס עצה, כדת מה לעשות עכשיו וכיצד עליהם להתנהג במצב אליו נקלעו. ישבו, חשבו ועיינו בשאלה האם כדאי להסתכן ולחכות עוד כמה ימים, או שמא עליהם להתחיל תיכף ומיד בהתקוממות על מנת לנסות להציל את חייהם, דעת כולם היתה שאפילו אם לא יעלה בידים להציל את חייהם, הרי לכל הפחות יוכלו לנקום את דמם השפוך של חבריהם.

ואז, באמצע הדיונים הסודיים, לפתע, נכנס בחשאי קאפוי גרמני והאזין לשיחות. כאשר שמע את התוכניות הסודיות הביע מיד את חוות דעתו ואמר כי אינו מסכים לכל התכנית, ברור הוא, אמר, כי זוהי מלחמה אבודה. לדעתו בכלל לא היה ממה לפחד. הקאפוי איים על הנוכחים, כי אם לא תבוטל התכנית תיכף ומיד, הוא ילשין

בנות ישראל אסירות אושוויץ.

ויספר לאנשי הס. ס. על תוכניותיהם של אנשי החבורה, ועל ידי כך ממילא תבוטל כל התכנית.

הנוכחים ראו עתה בברור כי אין באפשרותם לחכות יותר, וכי עליהם להתחיל מיד במימוש התכנית. לא נותרה בפניהם ברירה אחרת אלא להרים את נס המרד ולהתחיל מיד בהתקוממות. וכך הלכו בחיפזון ובמהירות אל מקומות המסתור והמחבוא שבאדמה, והוציאו מהם את כל כלי הנשק שהניחו שם. עד מהרה נעמדו הכל על מקומם וכל אחד תפס את עמדתו, הכל בדייקנות מירבית כפי שתוכנן מראש.

המעשה הראשון שעשו המורדים בפתיחת המרד היה, זריקת הקאפוי הגרמני בעודו חי אל תוך התנור הבוער. לאחר מכן, אסרו את כל השומרים הגרמנים, וכפי שתוכנן, השליכו גם אותם לתוך להבות האש לצד הקאפוי הנשרף. קבוצה אחרת של המורדים מיהרה לתנור מס׳ 2, ובאמצעות חומר נפץ פוצצו אותו והוציאו אותו מכלל שימוש. קבוצה שלישית המטירה אש תופת על עמדות השמירה שאוישו באנשי ס. ס. והרגו את כל השומרים שהיו שם במטרה לפתוח דרך אל גדרות התיל המחושמלים, כדי לחתוך את חוטי התיל ולפנות את הדרך לבריחה.

הדי היריות והרעם העז של פיצוץ התנור, הזעיק את כל יחידות הצבא הגרמני אשר חנו סביב למחנה אושוויץ. כשלושת אלפים חיילים לערך, מזויינים בכל מיני כלי נשק התאספו לקול האזעקות שפלחו את האויר. החיילים רצו אל תוך המחנה כאשר הקצינים בראש, ממש כמו לתוך קווי החזית. המפקדים הצבאיים שם חשבו, כנראה, כי אלפי אסירי המחנה, בשיתוף עם פלוגות של פרטיזנים, עורכים כאן מרד.

תוך זמן קצר הקיפו החיילים את כל המחנה והטילו עליו מצור. לאחר מכן הסתערו על המחנה, ובאמצעות מכונות יריה ותותחים קלים המטירו אש עזה על כל הסביבה, ובמיוחד על המקום שממנו התחיל המרד.

גיבורי ה״זאנדער קאמאנדא״ נסוגו אל תוך היער הקטן, ״בזשעזשינקא״, ותפסו עמדה ליד תנור מס׳ 4, שפוצצו גם אותו. מעמדה זו המשיכו ללחום בחירוף נפש, בעוז ובגבורה, עד לרגע האחרון ממש. שלוש מאות גבורים נפלו חלל במלחמת גבורה זו, ואילו היתר, שנתפסו לאחר ששככו הקרבות, נורו מיד למוות. רק מספר קטן מאסירי אושוויץ הצליחו להחבא ולהשאר בחיים.

הראשונים שהצליחו לחתוך את חוטי התיל המחושמל, ברחו והגיעו לגרמניה.

אולם שם הם נתפסו על ידי משמר גרמני בכפר קטן, ובחקירתם טענו כי נותרו משיירה של אסירי מחנה בדרכם לדאכו. אנשי המשמר האזרחי שתפסו וחקרו אותם, האמינו לדבריהם, מאחר ובעת ההיא כבר היו הדרכים מלאות באסירי המחנות שטולטלו ממקום למקום. המשמר האזרחי שלח את הקבוצה למחנה ריכוז אחר, שם שהו עד יום השחרור.

החשד הוטל על אסירות אושוויץ

לאחר שכיבו הגרמנים את אש המרד, החלו אנשי הס. ס. לבלוש ולחקור אחר מנהיגי המרד. הגרמנים הוכו בתדהמה, קשה היה להם להבין כיצד הצליחו לארגן מרד בגהינום של אושוויץ? ועוד יותר לא מובן היה מנין לקחו המורדים את כלי הנשק שלהם? אבל כל עבודתם היתה לריק, לא היתה להם שום אפשרות לגלות את עקבות המרד. ההתקוממות היתה כל כך מאורגנת, עד שלא יכלו למצוא שום סימנים אחריו ואי אפשר היה להטיל חשד מינימלי באף אחד.

לאחר עבודה ממושכת ומאומצת, החליטו הגרמנים להטיל את החשד על מספר נשים, אסירות המחנה שעבדו בבית החרושת "קרופ". אנשי הס. ס. אסרו אותן באשמה כי גנבו חומרי נפץ מבית החרושת אוניון ומסרוהו למנהיגי הזאנדער קאמאנדא. הגרמנים חקרו את האסירות בעת מעצרן, עינו אותן בעינויים הסאדיסטיים ביותר וניסו לסחוט מהן בכל דרך שהיא איזשהו מידע על המרד, אבל האסירות עמדו חזקות כחומה בצורה ונשארו איתנות בדעתן ובטענתן כי אין להן כל קשר ושייכות למרד במחנה.

לבסוף, לאחר שהגרמנים כבר נואשו מעבודת החקירה שלהם, אסרו ארבע נערות וסגרו אותן בבונקרים התת קרקעיים הידועים לשמצה. יום יום חקרו ועינו אותן ביסורי שאול, כך קיוו הגרמנים למצוא את קצה החוט של מארגני המרד, אבל הבנות הכחישו ולא נשברו. האומללות הללו העדיפו לסבול את העינויים בגבורה, בידען כי הן משאירות באושוויץ את גבורי החיל אשר יתבעו את מחיר דמן הנקי, ובבוא היום ינקמו את נקמתן במרצחים.

עברו שבועות מספר, והבנות טרם שוחררו. כולם קיוו כי הצבא האדום יבוא ויכבוש את אושוויץ וישחרר אותן. באושוויץ הורגשה היטב האוירה של ערב תבוסה, כך, למשל, הקלגסים חדלו מלבצע עוד את פסקי דין המוות שלהם. לאור המדיניות החדשה שננקטה במחנה, ראו, איפוא, המפקדים המקומיים, צורך לשאול את

המפקדים בברלין מה לעשות באסירות הללו, שכן מקרה יוצא דופן הוא. התשובה הגיעה שבועיים לפני שחרור מחנה אושוויץ.

עד לחודש ינואר 1945 היו אותן בנות ישראל כלואות בבונקרים החשוכים. באותה עת סיימו ראשי המחנות את הכנותיהם לעזיבת אושוויץ, ועסוקים היו בהכנות לקראת היציאה לדרך והצעדת שארית הפליטה למחנות הריכוז שבגרמניה. מהומה רבתי ובהלה גדולה תפסה את הכלבים הגרמנים אשר חששו מפני נפילה בשבי הפרטיזנים.

אף על פי כן, למרות כל הקשיים בעת האחרונה, דאגו הגרמנים להוציא אל הפועל את גזר דינם המר נגד האסירות, בנות ישראל. באותו היום הוצאו כל נשות מחנה הריכוז באושוויץ מצריפיהן, הועמדו על מגרש המפקדים, שם כבר עמדו מוכנים ארבעה עמודי תליה מעץ, כדי לבצע את גזר הדין נגד הבנות הללו.

אולם אותן הבנות, אף שידעו כי עומדים להמיתן בתליה, צעדו בראש מורם ובגאווה יהודית ראויה. הן צעדו בבטחה צעד אחר צעד, והראו את אומץ לבן לאלפי נשים ובנות אשר עמדו וחזו במחזה מקפיא הדם ומסמר השיער. השם יקום דמן!

עדויות מתחת לתלי האפר

הואיל ובין יתר אסירי מחנה בונא הייתי רק "עד שמיעה", בשמעי את הדי רעם הפיצוץ של המשרפות באושוויץ, סבור אני שלמען האמת ההיסטורית חייב אני להנציח בסיום פרק זה את הגילויים על מעשי המרד בבירקאנוי־אושוויץ, כפי שנתגלו 17 שנים לאחר שחרור המחנה.

תנועת המרי של ה"זונדר קאמאנדו" באושוויץ־בירקאנוי לא נוצרה בבת־אחת ומעשה ההתקוממות נגד השטן המשחית לוטה עד היום בערפל. המרד דמה להר־געש שהתפרץ והתגעש בעוצמת פתע ובזעף אדיר ממש ברגעים האחרונים, אבל הוא "התבשל" זמן במוחותיהם של אנשים סובלים ומעונים. תקופה ארוכה הצטברו רגשות התקוממות עד שהתבשלה ההחלטה לנקוט בפעולות ובמעשים. בתוך תוכן של מלתעות־הרשע הבהבה אש של מרדנות מבלי לדעוך, ואש זו שהתלהטה רק ציפתה לרגע המיוחל שבו תוכל להתפרץ וליהפך ללהבה גדולה. מורדי הזונדר קומאנדו הראו בגבורת הנפש שלהם, כי הם נושאי לפיד קידוש השם ועומדים בעקשנות נגד כל נסיון של כניעה רוחנית־מוסרית בכל התנאים ובכל הנסיבות.

בספר התיעודי "מגילת אושוויץ" מתפרסמות שלוש עדויות מקוריות שנכתבו על־ידי אנשי זונדר קומאנדו ונחשפו בשנת תשי"ב (1952) מתחת לערימות אפר עצמות הנשרפים במשרפה מס' 2 באושוויץ־בירקאנוי. הרשימות המרעישות, כתובות בשפת אידיש, היו טמונות בתוך מימיות. לאחר מאמצים מרובים הצליחו החוקרים לפענח את שמות האסירים רושמי הרשימות, והם: הרב לייב לאנגפוס, זלמן גראדובסקי וזלמן לוינטאל.

הרב לייב לאנגפוס היה דיין בפולין בקהילות מאקוב־מזובייצקי ובימי בחרותו למד בישיבת צוזמיר (סאנדומיר) המפורסמת. הוא הגיע למחנה־ההשמדה עם משלוח של שלושת אלפים איש. חמש מאות מתוכם נבחרו בהגיעם למחנה לחיי עבדות. שבעים מתוך ה־500, שהיו גברים בריאים וחסונים, מויינו ל"זונדר קומאנדו", והרב לייב לאנגפוס נמנה עם קבוצה זו, כשהוא אז בן שלושים שנה.

חבריו ומכיריו מתושבי עירו לשעבר, שצורפו אתו לקבוצת העבודה המיוחדת, הקיפוהו בדאגה רבה והשתדלו לבל ייאלץ לעסוק בשריפת גוויות ושלא יהיה נוכח בעת הרצת האנשים אל תאי הגזים. אלה שראו אותו באושוויץ ידעו, כי הוא אוסף ידיעות על המתרחש במקום הזוועה הזה ומעלה אותן על הכתב, במגמה להביא לידיעת העולם החופשי מה שהקלגסים הנאציים ימ"ש מבצעים ומעוללים.

הרב לאנגפוס כתב רשימות על המתרחש בגיהנם בירקאנוי־אושוויץ בשנים תש"ג ותש"ד (1943־1944) והמשיך בהן עד ליום י' בכסלו תש"ה (26 בנובמבר 1944). בתאריך זה רשם המחבר, כי הם הולכים כבר למוות וכי לא יישארו בחיים יותר מ־30 איש בלבד. התאריך האחרון של הרשימות מוכיח, כי הכותב נשאר בחיים אחרי מרד ה"זונדר קומנדו", שהוא נמנה עם אנשיו.

מן הרשימות של זלמן לוינטאל, אף הוא מן "זונדר קומנדו", שהוצאו מן האדמה עשר שנים מאוחר יותר (תשכ"ב – 1962), אנו לומדים לדעת, כי לייב לאנגפוס ממאקוב־מזובייצקי נמנה על הנהגת תנועת המרי של ה"זונדר קומנדו". לוינטאל כותב עליו מתוך יחס של כבוד והערצה ומציין, כי בעצם עמידתו האומרת כבוד ובמאבקו לשמירת צלם האלוקים שלו, הקרין הדיין סביבו שביבי אור ובטחון. הוא התנגד לסיסמת אנשים ה"זונדר קומנדו" "לחיות וליהנות היום בכל מחיר, כי מחר עלול לבוא המוות"; במקום זאת דגל בגישה היהודית המסורתית: "אפילו חרב חדה מונחת על צווארו של אדם אל יתייאש מן הרחמים"...

בתקופה הראשונה, לעת שה"זונדר קומנדו" עוד לא היתה קיימת כתנועת־מרי

מאורגנת, היתה השפעתו חלשה, אך המצב נשתנה כאשר הארגון התחיל לפעול. דברו של לאנגפוס, התנהגותו ועמידתו שימשו מופת לשאר האנשים והשפיעו עליהם. מיד עם הצטרפותו לארגון, כבר הראה גבורת רוח וגדלות נפש יהודית והביע את נכונותו ללכת זקוף־קומה מול המוות ולפוצץ את המשרפה ביחד עמו, כדי ליפול בעוז ובגבורה בדרכו של שמשון הגיבור: "תמות נפשי עם פלשתים".

לפי התוכנית הסופית של ההתקוממות שגובשה ב"זונדר קומנדו", הוא צורף לקבוצה של שלושה אנשים, אשר עליה הוטל להישאר בתחומי המשרפות כדי לבצע את פיצוצן, בעוד ששאר אנשי ה"זונדר קומנדו" אמורים היו לברוח תוך כדי הקרב מן המחנה, מתוך זיק של תקוה להציל את נפשם ולזכות בחיים ובחופש. לאנגפוס בחר במוות מרצונו החופשי, לטובת הענין הכללי. "למות בכבוד" — זו היתה, כנראה, סיסמת הקרב של מורדי ה"זונדר קומנדו".

תושב עירו לשעבר מספר, כי באחד הימים הראשונים של אוקטובר 1944, פגש את הדיין לאנגפוס, כשהוא כולו נרגש ונסער. בקול רועד מהתרגשות ציווה עליו לשמור בזכרונו את אשר הוא עומד למסור לו. ואז מסר לו, כי המשרפה תפוצץ וכי הוא שיעשה את המעשה הזה, כשהוא מפוצץ את המשרפה ביחד עם עצמו. לפי שעה עליו לשמור את הדבר בסוד, כשם שעליו לשמור בסוד שהוא הטמין במקומות שונים בשטח המשרפה רשימות חשובות המכילות מידע על מה שאירע בתאי־הגזים ובמשרפות של אושוויץ, כי את כל זה יש לגלות באזני העולם כולו.

ברם מהלך המאורעות היה שונה ממה שתיאר הרב לאנגפוס לעצמו. המשרפה מספר 4 פוצצה בעת התקוממות ה"זונדר קומנדו", אך לא בהתאם לתוכנית שתוכננה מראש. היה זה הקאפוי הגרמני שטרף את הקלפים, כאשר נכנס בחשאי, האזין לדיונים הסודיים של ראשי המרד ואיים בהלשנה למפקדי הס. ס. באם יחליטו על ביצוע תכנית המרד, כפי שכבר סיפרנו בפרק הקודם. כך, איפוא, שונתה התכנית והרב לאנגפוס נשאר בינתיים בחיים.

הרב לייב לאנגפוס נהרג עקה"ש ככל הנראה לאחר ה־26 באוקטובר 1944 (תש"ה). מעידה על כך רשימתו האחרונה על אודות הסלקציה של ה"זונדר קומנדו" שעמדה להיערך באותו יום. יתכן שצורף אל הקבוצה של 170 איש ששולחו למוות. בדף האחרון של רשימותיו הביע את בקשתו לאסוף את כתבי־ידו ולפרסם תחת הכותרת "זוועת הרצח".

פרק עשרים וששה

בחודשי הסתיו

אוירה של עצבון ודכאון שררו במחנה בהגיע עונת הסתיו. האויר המתחיל בעת הזאת להצטנן קמעא, הימים המתקצרים והולכים, השמים המתקדרים באפרוריותם של העבים והעלים הירוקים שהצהיבו, כל אלה בצירוף מראה השלכת העוטה את האדמה הרווייה בדם הקדושים, השרו אוירה קשה במיוחד. מראות אלה ומראה הנכרים השכנים, תושבי הסביבה הכפריים, המסיימים את איסוף היבולים מהשדות, יוצרים את ניחוחות החורף הקרב ובא. מתוך המחנה יכולנו להבחין כי לא הרחק מכאן, בשדות הפתוחים למרחבי פולין, מהלכות להן בהמות רבות ללא רועה, מטיילות בין השדות ומשביעות את תיאבונם שאינו כלה מכרי העשב הפזורים בכל האיזור. מתהלכות הבהמות ונוגסות מן העלים שעל העצים, קופצות מעבר לשוחות כדי עיסוקן בהעלאת גירה, מטיילות להן באופן חופשי, ללא השגחה, בשדות התבואה, ואף אחד לא פוצה פה ומצפצף.

בירכתי הצריף היו האסירים יושבים להם ומביטים בקנאה ברועים השרועים להם בשלווה על האדמה כשרגליהם כפופות לאחור, אוכלים במנוחה את המאכלים שהביאו עמם בתרמיליהם ושותים בערגה את מימיהם מפיו של נאד חרס גדול. עינינו יצאו ממש מקנאה, אבל אי אפשר היה להתיקן משם, מראה החופש והשלווה של בני אדם אחרים עורר בנו תקוות שעוד יבוא היום ונהיה כמותם. והנה הרועה מסיים את סעודתו, הוא מחטט בתרמילו ומוציא ממנו חליל. לאחר ששהה כמה דקות וחטף מבטים לכל עבר, התחיל לחלל שירי עצב, שירי מלחמה מתקופות קדומות. השירים נוגעים ללבנו, מזכירים לנו קצת באיזה מצב אנו נמצאים ומעוררים בנו השתוקקות מיוחדת לצאת לחרות הנותנת טעם חדש לחיים.

לא רק למראה הרועים בני החורין יצאה נפשנו מקנאה, אלא מכל בריה חופשית שראינו עלי אדמות. לא אחת אירע לנו, כאשר היינו יושבים, בעיתות הפנאי, באחת מפינות המחנה ומביטים בציפרים המעופפות, היינו מהרהרים לעצמנו כמה חופשיות הן הציפרים, היכולות לעוף לכל מקום בעולם באין מפריע. אף אחד לא רודף אותן ואף אחד לא תופס אותן, הן פטורות מנשיאת דאגות העולם הזה ויסוריו.

הסתיו הביא עמו את הלילות הארוכים והאפלים, ואף הימים נעשו קרירים עוטי

ערפילים. הסערות העזות של גשמים סוחפים והרוחות חזקות אשר הגבירו את הקור עוד יותר, היכו בגוף החלוש ללא רחמים והחלישוהו עוד ועוד. אולם כל אלה לא היה מעניינם של קלגסי הס. ס. העריצים אשר עינו את האסירים המיוסרים מפגעי מזג האויר ומצצו את לשד מוח העצמות שלהם עד מוות. הגרמנים הללו היו חסרי כל אנושיות, לא היה איכפת להם מהגשמים שירדו יומם ולילה ללא הפוגה, ולא הקור הנורא והרוחות האיומות, שום דבר לא הטריד אותם רק שהעבודה אותה דחקו לעשות, תיעשה במלואה ובזמנה ובצורה המדוייקת ביותר.

בימים קשים אלה עסקו אסירי המחנות בחפירת שוחות, תוך שהם נאלצים, בשעת העבודה, להלך בתוך מים שגובהם הגיע עד לברכיהם. אחרים היו נושאים פסי רכבת ממקום למקום, בין אם היה הדבר לצורך ובין אם היה שלא לצורך. החולים והתשושים כרעו תחת משא פלטות הברזל הכבדות והרחבות, ושחקו את כתפיהם בנשיאת צנורות ברזל. אנשים אשר דמו לצללים, נאלצו למשוך, בשארית כוחותיהם, את כבלי העופרת הארוכים והכבדים, ולקבור אותם במעמקי האדמה הכבדה.

מחזה קשה היה לראות את האסירים שבים למחנה לאחר יום העבודה מפרך. פניהם חוורו כסיד, הטיט והרפש דבקו בהם בכל, בבגדיהם ובנעליהם, בפנים בידיים וברגליים, נושאי המלט היו מאובקים מכף רגל ועד ראש וכורי הפחם השחרו עד שהכושים באפריקה היו נראים כלבנים לעומתם. כולם רטובים מן הגשם עד לשד עצמותיהם, קפואים מקור עד לנקישת שיניים, הכל נראה כל כך מת חוץ מהעיניים המתרוצצות בחוריהן מרוב רעב.

מוראות החורף במחנה

כאשר היה החזן מתפלל את תפילת גשם בשמיני עצרת, ומנגן בקולו הערב באמרו את הפיוט "אף ברי", היה כל יהודי העיירה יודעים שהחורף כבר מתקרב, ופירושו של חורף בקארפאטים היה כפור עז ושלג כבד ועמוק. גם בהיותנו במחנה התחיל החורף מיד לאחר החגים. ביום ובלילה היו רוחות עזות מנשבות ושורקות, ובהיות האסירים לבושים אך ורק בחליפות הדקות והמפוספסות כחול לבן, תקפה אותם הצינה והחלו לטעום טעמו של חורף.

היהודים מהרי הקארפאטים לא היו מפונקים במיוחד, הם לא נבהלו מהחורף הקשה. מפני שגם בהיותם בביתם היו עוברים את החורף הקר בלבוש דל מאד,

כאשר רק זוג מגפי גומי מטולאים או זוג נעליים קרועות לרגליהם. לא היה איכפת לאותם יהודים אם המים קנו להם שביתה בתוך מנעליהם, אדרבה, עוד היו מתלוצצים ואומרים: בדרך שהמים נכנסו, בה יצאו. אולם, בכל זאת, אי אפשר היה להשוות את הקור ששרר באושוויץ לקור של הבית.

אל מול החורף האכזרי עמדו אסירי המחנה ממש עירומים. בנעלי העץ אי אפשר היה לחמם את הרגלים וכמה שהתהלכו ועשו תנועות במשך כל היום, הדבר לא הועיל ולא סייע במאומה לחמם את הרגלים הקפואות. גרביים כלל לא היו וגם לא שום מטלית לעטיפת הרגל. כמובן שלא היה כל זכר לחולצה חמה או לתחתונים חמים, שלא לדבר על מעיל חורף ראוי לשמו. הקור כאן באושוויץ היה חזק וקשה יותר מאצלנו בקארפאטורוס, הכפור צרב את הבשר, השלג השתולל באויר והצליף על הפנים. אין כל פלא, איפוא, שאנשים הללו חלו בכל סוגי המחלות, השתעלו וירקו דם, לקו בדלקת אזניים מוגלתית, ומחלת קיבה, ריאות ושחפת.

עם גבור החורף והקור, החלו לחלק במחסן הבגדים מעילי חורף. אנשים שנתמזל להם מזלם זכו לקבל מעיל טוב וחם. היה זה מעיל אזרחי, שסומן מאחור בפס אדום לכל ארכו, ונחתך על הגב "מגן דוד" צהוב. אבל אלה שלא נתמזל להם המזל, קבלו מעיל מפוספס מתוצרת אושוויץ, תפור מבד דק שמתאים היה אך ורק לעונת הקיץ.

בתחילת החורף הועברו רוב בני הנוער ליחידה שנקראה: "מוירער שוללע", כלומר, בית ספר ללימודי מקצוע הבנאות. גם אחי ואני היינו בין הנמנים על הבאים ל"מוירער שוללע", ששכן בשדה פתוח מאחורי מחנה בונא. ב"מוירער שוללע" למדו לעבוד בכל מקצועות הבנין, קידוח, יציקת יסודות, הנחת לבנים ועוד. לאחר שתמה תקופת הלימודים בת חדשיים, היו התלמידים נשלחים לסייע למהנדסים הגרמנים אשר עסקו בביצוע תכניות הקמת מבנים חדשים למפעלי הענק.

בנוסף על לימודי המקצוע, שימשה יחידתנו כיחידת "כל בו", ומאחר ולא היתה לנו קביעות במקום מסויים, היינו מועברים מדי יום, ולעיתים אף כמה פעמים ביום, ממקום למקום. לכל מקום שהיתה הרכבת מגיעה לפרוק משא של מלט, היינו נלקחים כדי לרוקן אותו מהקרונות. כמעט שנפחנו את נשמתנו בעבודה זו. כל היום נאלצנו לעמוד בפנים הקרון הסגור, לאחוז באת ולדחוף באמצעותה את המלט החוצה. לאחר כל הרמת את עמוסת מלט, התרומם ענן של אבק שחור, אשר פרח הישר לפה ולעיניים. האבק צרב אותנו כמו אש, היינו בולעים אותו דרך האף והפה, ורק בקושי היינו מצליחים לגרד את כמות המלט שנדבקה בפנינו, כאשר חזרנו למחנה לעת ערב.

כאשר הגיעו קרונות הפחם למחנה, היו המהנדסים ומנהלי העבודה זקוקים מיד לפחם, ואף כאשר לא היתה דחיפות בענין, היו צריכים לשחרר מהר את הקרונות. כמובן שהביאו אותנו לעבודה שם, והאיצו בנו לרוקן מהר מהר את כל הקרונות. הגרמנים האכזריים הללו נהגו בנו כאילו היינו אנו הגיבורים, לחצו אותנו ודחקו בנו שנגמור את המלאכה מהר הרבה מעבר ליכולתנו. הבארבארים הללו ראו היטב כיצד אנו, בני הנוער, נראים, שלדי עצמות בתוך שקי עור, בקושי נשמנו אויר, ובכל זאת קרעו אותנו, האכזריים הללו לגזרים.

השלג הלבן מתאזרח במחנה

בכל מקומות העבודה של בונא היו מרצחי הס. ס. מתהלכים, לצדם של אנשי הגסטאפו בלבוש אזרחי, אשר בלשו אחרי כל אסיר ואסיר, תכננו ועמדו על כך שינצלו אותנו עד טיפת הכוח האחרונה. השומרים למיניהם ואנשי הס. ס. היו צורחים בקולות מחרידים ומחרישי אזניים, ומנהלי העבודה האזרחים היו מכים בנו ומטילים את חיתתם עלינו. ואם בכל זה לא היה די, היו באים הקאפוים ומוסיפים עלינו עוד כהנה וכהנה חבטות עזות במקלות ואלות, כדי לשאת חן בעיני הקלגסים הרוצחים על חשבון גבם של האסירים הנאנקים והנאנחים על גורלם המר.

לאחר כמה ימים שבהם שרר קור וצורב, החל לרדת השלג הראשון שהביא עמו כפור כל כך נורא עד שאי אפשר היה לשאתו. בשעות העבודה קפאו ידי האסירים והפכו לגושי קרח ממש, מחמת הרוחות העזות וסופות השלגים שהשתוללו כל העת. כל עבודה שביצענו עלתה לנו ביסורים קשים ועל אנושיים, פשוט אי אפשר היה להתנועע ולהזיז את האצבעות, היתה לנו הרגשה כאלו הן עומדות ליפול מהיד.

וכמה שהיה קשה הקור ביום, בשעות העבודה, היה קשה וצורב פי כמה בלילה בעת ששהינו בצריפי המגורים. בתוך הצריף היו האנשים מתהלכים ומחזיקים בדלת שלא תפתח מחמת הרוח, אולם, בכל זאת, היא חדרה דרך חורים וסדקים וקיררה אותנו עד לשד העצמות. בכיסוי הדק שהיה לכל אחד מאתנו לא היה די כדי להתחמם בקור הנורא, כל הלילה רעדנו ושינינו נקשו מקור, לא היה מה לעשות נגד הקור, רק עמדנו וחיכינו שיבוא היום, בתקווה שנתחמם בו יותר.

אחי הצעיר קפא בעת עבודתו, ורק בקושי הכניסו אותו לבית החולים. מצד אחד הייתי שבע רצון מכניסה זאת, כי ידעתי שמעתה לא יגיע עוד למצב של קפאון בשעות העבודה, אולם מצד שני פחדתי מאוד ודאגתי, מאחר והיה ידוע כי כל אלו

אחת ממראות המוות אושוויץ: רשתות עבותות של גדרי תיל מחושמלים מגדל תצפית למשמרות מזויינים ושלט אזהרה עם גולגולת.

ששכבו בביתן בית החולים היו בחזקת סכנה, שכן צפויים היו שאנשי הס. ס. ישלחו אותם לאושוויץ.

רעמי התותחים

לעת ערב, כאשר היתה יורדת דומיה למחנה, היו רעמי התותחים הכבדים נשמעים בבירור מרחוק. הדף האויר שנוצר כתוצאה מהירי זעזע את הצריפים. גם הזכוכיות שבחלונות רעדו מעוצמת ההפצצות. לשמע קולות הירי, היינו מקוים כי עוד מעט יבוא הצבא האדום וישחרר אותנו מכאן. באותה עת הגביר חיל האויר של בנות הברית את התקפותיו בנקודות ומטרות צבאיות, החריב את בתי החרושת והשאיר אחריו חורבן והרס.

בזו אחר זו היו מגיחות להקות של אוירונים ומטילים פצצות בכל מקום. בין המקומות שנפגעו, היו גם מקומות חיוניים ביותר, כמו המפעל האדיר של אי. גי. פארבן. באחת הפצצות הגדולות, קלעו האוירונים היטב אל המטרה, הרסו את המכונות היקרות של המפעל ופגעו בגנרטור הענק שסיפק את החשמל לכל מחנה אושוויץ ויצא מכלל שימוש.

כך נשאר מחנה בונא ללא חשמל. האסירים הושארו במקומות מגוריהם ולא יצאו לעבודה למשך מספר ימים. אנשי הס. ס. אשר חששו פן יברחו האסירים מעבר לגדרי התיל שהחשמל העובר בהם פסק מלזרום, או שמא יצליחו אסירים בודדים להתחבא בבתי החרושת ובלילה יעלמו מהשטח, העדיפו, על כן, להשאיר את האסירים במחנות ולהסתפק בשמירה על הצריפים. את המחנה הקיפו בשמירה מעולה, צבא הס. ס. עמד על המשמר, רק מטרים ספורים הפרידו בין חיל אחד לשני. מים לא היו כלל במחנה, המטבח לא עבד ולא חילקו את המרק החם והמפורסם של בונא, רק מנות יבשות של אוכל קר, כדי שיוכלו להמשיך לחיות.

שוכני המחנה הרגישו בשינוי שחל במצב הצבאי לרעת גרמניה, וידעו כי בכל רגע עלול להתרחש שינוי אשר יביא למהפך בחייהם. על פניהם של אנשי הס. ס. ניתן היה להבחין כי חל כאן מפנה רציני. את מקומו של הפרצוף הרציני והמרושע, תפסה, עתה, מין צורה של דכאון, הבעת פניהם אמרה אימה ופחד, כנראה שעל ראשם ריחפה הסכנה כי יפלו בשבי הרוסי, ואז, חששו, שהם יהיו השבויים ואנו החפשיים . . .

בחודש טבת תש"ה התחזק הקור והתגבר מיום ליום. אפילו בלילות זרועים

כוכבים היה הקור חותך בכל אבר, אולם האויר והאוירה היו חמים מאד. האוירונים שלטו באופק, הם היו ממטירים שם את מטעניהם מלאי חומר נפץ, ואנו חשנו כיצד האדמה מתרוממת מהדף ההתפוצצויות. בקושי הצלחנו להתחמם זמן מה על משכבנו, וכבר היו היריות מקימות אותנו ומאלצות אותנו לשכב על הארץ ולשמוע את קול הרעמים החזקים.

ככל שעבר הזמן כך התקרב הצבא האדום לאושוויץ יותר ויותר. גם במהלך העבודה הורגשה התקרבותם של הרוסים, הסדר בעבודה התנהל בצורת נעילה, המהנדסים הגרמנים עסקו באריזת חפציהם והסתלקו מהמקום מבעוד מועד. בעלי מקצוע ועובדים למיניהם התהלכו במחנה באפס מעשה, המשמר הגרמני כלל לא התעניין בנו, מפני שהיה עסוק בתכנון פירוק הנשק והעברתו אל תוך העורף כמה שיותר מהר.

במשך הזמן הבחנו כי הרבה פועלים אזרחיים חסרים כאן, וביום אחד ראינו, פתאום, כי שבויי המלחמה האמריקאים והאנגלים לא הופיעו יותר לעבודה. ידענו כי פירושו של דבר הוא שהם עזבו את המחנה ועתה הם צועדים לכוון גרמניה. הם היו יותר חשובים בעיני הגרמנים לעומת אסירי מחנה הריכוז, מאחר והם היו בפיקוח הצלב האדום הבינלאומי, ואולי גם היה חשוב לגרמנים להחזיקם בתורת משכון, אולי יעלה בידם לעשות, על ידיהם, עסקת חליפין עם בנות הברית. נוסף לכך, חששו הגרמנים, כי אם הם ישחררו את אלפי שבוי המלחמה על ידי שישאירום חופשיים בבוא הרוסים למחנה, הרי יוכלו מיד להצטרף ולסייע לשבור את החיה הנאצית.

לאסירי מחנה הריכוז לא היה חשק גדול לעזוב את המחנה, על אף כל מה שעברו בו. ראשית כל היו כולם תשושים וחולים, מעונים ולחוצים מעבודת הפרך, ולא היו מסוגלים לצאת עתה למסע מפרך. מלבד זאת, פחדו האסירים מנקמנותם של אנשי הס. ס. בעת מפלתם ומרצח שארית הפליטה. תקוותנו היתה כי ניפול בשבי הצבא הרוסי, ואז נצא לדרור.

פרק עשרים ושבעה

הכוננות לפינוי המחנה

עד ליום ב־ג שבט תש"ה, ה־16 וה־17 בינואר 1945, לא היו התרחשויות מיוחדות במחנה, הכל התנהל כרגיל ולא נראו באופק שום סימני פינוי. ביום שני ה־16 לינואר יצאנו לעבודה כרגיל, כל יחידה הלכה למקום עבודתה וביצעה את המוטל עליה כפי שהיה עד כה. כך עבר עלינו היום, כמו כל הימים, עד אשר שבנו למחנה, לפנות ערב, ואז עלה באפינו ניחוחן של חדשות בלתי שיגרתיות.

עד לבואנו לשער המחנה התנהל הכל כרגיל. אפילו כאשר נכנסנו דרך השער קיבלו את פנינו אנשי הס. ס. אשר עסקו בספירה שיגרתית של אסירים כדי לוודא שלא חסר אף אחד מאתנו. אולם כאשר התפזרנו אל הצריפים, נדהמנו למצוא את הכל מסביב רועש וגועש. כל המחנה כולו נעשה כמרקחה. אנשים אצו ורצו, התהלכו ליד המטבח והמחסנים, חטפו מכל הבא ליד והכניסו לכיסים ולכלים תפוחי אדמה כרוב וירקוֹת אחרים שהיו מצויים שם.

היו כאלה שהעיזו להתפרץ לתוך מחסני המזון כדי לארגן לעצמם דבר מאכל, אחרים הגיעו אל מחסני ההלבשה והחליפו לעצמם בגדים. אחד לקח לו מעיל חורף, אחד מצא לו זוג מכנסיים טובות יותר, אחרים לקחו חולצות, והיו כאלה שנכנסו לסנדלריה כדי להחליף את נעליהם בזוג טוב וחם יותר, כך, במהומה הגדולה הזו, נערכו כולם ועשו את ההכנות לקראת היציאה לדרך.

בכל התקופה האחרונה ידעו כולם כי הקץ לכיבוש הגרמני באיזור קרב, אולם אִי אפשר לדעת מה יעלה בגורלנו, האם נוסיף להיות אסירים בידי הגרמנים ונעזוב עמם יחד את המקום, או שמא נשאר כאן ונצא לחרות עם הכיבוש הרוסי. בכל מקרה, ידענו, כי השינוי הקרוב הוא לטובתנו, לא היה לנו ספק שלא במהרה יוכלו הגרמנים להתארגן כל כך מהר ולהקים עבורנו מחנות חילופיים כמו זה שעזבנו. במקְרה הגרוע ביותר, כך שיערנו לעצמנו, יעבירו אותנו הגרמנים למחנה ריכוז במקום אחר יותר קרוב לעורף. עכשיו, בראותי את הנעשה במחנה הבנתי כי משהו מתרחש, אולם לא ידעתי למה הכוונה.

שאלתי את חברי וידידי, והללו גילו באזני כי בכל רגע אמורה להגיע פקודה

מגבוה לעזוב את המחנה, וכי חייבים להכין, בהקדם האפשרי, את צרכי הדרך. אף אחד לא ידע מתי בדיוק תגיע הפקודה, אולם, לפי התחזיות במחנה העריכו כי המדובר כאן הוא במספר שעות, או, לכל היותר, עד יום המחרת.

בראותי את כל חברי וכל האסירים במחנה עסוקים בהכנות, מיהרתי לביתן כדי לקבל, ראשית כל, את מנת המזון שלי. הרעב כל כך הציק לי עד שאפילו השמועה הטובה לא השקיטתו. אולם מיד עם סיום הארוחה נכנסתי גם אני לפעולה, ותוך כדי פגישה עם מכרים וידידים חדשים וותיקים, התחלתי להכין צידה לדרך.

הבשורה המרעננת

חיש מהר התפשטה הבשורה בכל המחנה, ועד מהרה החלו האנשים להתאושש. לפתע באו כוחות חדשים ורעננו את הגוף החלוש. פתח חדש של תקוה נפתח בלבנו השבור והנדכה ושמח אותו שמחה גדולה. מפה לאוזן עברה הידיעה כי לפי מה שמשערים כאן, אנו נמצאים, והפעם באמת, על סף הגאולה. כל הלילה לא עצמו האסירים את עיניהם, פשוט, אי אפשר היה להרדם מרוב שמחה אשר הציפה את הלב ועלתה על גדותיו.

הלילה גם בוטל עוצר הבית שהיה עד כה, מעתה אין איסור לצאת מהצריף גם בשעות הלילה המאוחרות. האסירים התרוצצו בכל חלקי המחנה ולא התחשבו כלל בקור העצום ששרר באיזור, כולם הלכו ממקום למקום כדי לשמוע את חוות דעתם של אנשים יודעי דבר, והתנחמו כי הנה הישועה קרובה לבוא, וכי קרוב היום שנזכה לראות במפלת גזלני הנשמות, רוצחים, שופכי דמם של מליוני קדושים וטהורים.

כל הלילה דלקו האורות במטבח המחנה, בדוודים הענקיים בישלו את הסעודה האחרונה במחנה. כל ביתן קיבל הפעם מנות כפולות של מרק ומצרכי מזון. בהרבה מקומות חילקו, במשך הלילה, מספר פעמים אוכל, כאילו חששו מראש, שבשבועות הבאים ירעבו האסירים ולא יבוא לפיהם שום דבר מאכל חם.

אבל כל השמחה הגדולה הזו לא מצאה חן בעיניהם של האנשים הפקחים, הם לא ששו לקראת הפינוי הגדול, וטענו כי רק טעות היא לחשוב שמרצחי הס. ס. מעבירים אותנו למחנה ריכוז אחר בגלל התקרבות החזית הרוסית. להם היה נראה יום השחרור והגאולה לגמרי אחרת, על כל פנים לא בצורה כזאת. יותר היה נראה להם כי היוצאים בשיירות יושמדו ביערות העבות, מאחר ואנשי הס. ס. מעוניינים

למנוע את נפילת האסירים כשהם חיים בידי הצבא הרוסי, שלא יוודע ויתברר למישהו מה התרחש כאן, במחנה.

חסדי ה׳ כי לא תמנו כי לא כלו רחמיו

לאמיתו של דבר, היינו, באותה עת, נתונים בצרה גדולה. קלגסי הס. ס. ראו בעליל את סופם המגיע כבר, הם ראו כי הרייך הגרמני בן אלף השנים מתפוצץ לרסיסים, ודבר זה לא נתן להם מנוח. הם התהלכו בחוצות המחנה סהרוריים וכמו זאבים רעים, תאוות הנקם כל כך בערה בקרבם עד כי ניתן היה לראותה בפרצופם. בהבעת פניהם הרצחניות ראו כי הם משולהבים ואדומים מזעם וכעס, ואנו, שארית הקרבנות, היינו נתונים בידיהם המגואלות בדם קדוש, לעשות בנו כרצונם.

ואכן, כפי שהתברר מאוחר יותר, המרצחים הגרמנים הכינו תכניות להשמדת שארית הפליטה של אסירי המחנות ולהכחיד את כל שוכני מחנות אושוויץ והסביבה ממש ברגע האחרון. כל מפקדי המחנות קיבלו פקודה חשאית שלפיה עליהם לדאוג לכך שאסירי אושוויץ לא ישוחררו. יחידות מיוחדות של אנשי הס. ס. הועמדו במצב הכן, להרוג, בבוא העת, את כל האסירים היהודים, כדי שלא יצטרכו להובילם בשיירות לתוך גרמניה.

אם זכתה, בסופו של דבר, שארית הפליטה ליום הגאולה והישועה, ויצאה מאפילה נוראה לאור גדול, הרי שהיה זה נס גדול. השי״ת ברוב רחמיו וחסדיו ריחם על בני ישראל והוא שהציל אותנו מיד המרצחים האכזרים שלא יצליחו לשלוט בנו להרגנו, ולא נתן בהם את הכוח לבצע את זממם ולהוציא לפועל את תכניותיהם השטניות.

החולים מצטרפים למסע

מיהרתי לבית החולים, בתקוה שאמצא שם את אחי, הנער יוסף יעקב ז״ל, כדי להוציאו משם על מנת לצרפו למסע אתנו. הגעתי לבית החולים וחטפתי מבט אל כל הצדדים, אבל לא ראיתיו בשטח. לחדרי החולים לא יכולתי להכנס, מאחר והסניטרים עמדו על המשמר ליד דלתות הכניסה ולא איפשרו להכנס פנימה. החולים שכבו רגועים על הדרגשים, ולא ידעו מאומה מהמתרחש בחוץ .

חששתי מפני מה ששמעתי מהרבה אנשים, כי החולים אשר ישארו במחנה יהרגו מיד לאחר שנעזוב את המקום, כפי שעשו במקומות אחרים. על כן החלטתי לעשות את כל המאמצים להציל את אחי, להוציאו משם ולקחתו אל המסע. אולם הערכה זו היתה מוטעית בכל הקשור לחולים שהיו מאושפזים במחנה בונא. כפי שהתברר לאחר השחרור, לא נגעו לרעה בכל החולים שנשארו חיים במחנה בונא, וכעבור יומיים, לאחר שיצאנו משם למסע, הגיעו הרוסים ושיחררו אותם, ועל ידי כך נמנע מהם הסבל הנוסף במחנות הריכוז האחרים. הם היו, איפוא, הראשונים שזכו לשחרור, בעוד שאנו סבלנו קשות במשך כארבעה חדשים.

בבקר למחרת, קמתי והלכתי להתפלל במנין. בביתן התחילו לחלק את ארוחת הבוקר, הפעם זכינו לקבל מנה כפולה, חצי לחם, מרגרינה, קפה שחור ללא כל הגבלה. מיהרתי לעמוד בין הראשונים בתור לחלוקת האוכל, אכלתי גם חלק מהמנות של ה"צידה לדרך", ושוב רצתי אל בית החולים, אולי יתמזל מזלי ואמצא שם את אחי.

בבואי לבית החולים מצאתי שרוי כבר, גם הוא, במהפכה גדולה. אנשי הס. ס. שינו את דעתם, הרשו לחולים להצטרף אל המסע ולעזוב את מחנה בונא. גם מי שלא רצה להצטרף למסע והעדיף להשאר במחנה בונא, הותר לו לעשות כן.

החולים שהחליטו להצטרף אל השיירות היו חייבים לדאוג לעצמם לבגדים, מאחר ובבית החולים הם שכבו בפיג'מות או בכותנות ארוכות וכך אי אפשר היה לצאת אל המסע. אולם לא היה ממי לבקש בגדים, במחסן ההנעלה וההלבשה לא נותר כלום לאחר ההתנפלות של אמש על הבגדים והנעליים שהיו בו, ולמעשה לא נותרה להם ברירה אלא להתרוצץ במחנה בחצי עירום, בשלג ובקור, כדי להשיג מלבושים וכדי להכין את צרכי הדרך.

בסופו של דבר מצאתי את אחי הקטן. הוא סיפר לי כי הוא מרגיש טוב יותר, וכי הוא מפחד להשאר בבית החולים, ומשום כך היה רצונו עז להצטרף אל השיירה שלנו. לאחר שהשגתי לו בגדים, הצטרף גם הוא אל החולים המוכנים לצאת לדרך, ונדברנו להפגש בצהריים.

בשעות הצהריים חילקו מנות של צידה לדרך, גם אני מיהרתי לצריף שלי, צריף מס' 44, כדי לקבל שם את מנתי. לאחר שהכל היה מוכן והיינו דרוכים ומוכנים ליציאה לדרך, התחלנו להפרד מהמחנה. במחשבותנו עלו תמונות עגומות, נזכרנו בהורים ובחברים, בשכנים ובידידים אשר באו יחד אתנו למחנה ועתה הם אינם עמנו

מפקד אסירים כל בוקר טרם היציאה לעבודה.

ולא ישובו אלינו עוד. לבנו נצבט כאשר התבוננו וראינו כיצד שודדנו, וכיצד נשארנו יתומים אומללים ושבורים, חולים ותשושים ותוהים לקראת העתיד בלא שנדע מה טומן הוא לנו.

המחשבות הנוגות הללו לא יכלו להיפסק אלמלא הצרחות החייתיות, הכל כך מוכרות לנו, של ראשי הבלוק: ״להסתדר״. לשמע הקריאה התייצבו כל שוכני הביתן, תוך שניות מועטות, בקבוצות של חמשה חמשה. אנשי הס. ס. הקיפו אותנו מכל עבר, כשלכתפיהם מכוונות יריה דרוכות, לגופם מלבושים חמים כראוי לקור הנורא של בונא־אושוויץ, והם מוכנים ומזומנים לענות את שארית הפליטה בעינויים מרים ואכזריים.

לאחר שסיימו מפקדי המחנה את כל ההכנות הדרושות, נפתחו שערי המחנה, והנה אנו יוצאים מן המקום הארור הזה, על מנת שלא לחזור אליו לעולם ועד. הביתן שלנו, ביתן הנערים והילדים, היה מהצועדים הראשונים, אנשי הס. ס. סידרו את בני הנוער שיצעדו בראש כדי שלא יפגרו אחרי הצועדים האחרים. אחרינו צעדו אלפים אלפים, קשה היה לאמוד את מספר הצועדים אל היעד הראשון: מחנה אושוויץ.

נתיב היסורים

השעה היתה שעת בין השמשות, בעת שצעדנו בשורות של חמשה חמשה ועזבנו את מחנה בונא. מצד מערב השמש שוקעת, ואנו מתרחקים מהמחנה עוד ועוד. מסביבנו מקיפים אותנו שרשרת של חיילי ס. ס., בידם כלי נשק, והם מוכנים לירות מיד במי שרק יעז לנסות להשאר במקום או לעשות צעד אחד מחוץ לשורות.

תוך כדי הליכה אני מסובב את ראשי, שוב ושוב, ומביט לעבר מחנה בונא, אני רוצה לחטוף, עוד פעם אחת בחיי, מבט אל מחנה בונא, על המקום הארור הזה שבו עינו אותנו חדשים ארוכים, ובו השארנו את היקר לנו, קרובים וידידים ואת תמצית כוחותינו.

ובעברנו ליד בתי החרושת ומפעלי אי. ג. פארבן, הצביע כל אחד על מקום עבודתו. בלבי עלו מחשבות רבות, נזכרתי כי שם עבדתי אני, ושם עבדו גם אבי, אחי ומכרי, והאם את מישהו מעניין בכלל כמה כוח אדם איבדנו במקום הזה, וכמה אלפי יהודים יקרים שילמו בחייהם וקרסו תחת עול השעבוד במקום הזה, וכמה מליונים של דמעות שפכו אלפי היהודים שהשתעבדו לעריץ הנאצי במקום הזה.

שורות שורות, חמשה ועוד חמשה ועוד חמשה ועוד ועוד ועוד, הולכים להם יהודים ועוד יהודים, ראשיהם כפופים ועיניהם מביטות מטה באדמה, שותקים הם ולא מוציאים הגה מהפה, אפילו מילה לא מחליף איש עם רעהו, מהורהרים הם ומכונסים בתוך עצמם, מהרהרים בעבר ומהרהרים בהווה ובעתיד להיות. הבהלה והפחד מה יהיה בעתיד, לאן הולכים, ומי יזכה להשאר בחיים לאחר המצעד הזה שאף אחד לא יודע במה והיכן יגמר, כל ההרגשה הזאת, והחזיונות העולים מן העבר מגבירים את התחושה הקשה והמועקה שבלב, או. . . כמה טוב היה אם אפשר היה להתיפח בבכי, אולי הוא היה מיקל על ההליכה. אבל נחל הדמעות של האסירים יבש כבר מזמן, ואין מאין לקחת דמעות, אפילו לא דמעה אחת לרפואה.

עם רדת הלילה, השתררה עלטה כבדה אשר השרתה בכל האוירה מין חשכות וקדרות. השמירה עלינו הוגברה, הגרמנים חששו שמא נפש חיה מאתנו תברח ותמלט לה מהשיירות העושות את דרכן לעבר גרמניה. בשלב מסויים החלטתי לעזוב את החמישיה שלי כדי שאוכל למצוא את אחי, אשר לפי הערכתי צעד אחרי. עצרתי והאטתי את הקצב שלי, ותוך כדי הליכה חיפשתיו. לאחר זמן קצר מצאתיו צועד באחת השורות האמצעיות יחד עם קבוצה של חולים אשר הצטרפו אל המצעד שלנו.

לאחר מספר שעות של הליכה הרגשתי מין עייפות גדולה, רגלי כאבו וההליכה קשתה עלי מאוד. השלג נטחן, כל העת, בין הרגליים, הכביש נחרש כבר מרוב פסיעותיהם של האנשים. נעלי העץ שלי שקעו עמוק עמוק, בעת ההליכה בשלג, ומחמת קשיחותן שחקו את הרגליים עד זוב דם ממש, רק בקושי אפשר היה להמשיך בהליכה המפרכת.

כל הלילה הלכנו ודרכנו בשלג הגדול מבלי שנפגוש נפש חיה בדרך. בכל הכפרים שעברנו שררה דומיה מוחלטת, כל האיזורים המיושבים נראו שוממים לגמרי. כנראה שהגרמנים אירגנו היטב את המצעד הזה, ופקדו על כל האוכלוסיה להסתגר בבתיהם לבל יראו את עצמם ברחובות.

למעשה, לכל אורך המסע לא היתה ההליכה כדרך בני אדם. את כל הדרך עשינו כשאנו רצים ממש, הגרמנים כל כך מיהרו כאילו הרוסים נמצאים כבר מאחורינו. היינו חייבים ללכת בחמישיות, ואסור היה עלינו להתפזר או להשאר לעמוד מאחורי הקבוצה. לעיתים קרובות, אירע, שמישהוא הלך לצידי הדרך כדי להתפנות, ותיכף ומיד, כאשר הבחינו בו אנשי הס. ס. זינקו לעברו וירו בו במקום.

הרעב והעייפות החלו להציק לנו, מספר אנשים החלו לתכנן כיצד להשתמט

מהשיירה, הם חשבו לברוח לאחד מהישובים בסביבה, בתקוה שהתושבים הנוכרים יחוסו עליהם ויעזרו להם לברוח הלאה. אולם בימים הראשונים, היתה משימה זו כמעט בלתי אפשרית. כל מי שניסה לסטות מעט מהשורה שלו קבל מיד כדור בראשו. כדי שהנותרים ישמעו ויראו ולא ינסו לברוח עוד.

מאוחר יותר, כאשר היינו כבר מאוד עייפים, גם על אנשי הס. ס. נמאסו טלטולי הדרך והם הקדישו פחות תשומת לב אל הנעשה בשיירה. באחד מפיתולי הדרך, בעת שהגרמנים לא הבחינו היטב במתרחש, הצליח אסיר אחד, בעל העזה, אשר סיכן את נפשו, לברוח אל השדה. אותו פליט התרחק מאתנו וחיפש לו מקום מסתור במרחק מה מן הדרך. הלה חיכה עד שהשיירה תעבור, בתקווה שלאחר מכן ימצא כפר סמוך ויוכל לבקש שם פרוסת לחם ובגד חם, מאחר ובבגדי האסיר שלבש לא יכול היה להתקדם בבריחתו.

לאחר שתעה האסיר ונמלט ביער העבות במשך שעות ארוכות, תוך שהוא פוסע בשלג הכבד וטובע בו עד לברכיו, ראה במרחק מה ממנו כפר קרוב. אולם בהתקרב אל הכפר, נתפס על ידי צייד יער, והברנש הזה, במקום לעזור לו ולסייע לו במאכל ומלבוש, החזירו אל השיירה ומסרו לידי מרצחי הס. ס. . בעת שהותנו בתחנת הרכבת של גלייוויץ, הגיע הצייד המרושע עם קרבנו, ומסר אותו הישר לתוך ציפרני הטרף של חיות הס. ס. האכזריות. אולם, למרבה מזלו של האסיר הנמלט, משום מה, לא ירו בו במקום, אלא רק זרקו אותו אל תוך הקרונות יחד עם יתר האסירים.

יסורי השאול בדרכים

קשה לתאר את כל פרטי היסורים וטלטולי הדרך הקשים שעברו עלינו, לא די בפרק אחד כי אם בפרקים מספר. הקור המאפיין את חודש שבט הלך וגבר מיום ליום, וכל שהתרחקנו בדרכנו מאושוויץ לגרמניה, כן מצאנו שלגים גדולים יותר, ומאות אנשים נשארו שוכבים ללא רוח חיים לצידי הדרכים. כמה חברים וידידים אבדו לנו במשך ההליכה בדרך הזו. נעלי העץ לא חדלו מלהשחית, לחבול ולשרוט את עור הרגלים עד שדם החל לזוב מהם. כך נוצר מגע ישיר בין הבשר החי והכאוב לבין השלג אשר חדר לתוך הנעלים הבלתי מוגנות, ותנועת הרגליים נעשתה קשה יותר ויותר.

נערים רבים התעלפו מחמת קושי מסע השלג, אבל אף אחד לא טרח לגשת אליהם ולהגיש להם עזרה ראשונה, כל אחד היה עסוק וטרוד בצרות שלו ולא היה

אפילו פנאי להביט לצדדים. במשך כל זמן ההליכה לא פסקו קולות הירי של אנשי הס. ס. , כל יריה הטילה עלינו אימה ופחד, היא היתה האות כי עוד קרבן נפל בידי המרצחים הגרמנים. במהלך הצעידה, כאשר עברנו בסמוך לשערי מחנות אושוויץ ובירקאנוי, הצטרפו אלינו אלפי אסירים שיצאו מהם. השיירה התארכה עד אשר אי אפשר היה לראות את קצותיה לא מלפנים ולא מאחור.

באמצע הדרך הוציאו המרצחים הגרמנים, מתוך השיירה, קבוצה ענקית שמנתה כשלושים אלף איש לערך, והביאום אל תוך היער. הם פקדו על הקבוצה להסתדר בשורה עורפית, ולאחר מכן הפעילו לעברם את מכונות היריה והרגו את כולם. כך השאירו את כל גופות ההרוגים שרועות וטובעות בשלג העמוק. רק אחדים מהם ניצלו, בניסי ניסים, וזכו להשתחרר על ידי הרוסים.

כה היינו צועדים, זה כבר היום השני, ואנו קפואים, רעבים וצמאים, מבוהלים ומטורפים מכל אשר עבר עלינו מאז יצאנו את שערי מחנה בונא. לאן אנו הולכים? מה יהיה בסופנו? לאיש לא היו תשובות לשאלות אלה, רק ראינו כי אנו נתונים לסכנה גדולה, וכי בכל רגע עלולים קלגסי הס. ס. המתהלכים סביבנו ומכים על ראשנו בקתות הרובים שלהם, להרוג אותנו כרצונם. כך צעדנו, כאשר מכונות הירייה מכוונות כלפינו, והגרמנים צועקים, כל העת: "קדימה. . . קדימה. . ." הרגליים כבר לא יכלו לשאת יותר את הגוף השבור, על כל צעד שצעדנו הרגשנו יסורים נוספים. על השלג נראו כתמי דם, והצועדים נראו כמו שיכורים.

מאוחר בלילה הכניסו אותנו לתוך מחסן של מוסך רכב גדול, וכולם נדחקו כדי לתפוס מקום ישיבה על רצפת המוסך. גם כאן העמידו שמירה קפדנית מסביבנו, מחשש פן יעז מישהו לברוח בשעות הלילה. אחדים תפסו תנומה, אבל רוב האנשים לא הצליחו לעצום עין, הרעב החל להתעורר בשעת המנוחה ולא פסק מלהציק לנו, הקיבה דרשה את שלה והקור חתך בכל אבר ואבר, ועל כל אלה הוסיפה רצפת הבטון הקרה נופך יסורים משלה.

מחנה המעבר גלייוויץ

בלילה השלישי מצאנו את עצמנו בעיצומה של צעדה בשדות מושלגים, הרחק הרחק ממקום ישוב. לעינינו לא ראינו יותר מאשר מרחבי עד מושלגים ושמים זרועים כוכבים. במהלך ההליכה הממושכת, ניסו כמה אנשים לעמוד לרגע, העיניים פשוט נעצמו להם, וכתוצאה מכך נתקלים אחד בשני, כולם כבר סחוטים וחלשים,

וההרגשה היא שאם זה ימשך לא נוכל להגיע חיים אל המטרה. מאוחר בלילה, לאחר שעות ארוכות של הליכה ליליות ראינו, מרחוק, מנצנצות כמה נקודות אור. קיוינו כי שם נשאר ללינת הלילה.

וכפי שקיוינו כך, אכן היה. בסופן של כל יגיעות היום, בשארית כוחותינו הגענו לגלייוויץ, והובלנו למחנה הריכוז שהיה שם. בהכנסנו למחנה, התפזרו כל האנשים ונדחקו לתוך הצריפים שהיו שם, כדי למצוא מקום ללינת הלילה. כמובן שכאשר אנו, החולים והחלשים הגענו, היה כבר הכל מלא מפה אל פה, ולא נמצא מקום למאות אנשים שכמותנו. לא היתה לנו, איפוא, ברירה אחרת, ונשארנו לעמוד בחצר המחנה.

מאחר והייתי עייף ויגע, ולא היה בי עוד כוח לעמוד כך, הורדתי את מעיל החורף שהיה עלי ופרסתי אותו על השלג. נשכבתי עליו, ואף אחי הקטן נשכב עליו לצידי, וכך עשינו את שארית הלילה בכפור הגדול מתחת לכיפת השמים. אולם גם עכשיו לא הצלחתי להרדם, על אף עייפותי הגדולה לא מצאתי לנפשי מנוח, פשוט מפני שחששתי כי אם נרדם כאן, בחוץ, לא נקום יותר חיים. לא היה בי שום כוח וגם לא חשק לקום, אבל האילוץ דחף אותי ובקושי הצלחתי להעמד על הרגליים, וכך גם הרמתי, לאחר מאמצים רבים, מן השלג, את אחי הקטן יוסף יעקב, שהיה כבר חצי רדום, הלכנו וקפצנו לתוך אחד הצריפים שהיה כבר מלא באנשים אשר ישנו את שנתם. פסענו בין הישנים והלכנו ממקום למקום, עד אשר מצאנו גם לנו מקום מנוחה, בקרן זוית אחת, על האדמה הקרה והלחה, וכך בילינו את הלילה החשוך.

למחרת בבוקר התחילו להוציא ממחנה גלייוויץ שיירות של אסירים אל תחנת הרכבת, היו אלה, ככל הנראה, אסירים שהגיעו לשם, יום קודם לכן. הם הועלו לקרונות בהמה פתוחים ללא גג כלל, ולאחר שנסגרו הקרונות הוסעו ליעד בלתי ידוע. אותנו ספרו, כדי לדעת כמה מאתנו נשארו בחיים, ולאחר מיכן חילקו לנו מנות מזון. תחלה היה מדובר כי גם אותנו ישלחו לאותה דרך, אולם הקרונות לא הגיעו בזמן, ואנו נשארנו ללינת לילה נוסף במחנה הריכוז גלייוויץ.

למחרת הגיע גם התור שלנו, והחלנו, גם אנו, לצעוד אל תחנת הרכבת. ליד פסי רכבת צדדיים חיכו לנו הקרונות הפתוחים, מלוכלכים ומכוסים בשלג. אנשי הס. ס. הקיפונו ופקדו עלינו לעלות במהירות לקרונות. בכל קרון נדחסו למעלה ממאה נפשות. כך סגרו עלינו את הקרונות כאילו היינו בהמות המובלות לשחיטה. ליד כל קרון נעמד משמר גרמני, שהובא במיוחד כדי ללות את השיירות בדרכן לגרמניה.

עבודת העמסת האסירים נמשכה במשך כמה שעות, וכאשר היתה כל השיירה בתוך הקרונות, דחוסים כדגים מלוחים בחבית, החלה הרכבת לזוז. הקטר צורח, נושף ומזיע כאילו מכריז ומודיע שהוא מוביל שיירה של קרבנות המשטר הנאצי, הרחק הרחק אל גרמניה הארורה...

פרק עשרים ושמונה

המסע מגלייווויץ עד דארא

ספר שלם, עב כרס, היינו צריכים להקדיש, אילו באנו לכתוב בפרוטרוט על אירועי הנסיעה ממחנה גלייוויץ למחנה הריכוז דארא. כמה שיכתבו על הסבל האיום שעבר עלינו בימים החשוכים הללו, לא יצליחו לתאר באופן מקיף את אשר עברנו אז. מכל מה שסבלנו, מאז בואנו לאושוויץ ועד הנה, ואפילו בדרך מאושוויץ לגלייוויץ, היו כאין וכאפס לעומת הצרה הגדולה שניתכה על ראשנו עתה.

עמדנו בתוך הקרונות תחת כיפת השמים, ללא קורת גג, והסתכלנו בתמהון על כל הסובב אותנו, חיפשנו איזהו סימן שעל פיו נוכל לדעת היכן אנו נמצאים, קיוינו שנקבל מושג כלשהו על כיוון נסיעתנו. אולם מלבד שלג, פסגות הרים מושלגות ויערות רחבי ידיים, לא נראה שום דבר באופק. כך נסענו ונסענו ולדרך לא היה סוף. הרכבת כבר בלעה מאות קילומטרים, הקטר זחל וטיפס על הרים וגבעות, ירד לתוך העמקים, גמע שדות עטופי שלג ולא הגיע לשום מקום, ואף אחד מאתנו עדיין לא יכול היה לומר להיכן מועדות פנינו ואיפה אנו נמצאים בעולם.

כאשר התעייפו הנוסעים מלעמוד ולהביט החוצה, התישבו בקרקעית הקרון התכרבלו בתוך עצמם, וניסו מעט להתקרב אחד לשני כדי להתחמם מנשימת השכן הסמוך מאוד, כך קיוו להתגונן מפני הרוח החזקה שנשבה והקפיאה את כל האיברים. אנו נוסעים ונוסעים, נוסעים ביום ונוסעים בלילה והנסיעה לא מסתיימת. בינתיים השתנה מזג האויר השקט, יחסית, ובמקומו באו סערות רוחות אשר נשבו בחזקה ויללו עמוק בתוך האזניים, לאחר כמה שעות החל לרדת שלג. השלג פורח באויר ומחמת הרוח החזקה הצליף בפניהם של האנשים האומללים שחיפשו מקום מסתור ומחסה כדי להתגונן מפניו ומפני הרוח. אולם לא עלה בידינו להקל מעלינו את קושי הנסיעה, היכן אפשר להסתיר מאות אנשים בקרון בהמות פתוח? וכי כיצד אפשר שלא לקפוא במצב כזה, כאשר אין במה לעטוף את הראש ולא במה להסתיר את האזניים ועוד חלקים אחרים בגוף שהיו חשופים ומופקרים למזג האויר הסוער.

חשבון הימים נשכח

היסורים הקשים הללו הביאו את האנשים אל סף השגעון. כח הזכרון שלנו לקה,

עד כדי כך החמיר מצבנו, עד שאפילו את חשבון הימים שכחנו, ואף אחד לא זכר באיזה יום אנו נמצאים היום בעולם. כבר שכחנו באיזה יום עזבנו את מחנה בונא־אושוויץ, וכמה ימים אנו מתגלגלים על האדמה הארורה הזו. שום דבר לא העסיק אותנו, לא חשבנו ולא הרהרנו בכלום, רק הקור העסיק אותנו, ידענו שקר לנו והאיברים שלנו רעדו. היה קר לנו בידיים וברגליים, בראש ובגב, קר וקר ועוד פעם קר. . . ושום דבר אחר לא.

אם אפשר היה לומר שההליכה שהלכנו מאושוויץ ועד לגלייוויץ, היתה קשה מנשוא, והצעדה המפרכת שהצעידו אותנו על הכבישים המושלגים בהיותנו רעבים וצמאים הקיזה מאתנו את דם התמצית וקטלה אלפים מאתנו בטלטלותיה, הרי שהנסיעה בקרונות הפתוחים היתה איומה ונוראה פי כמה וכמה, ועשתה בנו שמות באותה מידה.

אוכל בכלל לא חילקו לנו, אבל לאף אחד לא היה תיאבון לאכול, בני המעיים הצטמקו בבטן עד כדי כך שאפילו הרעב כבר לא הציק לנו. גם להרדם אי אפשר היה, והאנשים לא עצמו את עיניהם כמעט שבועיים. ובנוסף לכל אלה, החיים מתחת כיפת השמים בחודש שבט, והחזיון היומיומי בגוויעתם של אנשים והנסיעה לצדם של מתים קפואים בתוך הקרון, כל אלה האבידו מאתנו צלם אנוש.

קשה לדעת ממה חיו האנשים מאז שעזבנו את מחנה אושוויץ, הצידה שלקחו עמם לדרך כלתה כבר בהתחלה, ולאחר מכן התחילו לאכול שלג, פשוטו כמשמעו. בעת ההליכה, מי שהרגיש את הרעב, התכופף ונטל בידיו מלוא חפניים שלג טרי, ובלע אותו כאילו היה זה סוכר לבן.

ריכוז המתים בקרונות האחרונים

ואף בעת הנסיעה בקרונות הפתוחים לא היה תענוג גדול, השלג התעופף אל תוך הקרון מכל הכיוונים ויצא מהם החוצה, וכל מה שנשאר ממנו היה מלוכלך ושחור מעשנו של הקטר.

כך נראתה שארית הפליטה של יהדות הונגריה וקארפאטורוס. רק מתי מעט נשאר, אחד מעיר ושנים משפחה, ואף שיירי השיריים הללו הלכו והתמעטו. כל יום קפאו עוד ועוד אנשים שהוסעו בקרונות הפתוחים, הקור הנוראי עינה אותם עד שקפאו למוות ורוח החיים כבתה בקרבם.

כאשר הגענו לתחנות גדולות, פתחו השומרים את הקרונות ובדקו אם נמצאים בתוכם מתים. את כל המתים ריכזו בקרונות האחרונים, ובמקומם הכניסו אנשים אחרים, אסירים אשר גם הם ריחפו בין החיים ובין המות.

קשה להזכר כמה מזון חולק לנו במשך אותם עשרה ימים ששהינו בקרונות. כל הזכרונות משם נראים כמו מתוך איזה חלום בלהות, ומתוכו עולה בזכרוני רק חלוקה אחת של מזון, באמצע הנסיעה, כאשר הכניסו מספר לחמים ומספר חבילות של מרגרינה קפואה לתוך הקרון. הסתדרנו בשורות, כפי שנצטווינו, וכל אחד מאתנו קיבל את חלקו. אבל למי היה הכוח לתחוב אוכל לפיו, ואם כבר הצליח להביא את היד לפיו הרי אי אפשר היה בכלל לפתוח את הפה, ואחרי שבא האוכל לתוך הפה, לא היה לאף אחד כח לאכול, הגרון היה נפוח לגמרי מרוב קור ואי אפשר היה לבלוע פרוסת לחם שלימה ולגוס מהמרגרינה הקשה כאבן. כולם נעשו צרודים ואיבדו את קול הדיבור שלהם, אי אפשר היה להוציא הגה מהפה.

אין מילים אשר יתארו את מראה פניהם של האסירים העייפים והרצוצים, כשהם מעולפים בתוך קרון של בהמות, ורק בקושי מחזיקים את נשמותיהם לבל תפרחנה מהם לבלי שוב. מכל פינה נשמעו קולות אנחה ושיעולים, יריקות וזעקות. קלסתר הפנים של האסירים נשתנה לגמרי, המראה של הפנים הקפואות כקרח, נפוחות ושחורות, דמו לגושי קרח המתנועעים באין אונים.

הישנים שנת עולמים

בקושי הצלחתי להניע את עצמי, אבל איכשהו הגעתי לפינת הקרון, ונעמדתי שם. לידי החזקתי שלושה נערים מילידי ליפשא, ביניהם היה גם אחי הקטן הבחור יוסף יעקב. עמדתי על המשמר ושמרתי עליהם. לשם מה היתה נחוצה השמירה? לא שיכולתי לעצור אותם מקפאון, אבל מסכנה אחרת רציתי להגן עליהם.

לאחר הסבל הממושך ולאחר ימים כה רבים של נדודי שינה, נפלה על האנשים תרדמה עמוקה, פשוט התעלפו ונרדמו ולא היה משנה לאן נפלו, כי בלאו הכי לא קמו יותר מהנפילה הזו. כך נפל אחד על שכנו ואף הוא לא החזיק מעמד ואחריהם שלישי ורביעי ועוד ועוד, עד שהפכו לגל גדול, ובמילא לא נותר אויר לנשימה לתחתונים והם נרדמו וישנו להם שינת עולמים.

הרבה אנשים ניספו באופן הטראגי הזה, וחששתי שגם לאחי יקרה אסון כזה. על

כן ניגשתי לפינה, שם יכולתי לעמוד על המשמר, ובאם מישהו נדחף על הנערים ששמרתי עליהם, נאבקתי אתו בכוחי החלש ודחפתי אותו לצד השני.

צרות צרורות סבלנו בקרון שלנו מהאסירים הנכריים שהיו עמנו. הערלים הללו, היוונים האוקראינים והרוסים הגזלנים והפושעים למיניהם, אשר התישבו בקרון ועשו לעצמם נוחיות על חשבון האסירים היהודים החלושים. באם מישהוא קם ממקומו, היו הם מסתערים מיד ותופסים את חלקו והוא נאלץ לעמוד על רגליו. ואז אפשר כבר לתאר כמה יכול היה להחזיק מעמד, לאחר שכל כוחותיו כבר עזבוהו והוא התמוטט, עד מהרה, ונפל על שכניו, ויותר לא קם.

פרק עשרים ותשע

מחנה הריכוז דארא – נארדהאוזן

מחנה הריכוז דארא – נארדהאוזן, שכן לא הרחק ממחנה הריכוז בוכנוואלד. המחנה היה מאוכלס אלפי אסירים, אשר עונו בעינויים סאדיסטיים ביותר, אשר הוציאו מהם את לשד עצמותיהם ומצצו את דמם עד לטיפה האחרונה. עמוק עמוק במעמקי האדמה, הקימו הגרמנים מפעלים צבאיים אדירים, אשר בהם ייצרו את הנשק שנחשב למודרני ולמשוכלל ביותר באותה תקופה. מדענים ומהנדסים מיוחדים עסקו שם יומם ולילה בתיכנון, פיתוח ויצור רקטות V 2, כלי המשחית שהפיל את חיתתו על צבאות בנות הברית.

מפקד מחנה דורא, היה המדען הנאצי ארתור רודולף. הוא היה הממונה על השומרים הגרמניים, קלגסי המחנה, ונתן להם הוראות כיצד למרר את חיי האסירים היהודים ולענותם עד מוות. תנאי העבודה של האסירים בימי החורף הקפואים היו קשים מנשוא. בשתי משמרות עבדו האסירים במפעלים התת קרקעיים של מחנה דארא. משמרת יום ומשמרת לילה, כאשר כל משמרת נמשכה בין עשר לשתים עשרה שעות רצופות, ללא רגע של מנוחה, במצב של תת תזונה ומחלות מתפשטות. כעשרים אלף אסירים, רובם יהודים, שהיו במחנה דארא, נפחו שם את נשמתם מחמת הרעב ומחסור בעזרה רפואית מתאימה, רק כאלף אסירים ותיקים זכו לראות את יום השחרור, על ידי הצבא האמריקאי.

פושע המלחמה הנאצי, ארתור רודולף, גוייס על ידי הצבא האמריקאי, יחד עם עוד 118 מדענים גרמנים, לעבודה בסוכנות החלל האמריקאית. הוא עמד בראש מפעל הפיתוח של הטיל הידוע: "סאטרן 5", הטיל אשר הוביל את החללית האמריקאית הראשונה אל הירח. כל עוד היה עסוק בעבודה מטעם הממשלה בארה"ב, נהנה מחסינות שלא איפשרה לתופסו ולהעמידו לדין, אולם לאחר שיצא לפנסיה, עלו ציידי הנאצים על עקבותיו, והוא נאלץ לוותר על האזרחות האמריקנית שקיבל, והיגר לגרמניה המערבית. צעדים אלה ננקטו כחלק מעיסקה שמטרתה היתה למנוע את העמדתו לדין באמריקה. על פי ההסכם, הודה המדען על עברו הנאצי.

מחנה הריכוז דארא נבנה בצורה כזו, שכל הנעשה בו היה מוסווה מעיני בני האדם שהילכו חופשי מחוצה לו. הביתנים נבנו בצורה מפוזרת על רכס הר גבוה, עצי

הראקיטה הגרמנית שהולידה את מירוץ החלל העולמי.

יער גבוהים הקיפו את הצריפים, מכל ביתן ומכל צריף התפתלו שבילים יפים, כך שאפילו מן האויר אי אפשר היה להכיר על המחנה שהוא משמש כמחנה הסגר. אולם מי שנכנס אל תוך המחנה גילה מבנים רבים שלא נראים מבחוץ, וככל שהתהלך בחוצות המחנה יותר, כן גילה עוד ועוד בתי מגורים לאלפי האסירים שהובאו לכאן מכל המדינות אשר נדרסו מתחת למגף הנאצי.

כאמור, במחנה דארא עבדו בשתי משמרות, עשרים אלף אסירים הועסקו במשמרת היום, ועשרים אלף אסירים אחרים הועסקו במשמרת הלילה. אלפי אסירים נבלעו במעמקי האדמה, הוכנסו למנהרות ענק והתפזרו, כל אחד עם יחידתו במקומה, לעבודת הפרך שהוטלה עליה.

העבודות שביצעו האסירים היו סודיות ממדרגה ראשונה, שכן שם יצרו את הפצצות המסוכנות ביותר. לפיכך היה המקום שמור בצורה הקפדנית ביותר, על כל צעד ושעל עמד קלגס גרמני ולא גרע את עיניו מן האסירים שהיו בתחום שיפוטו. אם עבר אחד האסירים עבירה, אפילו הקלה שבקלות, היה נדון מיד לתליה, וממש במקום עבודתו היו תולים אותו באמצעות חוט חשמל. מדי חודש היו הקלגסים הגרמנים הורגים באסירי המחנה וממיתים מהם כאלף איש במיתות משונות.

מראה פניהם של אסירי מחנה דארא התעוות מחמת הסבל והיסורין שהיו מנת חלקם. אי אפשר היה להכיר את האומללים הללו, בפניהם המושחרות ובעיניהם הכבויות, בגופם הכפוף וראשם הנפול מחמת השהיה במנהרות בחוסר אויר לנשימה. אפילו הבודדים אשר עוד היה להם מעט כוח בעת שהגיעו למחנה, איבדו גם אותו ולא החזיקו מעמד תחת הלחצים הכבדים וקושי השיעבוד ובגלל התנאים הגרועים ששררו במפעלים הללו.

מן הראוי היה לציין כאן, כי גם במחנה דארא, כמו בשאר מחנות הריכוז, תיכננו מנהלי המחנה האכזריים, להשמיד את כל האסירים, כדי שעד לרגע האחרון לא ישאר מהם אפילו אדם אחד. כאשר נוכחו לדעת כי צבא בנות הברית הולך וקרב אל המחנה, הוציאו את כל האסירים אל מגרש המחנה, ודאגו שלא ישאר אף אסיר אחד בצריף המגורים שלו. המרצחים רצו להכניס את כולם לתוך המנהרה ולפוצץ את כל בתי המלאכה הסודיים יחד עם כל אסירי המחנה.

תכניתם השטנית התגלתה לאסירי המחנה, וכאשר עמדו, לפקודת הגרמנים, על המגרש לקראת ביצוע התכנית הנוראה, הביעו כולם את התנגדותם לעזוב את המגרש. למראה ההתנגדות הגדולה הרימו שליחי השטן, המחבלים הרוצחים את

ידיהם מן התכנית. כנראה שהגרמנים חששו שלא יכלו להשתלט על ארבעים אלף אסירי המחנה והבינו כי לא יוכלו להובילם אל המנהרות בכוח. ואמנם, כאשר כבשו האמריקנים את מחנה דארא, מצאו את בתי המלאכה שלמים לגמרי, ואף עלה בידם לשבות את מפקד המחנה, המדען ארתור רודולף יחד עם עוד 118 מדענים גרמניים, אשר עבדו אחרי המלחמה בשרות הצבא בארצות הברית.

סיום עינויי התופת

נשוב עתה אל שיירי השיריים של אסירי מחנות: אושוויץ, בירקאנוי, ובונא, אודים מוצלים מאש, אשר הגיעו אל מחנה הריכוז דארא.

מסע המוות בשלג הגיע לקיצו כאשר נעצרה הרכבת בשערי מחנה דארא. בכניסה למחנה התחלפו שליחיו של מלאך המוות, שהיו עד כה בדמות שלגים ורוחות, ועתה היו חיות בדמות אדם, שומרי הס. ס. צמאי הדם היהודי, אשר עם פתיחת הקרונות הסתערו עלינו כדי להוביל אותנו לתוך המחנה. הכביש המוליך מתחנת הרכבת אל המחנה היה מכוסה בשכבת שלג גבוהה אשר הגיעה עד לברכיים. האויר היה קר, שלג ירד במשך כל זמן ההליכה, ורק בשארית כוחותינו זחלנו בדרך, מי ברגליו ומי בידיו וברגליו.

כך צעדנו זמן רב אל המחנה. בזחילת צב, ורק כמחצית מן השיירה זכתה להגיע לדארא. ואף אלה שהגיעו היו, רובם ככולם, חולים ותשושים אשר נזרקו באכזריות מרובה מהקרונות על ידי אנשי ס. ס. .

כאשר הבחנתי באנשי הס. ס. הקרבים לקרון שלנו, לאחר העצירה במחנה דארא, תפסתי את אחי הצעיר יוסף יעקב, ובשארית כוחותי הורדתי אותו מהקרון, כדי שלא יפול לידיהם של הקלגסים הגרמנים. עבורי הייתי צריך לארגן, לצורך ההליכה, זוג נעליים, לאחר שבימים האחרונים לשהותנו בקרונות נותרתי בגרביים בלבד. את הנעליים אבדתי בעת שהשתמשתי בהם בתור נשק להתגוננות נגד הערלים שרצו לחנוק אותנו בקרון.

בקרן זוית, באחת מפינות הקרון שלנו שכב הנער דוב בן חיים פארקאש מליפשא, ללא רוח חיים. בן ארבע עשרה שנה היה הנער הזה, ונפח את נשמתו בטרם הגענו למחנה דארא. באותו בוקר, הבוקר האחרון למסע ולחייו, גם אני שכבתי רדום ומעולף מתוך אפיסת כוחות, אינני זוכר כמה זמן נמשכה השכיבה בעילפון. כאשר

התעוררתי ופקחתי את עיני הכאובות, ראיתי שהנער שוכב מתחת לערימת אנשים. מיד הזדרזתי, אספתי את כוחותי ומשכתי אותו בכוח, אולם היה מאוחר כבר, הוא היה ללא רוח חיים. ניסיתי לעוררו, נפחתי באפו ובפיו וניסיתי להנשימו בצורה מלאכותית, אבל שום דבר לא הועיל. לפני שירדתי מהקרון ספדתי לו במספר מילים, ובכאב לב נפרדתי ממנו.

לאחר שירדנו, בעמדנו בסמוך לקרון, עמדתי והסתכלתי באחי יוסף יעקב החולני, ולא ידעתי כיצד אוכל להגיע יחד אתו לתוככי המחנה. מנין אטול את כל הכוחות הדרושים כדי לטפס עמו את כל ההר הגבוה הזה, עליו נבנה מחנה דארא. הרבה זמן לא היה לי לחשוב, התחלתי ללכת ולא נותרה לי כל ברירה אחרת, שעה שחיות הס. ס. החלו לדחוק ולהכות בגופנו החלוש באלות. בלית ברירה התחלנו ללכת, ההליכה היתה קשה וכמעט בלתי אפשרית לגופנו החלוש וכך לאחר כמה פסיעות מעד אחי ונפל לתוך השלג כשהוא מתעלף.

שליחי בית החולים בדארא

במחנה הריכוז דארא, שכן בית חולים גדול, ובו שכבו מאות, ואולי אלפי אסירים אשר עבדו בעבודות חיוניות, במעבדות שבהן ייצרו את הפצצות והרקטות מסוג V 2. את מידותיו הגדולות של בית החולים קשה היה לשער, כפי שקשה היה לדעת את מידותיו של המחנה. בבית חולים זה הועסקו רופאים וחובשים בכל המחלקות שהיו שם.

כאשר הורדנו מן הקרונות נשלחו אלינו הרבה רופאים וחובשים. הם הביאו עמהם אלונקות, מטות שדה, כדי לעזור לחולים ולתשושים להכנס למחנה. שני חובשים מתוכם, אשר הבחינו כנראה, בקשיי להגרר, בשארית כוחותי כשאחי, הנער יוסף יעקב, על גבי, ניגשו אלי מיד והשכיבו אותו על עלונקה. תוך רגע הם נעלמו מעיני ונבלעו בין האסירים.

באותה עת, משום מה, האמנתי להם, כאשר אמרו לי כי הם יכניסו את אחי לבית החולים ושם הוא יזכה לקבלת עזרה ראשונה וטיפול רפואי נאות. משום כך הייתי מאד שבע רצון כאשר לקחו אותו ממני. אולם מאוחר יותר הצטערתי על כך צער רב, כאב לי על שנתתי להם שיקחו אותו ממני.

ואמנם, מיד לאחר שנתנו לנו את האפשרות לשוטט במחנה דארא כרצוננו,

בתום ימי ההסגר, חיפשתי אחרי אחי, הנער יוסף יעקב ז"ל, התעניינתי אצל חברים ומכרים, ושאלתי את כל מי שרק יכול היה לדעת, אבל אף אחד לא ידע לענות לי לשאלותי ולספר לי דבר מה על גורלו, אף אחד מהם לא ראה אותו ולא ידע מה מצבו. יום יום התהלכתי בקרבת בית החולים, שאלתי, חיפשתי והצצתי בכל מקום, בתקווה לקבל איזושהי ידיעה על גורלו, אבל לא מצאתי שום דבר. רק מאוחר יותר סיפרו לי, שלאחר שבית החולים התמלא באנשים, ואלפי האסירים שהובאו לא יכלו להקלט שם יותר, השכיבו אותם בחצר בית החולים, שם הם שכבו במעבי השלג עד אשר קפאו למוות.

ההתאקלמות במחנה דארא

הטלטולים ממקום למקום בתוך מחנה דארא נמשכו עד לשעות הערב, כאשר נמצא לנו מקום חניה. זקני הבלוקים הובילו אותנו לחדר הרחצה, שם פשטנו את הבגדים המלוכלכים והקרועים. לאחר שפקדו עלינו להכנס למקלחות, זינקו האסירים פנימה, אל המים החמים ושתו ללא הרף. שתו ושתו, ובכל הכמות הגדולה ששתו לא היה די כדי להשקיט את הצמאון ולהרוות את הגוף אשר היה במצב של התיבשות.

בבואי לתאר את מצבנו הטראגי באותו זמן, לאחר בואנו למחנה דארא, אני נתקל באחת מהמלאכות הקשות ביותר. לאחר כשבועיים של הליכה ברגל, בקור העצום והמקפיא, לאחר הנסיעה הממושכת בקרונות הפתוחים המיועדים להובלת בהמות ללא אכילה ושתיה, ולאחר נידודי השינה והדוחק הנורא בקרונות, אבדה מאתנו צורת אנוש, אבד ממנו כוח הדיבור בעקבות הצרידות שבאה עם הקור, הגוף הצטמק והתייבש, העיניים התכנסו והתכווצו בתוך החורים עד שבקושי היה ניתן להבחין בהם. לא הרגשנו כבר את המכות שהקלגסים הגרמנים אשר לא התביישו להכות בצללי אדם, עדיין היכו בנו. לא חשנו לא בדחיפות ולא בקור העז של חודש שבט, ורק בקושי הרגשנו את עצמנו. מחדר הרחצה הועברנו, כשאנו רטובים ועירומים כביום היוולדנו, בקור של כמה מעלות מתחת לאפס, והלכנו מרחק רב אל מחסני הבגדים. לכל אורך הדרך לא נשמעה אף אנחה מאף אחד מאתנו, כולם הלכו באדישות, כאילו היה זה אחד מימי הקיץ החמים.

במשך כמה שבועות לא היה לנו צריף קבוע, והעבירו אותנו ממקום למקום. עדיין לא איפשרו לנו לצאת לעבודה, מאחר והיינו תשושים וחולים ממאורעות הדרך. סיבה נוספת היתה לעיכוב יציאתנו לעבודה, הצורך להחזיק אותנו בבידוד כדי לוודא שלא הבאנו עמנו מחלות מדבקות.

מן התקווה לשחרור, אשר איפיינה את הרגשתנו, בכל התקופה שלפני עזיבת מחנה בונא, התייאשנו כמעט לגמרי. לאחר שהורחקנו היטב מן החזית, היו רובם מיואשים ולא האמינו כי עוד נזכה אי פעם להשתחרר מן הגהינום הנורא הזה. כך עברו עלינו מספר שבועות, שבהם היו הכל שרויים במין דיכאון, מאז בואנו למחנה דארא.

במרוצת הזמן, החלו לשבץ את האסירים ביחידות העבודה. היו כאלה שהועברו למחנות סמוכים, ורק החלשים, אשר לא שובצו בשום עבודה, התהלכו במחנה בחוסר מעש. גם אני קיבלתי תפקיד במחנה דארא, הייתי נמנה על העובדים בפנים המחנה, ותפקידי היה לנקות את שטח המחנה. כל היום סובבתי בחוצות המחנה, יחד עם שותפי לעבודה, ר׳ יהושע ניימאן מוואלאווע, ובאמצעות מטאטא זרדים גדול, ועגלות זבל, ניקינו את הכבישים והמדרכות. רוקנו את פחי האשפה וסילקנו את כל הליכלוך והפסולת מהמחנה.

לעומת כל העבודות שהיו לי עד אז, היתה זאת העבודה הקלה ביותר והייתי מאושר ממש לבצעה. היה לנו עוד יתרון, בעבודה זאת, כי שום שומר או קאפוי לא עמד עלינו שנבצעה ואף אחד מאנשי הס. ס. שעבר במחנה לא התעניין בנו ובצורה שביצענו את העבודה. כך עלה בידי, לא פעם, לברוח אל הביתן שלי והצלחתי לנוח מתחת למיטות במשך מספר שעות.

קץ החורף של שנת תש״ה

סוף סוף הגיעו ימים חמים יותר והשלג החל להינמס, השמש הנעימה חיממה בקרניה את עצמותינו הקפואות וגם הגשמים אשר החלו לרדת סייעו לקרב את קיצו של השלג הטורדני. מעת לעת הלכו השלגים והפשירו, והקרקע החלה, אט אט להחשף ולהראות. האוירה החדשה בישרה לנו על ראשיתו של הקיץ הקרב ובא.

אבל כל השינויים הללו נשארו רק במזג האויר, ואילו במצבם של האסירים לא חל שום שינוי, אדרבה, הם הפסיקו לחשוב מחשבות על אודות השחרור והשתדלו להשלים עם גורלם המר ועם המחשבה כי הם יסיימו את חייהם העלובים בתור אסירים במחנות ריכוז. במשך כל הזמן שעברנו במחנה הריכוז, השתנה כל אורח המחשבה שלנו, כבר הספקנו לשכוח מהבית ומהמקום שבו חיינו אי פעם. אפילו באיזה יום אנו נמצאים כבר לא זכרנו. כל הראש היה עסוק אך ורק בתיכנון ואירגון עוד כפית מרק או איזשהי קליפת ירק.

רמת התזונה במחנה ירדה והלכה, מיום ליום. המרק שחולק פעם אחת ביום, לא היה יותר מאשר חצי ליטר מים צבועים. אם עלה בידו של אחד האסירים להגיע, בחשכת הלילה, אל פחי הזבל הסמוכים למטבח, וליטול משם מספר תפוחי אדמה, קליפות, או חצי סלק, היה הוא מן המאושרים עלי אדמות. ובעת שהמאושר הזה לעס בתיאבון רב את שללו, ועיני חבריו יצאו מקנאה למראה הנאתו, היו מתחננים בפניו כי יתרום להם איזו חתיכה מקליפת תפוח האדמה הרקוב.

פעם אחת גם אני הצלחתי לתפוס מציאה כזו, בעת שטאטאתי את המטבח, התגנבתי אל אחת מערימות הזבל, ומצאתי עצם גדולה. בשמחה עצומה מיהרתי אל הביתן והתחלתי לנגוס מהעצם היבשה והקשה. שעות ארוכות ישבתי ומצצתי אותה מכל הכיוונים, ובמשך כמה ימים מילאה העצם הזאת את כל תאוותי.

על האסירים שהלכו לעבודה בבתי החרושת עברו צרות רבות וסבל קשה. הללו היו חוזרים מהעבודה סחוטים ומטים ליפול, רק בקושי יכלו לבלוע את מנת המרק שלהם, ומיד לאחר שסיימו את מנת האוכל נפלו על משכבם ונרדמו. אבל מי יכול היה לישון כל הלילה כאשר הבטן תובעת את מזונותיה והלב נחלש מחמת הרעב והעייפות? כל אחד מהאסירים חיכה לראות את אור הבוקר, כדי שיזכה לקבל, סוף סוף, את מנת הלחם הזעומה בתערובת נסורת עץ הקצובה לכל אחד מהאסירים, ואת כוס הקפה הדלוח. לעיתים קרובות קרה שאנשי הס. ס. שכחו בכוונה לחלק לאסירים מצרכים שונים, ולאסירים לא נותר כי אם לרעוב ולבלוע את הרוק שלהם בעצמם.

המפקד הכללי הגדול

היה זה באחד מלילות אדר, כאשר בחוץ טפטף גשם דק, ולעיתים סמיך, אסירי המחנה כולם נמצאו בתוך הביתנים, איש איש על משכבו. בכל מקום שרר השקט, ורק רחשי השומרים הסובבים סביב הגדר נשמעו בלאט. על מגדלי השמירה ישבו שומרים ופיקחו בחוזק לבל יחשוק אחד האסירים לצאת לטייל בחוצות המחנה.

לפתע נשמע קול רעש אדיר, ומן הרמקול שהיה תלוי על כל אחד מהביתנים בקעו קולות של צרחות פראיות מפיהם של אנשי הס. ס. , מפקדי המחנה, אשר פקדו עלינו לקום מיד, להתלבש, לצאת, להתרכז בסמוך לביתן וללכת משם אל המגרש לשם עריכת מפקד כללי. בתחילה סרבנו להאמין כי המתרחש לנגד עינינו הוא במציאות, אולי זהו רק חלום בלהות, חשבנו. אולם לא הרבה זמן יכולנו לתהות במחשבות הללו, ולא היינו צריכים לטרוח הרבה בפתרון השאלות שהתעוררו. ראשי

הבלוקים עזרו לנו, עד מהרה, בפתרון החלום המפחיד, האלות המונפות והמכות לכל עבר, הדחיפות והרדיפות, הטלטלות והצעקות לקום ולהתכונן ליציאה ולהתייצבות ליד הביתן, כל אלה לא השאירו בליבנו שום ספיקות.

כעבור דקות ספורות עמדנו כולם מסודרים בחמישיות בסמוך לביתן, ולאחר שנמצא כי מספר האנשים העומדים מתאים לרשימות, זזנו מהמקום וצעדנו לעבר מגרש המפקדים, והנה כבר נמצאנו במקומנו הקבוע. כולם רעדו מפחד, מי יודע, חשבנו, מה רוצים הרשעים האלה מהחיים שלנו, היה ברור לנו כי לא בחינם הקימו העריצים הללו את כל אסירי המחנה באמצע הלילה. השיניים נקשו מרוב קור ואימה, הגשם השוטף הרטיב את כל גופנו, וכך עמדנו במשך שעות ארוכות במיצר ובמצוק.

היה זה המפקד הגדול ביותר בעת האחרונה, מאז בואנו לדארא לא ראינו כל כך הרבה אנשים ביחד. מכל הכיוונים התקבצו ובאו אנשים, ואף שערי המחנה נפתחו לפני אסירים אשר באו מחוצה לו, היו אלה אלפי העבדים שעבדו במשמרת הלילה. את כולם הביאו הנה, אפילו ממקומות העבודה הוציאו את האסירים והביאום למגרש, כדי שיהיו נוכחים בעת הספירה הכללית.

מעיזים לברוח

במשך כל השנים שבהם נכלאו אנשים במחנות ריכוז, נמצאו רק יחידים, בעלי העזה אשר סיכנו את חייהם כדי לברוח מהמחנה. ורק ליחידים, האמיצים ביותר, התמזל המזל, ועלה בידם לעבור מבעד לגדרות התיל המחושמלים, להחלץ משם ולהגיע למקום מבטחים. אפילו את השמירה הכפולה והחזקה יותר של מחנה אושוויץ הצליחו לעקוף בחשאי ולהמלט ממנו. כ־80 אסירים, ביניהם מספר יהודים הצליחו לברוח מגיא התופת בירקאנוי־אושוויץ, ולהביא לפני העולם החופשי ידיעות על הנעשה במחנות ההשמדה, לבשר ליהודים בשורות איוב ולספר על הגהינום הנאצי הגדול המשתולל עלי אדמות.

הבריחה מן המחנה היתה כרוכה בקשיים מרובים. ראשית כל, צורתו האנושית השחוקה של האסיר היתה מסגירה אותו, כבר מרחוק אפשר היה להכיר את הפליט, על פניו הכחושות, עיניו אחוזות הפחד וראשו המגולח, על ידו השמאלית הממוספרת בכתובת קעקע ועל בגדי האסיר העשויים מבד מפוספס בפסים כחול לבן.

אסירים יהודים כמעט שלא חשבו על תכנית בריחה. לא היה ליהודי מקום

מבטחים שאליו יוכל למלט את נפשו, מאחר וכל הסביבה שרצה נאצים מרושעים ואוכלוסיה עויינת, שלא היה כל סיכוי שתהין להסתיר יהודים בקרבה, אלא, אדרבה, יעשו הכל כדי למסור את הנמלטים לידי הגרמנים בהקדם, ואשר על כן העדיפו שלא להסתבך ולהשאר במחנה. אם היה מישהו שעשה נסיון כלשהו לברוח היו אלה רק אסירים נכריים, אשר היה להם קשר עם הפרטיזנים ותמיכה חמה מהאוכלוסיה הנוצרית.

ובמחנה, ביום שבו נעלם אסיר, היתה מהומה גדולה. הספירה של האסירים שנשארו נמשכה שעות ארוכות. שומרי הס. ס. התרוצצו כמו זאבים מטורפים, ומחמת זעמם היה נראה שרוצים לכלות את כולם כרגע. והיה אם הריחו השומרים איזשהו נסיון של בריחה, מיד יצאו אחרי הקרבן למרדף במכוניות צבאיות. מאות חיילים יצאו בליוויית כלפי גישוש ובלשו את כל איזור המחנה, חיפשו בכל פינה ובכל מקום חשוד ואפשרי. כך הזעיקו והרעישו את כל היקום מסביב, כאילו כל העולם כולו עומד לשקוע בגלל האסיר הנמלט.

גרוע מכל בעת ההיא היה המפקד הכללי שנמשך זמן רב, האנשים עמדו, באפיסת כוחות, עייפים מהעבודה, רעבים וצמאים, ועם כל זאת מילאה את כולם מעט שמחה את הלב, על כך שלפחות בידו של אחד מאתנו עלה להחלץ מידיהם של הצוררים עוכרי האדם. כולם התפללו להצלחתו של הפליט, שיצליח למצוא לעצמו מקום חופשי ובטוח כדי שיוכל לגלות משם לכל העולם על המתרחש במחנות ההשמדה.

אולם, ברוב מקרי הבריחה, נלכד האסיר הנועז זמן קצר לאחר שברח מהמחנה, וכך יכולנו לראותו שב אל המחנה פצוע מכף רגל ועד ראש, כבול באזיקים, ועל גופו התנוסס שלט האומר "אני שוב כאן". כך סובבו את האסיר האומלל על פני כל מגרש המפקדים בין שורות האסירים, למען ישמעו ויראו ולא יעיזו לברוח יותר מהמחנה. לאחר חקירות ודרישות, נידון האסיר הנמלט, כמצופה, לתליה. לקראת ביצוע גזר הדין כינסו את כל אסירי המחנה, כדי שיחזו במו עיניהם בביצוע גזר הדין האיום.

המנהרה התת קרקעית

כך עמדו כל אסירי המחנה מאז חצות הלילה, במשך שעות ארוכות בגשמים קרים וסוחפים, בלא שידעו מה רוצים מהם אנשי הס. ס. המחטטים בכל פינות המחנה. אף אחד לא הבין מדוע הם בודקים כל מקום חשוד, מדוע היום, יותר

מתמיד, הם חוששים שמא נותרה נפש חיה בצריפי המגורים ובמקומות המסתור אשר לא תשתתף במפקד הכללי.

לאחר שרוקנו כליל את כל הצריפים, נכנסו אנשי הס. ס. אל ביתני בית החולים, גירשו משם את כל החולים והביאום בחופזה אל המגרש הגדול להתיצב ליד אחיהם ה"בריאים". בבית החולים היו מאושפזים מאות חולים, אשר רבים מהם כלל לא יכלו לעמוד על רגליהם מחמת חולשתם, אבל על אף כל זאת, גם אותם הביאו הסניטרים על דרגשים והשליכום על פני האדמה הרטובה והבוצית. הלב נצבט למראה החולים האומללים, השרועים על המגרש וסובלים מחום גבוה, נאנחים וזועקים בקולי קולות מיסורי הקור והגשם המצליף ללא חמלה על גופם החלוש. קשה יותר היתה ההרגשה שלא היה לאל ידינו לעזור להם במאומה.

במחנה דארא היתה חווה מיוחדת לגידול כלבים רעים. הגרמנים אילפו אותם במיוחד כיצד לענות את האסירים. את הכלבים הללו שיכנו בביתנים מיוחדים ושם אילפו אותם כיצד לנהוג באסיר הקרבן כאשר יפול כטרף לפניהם. לא פעם קרה שהבחינו במת המוטל ליד שער המחנה כשאיבריו מרוסקים ושסועים בצורה המעידה כי שיניהם של הכלבים הנוראים הללו היתה במעל. מראה זה היה משמש עבורנו כהתראה חיה וברורה, כדי שנדע מה יעלה בגורל נפשנו וגופנו אם נעז לברוח מהמחנה, או למרוד בפקודות המחנה.

לספירה הנוכחית הביאו גם את כלבי הגישוש כדי שיריחו בכל ביתן וביתן אולי תמצא שם נפש חיה המתחבאת באחת הפינות או מתחת לאדמה. אנשי צבא ושומרים רבים הקיפו את כל המחנה וחיפשו את עקבות הבורחים. מכל הנעשה מסביב יכולנו להבין כי מספר אנשים חסרים במחנה, והגרמנים הופכים עולמות כדי למצוא את עקבותיהם.

במיוחד חיטטו הגרמנים במקומות מגוריהם של האסירים הרוסיים. החשד העיקרי נפל, כך נראה, על הרוסים מאחר ותמיד הם היו אלה שמצאו את הדרך כיצד להעלם ולברוח ממחנה הריכוז. הם לא חששו מלסכן את חייהם ולעיתים קרובות אף הצליחו בדבר. לאסירים הרוסים היו חברים טובים אשר לחמו בשורות הפרטיזנים אשר סייעו להם לברוח ולהיחלץ מידי הגרמנים. הם קיבלו אותם בזרועות פתוחות ועזרו להם לחזור לביתם. מסיבה זאת היו הגרמנים מחזיקים אותם מבודדים מיתר האסירים במחנה, בתי המגורים שלהם היו תחת פיקוח קפדני ביותר ומוקפים משמר של ברזל.

מאוחר יותר עברה השמועה מאוזן לאוזן, בסודי סודות, כי קבוצה של רוסים

חפרו מנהרה ארוכה מתחת לצינוק שלהם וברחו ממנה. המנהרה נמשכה הרחק מתוך גדרות התיל של המחנה. אסירים רבים ברחו דרך אותה מנהרה, דבר אשר העלה את חמתם של הגרמנים והביא למפקד הלילי המיוחד. כריית המנהרה בתנאי צינוק שכאלה, היתה משימה קשה ביותר, ועד היום מתקשים להבין כיצד עלה הדבר בידם. אבל העובדה היא כי הדרך לבריחתם אכן נפתחה מתחת לאפו של המשמר הגרמני הכבד אשר פיקח על כל תנועה ותנועה, ועל שלהם במיוחד.

הרוסים על הגרדום

כאשר האיר הבוקר שוחררו כל האנשים ממגרש המפקדים. חלק מהאסירים שבו אל בתי מגוריהם וחלקם יצאו למקום עבודתם. היות ואני עבדתי בתוך המחנה, "לאגר קאמאנדא", יכולתי להכנס מעט לביתן המגורים שלנו כדי לחמם מעט את העצמות ולייבש את הבגדים. כעת, לאחר שנודע דבר הבריחה והכל עברו את המתח הלילי הגדול במחנה, הבנו כי צפוי לנו מאורע בלתי רגיל. ידענו כי אנשי הס. ס. לא ישתקו על הבריחה הגדולה, ובפרט לא לרוסים, וכי הם מכינים עונשים חמורים.

למחרת הוקמו על מגרש המפקדים עשרה גרדומים לתליה. אני יכולתי להבחין בהם מרחוק, ראיתי כיצד הגרמנים מתכוננים למבצע הברוטאלי. התליינים עמדו כבר מוכנים וחיכו לנידונים למות, כדי שיוכלו לכלות בהם את חמתם. כמאה רוסים הובאו מהצינוקים אל מגרש המפקדים במטרה להעלותם שם לגרדום.

הרוסים שנידונו למות הובאו בקבוצות של עשרה עשרה אל המגרש. הם נעמדו ליד הגרדום ונאלצו לחכות עד לאחר שחבריהם שכבר הומתו יורדו מן הגרדום. כל זאת נעשה, כמובן, בכדי לצערם עוד יותר, שיראו, קודם כל, כיצד חבריהם מתנועעים על העץ ללא רוח חיים, ואחרי כן יצעדו בעצמם אל המוות, ויעלו במדרגות אל הגרדומים לכריכת צוואריהם בחבל ולהתלות על ידי תליינים צמאי דם.

האסירים שנכחו שם בשעת מעשה סיפרו, כי בין המורדים מן הגרדומים נמצאו כמה מהם שעדיין חיו באותה עת, להם עוד הוסיפו כדור בראש, ולאחר מיכן הושלכו אל ערימת המתים. אף אחד מאיתנו לא העז להסתובב באיזור מקום התליה, אולם בעת שהובילו את גופותיהם בעגלות אל המשרפות, ראינו אותם ולא יכולנו להאמין למה שאנו רואים. המחזה הזה זעזע את כל מי שנכח במקום, התקשינו להבין את הגרמנים, כיצד זה, גם בשעה שידעו כי מפלתם קרובה כבר, עדיין לא בחלו מביצוע גזרי דין מוות נגד כמאה רוסים.

פרק שלושים

פורים תש"ה במחנה דארא

אט אט הגיע החורף לסיומו, השלגים הפשירו כבר כמעט לגמרי, העצים ליבלבו בעליהם הירוקים הרעננים, הדשא הרדום התעורר קמעא, סביב לביתנים החלו צמחי הנוי והפרחים לפרוח וכל הסביבה עטתה ירוק ודמתה כאילו נבראה עכשיו מחדש.

לשינוי הזה היתה משמעות מסויימת מבחינה מוראלית, מאחר וכאשר הגענו למחנה דארא היה הכל מכוסה בשלג לבן והכל היה שרוי כאן בקפאון מוחלט. העצים היו עירומים והכל עטה לובן, ואילו עתה הכל שינה את צורתו והתערב בקולותיהם המזמרים של הצפרים ששבו לכאן לאחר היעדרות במשך החורף והתעופפו להן מעץ לעץ, שרו ודיברו כלשונם והכניסו מין חיות וחידוש בסביבה.

עמוק עמוק בתוככי הלבבות עממו עדיין ניצוצות התקווה, אשר התעקשו לחשוב כי אולי בהיסח הדעת יקרה גם לנו נס פורים. הניצוצות הללו התלקחו והכניסו חיות ורעננות בלשד העצמות היבשות, ועוררו בנו מחדש את התקווה כי שמא בכל זאת יתרחש לנו הנס ונזכה לישועה גדולה ונחזה בקרוב במפלת שנואי נפשנו.

בשעות העבודה נזכרנו בסיפור המגילה, כי בימים ההם ביקש המן הרשע להשמיד ולהרוג ולכלות את כל עם ישראל, מנער ועד זקן טף ונשים ביום אחד, ועצתו נתקלקלה וסופו היה שחור, וליבנו מתמלא תקוות כי כן גם עתה, קרבה מפלתו של הצורר הגדול היטלר ימ"ש וכי אנו, שארית הפליטה עוד נזכה להשתחרר מכור הברזל ובור השחת אליו הושלכנו.

והנה הגיע יום הפורים תש"ה, אשר בכל מקום בעולם הוא עליז ושמח, קוראים בו את המגילה ושולחים מנות, נותנים מתנות לאביונים, מסיבים לסעודת הפורים ושותים לשכרה, ואילו אצלנו, במחנה הריכוז, כמה עלוב היה חג הפורים. את מקומן של כל מצוות החג תפסה עבודת הפרך השגרתית, ובשעות הפנאי ישבנו ושוחחנו. כל אחד דיבר מתוך הרהורי ליבו וסיפר לרעיו כיצד היה נראה יום זה בביתו, כאשר השמחה והחדווה מילאו כל פינה וכל קרן זווית, והרי בכל מקומות מושבותיהם היו היהודים שמחים ועליזים, ועל כן רבו הסיפורים המעוררים געגועים אל חיק העבר.

במיוחד ציפו הילדים, ממש בכיליון עיניים, לבוא היום הזה, היום שבו ילבש כל אחד את תחפושתו, וילך להביא את משלוח המנות מהוריו לרעיהם, יזכה לכמה פרוטות של מעות פורים, ואף יתענג על העוגות, המעדנים והממתקים אשר נאפו בבית. המחשבות הללו, ככל שריחפנו בהם, ניתקו אותנו מעט מן המציאות המרה, יצאנו לזמן מה לעולם אחר, עולם שכולו שמחה בעת שישבנו וזכרנו את העבר, בחנותנו איש על מחנהו ואיש על דיגלו.

ההעברה למחנה המוות נארדהאוזן

המחשבות הנעימות הללו יכלו להמשך יותר ויותר, יכולנו לשכוח את צרותינו לזמן ממושך יותר אלמלא רעש הצלצולים של פעמוני המחנה אשר היו סימן הקריאה להתאסף חיש מהר על מגרש המפקדים. תוך זמן קצר התאספנו והסתדרנו כהרגלנו, ומיד לאחר מכן החלנו לצעוד אל המקום המיועד מראש. אחרי שכל שוכני המחנה התאספו, התחילו אנשי הס. ס. לערוך בנו מיונים ובחרו מאתנו אנשים למשלוח. מהצריף שלנו הוצאו יותר ממחצית האנשים, וגם אני הייתי בתוכם. בצהרים נצטווינו לעלות על משאיות סגורות, ומיד לאחר מכן עזבה שיירה שלמה את מחנה דארא לכוון בלתי ידוע.

ישבנו במכונית הסגורה, מודאגים ומדוכאים, כל אחד היה מכונס בתוך עצמו, לא ידענו להיכן מובילים אותנו ומה עומדים אנשי הבליעל לעשות בנו. מבעד לחרכים והסדקים של המכונית ראינו כי אנו עוברים דרך ערים ועיירות ומחנות ריכוז לאין שיעור. בסופו של דבר הגענו לעיר גדולה בשם נארדהאוזן אשר במרכזה נמצא מחנה ריכוז גדול. המחנה נבנה בנינים גדולים בדמות בית סוהר, וקשה היה להבחין מבחוץ שמבנה זה הוא אחד ממחנות הריכוז האיומים ביותר הקיימים בגרמניה הארורה.

בתוך המבנים היו מאושפזים אלפי חולים אשר רוכזו מכל המחנות. כמה זמן שכבו שם, ומה עלה בגורלם, בסופו של דבר, עד היום לא ידוע. אולם דבר אחד ברור כי לא לשם הבראה ונופש החזיקו הגרמנים את החולים שם, ועובדה היא שרק מתי מעט מאותם אסירים אומללים זכו להשתחרר.

כאשר נכנסנו אל המחנה לא פגשנו שם אפילו נפש חיה אחת. רק שקט מוזר שרר בכל, וכאילו הזהיר אותנו והתריע בפנינו, מתוך המבנים הזועקים בדממה, על מה שעומדים לבצע בנו. מכל המחזה המשונה הזה, שעמד בניגוד גמור לתסיסה שאיפיינה את כל המחנות האחרים שפקדנו, הסקנו כי זהו לא סתם מחנה ריכוז.

לאחר שהאחראים לתספורת במחנה גילחו את ראשינו, הכניסו אותנו לקומה התחתונה של אחד הבנינים ופקדו עלינו לשבת על הרצפה, שורות שורות, איש לחיק רעהו. בתמימותנו, היינו בטוחים כי כך נשאר לשבת עד אשר ימצאו עבורנו סידור מתאים באחד הבנינים, ואז יקחו אותנו לחדרי הרחצה ויחליפו לנו בגדים, כהלכות מחנה הריכוז. וכך ישבנו וחיכינו עד לשעות המאוחרות של הלילה, בלא שיבוא לפינו מאכל או משקה. גם כאשר הגיע הלילה לא באו לקחת אותנו. הבנו כי כאן נעשה את הלילה, לא היתה לנו, איפוא, ברירה אחרת, הצענו מתחתנו נסורת של עץ וקש רקוב, וניסינו לחטוף תנומה.

מחנה עינויים יחיד מסוגו

אולם עד מהרה, כבר למחרת היום, נודע לנו היכן אנו נמצאים, וכי מחנה נארדהאוזן הוא מחנה מוות ומקום שמענים בו את האסיר עד שנפשו יוצאת מרעב ויסורי שאול. וכך, בצילה של הידיעה המחרידה על גורלנו, נאלצנו לשבת על הקרקע, רעבים וצמאים, בלא שתהיה לנו אפשרות לזוז מהמקום. הכל היה דחוס כל כך, ממש כמו בתוך חומה של לבנים, אי אפשר היה למצוא תנוחה נוחה יותר, כי השומרים האכזרים שהתהלכו סביבנו היכו והלמו באלות ובמקלות בראשו של כל מי שהעז להניע קמעא את עצמו.

מדי בוקר היו מגרשים אותנו לחצר, על מנת לספור את שארית הנותרים. זו היתה עבורנו הזדמנות ליישר קצת את הגב, לחלץ את העצמות ולשאוב אויר צח לתוך הריאות. את שארית הזמן בילינו כשאנו יושבים סגורים ומסוגרים בבית סוהר גדול, במקום שלא היה בו אפילו אויר צח לנשימה.

כך עברו עלינו השבועות האחרונים לפני השחרור. מעט נסורת העץ והקש הרקוב אשר שימשו לנו כמצע, נשחקו, והגוף נעשה כמו חתיכת אדמה מרוב שכיבה וישיבה כפופה יומם ולילה. הנוגשים למיניהם דרכו על ראשינו, היכו בנו ללא הרף ובשום פנים ואופן לא איפשרו לנו לקום ממקומות הישיבה שלנו. אפילו לא לרגע אחד.

פעם ביום חילקו לנו כפית מרק, שיותר דמה למים צבעוניים מלדבר מאכל. כל אחד מהאסירים קיבל את מנתו בקופסת פח חלודה, לאחר עמידה ממושכת בתור, ועליו היה לסיים את ארוחתו במהירות ובחפזון. לסעודה זאת זכינו אחת לעשרים וארבע שעות. מים הותר לנו לשתות, אולם היו אלה מים מורעלים, מי שהעז לשתותם קיבל מיד כאבי בטן וגווע.

במשך החודש ששהינו בנארדהאוזן לא חילקו לנו אפילו כזית אחד לחם, הרעב עינה אותנו וכילה בנו יום יום. במשך היום סבלנו מחרפת רעב, את הזמן העברנו במניית הרגעים שנותרו עד לקבלת כפית המרק, ואילו בלילה סבלנו והתייסרנו בשעת השינה מקרירותה של הריצפה ומהכאבים שתקפו אותנו בכל האיברים.

הרעב הנורא הביא את האסירים לעשות מעשים שאפילו במחנות הריכוז היו נמנעים מלעשותם. כך קרה שבזמן חלוקת האוכל דחק כל אחד את עצמו להיות הראשון בתור, כדי למהר ולגמוע את מחצית ליטר המרק. וכמובן שכאשר בלעו את המאכל גרמו לקיבה להתגרות עוד ועוד, והרעב התחיל להציק בצורה חריפה. היינו ממש מתוסכלים בעת שסיימנו את ארוחת המרק, בידענו כי מעתה עלינו להמתין עוד כעשרים וארבע שעות עד שנזכה לראות את המנה הבאה שתחיה את נפשנו.

חלוקת החמץ בפסח

ממש כמו להכעיס התגרו בנו הרשעים הארורים הללו, וחילקו לנו מנות לחם דוקא בחג הפסח. אנשים מוכי כפן שלא ראו צורת לחם ימים רבים, עמדו כשפרוסת החמץ בידם ולא רצו להכניסה לפיהם. היתכן לאכול חמץ בפסח? איך אפשר לעשות כדבר הזה? אמנם קיומה של הנשמה הוא רק בקושי, וכמעט שהיה תלוי רק באותה פרוסה מסכנה, הכוחות כבר כלו מהגוף המעונה ושוב אינו מסוגל עוד לשאתה, ובני המעיים נקרעים בבטן מרעב ותאוה, אבל אהה! חמץ בפסח?! אין על מה לדבר. קשה לשער עד כמה הגיעה מסירות הנפש של האסירים היהודים עבור קיום המצוות בגיא צלמוות, אשר לא איבדו את עשתונותיהם אפילו כאשר חייהם לא היו כי אם יסורים וסבל ומרוב רעב לא יכלה המחשבה להתרכז אלא בפת לחם, ועל אף הכל לא שכחו כי הם יהודים, ועם כל הסכנה שהיתה כרוכה באי אכילת הלחם, רעדו כולם שלא להכשל חלילה באיסור אכילת חמץ בפסח . . .

קשה מאוד היה לקיים את מצוות היום בחג הפסח של שנת תש"ה, ולהרגיש כאילו היינו אנו בעצמנו בני חורין, כאשר המציאות היא שאנו, אלפי האסירים היושבים מסובין על האדמה המלוכלכת רעבים וצמאים, מלוכלכים, תשושים וחולים, עבדים מושפלים אשר אינם יכולים להכיר איש את רעהו בפניו המושחרות וצורתו האנושית שהשתנתה, מחשבות טרופות בלבלו את ראשינו, עד שאפילו אי אפשר היה להעלות זכרונות מהשנה שעברה, כפי שנהגנו במחנה הריכוז בחגים שעברו. רק דבר אחד זכרנו, שרק לפני שנה בזמן הזה היינו מסובין בחיק המשפחה בביתנו בעת עריכת הסדר, והנה, עתה, נותרנו ללא קורת גג וללא משפחה, וכל מה

שרוצים מאתנו הוא רק לעשוק את נפשנו, כל כך הרבה צרות ותלאות עברנו מאז ליל הסדר של שנת תש״ד, עד שנדמה לנו כי הוא נערך לפני כמאה שנה.

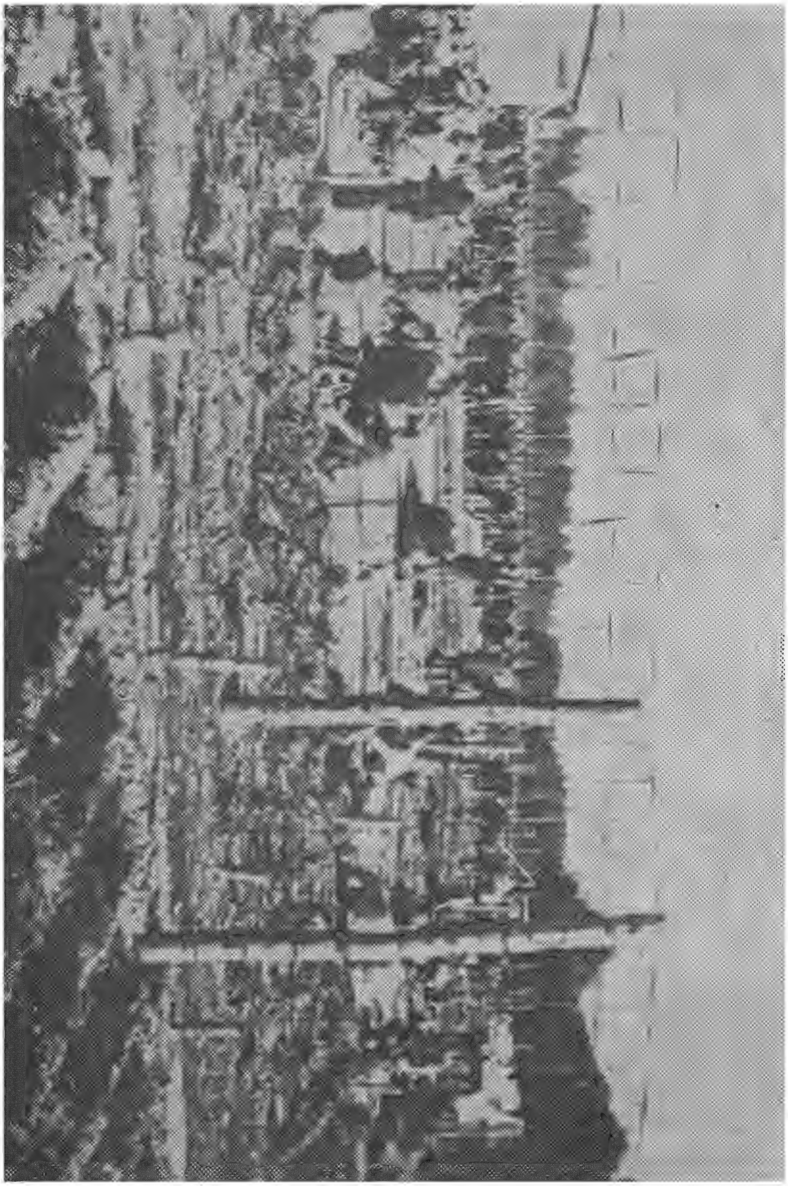
הישיבה הממושכת בחודש האחרון בתוככי מחנה המוות מרטה לנו את העצבים והביאה את האנשים על סף שיגעון. במוחנו ניקרה כל העת רק שאלה אחת כאובה, עד מתי, עד מתי ימשכו הצרות הללו, האם עוד נזכה אי פעם להחלץ מגוב האריות האיום והנורא הזה? מיום ליום הלך ונתמעט מספר האסירים אשר לא יכלו להחזיק מעמד ברעב ובצמא ובעינויים הממושכים הללו. פתאום הם גוועו ונפלו ללא רוח חיים ואפילו אנחה קלה לא נשמעה מפיהם. האנשים נחלשו מיום ליום, פניהם נעשו חוורות יותר ויותר, עיניהם שקעו עמוק עמוק, יותר משהיו עד כה, בתוך חוריהן. והרגליים הצנומות והדקות לא יכלו יותר לשאת את שלד העצמות היבשות.

המיון האחרון בחג הפסח תש״ה

באחרון של פסח, הגיעה וועדה רפואית לביקור במחנה המוות נארדהאוזן. הוועדה הורכבה מקצינים בדרגות בכירות, ותפקידה היה לבדוק את האנשים הנותרים, מי מהם עוד ראוי ומוכשר להשלח למחנה אחר ומי לא. הפעם היה המיון קפדני ביותר, מתוך אלפי האסירים שהיו במקום, נבחרו רק מספר קטן, כמה מאות אנשים אשר הועברו לביתן מיוחד. רוב רובם של אסירי המחנה נשלחו חזרה למקומם, להמשך השהיה המעצבנת, ההתנוונות והתבוססות בקש הרטוב והרקוב.

ובטרם הצלחנו לתפוס את המתרחש סביבנו, החלו לפתע פתאום להדהד באוזנינו קולות מלחמה מהחוץ. הרושם שעשה הרעש היה כי מדובר כאן במלחמה רצינית, רעמי התותחים הכבדים הרעידו את האויר, הדי ההתפוצציות החרישו את האוזניים, פצצות כבדות משקל נחתו בכל מקום בעיר והתפוצצו בקול רעש אדיר אשר זיעזע את בית האסורים שלנו. התקשינו להבין מה נעשה בחוץ, אולם תיארנו לעצמנו כי האמריקנים מחריבים את העיר. תמרות העשן השחור והסמיך הגיעו עד למחנה, באפינו עלו ניחוחות חריפים של שריפה. כל אחד ישב לו מכווץ במקומו, והתפלל בלבו שהחורבן יהיה גדול ולא ישאר שום זכר מגרמניה המנואצת.

כך שכבנו לנו על הבטן, ובהנאה מרובה מנינו את הפצצות שנפלו והתפוצצו, ממש כפי שהיינו רגילים לספור את כפיות המרק בשעה שבלענו אותם ברעבתנות. והנה, פתאום אנו שומעים רעש אוירונים מחריש אזניים, הם חגו ממש מעל לבניינים שלנו, וכעבור שניות מספר הטילו פצצות הישר אל תוך חצר המחנה. אחת אחרי

הקטל האכזרי במחנה הריכוז נארדהאוזן.

השניה הטילו פצצות על המחנה עד שהפך לתוהו ובוהו . . כל גדרות התיל החשמליים ודלתות הברזל של בית הסוהר נזרקו לכל עבר, הכל היה מנופץ והרוס ומבין ההריסות נראו אלפי אסירים בורחים ורצים לאן שרק רגליהם נשאו אותם.

מיד לאחר ההלם הראשון שהשתיק את כל הקולות במחנה, החלו להשמע מפה ומשם קולות של שמחה וצהלה מעורבים בזעקות שבר ובכיות. תוך רגעים מספר היתה במחנה מהומה גדולה, קולות פחד ויללות וקולות חדווה ורינה התערבו בקול שאון הפצצות שלא פסקו מלהלום במחנה. הפצצות זרעו הרס וחורבן בכל העיר נארדהאוזן, והותירו אחריהן תבערות בכל מקום. חיל האויר האמריקני הפציץ את המקומות החיוניים ביותר בעיר וכן שיתק אותה מכל פעילות.

מחנה הריכוז נארדהאוזן נהרס ונחרב כליל. לשונות אש ענקיות ליחכו בעוצמה רבה את מעונות אנשי הס. ס. שהיו בקרבת המחנה, מכל המבנים היתמר עשן סמיך וכל נקודות התצפית של חיילי המשמר נחרבו. מכל עבר נראו אנשים רצים לכוון העיר נארדהאוזן, ונראה היה כי לא התחשבו כלל במטר היריות שנורה עליהם מכל עבר.

גם אני קמתי ממושבי, לאחר היסוסים קלים, כשבדעתי להגיע, ראשית כל, אל מטבח המחנה להביא משם מצרכי מזון. הלכתי בחופזה ובהגיעי למטבח מצאתי שם קבוצה של אסירים שכבר הקדימו אותי. האסירים תחבו לפיהם מכל הבא ליד אני נטלתי סיר גדול ומלאתיו מאחד הדוודים הענקיים שעמדו שם מלאים במרק איטריות, לא שמתי לב ולא התחשבתי בלהט שאחז את המרק הרותח והתחלתי לשתות מיד. שתיתי עוד ועוד, ואף נתתי ליתר החברים שעמדו סביבי כדי להחיות את נפשם.

המלכודת במחסן המזון של הס. ס.

לא יכולנו לשהות זמן רב במטבח המחנה, מאחר והיריות מסביב גברו והלכו והיתה בעמידה שם סכנה מוחשית. יצאנו וברחנו למקלט גדול, ולשמחתנו הרבה מצאנו שם מחסן מזון. האסירים המורעבים החלו לחטוף דברי מאכל, קופסאות בשר ודגים, סוכר ועוד ורק בקושי יכולתי לפלס לי דרך ולהגיע למקום שבו היו מונחות צנצנות וקופסאות של שימורי פירות, תפוחי עץ, שזיפים, אגסים ועוד.

סוף סוף הגעתי אל המדפים, תפסתי בידי צנצנת ורציתי לפתחה, אבל לא

הצלחתי. הידיים רעדו לי ולא יכולתי להסיר את המכסה. אולם לא התייאשתי וברוב תושיה חלצתי את קפקף העץ מעל רגלי, ובאמצעותו שברתי את הצנצנת ולאחריה עוד כמה צנצנות. כך ישבנו ונהננו מן הליפתן הטעים, עד שלפתע נכנסו בסערה עשרות קלגסי הס. ס. כשנשקם דרוך בידם ודחפו את כולם החוצה. בצאתי צעקתי לכל החברים שישאירו את הכל כאן, לזרוק את הכל מהכיסים, קראתי, אחרת דמכם בראשכם. גם אני רוקנתי כל מה שהיה בכיסי.

בצאתנו ממחסני המזון במקלט, כבר המתינו לנו אנשי הס. ס. , תפסו כל אחד שיצא והעמידוהו אל הקיר. אני וחברי, מרדכי מירוביץ, אחד מהנערים שהצלתי בשעת הנסיעה מגלייוויץ, ניסינו לחמוק מידם ופתחנו בזחילה על הבטן לכוון המחנה. אולם השומרים שהבחינו בנו זינקו לעברנו ותפסו אותנו. הם פקדו עלינו לעמוד בין יתר האנשים כשפנינו אל הקיר.

באותה עת חלף במוחי רעיון שהבזיק בי כרגע: ״ברח לך מהר, עוד מעט יהרגו אותך יחד עם כל העומדים כאן בשורה״. לא היססתי הרבה, תפסתי את חברי מרדכי ולחשתי לו: ״קום רוץ אחרי״ . . . וכחץ מקשת התחלנו, שנינו, לרוץ בכל כוחותינו לכוון המחנה ממנו באנו.

גופות בוערות

מאות האסירים שנבחרו על ידי הוועדה הרפואית למשלוח, זמן קצר לפני שהחלה ההתקפה על המחנה, היו מבודדים בבנין מיוחד. לתוך אותו בנין נפלו מספר פצצות תבערה, והבנין נהרס, כמובן, וחרב עד היסוד. האסירים שנהרגו שם דלקו מפצצות התבערה כמו נרות, ובעת הבריחה שלנו מקיר המוות גילינו אותם שרועים ככה. אני וחברי מרדכי החלטנו, כי בעת הזאת יהיה זה המקלט הטוב ביותר עבורנו, בין המתים השרופים.

במשך זמן רב שכבנו מכווצים מאימה ופחד, חששנו כל העת שמא אנשי הס. ס. רודפים אחרינו. אבל אף אחד לא חיפש אותנו, כנראה שהם לא רצו להפקיר את כל השורה של האנשים שנתפסו על ידם כדי לדלוק אחרינו. לא ידוע לי אם הם עוד ירו אחרינו, כי בעת שברחנו עדיין נשמעו הדי התפוצצויות שגרמו להקות האוירונים שהוסיפו להנמיך טוס מעל לפני העיר ולהפציץ כל מקום שנראה היה שנשאר שלם, וכן מהאש שהשיבו לעברם הגרמנים. כך ניצלנו, אני וחברי מרדכי מירוביץ, ממוות בטוח מידי הגרמנים, ימים ספורים בלבד לפני השחרור.

במחנה נארדהאוזן שכבו אלפי הרוגים, ואדמת החצר היתה מכוסה בגופותיהם שותתות הדם. לפנות ערב שבו אנשים רבים ללון בתוך המחנה ההרוס, הם חששו בכל זאת להשאר בעיר, מאחר והצבא הגרמני שרץ עדיין בכל פינה ופינה, בטרם כניעתם לצבא האמריקני הכובש.

בתוך הביתנים היה פחד ללון, שמא בשעות הלילה ישובו האמריקנים ויפציצו אותם, משום כך ביכרו רוב האנשים לישון בחצר המחנה. האוירונים המשיכו, אמנם, לסייר ולחוג מעל המחנה, אבל לא הטילו יותר פצצות. פה ושם נראו כיצד אנשי הס. ס. אורזים את חפציהם ובורחים מחשש לנפילה בשבי בנות הברית.

למחרת היום, בעוד היו רבים מהנותרים במחנה עסוקים בהחלפת בגדים שמצאו במחסן קטן שנפרץ, ישבנו אנו והמתנו לבאות. אחדים הפשיטו בגדים ונעליים מעל גופות החללים, והנה לפתע, כמו רעם ביום בהיר, נפלה פצצה ענקית ליד דלת הבית שלנו. חשכה כיסתה את הכל, ענן של עשן סמיך החל, עד מהרה להיתמר ולהסתיר את הכל, הגאזים שנוצרו מההתפוצצות החלו לחנוק את גרוננו, וכולנו ראינו את המוות לנגד עינינו. . . .

מיד כאשר התפזר ענן העשן, והאור נראה בשנית, קפצתי ממקומי לכוון החצר וזינקתי החוצה כדי לנשום אויר צח. עודני רץ מבוהל, והנה אני נופל לתוך בור עמוק על פצצת תבערה גדולה שלא התפוצצה ויצרה חפירה עמוקה באדמה. לקול זעקותי מן הבור הגיעו חברי ומשכו אותי מן הבור החוצה. עמדנו נבוכים ושאלנו את עצמנו לאן אפשר לברוח . . . ?

עשרות אוירונים חגו פתאום מעל לראשינו וירו ישר עלינו. כנראה שהאמריקאים לא ידעו עדיין מי אנחנו וחשבו אותנו לגרמנים. עכשיו כבר לא היה זמן לחשוב לאן אפשר לברוח ובלית ברירה נשכבתי מתחת לעגלה כדי למצוא מחסה מפני מטר היריות.

השכיבה בתוך שלוליות דם

אינני זוכר כמה זמן ארכה השכיבה שם, כל מה שזכור לי, מאז שנשכבתי למרגלות העגלה הוא, הדי ההתפוצצויות עד ש. . . . התעוררתי מעלפוני והרגשתי כי אני שוכב בתוך שלוליות דם, וכי ערימה של מתים לוחצת את גופי. התחלתי לזעוק ולקרוא לעזרה . . . אבל אף אחד לא הסתכל עלי, החלטתי להיאבק בערימת

המתים בנסיונות לחלץ את ידי, ורק בקושי הצלחתי לשחרר אחת מהם. וכך, בשארית כוחותי, התחלתי להדוף את המשא ממני, ולאחר מאמצים מרובים היתה רגל אחת בחוץ. המשכתי לזעוק בקולי קולות, הצילו . . . ! הצילו . . . !, ואף אחד לא בא לעזרתי. לבסוף, אחרי קשיים מרובים ונוראים, מצאתי את עצמי חופשי ונעמדתי על רגלי.

מאותה שכיבה מתחת לערימת המתים בתוך שלולית הדם, השתניתי לגמרי. הרגשתי עכשיו כי מצב בריאותי נהרס כליל, וכי כל הכוחות שהיו לי עזבו אותי. באיזור הלב חשתי במין לחץ משונה, וככל שהנני ממשמש את גופי אני מוצא דם ועוד דם, ולא ברור לי אם הוא זב ממני או שהוא דמם של ההרוגים ששכבו עלי שנבלע ונספג בי ובבגדי. המשכתי בדאגה למשש את כל איברי, כדי למצוא את מקורו של הדם.

פרק שלושים ואחד

בנפול ממלכת הרשעה הנאצית

עם פלישת צבאות הברית לגרמניה, בשני קווי החזית, ממזרח וממערב, נתפסו כלי הזיין של השטן הנאצי במלוא אימתם ועצמתם. על כני השיגור נמצאו, בכוננות קרבית מלאה, מאות, ואולי אלפי, רקטות מהסוג ההרסני ביותר, V1 ו־V2. כלי נשק זה היה תגלית גרמנית מסוכנת. לרקטה היה צורת מטוס סילון, ללא טייס, ובה ראה היטלר ימ"ש את "הנשק המכריע".

בנוסף לנשק מסוכן זה נתגלו גם כלי משחית מסוכנים אחרים. סדרות יצור של מטוסי קרב סילוניים חדשים שטרם הופעלו התגלו במפעלי תעשיית המטוסים של הצבא הגרמני. גם בפיתוח המטוס בשיטה החדשנית הזו היו הגרמנים הראשונים הממציאים. אולם מלבד "זכות היוצרים" שהיתה לגרמנים בהכנסת הסילון לתעשיה המלחמתית, הרי שעצם הרכבתו של המטוס בתנאי חירום שלא יתוארו, עוררה את התפעלותם של האמריקנים. מלבד כל אלה, עסקו הגרמנים גם בפתוח וייצור של המצאה מהפכנית: "צוללות חשמל". את הצוללות מהטיפוס החדשני הזה ייצרו במספנות הצי הגרמני, ורק שני דגמים ממנה הפליגו וירדו ללב ים. החלק השני של יצור הצוללת, דהיינו סדרה בת 126 יחידות, היה בשלבי גמר . . .

כל אלה כרעו ונפלו, ממלכתו של השטן נמחצה, התמוטטה והתפוררה לרסיסים. הרשע המרושע, ראש הראשים של המנהיגות הפושעת של הנאציזם הוואנדליסטי, התאבד במרתף אפל בירכתי "ארמון הקאנצלר" השוכן בעיר הבירה, ברלין, שהפכה לעיי חרבות.

אפילו ביום שקיעתו תהומה, לא שכח בכור השטנים, היטלר ימ"ש, את היהודים. וכך הוא כותב בצוואתו הפוליטית, "מנשר הפרידה" שלו לעם הגרמני, כי היהודים הם המנצחים אותו. הפושע מוכה הטירוף, גם בשעה שחש את עצמו חדל אונים מיואש ואבוד, אפילו בשעה האחרונה לפני התמוטטותו וקריסת האימפריאליזם המגושם שהוביל, דבוק היה עדיין ב"סיוט היהודי" בחולניות שהגיעה לכדי טירוף.

אחרי שהשמיד כשליש מהעם היהודי, עדיין נראו היהודים כמנצחים בעיניו של ראש כת המרצחים, אבי אבות הטומאה. ה"מנצחים" הללו שימשו את רב הטבחים

גם בתור חומר להסברת הרקע לבריחתו ועזיבתו את הנהגת העם הגרמני לגורלו ברגע הטראגי ביותר: "לא אפול לידי האויב הרוצה מחזה חדש, המוצג על ידי היהודים . . .", כותב היטלר ימ"ש במכתב ההתאבדות שלו.

ממלכת השטן שהתמוטטה

ממלכת השטן האדירה התמוטטה והתפוררה לרסיסים, מלחמת העולם השניה, רוויית דמם של מליוני בני אנוש הגיע לקיצה. ביום ה־1 לחודש מאי 1945 הודיע קריין הרדיו של המבורג כי הארכי רוצח היטלר ימ"ש התאבד במקום מקלטו, ומינה את האדמירל דאניץ קארל כיורשו לתפקיד הרם.

ההתלכדות הסוחפת של המנהיגות הנאצית, מאז שעלו לשלטון ועד לרגעיהם היפים כאשר חבקו מחצית כדור הארץ, לא עמדה במבחן האמת של רגעיה הקשים. אחוות המושחתים הסתיימה רגע אחד לפני שהגורל הוכרע לרעתם, כאשר כל אחד נס לנפשו על מנת להמלט מיום הדין. התליינים הנאצים פשוט בגדו זה בזה. את העדות הנאמנה ביותר על בוגדנות ראשי השלטון הנאצי, שהביאה להסתאבותה של המפלצת המחרידה, אפשר למצוא בדבריו של מנהיגם, בכור השטנים, היטלר ימ"ש, אשר התלונן בימים שהחלה שמשו לשקוע, וכך אמר: "אינני יכול לסמוך על איש — כולם בוגדים בי, כל הענין מעורר בי בחילה . . . אין לי יורש"!

מפלתה של גרמניה הנאצית הזכירה לה היטב את כל שרשרת פשעיה ומעשי אכזריותה. באותה מידה שהיא מדדה לעמי אירופה, מדדו הם לה. בדיוק כפי שנרמסו תחת מגפי קלגסיהם, כן השיבו לה כגמולה. מחזה דהירת הבזק של גייסות הטאנקים הגרמניים, אשר איפיין את מסע הפלישה לצ'כוסלובקיה, הונגריה, פולין, צרפת, חבלי רוסיה וארצות הבאלקן, חזר על עצמו ונשנה ביתר שאת וביתר עוז, בעת שנחשולי צבאות הברית פלשו לאדמת גרמניה הארורה.

הכיבוש הנאצי בכל אירופה רוקן אותה מכל תוכנה החי והתוסס של ערב המלחמה, והפך אותה לשלדי בתים שרופים הטובעים בתוך עיי חרבות ותלי שיממון. ואילו עתה, הפכו מחזות אלה לתוי הזהות של גרמניה המובסת, אולם זה היה מחיר שחרורה של כל אירופה מהידיים האכזריות שנטפלו אליה. שאיפתו של היטלר, להקים את "ממלכת אלף השנים" על הריסותיו של העולם כולו, נמוגה, ומרכז העצבים של המחלה הממארת נותץ לרסיסי עפר ואפר.

צבא גרמניה הנאצית בבבלי השבי.

שרידי הכבשנים

המהלומה המוחצת והסופית ניחתה על גרמניה כחטף, ומנעה ממשטר המרצחים לחסל מבעוד מועד את עקבותיהם של מחנות הזוועה והמתקנים לשריפת בני אדם. הנאצים תיכננו היטב כיצד לטשטש את עקבות הרצח ולסלק את אחרוני ה"עדים החיים" למעשי האימים. אולם שעתם קצרה, ואת ביצוע זוממם, קידמו צבאות הברית, אשר גילו וראו במו עיניהם את הזוועות שלא יתוארו.

מאותו היום ועד לעת הכרזתה של גרמניה על כניעה לבנות הברית, חלף עוד כשבוע ימים. בימים ההם היו שרידי אסירי המחנות נתונים לבז ולמשיסה. אלפי חיילי ס. ס. חמושים בנשק הסתתרו ביערות, והמשיכו להתנגד, בקשיות עורף, לצבא הכובש. בחמתם וכעסם, התנקמו בכל מי שרק יכלו, וכילו את כל זעמם במי שנפל לידיהם. רבים מאנשי הצבא, "הוועדמאכט", נסו על נפשם וברחו לביתם כדי שלא ליפול בשבי. אולם גם בדרך מנוסתם שפכו הארורים הללו דם נקי רב.

כבישיה של גרמניה הנאצית ההולכת ונכבשת מלאו, באותה עת, ברבבות שרידי מחנות ההסגר, אשר נגררו ברגליהם ממחנה למחנה, וכן רבים משבויי המלחמה ועבדים למשטר הנאצי מכל המדינות שנכבשו תחת המגף הנאצי. המעונים האומללים הללו צעדו ביום ובלילה, וחייהם נעשו הפקר למרצחים צמאי דם. אלפי אנשים, שבורים ורצוצים, אשר זכו להגיע אל סף השחרור נרצחו כרגע לפני קריאת הדרור, ובמקום לצאת לחופשי נשארו שרועים בצידי הכבישים.

ואילו שרידי בתי המשרפות והרצח, אותם אלה שהחבל כבר היה כרוך סביבם, ורק ברגע האחרון לא הספיק התליין לסיים בהם את מלאכתו, התאוששו ונעמדו על רגליהם. הם זקפו את קומתם והעלו חיוך על שפתותיהם, אורה המבהיק של אש האמונה והבטחון בה' התנוצץ להם מבין עיניהם, ובשמחה גדולה השמיעו בקול רם את השבח וההודיה להשי"ת, על שזכו לבלות את הצוררים ולראות בנקמתם . . .

הקטל האכזרי בנארדהאוזן

באותה עת הרחשה במחנה שלנו, בנארדהאוזן מהפכה רבתי. גופותיהם של אלפי אסירים שכבו בערימות, אין ספור, בחצר המחנה. רבים מהם נהרגו מההפצצות, ואחרים היו חולים שגוועו, אנשים שמתו מפחד ובהלה ופצועים קשה אשר לא החזיקו מעמד ביסוריהם הנוראים. איברים שלמים ומרוסקים התגוללו מאחורי

הביתנים, ומכל פינה במחנה נשמעו זעקות ואנקות הכאב של האנשים הפצועים והמרוסקים, אשר בכוחותיהם האחרונים נאבקו עם המוות, והתחננו מכל מי שעבר בקרבתם שיושיט להם עזרה ראשונה.

כל שומרי הס. ס. נעלמו כהרף עין והשאירו אותנו הפקר, ללא מזון וללא טיפת מים, ללא מקום מנוחה וללא קורת גג להניח תחתיה את הגוף החולני. לאף אחד מאתנו לא חשק לעזוב את המחנה, חששנו מפני נפילה בידיהם הרצחניות של הגרמנים. רק כאשר הרעב החל להציק לנו משעה לשעה עד שאי אפשר היה לשאתו, העיזו כמה אסירים לערוך ביקור בעיר כדי לארגן לנו קצת מזון.

אני נמנתי על סוג האסירים שלא נותר כוח ברגליהם לשאתם, אפילו את הראש היה קשה לי לזקוף כדבעי, וכך שכבנו, ביום ובלילה, על הרצפה הקרה בין המתים וחיכינו לתוצאות. אולם למרבה הנס, היה מי שעזר לנו והציל את נפשנו מפני גוויעה ברעב. אחת משלושת המידות שנחון בהן עם ישראל היא מידת הרחמנות, ואכן, גם אלינו הם הגיעו רחמנים בני רחמנים, אנשים נדיבי לב נמצאו לנו בעת מצוקתנו וסיפקו לי ולחברי מצרכי מזון במידה שיכולנו להחיות את נפשנו. הרבה מחברי וכן שכנים ששכבו לידי על האדמה במחנה נארדהאוזן, מתו מפצעיהם, וכך נמצאתי, כעבור מספר ימים, שוכב על גופות של מתים ממש.

כניעת המפלצת הנאצית

ביום ה־7 לחודש מאי 1945 הסתיימה מלחמת הדמים. גרמניה הנאצית נשברה ונכנעה ללא תנאי. שתים עשרה שנה שלטו הנאצים בגרמניה, ובמשך שש שנים הרתיחו את יותר ממחציתה של יבשת אירופה כיורה רותחת. היו אלה השנים הקשות והמרות ביותר בעולם. מאז שנברא העולם ועד לשנים תרצ״ג לתש״ה, לא ירדו לעולם סבל ויסורים במידה כל כך גדושה בתקופה כל כך קצרה על ראשיהם של מליוני אנשים. שנים אלה ירשמו בהיסטוריה העולמית כשנים של שפיכות דמים ומאורעות מחרידים ביותר.

ביום השחרור הורם מסך הדמים ומאחוריו נתגלה החורבן הגדול והמזעזע של העם היהודי, ועמו נתגלו גם מחנות הריכוז שהיו זרועים למאות בכל רחבי גרמניה, הרבה מחנות עבודה, מחנות השמדה, מחנות לגברים ומחנות לנשים, מחנות לשבויי מלחמה ולאסירים מכל רחבי אירופה, אשר נותרו למזכרת ולעדות, למען יזכרו לעד את הטרגדיה הנוראה והמחרידה שכילתה כשליש מהאומה הישראלית בשנות הזעם.

על אף כל מאמציהם של הגרמנים, בכל שנות הדמים, לטשטש ולהסוות את פשעיהם, לא עלה הדבר בידם. מעשיהם הברוטאליים התגלו, הגרמנים לא הצליחו למוחקם. דמם הנקי של מליוני קרבנות הרצח רתח וזעק ממעמקי האדמה עד לב השמים. האודים המוצלים אשר יצאו מגיא התופת ושבו מהגהינם עלי אדמות, קמו על רגליהם והעידו על אשר התרחש, סיפרו את אשר חזו על בשרם ומסרו לפני העולם החופשי תמונה מחרידה אשר הקפיאה את דמו והרעישה את כל היקום.

אי אפשר בכלל לתאר כיצד נראו שיירי השיריים של אסירי המחנות ביום שחרורם, בעת שנכנס הצבא האמריקאי למחנות הריכוז ונפגש לראשונה עם המעונים. החיילים האמריקנים נשארו המומים ומאובנים, במשך זמן רב הם התקשו להניע את שפתותיהם מכאב לב, החיילים היהודים שבהם הלמו בראשיהם באגרופיהם מרוב צער.

פליטי החרב נראו כצלליות. מבעד לחליפת האסיר שלבשו בלטו עצמות יבשות, וממעמקים זוג החורים שבפנים ניבטו עיניים מפוחדות, שתי רגליים דקות כקנים אשר אך בקושי יכלו לשאת את הגוף הצנום שהתנועע כמו עץ ברוח. פניהם היו חיוורות ללא כל צבע חיים, מראיהם דמה ממש לנר דועך העומד בכל רגע לכבות. ובתוך הגוף הזה, שכמותו לא נמצא בכל העולם, התרוצצה לה הנשמה, וביקשה בכל רגע לצאת.

אצלנו במחנה שרר שקט מוחלט. אף אחד לא התעניין בנו, כל השומרים ברחו להם ולא נראו יותר בשטח. האסירים התהלכו במחנה ההרוס, קרועים ובלועים, פצועים וחבולים, חושיהם היו מעורפלים ואף אחד מהם לא ידע מה נעשה עם עצמו. לא ידענו איזה יום הוא היום עלי אדמות, האם עתה קיץ או סתיו, לא זכרנו מתי תהיה שבת, וכל מה שיכולנו להבחין הוא, האם עתה יום או לילה.

אט אט, לאחר שהרעב שב והציק עוד ועוד, ונראה היה כי אפילו הכובשים שכחו מאתנו, החלו האנשים לקום ממקום מושבם, ויצאו בזחילה משטח המחנה אל הבתים הסמוכים. לאחר שנראה היה כי המלחמה באיזור נרגעה, וכי הסכנה לצאת מהמחנה פחתה, החליטו לצאת ולהביא דברי מאכל, ולחפש בגדים כדי להחליף את בגדי האסיר. מאחר ואני התקשתי לעמוד על רגלי, זחלתי גם אני, יחד עם חברי. בעת ההיא, כאשר זחלתי על ארבע מחוסר יכולת להלך על שתיים, הרגשתי כמו תינוק קטן העושה את צעדיו הראשונים. יחד עם קבוצת אסירים עלינו לבית רב קומות, והתישבנו בדירות שנעזבו על ידי הגרמנים. הצענו לעצמנו מיטות כדי לנוח מעמלנו וציפינו לישועה.

הישיבה ליד מי מנוחות

מבעד לחלון החדר שבו שכנתי, באחד מקומות הבנין, התבוננתי על הסביבה, ובין היתר הבחנתי כי לא הרחק מכאן זורם לו נהר מים זכים. בהיותי צמא ומיובש, לאחר שכמה ימים לא באה טיפת מים אל פי, התרוממתי בחשק גדול, על מנת ללכת לכוון הנהר. וכך, לאחר מספר שעות של זחילה הגעתי אל שפת הנהר.

לאחר שהרוויתי את צמאוני מהמים המתוקים, נשארתי לשבת על מקומי. ישבתי כמאובן והתבוננתי בנהר הזורם, אשר אינו משנה את מהלכו. הנהר זרם לו, כל העת, לאותו כיוון, התפתל ופרץ לו הישר אל המרחקים הנפתחים לפניו לאחר שעובר את הבית האחרון בעיר נארדהאוזן.

אט אט הרגשתי כי בינתי שבה אלי, לפתע החל הכל להתבהר לפני, חשתי כאילו התעוררתי מחלום הבלהות והזוועות שעברו עלי בימים האחרונים. ברגיעה ובקלילות שנסכו עלי, אני מאזין לקול צעדיו של הנהר, אני מביט ורואה כיצד הוא מהלך לו בין האבנים הפזורות על פני קרקעיתו, וכיצד הוא מלטף בנשיקה קלה את גדותיו המוריקות, אשר בסמוך אליהם אני יושב. לא היה לי חשק להפרד משפת הנהר. הקולות החרישים שעלו מהמיית מימי הנהר השרו עלי מין אוירה של רוגע, ובכל רגע ששהיתי שם שאבתי קצת מים להחיות בהם את נפשי העייפה.

והנה, בעוד אני יושב מהורהר ליד שפת הנהר, מתגלה לפני צורת פני המשונים הנשקפים ממימי הנהר. לפתע אני רואה כיצד אנוכי מלוכלך בדם קרוש, דמם של ההרוגים והפצועים ששכבו עלי בעת שהפציצו את המחנה. בהלה גדולה אחזה את ליבי מחזות פני, מנין הגיעו הדמים הקרושים הללו לגופי, שאלתי את עצמי. רעדה וצמרמורת עברו בי בכל גופי, ושיני החלו לנקוש כמו מקור. ליבי פעם במהירות ושקעתי במחשבות כמו בחלום.

כעבור זמן מה התאוששתי והחלטתי להכנס לפעולה. קרעתי את שרוול מעילי, וטבלתי אותו במים. התחלתי להרטיב את הפנים כדי לגרר מהם את גושי הדם שנדבקו שם והתייבשו. בשעה שהייתי עסוק בניקוי הדם מעל פני וגופי, נזכרתי כי הדמים הללו הם דמם של חברי, אשר שכבו עלי בעת ההפצצות ונהרגו מרסיסי פצצות התבערה שהומטרו כגשם על המחנה שלנו.

כאשר הרגשתי כי כוחותי שבים אלי באיטיות, החלטתי לשוב על עקבותי

חייל מבנות הברית עם ניצולי המחנות.

ופתחתי בזחילה לעבר הבנין, רב הקומות, כדי להוסיף ולנוח שם. בבואי לבנין סידרתי לי מקום לינה באחד החדרים הריקים ונשכבתי לנוח. עדיין לא הספקתי לנוח מעמל הדרך, בשובי מן הנהר, ולפתע נשמעו הדי צעדיהם הכבדים של קלגסי הס. ס., שומרי מחנה נארדהאוזן. הם פרצו לחדרים ובקולי קולות פקדו וצרחו על הנוכחים לרדת ולהתרכז ליד דלת בנין הכניסה כדי לספור את הנותרים.

קמתי בחופזה ממקומי וירדתי במהירות לכיון דלת הכניסה. כשהגעתי הבחנתי כי אני נמנה בין הראשונים שהגיעו. לא חיכיתי עד שיתאספו כל האסירים האחרים, אלא התחלתי לצעוד באיטיות אל עבר המחנה, והחלטתי לשכב בין ערימות האסירים ההרוגים, ולחכות שם לתוצאות.

בכל מחנה נארדהאזן שרר שקט, דומיה נוראה אחזה את החלל. מאות הרוגים שכבו אחד ליד השני, הרבה איברים מרוסקים התגלגלו בחוצות המחנה ובביתני המגורים, ערימות של מתים אשר גוועו בימים האחרונים, ערב השחרור, הצטברו בכל מקום.

בעודי שוכב בין ההרוגים, הגיעו לאוזני הדי צעדיהם של אנשי הס. ס. המתהלכים בשטח המחנה, ומחפשים בכל הצדדים ותרים אחרי כל גופה וגופה האם נותרה בה עדיין רוח חיים. והנה הם מתקרבים למקום אני שוכב, הפחד הלך וגבר בקרבי, מי יודע אם לא יבחינו בי, חששתי ורעדתי בכל גופי. האזנתי לצעדיהם, ושמעתי כיצד קלגס אחד אֹומר לחברו: "הנח כבר, זה כבר זבל . . . ", ומיד לאחר מכן הם התרחקו ונעלמו ממחנה נארדהאוזן. קמתי מבין ערימות המתים ולחשתי לעצמי: "ניצלתי . . . ניצלתי . . . עתה הנני משוחרר . . . !

נופלים בידי הצבא האמריקאי

מאוחר יותר התברר לי כי אנשי הס. ס. הרכיבו קבוצות חיסול מחנות הריכוז, אשר תפקידם היה לבקר בכל מחנות הריכוז, ולבדוק ולחפש אחרי אסירים מסתתרים. כל מי שנמצא במחבוא, נורה במקום למוות. בדרך זו נהגו אנשי הס. ס. ברבים ממחנות הריכוז, וכך קרה שהחולים והתשושים אשר לא עלה בידם לצאת עם השיירה, נהרגו בידי חבר המרצחים צמאי הדם הללו.

באותו ערב, ערב השחרור, שבו שארית אסירי מחנה נארדהאוזן, התאספו והתישבו בחדרים הקודמים. בין החברים שררה אוירה של חופש ודרור, הרחנו באויר

את קרבתו של הצבא האמריקאי, ידענו כי הוא אמור להגיע בכל רגע ולשחרר אותנו. כל הלילה לא עצמנו עין, לא יכולנו להרדם מרוב התרגשות, מהשמחה והגיל שהציפו אותנו ומהרעש מחריש האזניים שהשמיעו המטוסים אשר חגו וטסו, מפעם לפעם, מעל הבית שבו שהינו.

בחצות הלילה הבחנתי בשמיעתי הרגישה בצעדי אנשים הקרבים אלינו. לאחר זמן קצר נפתחה הדלת ואלמונים ניגשו אל המטה בה שכבתי. היו אלה שני אנשים, אחד מהם האיר בפנסו לתוך עיני והשני השכיב אותי בתוך מיטת שדה של בית חולים. האנשים הזרים הלכו ונשאו אותי, נטלו אותי על כתפיהם, יצאו בחשכת הלילה, ירדו במדרגות וצעדו לכוון חצר המחנה.

עדיין לא הייתי בטוח כי אלה הם אנשי הצבא האמריקאי, והתחלתי לצעוק בגרמנית: "מי אתם"? "לאן אתם לוקחים אותי"? אבל אף אחד לא ענה לשאלותי. הם התקרבו אל אמבולנס סגור של הצלב האדום שעמד באמצע המחנה, והכניסו אותי ועוד כמה מחברי פנימה, לתוכו. כאשר שמעתי את שפת האנגלית מפיהם של הזרים הללו, הבנתי כי אני נמצא בידי צבא ארצות הברית, וכי סוף סוף, אחרי עשרה ימי יגון ואנחה, לאחר עשרה ימים של חיי גהינום, באו לשחרר את יתרת אסירי המחנה אשר זכו, בניסי ניסים, להמלט ולהשתחרר ממלתעות הרשע.

פרק שלושים ושנים

תכניות ההשמדה ערב השחרור

בשבועיים האחרונים לפני השחרור, שרר במחנות הריכוז מצב איום ומחריד, יותר מאשר בכל ימי האימים שהתמשכו בכל שנות קיומם. הגרמנים ידעו כי סופם קרב, וכי הם יאלצו להכנע לצבא בנות הברית. היה ברור להם כי עליהם יהיה לעמוד בפני בית דין בינלאומי ולמסור בפניו דין וחשבון על מעשיהם הנפשעים. אולם, בכל זאת הם הכינו תכניות וערכו פעולות הכנה למחיית והשמדת שארית הפליטה של אסירי המחנות ממש ברגעים האחרונים.

ביום ג׳ שבט תש״ה, ה־17 לחודש ינואר 1945, נותרו במחנות אושוויץ כחמישים וארבעה אלף אסירים מעונים, חולניים ומחוסרי כוח. מספר האסירים התחלק לפי המקומות, כדלהלן:

במחנה אושוויץ 1 נותרו 10,030 אסירים

במחנה בירקאנוי נותרו 11,576 אסירים

במחנה בונא־מאנאוויץ נותרו 10,244 אסירים

במחנות קטנים בסביבה נותרו 22,150 אסירים

ביום ד׳ שבט תש״ה, ה־18 לחודש ינואר 1945, החלו הגרמנים לפנות את כל האסירים ממחנה אושוויץ, ממחנה בירקאנוי ומכל המחנות שנמצאו באיזור זה. עשרים שיירות של אסירי מחנות הריכוז השתרכו על כבישי גרמניה וצעדו לכיוונים שונים. מטרת הצעידה החפוזה הזאת היתה להתרחק מהחזית על מנת להגיע אל תוך גרמניה, לשם כליאה במחנות ריכוז ובמחנות השמדה מיוחדים.

כשבוע בלבד לאחר מכן, זכו החולים והתשושים וכל אלה שלא יכלו ללכת ונשארו במחנה אושוויץ ובירקאנוי, בונא־מאנאוויץ ועוד, להשתחרר מעול הזדים הנאצים על ידי הצבא האדום הרוסי.

סיכול תכנית ההשמדה באושוויץ

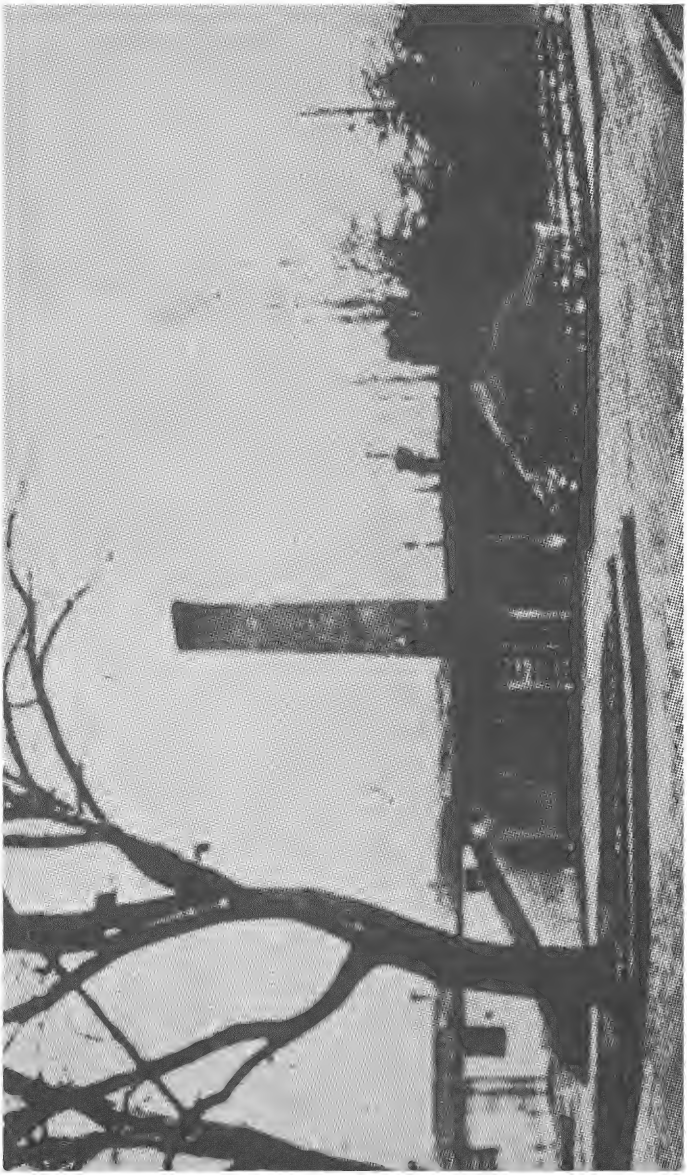
לאחר שעזבו אחרוני השיירות את אושוויץ, ובמחנה נותרו רק הפצועים והחולים אשר היו מאושפזים בבית החולים, פתחו אנשי הס. ס. בהכנות הדרושות לקראת המבצע הגדול להשמדת כל הנותרים במחנה, כדי שאף נפש חיה לא תשרד במחנה ותשתחרר עם בוא הרוסים.

רוב רובם של שומרי הס. ס. עזבו את המחנות כדי ללוות את השיירות שיצאו לדרכן לכיון גלייוויץ. באושוויץ נותרה רק יחידה אחת קטנה, אשר תפקידה היה לשרוף את כל התעודות והפנקסים שנותרו במגירות ובארכיונים שמפאת חוסר זמן ואמצעים להעבירם לגרמניה, נשארו באושוויץ בשלמותם. כמו כן, הוטל על היחידה הזו להחריב את כל המתקנים הצבאיים והאחרים שנותרו שלמים לאחר ההפצצות הרבות שהחריבו חלק גדול מהמחנה. המשימה הקשה והאחרונה שהוטלה על היחידה היתה להשמיד את כל האסירים החולים בכל מקומות המצאם, באושוויץ ובכל מחנות הריכוז שהיו זרועים בכל החבל.

מפקד מחנה הנשים באושוויץ זמם לשרוף חיים את כל הנשים שנותרו לפליטה במחנה, וכן את הגברים והילדים שנותרו מסיבות שונות בתחומי המחנה ולא הצטרפו אל השיירה. כדי שיוכל לבצע את תכניתו השטנית, השאיר מפקד המחנה, קבוצה של שבעים אסירים מה"זאנדער קאמאנדא" וסגר אותם בצריף מיוחד, כדי שיהיה מצוי ברשותו כוח אדם בעת שיגיע הזמן להרעיל את שארית הפליטה בגאזים ולשורפם בתנור. אולם עצתו הזדונית הופרה, ותיכנון מעשה הרצח לא יצא אל הפועל. אנשי יחידת ה"זאנדער קאמאנדא", אשר חששו מפני הצפוי להם, פרצו את דלתות הביתן שבו נאסרו, וברחו לכל עבר. חלקם התפזר בין אסירי המחנה האחרים וחלקם האחר הסתתר במקומות שונים עד יעבור זעם.

פיצוץ התנור האחרון באושוויץ

בעת שאנשי יחידת ה"זאנדער קאמאנדא" נמלטו על נפשם, עמד הצבא האדום הרוסי במרחק קילומטרים בודדים בלבד ממחנה אושוויץ, ולאנשי הס. ס. לא נותר זמן לחפש אחרי הבורחים. האדמה בערה מתחת לרגלי הגרמניים, ויחידת האסירים אשר הועידו לה את תפקיד החיסול האחרון, חמקה מבין צפורניהם הטורפות. לא נותרה לנאצים ברירה, איפוא, אלא להחריב ולשרוף בעצמם את הביתנים החשובים.

הנוף הזוועתי לדראון עולם, אחד מ-4 כבשני האש בבירקאנוי.

וכך ניגשה קבוצה של משחיתים למלאכת טשטוש העקבות, כאשר בראש ובראשונה פוצצו את התנור האחרון, תנור מס׳ 4, היחידי מבין ארבעת התנורים שהיו באושוויץ שעדיין לא יצא מכלל פעולה. לאחר מכן ניגשו לטפל במחסני הענק שהיו מלאים עדיין בסחורות וחפצים יקרי ערך, שנותרו משוד וחמס היהודים שהגיעו למחנה כדי לבצע בהם את תכנית הפתרון הסופי. מאחר ואי אפשר היה ברגעים אלה לעסוק בהורקת המחסנים והעברתם לגרמניה, החליטו מפקדי המקום להעלותם באש. כך עסקו הגרמנים, בימים האחרונים שלפני הפינוי, במחיקת כל העבר שלהם במחנה, וכל פעולותיהם הרצחניות על האדמה הארורה של אושוויץ־בירקאנוי.

הנס ברגע האחרון

ביום ה־25 לחודש ינואר 1945, יומיים לפני כניסת הצבא האדום לאושוויץ, הגיעה למחנה באופן פתאומי, קבוצה של מחבלי הס. ס. . הם עברו מביתן לביתן ופקדו על כל החולים להתיצב לספירה על המגרש, והזהירו את החולים שאף נפש חיה לא תשאר בשום ביתן. אפילו תחנוניהם של רופאי המחנה והחובשים לא שיכנעו את הגרמנים להקל מחומרת הפקודה ולהניח לחולים הקשים אשר אי אפשר היה להזיזם ממקומם. כולם הובאו אל המגרש הענק, שם קיבלו את פניהם חוליות אנשי ס. ס. כשמכונות היריה שלהם דרוכות לפעולה, ומסביב משוטטים כלבי גישוש משסעים ורעים.

אסירי המחנה אשר השתעשעו, עד כה בחלומות פז וחיו בתקוות גדולות, שיזכו להשתחרר בקרוב, ועסקו באחרונה בספירת הרגעים, נעמדו עתה בשורות, והמתינו לביצוע גזר דינם תוך שהם מתקשים לעכל את הנעשה ולהשלים עם גורלם המר. הם הבינו את העומד להתרחש, וידעו כי חייהם, אשר כבר מזמן נתונים היו להם במתנה, עומדים להסתיים בעוד זמן קצר ביותר, עד אשר ירוכזו כל האסירים, אולי יהיה זה בעוד רבע שעה ואולי בעוד עשר או חמש דקות!

ואז, לפתע פתאום, התרחש הנס ובאה הישועה הגדולה. בבת אחת התהפכה הקערה על פיה ותחת המוות האכזר באה הגאולה והחירות. בעיצומו של המעמד המחריד והמזעזע, שאמור היה להסתיים בטרגדיה כמו טרגדיות רבות אחרות, הגיח, בהפתעה גמורה, רץ גרמני רכוב על אופנוע ולחש באזני אנשי הס. ס. את סוד הפקודה כי עליהם לעזוב את המחנה תיכף ומיד, ולא להתעסק יותר בכל האסירים העומדים כאן, מאחר והרוסים כבר מקיפים את אושוויץ ולא נותרה להם ברירה אחרת אלא להסתלק מהמקום בהקדם האפשרי, כדי להחלץ מידם.

כל מכונות הירייה אשר אך לפני דקות ספורות עמדו דרוכות לפעולת חיסול האסירים, נעלמו, באופן פתאומי מהמגרש, ואחרוני המחבלים הנאצים ברחו מהמקום כעכברים מורעלים, כשהם משאירים אחריהם אלפי אסירים המומים משמחה. הגרמנים ברחו, ולשארית הפליטה באושוויץ היתה ישועה גדולה, ובו ביום הם זכו לגאולה ולישועה וליציאה מאפילה לאור גדול.

מתי המעט ששוחררו

2,819 אסירי מחנה אושוויץ, ניצלו בשבת שירה י״ג שבט תש״ה, ה־27 לחודש ינואר 1945, ושוחררו ממאסרם על ידי הצבא האדום הרוסי. יחידות המחבלים אשר נראו עד כה בשטח, שוב לא הופיעו במחנה בונא, וגם לא ביתר מחנות הריכוז, ואילו האסירים אשר נשארו במחנות הללו ולא יצאו עם השיירות, זכו להינצל ולהגאל מידי הגרמנים העריצים כשלושה חודשים לפני יתר האסירים שהוסיפו להנמק במחנות ההסגר שהיו בתוך גרמניה

הגרמנים אשר צפו את זמן השחרור, הגדילו והכפילו את מנת היסורים לאסירים עד לצאת הנשמה ממש, וכפי שנהגו כן במחנה אושוויץ, כן נהגו בכל המחנות האחרים. גם עד כה רעבו האסירים ללחם, ולא אכלו די שובעם, אולם בעת שניחוח הנסיגה עלה באפם של הגרמנים, הם הפסיקו גם את מנת הלחם שהיו מחלקים עד כה ורק בקושי חילקו חצי ליטר מרק, שלא היה אלא תערובת של מים עכורים בירקות ועשבים, ואף את המים הצבועים הללו לא זכה כל אחד לקבל, מי שלא היה בכוחו להדחק ליד הדוודים הגדולים, נשאר מורעב ומוכה כפן, ולא מעטים היו שלא החזיקו מעמד וגוועו מחוסר כל.

מחזות זוועה, תמונות מחרידות ומקפיאות דם, נתגלו לעיני חיילי צבאות ארצות הברית ובריטניה, כאשר נכנסו אל מחנות הריכוז כדי לשחרר משם את האסירים. הם התקשו להאמין למראה עיניהם, אשר כמותו לא ידעה ההיסטוריה האנושית מאז בריאתה. רבבות של גופות מעלות רקבון וריח נורא, היו מקובצות בערימות ומפוזרות בכל רחבי המחנה, אלפי אסירים חולים, נכים, פצועים ומוכים בכל המכות שישנן בעולם, אשר אך בקושי התהלכו עלי אדמות נגררו כצלליות, נשמתם היתה תלויה בין שמים וארץ, גופם היבש והצנום, המתנועע כמראה השכור, מתקשה לשמור עליה לבל תצא ממנו ותותירו שרוע כאן, להתליע ולהסריח כמו רבים אחרים. אי אפשר היה שלא להתפס לחלחלה וזעזוע עמוק למראה אלפי הגברים והנשים, צעירים וצעירות, בני ובנות ישראל, אשר בילו כאן שנים קשות, את מיטב

שנותיהם, שנות נעוריהם ובגרותם, ובעוד שאחרים בעולם פורחים ועולים להם, נמקו הללו כאן והגיעו עד לשערי מוות ממש, אחרי שמיררו את חייהם, בשנות הזעם של הפורענות.

ועוד יותר משהיה קשה להאמין למראה העיניים, אי אפשר היה להאמין למשמע האוזן. השכל הפשוט, אפילו של הנכרים הפשוטים, סרב לעכל את הדברים המזעזעים שלא יכלו למצוא מקום במוחם האנושי. שלא לדבר בכלל על חיילי הבריגדה העברית, אשר לחמה נגד השטן הנאצי במסגרת הצבא הבריטי, וחיילים יהודים מהצבא האמריקני, אשר נשארו לעמוד המומים באמצע המחנות, ולא יכלו להניע יד ורגל למראה עיניהם. שעות ארוכות עמדו החיילים היהודים הללו, שקועים ומכונסים בתוך עצמם, ואינם יכולים להבליג על צערם העמוק עד שזרם של דמעות חמות פרץ מתוך עיניהם החוצה וירד זמן רב, ללא הפוגות. הם בכו וקוננו, התאבלו ונאנקו. ימים רבים הם נשארו עטופי יגון, ולא יכלו להפרד מהמראה הנורא ולהסיר מעליהם את התמונה המזעזעת שפגשו.

פרק שלושים ושלושה

הצבא האמריקני נכנס לנארדהאוזן

מראה דומה גילה הצבא האמריקני, עם כניסתו למחנה נארדהאוזן. ערימות על גבי ערימות הרוגים אשר היו שרועים זה על זה ופזורים כך בכל המחנה. הרבה מהם נהרגו בעת שחיל האויר האמריקאי הפציץ את המחנה והטיל עלינו פצצות תבערה בכמויות עצומות. כל שטח המחנה היה למאכולת אש, והרבה מתו כתוצאה ממנה. רבים מתו בימים האחרונים, בטרם כניסת האמריקאים למחנה, מרעב ומחוסר מים. רק חלק קטן מיושבי המחנה נותר בחיים, אולם גם הם נמצאו אז במצב של גסיסה, זחלו על ארבע מרוב חולשה ונאבקו עם מר המוות.

החיילים האמריקאים נפוצו בכל שטחי המחנה, והחלו לאסוף את שארית הפליטה. רופאים וחובשים עמלו, במשך שעות רבות, לחלץ מן החרבות פצועים וחולים אנושים. לאחר שהוציאו את הניצולים מן ההריסות נשאום מיד אל האמבולנסים של הצלב האדום, ומשם דהרו כחץ מקשת אל בית החולים שדה שהוקם, כדי שיעשו שם את המאמצים להציל את חייהם. במשך כל שעות הלילה ריכזו את הפליטים בתוך בתיהם העזובים של הגרמנים. הפליטים הכינו שם לעצמם משכב ללילה, ואילו החיילים האמריקאים המשיכו לחטט בכל פינות המחנה בפנסיהם, שמא ימצאו עוד אנשים חיים קבורים מתחת לעיי החרבות ובין ערימות המתים.

כל הלילה לא הצליחו הניצולים לעצום את עיניהם ולחטוף תנומה קלה, הם התקשו להאמין כי, אכן, יום השחרור וההצלה הגיע. הניצולים ישבו ומיששו את המיטה מכל צדדיה, כדי לוודא שאין זה סתם עוד חלום וורוד בתוך המחנה. כולם היו מכונסים במין שתיקה, הם הזו בהקיץ ובהו אל התקרה עד אור הבוקר. וכשהאיר היום גילינו כי אנו נמצאים בארמונות עשירים, בבתי מגוריהם של קציני הס. ס. , בתים מלאים כל טוב ומחסני מזון שהיה מספיק להם למספר שנים. כך שהינו, להנאתנו, במשך רוב שעות היום הראשון בבתים הללו, ורק בשעות אחרי הצהריים הוציאו אותנו מהבתים. הוכנסנו לאמבולנסים צבאיים, ולא אמרו לנו לאן אנו מובלים, גם הסביבה לא היתה מוכרת לנו בכלל.

האודים המוצלים שזכו ליום השחרור.

בית חולים שדה

על כבישיה החרושים מטנקים של גרמניה הכבושה דוהר לו אמבולנס, ובתוכו אני יושב לצדם של ניצולים נוספים, ולעינינו מתגלה מראה החורבן הגדול. ערים שרופות, חרבות והרוסות לחלוטין, לאחר ההפצצות שהנחיתו עליהן בנות הברית. מאות בתי חרושת ומרכזי תעשיה גדולים ומודרניים, אזורי מסחר ובתי מלאכה, חרבים עד היסוד. בלבנו המתאושש החלנו להרגיש מין טעם של נקמה, וכאילו אמרנו לעצמנו, סוף כל סוף זכינו, בחסדי השי״ת לראות במו עינינו את נקמת אויבינו, את מפלתו של העמלק הגרמני האכזר ימ״ש, וקיווינו כי המנצחים עוד יענישו את הקלגסים ויגבו מהם את מחיר פשעיהם המחרידים ומעשיהם החמורים.

בשדה גדול ורחב ידיים הקימו האמריקאים בית חולים שדה, אהלים ענקיים הוקמו למחסה מפני השמש והגשם, ובתוכם נפרסו שורות שורות של מיטות. אמבולנסים הביאו אותנו על גבי אלונקות עד לאוהל, מאחר ולא נותר בנו כוח ללכת בכוחות עצמנו אפילו משער בית החולים ועד לאוהל. בבית החולים טיפלו בנו, במסירות שאין לתאר, רופאים וחובשים, אחים ואחיות מצבא ארצות הברית. מידת מסירות הנפש שלהם, והצורה שבה הגישו את הטיפול הרפואי לפליטי המחנות ישארו חרותים תמיד בזכרונו של כל אוד מוצל מאש, ואף פעם לא ישכחו את עזרתם הגדולה בימים החשוכים הללו.

הרופאים הצבאיים בדקו באופן יסודי ביותר, כל אחד מהחולים. על כל מיטה הם תלו דף, ובו רשמו את הפרטים הראשוניים אודות המחלות שאובחנו בחולה המאושפז עליה, ומהן התרופות והזריקות שקיבל. רוב רובם של הפליטים סבלו ממחלת דיזנטריה ומדלקת בבני המעיים והקיבה. סבלם של החולים היה כל כך נורא עד שלא יכלו להחזיק את ראשיהם מורם מרוב כאבים, והתקשו להחליף צד בכוחות עצמם. האומללים הללו שלא נותר בהם כוח לקום ממטת חוליים, נאלצו להיעזר בטיפול מיוחד לשם עשיית צרכיהם.

האמבולנסים שהעבירו את החולים אל בית החולים שהוקם בשדה, לא פסקו מעבוד במשך עשרים וארבע שעות, ואפילו לשעה אחת. ביום ובלילה, כל כמה דקות יצאו וחזרו והביאו עמם מאות חולים חדשים, עד שכל השדה היה מלא באלפי חולים, אסירי המחנות לשעבר. אנו קבלנו עזרה ראשונה, חילקו לנו תרופות לשיכוך מחלת הדיזנטריה והזינו את גופנו על פי כלליה של דיאטה מיוחדת, שהחזירה אותנו, אט, אט, למסלול החיים הרגיל.

כאשר היינו מאושפזים בבית החולים שדה, זכינו לביקוריהם של חיילים וחיילות יהודים מהצבא האמריקאי. לאחר שנודע לחיילים היהודים האמריקאים על אשר התרחש במחנות הריכוז וההשמדה, ועל הכורת אשר עלה על הקהילות היהודיות המפוארות במזרח אירופה, היו מודאגים ביותר לגורל קרוביהם. הם התענינו וחקרו את האירועים עד לפרטי פרטים, חיפשו את קרוביהם וביקשו לספר להם עוד ועוד על חיי המחנות ומאורעות השואה.

מחנה הריכוז דארא הופך לבית חולים

למחרת היום החלו בסיווג החולים ומיונם לבעיותיהם, ולאחר מכן העבירום לבתי החולים השונים. הנסיעה ארכה מספר שעות ובסופה מצאנו את עצמנו שוב במחנה דארא, המקום אשר ממנו נלקחנו אל המוות לפני כמה חודשים. בסוך לשער הכניסה המתין לנו מפקד מחנה דארא, לשעבר, כשהוא לבוש במדי קצין של הס. ס., ולשרוולו היה ענוד רצועת בד דמויית מלבן בצבע לבן לאות כניעה. לנו הפליטים לא היה מובן כיצד משאירים את הגרמני הזה בחיים.

בביתני בית החולים אושפזו אלפי חולים, פליטים שהובאו לכאן בימים האחרונים, וכן חולים אשר אושפזו שם עוד לפני כן. רופאים רבים ובכירים, ממדינות שונות טיפלו בחולים, בדקו כל חולה וחולה מחדש והזריקו לגופו את הזריקות היקרות ביותר. לאחר מיון נוסף, שבו אובחנה המחלה העיקרית ובעייתו המרכזית של כל אחד מהניצולים, נשלחו החולים למחלקות השונות. בגדים טרם ניתנו להחלפה, וכולם התהלכו עדיין במדי האסיר של מחנות הריכוז, הלא הן החליפות הידועות, המפוספסות בצבעים כחול לבן.

במשך שהייתנו במחנה דארא, פגשנו אלפי פליטים, ניצולי מחנות הריכוז, אשר חיכו, כמונו, ליום שבו תנתן לנו האפשרות לצאת את המקום על מנת לשוב הביתה. אנו החולים, הבנו כי נאלץ לשהות כאן עוד זמן רב עד שנבריא ונהיה מסוגלים לחזור לשיגרת החיים, וקינאנו באסירים הבריאים, מהמחנות האחרים, שהיו אמורים לעזוב בקרוב את אדמת גרמניה הארורה. מאוד הצטערנו על שנגזר עלינו להשאר בגרמניה, תוך שאנו נאלצים לנדוד מבית חולים אחד למשנהו.

ניצולי מחנה בערגן בעלזן

החלק הארי משארית הפליטה של יהודי הונגריה, קארפאטורוס ומארמארוש

שהה, ערב השחרור, במחנה הריכוז בערגן בעלזן. ביום ה־15 לחודש אפריל **1945** זכו אסירי מחנה בערגן בעלזן ליום השחרור והגאולה על ידי צבא בריטניה.

ערב סיום המלחמה ריכזו הגרמנים, במחנה הריכוז בערגן בעלזן, את העקורים מעשרות מחנות ריכוז. במקום זה בערה אש נוראה, גהינום אמיתי עלי אדמות, לרבבות גברים ונשים, אסירים שנותרו בחיים לאחר מסעות ארוכים של עינויי תופת במשך חודשים ושנים. מחנה בערגן בעלזן נודע כאחד המקומות הזוועתיים ביותר שקמו על אדמת גרמניה הארורה, עד היום מעורר השם בערגן בעלזן חלחלה וחרדה עד לעומק ליבם של פליטי החרב, אשר סבלו בו מחרפת רעב ומחלות קטלניות, מלכלוך ויחס אכזרי ביותר מידם של קלגסי הס. ס. כלפיהם. אדמת המחנה הזה הפכה לבית קברות ענקי לעשרות אלפים, ואולי יותר, קרבנות יהודים, ובתוכם אחינו ואחיותינו, שהומתו שם במיתות משונות ואכזריות.

הגרוע מכל התרחש ביום השחרור. כשמונת אלפים בני אדם מתו במחנה, לא מהפצצת בנות הברית ולא מחנק בתאי הגאזים, אלא אך ורק ממחלות כגון טיפוס, שחפת ודיזנטריה, וכן מהרעב הנורא שהציק להם במשך זמן רב. גם עד ליום השחרור נקטלו במחנה בערגן בעלזן, מדי יום ביומו, למעלה מאלף בני אדם, מנגיפי המחלות השונות אשר השתוללו בחוצות המחנה והפילו מהם חללים אין ספור, אבל הרוב הומת מידיהם המגועלות בדם של השומרים הגרמנים ימ״ש וההונגרים הארורים אשר עד ליום האחרון לא השביעו את תאוות הרצח שלהם.

השומרים ההונגרים, חיות הטרף האכזריות אשר עלו ברשעותם ובמעשי הרצח על עמיתיהם הגרמנים, לא חדלו ממעשי הרצח והנקם אפילו יומיים לאחר השחרור, כאשר רק הם נותרו עדיין במחנה. 72 יהודים ו־11 לא יהודים הרגו הללו ביריות, כעונש על שהעזו להתגנב למטבח כדי לקחת משם כמה קליפות של תפוחי אדמה ומספר ירקות רקובים מהמחסן להחיות את נפשם, לאחר שימים רבים לא בא כל אוכל לפיהם.

מבנה מחנה בערגן בעלזן

מחנה בערגן בעלזן נחלק לשניים, מחנה מספר 1 ומחנה מספר 2. המבנים במחנה מספר 1 היו עשויים מעץ, בדרך כלל היו אלה צריפים אשר בו נכלאו כעשרים ושניים אלף נשים, וכשמונת אלפי גברים. מחנה מספר 2 נבנה מבתי אבן, בדמות בית סוהר ענקי, ובו נכלאו עשרים ושבעה אלף גברים. בסך הכל נכלאו

תלמידי ישיבת "שארית ישראל" בבערגן בעלזן.
במרכז הרב ישראל זלמנוביץ, ראש הישיבה

שער הכניסה למחנה בערגן בעלזן

במחנה ארור זה כחמישים ושבעה אלף אסירים, וביניהם היתה גם שארית הפליטה מקהילות קדושות בהונגריה, קארפאטורוס ומארמארוש.

מיד עם כניסת המשחררים למחנה בערגן בעלזן, נכנס הצוות הרפואי של הצבא לפעילות בהיקף גדול. הרופאים הצבאיים עשו את כל אשר ביכולתם כדי להציל את שארית הקרבנות אשר נמצאו שם במצב של גסיסה ממש. חייהם של מאות אנשים אשר סבלו מפצעים פתוחים, טיפוס ומחלות בני המעיים היו נתונים בסכנה וכל רגע, אשר בו עדיין ניתן היה להצילם, היה יקר מפז.

בבת אחת הפך מחנה בערגן בעלזן לבית חולים גדול עבור חמשה עשר אלף הניצולים מגיא התופת. גברים, נשים וילדים מגיל 7 ומעלה, חולים ופצועים, היו מאושפזים שם במשך מספר חודשים עד אשר שבו לאיתנם. החולים התאוששו והחלימו ממחלותיהם, פצעיהם הגלידו והתרפאו, כוחותיהם שבו אליהם, עיניהם אורו שוב והם יצאו לחופשי.

הם יצאו לחופשי, ואילו עשרים ושמונה אלף מאחיהם, אשר זכו להשתחרר כמותם, לא זכו לצאת לחופשי. הללו מתו, לאחר שלא יכלו לעמוד בסבל הנורא אשר מוטט את גופם החלוש, ואפילו העזרה הרפואית אשר הגיעה אליהם כבר איחרה את המועד. למרות שהרופאים שנשלחו לעזור להם, עשו את כל המאמצים להציל את חייהם, לא הצליחו האומללים הללו להחזיק מעמד עד שמתו ונקברו בבית קברות גדול שהוקם שם.

פרק שלושים וארבעה

אחד מעיר ושניים ממשפחה

מעט היהודים אשר שרדו ממחנות הריכוז ומגדודי העבודה ההונגריים (כ־10 עד 15 אחוזים בלבד) נותרו, לאחר המלחמה, המומים ומזועזעים, מתוסכלים ומבולבלים, מעוצמת החוויות המחרידות והמסעירות שעברו עליהם במחנות הריכוז והמוות ובפלוגות העבודה. אי אפשר היה שלא להגיע למצב כזה, אחרי שבמשך זמן רב עמד מר המוות לנגד עיניהם, יום יום, שעה שעה, ואחרי שחייהם היו נתונים, כמו משחק, בידיהם האכזריות של קלגסי הס. ס. והמפקדים ההונגרים הארורים. ולא לחינם ראו את המוות לנגד עיניהם, אחרי שראו כיצד חבריהם ניתלים ונורים למוות, כאילו לא היו שווים כלום, ורבים מהנותרים בחיים בעצמם כמעט שירדו שאולה, ורק בניסי ניסים, ממש ברגע האחרון, ניצלו ועלו ממנו ונותרו בחיים. האנשים היו אחוזי הלם מגודל החורבן שנתגלה למראה עיניהם, כאשר משפחות שלימות ומסועפות נכרתו ונגדעו ולא נשאר מהם שריד ופליט חי, ואף אם אכן נשאר אי מי, הרי לא היה זה יותר מאשר אחד מעיר ושניים ממשפחה.

לאודים המוצלים מכבשני האש לא היה כל חשק לשהות על אדמתה של גרמניה הארורה, וכל מי שעמד לו הכוח במתניו, קם ונמלט לו מיד מהמחנות, משם שרך את רגליו לביתו ולנחלת אבותיו. בו בזמן שאסירי המחנות הנכריים היו עסוקים בשוד ובביזת הגרמנים, התרוצצו היהודים מעיר לעיר וממחנה למחנה בחיפושים אחרי שיירי השיריים של בני משפחותיהם, וכדי להתחקות אחרי עקבותיהם של יהודים וילדים ניצולי התופת הנאצית.

כך היו פליטי החרב מתהלכים, בימים הראשונים שלאחר השחרור, נעים ונדים, כשהם תוהים ובוהים וכל מעיניהם נתונים היו לא כאן, לאדמת גרמניה ולגופם המוכה, החלוש, החולני והפצוע, אלא בעולם אחר לגמרי, באביהם ובאמם, אחיהם ואחיותיהם, גיסים וגיסות, ילדיהם ונכדיהם, חברים ושכנים, מכרים וכל העולם היהודי ממזרח אירופה, אשר חלקו הגדול נספה, ורק חלק קטן ממנו נשאר לפליטה, שבור ורצוץ וחסר אונים. האנשים הללו לא יכלו לתפוס מה התרחש ומה מתרחש אתם, הם פשוט, לא ידעו היכן הם נמצאים בעולם הזה. וכאשר נוכחו לדעת כי לא יוכלו למצוא מענה לכל משאלות ליבם, פנו לשוב אל ביתם החרב והשומם, מתוך

ציפיה ותקווה ומחשבה, שמא הוריהם מחכים שם, אולי ימצאו את שכניהם וקרוביהם שאבדו להם ולא ראו אותם במשך זמן כה רב.

שנאת הרותנים לשרידי החרב

היהודים, פליטי החרב, ששבו לביתם, יחידים ממשפחתם בודדים, מדוכים ומיוסרים, ספגו מנה נוספת של יסורים משנאת עשיו ליעקב, אותה הפגינה האוכלוסיה הרותנית בהתנהגותה הגסה, אשר כולה אמרה אנטישמיות ארסית כלפי שארית הפליטה. הרשעים הללו לא הסתירו כלל את אכזבתם מן העובדה "שכל כך הרבה יהודים נשארו בחיים". במיוחד חרה להם על כך שחלק מהיהודים אלה חזרו ותבעו, מי בצורה ברורה ומפורשת ומי בשפה רפה, את השייך להם, נכסים ורכוש, מקרקעין ומטלטלין רבים.

הפתעה נוספת ציפתה לאודים המוצלים, כאשר הגיעו למקומות מגוריהם שהיו בשטחים שנכבשו ונשלטו על ידי השלטון הרוסי החדש, שקם על הריסות השלטון ההונגרי הנאצי. במקום לנהוג ברכות כלפי השרידים המעונים והמיוסרים, אשר קורותיהם לא נעלמו כלל מעיניהם של הרוסים כובשי מחנה אושוויץ, נהגו הרוסים בנוקשות ושרירות. הרוסים גם לא מיהרו כלל לשפוט את הסיצ'ים על מעשי הזוועה והוואנדאליזם שעשו בעת שסייעו לאנשי הגיסטאפו ברצון רב, ובכל ליבם הושיטו יד לרוצחים בעבודתם הנפשעת.

השלטון הרוסי בקארפאטורוס היה להוט לקבל את העם האוקראיני תחת חסותו, אשר גילה נכונות וגמישות מפליאה להפוך את השקפת עולמו ואורח חייו מנאציונל סוציאליסטי, לסוציאל קומוניסטי, מארקסיסטי. הזדים הרותנים אשר הבינו, בחושיהם החדים כי זאת שעת כושר ועת רצון מיוחדת, ניצלו את ההזדמנות ועלו על הסוס הרוסי. עד מהרה הם למדו את המונחים החדשים, וסיגלו לעצמם נוהגים חדשים אשר התמזגו בדרכיה של ההנהגה החדשה, אף שהיו מנוגדים לגמרי לכל מה שהיו רגילים עד כה.

שיקום החיים הפרטיים והקהילתיים

אולם חסדי ה' לא תמנו ורחמיו לא כלו, ועל אף כל המכשולים והמפריעים שהוצבו להם בדרכם, החלו שרידי המחנות לשקם את חייהם הפרטיים, ולארגן

לעצמם מסגרת חיים ציבורית. יהודי שארית הפליטה, אפילו אלה שהיו כבר נשואים בעבר, בעלי משפחות, בעלים לנשים ואבות לילדים, וכן בחורים ורווקים, נישאו לנשים מבנות המקום, שרידות מחנות הריכוז, יסדו לעצמם משפחות והקימו בתים.

קהילות קארפאטורוס הוותיקות, כגון אונגוואר בערעגסאז, חוסט, טעטש, מונקאטש, סעליש, וכן קהילות מארמארוש הרומנית כגון, סיגעט ואויבערווישעווע, החלו לקבל ציביון מסורתי דוגמת זה שהיה לפני המלחמה. החיים המתחדשים הושתתו על אדניהן ויסודותיהן של הקהילות האורטודוקסית של לפני החורבן, אם כי לא היתה זאת אלא בבואה חלשה של החיים היהודיים התוססים שהתנהלו בישובי קארפאטורוס בעבר.

ברם, גם לחיים הקהילתיים הללו הושם קץ תוך זמן קצר ביותר. עם התבססותו של המשטר הקומוניסטי באיזור, ובד בבד עם סיפוחה לברית המועצות בקיץ 1945, צורפה גם קארפאטורוס לריפובליקה האוקראינית הסובייטית, ואז גם הקיץ הקץ להתארגנויות החדשות של הקהילות היהודיות המתחדשות. לעומת זאת במארמארוש הרומנית, שבה עדיין לא התבסס המשטר הקומוניסטי אלא מאוחר יותר, הצליחו נסיונות השיקום קצת יותר, ואף התארכו במשך זמן ממושך יותר. במשך שנתיים עד שלוש שנים עסקו יהודי המקום בשיקום הקהילות ובנייתן מחדש, ואף הגיעו להישגים של ממש. אולם, בסופו של דבר, גם הם נאלצו להפסיק באמצע, לאחר שהדבר לא התאפשר יותר עם השתלטותה הסופית והמוחלטת של ההנהגה הקומוניסטית ברומניה על חיי היום יום במדינה.

על חורבות הערים והעיירות

בתוככי ליבי הרגשתי מין משיכה מיוחדת לשוב לארץ מולדתי ולבית אבותי. מיום ליום גבר בי החשק לעשות את הצעד, אולם הייתי חלש עדיין והחלטתי להשאר עד שאשוב לאיתני. בינתיים הועברתי ממחנה דארא לבית חולים גרמני יחד עם קבוצת חולים ופצועים, לשם קבלת טיפול רפואי מתאים. בבית החולים הגרמני שהיתי במשך זמן מה, ולאחר מכן נשלחתי לבית הבראה גרמני, גם שם זכיתי לקבל טיפול רפואי במשך כל חודשי הקיץ.

בסוף חודש אלול, שנת תש״ה, העבירו אותנו מבית ההבראה לבית חולים בעיר פראנקפורט. בדרכינו לבית החולים בעיר המיין, פגשתי באחת התחנות בשיירה של פליטים הונגרים שעשו דרכם לארץ מולדתם, הונגריה. קינאתי בהם נורא, והחשק

העז לשוב לביתי תפס אותי כל כך חזק, עד שקמתי והצטרפתי אליהם. לא שמתי לב ולא נתתי את דעתי כלל על מצב בריאותי, לא היה איכפת לי בכלל שאני חולה, שבור ורצוץ, רק רציתי לקום ולברוח מגרמניה הארורה ולשוב להרי הקארפאטים. את דרכינו עשינו בדרך המלך, ובמהלכה עברנו דרך העיר פראג ובודאפשט ועוד. וכך לאחר מספר ימים של טלטולים בדרכיה רוויית הדם של אירופה, הגענו לעיר חוסט, בערב יום הכיפורים של שנת תש״ו.

האמת היא, שעל אף שכל אחד מאתנו ידע היטב על החורבן הנורא שכילה את רוב בני עירו ובני משפחתו, בכל זאת לא עיכלו את הדברים. אף אחד לא הבין באמת במה דברים אמורים. רק לאחר שכל אחד שב לביתו, למקום מגוריו לפני הגלות למחנה הריכוז, התעורר מתרדמתו העמוקה, והחל לתפוס בחושיו את האסון הנורא והאיום.

כאשר קרבה הרכבת אל העיר חוסט, החלטתי לרדת בתחנה הראשונה, שכינויה היה ״התחנה הקטנה״ . משם היתה הדרך הקצרה ביותר אל הסימטאות והרחובות שבהם גרו מכירי היהודים. רציתי לערוך ביקור בבתיהם, הייתי סקרן לדעת מה מתרחש בבתים שבהם אכלתי ״ימים״ בעת שלמדתי בעיר חוסט, ויותר מכל עניין אותי לדעת מי ומי הם החוזרים לביתם.

היה ברור לי שמה שקרה לכל הקהילות היהודיות קרה גם לחוסט, היה ברור לי שלא אמצא בה הרבה מן העבר, אולם למרות זאת, מראה השממון והעזובה שקיבלו את פני בבואי העירה, הדהימו אותי וסימרו את שערות ראשי. לא יכולתי להאמין למראה עיני, הזוהי חוסט? שאלתי את עצמי, זוהי חוסט, שהיתה עיר ואם בישראל, הרי רק לפני שנה מילאו את רחובותיה יהודים רבים, תלמידי חכמים ואנשי מעשה, סוחרים ובעלי בתים, בעלי מקצוע ועובדים עמלים ועתה הכל כל כך שומם, היכן הם אותם יהודים? הזוהי חוסט, מקום תורה ותפילה, אשר ברחובותיה היה מהדהד קול התורה שבקע מה״חדרים״ והישיבות, מבתי המדרש ובתי הכנסת, אפילו ברחובות על הכבישים ועל המדרכות, היית רואה בחורי ישיבה, שגם לאחר שסיימו את הסדר בישיבה היו מתפלפלים ומתעסקים בלימוד בדרכם לאכסניה, איה כל התורה, איה הם כל בחורי החמד הללו? איזה ריקנות! איזה שיממון!

לא יכולתי להרגע מסערת נפשי, התהלכתי אנה ואנה ברחובותיה של חוסט והתקשתי לעכל את מראה עיני, אי אפשר היה להכיר את העיר הזאת, ושוב אני שואל את עצמי, הזוהי חוסט? היכן הם מאות התינוקות של בית רבן שאצו ורצו בצהלת נעורים מה״תלמוד תורה״ לביתם, בעת הצהרים לארוחת צהרים ולעת ערב לארוחת

הערב. היכן הם אותם ילדי ישראל אשר שמחתם הגדולה היתה לספר להוריהם על כי רכשו עוד דף גמרא ועוד תוספות אשר יעשירו את אוצרם? היכן הן האמהות היהודיות אשר היו יוצאות לכאן לטייל עם עולליהם הרכים, היכן הם אשר לעולם לא יכלו להשביע את נפשם מהאויר הצח ומהאוירה הרוחנית הטהורה? כמה שהחורבן הזה נורא! איזו ריקנות! אפילו נפש חיה אחת אינך רואה יותר מכל אלו, וגרועה מכל היא המחשבה, כאשר אתה יודע לאן הם הלכו, למקום שממנו לא ישובו עוד, אל תאי הגאזים וכבשני האש באושוויץ הארורה.

שום דבר לא נותר מקהילת חוסט המעטירה והמפוארת. רק שממה ועזובה שררו בכל הרחובות והסמטאות המיותמים. בחצרות בתיהם של היהודים גדלו עשבי בר, רעפי הגגות שהבהיקו בצבעם האדום היפה, השחירו כעורב, הכל כל כך שקט, הדממה כאן מזרה אימה, אימה של תוהו. אפילו העצים הישישים והחסונים, שאפילו טונות השלגים של החורף לא מוטטו אותם מעולם, התנועעו בעצבות והתנדנדו על ידי הרוח החרישית, נראה היה כאילו הם משתתפים ביגונם ואבלם הכבד של שרידי החרב, אחינו בני ישראל שניצלו מגיא צלמוות. כך התהלכתי מרחוב לרחוב ומסימטה לסימטה, אחרי כל מספר פסיעות התישבתי לי על הארץ, ולא ידעתי אם רציתי לנוח מעייפותי וחולשתי, או מעוצמת האימה שעברה עלי בבקרי את הריסותיה של חוסט. ישבתי כמה דקות וחכיתי, רציתי לפגוש כאן נפש חיה, קויתי שיזדמן לפני יהודי מיהודי המקום, כמהתי לידיעה כלשהי על קורותיהם של היהודים שעזבו.

הפליטים הראשונים בחוסט

חדשים מספר לפני שהגעתי לחוסט, כבר התאספו מספר זעום משרידי העיר, אשר התגוררו בה והמתינו לקרוביהם שנעלמו מתוך תקווה שיגיעו, אם לא כולם לפחות חלקם. הם קבעו את משכנם בחצרות היהודים ברחוב השוק, פינו מספר דירות ריקות והביאו מעט רהיטים שנותרו לפליטה אחרי שהערלים בזזו מהבתים את תכולתם כרצונם.

בין ראשוני פליטי החרב הללו שהגיעו לחוסט, היה גם דודי, אחיו של אבי ז״ל, הרב זאב נפתלי ראזמאן, אשר, בחסדי ה׳, נותר לפליטה מגדודי העבודה ההונגריים ה״מונקא סאזאד״. ר׳ זאב נפתלי, יהודי יקר רוח, אשר התענה עינויי נפש קשים בכור הברזל ההונגרי במשך שנים אחדות, סירב להגעל במאכלים בלתי כשרים של המטבח הכללי, ותחת זאת החיה את נפשו בפת חרבה ומים דלוחים. לאחר הרבה צרות ועמל, הגיע לחוסט, והקים יחד עם עוד כמה אנשי מעשה, מטבח עממי בעיר,

ובו חילקו אוכל לכל דיכפין, ללא כל תמורה. כמו כן עזרו בסידורים הראשוניים שנדרשו לכל פליט שהגיע.

עיירת מולדתי ליפשא הגלמודה

בעיירות ובכפרי קארפאטורוס ומארמארוש ניכר היה החורבן פי כמה וכמה מאשר בערים. היהודים הבודדים אשר שבו לביתם מצאו הרבה מאוד ירושות, אבל מעט מזעיר יורשים. בתי היהודים כולם היו חרבים ושדודים, דלתות הכניסה היו פרוצות, החלונות נעקרו ממקומם ונגנבו, ובתוך הבתים נראה היה כאילו רוחות רעות משתוללות בתוך השממה העבה, כאשר מלבד ספרים קרועים ושסועים ושמות הקודש שנתלשו מהם והתפזרו על הארץ לא נמצא בבית שום דבר בעל ערך.

והנה, לאחר יותר משנה ומחצית השנה, אני שוב עומד בליפשא, כפר נעורי, אולם הפעם אני מהלך כאן לאחר השריפה הנוראה שהחריבה וכילתה את הכל. באתי לבקר בעיירת מולדתי כדי להפרד ממנה על מנת שלא לחזור אליה לעולם ועד. קשה לי להשלים עם הרעיון הזה, אני לא מצליח להבין כיצד זה קרה לי ולהיכן כולם נעלמו. בכוחותי הדלים אני מטייל ברחובה המרכזי של העיירה, ובעיני הקשוחות מכל מה שעבר עלי, אני מביט ובוחן כל בית ובית בפני עצמו. כך אני מצליח להעלות בזכרוני את הזמן הלא רחוק, בטרם עזבנו את העיירה, כאשר הכל היה חי כאן, ער ותוסס, מלא צבעי חיים יהודיים. ואילו עכשיו, לעומת העבר, הכל כל כך שקט, איזה מין שקט מוזר, אוירת רפאים בכל פינה ופינה, ולהיכן שעיני פונות אני רואה את המראה הקשה הזה שוב ושוב, קשה, קשה להאמין!

הבית שבו גרנו נעלם, במקום שבו עמד לא נותר שום זכר לבנין מלבד תל עפר גדול. והנה הנני עומד על המקום שבו קברתי לפני שעזבנו את העיירה את שארית הרכוש של אבותי. תחבתי עמוד עץ אל האדמה פנימה, ולמרבה הפתעתי הרגשתי שעמוד העץ נוגע בארגז, לרגע קטן התלהבתי, הארגז נשאר כאן, השודדים הרותנים לא מצאו את אוצרות רכושנו. אבל עד מהרה התברר לי כי לא אוכל אפילו להוציא את הארגזים החוצה, כוחותי עזבו אותי, ולא יכולתי לחשוב על הוצאת הארגזים והטיפול בהם. כך נשכבתי לי באפיסת כוחות מאוכזב בסמוך והסתכלתי לצדדים, ראיתי מקרוב את הגן הירוק שנמצא ליד ביתנו, וקצת הרגיזה אותי המחשבה שהוא נשאר לשכנים רעים.

לאחר שאספתי מעט כוח, התרוממתי ממקום משכבי, נטלתי משם את מקל

הנדודים שלי, כדי להמשיך בהם עד אשר אמצא לי מקום אחר שבו אוכל לבנות את הריסות משפחתנו. מחשבתי פנתה, עכשיו, אל ביתנו העתיק, הלוא היא ארצנו הקדושה, ארץ האבות.

התרחקתי קמעא מהמקום, ושוב נעמדתי להתבונן על ליפשא. ראיתי בעיני את כל הסביבה, חיפשתי משהו שקשה היה לי לדעת בדיוק מהו, אבל לא מצאתי אותו, לא ראיתי כלום, להיכן שרק נעצתי את עיני ראיתי חורבן ושממה בלבד. מהיכלי התורה שריחה עדיין היה ספוג בהם, מהמקומות שמהם נשמעו קולות התורה של היהודים היקרים שנספו, נשמעו עתה רק שריקות הרוח שפיזרה את עצמה בכל הסביבה, גם את עצי הפרי שגדלו עדיין בחצרות הצליחה הרוח הזאת לנענע, על העצים נחות להם הציפרים, הם נחות ומצייצות ועל קולם נשמע כמין עצב, נראה שגם הן מחפשות את מה שאני מחפש, וכאילו גם הן שואלות את השאלות שאני שואל.

הציפרים הללו הפיחו בי קצת שמחה, הרגשתי כי יש לי שותפים לצערי וכי אינני בודד ביגון שעטף אותי לבדי בסביבה המתנכרת לי. ועכשיו, כאשר אני עומד ומסתכל כאן ומתחיל להתעשת מההלם הראשוני, צפות במוחי ועולות השאלות: מה קרה פה פתאום? היכן נמצאות הנשים הזקנות והחביבות שכל כך אהבנו לשמוע מהן את סיפורי העבר שלהן? היכן הן האמהות היהודיות שהיו יוצאות לשוח בגנים עם ילדיהן כאשר הן נותנות לפנינו פירורי לחם תירס, שיירי מאכלם? והיכן הם בעלי הבתים שהיו מתהלכים בחצרותיהם, כשהארבע כנפות שלהם מציצות מבעד לכסותם, ובכל רחבי שדותיהם לחרוש ולזרוע, לקצור ולאסוף את התבואה שממנה פירנסו את עצמם וגם אותנו? . . .

וכמו שאני נשארתי ללא מענה כך הן, הציפרים העצובות, נותרו ללא מענה. לאף אחד לא היתה תשובה. רק הרוח הסתווית החרישית אשר באה מצפון, נשאה אתה את התשובה המרה. הרוח ניסרה בחלל הכפר ובדרכה ערבה את האבק של הרחוב עם עצמו והעלתה אותו מעלה מעלה. הרוח מנשבת ושורקת ועונה לציפרים תשובה לשאלתם: דעו לכם כי כמו ליפשא, כך גם כפרים שלמים אחרים, הלכו לטבח. ילדים ועוללים, עניים ועשירים, רבנים ודיינים, שוחטים וסופרים, מלמדים עם תלמידיהם, אמהות וזקנות, ילדים וילדות, כולם מסרו את נפשם על קידוש השם! נשמותיהם של כל הקדושים והיקרים הללו עלו בסערה השמימה דרך כבשני האש ותאי הגאזים של אושוויץ!

פרק שלושים וחמשה

שחרור קארפאטורוס מעול הזרים

בחודש תשרי של שנת תש״ה (אוקטובר 1944), כבש הצבא הרוסי את קארפאטורוס, ושם קץ לשלטון הכובש ההונגרי המרושע והאנטישמי אשר שלט בחבל במשך חמש שנות דמים. חייל החלוץ שעבר לפני הצבא האדום לכבוש את חבל ארץ הקארפאטים היה הלגיון הצ׳כי, שלחם במסגרת הצבא הרוסי האדום נגד הצבא הגרמני ושותפו ההונגרי.

הלגיון הצ׳כי מנה למעלה מ־2,000 לוחמים אמיצים ומסורים, רובם בחורים יהודים מקארפאטורוס, ניצולי יחידות ה״מונקא סאזאד״, אשר נפלו בשבי הצבא האדום, בעת נסיגת ההונגרים מקוי החזית. הם התנדבו ללגיון מתוך שאיפה למגר ולהשמיד את הצבא הגרמני והצבא ההונגרי.

דרך היערות העבות, מרחבי העד וכרי הדשא (פאלאנינעס) שבהרי הקארפאטים, נסוגו צבאות גרמניה והונגריה מערבה לכיון ארצותיהם. הנסיגה התנהלה במנוסה ובבהלה, האוייב הנסוג לאחור נחפז להגיע לעורף, לבל יפול לידיהם של הרוסים. אולם בדרכם ציפתה להם הפתעה בלתי נעימה, חיילי הלגיון הצ׳כי ארבו להם בדרכם בהרי הקארפאטים, ובערמה רבה הצליחו להדוף אותם לעמקים הסמוכים, שם טמנו להם מלכודות מרשתות ופחים. הקרבות שהתנהלו שם היו אכזריים ביותר, אולם החיילים הגרמנים וההונגרים נאלצו לסגת אל עבר העמקים, ואז נפלו הישר אל תוך המלכודות שהכינו להם הצ׳כים.

כך הצליח הגדוד הצ׳כי להכריע את הקרב ולהתגבר על הצבא הגרמני וההונגרי הנס, להשמיד את חלקו ולקחת את החלק האחר בשבי. שרידי גדודי העבודה ההונגריים, ״מונקא סאזאד״ נקמו את נקמת דם אבותיהם שנשפך כמים, כאשר הביסו את הצבא ההונגרי והגרמני כאחד. כך היו בחורי קארפאטורוס, מן הלגיון הצ׳כי, הראשונים שחזרו לבתיהם מספר חודשים לפני שהמלחמה נסתיימה.

השלטון הזמני בקארפאטורוס

לאחר כיבוש קארפאטורוס, כאשר המשטר ההונגרי העריץ הסתיים, ובימים

שהרוסים עדיין לא התערבו בנעשה באיזור, תפסה קבוצה רותנית קומוניסטית מקומית את השלטון, למרות שאנשיה כלל לא היו מוכשרים לכך. על אף שלשליטים החדשים לא היו כל אמצעים כלכליים, ולא היה להם שום בסיס להצליח בשלטונם, החלו שוב להשתעשע ברעיון הקמת מדינה אוקראינית עצמאית. אל הרותנים האלה הצטרפו גם כמה בחורים יהודים, אשר שאפו לעשות קאריירה פוליטית בממשל החדש. באותה עת היה המצב מעורפל עדיין, הרוסים, כאמור, לא התערבו כלל בנעשה בחבל, היות והיו עסוקים עדיין בכיבושה של הונגריה ובענייני סיום המלחמה וכל הקשור בכך.

עם שחרורה של צ׳כוסלובקיה שב נשיאה הגולה מן הגולה בלונדון, הד״ר בענעש, לעיר הבירה פראג והכריז על הקמתה מחדש של הריפובליקה הצ׳כוסלובקית, במתכונת שהיתה קיימת לפני המלחמה. לפי דבר הכרזתו היתה הריפובליקה אמורה לכלול בשטחה גם את איזור קארפאטורוס. אולם הנשיא, הד״ר בענעש, טעה טעות גדולה, את החשבון המדיני החשוב הוא ערך בלא שישתף בו את ה״בעל הבית״ האמיתי. לראשי הקרמלין היתה דעה אחרת לגמרי, הם החליטו כבר קודם לכן, כי קארפאטורוס תסופח לברית המועצות, וכי היא תהיה חלק מאוקראינה הגדולה.

בתום מלחמת העולם השניה, זימן אליו סטאלין את הנשיא הצ׳כוסלובקי ודרש ממנו כי יוותר מרצונו הטוב על השלטון בחבל ארץ הקארפאטים. מוסקבה ביקשה להגיש לה את כל חבל ארץ הקארפאטים, כשי ותשורה וכאות הוקרה לצבא האדום על כי הועילה לשחרר את צ׳כוסלובקיה מהחיה הנאצית אשר דרסה ורמסה את המדינה.

הד״ר אדואר בענעש הסכים לדרישה הרוסית במקום, ואף הוסיף כי ממשלת צ׳כוסלובקיה הזמנית החליטה למסור את קארפאטורוס לאב האומות הסלאביות ולמשחרר אירופה מעול הפאשיסטים. בתמורה וכפיצוי להסכמתה של צ׳כוסלובקיה לוותר על קארפאטורוס, נתן סטאלין את הסכמתו לבקשת הצ׳כים לגרש כשלושה מליון תושבים גרמנים מחבל הסודטים ומורביה.

בחבל ארץ הסודטים

כאשר הקיץ הקץ על שלטון הרייך הגרמני הנאצי, גבר זעמו של העם הצ׳כי על בני המיעוטים הגרמנים בחבל ארץ הסודטים. הגרמנים הללו היו מטרד קשה

לצ׳כוסלובקיה, כמו פריחה ממארת למדינה ולשלמות עצמאותה. הם אלה אשר המיטו חורבן ושואה על קיומה של הריפובליקה הצ׳כוסלובקית, ולבסוף גם על כל העולם כולו.

ואמנם, לאחר שסטאלין נתן את הסכמתו לסילוקם של הגרמנים מחבל ארץ הסודטים, החלו הצ׳כוסלובקים לגרשם משם, החל מחודש יוני 1946 לעבר איזור הכיבוש הסובייטי בתוככי גרמניה. עוד בטרם החלה וועידת פוטסדם הידועה, שבה נטלו חלק, נשיא ארצות הברית, טרומן, ראש ממשלת בריטניה, צ׳רצ׳יל, וראש ברית המועצות, סטאלין, גורשו כ־200 עד 300 אלף גרמנים מאיזור הסודטים. מאוחר יותר נעקרו, במשך הזמן, מבתיהם עוד 000, 674. 2 גרמנים. בין המגורשים היו צוררים גרמנים רבים, קלגסים שהיו מגוייסים לצבא הגרמני, אשר רובם לחמו ביחידות הקרביות ורבים מהם שירתו ביחידות הס. ס.

הצ׳כים לא חסו כלל על ה״מסכנים״ הגרמנים, והשיבו להם, מדה כנגד מדה, על מעשיהם הנפשעים בזמן הכיבוש. הגרמנים חוייבו לענוד טלאי לבן על בגדיהם, ונאסר עליהם להלך על המדרכות ולהשתמש בתחבורה הציבורית. רבים מהם נכלאו במחנות הסגר ורכושם הוחרם. גם מעשי נקם של רצח והתעללות לא היו נדירים.

במקום מושבם של הגרמנים המגורשים מחבל הסודטים, התישבו חיילים משוחררים מהלגיון הצ׳כי שלחם נגד הגרמנים, וכן כעשרים אלף פליטים מקארפאטורוס, שעל פי הסכם שסוכם בין דיפלומטים רוסים וצ׳כים. המתישבים החדשים קבלו בתים מלאים כל טוב, וילות מפוארות, בתי עסק, חנויות, רהיטים יקרים וחפצים יקרי ערך.

בין המתיישבים החדשים מבני קארפאטורוס היו גם יהודים אשר התיישבו בערים הבאות: ליבערעץ, קארלסבאד, מארינבאד, פראנציסבאד, טעפליץ, שנאו ועוד. שיירי השיריים של הקהילות הקדושות בקארפאטורוס שחרבו בשואה, יסדו קהילות וניסו להחיות מחדש את החיים היהודיים שנעקרו וניגדעו מהמקום ביד זדונית.

יהודי קארפאטורוס הקימו בחבל הסודטים בתי כנסת ובתי אולפנא ומקוואות, יסדו שחיטה כשירה, ואף הניחו את היסודות להקמתן של קהילות קודש. מלבד הזכות לשבת בחבל ארץ הסודטים, קיבלו היהודים גם מעט מרכושם של הגרמנים שגורשו משם. על אף שהצ׳כים נטלו לעצמם את רוב הרכוש המוחרם, כפיצוי לרכושם השדוד בידי הנאצים, בכל זאת הפרישו כמה פירורים גם ליהודי קארפאטורוס אשר הסתפקו במועט שהיה בו כדי להשביע את רצונם ולחיות עמו חיי שלווה ועושר.

פריחת האנטישמיות הצ׳כית

הנשיא בנעש וממשלתו ראו בעין יפה את ההתישבות יהודי קארפאטורוס בחבל ארץ הסודטים. חבל הסודטים היה זקוק לפיתוח החקלאות, המסחר והתעשיה, לאחר שהיו מוזנחים מאז גירוש הגרמנים מהמקום, והשלטון הצ׳כי בטח ביהודים החרוצים, אנשי העמל הזריזים, כי יפתחו את התחומים הללו.

גם היהודים, המתישבים החדשים, קיוו כי עתה הם באים אל המנוחה והנחלה וכי יוכלו להקים לעצמם את קיני משפחתם שנחרבו ונהרסו. הם התבססו והתמקמו בערי הסודטים, השתלבו בחיי המסחר והכלכלה ומצבם היה משביע רצון. ברם, מצב זה לא נמשך זמן רב, מזלם של היהודים הללו לא התמזל להם, ולא עלה בידם ליהנות ממנוחה ומקורטוב של שלווה.

בין הבאים לחבל ארץ הסודטים היו גם רותנים וכן כמה קבוצות צ׳כים אנטישמיים, אשר הפיצו את חיידקי השנאה ביהודים. עד מהרה החלו הללו להביט בקנאה ובשנאה ביהודי קארפאטורוס, חרה להם על שפליטי השואה שבאו בעירום ובחוסר כל מצליחים בכל מעשיהם ומתחרים עמם בהצלחה בכל ענפי המסחר והכלכלה, וכך, זמן קצר לאחר שהחלה ההתישבות היהודית בחבל, החלה גם האנטישמיות להשתולל. אותם משתפי הפעולה עם הנאצים, אשר שינו מעט את אדרתם, שבו להצר את צעדיהם של היהודים.

בתחילה השתעשעו היהודים באשליות ובטחו בכוחה של ממשלת פראג להשליט סדר. הם קיוו כי היא תצליח לבלום את גל האנטישמיות ולהגן על זכויותיהם. אולם תוך זמן קצר ביותר התברר להם כי הם בטחו במשענת קנה רצוץ, וכי ממשלת צ׳כוסלובקיה עומדת באזלת יד, אל מול הנעשה בחבל. באותה עת החלו רוחות אנטי דמוקרטיות לנשוב בפראג, ולכל היה ברור כי לא רחוק היום שבו תפנה הממשלה את מקומה למשטר קומוניסטי.

הקהילות היהודיות בצ׳כוסלובקיה מתרוקנות

בחודש פברואר 1948 עלו הקומוניסטים בצ׳כוסלובקיה לשלטון. בדיוק באותה עת נהרג שר החוץ של צ׳כוסלובקיה, יאן מאסאריק, בנו של הנשיא ט. ג. מאסאריק, בתאונת מטוס. יאן מאסאריק, שוחר הדימוקרטיה, כמו אביו, היה אחד מחסידי אומות

העולם, ולפיכך לא היה קשה להבין את נסיבות התאונה. בעת שהקומוניסטים החלו לשלוט בצ׳כוסלובקיה, לא היה עוד מקום לאיש שהטביע עדיין את החותם הדמוקרטיה על המדינה, כך שהכל הבינו כי ידם של סוכני המשטר החדש בישלו את התאונה הזאת אשר מטרתה היתה לסלקו מהזירה הפוליטית שעדיין בערה קמעה.

היהודים בצ׳כוסלובקיה, ובעיקר תושבי חבל הסודטים, קלטו היטב את הרמז שנשלח ישירות אליהם. בחושיהם הבריאים והמפותחים הבינו את משמעות האירוע, ומכאן גם הסיקו מסקנות סופיות כי האדמה בוערת להם מתחת לרגליהם. עכשיו כבר לא היה להם שום ספיקות בשאלה שכל העת התקשו למצוא לה מענה, כבר היה ברור להם מה מכינה להם המהפכה הקומוניסטית. לשרידי יהדות קארפאטורוס היתה, אמנם, האפשרות להשאר במקומותיהם, הם יכלו להשתלב בחיים החדשים ולהשלים עם המצב שנוצר. אולם, בכל זאת, החלו בהכנות לעזוב את הכל, את בתיהם ורכושם ואת מקומותיהם החשובים במערכת הפוליטית ובחיי המסחר, על מנת למצוא לעצמם מקום חדש, שבו יוכלו לחיות את חייהם בשלווה.

שיירי השיריים של בני קארפאטורוס ראו נכוחה והבינו כי בתנאי ההתנכרות של השלטון הקומוניסטי לא יצליחו לחנך את הדור החדש ההולך וגדל ברוח ישראל סבא. קשה היה להם להשלים עם הרעיון ש״עמלינו אלו הבנים״, יתערטלו לגמרי מכל זיק של יהדות. כיצד אפשר שבניהם אשר נושאים את שמות אבותיהם ובנותיהם הנושאות את שמות אמותיהם, הקדושים והטהורים שמסרו את נפשם על קידוש השם, לא ידעו מהי שבת ומהו מועד, הנחת תפילין וקריאת שמע. הרי אם לא יזכו התינוקות לקבל את החינוך היהודי הטהור של ה״תלמוד תורה״ ו״בית יעקב״, יקומו ויתנכרו לדרכי אבותינו, ילכו בחוקות הגויים, ינשאו בנישואי תערובת ויאבד שמם וזכרם מעם ישראל, וגם מכל מעט הפליטה אשר הותיר ה׳ למשפחתם אחרי החורבן הנורא, לא ישאר כלום. המחשבות הללו טרדו את מנוחתם של יהודי קארפאטורוס, האם שורדנו מגיא ההריגה – שאלו את עצמם – כדי לגדל דור של גויים גמורים? אם כך, באו היהודים אל המסקנה, כי עליהם לעזוב את המקום, חיים מרוקנים ללא תורה ומצוות אינם חיים, לזה לא הסכימו הניצולים בעד כל הון דעלמא, היה ברור להם שאך ורק במחיר עזיבת המקום הם ישמרו על היקר והקדוש להם מכל.

כך הסתיים הישוב היהודי של ילידי קארפאטורוס על אדמת הסודטים. חלקם עלה לארץ ישראל, וחלקם הצטרפו אל בני משפחותיהם אשר כבר היו מעבר לים, בארצות הרווחה.

כך נהגה שארית הפליטה של יהדות קארפאטורוס, אולם היהודים האחרים,

מתנדבי הלגיון הצ׳כי לשעבר, עמדו בתוקף על זכויותיהם, הם לא היו מוכנים לעזוב בחשאי את חבל הסודטים, כגנבים באפילה. ואכן עלה בידם לעזוב את האיזור ברכבות מפוארת, כשהם נושאים עמם רכוש רב, מכונות, רהיטים, כלים וחפצים יקרי ערך.

היה זה חסד ה׳, יד ההשגחה העליונה אשר הצילה את שיירי השיריים של יהדות קארפאטורוס מכליון רוחני בעתיד. בניהם אשר גדלו בארץ ישראל ובעולם החופשי, היו לבחורי חמד, תלמידי ישיבות, מהם מופלגים בתורה ויראת שמים, חסידים ואנשי מעשה. בנותיהם, אשר התחנכו במוסדות ״בית יעקב״ ובתי אולפנא חרדיים, היו למחנכות דגולות ומסורות. צאצאיהם הקימו בתים שהושתתו על אדני התורה והיראה, ובכך הביאו עונג רוחני, שמחה גדולה ונחמה להוריהם, ונתנו בכך כבוד ויקר לאבות אבותיהם הקדושים שנהרגו על קידוש השם.

פרק שלושים וששה

מאחורי מסך הברזל

עם העברת השלטון על קארפאטורוס לידי ברית המועצות, הקומוניסטית, נסגר מעבר הגבול לחבל ארץ זה בצורה הרמטית, וכיום הוא מהווה איזור אדמיניסטרטיבי מיוחד (אובלסט) בשם "זאקארפאטסקה אוקראינה" בשטחי הריפובליקה האוקראינית, בגבולה המערבי של ברית המועצות. היהודים אשר לא השכילו להמלט על נפשם ולברוח מהמקום מבעוד מועד, נלכדו ברשתו של המשטר הקומוניסטי והוכנסו לתוך כור ההיתוך הסובייטי.

בשנותיו הראשונות של השלטון הקומוניסטי עדיין התקיימו מספר קהילות יהודיות בערים הבאות: אונגוואר, בערעגסאז, חוסט וסעליש. בשלב הראשון התנהלו חיי הקהילה באופן אינטנסיבי למדי, אולם במרוצת הזמן החל המשטר החדש לאכוף עליהן את החוקה הקומוניסטית שלו. והמצב הגיע לידי כך שקיום שמירת התורה והמצוות היו כרוכים בקשיים ובמסירות נפש, וכך החלה אט אט, צורת החיים היהודיים לדעוך, עד אשר שקעה לגמרי, ולא הותירו כלום מכל היהדות המפוארת שתססה באיזור, מלבד אנשים הקרויים יהודים.

שארית קהילות קארפאטורוס שנותרו מאחורי מסך הברזל, התרכזו בעיקר בערים אונגוואר, חוסט ומונקאטש, ועליהם נוספו גם יהודים רוסים שבאו להתגורר עמם. מספר היהודים באונגוואר לא עלה על כמה מאות מכלל מאה אלף תושביה הקומוניסטים. ובדומה לאונגוואר, כך גם במונקאטש ובחוסט, התקבצו כמה מאות יהודים שהיו מיעוט מבוטל באוכלוסיה הגויית. כאשר הורם מסך הברזל וליהודים ניתנה האפשרות לעזוב את המדינה ולעלות לארץ ישראל, ניצלו יהודים רבים את ההזדמנות והגיעו לארץ ישראל ולארצות הברית, דבר אשר דילל עוד יותר את הקהילות אשר בלאו הכי היו מצומקות זה מכבר.

ארץ הרזים והמסתורין

מאז ומתמיד אפפה אוירה של מיסתורין וסודיות את קארפאטורוס. בעיני מדינות העולם נחשבה קארפאטורוס לדבר נעלם, ועד היום הזה מהווה מדינה זו כמין

רז נסתר, בהיותה סגורה ומסוגרת בפני תיירים מהארצות החופשיות הבאים לבקר באיזור. שמה של בירת קארפאטורוס הוסב מאונגוואר לאוז׳גאראד, והיא משמשת כשער כניסה לאוקראינה הסובייטית. במקום זה נפגשים גבולותיה של רוסיה עם פולין וצ׳כוסלובקיה, הונגריה ורומניה, ומשום כך הפכה למרכז ולמוקד מסחר גדול במיוחד.

תייר הבא לערוך ביקור בעיר אונגוואר מתאכסן במלון ששמו: ״זאקארפאטיע הוטל״. במשך זמן שהותו נתון האורח תחת פיקוח קפדני של הבולשת הרוסית, ואינו חופשי לנוע ולנסוע להיכן שהוא רוצה. עד שנת תשמ״ח (1988) מותר היה לנסוע רק לערים מונקאטש, בערעגסאז וסעליש, ואילו ליתר הערים והעיירות ובמיוחד לחוסט אי אפשר היה להגיע והכניסה אליהם היתה אסורה. משנת תשמ״ט (1989) הקילו השלטונות בחוקיהם והתירו לבקר גם ביתר הכפרים והעיירות כולל בעיר חוסט, אבל בערב חייבים לשוב למלון באונגוואר וללון בו.

כך שקעה שמשה של היהדות בקארפאטורוס, לאחר שזרחה שם במשך מאות שנים. כמה בתי המדרש ששופצו על ידי היהודים, שרידי השואה, ששבו לשם מיד לאחר המלחמה, ואשר שימשו כמרכז לניהול החיים הרוחניים של הקהילה, הוחרמו על ידי שלטונות העיר ויעודם הוסב לשימוש של חולין. כך, למשל, בעיר אונגוואר הפך בית הכנסת המפואר והגדול לבית משרדים ממשלתי, ואילו בעיר חוסט פתחו בית קולנוע בבנין בית הכנסת החסידי, ובית המדרש ״עצי חיים״ הפך למחסן סחורות. רק בדרך נס התמוטט המבנה במפולת שלג.

במקומות אחרים בחלקיה השונים של קארפאטורוס קיימים בתי כנסת רבים שכלל לא נפתחו לאחר השואה. אולם גם בתי כנסת אלה חוללו, וכבר מן הרגע הראשון שבו נכנסו הקומוניסטים לאיזור, החרימו את כולם. כיום נעשה בהם שימוש על ידי המפלגה הקומוניסטית וכן על ידי הקולחוזים המקומיים למטרות שונות.

הצלת בית הכנסת הגדול בחוסט

מכל בתי הכנסת הרבים שהיו פזורים בכל רחבי קארפאטורוס, לא נותרו רבים העומדים על תילם, ואף מביניהם לא נותר אלא אחד, בית הכנסת הגדול בעיר חוסט, הפתוח עדיין לקהל המתפללים. בית הכנסת הזה נבנה, לפי המשוער, באמצע המאה הי״ט, סביבו היתה חצר ענקית, ששטחה השתרע על פני שני הרחובות המקבילים. לפני השואה היתה חצר זו והמבנים שבתוכה, מוקד קהילת חוסט. במבנים הללו היו

בית הכנסת הגדול בחוסט.

ממוקמים משרדי מוסדות הקהילה, בנין הישיבה, מספר כיתות של ה"תלמוד תורה" בעיר ועוד.

בשנת תשי"ח (1958) החליטו שלטונות העיר חוסט להרוס את בית הכנסת הגדול. במקומו התכוונו לבנות מועדון קומוניסטי, אלא שמזימתם הופרה באופן מיוחד ובצורה בלתי שיגרתית במשטר הקומוניסטי. נשות ישראל מהעיר חוסט התארגנו לעמוד בפרץ, דבר אשר דרש תעוזה רבה נגד היד החזקה של השלטונות, אולם אף על פי כן הן פעלו במלא המרץ, באומץ רב ובגבורה גדולה.

כמה מאות נשים מהעיר ומן העיירות והכפרים הסמוכים התקבצו ונאספו להפגנה ליד בנין בית הכנסת. ההפגנה היתה סוערת, הנשים נשאו כרזות והקימו קול רעש גדול בזעקם נגד המזימה. הנשים המפגינות איימו על השלטונות כי רק על גופותיהן יצליחו לבצע את תוכניתם. למקום ההפגנה חשו עשרות שוטרים, אולם הדבר לא הרתיע כלל את הנשים אשר עמדו על שלהן. רק לאחר שנרגעו הרוחות קמעא, קמה אשה אחת מתוך הקהל ובדברי נועם פנתה בשם המפגינות לנציגי השלטונות.

הנואמת פתחה ואמרה כך: "הרי אתם מלמדים אותנו כבר שנים רבות שאחד מעקרונות המשטר הקומוניסטי הוא השיויון המלא בין כל האומות והדתות. והנה בעיר חוסט קיימות עשר כנסיות נוצריות לכל הכתות השונות שישנן בעיר, ורק בית כנסת יהודי אחד קיים לכל יהודי חוסט וליהודים שבסביבתה. איננו מתנגדות לסתירת בנין בית הכנסת היחידי הזה, אמרה הנואמת והוסיפה, אנו מסכימות אולם רק בתנאי אחד, שבית הכנסת היהודי יהיה רק השני בתור" . . .

ואמנם, עד היום הזה עומד בית הכנסת בעיר חוסט על תילו, ואף מתקיימות בו תפילות בימים מיוחדים. כאמור, בית הכנסת הזה, הנו בית הכנסת היחידי הפעיל בכל קארפאטורוס, אפילו בערים החשובות אונגוואר ומונקאטש לא נותרו בתי כנסת לציבור היהודי במקום.

תכנית שטנית להשמדת שארית הפליטה

בחודש אדר שנת תשי"ג (1953) כיסו עננים שחורים את שמי ברית־המועצות בכלל ואת שמיה של קארפאטורוס בפרט. באותם ימים נפוצו שמועות זוועה מחרידות על מזימה שטנית אפלה של הרודן הסובייטי סטאלין, לעשות כליה ר"ל

לכל יהדות רוסיה, וזאת באמצעות שליחתם ההמונית לארץ גזירה בבירובידג׳אן, שם יגוועו בהמוניהם ברעב, מחלות ומגיפות, עד שלא יישאר מהם שריד ופליט ח״ו.

היתה זו תקופתו האחרונה של סטאלין וככל הידוע מעדויות רבות שהצטברו מאז, הוא היה נתון באחת מהתקפות הטירוף החריפות ביותר שלו. אך במיוחד היתה חמתו שפוכה על מיליוני היהודים הסובלים והנאנקים בתחומי עריצותו. מוחו השטני פעל בקדחתנות כדי לבצע מזימה שבמסגרתה אכן יוכל להיפטר מכל היהודים. היה זה רק מספר שנים לאחר סיום מלחמת העולם השניה שבמהלכה התרחשה השואה הנוראה של יהודי אירופה, וסטאלין החליט כי ימשיך במקום שבו נגדעה ידם האכזרית של הנאצים.

ואולם, לא כנאצים שפעלו בשיטה ״מסורבלת״ של בניית מחנות מוות, כבשנים ותאי גזים, החליט סטאלין שהוא מסוגל לבצע את הדבר בשיטה הרבה יותר מהירה ופשוטה. אחרי שעלה בידו להיפטר מעשרים וחמשה מיליוני אנשים ממנגדי המשטר הקומוניסטי, הגיע למסקנה שאין לו אלא להמשיך באותה דרך כלפי מיליוני יהודי ברית המועצות, ובתוכם שיירי השיירים של יהודי קארפאטורוס. כך, איפוא, התגבשה התכנית להעביר את כל מיליוני יהודים לריפובליקת בירובידג׳אן שתיהפך למחנה הסגר גדול, סגור ומוקף היטב מכל הצדדים, למנוע מהם אספקת מזון וצרכים חיוניים אחרים, עד שכולם יגוועו שם ברעב, במיוחד בימי החורף. בזה קיווה סטאלין לפתור אחת ולתמיד את הבעייה היהודית ברוסיה הסובייטית.

סטאלין דאג היטב להכין לכך את הרקע הציבורי. במוחו השטני המציא עלילת־דם נגד קבוצה גדולה של רופאים יהודיים, שנמנו עם טובי אישי המדע של רוסיה. פרסום העלילה עשה את שלו. שטיפת המוח של ההמונים היתה יסודית ומוצלחת. ראש הק.ג.ב. באותם ימים, וולנטין בריה, נרתם במלוא כוחו כדי לנהל את העלילה מכל צדדיה. הרופאים נעצרו ודבר חקירותיהם ו״הודאותיהם״ פורסמו בפומבי רב. ״הקשר היהודי״ כבר היה ״מוכח״ לעין כל, ובנסיבות הללו כל גזירה נגד היהודים היתה אפשרית.

כך נרקמה המזימה האפילה של הגירוש ההמוני. ההכנות לביצוע תכנית ההשמדה הסטאליניסטית נכנסו לקצב מהיר. בתחנות הרכבת בכל רחבי רוסיה החלו לרכז אלפי קרונות שנועדו לקלוט את מאות האלפים שנקבעו לגירוש לארץ גזירה בבירובידג׳אן. מיום ליום גבר הפחד והתרבו הסימנים שאכן מתקרב והולך יום הגירוש ההמוני. שמועות עקשניות ומוסמכות אמרו, כי התאריך שנועד לכך הוא י״ט אדר תשי״ג (ה־6 במרץ 1953).

אחרי שהכין את הכל, נדרשה לסטאלין רק ההסכמה של ה״פוליטביורו״, המוסד העליון של בריה״מ. כרגיל, לא היווה דבר זה שום בעיה בשביל העריץ האימתני. חברי ה״פוליטביורו״ לא היו אלא בובות־משחק בידיו ואישרו לו כל מה שביקש. ואמנם, כאמור, כשהכל היה מוכן, הורה סטאלין על כינום ה״פוליטביורו״ לישיבת־לילה דחופה.כל המסמכים המדברים על צו הגירוש של יהודי ברית־המועצות ובתוכם, כמובן, גם את שרידי השואה של יהדות קארפאטורוס, כבר היו מוכנים. וכאן באה ההפתעה המרעישה. התברר שיש בין חברי ה״פוליטביורו״ כאלה שמתנגדים לצו והם מסרבים לחתום. הסערה שקמה במקום היתה חזקה וחסרת־תקדים. סטאלין התחיל להשתולל ועווית של טירוף אחזה בו. הוא התחיל לצרוח על האנשים לחתום מיד על הפקודה אבל הפעם לא עלה הדבר בידו. כאשר נראה סטאלין מאיים ביותר – הוציא השר לזר כגנוביץ אקדח קטן מכיסו ופילח בכדור אחד את רקתו של הרוצח העריץ.

היה זה הנס הגדול ביותר שהתרחש ליהודי ברית־המועצות והוכח בעליל שהנה לא ינום ולא ישן שומר ישראל!

מני אז החל הכרסום בעוצמת־הברזל של מלכות הרשע הקומוניסטית הגדולה. אמנם, היה זה תהליך שנמשך שנים ארוכות, אבל בסופו של דבר, בשנת תשנ״ב, כבר ראה העולם כולו בפלא הגדול, כיצד נפלה וקרסה לגמרי הממלכה הקומוניסטית. חומות הקרמלין נפלו. מסך־הברזל שסגר על מאות מיליוני אנשים, ובתוכם מיליוני יהודים, נפל לגמרי. האליל הקומוניסטי נותץ ונופץ בידי המוני מתקוממים, בתוכם הרבה קומוניסטים־לשעבר, אשר גמרו אומר לתת בכך ביטוי לאכזבתם העמוקה מן הסגידה שסגדו לאותו אליל אימתני. קבל עולם ומלואו נחשף הכזב הקומוניסטי הגדול, שהתיימר להעניק אושר רווחה להמונים, ועתה ברור לכולם איך הרס לחלוטין מדינה ענקית, ובתוכם מיליוני יהודים, שנעשקה מהם במשך למעלה משבעים שנה הזכות הבסיסית להאמין ולחיות כיהודים.

עם הריסת המסך ראינו ומצאנו כי למרות כל הרדיפות והנגישות טרם כבה האור היהודי הנצחי במשכנות ישראל. הגחלת היהודית ממשיכה ללחוש בלבבות רבים מאחינו, אסירי עני וברזל, שהיו קרבנות של משטר זדון וכחש. לא מעטים מבין מאות האלפים שזכו בחסדי ה׳ לצאת מעמק־הבכא והגיעו אל המנוחה והדרור לארצנו הקדושה ולמדינות העולם החופשי, בונים מחדש את קני משפחותיהם על אדני התורה והיהדות, לפי דרך ישראל סבא.

פרק שלושים ושבעה

חודש אלול תש"ה

בהגיע ימי הרחמים והסליחות בחודש אלול של שנת תש"ה, לאחר השחרור, כבר לא היתה מורגשת האוירה המיוחדת במינה אשר שררה כאן אי פעם בימים אלה. את החלל הריק שהותירה אחריה היהדות המפוארת ששגשה כאן, בקארפאטורוס ומארמארוש, ונחרבה כליל בשואה האיומה, אי אפשר היה למלא במה שנותר לפליטה. האנשים המעטים שחזרו לכאן היו נתונים במרה שחורה, לאחר שעברו את כל הצרות והיסורים של מחנות הריכוז ופלוגות העבודה ההונגריות. הם יכלו רק להזכר בעבר מפואר ומנהגי המקום בטרם עלה עליהם הכורת, כאשר היו בני המקום נוהגים ללכת לבתי הקברות, להשתטח על קברי האבות, ולהפיל תחינה ובקשה לפני יושב מרומים שיגזור עליהם גזירות טובות ויושיעם ויגאלם על ידי משיח צדקו. הזכרונות מן העבר הלא רחוק, אשר צפו ועלו בעת הזאת, מן הימים שבהם נחוגו החגים בחוג המשפחה, הסבו צער רב לניצולים שהיה ברור להם כי השנה הם יחגגו את החגים לבדם, אחרי שכל משפחתם נספתה בשואה. קשה עוד יותר היתה הרגשתם של האודים המוצלים הללו, אשר לא זכו אפילו לקברי אבות כדי שיוכלו להשתטח עליהם.

בפרוס שנת תש"ו התאספו הפליטים מכל המקומות בבתי הכנסת היחידים שנותרו לפליטה בערים, לאחר המלחמה. בראש השנה וביום הכיפורים התפללו בצוותא בבתי הכנסת, בחג הסוכות עשו סוכות ושמחו יחדיו בשמחת התורה.

ליבנו נצבט וגרוננו נחנק מדמעות, בראותנו כיצד אנו נראים בודדים וגלמודים, ומי חסר לנו כאן מבני משפחותינו בחגים השנה. כל ימי הקיץ התהלכו הפליטים בין עיי החרבות וחיכו מתוך תקווה כי אולי ישוב מישהו מבני משפחותיהם מכבשני האש. עדיין לא איבדו את תקוותיהם לאיחוד המשפחה מחדש. אבל המציאות היתה חזקה יותר מהכל. כל בוקר הביא עמו בשורות איוב חדשות, כל פליט שהגיע הביתה סיפר על כל מה שעבר עליו, את מי השאיר במחנה הריכוז ומי לא יחזור הביתה.

בחלל עולמם של הפליטים האומללים ניסרה, לעת עתה, השאלה "לאן ללכת"? לאף אחד לא היה חשק להשאר כאן ולשבת על ירושת אבותיו. ומלבד זאת, אפילו מי שידע לאן פניו מועדות, לא היה בו את הכוחות לקום עכשיו ולבנות מחדש את כל

החורבות. אמנם היו כאלה שהתיישבו בחבל הסודטים, אולם רבים אחרים לא ראו במקום זה את עתידם. ראשית כל מפני שלא יכלו לחנך שם את ילדיהם לפי רוחם, ואפילו אם אפשר היה להתגבר על בעיות החינוך הרי ידוע הוא שחסד לאומים חטאת ואי אפשר לסמוך על טוב ליבם של הצ׳כים. הלב ניבא רעות, תיארנו לעצמנו כי שונאי ישראל המתגוררים שם לא יתנו ליהודים מנוח ויציקו להם עד אשר יגרשו אותם מהאיזור ויסלקום מהרכוש הגרמני שקיבלו.

כלי הגולה ומקל הנדודים

והנה זמן קצר לאחר שכבר נראה היה שהניצולים המעטים מגיא התופת הנאצית ומפלוגות העבודה ההונגריות מצאו להם מקום למנוחה ושלווה, נאלצו היהודים הללו לשוב ולארוז את כלי הגולה להם, ולקחת בידם את מקל הנדודים. שוב הם נאלצים להפרד בצער רב מביתם ומנחלת אבותיהם, והפעם הם יוצאים לנוד בארץ לכוון בלתי ידוע ולזמן בלתי משוער. הדרכים נראו שוממות לחלוטין בעת ההיא, ורק מעט פליטי השואה נראו בהם צועדים לכוון תחנת הרכבת שתוציאם ממאורת הנחשים הקומוניסטית אל העולם החופשי. הולכים להם שרידי הקהילות היהודיות מהורהרים, ספק שמחים על נס שאירע להם שיצאו מפה חיים, ספק מצטערים הם בכלל על כל התלאה אשר קראתם, מה שברור להם הוא כי עתה עליהם לחפש, וגם למצוא, חיש מהר, מקום חדש שבו יוכלו להקים את קינם הקבוע.

דרכם של העקורים החדשים עוברת דרך שדות רחבי ידיים, והנה הם רואים את האיכרים הרותניים עסוקים שם במלאכתם. הם אוספים את יבולי שדותיהם, תפוחי אדמה, תירס ועוד, ולאחר מכן מוציאים אותם למחסניהם. אחרים נראים כשהם מובילים לביתם את הקש והשחת אשר ישרת אותם למתן מספוא לבהמות. הרותנים נראים שבעי רצון למדי, הם מרוצים מהיבול המוצלח של השנה. מבין כרי המרעה אפשר להבחין בשקצים הצעירים הרועים את בהמותיהם באחו. על פניהם ניכרת שמחה מיוחדת במינה, מין צהלת חיים שלא בכל מקום תפגוש כמותה.הם צולים, להנאתם, תפוחי אדמה על האש, ולאחר שהתרככו היטב, טובלים אותם במי מלח ותוחבים אותם לפיהם בהנאה מרובה ובתיאבון גדול. ולאחר שכילו את סדר האכילה שלהם, מוציאים הם, לאחר חיטוט ממושך בין מטלטליהם, נאדות חרס מלאים במי מעיינות, ושותים אותם לרוויה. הנערים הללו נראים שקטים ושלווים, אך שנאתם ליהודים יוקדת להם מבין עיניהם. במבטי רצח הם מלווים את הפליטים הצועדים לאט ועוזבים את ביתם ונחלת אבותיהם אשר עמלו עליה במשך שנים רבות.

אחד הדברים שעוררו את זכרוננו מהימים הטובים שבהם ישבנו בנחלתנו, היה מראה העגלות העמוסות מטעני כרוב, המונהגות על ידי האיכרים ההונגרים, רתומות לסוסים גבוהים ועטורים בפעמוני נחושת המקשקשים בצליל ערב ומיוחד המתערב בקולות דהרת הסוסים. פלא, חשבנו לעצמנו, לאן הם נוסעים? למי הם מביאים את כל הסחורה הזאת למכירה? אבל קשה להתרכז במחשבות על השאלות הללו, החושים מתערפלים מרוב געגועים אל העבר הקרוב, ממש חולמים בהקיץ על אורח החיים שלנו שממש דמה לזה שאנו רואים כאן, בעת שעוד היינו בביתנו עם כל משפחותינו שנעקדו על קידוש השם באושוויץ.

מדי שנה בשנה היו רגילים ההונגרים לצאת בחודשי הסתיו אל הערים כדי למכור שם את יבולי שדותיהם, ובפרט את הכרוב שהיה המזון העיקרי של היהודים כמעט בכל חודשי החורף. מן הכפרים יצאו הקרתנים הללו, וסובבו בחוצות הערים חוסט, סעליש, טעטש, וואלאווע, בעגלותיהם העמוסות במטעני כרוב. כך היו ההונגרים עוברים בכל העיירות והכפרים ומוכרים שם את סחורתם, עד שהגיעו לראחוב ויאסין. משם עלו בשבילים הצרים המתפתלים מירכתי ההרים אל פסגותיהם. בדרכים העקלקלות הללו הגיעו אל ישובי ההרים הגבוהים, אל בריסטער, ואפילו לדראהיף, ולאחר מכן היו שבים, שמחים וצוהלים לביתם כשעגלותיהם ריקות מכל וכיסיהם מלאים וגדושים בפרנסה לשנה שלימה.

בטבורו של הכפר היו נעמדים התגרנים ההונגרים הנודדים הללו, ולשם היו באים אחינו בני ישראל וקונים מהם שקים שלמים מלאים כרוב. מהכרוב הזה היו מכינים את האוכל לימות החול ומטעמים מיוחדים לכבוד שבת. עכשיו שמחים ההונגרים הללו על שאנו עוזבים את מולדתם, אבל ברוב איוולתם הם אינם חשים כי הם כורתים את הענף עליו הם יושבים.

תחנות הרכבת גדושות היו בימים ההם בפליטים היהודים שיצאו את הונגריה, קארפאטורוס ומארמארוש. כל שטח התחנה היה מכוסה בפליטים המוכנים ליציאה לדרך, חלקם לכוון איטליה, אחרים לגרמניה על מנת להתיישב שם במחנות העקורים ולחכות עד שתבוא לידם האפשרות הראשונה לנסוע לארצות הברית או, אולי אף לעלות לארץ ישראל.

במחנות העקורים די.פי.

בשנת תש״ו נמצאו בגרמניה כמאה וארבעים אלף פליטי חרב יהודים. מאה

ועשרה אלף מהם באיזור האמריקאי, והיתר באיזור שהיה נתון לשליטת הבריטים. במחנה בערגן בעלזן חיו פליטים רבים מקארפאטורוס ומארמארוש, וכן בנות חולות ותשושות אשר זכו להשאר בחיים, בניסי ניסים, אחרי שהתגברו על מחלות שונות שפקדו אותן לאחר המלחמה.

ימים קשים עברו על יושבי המחנות בתקופה הראשונה שלאחר השחרור. הפליטים שהתגוררו בהם סבלו ממחסור קשה בביגוד ובתרופות וכן ממחסור גדול במזון. אולם מאוחר יותר הגיעה עזרה גדולה מהארגונים היהודיים בארצות הברית, אשר שלחו חבילות של דברי הלבשה ומאכל, ותרופות. המצב השתפר הרבה יותר בשלב מאוחר יותר, כאשר אירגון הג'וינט נכנס לפעולה, וביוזמותיו הברוכות הביא להקלה גדולה בהרגשתם של הפליטים. קשה לתאר כאן, בכמה מילים, את מימדי העזרה שהגישו ואת התועלת שהביאו בכך, גם בפרק אחד לא היה די. ספר שלם וגדול היה צריך להקדיש לסיפור העזרה וההצלה שלהם, שבאמצעותו רשמו דף מזהיר של פעולות, כאשר החיו אלפי פליטים, אשר עד היום הם אסירי תודה להם ומרגישים כי הם חייבים להם את חייהם שניצלו על ידם.

במחנות הדי.פי. היו מעורבים בין הפליטים היהודים גם פליטים מאומות אחרות. מהם היו גם פולנים והונגרים, אוקראינים ואחרים. הצד השווה בכל אלו היה שכולם היו פושעים וגנבים, רשעים ורוצחים, אשר חיידקי הנאציזם החוליגני נדבקו בהם. בין הפליטים הגויים הללו היו גם אוקראינים רבים אשר שירתו בצבא הגרמני, ולקחו חלק פעיל בהשמדת אחינו ואחיותינו בעת ביצוע הרצח ההמוני מעבר לנהר דנייסטר בשנת תש"ב. כמו כן נמצאו שם גם הונגרים אנשי מפלגת "ניילאש", מתומכי הרעיון הנאציונאליסטי, אשר סייעו לרוצח אייכמאן ימ"ש, להביא את יהודי הונגריה, אותנו ואת אבותינו, למחנה אושוויץ.

חיות הפרא הללו, פשוט, פחדו לשוב לבתיהם מחשש שמא יהיה עליהם לתת שם דין וחשבון על הדם הרב ששפכו ועל כל המעשים הנפשעים שביצעו. משום כך העדיפו להכנס למחנות שבהם שכנו פליטים אשר עד לפני זמן לא רב היו נתונים בידיהם לעשות בהם כרצונם לעינויי תופת, למעשי סאדיזם נוראים ולפעולות רצח ברוטאליות.

המחבלים האוקראינים וחבריהם הזדים מפולין ומהונגריה נהנו מחסינות שהעניק להם מפקד איזור הכיבוש האמריקאי, הגנרל אייזנהאור, אשר הורה בפקודה שלא לגרש את הרשעים הללו ולא לאלצם לשוב לבתיהם. זו היתה הבנתו של המפקד הגדול, להעניק מקלט מדיני לפושעים חמורים ומסוכנים, שעל פי כל כללי

בדברי ימי הצלת ישראל מכליון רוחני אחרי ההשמדה האיומה, יחרת שמו של רבי יקותיאל יהודה הלברשטאם, האדמו״ר מקלוזנבורג באותיות זהב. הוא הקים עולה של תורה בין פליטי השואה, הצית בשרידי חרב את הניצוץ האצור בקרבם. בתנופה שאינה יודעת מעצור הקים בחמשה עשר מחנות העקורים ישיבות ומוסדות ״שארית הפליטה״, ובנטפי נוחם ועידוד החיה העצמות היבשות.

הצדק האנושי והמוסר החברתי היתה חובה דחופה להעמידם לדין, להרשיעם בעוון שפיכת דם נקי של אלפי בני אדם ולהעלותם לגרדום, למען תדע האנושות כולה כי דמם של הבריות אינו הפקר, וכי סופו של כל רוצח לבוא על עונשו, גם אם פגע בעם מחוסר הגנה. אולם המוסר העצמי של אייזנהאור לא הסתפק במה שלא העמידם לדין, הוא אפילו לא הסכים לגרשם מגרמניה או לכל הפחות, להתעלם מעצם קיומם, אלא העניק להם מעמד של פליטי מלחמה, מעמד שהקנה להם זכויות מיוחדות, כמו אלה שהיו לאסירי המחנות לשעבר. כך התאספה קבוצה של אלפי פושעי מלחמה, הונגרים, פולנים, צרפתים, אוקראינים ויוגוסלבים, כולם אנשי בליעל אפלים, שבכל מדינה מסודרת היו נחשבים לאנשי העולם התחתון, אנטישמיים ארורים, אשר מצאו לעצמם מקלט בטוח במחנה הפליטים, ואף שוכנו בצריפים מיוחדים.

הרשעים הארורים הללו נשארו בריאים וחסונים גם לאחר המלחמה הנוראה, הרכוש היהודי שנשדד על ידם היה בלוע בכל תאי גופם הגס, וזרם בעורקי הדם המגושמים שלהם. ואף לאחר ששלטון הרשע הוכרע במלחמה האכזרית, וליהודי שארית הפליטה הונח במקצת, היו הנבלים הללו מוצצים את דמם כעלוקות. באמצעות מעשי חנפנות ונוכלות הצליחו לחבור לאמריקאים, וכך עלה בידם להשתלט על עמדות מפתח ולהתמנות כמושלים במחנות, וכמובן שהכל קיבל חסות אמריקאית מלאה. פושעי המלחמה אשר התמנו למפקדי המחנות ניצלו היטב את תפקידם כדי להמשיך ולהקיז את דמם של הפליטים היהודים. אף לאחר שרצחו כששה מליוני יהודים, עוד לא נרגעה תאוות רצח היהודים שבערה בכל עצמותיהם. רק לאחר מאבק קשה וממושך שניהלו המנהיגים היהודים בארצות הברית, בדרישה להפריד את הפליטים היהודים מ"הפליטים האחרים", בודדו את היהודים במחנות מיוחדים. ואכן, מאז אשר הרחיקו את הניצולים האומללים מחלאת האנושות המרוכזת הזאת, הוקלה, במקצת, הישיבה במחנות העקורים.

אור התורה והחייאת נפשות מישראל

אחת מהבעיות הקשות שנוצרו לאחר השחרור היתה, מחסור בכוח אדם שיסייע בהרמת המוראל הירוד של הפליטים. על האדמה הרוויה בדם קדושים וטהורים, התהלכו רבבות יהודים שבורים ורצוצים, והקשה ביותר מכל מצוקותיהם הנפשיות היתה המבוכה הנוראה אליה נקלעו בעקבות השאלות הנוקבות שהתעוררו ונותרו ללא מענה. לאחר שהבריאו במעט מהמחלות החריפות שלקו בהם, בעקבות התנאים הגרועים שבהם חיו בתקופת המחנות, והתאוששו מן ההלם הכבד שאפף את כולם לאחר השחרור, מצאו האנשים את עצמם בתוך מערבולת רגשות. הם התקשו להבין

מדוע קרה להם מה שקרה להם, מה פשעו ומה חטאו שבא עליהם עונש כל כך כבד. האנשים היו ממורמרים ומיואשים, והיה צורך דחוף לעודד את רוחם ולנסות להקהות את חודן של השאלות הנוקבות, להעלות את המורל הירוד ולשמח את הנשמות הנדכאות. חסרו, איפוא, במחנות, רבנים וגדולי תורה, אשר בכוחם היה לעורר את הנשמות הרדומות, ולנחם את הלבבות השבורים והמיוסרים. ומלבד זאת היה צורך בארגון מחדש של החיים התורתיים, וגם התעורר הצורך לטפל בבחורים צעירים, נערים וילדים, אשר התהלכו משועממים, בבטלה גמורה ובחוסר מעש. היה צורך לחזקם, לעודדם ולהעלותם אל דרך הישר. על לימוד גמרא או חומש לא חלם אף אחד בימים ההם, לא רק שחסרו ספרי קודש ללימוד, אלא שגם קשה היה להתרכז בו, המחשבות שטרדו את הראש לא נתנו מנוחה, והפליטים ציפו רק למילים של נוחם ועידוד, לקול אשר יאמר להם: "נחמו, נחמו עמי" ...

ואכן, בעת ההיא ביקרו במחנות העקורים רבנים וראשי ישיבות מארץ ישראל, ארצות הברית ואנגליה, ועשו מאמצים רבים בנסיונותיהם להפיח רוח חיים בעצמותיהם היבשות של הפליטים. הרבנים הדגולים הללו עמדו וקוננו בקול נהי על החורבן הנורא, ובקולות נרגשים עמדו והתחננו בפני האודים המוצלים: "אחים יקרים! אל תשכחו כי רק מתי מספר מכם נותרו לפליטה, ואם כן, חייבים אתם לנווט את היהדות החרדית הנותרת, ולטוות את שרשרת הזהב של רציפות הדורות, אותה שרשרת אשר אבותיכם הקדושים עמלו עליה ושזרוה מדורי דורות".

הארגונים החרדיים והדתיים פיתחו רשת של מפעלים אשר עסקו בפעולות מבורכות וסייעו ככל אשר היה לאל ידם לעשות. שליחי "אגודת ישראל", "פועלי אגודת ישראל", "צעירי אגודת ישראל" ו"המזרחי" מארץ ישראל ומארצות הברית, הגיעו אל המחנות והשתדלו לפעול ולעזור כמיטב יכולתם להקמת הריסות בתי ישראל.

במקביל לפעולות אלו, החלו הרבנים שהיו פעילים בשטח, לארגן ישיבות. זמן קצר לאחר השחרור הוקמו הישיבות, והראשונה שבהם היא: ישיבת "פערנוואלד", ולאחרי הוקמו: ישיבת "שארית ישראל" בבערגן בעלזן, ישיבת "צעלסהיים" וישיבת "מאור הגולה " באיטליה.

והנה, לאחר זמן כה רב שאור התורה היה כבוי בלבם של אותם לומדים, נדלק שוב, האיר וזרח למרחקים. הצורה היהודית שבה ונראתה על פני אותם בחורי ישיבה. שוב נראו בחורים מגודלי זקן ופיאות, אברכים חסידיים ואחרים אשר למדו בהתמדה והתפללו בכוונה. הפילפולים בגמרא, הלומדות והסברא, הדין ודברים בלימוד

והריתחא דאורייתא, שבו ונשמעו. ובמקביל לישיבות, הוקמו גם בתי ספר לבנות. מורות ותיקות מבתי הספר של "בית יעקב" אספו את בנות ישראל, ולימדו אותן את הלכות הבית היהודי. הן הזכירו להן את אורח החיים היהודי בבית ובחוץ, והכשירו אותן להיות אמהות בישראל.

פרק שלושים ושמונה

אשמת המעצמות הגדולות

זמן קצר לאחר שנסתיימה מלחמת העולם השניה, כאשר במחנות העקורים בגרמניה הצטופפו כמאה וארבעים אלף פליטים יהודים מניצולי מחנות הריכוז, החלה בעייתם של פליטים אלה להעסיק כמה ממשלות דמוקרטיות מהעולם החופשי. לא מפני אהבת ישראל וחיבתם היתרה ש"בערה" בקרבם, גם לא מחמלה ורחמים על האומללים העקורים מבתיהם שנותרו מוכים וחבולים נפשית וגופנית ללא משפחותיהם, אלא מתוך אהבת עצמם גרידא, ומתוך חשש לביקורת ציבורית, ובפרט במקומות שבהם בכוחו של הקול היהודי להשפיע על תוצאות הבחירות לנשיאות והשלטון.

מיד לאחר שצבאות בנות הברית פרצו למאות מחנות הריכוז שהיו פזורים ברחבי גרמניה וסביבתה, הוסר מסך הדמים העבה שיצרו הגרמנים סביבם, ומאחוריו נתגלה החורבן הגדול, הנורא והמחריד. האודים המעטים שניצלו מאש התופת של הגרמנים, הפנו אצבע מאשימה כלפי אומות העולם, אשר ידעו היטב על המתרחש במחנות ההשמדה, ובפרט באושוויץ, ולא עשו מאומה כדי להצילם. לבנות הברית לא היה מענה לשאלות הנוקבות של הניצולים שהוכיחו שחור על גבי לבן, שחיילות האויר שלהם הגיעו לכל יעד גרמני, אפילו למרוחקים שבמעמקי מזרח אירופה, ורק על המשרפות באושוויץ הם פסחו. האם לא היתה בכך התעלמות מכוונת, שאלו הפליטים היהודים, כיצד זה ישבו האמריקנים שלובי ידיים בלא שינקפו אצבע להצלת היהודים הנרדפים מצפרניה הטורפות של החיה הנאצית, שעה שהיה בכוחם לעשות זאת, האם לא היתה יד מכוונת לכל המדיניות המתעלמת הזאת?

לא היתה לממשלות הללו ברירה, איפוא, אלא להסיח את דעת הקהל מהמחדל החמור שלהם. הם הכירו היטב באשמתם, מצפונם העיק עליהם ולא נתן להם מנוח, ובכדי להשקיטו החלו לחפש את הדרך כיצד לפתור את בעייתם של הפליטים, שרידי המחנות.

הממשלות הדמוקרטיות נכנסו לפעולה, וזמן קצר לאחר שהחלה הבעיה להתעורר שלחו את נציגיהם אל המחנות. הנציגים הדיפלומטיים והפרלמנטריים למיניהם, דרשו וחקרו כל פליט על תכניתו לעתיד, להיכן הוא רוצה להגיע ובאיזה

מקום הוא חפץ להתיישב ולהקים את ביתו ומשפחתו. כמו כן, ביקרו את החולים ואת הנכים, התשושים והפצועים, ובשובם מסרו נציגי הממשלות דין וחשבון על תוצאות ביקורם ועל מראות עיניהם.

אחד השליחים החשובים והבולטים היה, נציגו של נשיא ארצות הברית, הארי טרומאן. הוא גילה התעניינות מיוחדת בכל הפרטים שהרכיבו את בעיותיהם של כל אחד מהפליטים, ובשובו לארצות הברית, מסר לנשיא תמונה אמיתית ומדויקת על הנעשה במחנות העקורים, על מצבם של הפליטים המתגוררים שם, ועל תוכניותיהם לעתיד.

הנשיא טרומאן, אשר נחשב לאחד מחסידי אומות העולם, ביקש מממשלת אנגליה, אשר החזיקה בעת ההיא, במנדט על ארץ ישראל, לאפשר את כניסתם של כמאה אלף יהודים מעקורי המחנות, אולם, למרבה הצער, נפלו דבריו על אזניים ערלות. ממשלת בריטניה החלה, באותה עת, לפזול לכיוון העולם הערבי, והתנגדה לכל רעיון אשר היה בניגוד לרוחו של המופתי הירושלמי ימ״ש, חברו של הצורר היטלר ימ״ש, אשר סייע לו בביצוע הפתרון הסופי ובהשמדת עם ישראל. בריטניה נעשתה לידידה טובה של המופתי, ועשתה את כל המאמצים להחניף לו ולחבריו הערבים. התנגדותה של הממשלה בלונדון להצעתו של נשיא ארצות הברית שירתה, איפוא, את הערבים ואת הבריטים כאחד.

דרישות לפתיחת שערי ארץ ישראל

עם סיומה של מלחמת העולם השניה, נוסד ארגון ״האומות המאוחדות״. ארגון זה (האו״מ כיום) היה יורשו וממלא מקומו של מוסד ״חבר הלאומים״ אשר התפרק במהלך המלחמה. באותה עת שיגר ארגון ״האומות המאוחדות״ ועדת חקירה מיוחדת, אשר תפקידה היה לבחון את בעיית קליטתם של שרידי החרב, פליטי מחנות ההשמדה, אשר חלקם נמצא במחנות העקורים, וחלקם נדד ממקום למקום במדינות שונות באירופה.

בפני וועדת חקירה זו הופיעו נציגים מטעם כל הארגונים והמפלגות שפעלו בארץ ישראל באותה עת. בשם היהדות החרדית הופיע הגאב״ד דחוסט, מרן רבי יוסף צבי דושינסקי זצוק״ל, אשר כיהן בתור הרב הראשי של העדה החרדית בעיה״ק ירושלים. בעומדו לפני וועדת החקירה אמר, בין היתר, את הדברים הבאים:

רבי יוסף צבי דושינסקי על מדרגות מלון המלך דוד ירושלים
אחרי הופעתו בפני וועדת חקירה של האו"מ.

. . . "השמדת מיליוני אחינו הקדושים בגולה תוארה לפניכם על ידי דוברים שונים. אולם לא אוכל להתאפק ולהבליג על שבר עמנו, מתוך יגון וצער כלפיו, וביחוד כלפי רבניה, גדוליה וחכמיה אשר הכרתים באופן אישי והושמדו באכזריות.

אבקש על השרידים ישע ופדות על ידי פתיחת שערי ארץ הקודש, ארץ אבותינו בפני שרידי החרב, בהתאם ליכולת הקליטה. ואשר לבקשת הצלתם של שרידי חרב אלה אין מקום להתנגדות.

תהא נא ברכת ההשגחה העליונה עליכם ועל פעולותיכם הנשגבות להשפיע על ידיכם הצלה וחיים מנוחה ושלום לנדחי ישראל שבגולה ולכל תושבי ארץ הקודש".

לאחר שכל הבקשות וכל התחנונים שהגישו ממשלות ואירגונים בפני ממשלת בריטניה נענו בשלילה, הגיעו מנהיגי הישוב היהודי למסקנה כי בדרכי שלום לא יושגו המטרות. היה ברור כבר כי בריטניה אמרה אומר לחבור עם הערבים עד הסוף, ולא היה שום סיכוי כי הם יפתחו מרצונם הטוב את שערי ארץ ישראל בפני הפליטים הרבים שהתדפקו מאחוריהם. התנהגותה המרגיזה של בריטניה הכעיסה במיוחד את ראשי הישוב היהודי, מאחר ובכך היה גם משום כפיות טובה ליהודי ארץ ישראל, אשר סייעו לבריטים במאמץ המלחמתי, כאשר גייסו משורותיהם את הבריגדה היהודית הידועה, אשר לחמה שכם אחד עם הבריטים עד להכנעת גרמניה המנואצת. מחוסר ברירה החליטו מנהיגי הישוב בארץ ישראל לעשות את הכל כדי לשבור את המצור שהטילו הבריטים על חופי ארצנו הקדושה.

שליחים מארץ ישראל אשר נפוצו במדינות אירופה ובמחנות העקורים, עבדו במסירות נפש, והכינו את הפליטים לעליה בלתי ליגאלית. ואכן, כעבור זמן קצר נשאו מאמציהם פרי, כאשר מעל פני הים התיכון שייטו להם אניות, עמוסות אלפי שרידי חרב, לכוון חופי ארץ ישראל. האניות הללו נשאו שמות סמליים רבי משמעות, כגון: "תל חי", "החייל העברי", "הגנה" ועוד.

ממשלת בריטניה אשר חששה מפני הפליטים, לא חסכה כל מאמץ כדי למנוע את בואם לארץ ישראל. הצבא הבריטי אשר קיבל ידיעות מוקדמות על כך משירותי הביון, נערך בהתאם והועמד במצב הכן, לקראת קבלת פניהם של האורחים ה"בלתי קרואים". כוחות צבא חמושים בכלי נשק מכל הסוגים, שמרו על חופי הארץ. אוירונים סיירו כל העת, במטרה לגלות את עקבותיהן של אניות הפליטים. אפילו תחנת ראדאר מיוחדת הועמדה לרשותם כדי לסייעם בעבודתם המכוערת. וכאשר

גילו הבריטים אניה בלתי ליגאלית מתקרבת, הזדרזו לשלוח אליה במהרה משחתת, אשר עצרה אותה בדרכה ושבתה את כל נוסעיה.

מהרי הקארפאטים להרי ירושלים

אחד ממוקדי היציאה לארץ ישראל, היה ברומניה. פליטים רבים זרמו אליה, ואף אני הייתי ביניהם. שיירות של פליטים נדדו מעיר לעיר, בחיפושיהם אחר דרך מתאימה להגיע לארץ ישראל. הבאים לרומניה פנו לנמל קוסטאנצא, בדרכם אל היעד.

הארגונים יהודיים אשר טיפלו במסירות רבה בפליטים שעשו את דרכם ארצה, יסדו מטבחים עממיים ועזרו לכל מי שהיה צריך להגניב את הגבול. עזרתם נעשתה פעמים באופן רשמי ופעמים באופן בלתי רשמי, ובאמצעותה הצליחו יהודים לחדור להונגריה, איטליה, יוגוסלביה ועוד, בדרכם לארץ ישראל. מטרת היהודים הללו היתה אחת, לעזוב את ארצות הדמים של אירופה כמה שיותר מהר, ולהגיע אל המנוחה ואל הנחלה בארץ ישראל.

היה זה לאחר תקופת החגים של שנת תש"ו, כאשר סגרו הרוסים את קארפאטורוס, והשאירוה מאחורי מסך הברזל. באותה עת נמצאתי בעיר חוסט, וליבי נתמלא דאגה וחרדה, לא ידעתי כיצד אוכל לצאת מההסגר הרוסי. הייתי מודאג ביותר ביודעי היטב כי פירושה של סגירת גבולות נוסח רוסיה היא "מסך הברזל" הידוע, ולא היה לי כל ספק כי יהיו לי קשיים מרובים להבריח את הגבול ולברוח מידו הלופתת של הדוב הרוסי. אולם לאחר מאמצים מרובים, הצלחתי, יחד עם עוד קבוצת פליטים מחוסט, לשחד חיילי המשמר הרוסי, וכך נפתחו השערים בפנינו.

יצאנו מחוסט, ועברנו דרך סאלאטפינה את הגשר הצר שחצה את נהר טייס, ומשם הגענו לעיר סיגעט שהיתה נתונה לשלטון רומניה. לאחר נדודים ארוכים הגעתי לעיר גראסווארדיין, ובה התעכבתי מספר חדשים. בעת שהותי בגראסווארדיין התגוררתי בבית לפליטים שהוקם ונוהל על ידי אגודת ישראל, שם התארגנו, קבוצות קבוצות, לעליה לארץ הקודש.

אניית פליטים "הגנה"

ברצוני להקדיש כאן מקום לתיאור נס ההצלה שהיה לי ולעוד כ־2,800 פליטים,

מכף ידם הזדונית של האנגלים אשר ארבו לנפשנו. היה זה בחודש תמוז תש״ו (1946), כאשר הצטרפתי לשיירת פליטים גדולה אשר עשתה את דרכה מרומניה לארץ ישראל. ממוקד היציאה ברומניה יצאנו לעבר הגבול עם יוגוסלביה, חצינו את הגבול, והתאספנו בעיר זאגראב, לאחר טילטולים רבים. מהעיר זאגראב נסענו ברכבת אל עבר יעד בלתי ידוע, שם שהינו מספר ימים, וממנו יצאנו ברגל לנמל ששמו לא היה ידוע לאף אחד מאתנו. כשהגענו אל הנמל, כבר עגנה בו האניה ״הגנה״, והמתינה לנו בקרן זוית, מכוסה ונסתרת מחשש שיגלוה. בשעה שנכנסנו לאניה חילקו לנו צידה לדרך ובקבוק מים לשתיה, ולאחר מיכן הובלנו אל הדרגשים שהיו עשוים מקרש, עליו השכיבו את כולם ודחקו אותנו כדגים מלוחים בחבית.

הנסיעה באניה ״הגנה״ היתה קשה מאד. החום הכבד והמחסור במים לשתיה החליש את כל נוסעיה. אולם, אף על פי כן היה מצב רוחם של כולם מרומם, השמחה שרתה על הכל, וכי מילתא זוטרתא היא, הרי סוף סוף אנו עוזבים את מדינות הנכר, את האדמה אשר רוותה בקרבה את דם קדושינו. ההרגשה של הנוסעים היתה כי כל היסורים שעוברים עליהם כעת מתגמדים לעומת המטרה הנעלה אותה הם מבקשים להשיג. הם קיבלו את הכל באהבה, העיקר, אמרו כולם, שנגיע, אל המטרה הנכספת, ונדרוך, סוף סוף, על אדמת ארץ הקודש.

בימים הראשונים לנסיעה התנהלו כל העניינים על צד הטוב ביותר. האניה שטה במזג אויר יפה, והאנשים ישבו שקטים ושלווים. לפי התכנית, אמורים היינו להגיע אל חופי ארץ ישראל תוך מספר ימים, לחמוק, באמצעות פעולות הסוואה, מאניות הצי הבריטי, ולרדת בגניבה, אי שם, באחד מחופי הארץ. לאחר מכן היתה אמורה האניה לשוב לנכר ולאסוף משם את כל אלה שנותרו פזורים בכל מקום.

לאחר מספר ימי נסיעה, בצהרי יום השבת פרשת מטות מסעי תש״ו, נעמדה האניה בלב ים ונעצרה ממהלכה. בתחילה חשבנו כי זהו חלק מהסדר הרגיל, וכי הטפול הנערך במכונות הוא טיפול שיגרתי לחלוטין. אולם לאחר שעברו מספר שעות והאניה טרם זזה ממקומה, החלו האנשים לגלות סימני אי שקט, הכל היו סקרנים לדעת מהי סיבת העיכוב.

לאחר זמן מה הגיעה, בסודי סודות, לאזנינו הידיעה כי חל קלקול במנועי האניה, הדוודים התפוצצו ומים חודרים אל תוך חדרי המכונות. מצבנו החל להחמיר, אפילו הגברים נתפסו לבהלה, ואילו הנשים והנערות פרצו בבכיות ויללות. התנהגות של הנשים זרעה אימה ופחד בלב כל הנוסעים ועל האניה כולה השתלטה פאניקה ואנדרלמוסיה.

כדי למנוע אסון, קם רב החובל ממקומו ויצא לעבר הנוסעים על מנת לשוחח עמם ולהרגיעם. קולו של רב החובל היה שליו ורוגע, קולו הבוטח ודבריו המעודדים החזירו לאנשים את האמון במנהיגי האניה. "רבותי", אמר, "אל תבהלו"! האניה תתוקן מיד, אנו קרבים אל חופי ארץ ישראל, היו שקטים ושבו במנוחה".

לאחר שכילה רב החובל את דברו, החלו המלחים לתלות דגלים מכל מדינות העולם. הנוסעים חשבו כי זוהי פעולת הסוואה שיגרתית, ומצב רוחם השתפר עד כדי כך שרבים מהם החלו לשיר ולרקוד. אולם אף אחד מהנוסעים לא הבין את כוונתה האמיתית של הפעולה הזו. אף אחד לא תפס עדיין כי כוונתם של מלחי האניה היא לסמן לאירונים שיראו אותנו, כדי למשוך את תשומת ליבם שיתעניינו בנו. במקביל לסימני הס.או.ס. ששלחו המלחים בקריאה לעזרה, המשיכו לעמול, בחדרי המכונות, בכל הכוחות, לתקן את הקלקול שאירע במכונות.

עד לשעות אחר הצהרים לא ראינו נפש חיה, רק לפנות ערב, התקרב אלינו אוירון, וחג מספר פעמים מעל לראשינו. האוירון טס כל כך נמוך עד שאפשר היה להכיר באופן ברור כי זהו מטוס של חיל האויר הבריטי. המטוס צילם את האניה מכל צדדיה, ולאחר מכן עזב אותנו וחזר כלעומת שבא. היינו בטוחים כי הוא יודיע לאניות הבריטיות השטות באיזור על דבר המצאנו כאן, וכך הם יחושו אלינו, להצלתנו. אבל תקוותנו היתה לשוא. הדיווח לכוחות הצי הבריטי אכן נמסר, באופן מדוייק, אולם העדיפו שלא להתערב, כך הם קיוו שנשקע, ח"ו, במצולות ים, ולהם לא תיווצר כל בעיה כיצד להתמודד עמנו.

הלילה ירד והאפיל על הכל, החשיכה הנוראה הפחידה אותנו והטילה אימה ומורך בלבבנו. כל העת הבטנו לכל עבר, חיפשנו באופק את הבאים להצילנו, בכל רגע נדמה היה לנו כי הנה נקודת האור מתגלית, ניסינו להיאחז בכל סימן אפשרי של אניה מתקרבת, אך לשוא. החושך המשיך לשרור מסביב, ומלבד הגלים הגדולים המתנפצים אל האניה ומציפים את כל המכסה, לא ראינו כלום. רק אז גילינו את האמת המרה, אז הוברר לנו כי האניה "הגנה", על כל אלפיים ושמונה מאות הפליטים הנמצאים על סיפונה ובבטנה, נמצאת בסכנה גדולה ועומדת בכל רגע לטבוע, וכי רק נס מן השמיים יכול להציל את המצב.

רב החובל פונה לצבור החרדי

מבין 2,800 נוסעי האניה, כ־200 היו יהודים חרדים שהתאכסנו, עד כה,

במוסדות אגודת ישראל ברומניה. אנו, החרדים, התלכדנו לחטיבה אחת, וגם באניה ריכזו אותנו במקום אחד. רב החובל של האניה היה יהודי שומר תורה ומצוות, איש יקר רוח ורב פעלים, מיחידי סגולה שביהודי ארצות הברית אשר התנדב לעזור לניצולי השואה. בחצות הלילה התגנב ובא אלינו, ומסר לנו כי מצבנו הולך ומחמיר, וכי אנו זקוקים לרחמי שמים מרובים, ובוודאי, אמר רב החובל, שהשי״ת ירחם על שארית עם ישראל הנתונים בצרה. לאחר מכן אמר כדברים הבאים: ״ילדים! מהרו וקחו את ספר התהילים ביד, ובואו ונגיד יחד מזמורי תהילים בכוונה . . . הבה ונשים את מבטחנו בבורא כל העולמים, ובוודאי שיחוס עלינו וישלח לנו את ישועתו, וכפי שאתם יודעים ש״ישועת ה׳ כהרף עין״.

לאחר זמן רב של ציפיה וחרדה, ראינו, לפתע, נקודת אור מרחוק. היה זה אור קלוש, בצורת נקודה קטנה, ואחרי כן הלכה הנקודה וגדלה, ואט אט היתה לאור גדול וזורח. האנשים פקחו את עיניהם, ונראו ממש כאילו קמו לתחיה. הנה, הנה, סוף סוף, באים להצילנו, מלמלו בשמחה.

אל בטן האניה חדרו כבר מים רבים. המים חדרו דרך החלונות, וגרמו לאניה להטלטל מצד אחד למשנהו. אלה שמקום משכבם היה בקומה התחתונה שבבטן האניה, נאלצו לנוס משם, ואלה שלא יצאו בזמן, התהלכו כשרגליהם טובלות במים עד לברכיהם. החפצים שמלאו את המחסנים נשטפו ונרטבו עד אשר יצאו מכלל שימוש.

בין הנוסעים היו גם אנשים אופטימיים אשר האמינו כי אפשר יהיה להחזיר את המצב לקדמותו על ידי שאיבת המים החוצה. הם תפסו כלים מכל הבא ליד ושאבו את המים מבטן האניה והשליכום החוצה, אך עד מהרה הוברר גם להם כי כל עמלם היה לחנם, ויותר מים מאלה שהוציאו החוצה חדרו פנימה. המצב החמיר, ורב החובל הורה לאנשים להתחיל לזרוק את החפצים לים. כך החלו לזרוק ארגזי מזון עמוסים צידה לדרך שהוכנה לתקופה של כחודש ימים עבור נוסעי האניה למקרה שיצטרכו להתחמק מהאנגלים. הכל הורד תהומה כדי להקל את משא האניה, אולם כל אלה לא הועילו הרבה, והבהלה, שקשה לתאר אותה, אחזה בכל. קולות היאוש והיללות שנשמעו מכל עבר הגיעו עד לב השמים.

משחתות הצי הבריטי

אלומות האור שסינוורו אותנו היו של שתי אוניות גדולות שהתקרבו במהירות

לעבר אנייתנו. הן האירו את כל הסביבה באור גדול, וראו באופן ברור ביותר את מצבנו הנואש. רב החובל של אניתנו "הגנה" יצר קשר עם רבי החובלים בשתי המשחתות, והודיע להם כי על סיפונה של אונייתו נמצאים אלפיים ושמונה מאות פליטי חרב, כולם ניצולי שואה, אנשים מחוסרי קורת גג, אשר מטרתם היא להגיע לארץ ישראל כדי להתחיל שם בחיים חדשים.

רב החובל המשיך לתאר את מצבנו הקשה, והתחנן לפני מפקדי המשחתות שיורידו את האנשים מהאניה הטובעת ויעבירום אל אוניותיהם, מאחר והמים כבר מילאו את כל חלקה התחתון של האניה, ועדיין הם חודרים פנימה בעצמה רבה. דעו כי מצבנו חמור ביותר וכי אין לנו שום סיכוי לחיות עד אור הבוקר, אמר רב החובל לאנגלים, ראו כי הגיעו מים עד נפש, והבינו כי אנו צריכים להתחיל תיכף ומיד בפעולות ההצלה.

לאחר ששמעו את דברי רב החובל, חגו האניות וחזרו פנו מעלינו והמשיכו בדרכן מבלי לענות אפילו מילה אחת. היו אלה שתי משחתות מן הצי הבריטי אשר המתינו עלינו במים הטריטוריאליים של ארץ ישראל, על מנת לתפוס אותנו. כאשר האוירונים גילו אותנו, ודווחו למשחתות על מקום המצאנו, החליטו המשחתות לבקר אותנו, וכאשר נודע להם על מצבנו הטראגי, היה להם נוח וקל יותר להפקיר אותנו ולהפטר מאתנו בצורה הקלה ביותר. הבריטים, בלהיטותם אחרי הערבים ומזימותיהם, היו מוכנים להניח לאניה שתטבע בים, ובדרך זאת להיפטר מאלפי נצולי חורבן, אשר חיפשו להם מקלט בארצם. אכן, זאת היתה תרומתה של בריטניה לשיקום פליטי אושוויץ!

בשעות הלילה המאוחרות נעשו נסיונות נוספים לתקן את הקלקול במנועי האניה, הוסיפו עדיין להשליך חפצים אל הים. מי שהיה מסוגל התנדב לסייע למלחים, בעלי מקצוע עמלו בעבודה לאור פנסי כיס, וכל מי שיכול היה לעזור במשהו עזר. והנה, בעזרת השם, ממש בניסי ניסים, אחרי חצות הלילה, הועלה אור באניה. העמלים הרבים הצליחו לתקן את הקלקול בחשמל, ומיד החלו לתת סימני ס.או.ס., בבקשה לעזרה דחופה מכל האניות שנמצאו בקרבת מקום.

כעבור שעתיים, סמוך לעלות השחר, החלה האניה לזוז, אולם הפעם כבר לא נסעה כבראשונה, היא ממש טסה, וכל אחד התפלל בלבו שלא תשבר בשנית. פתאום הבחנו ממרחק מה בשתי אוניות מלחמה, המלוות אותנו בדרכנו. תחילה חשבנו כי הם נענו לקריאתנו לעזרה, אולם עד מהרה נוכחנו לדעת כי אין פניהם לשלום כלל!

אניית פליטים "הגנה" בשבי הבריטי.

בשבי הבריטי

כאשר זרחה השמש, נתגלה לעינינו הר הכרמל שבחיפה, במלוא הדרו ויופיו. כל נוסעי האניה נעמדו על רגליהם, ובעיניים דוממות הביטו בשקט, כאילו היו חולמים, על הרי ארץ ישראל. בינתיים התקרבו אלינו שתי אוניות המלחמה של הצי הבריטי, כשתותחיהן הכבדים מכוונים לעבר אנייתנו. חיילים בריטים חמושים מכף רגל ועד ראש עמדו על המשחתות והביטו עלינו בזעם כבוש, כאילו היינו אנו, ניצולי שואה וחסרי כל, האויבים הכי גדולים של מלכות בריטניה.

כאשר הבריטים היו כבר מאוד קרובים אלינו, קראו אלינו ברמקול, ודרשו מאתנו להכנע! הבריטים דרשו לדומם את מנועי האניה, אבל אף אחד לא שמע בקולם. האניה שלנו הוסיפה לנסוע במהירות גדולה, כאילו לא קרה כלום, לכוון נמל חיפה. הבריטים לא ויתרו, מאחד התותחים נורה צרור אל המים,ואז הבינו מלחי האניה שלנו כי אין ברירה אלא להכנע. מנועי האניה כובו, והאניה פסקה מלכת. הבריטים התעקשו לקשור את אנייתנו, "הגנה" בכבלים אל המשחתת, וזו גררה אותנו עד לנמל חיפה.

כאשר עלו האנגלים על סיפון האניה, בהרגשת סיפוק ונצחון, מיהרו, ראשית כל, אל חדרו של רב החובל. אולם עד מהרה התאכזבו כאשר התברר להם כי הם איחרו את המועד, הם כבר לא מצאו אותו. רב החובל גילח את זקנו השחור והארוך ונבלע בין יתר הנוסעים. בעת שהאנגלים התרוצצו בכל חלקי האניה בחיפושים אחריו, ישב לו רב החובל בסירה קטנה של הסוכנות אשר הביאה לנו אוכל, ועזר לפועלים לחלק את המצרכים, וכאשר כילו הפועלים את מלאכת חלוקת האוכל, ניצל את ההזדמנות ושב עמם לחיפה.

במחנה המעצר עתלית

מחנות־המעצר עתלית וקפריסין — פרקים בלתי־נשכחים הם במלחמת־הקיום של שרידי השואה ונמלטי הכבשנים. מעט מזעיר היה מספר היהודים שנשארו לפליטה ביבשת אירופה, לאחר שהשתוללה בה במשך חמש שנים סופת ההשמדה הנאצית. ואולם, גם לאחר אסון הכליה הנורא שפקד את יהודי אירופה — לא נחפזו מעצמות־הברית המנצחות, אשר הכריעו את הצורר ורב־הטבחים היטלר ימ"ש, לפתוח את שערי־ההצלה בארץ־ישראל למען יהודי שארית־הפליטה שהצטופפו

שער הכניסה מאחורי גדרות־התיל של מחנה־הסגר בעתלית.

במחנות העקורים על אדמת גרמניה, התגלגלו בשורה של מדינות, כמו: איטליה, הונגריה, רומניה וקארפאטורוס, באין להם מקום מקלט ומפלט.

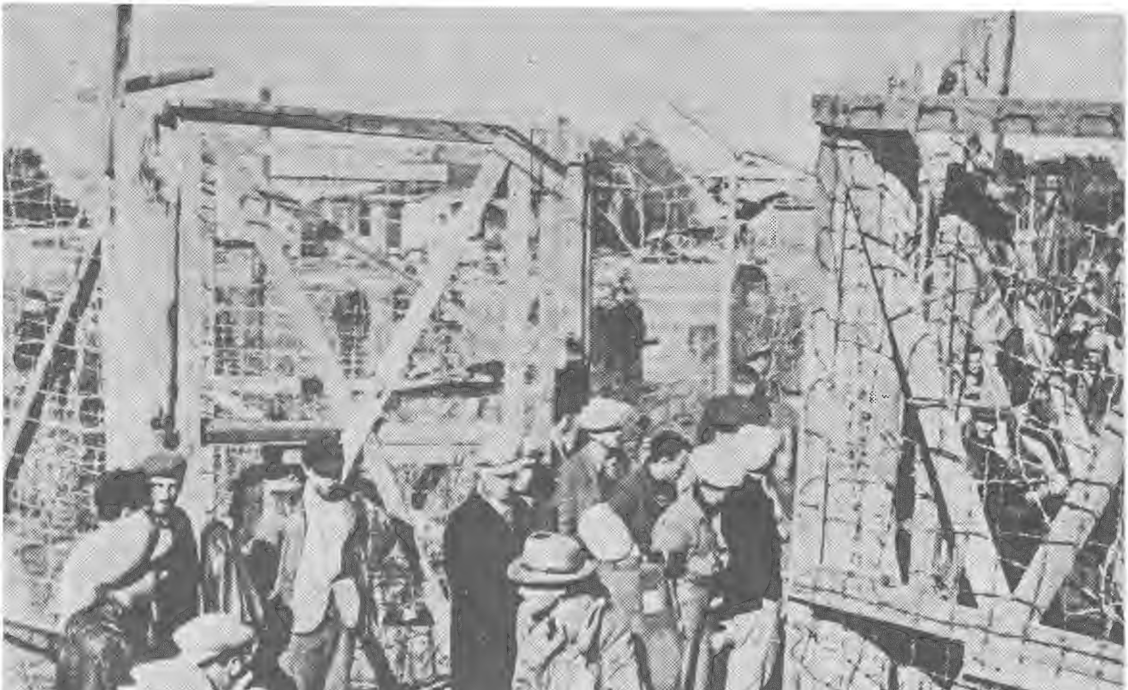
שארית הפליטה, השרידים האחרונים של הניצולים, אשר נדדו ממדינה למדינה ושאפו להגיע למקום של מנוחה ונחלה כדי לבנות לעצמם מחדש קן משפחתי, פתחו במצעד נמרץ ונועז, הם עברו גבולות וחצו ימים, הלכו ברגל, כיתתו רגליהם בהרים, היטלטלו בספינות רעועות ושום אמצעי לא היה קשה בעיניהם; הם התגברו על כל המכשולים שבדרך, והכל במטרה אחת ויחידה: להציב רגל בחופי הפדות של ארץ־האבות, ארץ־ישראל.

אלא שבאותם הימים החליטה ממשלת בריטניה, בהוראתו האכזרית של שר החוץ בווין, לקטוע את נתיב־ההצלה של האודים המוצלים מאש, החותרים בשארית מאמצי כוחותיהם להגיע לארצם המובטחת. אניות הצי המלחמתי הבריטי קיבלו הוראה לתפוס את האניות בלבב־ימים ולהוביל את האנשים שעליהן, בחלקם למחנה־ההסגר עתלית, שהוקם על אדמת ארה״ק, ליד העיר חיפה, וחלק אחר – למכלאה הגדולה אשר הוקמה בקפריסין.

ביום ראשון, כ״ט בתמוז תש״ו, עגנה אניית ״הגנה״ מול נמל חיפה, כשהיא מוקפת במשמר החוף של הצבא הבריטי. בהיותי עדיין תמים ורחוק מפוליטיקה, האמנתי וקיוויתי כי עוד מעט נרד אל היבשה הקרובה כל כך אלינו, אלא שמהר מאוד התפכחתי מן האשליה והתאכזבתי עמוקות. למדתי לדעת, כי האנגלים מסרבים להעניק לנו אשרות־כניסה לארץ. כך שהינו במשך שבועיים על סיפון האניה, רעבים וצמאים, מעונים מן הנסיעה הקשה ומוטרדים מן החום הלוהט והשרב ששרר ביום, ומן הקור והצינה שחדרו לעצמותינו בלילות. רק כעבור שבועיים של תלאות הועברנו למחנה המעצר עתלית ב׳, אותו הקימו הבריטים על שדה פתוח, בשכנות למחנה הסגר עתלית א׳. כך הגעתי למחנה הריכוז השביעי במספר, אחרי המחנות: ארשוויץ, בירקאנוי, בונא, גלייוויץ, דארא, ונאראדהאוזן.

במשך חדשיים שהינו במחנה עתלית ב׳, התגוררנו באהלים פתוחים שהצבא הקים עבורנו על שדות קוצים ועשבים דוקרניים. ללא קורת־גג, ללא מאור בלילה, חשופים לקרני השמש הלוהטת ושכובים על הארץ עם מזרון דק. רק כחודש לפני השחרור הועברנו למחנה עתלית א׳, שם שיכנו אותנו בצריפים עם דרגשי עץ.

כשלושה חדשים הייתי כלוא במחנה הריכוז עתלית א׳ ועתלית ב׳, אשר הוכן על־ ידי האנגלים לניצולי השואה שהגיעו לארצנו הקדושה. במחנה המעצר הזה

חשון תשי"ז: השעה המיוחלת באה — שערי מחנה עתלית נפתחו
לנו לרווחה להציב רגל כבר חורין בארצנו הקדושה.

סבלתי סבל קשה מאוד. האנגלים לא הנעימו עלינו את החיים, ואפשר היה לכתוב פרקים על חיי האסיר במחנות הללו. במיוחד גרמה לנו צער ומריטת עצבים העובדה שחיילים בריטים ניצבו על מגדלי השמירה וכיוונו את נשקם אלינו, ואז אמרנו לנפשנו: מי פילל שאנשי צבא אשר עם חבריהם עבדנו ביחד בבונא, בהיותם שבויי מלחמה, יעמדו עתה מול פנינו, חמושים ודורכים את נשקם ויעוללו לנו צרות במידה גדושה?

ליד הכותל המערבי

בהגיע החגים והמועדים של שנת תש״ז הרגשנו את עצמנו שבורים ורצוצים, עשוקים ואכולי־יאוש. התאספנו באחד הצריפים לתפילה בין גדרי־התיל על אדמת ארץ־ישראל, ובדמעות שליש ביקשנו בכל תפילה כי יהיה כבר סוף וקץ לצרותינו ונזכה כבר ליום המיוחל שבו נשתחרר מחלום־בלהות זה ומכבלי השבי של הבריטים. רק בחודש חשון תש״ז הגיע תורי להשתחרר מן השבי, ויחד עם קבוצה חרדית הובאתי לכפר־סבא, מקום שם התארגן בתקופה ההיא המושב יסודות, על־ידי קבוצה של שרידי־חרב שהגיעו חדשים מספר לפנינו לארץ־ישראל.

לאחר מספר ימי מנוחה שבהם התאוששתי מעט מקורות החודשים האחרונים, פתחתי בחיפושים אחר ישיבה ללמוד בה. הטלטולים נמשכו זמן מה, ובמהלכם הגעתי לעיה״ק ירושלים, ומובן מאליו כי בראש ובראשונה עשיתי את דרכי אל הכותל המערבי, אשר היה עדיין תחת שלטון בריטי, ממשלת המנדט הפלשתינאי.

הגעתי אל הכותל המערבי, ונעמדתי להתפלל. והנה, לפתע, תופסת את מוחי מחשבה, מהי? האם זאת מציאות? האני הוא שעומד לי כאן הכותל המערבי, שריד מקדשנו, ומתעטוף בתפילה? הייתי נרגש ביותר, כל גופי רעד בי והרגשתי שאני מרחף לעולם אחר, לעולם של התנתקות מכל המציאות המרה בה אני נתון. ושוב אני שואל את עצמי, האמנם? האם אני הוא הגבר, האני הוא העני ממעש, האחד ששרד ממשפחה מסועפת ומפוארת בקארפאטורוס, האני הוא זה שזכיתי לקום ולהתנער מן העפר, ללבוש כוח ולבוא הנה להשתטח ולשפוך את שיחי כאן, לפני הכותל המערבי, המקום אשר השכינה שורה עליו?

התקשתי להאמין למראה עיני, האם זאת מציאות? שאלתי את עצמי, האם אינני חולם? ואם כן, שוב הטרידה אותי השאלה, מדוע דוקא אני הוא שזכיתי למה שלא זכו אבותי? כיצד זה עמד הכותל, שריד בית מקדשנו, פארה של כנסת ישראל, גולת

ראשוני התלמידים בישיבת "יטב לב" בחגיגת סיום מסכת שבת,
אייר תשי"ז המחבר עומד הראשון מימין.

הכותרת, נווה זיו העולם, אלפיים שנה בודד וגלמוד, סופג את דמעותיהם של כל היהודים לדורותיהם, הנתונים לצרות ומציקים, והנה, דוקא אני הוא הניצב לפניו? דוקא אני? דוקא אני, אחד משרידיה של יהדות קארפאטורוס המעטירה, יהדות של תורה ומצוות, יהדות של עבודת ה׳ וגמילות חסדים, יהדות אשר בתוכה שכנה השכינה כמאמר הכתוב: ״ושכנתי בתוך בני ישראל״, כיצד קרה זה, שדוקא אני הוא העומד כאן?

כך אני עומד מהורהר, והמחשבות החולפות במוחי במהירות גורמות לי הרגשה של מין רעד, הפחד חותך את גופי. עיני נפערות לרווחה, אני מביט סביבי, זו מציאות, אני אומר לעצמי. פי נאלם דום, המילים נעתקו ממנו, וגם אם היו, לא יכלו לתאר את המתרחש בלבי ואת רגשותיו. אני מתקרב אל הכותל, עוד צעד ועוד צעד, וכך אני מגיע אליו. אני נצמד אל האבנים, אני השריד הגלמוד, אני מחבק את האבנים ומגפפם בחבה, ומרגיש כאילו כל הנשמות הטהורות, כל יקירי הקדושים, מתלווים אלי ומתרפקים בגעגועיהם אל השכינה, על אבני הכותל.

התקשתי להוציא הגה מהפה, בקושי פתחתי את פי ואמרתי:

אבינו מלכנו עשה למען הרוגים על שם קדשך

אבינו מלכנו עשה למען טבוחים על יחודך

אבינו מלכנו עשה למען באי באש ובמים על קידוש שמך.

אלה
שלא
נכנעו

אות ועד לגבורת דמויות הפלאים, אשר במעשי-הצלה ובמאבקם הנועז כנגד הצוררים ההונגרים-האוקראינים-הסלובקים-הגרמנים - ימ"ש, בשנות סופה וסער ת"ש-תש"ה, הקרינו אורות מאופל והאירו את חשכת עמק-הבכא.

מפתח

הרה"ג רבי שמואל דוד הלוי אונגר – אב"ד נייטרא

ענק־רוח ומעש בדור ההשמדה

בדור האחרון ליהדות אירופה, בשנים שקדמו לסחף האכזרי והטראגי של חורבן יהדות מעטירה זו, ובעיצום שנות־ההשמדה – התנוסס לתפארה אחד הגדולים ברבני אירופה, דמות־מופת אשר האירה והזהירה בשלל־אורות בימים של רגיעה ושלווה ובמיוחד בימים של אופל וצלמוות, עת מיליוני יהודים הובלו אל הנוראה שבעקידות שפקדו את עם ישראל באלפי שנות גלותו, והוא הגאון רבי שמואל דוד הלוי אונגר, אב"ד נייטרא, רב שלשמו חרדו רבבות יהודים וגודל מעשיו ותפארת פעולותיו למען אחיו בני ישראל הנתונים בצרה ובשביה – נודעו עוד יותר לאחר המלחמה.

הרב מנייטרא נהפך לסמל של מסירות־הנפש, עוז וגבורה, סמל של גדלות בתורה, צדקות במעשים, רצון כביר להציל נפשות מישראל, דוגמה אישית להתנהגות עילאית בלי להתחשב במצבי השעה. גם כי ילך בגיא צלמוות, לא יפסיק ממעשי־צדקתו, מעבודת ה' ומלימוד התורה; גם בהיותו נתון תחת סכנות איומות – לא יחדל ממעשי־הצלה ולא יתחשב בסכנות הקשות הכרוכות בכך לחייו שלו.

בין הגדולים שבמרביצי התורה בהונגריה ובאירופה כולה – היה הרב מנייטרא; במרוצת שנות־חייו זכה להעמיד לגיונות מרובים של לומדי־תורה, מהם חכמים מפורסמים, רועים נאמנים בישראל, כשהוא בעצמו עמוד של תורה והלכה, המורה דרך לרבים, מפלס נתיב וקובע הוראה לרבים.

הרב מנייטרא – היה ענק־המעש ושמו התנוסס בראש מנהיגי היהדות החרדית, תופס עמדה מרכזית ומכובדת בקרב מועצת גדולי התורה של אגודת ישראל, קובע ומכריע בה בענינים מרכזיים של כלל ישראל, מעורר הערצה והתפעלות בקרב גדולים וקטנים ומשאיר אחריו ברכה מרובה בהשפעה רוחנית, לדורו ולדורות.

במעגל פעולות ההצלה

באותן שנים של שואה איומה, התעלה רבי שמואל דוד אונגר, לשיאים בלתי־נודעים במסירות־הנפש למען הצלת ישראל ושמירת גחלת האמונה. מכח יוזמתו

נוצרו פעולות כבירות בקנה־מידה עצום להציל לקוחים למות, כאשר על־ידו מנצח על המלאכה חתנו, רבי מיכאל דוב וייסמאנדל, אשר נודע ברבים כגיבור־רוח, אמיץ־לב, רגיש לגורל עמו, אחד המעוררים הגדולים לפעולות הצלה ואחד מאלה אשר נשאו לאחר השואה משא־זעם על תעלולים של גורמים מסויימים בעם היהודי, וכן בקרב אומות העולם — אשר אטמו אוזניהם ולבותיהם לשמע קול בכיה של היהדות העקודה, שבכל יום ויום נשחטים ונטבחים אלפים ורבבות מתוכה, כשאין מי שיוכל לומר למשחית הרף.

הרב מנייטרא וחתנו, הרב ווייסמאנדל, הרהיבו עוז וסיכנו את נפשם להיכנס אל תוך לוע־הארי ולהציע באורח ישיר למרצחים הברברים "כסף תמורת דם", הציעו להשאיר בחיים מאות אלפי יהודים במחיר של אוצרות־הון כבירים, אלא שלהוותם ולאסונם הגדול לא הועילו כל המאמצים הללו בשל מחדלים מצד אחים קהי־רגש יהודי שבעולם הגדול, אשר לא התעלו לגובה השעה ועמדו מנגד על הדם היהודי הנשפך וניגר כמים.

הישיבה האחרונה בעמק־הבכא

ישיבת נייטרא, היתה הישיבה האחת והיחידה בכל אירופה, אשר נשארה במקומה וראשיה הוסיפו להרביץ תורה למאות תלמידים, באותו זמן שמרבית יהודי פולין כבר הושמדו ומקדשי־התורה שבה כבר חרבו כליל.

היה זה דבר מיוחד במינו, שראש הישיבה, רבי שמואל דוד, קיבל, בעיצומם של ימי גירוש יהודי נייטרא למחנות־הריכוז — היתר מיוחד מטעם הממשלה הסלובקית המנואצת להישאר בביתו ובבית מדרשו, לאחר שהכירו בו כ"רבה הראשי של יהדות סלובקיה", ביחד עם הזכות המיוחדת במינה כאשר לביתו הוענק מעמד של "אכסטריטוריאליות", דהיינו שטח־חסות, כעין מדינה־בתוך־מדינה, כאשר אפילו לשוטרים נאסרה הכניסה לתוכו בלא רשותו של הרב.

הידיעה הזו על אודות הזכות אשר ניתנה לביתו של הרב מנייטרא, עשתה לה כנפים חיש מהר, והדבר נתפרסם בכל המדינה ואף מחוצה לה. רבנים ואדמורי"ם, תלמידי־חכמים ואנשי־מעשה, למן מיהאלוביץ, הומנה וסביבות קאשוי ועד לפרשבורג — החלו נוהרים אל נייטרא, וגם אלפי פליטים יהודיים מגליציה ופולין עברו דרך העיר. אולם, מן הנמנע היה להחזיק במקום את כל הבאים, שהרי כרוך היה הדבר בסיכון רב ביותר. עם כל זאת, נשארו שם בקביעות כמאתיים ת"ח ורבנים

רבי שמואל דוד הלוי אונגר — אב"ד נייטרא

ועוד כמאה וחמישים תלמידים. הללו ישבו כיתות כיתות ועסקו בתורה מתוך התמדה נפלאה, מבלי להתחשב במלוא הנימה בפורענות הנוראה המשתוללת עתה בעולם ובסכנה האישית החמורה האורבת להם.

שיעורו של הרב מדי יום ביומו

רבה של נייטרא וראש הישיבה בה, רבי שמואל דוד אונגר, עמד בכוחות־נפש מרובים באותה תקופת־אימים מחרידה. עם שפעל רבות למען הצלה ולמען הטבת תנאי יהודים, לא פסק מהנהגתו הרוחנית ונהג להשמיע את שיעורו ברבים מדי יום ביומו, בתנאי מחתרת מובהקים. סמוך לשנת תש״ה, כאשר ההרג של יהודי הונגריה הגיע כמעט לקיצו, בא גם תורו של מבצר התורה האחרון באירופה. מאות התלמידים של ישיבת נייטרא הועלו על המוקד וקידשו את השם.

לאחר שננעלו שערי־הישיבה, הצליח רבי שמואל דוד, בלוויית בנו, רבי שלום משה, כיום רבה של קרית ישיבת נייטרא במאונט־קיסקא – להימלט מפח־יוקשים שטמנו לו הצוררים ברגע האחרון, והסתתר ביחד עם בנו וכן תלמידו, הרב מאיר איזלר, בהרי זאבאר וביערות הסמוכים לנייטרא אשר היו אז תחת שלטון הפרטיזנים הסלובקים, תוך שהם נעים ממקום למקום בחוסר־כל.

גבורה והתעלות־הנפש

מחצית השנה האחרונה לימי־חייו של הגאון רבי שמואל דוד אונגר – היתה מופלאה, אפופת הוד וגבורה, ואפשר היה לחבר עליה ספר שלם. היו אלה ימים של מסירות והתעלות־ הנפש עד לדרגה הגבוהה ביותר.

הרב הגאון הצדיק רבי שמואל דוד הלוי אונגר, נפטר ביום ט׳ באדר שנת תש״ה, שבועות אחדים לפני סיומה של מלחמת העולם השניה. הוא השיב את נשמתו אל־על ביער בו הסתתר מידי המרצחים הנאציים. קברו נכרה באופן זמני ביער, ולאחר תום המלחמה הועברו עצמותיו לפישטיאן־סלובקיה, שם הוטמנו ליד קבר אבותיו.

רבי חיים מיכאל דוב וייסמנדל

המזעיק הגדול למבצעי־הצלה

רבי חיים מיכאל דוב וייסמנדל, בעידוד ובהמרצת חותנו, רבי שמואל דוד אונגאר הרב מנייטרא, היוו פרק מיוחד במינו, אפוף־הוד ונאפד־גבורה, בכל המסכת הטראגית של השואה האיומה, באשר התבלטו בייחודם בתפיסה כוללת ומקיפה של סכנת השואה והאסון הנורא הפוקד את בית ישראל באירופה ובמידה בלתי־רגילה של העזה לחפש ולהציע פתרונות ראדיקליים לצמצם את האסון, בכל הדרכים הנראות, בדורון, בתפלה ואף במלחמה!

ואכן, החל מן היום הראשון למלחמה היה נתון כל כולו לפעילות מסורה למען הצלת יהודים. יד ביד עם חותנו רבי שמואל דוד הלוי אונגר, אב"ד נייטרא חלש על מבצעים מסועפים ומסוכנים ביותר של זיופי־תעודות, הברחת גבולות, גיוס עזרה מבחוץ למען מזי־רעב וחסרי־כל מן הפליטים אשר הגיעו מפולין ומערים שונות בסלובקיה. הם ניצלו כל דרך שהיא כדי להעביר את גזירת הכליה מעל יהדות סלובקיה, ומיצו כל דרך של עורמה למען הצלת נפשות.

במבט־לאחור, תוך שאנו יודעים כיום כמעט הכל על היקף הזוועה, על התכנון המושלם של רצח־עם של הנאצים כלפי היהודים ועל המנגנון המסועף שקיים משטר שטני זה לשם ביצוע המזימה, מקבלת פעילותם של הרב מנייטרא והרב וייסמנדל, חתנו, מימד של מעשה בלתי ייאמן ובלתי יתואר.

בשעה שכולם לא האמינו שאפשר להסתכן בנסיונות להבקיע את החומה האטומה ובשעה שהיו רבים מההנהגה החילונית־היהודית שפשוט סירבו להושיט יד להצלת אחים — סימנו שני אישים אלו נקודת אור, כשהם פועלים בנסיבות בלתי־רגילות ובתנאים שקשה פשוט לתארם, הכל מתוך הלב היהודי החם החרד לגורל אחים־יהודים ורואה בשברון לב ובצער תהומי את הובלתם של מאות אלפים אל כבשני המוות והמשרפות.

בזעקותיהם־ממעמקים הבקיעו את חומת־העשן הנאצית שהסתירו מעין כל העולם, את זוועות־האימים שהם מחוללים על אדמת אירופה המקוללת, הם הסתכנו

מאות פעמים בנסיונם להזעיק את מצפון־העולם לעזרה, תוך שהם מביאים לידיעתו, בדרכי מחתרת, את מעשה־ההשמדה כשהיא עדיין בעיצומה, כאשר השיא היה בהצעה הנועזת והמפורטת ששיגרו לגורמים שונים בעולם החפשי להפציץ את כבשני־ההשמדה באושוויץ, עם מפות מתאימות כדי לדעת היכן נקודות־המוקד המתאימות להפצצה יעילה.

רושם נאמן של מאורעות־האימים

רבי חיים מיכאל דוב וייסמנדל היה אישיות מיוחדת במינה בכוחות־הנפש שלו. במצפונו הער והרגיש, בדאגת אחים שגילה כלפי אחיו היהודים, ובמוח מזהיר בתכנון קפדני של פעולות ומבצעים קונספירטיביים, הכל כדי להשיג הצלה יהודית ולהוציאם משיני הטורפים הנאציים, אשר את מעלליהם למד להכיר ואת כל מזימותיהם השטניות למד לדעת, אחרי ששמע וגבה עדיות מפיהם של ניצולים ונמלטים.

במשך השנתיים, שנות הדמים תש״ב־תש״ג, אשר כמותן לא היו בתולדות ישראל להרג ולאבדן שימש הרב וייסמנדל רושם נאמן של מאורעות־האימים. ביושבו בבונקר חשאי בפרשבורג, העיר ואם בישראל – עסק בגביית עדות מפי נמלטי הכבשנים והבורחים ממחנות־ההשמדה. את כל המאורעות אשר רשם מפיהם, השתדל והתאמץ להעביר אחר־כך, בצינורות מחתרתיים אשר הצליח לפתח לו – לידיעת העולם הגדול.

רבי חיים מיכאל דוב היה היוזם הראשי של כל נסיונות ההצלה, הן לשארית יהדות פולין, בצורה של הברחת גבולות; הן ליהדות סלובקיה – על ידי שיחוד הצוררים הנאציים ובראשם ויסליצני, נציגו המיוחד של אייכמאן ימ״ש במדינה זו, והן ליהדות הונגריה – על ידי הקשר שהוצב על ידו דרך ויסליצני אל מנהיגי הקהילה החרדית של בודאפשט. בפעולותיו אלה רקם תכניות נועזות והציע הצעות חיוניות.

הבריחה מרכבת־המוות

אין לתאר את היקף הפעולות הכבירות והתכניות הנועזות שהגה הרב וייסמנדל כל אותן שנים של סופה־וסער. הוא לא מצא מרגוע לנפשו בראותו את מסע־המוות

רבי חיים מיכאל דוב וייסמנדל — גיבור־ההצלה

הבלתי פוסק. הוא ניסח ושיגר עשרות ואולי מאות קריאות־הצלה במשך השנתיים של פעילותו המסורה. הוא טרח ודאג להציל כל נפש מישראל, כשהוא עצמו מצליח במשך כל הזמן למצוא לו מקומות מחבוא בסתר, אך בסופו של דבר התחקו על עקבותיו ורק בנסי־נסים ניצל.

בסתו שנת תש״ד פרץ בסלובקיה מרד הפרטיזאנים. כתוצאה מן המרד החליטו הגרמנים לשים קץ ליהודי סלובקיה וחידשו את הגירושים. רבי חיים מיכאל דוב, אשתו וחמשת ילדיו נעצרו בנייטרא ביום ה׳ י״ט באלול תש״ד (7 לספטמבר 1944). יחד עם שאר בני הקהילה הועברו רחמ״ד ומשפחתו למחנה של עובדי כפיה יהודיים בעיר סערעד שבסלובקיה. ממחנה זה שולחו הטרנספורטים לאושוויץ.

באחת הרכבות שהובילה את המגורשים לאושוויץ היה גם רבי חיים מיכאל דוב ובני משפחתו. גם בהיותו ברכבת לא איבד עשתונותיו, אלא החל לעורר את היהודים הכלואים כי יתנגדו לנסיעה ויקפצו מן הקרון, אך אלה לא שמעו לו.

כאשר ראה שאין מי שישמע לו, החליט להציל את עצמו. בחשכת הלילה ניסר רבי חיים מיכאל דוב ויסמנדל את סורג אחד האשנבים וקפץ החוצה. הוא הסיר את זקנו למטרת הסוואה וכך נדד כמה ימים ברגל, עד אשר הצליח להגיע לבונקר של המחתרת הסלובקית, שם הסתתר במשך מספר חדשים.

בריחתו הנועזת מן הרכבת גרמה מבוכה כללית אצל שלטונות הנאצים. הם געשו ורעשו והכריזו בעתוני סלובקיה פרס מיוחד עבור ראשו, אך כל מאמציהם ללוכדו עלו בתוהו. בשנת תש״ה חילצוהו ידידים מן המיצר ברכבת־ההצלה ״ברגן בלזן״ אשר הביאה אותו לשווייץ, ומשם הגיע אל חוף־מבטחים בארצות הברית.

רבי חיים מיכאל דוב וייסמנדל נפטר ביום ו׳ כסלו תשי״ח והניח אחריו דור ישרים יבורך.

רבי מאיר יהודה פרייא – אב״ד שוראן

פליטי שבע הקהילות – בורגנלנד

פרשת אפופת הוד, הקובעת ברכה לעצמה, היא מפעל ההצלה של מאות משפחות מאחינו בני ישראל, עקורי מדינת בורגנלנד, ואשר בה היה קשור רבי מאיר יהודה פרייא – אב״ד שוראן.

היה זה ביום ח׳ אדר ב׳ תרצ״ח (11 למארס 1938), כאשר פלשו גייסות הנאצים לאוסטריה וביצעו בה את ה־״איינשלוס״ הידוע. בין־לילה ניתן הישוב היהודי בשבע הקהילות, אשר מנה ארבעת אלפים נפש למרמס לרגלי הקלגסים ולהשתוללות בידי המון הפרוע ופורע. הגרמנים העתיקו לכאן את כל חוקי האפלים אשר הפעילו נגד יהודי גרמניה משנת 1933 ואילך. הכל ניתך בבת אחת על ראש יהודי אוסטריה ובתוכם אלה אשר היו בחבל ארץ בורגנלנד.

כבר למחרת השתלטותם, ביום ט׳ אדר ב׳ (12 במרס 1938), נפלו בני שבע הקהילות קרבן למשטר האימים הנאצי. פרעות והתעללות היו מאז מנת־חלקם. בשבת הראשונה לחדירתם התנפלו על ציבור המתפללים בבתי־הכנסת, היכו וירקו, קרעו טליתות ואף הוציאו יהודים מבתיהם כדי לבצע בהם מעשי שוד וביזה.

ואולם, ימי הזעם האמתיים והקשים ביותר ליהודי בורגנלנד זומנו להם לימי הפסח שנת תרצ״ח. הפראים הגרמניים הוציאו מבתיהם נערים וזקנים, שדדו מהם את כל רכושם ולאחר ההתעללות בהם גירשו אותם לגבולות הונגריה וצ׳כוסלובקיה, שם השאירו אותם בשדות הרחבות, תחת כיפת־השמים, ללא קורת־גג לראשיהם. שומרי הגבול הצ׳כיים וההונגריים עמדו על המשמר ודחפו אותם בחזרה, מבלי להעניק להם רשות־כניסה. כך נדדו להם אלפי פליטיה היהודיים של בורגנלנד, חלק מהם הגיע לוינה, שם מצאו איכשהו קורת־גג אצל המשפחות היהודיות בעיר וחלק אחר שם פעמיו חזרה לבתיהם, כאשר לאחר סבל וטלטולי־דרך שבו לעריהם, כל עוד רוח חיים מפעמת בקרבם.

בפעולה למען האומללים

בשנת תש״ג (1943) גורשו שוב מאות משפחות מקהילות בורגנלנד אל חבל

ארץ שהיה שטח־הפקר בין הערים שוראן לנייטרא. היה זה מקום נויטראלי, שלא היה מסופח באותו זמן לשום מדינה. רבי ישעי׳ פרייא, אב״ד לעמעש, בנו של רבי מאיר יהודה פריי, ששלט במספר שפות, נהפך לגיבור־הצלה לאומללים הללו, הוא אירגן סיוע ועזרה למענם ואף תיכנן להעבירם למקום בטוח.

בהתקרב החורף, פנה רבי מאיר יהודה פרייא, אב״ד שוראן, אל הלשכה המרכזית האורטודוכסית בבודאפשט ודרש לזמן מיד את מועצת הרבנים של הלשכה, במגמה לדון בתכניות לחילוץ המגורשים הללו, שלא להשאירם באותו מקום בעונת החורף, שכן הדבר מהווה סכנת נפשות ממש עבורם. לדיון הזה הוזמנו ששת הרבנים שע״י הלשכה, הגאונים והצדיקים: רבי יואל טייטלבוים, אב״ד סאטמאר, רבי יעקב אלימלך פאנעט, אב״ד דעש, רבי בן־ציון סניידערס, אב״ד ראאב, רבי משה פורהנד, אב״ד מאקאווא, רבי שלמה צבי שטראססער, אב״ד דעברעצין ורבי מאיר לייב פרייא, אב״ד שוראן.

הישיבה החלה בשמיעת דין־וחשבון מפורט מפי רבה של שוראן, ובעקבות זאת הוחלט כי כל רב יגייס את הכספים אשר ישמשו בתור ״קרן־הצלה״ למשפחות הללו. האדמו״ר מסאטמאר הגיע לאחר סיום הישיבה, כי זו החלה בדיוק בזמן שנקבע. בהיותו מעריך את הרב משוראן, הן בפעולותיו בשטח הרבצת־תורה והן במפעלי צדקה וחסד שלו, גילה מיד התענינות מלאה בכל הפרשה, שמע את החלטת הרבנים ומיד נרתם לתרגם את ההחלטות לשפת־המעשים. האדמו״ר מסאטמאר התחיל מיד בפעולות למען גיוס כספים, הוא הצליח לגייס את הסכומים הגדולים ביותר מכולם, והודות לכך הצליחו להציל את המשפחות הללו, כולם הגיעו לחוף־מבטחים וניצלו מציפרני הנאצים.

בנו, ר׳ שמואל בנימין בפעולות ההצלה

ר׳ שמואל בנימין פרייא היה אחד האישים הפעילים והבולטים ביותר בשנות האימה והזעם, כאחד מבני־העליה הקדיש עצמו לפעול לטובת אחיו היהודים, ונימנה עם העסקנים החרדיים המסורים בבודאפשט, בירת הונגריה.

במסגרת הקרבתו ומסירות נפשו לעבודת־ההצלה, מצויה פרשת־הצלה מסועפת בבודאפשט, שמעט מאד נחשפה עד כה, ועדיין לא הוסר ממנה הלוט עד היום. כבר משנת ת״ש (1940), כאשר שלטונות הונגריה הפעילו את חוקיהם האנטישמיים כלפי היהודים בארצות־הכיבוש, נעשתה בודאפשט מקום מקלט לאלפי פליטים, שרידי

רבי מאיר יהודה פרייא — אב"ד שוראן עם קבוצת ב"ב ותלמידים

במרכז רבי מאיר יהודה פרייא משמאל בנו ר' שמואל בנימין פרייא

חרב, אשר זרמו אליה מאיזורי המלחמה שבפולין, סלובקיה, ואחרי גירוש יהודי קארפאטורוס־מארמארוש לגאליציה, מעבר לנהר הדנייסטר בשנת תש״ב, הצטרפו אליהם גם חלק גדול מפליטי הקהילות הללו, כדי להציל את חייהם.

בעת ההיא התארגנה קבוצת עסקנים חרדים בבודאפשט, בראשות ר׳ שמואל בנימין, שהצטיינה במומחיות בזיופי תעודות, והיא עמלה והתאמצה בתנאי מחתרת להשיג למען האחים הנרדפים תעודות מזוייפות ומקורות מחיה, ובעיקר – שיוכלו להבריח את הגבול ולהגיע לארצות חופש, ובכך יוכלו למלט עצמם מכף הבולשת ההונגרית והקלגסים הנאצים ששרצו בעיר הבירה.

במלוא זוהר־גדולתו

הצטיינותו בעבודה למען הכלל, באה בעיקר לידי גילויים מופלאים בעת שכבשו הנאצים הגרמנים את הונגריה, כאשר יהודי בודאפשט בעצמם ואלפי הפליטים היהודיים שנהרו לשם – נקלעו למיצר נורא. רבים מהם רעבו ללחם ובנוסף לזה סבלו מנגישות ורדיפות נוראות. גזירות אכזריות ניתכו עליהם חדשות לבקרים. אז נתגלתה פעילות ר׳ שמואל בנימין וחבריו במלוא זוהרה, פעילות שבהקיפה עברה בהרבה על ההרכב המספרי של חברי הקבוצה. הצלחת הקבוצה נקבעה תודות להתלהבות־דקדושה שהקיפה אותה, אהבת ישראל עד־כדי מסירות נפש והתנופה והמרץ המרובים.

הוא ריכז את עסקנותו בשני שטחים: ״הצלה״ ו־״הרבצת תורה״. באותם ימים שררה אנדרלמוסיה גמורה בבודאפשט, ובמיוחד כאשר התקרבה החזית לעיר־הבירה והצבא האדום שם עליה מצור. באותם ימים טרופים התגלה ר׳ שמואל בנימין במלוא שיעור־קומתו, כעסקן יהודי בעל מסירות־נפש, כמי שסבלת אחיו המעונים אינם נותנים לו מנוח והוא הקדיש את עצמו כליל לפעולות ומעשים.

ת״ת וישיבה בתנאים של מחתרת

פעולתו הראשונה היתה לאסוף את ילדי ישראל ששוטטו ברחובות העיר מוכי הלם ורעב. הוא הושיבם על ספסלי לימוד, באחד המקלטים שהוכן מבעוד מועד, ביחד עם חברו, מו״ה קלונימוס קנעפפלער, ייסד את ישיבת ״חתם סופר״, מקום לתורה ולתפלה עבור ילדי ישראל, אודים מוצלים מאש־התופת. בראש הישיבה

הועמדו רבנים דגולים ומפורסמים, הרה״ג רבי משה שטרן, אב״ד דעברעצין והרה״ג רבי יוחנן סופר, אב״ד ערלוי ועוד מחנכים דגולים ומפורסמים.

בעוד העיר כולה נתונה לקדרות ואפלה, נחרדת ונרעשת מרעם התותחים, הרחובות מלאים גוויות של מתים ושארית עם־קודש נתונה למשיסה בידי חיות־הטרף של הנאצים – ישבו בבית המדרש של ישיבת ״חתם סופר״ ועסקו במלחמתה של תורה בתנאים של מחתרת. קול התורה מפי תינוקות־של־בית־רבן סייע בזכותו להכניע את הכוחות השטניים, להנחיל להם מפלה, ואכן זכו לראות במפלת השונאים הנאצים, להקים משפחות ולבנות בתים נאמנים בישראל.

הרה״ג רבי מאיר גרינבורג – אב״ד קעזמארק

מרד הפרטיזנים הסלובקים

בחודש תשרי תש״ה פרץ מרד בסלובקיה. כתוצאה מן ההתקוממות נטלו הגרמנים לידיהם את רסן השלטון במדינה. מיום מר ונמהר זה של נטילת השלטון בידי הנאצים לא ארכו ימיהם של היהודים בערי סלובקיה וביניהם ליהודי קעזמארק.

ביום ה׳ בתשרי שנת תש״ה הובא רבי שמחה נתן גרינבורג אב״ד קעזמארק למחנה ההשמדה הגדול פלאשוב שבפולין ובו ביום מסר את נפשו על קידוש השם ביחד עם בני קהילתו. מכל בניו ובנותיו של רבי שמחה נתן, זכה בחסדי ה׳ להינצל מצפרני הנאצים רק בנו הרה״ג רבי מאיר גרינבורג, אב״ד קעזמארק, אשר המשיך לכהן ברבנות בעיר זו על כסא אביו מיד לאחר תום מלחמת העולם השניה, ולאחר מכן – רבה של בית המדרש פא״י, בבארא־פארק – ברוקלין.

ממשיך דרכו בעולם הרבנות

רבי מאיר גדל בבית אביו הדגול והיה לאילנא רברבא. זכה לספוג אווירה של תורה ויראת־שמים ובנפשו הוטבע החותם של גודל־נפש, גאונות בתורה ומדות נאצלות ויפות. כן למד בבית אביו גם הליכות הרבנות, וכבר בשחר־ימיו התעטר לכהן־פאר כאב״ד בק״ק מיקולאש שבסלובקיה, שם הספיק לעסוק בעניני הרבנות למישוריה השונים.

העיר מיקולאש שוכנת בגבול שבין סלובקיה, פולין וגליציה. בשנות האימים והשואה שימשה העיר כצומת־הנדודים לאלפי פליטי־חרב מפולין וגליציה אשר נרדפו ונדרסו תחת המגף הגרמני האכזרי.

עיר ואם בישראל היתה העיר מיקולאש לפנים. היתה בה קהילה יהודית עם מסורת ארוכה וכיהנו בה פאר גאוני ארץ וגדולי הצדיקים, כמו רבי ליב קוניץ, תלמיד מובהק לבעל ה״נודע ביהודה״, אשר הרביץ תורה ועמד על משמרת הקודש במשך ארבעים שנה, וכן הגאון הקדוש בעל ״שמן רוקח״ והגאון רבי ישכר בער, בעל ״מנחת עני״, ועוד.

רבי מאיר גרינבורג — אב"ד קעזמארק

מיקולאש כעוגן־הצלה לשרידים

בתקופת השואה והאימים ליהדות סלובקיה, עלה הכורת גם על קהילה קדושה זו. בשנת תש״ג הוגלו ארבע מאות משפחות למחנות השמדה, שם מסרו את נפשם על קידוש ה׳. חלק חמישי – מאה משפחות – ביחד עם הרב דמתא הושארו על־ידי הגרמנים ועוזריהם הסלובקים והעסיקו אותם בעשרה בתי־החרושת לעיבוד עורות אשר היו בעיר זו. הם נחשבו לפועלים מומחים וחיוניים למאמץ המלחמתי. באופן זה גם זכתה והפכה כל העיר מיקולאש לעוגן־הצלה למאות שרידי־חרב אשר ברחו מפולין וגליציה.

בשנות תש״ב־תש״ד נחלץ רבי מאיר גרינבורג, אב״ד מיקולאש, לשרשרת של מעשי הצלה וחסד. באותה זמן הצליח וזכה להתעלות לדרגה גבוהה ביותר בתחום זה של הצלת נפשות ורשם דף מזהיר במבצעיו הנועזים. במסירות נפש ממש, כאשר סכנת־המוות מרחפת כל רגע לנגד עיניו, היה משים נפשו בכפו ועלה בידיו להביא להצלת של אלפיים (2,000) נפשות מישראל, יהודים שהיו מוטרדים בדרכי הנדודים, שבורים ורצוצים בנפשם ובגופם, נשארו בעירום ובחוסר־כל, כשרק נפשם נשארה להם לשלל.

רבי מאיר גרינבורג גייס לצורך פעולות שירותי ההצלה מספר מתלמידי ישיבתו, בחורים מוכשרים ונועזים, וכן גם עסקנים נמרצים מבני־קהילתו, הוא גם ידע לגייס לעצמו עזר וסיוע מתושבים מקומיים, וכך, בכוחות משותפים ומתוכננים, פרש את רשת ההצלה שלו בכל האיזור ועלה בידו להציל יהודים מעברו של הגבול הסמוך, אשר באו מפולין וגליציה.

הוא הכין מאות פתקאות שעליהן צויין מקום מושבו מעבר לגבול, ובכל פתק היה רמז כי בעיר מיקולאש מתגוררים יהודים במנוחה ויכולים להציל אותם, ועליהם רק ללכת לביסטרא והמבריח הנכרי קובאצקי יביא אותם למיקולאש. באישון־לילה היו הבחורים מתקרבים סמוך לגבול המדינה ומוסרים את הפתקאות לסוכן הנכרי, הלה עבר את הגבול, התהלך לכל אורכם של גבולות גליציה ופולין וחילק את הפתקאות ליהודים הנרדפים אשר הצליחו להגיע לאותו איזור.

ואכן הודות לפעולות הללו ניצלו אלפי נפשות מישראל. לאחר שחצו את הגבול הגיעו לעיר מיקולאש ומשם המשיכו להונגריה ובחלקם הגדול אף הצליחו והספיקו לעלות לארץ ישראל.

על כס אבותיו ברבנות קעזמארק

זכה רבי מאיר גרינבורג וניצל ממלתעות־הרשע, ביחד עם רבים מבי־קהילתו. חייו ניצלו לאחר שעלה בידו להסתתר בבונקר במעבה־היערות, ובתום המלחמה שב לעיר־מולדתו בקעזמארק והחל לשקם שוב את חורבות הקהילה. מיד התלכדו מסביבו האודים המוצלים מאש הכבשנים. הוא הפיח בקרבם רוח של חיזוק ועידוד ועודד אותם לבנות מחדש את קניהם המשפחתיים.

ואולם, רק שנים מעטות המשיך רבי מאיר לשבת על כס הרבנות בקעזמארק, שכן רק עלה בידו להתבסס מעט ברבנות ולהשתית את חיי־הקהילה, הגיעו הקומוניסטים ועלו לשלטון בצ׳כוסלובקיה. תוך זמן מועט התברר לו שאין לו עתיד במקום זה. הוא הגיע למסקנה כי חלפה ועברה תפארתה של קעזמארק, כי זהרה הועם. כל בני הקהילה לקחו את מקל־הנדודים, חלק מהם הגיע לארץ ישראל, חלק אחר הגיע לארצות־הברית, וכך הגיע גם רבה האחרון של קעזמארק למקום מבטחים באמריקה.

רבי מאיר גרינבורג, אב״ד קעזמארק, היה מפורסם כגאון בתורה וכפוסק גדול, בקי ומעמיק, והיה מאיר נתיבות בש״ס ופוסקים, הלהיב את הציבור בדרשותיו ונאומיו, בשיחות של מוסר ויראת־שמים טהורה.

רבי מאיר גרינבורג, אב״ד קעזמארק, נפטר ביום י״ז אב תשנ״ג. הוא זכה לדורות ישרים ומבורכים המהווים חוליה נוספת בשרשרת הזהב של משפחה מופלאה ודגולה זו.

הרבני מוה"ר חיים הכהן שטערן – בודאפשט

קהילת בודאפשט עתיקת־היומין

עטורה יחס ואפופה הוד־קדומים היתה העיר בודאפשט, מן הבולטות והמרכזיות שבין ערים ואמהות בישראל, בטבורה של יהדות מזרח־אירופה: עיר בעלת עבר יהודי נפלא, ששקקה חיים יהודיים טהורים, חיי תורה ויצירה, מן המרכזים התורניים הבולטים והגדולים, עיר ששמה נישא לתהילה בפי־כל בשל גדולי־הרוח שבה, עיר שבה נרקם הווי יהודי שורשי ברוח ישראל סבא, קהילה מעטירה שהילה של רוממות עליה, עד אשר חרבה בשואה האיומה.

מאות בשנים תססו בה חיים יהודיים טהורים. מאות בשנים פיכה בה המעיין הנובע של גדלות־התורה ועבודת ה׳, מן הוותיקות והעתיקות ביותר בגלות אירופה. רחובותיה וסימטאותיה מלאו חן יהודי שורשי, מבתי־כנסיותיה ובתי מדרשותיה בקע בלא הרף קול תורה ותפלה, קול לומדים וקול תינוקות־של־בית־רבן, עד אשר הניף עליה האשמדאי הנאצי את סייף־הכליון וטובי יהודיה הנלבבים, אשר נאבקו על קיומם עד זמן קצר לפני סיום המלחמה הנוראה – עלו על המוקד למען קידוש שמו ית׳, ורק מעטים מהם זכו להינצל ממלתעות־הרשע.

מרובת־אוכלוסים היתה יהדות בודאפשט. היא מנתה לפני מלחמת העולם השניה מאה שמונים וארבעה אלף נפש. ואף כי מרובים היו הגוונים בזרמיה השונים של האוכלוסיה היהודית, חוגים וקבוצות לרוב, הרי הורגש בכל מקום כוחה החסון והיציב של הקהילה החרדית הנפרדת אותה ייסד מרן ה"חתם סופר" בתקופת מלחמתו נגד תנועת הריפורמה. הצביון היהודי ההונגרי הטיפוסי היה נסוך במלוא חנו וקסמו על כל ענפי־החיים אשר נרקמו במרוצת כמה דורות של מסורת מקודשת, עד אשר חרון אף ה׳ נשפך על כרם בית ישראל המפואר שבאירופה ובתוך זה – אף על קהילת־קודש זו של בודאפשט, אשר רוב בניה נעקדו והובלו להריגה וירד המסך על קיומה של קהילה מפוארת זו בעיר הבירה ההונגרית.

המוניטין שיצאו לה לקהילה היהודית בעיר הבירה ההונגרית בימות מלחמת העולם השניה, כמרכז "הצלה" למאות רבנים גדולי תורה ואלפי משפחות פליטי־חרב, – לא בכדי יצאו לה, עמדו לה זכויותיהם של עסקנים יחידי־סגולה, גיבורי רוח

והצלה, אשר שמו נפשם בכפם, סיכנו את חייהם למען הזולת, עמלו ופעלו בכל השטחים בלא ליאות, וכך השכילו להופכה למצודה ולמעוז עבור אלפי יהודים אשר נרדפו ללא־רחם על־ידי השלטונות הנאציים המרושעים והתיכו עליהם יסורי־שאול. כאן מצאו מחסה ומפלט, תודות לשאר־רוחם של היחידים המעטים שלעת־צרה התרוממו והתעלו ולא עייפו ולא נחו בפועלם בשדה־ההצלה.

אחד האישים הפעילים והבולטים ביותר בקהילת בודאפשט, אשר רשם דף זהב בפעולות הברוכות לטובת אחים יהודיים, ובמיוחד בשנות האימה והזעם האיומות של מלחמת העולם השניה, היה הרבני מוה״ר חיים הכהן שטערן, אשר התפרסם בפי־כל כאחד מבני העליה המועטים, שרק מטרה אחת היתה לפניו – לפעול להצלת יהודים ממלתעות־הרשע.

דמות אצילה ומזהירה

ר׳ חיים הכהן שטערן, היה אחד האישים הנודעים ביותר במחנה היהדות החרדית בהונגריה בתקופה הסוערת שבין שתי מלחמות העולם ואף לאחר השואה. פרסומו והערצתו חרגו מכל מסגרת רגילה, הרחק מעבר לתחומיה של העיר בודאפשט שבה פעל ועשה, ולא בכדי יצאו לו מוניטין כאדם דגול ומופלא, מורם מעם, אשר רק מעטים כמותו.

בראש ובראשונה הצטיין ר׳ חיים בסגולותיו הרוחניות, בגלמו בתכונותיו ובמעלותיו דמות־דיוקן של אדם אציל ובעל תכוניות רוחניות נעלות. היה תלמיד־חכם גדול, חסיד ועובד ה׳ מופלג, בר־לבב ובעל־מוחין, נגיד־רוח המקושט ומעוטר בכל מדה נכונה. היה מחונן בשפע של כשרונות, מצטיין בכל השטחים, אם כסוחר מצליח שכל שבילי הכלכלה ההונגרית נהירין לו, ואם כעסקן רב־פעלים, מבורך בכשרונות בכל התחומים, איש היוזמה הציבורית, השופע תמיד דינאמיות, מלא תוחלת, יודע לרכוש לו לבבות בקסם האישי שלו, בפיקחותו ובתבונתו, כאשר תמיד מרחף על שפתיו חיוך דק מן הדק.

מבורך היה בכל המעלות הטובות שמנו חכמים, אך מכל אבני־החן אשר שיבצו את כתר־אישיותו, הזדהרה שבעתיים תכונתו הסגולית כפרנס יהודי, טיפוסי ורב־מעלה. היה איש חי ורב־פעלים, הדורש טוב לעמו, שאין לו בעולמו אלא רק שאיפה אחת הגדולה מכולן, לגמול טובה וחסד עם אחיו היהודיים, אדם ששואב את כל חיותו מהתמסרותו בחירוף־נפש למען אחינו בני ישראל, למען ייטב ויקל להם במעמסת־חייהם.

מן הדמויות המעטות בקרב מנהיגי הקהילות היהודיות בדור האחרון, אשר כל חייהם היו קודש אך ורק לטובת הזולת, למען רווחתם של האחרים, כאילו העצמיות שלהם לא היתה קיימת כל עיקר. הצטיין ביותר ר׳ חיים בלבו היהודי החם, לב המלא וגדוש באהבת ישראל אמיתית, שופע בלא הרף חמימות ורוך אבהי, בלא גבול ומצר.

שחרית חייו

ר׳ חיים הכהן שטערן נולד בשנת תרס״א בעיר סאקאלעווקא שבגליציה, לאביו הרה״ח ר׳ משה אלי׳ הכהן, בנו של ר׳ אברהם הכהן שטערן, מאנשי־עליה בלאדימור וואלינסק, אשר היה עתיר נכסים והקדיש הרבה מזמנו לתלמוד־תורה ולרדיפת מעשי צדקה וחסד. אמו, מרת פריידא, היתה בתו של הגאון רבי שלמה צבי האלברייך, חתן הגה״ק רבי שלמה קלוגער מבראד, אשר התגורר אז בעיירה סאקאלעווקא הסמוכה לבראד. ר׳ משה אלי׳ הכהן שטערן מפורסם היה לתלמיד־חכם גדול ומתמיד עצום בלימוד התורה. הוא התברך בעשירות מופלגת כבר בהיותו אברך צעיר, לעת שיסד בנק בסאקאלעווקא ועלה מעלה מעלה, כששמו הולך לפניו כבעל צדקה גדול בכל הסביבה.

כבר משחר־ילדותו הבחינו בו בר׳ חיים, כי לגדולות נוצר. בעודו צעיר לימים התפרסם כילד המחונן בלב טוב, בעל מוח חריף, פיקח וממולח. הוא גדל באווירה של תורה וגאונות, וזאת בהדרכת אביו וזקניו הגדולים. כבר מגיל רך נטעו בו אהבת תורה וחיבת לומדיה. והוא עצמו הצטיין בתפיסה מהירה ובכושר חדירה לסוגיות המסובכות והקשות ביותר במרחבי הש״ס.

בפרוץ מלחמת העולם הראשונה, בשנת תרע״ד, נמלטו הוריו וילדיהם מגאליציה ובערב יום־הכפורים הגיעו לבודאפשט, בירת הונגריה. לבקשת דודם, הגאון הצדיק רבי אברהם בנימין קלוגער, שאף הוא הגיע לבודאפשט, התיישבו בעיר זו ולא המשיכו את דרכם לעיר וינה, כפי שהיה בתכניתם מלכתחילה לעשות.

מספרים, כי רבי אברהם בנימין קלוגער השפיע במיחד על ר׳ משה אלי׳ להשתקע בבודאפשט, שכן היה חושש שמא יצטרך להתאחסן ולהתגורר אצל יהודי שאיננו מגדל זקן ופיאות, כדרכם של רבים מיהודי הונגריה, ולכן ביקש מר׳ משה אלי כי יסכים להישאר בעיר זו, בהבטיחו לו כי בשכר זה יתברך בהצלחה רבה וקרנם תרום בכבוד, בציינו כי איננו רוצה להטריחם אלא רק לזמן קצר. ואמנם נתקיימו שתי ההבטחות שלו. רבי משה אלי׳ ובניו אחריו הצליחו בכל אשר פנו. אותו גאון

מוהר"ר חיים הכהן שטערן — עם ספר התורה בזרועו, בחגיגת הכנסת ספר תורה שלו — בשנת תשל"ד לבית המדרש „חברת ש"ס", שיסד בפארעסט הילס, ניו־יורק

נפטר בשנת תרע״ז והשאיר אחריו בן יחיד, רבי שלמה קלוגער, אשר הוציא לאור את חיבור אביו שו״ת ״שארי בנימין״, ונפטר בוינה בשנת תרצ״ב.

בבודאפשט, אשר היתה אז מלאה חכמים וסופרים, מצא ר׳ חיים את המקום הנאות וההולם שבו יוכל להשתלם בלימודיו. הוא היה מחונן בכשרונות בלתי־רגילים וכך עשה חיל בלימודיו, עד שכבר בבחרותו יצא לו שם טוב כתלמיד־חכם מופלג. במיוחד הועילו לו בהרבה קירבתו והדרכתו של דודו־זקנו, הגאון רבי אברהם בנימין, אשר התגורר, כאמור, בבית אביו והאציל עליו מרוחו הכבירה ועל שאר בני ר׳ משה אלי׳, נכדי אחותו היחידה.

בהגיעו לפרקו נשא לאשה את מרת רבקה, בת הרה״ח ר׳ זאב פרידלנדר, מנכבדי העיר דעברעצין, בן מוה״ר יצחק אייזיק, מצאצאי הרה״צ רבי צבי מליסקא. וכמו אבותיו הגדולים, התבצר אף הוא בעולם המסחר והצליח לעשות חיל בעסקיו, אלא שגם בעיצום הצלחתו היה עושה את תורתו קבע ואת מלאכתו ארעי ולא היה גורע כהוא־זה משיעוריו הקבועים בתורה. כזו היתה דרכו עד יומו האחרון, ובני־ביתו כבר למדו לדעת, כי זמן הלימוד שלו הוא בבחינת קודש־קדשים שממנו לא ייגרע ולא יפסיק מלימודיו אפילו לצורך העסק הגדול ביותר.

האיש ופעלו

ר׳ חיים נכנס לנהל את עסקי בתי־החרושת לטוויית אריגים של ״האחים פרוידיגער״ אשר בבודאפשט. הודות ליושרו והגינותו רכש לו מעמד מכובד, כולם נתנו בו אימון, וכך הצליח לקשור קשרי־מסחר מועילים וכל מי שבא עמו במגע רחש לו הערכה וכבוד.

אכן, מילאו יהודי בודאפשט תפקיד חשוב וחיוני בכלכלת העיר והמדינה. הם בנו תעשיות, ייסדו מפעלים ובתוכם מפעלי טקסטיל אשר סיפקו סחורות מסוג מעולה ואיפשרו עבודה למאות פועלים, עובדים ופקידים. האמת ניתנת להיאמר, כי תרומתם של יהודי הונגריה מבחינה כלכלית היתה ניכרת וידועה בכל מקום ומקום ברחבי המדינה, אך במיוחד בבודאפשט התבלט תפקידם היעיל, שכן הסוחרים היהודיים בבודאפשט לא מילאו תפקידי תיווך, לא הביטו אליהם במבטי־זלזול, אלא היו יצרנים מובהקים, שתרמו רבות לפרודוקטיביות הכלכלית ופעלו הרבה מאד למען התפתחותם הכלכלית של הרבה מענפי התעשיה החשובים של הונגריה.

ור׳ חיים השכיל לתרום הרבה מכוחותיו ומכשרונותיו לניהול מפעל הטכסטיל

הגדול של "האחים פרוידיגער", וזאת הן בשנות השלווה והן בשנות המלחמה, כאשר הונגריה נרתמה לעגלת הנאצים ועשתה שותפות פושעת עם אותה מכונת מלחמה אכזרית וברוטאלית שהעולם לא ידעה שכמותה מעודו. באותה תקופה של זוועה ואימים, פחד ומגור, כאשר כולם היו אחוזים בהלה ומותקפים עווית וסיוט, — בתקופה שכזו דרושים היו הרבה שכל ותבונה, כושר התמצאות ויכולת לתמרן "בין הטיפות" וחריפות לא מעטה, כדי שאפשר יהיה להחזיק מעמד, ור' חיים שטערן הוכיח סגולות אלה בכל השטחים שנגעו למסחר ותעשיה.

על התורה, העבודה וגמילות חסדים

ר' חיים היה שקוע במלאכה מייגעת ובמאמץ ובמתח רוחני כבד כדי שיוכל לעבור את ימי הזעם, אך חרף זאת לא הזניח את שיעוריו בלימוד התורה, הוא שמר עליהם בסדר מדוייק ומדוקדק, לא שינה בכלל מאורחות־החיים שהתווה לעצמו. מדי יום ביומו היה מקדיש שעות שלמות ללימוד התורה, סידר בביתו שיעור בתורה, בסוגיות ובפוסקים, עם הלמדן והרופא המפורסם, הרב יצחק עפלער, בתור מגיד שיעור בביתו לרבים, ועם ר' אשר זעליג שטיינמעץ ת"ח גדול שלמדו שיעור בקביעות עשרות בשנים.

ועל כל אלה — היה גם פעיל ועוסק בעניני הכלל, התמסר לתפקידים אותם קיבל על עצמו אם במישור המקומי ואם במישור הארצי. הוא נבחר לכהונת נשיא הארגון המפורסם "תפארת בחורים", הוא הירבה ללמוד, להפיץ תורה ולחזקה. את תפקידו זה מילא בנאמנות האופיינית לו. פעל והפעיל אחרים, משך אליו כוחות צעירים, תוסס היה ממש במרץ־נעורים כדי להגדיל את שורות הארגון שבראשו עמד.

הוא רכש הערכה וכבוד אצל כולם, ובראשם גדולי הרבנים וראשי הישיבות, אשר בהעריכם את כשרונותיו וטוב־לבו, המליצו למנות אותו לתפקיד נשיא חברת "הזהרו", חברה שמטרתה ותפקידה היו לגייס את האמצעים הכספיים הדרושים כדי לאפשר את לימודיהם של בני עניים בישיבות, כמאמר חז"ל "הזהרו בבני עניים שמהם תצא תורה". ארגון זה פעל בצורה מקיפה למען הושטת עזרה לכל הישיבות בהונגריה, באמצעותו סיפקו תמיכה ודמי־החזקה עבור בחורי ישיבות מעוטי־יכולת. ר' חיים, לאחר שקיבל עליו את התפקיד המכובד הזה, הצליח להרחיב את פעולות חברת "הזהרו", ובמיוחד בלט הדבר בימי מלחמת העולם השניה, כאשר כל הישיבות היו במצור ובמצוק. ר' חיים היה מן העסקנים הפעילים ביותר במסגרת תלמוד־התורה "תורת אמת", הוא טרח ופעל רבות כדי לבסס את קיומו ומעמדו.

בתקופה מאוחרת יותר נבחר ר׳ חיים לכהן כנשיא החברה הקדושה ״ביקור חולים״ במסגרת קהל יראים דבודאפשט, חברה אשר סיפקה מזון כשר ותרופות למאות חולים יהודיים אשר באו לעיר הבירה מכל רחבי־המדינה כדי לבקש מזור ותרופה בבתי־החולים של בודאפשט. ודברי הערכה קולעים לחשיבות החברה הזו ולתפקידה החיוני, אנו מוצאים בדבריו של רבי יהושע בוקסבוים, אב״ד גאלאנטא, אשר פורסמו בשנת תש״א בקובץ מכתבים למזכרת היובל של שנת השבעים לחברת ״ביקור חולים״:

״. . . הלא החברה זו עם מנהיגיה ומנהליה החיו נפשות רבות בתת להם חסרונם וכל צרכם, הן אסיא דמגן וכל צרכי הרפואה, ומה גם להושיט להם מזונותם וארוחתם בכשרות נעלה ובזה החיו גופות ונשמות של אחינו . . .״.

קשריו עם גדולי התורה

ר׳ חיים קשור היה לגדולי התורה והאדמורי״ם, ובהכנעה נשמע להם ונענה לכל מבוקשם. הוא לא היה עושה דבר בלי לשאול את חוות־הדעת של גדול בתורה או בעצתו של אדמו״ר, ואין פלא לכן שהרבנים והצדיקים אהבוהו והביעו את התרשמותם הנלהבת מאישיותו רבת־הקסם. ביראת־כבוד וברחשי־חיבה היו מזכירים את שמו כל אלה אשר באו עמו במגע, בעומדם בכך על תכונות־נפשו הטהורות, אהבת התורה היוקדת בו והאהבה שהוא רוחש ללומדי התורה ומכבדם.

על אודות התקשרותו אל האדמו״ר רבי שלום אליעזר הלברשטאם מראצפערט, מספרים את הסיפור הבא: פעמים רבות נשאל ר׳ חיים, למה איננו נוסע להסתופף בצלו של האדמו״ר מראצפערט ולהתברך מברכותיו. הוא נענה, כי הוא טרוד בעסקי וצרכי הציבור ואין הוא יכול להתפנות מעסקיו ולעזוב את עיר־הבירה.

והנה, כעבור זמן, נסע ר׳ חיים במכונית לרגלי עסקיו מחוץ לעיר, באמצע הנסיעה הארוכה נרדם, אך תוך כדי נמנומו נעצרה המכונית בכוח חזק ומחמת פתאומיות העצירה ניטלטל ר׳ חיים והוא התעורר. שניות מועטות לאחר־מכן חלפה במקום בדהרה אדירה רכבת־אכספרס, ממש ליד אפה של המכונית הנעצרת. התברר כי מעצורי־המחסום של פסי־הרכבת לא פעלו, הרמזורים התקלקלו, ובאם לא היו נעצרים — היתה הרכבת רומסת את המכונית על נוסעיה. משהבחין ר׳ חיים ביהודי שחלף במקום, שאל אותו איפה הם נמצאים. היהודי השיב לו, כי הם נמצאים לא הרחק מביתו של האדמו״ר רבי שלום אליעזר בראצפערט. נפעם ונרגש מכל מה שאירע לו, מיהר מיד ושם פעמיו לבית האדמו״ר כדי לקבל את ברכתו.

הבטחה יש לקיים ...

והנה קרה, שאחיו, ר׳ יוסף הכהן שטערן, צריך היה להתייצב לצבא. בני המשפחה פנו לר׳ חיים בבקשם ממנו שיפעל לשחרורו. ״לך לאדמורי״ם, נראה מה יכולים הם לעשות לשחרורו״, – אמרו לו. ר׳ חיים מיהר מיד אל הצה״ק רבי מנחם מנדיל הלברשטאם, האדמו״ר מסטרופקוב, בנו של רבי אברהם שלום הלברשטאם, האדמו״ר מסטרופקוב, בנו של רבי יחזקאל שרגא הלברשטאם, בעל ״דברי יחזקאל״, בנו של הגה״ק בעל ״דברי חיים״ מצאנז. האדמו״ר האזין לבקשתו של ר׳ חיים והבטיח לו כי אחיו לא ישרת בצבא.

הגיע הזמן ור׳ יוסף שטערן הלך להתייצב בפני הוועדה הרפואית. והנה, בבדיקה נמצא כשר לשירות, נאמר לו שהוא מתאים להיות חייל ומיד נקבע לו גם זמן הגיוס והמקום שבו עליו להתייצב בתאריך המיועד. בני המשפחה החלו להציק לר׳ חיים, אמרו שלא צריכים היו להסתמך אך ורק על הבטחת האדמו״ר, אלא צריכים היו להפעיל מאמצים במישורים אחרים, להשיג את השחרור באמצעות שוחד.

ר׳ חיים הלך שוב להאדמו״ר מסטרופקוב, אשר שהה אז בבית הנופש־והמרחץ ״ווארש־מאיאר״, וסיפר לו על הקורות את אחיו. הרבי האזין לדבריו ואחרי־כן תפסו בידיו והעלהו לקומה השניה, פתח לפניו את הדלת והנה בתוך החדר יושב האדמו״ר רבי שלום אליעזר מראצפערט. האדמו״ר מסטרופקוב פנה אליו ואמר לו: ״דודי, הבטחתי לר׳ חיים כי אחיו לא ייעשה לחייל, והנה עתה החליטו לגייס אותו לצבא, כבר קבעו לו מועד ומקום לגיוס״. רבי שלום אליעזר נענה ואמר: ״אם הבטחת, עליך לקיים את דבריך״ (אז דו האסט צו געזאגט, מוזט דו האלטען דיין ווארט). ר׳ חיים שמע ויצא, ועדיין לא הספיק לשוב לבית־מסחרו ולביתו וכבר הגיעה קריאה טלפונית אליו שאחיו קיבל שחרור, והתנצלות שהיתה טעות במשלוח צו־הקריאה אליו וכי הוא פטור מן השירות הצבאי.

האדמו״ר רבי חיים אלעזר שפירא, האב״ד דמונקאטש, היה מלא תהילות ותשבחות על ר׳ חיים, וכל פעם שחזר לביתו מביקור בבודאפשט, היה מדבר בהתפעלות על אישיותו של אדם מופלא זה, התפאר בו על שהוא נמנה בין חוג ידידיו בעיר הבירה. עד היום שמורה בידי אשתו של ר׳ חיים מטפחת אותה קיבלה מבעל ה״מנחת אלעזר״, והיא חובשת מטפחת זו תמיד לעת הדלקת הנרות בערבי שבתות ויו״ט.

כוכב מזהיר בימי־חשכה

משהגיעו ימי הזעם והעברה של מלחמת העולם השניה – נתגלה ר׳ חיים במלוא זוהרו. עוצמת האימים ומתח סערת המלחמה הפיקו ממכמני־נפשו כוחות כבירים והעמידוהו כעמוד־תווך מרכזי של מפעלי עזרה וסיוע למאות רבנים, אדמורי״ם ותלמידי חכמים. הוא החזיק בידם ותמך בהם, היה להם אחיעזר ואחיסמך, החיה את נפשם ואת נפשות בני־ביתם. הוא התגלה במלוא גדלות־הנפש ועוז־הרוח שלו, בכל מידותיו התרומיות והנאצלות.

ר׳ חיים היה מופת ופלא באותם הימים, התמיד במעשיו המופלאים ללא־הרף. הוא עורר השתאות אף בקרב אלה שהכירוהו. אנשים אמרו לעצמם: יתכנו אנשים שיעשו מעשי מופת וגבורה, שהרי יש ואדם מסוגל להתרומם לרגע, לשעה או ליום, ולעשות מעשה שיעורר התפעלות כללית, אך קשה לו לגיבור הגדול ביותר, להתרומם לימים ארוכים, להיות כל הזמן שרוי במתח של מעשי־גבורה פלאיים, וזאת במשך ימים ושנים ברציפות, לבצע ללא הרף מעשים המגלים שוב ושוב את עוז־הנפש הצפון בחביוניו הפנימיים.

בפרוץ מלחמת העולם השניה נפתחו לפני ר׳ חיים אופקי פעולה נרחבים למעש ולפעולה. הוא סייע ועזר בארגון משלוחי חבילות מזון ליהודי אוסטריה אשר היו הראשונים לפגיעה מן המגף הנאצי הדורסני. הוא העמיס על שכמו את המעמסה להחיש ישע וסידורי עזרה לאלפי פליטים מפולין וסלובקיה אשר הצליחו להימלט והגיעו לבודאפשט כדי למצוא בה מחסה ומסתור. ר׳ חיים אירגן וסידר עבורם תעודות והמציא להם מקורות פרנסה. ביתו הפך להיות בית־מחסה לרבנים מפורסמים, שרידי־חרב שנמלטו מציפרניה של החיה הנאצית שהשתוללה באותה תקופה בכל עוזה ברחבי פולין, שם הוצאו מאות אלפים להריגה בכל מיני מיתות משונות.

רב היה חלקו של ר׳ חיים בהצלת האדמו״ר הגה״ק רבי אהרן רוקח מבעלז ואחיו הגה״ק רבי מרדכי רוקח, אב״ד בילגוריי, אשר בדרך־מנוסתם שהו מספר חדשים בבודאפשט ואחרי־כן ניצלו והצליחו לעלות לארץ־ישראל. בלי שישים לב לסיכונים ולקשיים שבעבודת ההצלה, פעל והפעיל גם אחרים, גייס צוות של עסקנים מסורים, פעל ללא־ליאות ופיתח עבודה עניפה ביותר לטובת הפליטים האומללים, שרידי־החרב.

פטרון לנרדפים ואומללים

הקרבתו האישית ומסירות־נפשו של ר׳ חיים בעבודה לטובת הכלל באה לידי גילויים מופלאים ומרהיבים בעיקר כאשר הממשלה ההונגרית האנטישמית החלה בהוצאת שורה שלמה של חוקים אכזריים נגד האוכלוסיה היהודית. עתה, לא רק פליטי־חרב מבחוץ נזקקו לעזרה, כי גם יהודי בודאפשט בעצמה, על מאות הרבנים והפליטים שעמהם – באו אף הם במיצר. רבים מהם רעבו לפרוסת־לחם, ובנוסף לזה סבלו מרדיפות ונגישות נוראות, מגזירות אכזריות שהוצאו נגדם ע״י השלטונות המרושעים חדשים לבקרים.

באותם ימים טרופים התגלה ר׳ חיים שטערן במלוא שיעור קומתו הרוחנית. הוא חידש בעוצמה את המסורת המפוארת של הפרנס היהודי הטיפוסי, יהודי שסבלות אחיו המעונים אינם נותנים לו מנוח והוא מפקיר את עצמו לטובתם. לא היה שיעור וגבול לפעלתנותו ולמרצו. פליטי־החרב חשו כי הנה קם להם פטרון רב־תושיה שמזה עידן ועידנים לא ידעו שכמותו. בביתו הכינו את התעודות ואת הניירות לפליטים היהודיים מפולין וסלובקיה, וזאת הגם שידע כי הוא צפוי לעונש־מוות על מעשה זה, ולא פעם אף התבטא בפני בני־ביתו, כי באם המשטרה הנאצית תתפוס אותו הוא מוכן למסור את נפשו, שהרי הוא רואה חוב קדוש לעצמו להמשיך ולפעול למען הצלת אחים יהודיים הנמצאים בצרה.

מצבה של הונגריה מהבחינה הכלכלית הלך והחמיר מיום ליום. תחת הנהגתה של הממשלה המנואצת הידרדר הכל למצב של כשלון. וממשלה אכזרית זו שפכה את כל חמת־זעמה על היהודים, האשימה אותם בקיום המלחמה ובתוצאותיה. היא הרבתה בהוצאת חוקי־הרשע, וביניהם החוק המגביל את אפשרותם של סוחרים יהודיים לעסוק במשא־ומתן, ובפרט הקפידו באיסור על בתי־חרושת מיוחדים למכור את סחורותיהם ליהודים, גם בעלי בתי־חרושת יהודיים חוייבו לשווק ולמכור את סחורותם רק לשאינם יהודים.

ומצדיקי הרבים ככוכבים

לא היה קץ לרעיונות ולתחבולות שנקט בהן ר׳ חיים כדי להתמודד עם המציאות הנוראה של תקופת הגזירות, בפועלו נמרצות להמציא דרכי הצלה חרף התקופה הקשה ולמרות ידם הקשה של הנוגשים האכזריים של הממשלה ההונגרית הפועלת בשירות הנאצים. הוא נרתם לשירות אחיו הסובלים בכל חום לבו ונפשו.

בהיותו מנהל את עסקי בית־החרושת לתעשיית אריגים ובדים של האחים פרוידיגער, המציא רעיון של תכנית מתוחכמת ביותר, כיצד להסתייע באמצעות קשריו הטובים בעולם המסחר, על־מנת לבוא לעזרתם של רבנים ותלמידי־חכמים. הוא בא לידי הסדר עם בעלי בתי־החרושת, כי הסחורה הטובה אשר עבורה שילמו הסוחרים ההונגריים טבין ותקילין בשוק השחור, תימכר אך ורק למתווכים יהודיים, ועל־ידם תימכר הסחורה לסוחרים ההונגריים. הרווח שיבוא מכך יוקדש במחציתו לעזרה ותמיכה לרבנים ותלמידי־חכמים ידועים. הסוחרים ההונגריים הסכימו בכל לבם לתכנית הזו, כי סחורה טובה היתה באותם הימים בגדר של יקר־המציאות, ומה גם שבאופן וסידור זה עוד נוצרה להם אפשרות להרויח פי כמה מאשר מסחורות הזולות שהיו בפיקוח הממשלה.

לבד מזאת, שלח ר׳ חיים חבילות של טקסטיל לסוחרים לטובת מאות משפחות של רבנים ות״ח, שבזה יוכלו לפרנס את עצמם ובני משפחותיהם בכבוד.

ביצוע תכנית זו כרוכה היתה במסירות־נפש ממש, שכן באם היה נתפס, היה מואשם בסעיפים חמורים ביותר והיתה אחת דתו להאסר, לסבול עינויים קשים ולהשלח או למחנות־הריכוז או לאוקראינה. ואמנם, פעם קיבל הזמנה להופיע בפני משטרת בודאפשט לחקירה, וברור היה כי הלשינו על מעשיו. הזמנתו לחקירה עוררה חרדה עמוקה אצל כל הרבנים ותלמידי־החכמים. רבים פתחו בצום ובתפלה לשלומו שלא יאונה לו כל רע.

בהגיע היום המיועד, הלך ר׳ חיים, לאחר אמירת פסוקי תהלים ועוד דברי תחינה המסוגלים להינצל מכל פגע וצרה – למשרד החקירות, אך הוא רק נכנס למשרד החקירות פגש אותו ראש החוקרים ליד הדלת. הוא שאל אותו: לשם מה באת, ר׳ חיים הציג לפניו את ההזמנה שקיבל, אך ראש החוקרים השיב לו, כי אין לו זמן וכי יעזוב במהירות את משרדו. כך ניצל ר׳ חיים מן הצרה הגדולה אשר עוררה בלב רבים פחד וחרדה.

במלוא הזוהר התבלט ר׳ חיים באותם ימים קשים. הוא העניק את האפשרות למאות רבנים ות״ח מופלגים לקבל סכומים חשובים להחיות את ביתם, הוא סייע למאות גדולי תורה להתפרנס בכבוד, בלא שיצטרכו ח״ו לבזות ולהשפיל את עצמם בבקשת סיוע מאנשים. הוא פעל ועשה הכל כדי שלא ייגרע מאומה מכבודה של תורה, ורבים בבודאפשט אמרו, כי על ר׳ חיים נמשל הפסוק: ו״מצדיקי הרבים ככוכבים״ (דניאל יב,ג), וכפי שמפרש המהרש״א בחידושי אגדות (בבא בתרא ח,ב): שהכוכבים מעלתם בזה שמאירים בלילה. ואכן, כן היה אורו של ר׳ חיים זורח באור־יקרות, בהתגלות נפלאה של איש־המעש המאיר בחשכת הימים ככוכב בשמים.

בנתיב־ההצלה

ביום כ״ג לחודש אדר תש״ד כבשו הנאצים הגרמניים את בודאפשט. שוב לא מוכנים היו לתת אימון במשרתיהם ההונגריים, חשדו בהם כי ינטשו את הספינה הנאצית הטובעת ברגע האחרון, בטרם תרד תהומות. מאותו יום מר ונמהר פתח ר׳ חיים בתיכנון נמרץ של דרכי־הצלה עבורו ועבור בני משפחתו, עד שעלה בידו להיכלל בשיירה המפורסמת של ניצולים מהונגריה, שהיתה מורכבת מאישי ציבור חשובים שהנאצים הבטיחו לגביה, כי תאפשר לה להגיע לחוף־מבטחים אל מדינת שווייץ.

זה היה נתיב־ההצלה של ר׳ חיים ובני־משפחתו. שיירת הניצולים אורגנה ובחודש סיון תש״ד (סוף יוני 1944) הגיעה השיירה למחנה־הריכוז בערגן־בעלזן. ר׳ חיים נתמנה לתפקיד זקן הבלאק (בלאק עלטסטער), שהיה תפקיד קשה ומסובך ובמסגרתו היה אחראי כלפי הגיסטאפו על כל אסיר מדיירי הצריף, כי ימלא אחרי כל הפקודות וההוראות שהוציאו חדשים לבקרים. והנה, גם שם, במחנה הריכוז הזה שהיה גיהנם עלי־אדמות, התגלה ר׳ חיים בכל גדלות־נפשו ועוז־רוחו, בכל מלוא מידותיו התרומיות והנאצלות, בשרתו את אחיו בנאמנות ובמסירות, כשהוא עשוי ללא חת ונאמן למצפונו.

בבלאק זה היו הרבה גדולי תורה, וביניהם גם האדמו״ר מסאטמאר, וכידוע היה הרבי נוהג כדרכו בקודש מאז ומתמיד, לא וויתר על עבודתו בתורה ובתפלה. רגיל היה לקום בכל יום בשעה ארבע בבוקר, התיישב בפינת הצריף ולמד מתוך הגמרא הקטנה שהחזיק בידיו. לא פעם התלוננו אנשים מדיירי הצריף, ברובם עסקנים ציוניים לשעבר, כי הרבי מפריע את מנוחתם, אבל ר׳ חיים, זקן הבלאק, היה משתיק אותם, עד שלבסוף הפכו גם אלה להיות מאוהביו והגבירו את הערצתם אליו מיום ליום.

מסירותו היתה ללא־גבול וכך פעל הרבה גם להבטיח רווחה יחסית לאדמו״ר מסאטמאר בהיותו במחנה־הריכוז. פעם פנה אליו האדמו״ר כי יסדר לו מנורה חשמלית חדשה, אחרי שהקודמת יצאה מכלל שימוש. ר׳ חיים נכנס מיד בחשאי לחדר החולים שבשכנות לצריף שלו והוציא משם מנורה. הממונה על המקום, שהיה מהציוֹנים, ראה את המעשה והחל מיד לרדוף אחריו בחמת־זעם כשסכין שלופה בידו בזעקו אחריו שבאם לא יחזיר את המנורה — הוא ידקור אותו מיד בסכין בלבו. ר׳ חיים נעמוד מולו בעוז ואמר לו, כי הוא צריך זאת עבור האדמו״ר מסאטמאר הלומד

תורה ביום ובלילה. דבריו הנמרצים השקיטו את הבריון והוא מיד הירפה ממנו. גם את בנו אברהם שהיה אז בגיל הבר־מצוה, העמיד לרשות האדמו״ר מסאטמאר וציווה עליו לשמשו בכל עת צורך. ואמנם היה הנער אברהם המקשר בינו לבין אביו, ובין השאר עמד על המשמר שהקלגסים הנאציים לא יציקו לו ולמצוא תמיד תחבולות שהאדמו״ר יוכל להמשיך ולשמור על הדיוקנא קדישא שלו מזעמם של הנאצים.

ברכבת־ההצלה לשווייץ

חמישה חדשים שהו במאסר במחנה הריכוז אשר בבערגן־בעלזן. כתום תקופה זו הצליחה השיירה המפורסמת, על אלף ומאתיים הנפשות שבתוכה, לעזוב את מחנה־האימים הזה, וביום 6 בדצמבר 1944 הגיעה לשווייץ, כאשר ר׳ חיים שטערן ובני ביתו נמצאים ביניהם.

היציאה מאיזור־האימים והקליטה בחוף־מבטחים שבשווייץ, הצמיחו לר׳ חיים כנפים חדשות. על אף היותו שבור ורצוץ ממוראות השואה ומכל אשר עבר עליהם בשנות האימים, נתמסר שוב בהתלהבות־שבקדושה ומתוך אהבת ישראל שבערה בלבו לעזור לאודים המוצלים מאש להגיע לאחר תלאות רבות לחוף־מבטחים.

בתקופה שר׳ חיים עשה בשווייץ הגיע אליה האדמו״ר רבי חיים מאיר האגער מוויז׳ניץ, כדי לפעול לטובת הפליטים והעקורים. הדבר היה כבר לאחר שוך רעמי המלחמה. אלפי פליטים התדפקו על שערי ארץ־ישראל בעירום ובחוסר־כל. לנוכח מצב זה נרתם האדמו״ר מוויז׳ניץ בכל מאודו כדי לפעול ולעשות למען הקמת מקום קליטה לשארית תלמידיו שזה עתה הגיעו ממחנה ההשמדה של אושוויץ. תכניתו היתה אז לפעול למען הקמת קרית וויז׳ניץ בבני־ברק.

בהיותו בשווייץ הופיע האדמו״ר בפני כמה אסיפות כדי לעשות נפשות לרעיונו ומתוך מגמה לגייס את האמצעים הדרושים להתחלת הגשמת תכניתו. בתום אחד מנאומיו, ניגש אליו אחד העשירים ואמר לו כי הוא הוזה הזיות בהקיץ, שכן כל התכנית אינה בת־ביצוע. רבי חיים מאיר התמלא מרירות ואכזבה וכבר חשב בלבו לגנוז את כל התכנית. כאן בא לקראתו ר׳ חיים שטערן, נכנס בעובי־הקורה בכל להט־נפשו, הוא אירגן לאדמו״ר אסיפה מיוחדת שבה עלה בידו לגייס את הסכומים הדרושים לרכישת המגרשים. האדמו״ר מוויז׳ניץ יכול היה אז לנסוע בלב שמח לארץ ישראל, כדי להניח את אבן־הפינה לשיכון וויז׳ניץ בבני־ברק.

נקשר לאדמו״ר מסקווער בנסיבות מופלאות

כבר עמדנו בפרוטרוט בפרקנו זה על הצד המיוחד בדמות־דיוקנו המרהיבה של ר׳ חיים שטערן, בכל הנוגע לקשריו ההדוקים עם גדולי התורה והאדמו״רים, החיבה העמוקה שרחש והגה ללומדי התורה והקו הבולט בהליכותיו הרוחניות, כאשר על אף מעמדו כאיש מצליח בעסקיו ועולה בנכסיו לא השפיע הדבר במאומה על מעמדו הרוחני הגבוה, וכך גם לכל אורך תקופת השואה האיומה שבה ידע תלאות קשות ואיומות.

ברם, תחסר היריעה אם לא תצויין בה עובדה מאלפת ורבת־חשיבות בחייו של ר׳ חיים, והיא הקשורה בנסיבות התקשרותו המיוחדת והפלאית אל האדמו״ר הרהצה״ק רבי יעקב יוסף טווערסקי מסקווער, כפי שהדבר נשמע מסיפור בנו, ר׳ אברהם שטערן.

היה זה בשנת תש״ח, כאשר נזדמן אז ר׳ חיים לאנטוורפן במטרה לפשר בין שני סוחרים גדולים. הוא הגיע לשם במיוחד מעיר מגוריו בשווייץ. משהיה בדרכו לבית המלון, ניגש אליו יהודי והפציר בו לבוא לאכסניא קרובה בכדי להשלים את העשירי למנין לתפילת מנחה. אף שנחפז לדרכו וכבר היה אחרי תפלת מנחה, הסכים בכל זאת לבוא לשם כדי להיות עשירי למנין.

כאשר הגיע למקום התחילו מיד בתפילת מנחה. כאשר הבחין כי אין בחדר אלא תשעה אנשים, שאל מיד לפשר הדבר, אך השיבו לו כי בחדר הסמוך נמצא האדמו״ר מסקווער. בתום התפלה, שהיתה בלילה, אמרו גם תחנון, כמנהג סקוור. הדבר עורר את פליאתו של ר׳ חיים, שכן רגיל היה במנהגי אשכנז, וכן לא היה רגיל לתפלת מנחה בשעת לילה, ולכן החליט לגשת אל האדמו״ר מסקווער ולשאול אותו לטעם הדבר.

מנהג אבותינו בידינו

משנכנס לאדמו״ר מסקווער, הכיר האדמו״ר מיד בר׳ חיים, לפי חזותו ותלבושתו, כי לפניו יהודי ממדינת הונגריה, הושיט לו ידו ל״שלום עליכם״ אדיב בציינו בפניו, כי שמע הרבה על אודות פעולותיו ומעשיו הטובים, במיוחד בשנות המלחמה. לאחר שהשיב לו האדמו״ר על שאלתו בענין איחור זמן התפילה, בציינו כי

"מנהג אבותינו בידינו", נכנס עמו לשיחה והתענין על מעשיו באנטוורפן. ר' חיים סיפר לו על מטרת בואו למקום בהוסיפו, כי מתכונן הוא למחרת לשוב לביתו בשווייץ.

האדמו"ר האזין לדבריו של ר' חיים, אך לפתע פנה לר' חיים בבקשה מיוחדת, כי יואיל לבטל את הנסיעה שלו המיועדת למחר וכי יישאר עוד יום אחד באנטוורפן. ר' חיים החל להסביר, כי קשה לו מאד לדחות את הנסיעה, כי עליו לטפל בענינים עסקיים דחופים במקומו, ולבד מזאת – אין לו עוד מה לעשות באנטוורפן. בתוך כדי שיחה שלף ר' חיים פתק מכיסו, רשם "קוויטל" ורצה למסור אותו לידי האדמו"ר, כי יברכנו בברכת פרידה. אך האדמו"ר מסקווער לא רצה בשום אופן לקבל ממנו את ה"קוויטל", והוסיף ועמד על בקשתו ועל דבריו כי ר' חיים ידחה את הנסיעה וישוב אליו למחרת, ואז הוא יעניק לו את ברכתו.

נס הצלה מופלא ...

ר' חיים עזב את בית האדמו"ר בלא לקבל את ברכתו. בדרכו לבית מלונו היה מהורהר ואף נסער. הדבר החל לנקר במוחו, מה טיבה של בקשה זו של האדמו"ר, למה הוא רוצה כי ידחה את נסיעתו ביום אחד. בכיסו כבר היה מונח כרטיס טיסה ואף קיבל כבר מקום במטוס למחרת בבוקר, והנה, לאותה השעה שעליו להיות במטוס – הוא מוזמן ע"י האדמו"ר מסקווער לשוב אליו לקבל ממנו את ברכתו.

קשה היה לו לר' חיים לשית עצה בנפשו, הוא היה מודע לכך כי עליו לסדר ענינים דחופים שונים בביתו, אך באותו זמן גם חש משיכה חזקה לאדמו"ר מסקווער, אליו התוודע רק אתמול, וגם זאת בצורה אקראית, כשהוא נקרא להשלים מנין למנחה בביתו. לבסוף התגבר על היסוסיו והחליט להיענות לבקשת הרבי ולשוב אליו למחרת, לזמן שקבע לו.

ובעוד הוא בדרכו לבית האדמו"ר התפרסמה השמועה בכל אנטוורפן, כי המטוס שבו צריך היה לנסוע – התרסק באמצע הטיסה וכל הנוסעים נהרגו. נרגש ונפעם מיהר ר' חיים לבית הרבי, הודה להשי"ת על נס ההצלה המופלא שאירע לו, שזכה להישאר בחיים, ובלבו רגשי תודה עמוקים להאדמו"ר מסקווער על שהיה השליח להצלתו, בעכבו אותו ליום אחד נוסף.

בהיכנסו, כבר חיכה לו הרבי בבית ואמר לו: "ציפיתי כל הזמן לבואכם בכליון

עיניים״ . . . אחרי זה קיבל ממנו הרבי את ה״קוויטעל״ והאציל עליו מברכתו. ר׳ חיים ראה בכך ישועה גדולה שפעל לעצמו אצל האדמו״ר מסקווער וכל ימי חייו רגיל היה לספר לבניו ולבני משפחתו, לרבנים ולידידים שבאו אצלו, על נס ההצלה המופלא הזה.

משווייץ לארה״ב

לאחר כמה שנים של שהות בשווייץ, הגיע ר׳ חיים שטערן לארה״ב, כאשר מאחוריו מסכת מגוונת ועשירה בפעולות ובמעשים כבירים. הוא השתקע בפורעסט־הילס שבניו־יורק, מקום שם העתיק לו את שדה־פעולותיו. הלב היהודי החם והרחום שהיה בו, לב שופע רחמים וחמלה, היה פתוח גם כאן והוא עודד והמריץ ראשי ישיבות ואדמורי״ם ברוח נדיבה ובנפש חפצה לפעול ולהקים מחדש מוסדות תורה וחינוך לבנים ולבנות, ברוח ישראל סבא.

פרק מפואר במסכת־חייו של ר׳ חיים מהווה ההתמסרות שגילה למען ישיבות ומוסדות התורה בארצנו הקדושה. הוא הגה כלפיהם חיבה עזה ועצומה, בלב ובנפש, הרמת קרן התורה, הרחבת גבול הקדושה בירושלים ובאר״י היה עבורו מקור עצום לסיפוק הנפש.

עובדה אופיינית, נחרת בזכרונו של בנו בכורו ר׳ אברהם שטערן המעידה על האמור לעיל. בשנת תשל״א נתכבד ר׳ חיים ע״י הרה״ג הרב ישראל פיקארסקי, רב מפורסם בפארעסט הילס, לכהן כיושב ראש של המסיבה לעריכת מגבית לטובת ישיבת גור בארה״ק. בגלל מזג האויר הכבד ששרר אז הגיעו מספר קטן של מוזמנים, וכמובן שההכנסות לטובת הישיבה היו קטנות. חבר הפעילים והעסקנים היו מאד מאוכזבים, כי תקוותם לא נתמלאה. אז נענה ר׳ חיים וביקש למסור לו את הסכום שציפו לקבל מהמוזמנים למסיבה, כשעיין ברשימה הכריז כי הוא תורם מכספו הפרטי את כל הסכום החסר.

כעבור שנתיים, בשנת תשל״ג, ביקר ר׳ חיים יחד עם בנו ר׳ אברהם שטערן בירושלים, הם נכנסו את הקודש פנימה להאדמו״ר מגור ה״בית ישראל״ לקבלת שלום. לאחר שיחה לבבית קצרה אמר האדמו״ר מגור בל״ק: ר׳ חיים, מזמן השתוקקתי לראות ולהכיר אתכם״.

ומסיים ר׳ אברהם שטערן את סיפורו, כי הרבה פעמים כאשר רבי ישראל

פיקארסקי דיבר ברבים בשבחו של אביו ר׳ חיים אמר בין היתר, כי האדמו״ר מגור ה־״בית ישראל״ בשיחתו על ר׳ חיים שטערן התבטא בל״ק: מיד כשנכנס ראיתי עליו צלם אלקים״.

בהיותו מקורב עוד בבודאפשט לאדמו״ר מבעלז, הוכתר בתור נשיא הישיבה והמתיבתא דחסידי בעלז בארה״ב. וכאשר נוסדה הישיבה ״נחלת יעקב״ ע״י הרה״ג רבי עזריאל יהודה לעבאוויטש, אב״ד ״עדת יראים״ ווינא, נתמנה ר׳ חיים כנשיא הישיבה. כן נבחר על־ידי רבה של פרעשבורג בתור פקיד ואמרכל של כולל ״שומרי החומות״ ועשה רבות לפיתוחו וחיזוקו של כולל זה, להפכו למפעל לשם ולתפארת.

כן נמנה ר׳ חיים עם התורמים הנכבדים בעין יפה לישיבות סאטמאר ועוד עשרות מוסדות תורה בארצנו הק׳. בין הפעולות החשובות שיזם ועשה יש לציין את יסודה של ״חברת ש״ס״ לתלמידי־חכמים, מקום לתורה ולתפלה ושיעורים קבועים בש״ס ובפוסקים. הוא הנהיג מנהג נאה, שלאחרי סיום תפלת מוסף בכל שבת, יושבים כל המתפללים לשיעור עיון בערך כשעתיים, לפני חוזרם לבתיהם לסעודת השבת.

ר׳ חיים שטערן נפטר בעש״ק פ׳ ויחי, י״ז טבת תשל״ז. בהתאם לצוואתו הוא נספד ע״י הרה״ג רבי עזריאל יודא לעבאוויטש, אב״ד ור״מ דקהל ״עדת יראים״ וינא, ע״י רבי שלום משה הלוי אונגאר, אב״ד דנייטרא ובנו בכורו , ר׳ אברהם שטערן.

השרשרת נמשכת

גם לאחר פטירתו של ר׳ חיים, נמשכת שרשרת־הזהב של משפחה מופלאה זו ורוחו של ר׳ חיים חייה במפעלותיהם הכבירים והמופלאים של בניו היקרים אשר ינקו מבית אביהם את הלב היהודי והרגש החם לעשות ולפעול לכל ענין שבקדושה ואת הנכונות למסירות כפי שראו במו־עיניהם במסכת־חייו המרהיבה של אביהם הדגול.

בנו בכורו, הוא ר׳ אברהם שטערן, המצטיין ביותר במסירות־נפשו למען התורה ולומדיה ושמו הולך לפניו בעיר ניו־יורק כרחים ומוקיר־רבנן. הוא מוכתר במדות תרומיות, ממשיך לתרום בכל כוחותיו להמשך התרקמות אגדת משפחת שטערן המופלאה, כשהוא הולך וצועד על אדני התורה והיהדות, מוסיף חוליה נכבדה משלו לשרשרת־הזהב של המשפחה הכבודה במעשים של צדקה וחסד. הוא ער לכל דבר שבקדושה, שמח עם כל התפתחות חדשה בהרחבת אהלי תורה, צדקה וחסד, פועל

ואף מפעיל אחרים והולך לתומו בדרכיו של אביו הדגול אשר הפליא את כל רואיו ויודעיו במסירות־נפשו שלא ידעה גבול.

בנו השני הוא ר׳ זאב וואלף שטערן, המתגורר בלונדון. שמו של ר׳ זאב וואלף יצא לו בתור עמוד־תווך של הרבה מפעלים לתורה, צדקה וחסד. מקרב את כולם. דלתו פתוחה והוא מושיט עזרה וסיוע לכל נצרך. במיוחד הוא מפליא בנכונותו לפעול ולעשות למען מוסדות התורה, ובכך הוא הוד ותפארת למשפחה הרוממה. ביתו ולבו נכונים תמיד לסייע לכל הפונים, אישיותו קורנת באור של חסד והוא שופע טוב־לב אהבה לזולת ולכל קשי־יום. אף הוא הולך לתומו בדרכי אביו הגדול, הוא מושפע מכל מה שראו עיניו בבית היהודי החם והלבבי אצל אביו ובדרך זו הוא ממשיך לפעול, בהוסיפו אף הוא כבוד ויקר למשפחה.

חתנו של ר׳ חיים היה הרב ר׳ פנחס סג״ל ליטש־ראזענבוים, בנו של הרה״ג ר׳ שמואל שמעלקא אב״ד קליינוואַרדיין. ר׳ פנחס היה בר־אוריין ובר־אבהן, גביר נכבד ובעל מעשים טובים רבים והתגורר בעיר גענף שבשווייץ. זוגתו מרת חי׳ שרה, בת ר׳ חיים שטערן, מצטיינת במעלות מרובות ומופלגות, בפרט במדת הכנסת־אורחים וברדיפת צדקה וחסד.

זכה ר׳ חיים הכהן שטערן, האיש רב־הפעלים שרשם בתקופת־חייו מסכת מאירה, גדושת מעשים ופעלים למען הכלל והפרט, כי משפחתו אחריו, בניו וחתנו ובתו, ממשיכים בדרכו המופלאה, שעל לוח־לבם חרותים תמיד תולדות־חייו כסמל וכמורה־דרך כיצד יש לחיות וכיצד יש לעשות כדי להחיות את אחרים, בדוגמה הנעלה שהוא ציין בחייו, כאשר תמיד ובכל תנאי לא חי לעצמו, אלא חי בשביל אחרים. אורח־חיים זה הוא נר לרגלם ואור לנתיבם של בניו ובני משפחתו לעשות תמיד ולפעול בצדקה וחסד למען הזולת ובו בזמן לא לשקוט ולא לנוח למען סיוע ועזרה לקיומם וביצורם של מוסדות התורה והחסד, שהם עמודי היהדות.

הרבני מוה״ר אברהם יצחק פרידמאן – גראסווארדיין

גראסווארדיין היהודית, עיר ואם בישראל, זו היתה הקהלה הגדולה והחשובה ביותר בטראנסילוואניה שבהונגריה. גדולה במנין – היהודים מנו בשנת תש״ד (1944) שלושים אלף נפש – והחשובה בבנין כי היא שימשה מרכז גדול לתורה ולחסידות ומוקד של חיים ציבוריים יהודים בכל התחומים, ובמיוחד בפעולות מגוונות לטובת שרידי חרב בתקופת המשטר הנאצי.

מדור לדור נמשכת שלשלת הזהב של שתדלנים דורשי טוב לעמם, ועסקנים ידועים במרצם הגועש, אשר רשמו דפים מזהירים בתחום של עזרת אחים בנסיבות שלא יתוארו. נחקוק איפוא, למזכרת ולמשמרת לדורות הבאים, חלק זעיר מפעולות הצלה של הישיש הרבני ר׳ אברהם יצחק פרידמאן, ברוקלין – בארא־פארק, שמילא תפקידים מרובים בחיים הקהילתיים בערים: דעווא, גראסווארדיין, בוקארשט, איטליה, וברוקלין.

עסקן הצלה חרוץ

ר׳ אברהם יצחק, צעד בעקבות רבו הגה״ק רבי מנחם מענדל האגער, אב״ד ור״מ בק״ק ווישעווע, והצטרף ללגיונו של מלך, השתלב בשורות הלוחמים למען קדשי היהדות, תחת דגלה של אגודת ישראל. אחת החוויות הכבירות והבלתי נשכחות של ר׳ אברהם יצחק פרידמאן היתה לו, לעת השתתפותו כציר בכנסיה הגדולה השניה, שנתכנסה בשנת תרפ״ט בווינא. וכשנזכר מהתקופה ההיא הוא מכריז ואומר: ״מעמד נהדר היה זה, מלא הוד! בכינוס זה של צדיקים וגאונים, מסלתה ומשמנה של יהדות אירופה, חזיון שלא מן המצוי, הופיעו אצילי בני ישראל בכל יפעתם, והשמיעו קריאותיהם החמות אל כנסת ישראל, אהבת השם, אהבת התורה, ואהבת ישראל ״.

הוא היה מתייצב פנים־אל־פנים לכל משימה כדי להשיג את המטרה אשר התווה לו בפעולותיו, אין פלא כי בכל פעולות העסקנות שלו עורר יחס של הערצה ואימון. ואם כך בשנים כתיקונן, קל־וחומר בשנות הדמים, היינו עם פרוץ מלחמת העולם השניה. בתקופה זו נפתחו לפניו – בנסיבות הטראגיות של הזמן אופקים נרחבים למעש ולפעולה להצלת נפשות.

ר׳ אברהם יצחק פרידמאן — בשירות ההצלה

ר׳ אברהם יצחק ובנו: ר׳ מרדכי פרידמאן

בעת ההיא, בחדשים הראשונים לפלישת הגרמנים לפולין, כאשר סלובקיה נעשתה למדינה גרורה של הגרמנים הנאצים, וכאשר שונאי ישראל פעלו עם שליחי האשמדאי הגרמני בחורבן הקהילות והשמדת היהודים, גבר והלך זרם פליטי־החרב מקהילות פולין וסלובקיה אל כיוון הגבול ההונגרי, והעיר גראסווארדיין מלאה פליטים יהודים, כדי למצוא שם מחסה ומקלט מחמת המציק הנאצי.

ר׳ אברהם יצחק, גילה מסירות־נפש רבה לבוא לעזרת האומללים הללו, ובהיותו נמצא בקרבת הגבול, עלה בידו לפעול גדולות ונצורות. ביזמתו התארגנה קבוצה של בעלי בתים נכבדים, אשר העניקו קצבה חדשית לכל פליט יהודי מפולין שפנה אליהם, וכן איפשרו להם לסעוד את לבם במטבח העממי תמורת תשלום מוזל. הוא התעלם מן החוקים המרושעים של השלטונות ההונגריים, אשר קבעו כי כל מי שיתן מחסה לפליטים הללו או יסייע בידם להבריחם אל תחומי רומניה – אחת דתו להיענש ולגרש אותו ואת בני משפחתו אל הטבח האכזרי בגליציה, או לאושוויץ.

עם זאת, חרף כל הסכנות, פליטי חרב רבים מצאו בביתו של ר׳ אברהם יצחק מסתור ומחסה מפני רדיפות שלטונות הבולשת ההונגרית, וזו בזכותם המשותפת של בעל הבית ועקרת הבית, אשת החיל מרת רבקה מירל, ממשפחה רבת־היחש, אשר בחמלתם הרבה עליהם, נהיו לשליחי מצוה, להאכילם ולהשקם, לעודדם ולחזקם ולעזור להם בתעודות כדי שיוכלו למצוא מקלט בטוח מפני החיה הנאצית הדורסת.

מבצע הברחת גבולות

פרשת רבת־הוד, והקובעת ברכה לעצמה, היא ההצלה של מאות משפחות מאחינו בני ישראל בשנת תש״ד, עם פלישת הגרמנים להונגריה והקמת הגיטאות. בגיטו גראסווארדיין רוכזו 36,000 יהודים מכל הסביבה בתנאים קשים ביותר, אשר מנת חלקם היה רעב, מגפות ועינויים.

מסלול ההצלה לתחום רומניה הוביל דרך הערים גראסווארדיין וקלוזנבורג. מעבר לגבול ציפו לבורחים עסקני ופעילי ״הצלה״ שהוצבו בנקודת הגבול ודאגו לסידורם של הבורחים במקום. מבצע זה נמשך מאפריל עד סוף אוגוסט 1944.

בעוז רוח ובאומץ לב, נהפך ר׳ אברהם יצחק פרידמאן למומחה גדול להברחת גבולות ולחלץ מאות פליטים בגראסווארדיין למקומות מובטחים. בהיותו מומחה במקצוע הדפוס, זייף למענם אלפי מסמכים, פנקסי צבא, תעודות זהות, כדי שלא

ייתפסו על ידי המשטרה והבולשת ההונגרית והרומנית. בין הניצולים האלה היו מבני בית האדמו״ר מויז׳ניץ, בתוכם הרבנית רעיית האדמו״ר רבי חיים מאיר האגער, בעל ״אמרי חיים״ זצוק״ל, ובנה רבי מרדכי האגער שליט״א האדמו״ר מויז׳ניץ מאנסי־ניו־יארק. הודות לפעולות האמיצות של ר׳ אברהם יצחק, שהיה ציר נאמן להצלתם, ואשר השתתף אישית במבצע ההצלה, ודאג כי המבריח יקיים את הבטחתו, השתחררו ממלכודת הגיטו בגראסווארדיין, וניצלו מגורל שוכני הגיטאות, אשר רובם ככולם מסרו את נפשם על קידוש השם.

במסגרת הקרבתו ומסירות נפשו לעבודות הצלה, של ר׳ אברהם יצחק פרידמאן, מצויות פרשיות הצלה מסועפות, אשר עד היום לא נחשפו, ועדיין לא הוסר מהם הלוט. גם בעברו את גיל הזקנה, ובעמדו בשנות השיבה, כוחותיו עזבוהו, אבל רוחו וטעמו לא פגו, כמו בצעירותו, נשאר ר׳ אברהם יצחק ער ורענן לכל פעולה ציבורית של היהדות החרדית די בכל אתר ואתר.

זכה מוה״ר אברהם יצחק פרידמאן, לנטוע אילן רב־שרשים, בנים ובני בנים העוסקים בתורה ויר״ש, מהם מרביצי תורה ברבים, אברכים מבחירי בני הישיבות המפורסמות, אשר זכו לכתר שם טוב בעולם התורני, המהווים חוליות נוספות ומפוארות בשושילתא דדהבא של משפחה דגולה זו.

ר׳ מרדכי פרידמאן – גראסווארדיין – ברוקלין

עשירי עלילה הם הפרקים הדרמטיים במסכת חייו של כל צעיר שריד מלחמת העולם השניה, וכל אחד נושא עמו צרור של חוויות, עד שהגיע ליום הנכסף, לנס ההצלה שהתרחש לו ולמשפחתו, ויכול היה להכריז: ניצלתי, נשארתי בחיים!, התיאור התמציתי אשר לפנינו מתרכז במספר "תחנות" אשר בהן עבר ופעל ר׳ מרדכי בן אברהם יצחק פרידמאן, מן התקופה של סוף מלחמת העולם השניה, התקופה הרת־האסונות של המלחמה הנאצית ועוזריהם ההונגריים, עד שזכה לבוא אל המנוחה והנחלה.

שלושת הימים והלילות בהם שהה הצעיר מרדכי פרידמאן בין חומות הגיטו בעיר גראסווארדיין, נמשכו אצלו כמו מספר שנים, פתאום ראה את עצמו כבול בכבלי השבי של הנאצים הגרמנים וההונגרים, כל העולם החיצון סגור ומסוגר בעדו, ואז נדר בלבו כי באם יזכה להשתחרר מחומות הגיטו, יתמסר לפעולות "הצלה" ולהושיט יד אחים לאנשים הנמצאים במצור ובמצוק. ואמנם הודות למאמציו של אביו ר׳ אברהם יצחק שהיה טמיר ונעלם בעת ההיא בעליית גג של נכרי מחוץ לגיטו, ואשר כבעל נסיון בשירות הצלה פעל בחכמה ובתבונה, זכה מרדכי לצאת מן המיצר, וביחד עם כל המשפחה להינצל מצפרני הקלגסים ההונגרים והגרמנים ולצאת בשלום מן הפורענות.

הצלת בני נוער בתקופת סערה

ר׳ מרדכי היה אחד הצעירים הפעילים והבולטים ביותר בסוף שנות המלחמה בעיר בוקרסט, שם היטה שכם והשתלב במבצעים של הצלת נפשות ולהחייאת העצמות היבשות של בני נוער, גלמודים ויתומים אומללים שעברו את מוראות השואה, ועמד לימין אביו ר׳ אברהם יצחק פרידמאן, להקל מעליו את מעמסת העסקנות הצבורית שהעמיס על שכמו. כבר אז התגלה כמי שסבלת אחיו המעונים אינם נותנים לו מנוח והוא נעשה חברם וידידם, הקדיש את עצמו בלהט כליל לפעולות ומעשים טובים, והצלת נפשות.

בשנים האחרונות של המלחמה, נהרו אלפי פליטים לבוקרסט. באו פליטים

מימין הב׳ מרדכי פרידמאן לצדו הב׳ נפתלי הלברשטאם בן האדמו״ר מבאבוב בשנות המלחמה — תש״ד (944)

במרכז: הב׳ מרדכי פרידמאן בדרכו לבית הבראה „מעראנא״ — צפון איטליה

מפולין, מגאליציה, מסלובקיה, מהונגריה וביניהם היו ילדים ובני נוער, פליטי גיטאות שבוקרסט היתה כבר תחנתם השלישית או הרביעית. הבורחים עברו דרך יערות לסלובקיה ומשם המשיכו להונגריה והבריחו הגבול לרומניה. בדרכם הם נשדדו על ידי שומרי הגבול או שהמבריחים עצמם גזלו מהם את חפצי הערך המועטים שבידיהם.

עול ימים היה כאשר נכנס מרדכי פרידמאן לפעולה במסגרת אגודת ישראל. טבעי הדבר שמפאת גילו הצעיר בהיותו בבוקרסט פנה ל"פרחי אגודת ישראל" יסד סניפים, הדריך את הנוער האגודתי, נתן שעורי תורה, ונהפך לעסקן אגודאי צעיר בבירה הרומנית. בבחרותו והוא כבר תלמיד בישיבת "מאור הגולה" ברומא עסק בפעולות "צעירי אגודת ישראל" ואחרי כן עבר לקו אחר של החזית ל"אגודת ישראל" ובמרוצת השנים נעשה כאחד מעמודי התווך ומראשי התנועה בארצות הברית.

"הצלה" גולת הכותרת לעסקנותו

כאשר שלטונות הסובייטיים כבשו את בוקרסט חזה אביו, ר' אברהם יצחק את אשר יתרחש שם אחרי כן, וכחכם הרואה את הנולד החליט להציל את נפשו ובני משפחתו מחמת המציק ועברו לאיטליה, שם התרכזו שיורי שיריים של מחנות הריכוז וניצולי השואה. בימים ההם הגיעו פליטי הישיבות ורבניהן לאיטליה, כשהם מחפשים להם דרך להגיע אל שערי ארצנו הקדושה או לארץ החופש בארצות הברית, ביניהם היה גם הרהה"ג ר' יצחק אייזיק מאשקאוויטש, תלמיד מובהק של בעל "מנחת אלעזר" והוא כיהן כראש ישיבת "מאור הגולה" ברומא.

בישיבת "מאור הגולה" מצא הבחור מרדכי בחורים יתומים, שרק לפני זמן קצר עוד היו לבושים בבגדי האסירים בעלי פסים הכחולים, והנה עתה אי־אפשר היה להכירם. שוב הם יושבים על ספסלי הלימודים, מתעמקים בסוגיות חמורות, בש"ס ופוסקים. הבחור מרדכי התקרב אליהם, טיפל בבעיותיהם בהקרבה עצמית, באהבה ובמידת הטבה והחסד. אצל כמה מבני הישיבה נתגלה מחלת הריאות, והם אושפזו בבית הבראה "מעראנא". הוא אירגן קבוצות בחורים לערוך "ביקור חולים" לחזקם ולעודדם, לספק צרכיהם, ובזה החיו את נפשם והצילו את חייהם.

מזלו של ר' מרדכי פרידמאן גרם, שנזדמן מאז תום המלחמה, בתקופות שונות לסירוגין למחיצתם של גאונים, אדמו"רים וראשי ישיבות מפורסמים, — ותקצר כאן

היריעה מלמנותם כולם כסדר – והם אשר הטביעו עליו את חותם אישיותו. בהיותו דבוק בצדיקי הדור ובנפשו החסידית נושא מטען רוחני עשיר, עוסק ר' מרדכי במעשה חסד נדירים לכלל ולפרט, בביתו היה מגדל שבע יתומים ויתומות, מממן את הוצאות חינוכם ובהגיעם לפרקם השיא להם בן או בת זוג ראוי בכבוד גדול, וכולם הקימו בתים לפי רוח ישראל סבא.

ר' מרדכי מפורסם כעסקן רב מרץ ויזמה, ופעולותיו אינן מצטמצמות רק לארצות הברית, אלא הן מגיעות הרחק הרחק, עד לארצנו הקדושה, בזכות היותו נמנה על עמודי־התווך של פעולות ההצלה של הגה"ק רבי אליעזר זוסיא פארטוגאל האדמו"ר מסקולען, המהווים גולת הכותרת לעסקנותו.

כידוע, האדמו"ר מסקולען הופיע אחרי מלחמת העולם השניה כמלאך מושיע. מבוקר ועד ערב היה מתרוצץ פה ושם, כדי לגונן ולהציל, לפעול אצל השליטים הרומניים, שהיו תחת המשטר הסובייטי, ולדבר על לבם הקשוח, שימתיקו עונשו של פלוני, ויבטלו את גזירה זו או אחרת. הוא עסק במצוות פדיון שבויים, לשחרר אסירים אשר נמקו בבתי הסוהר הידועים לשמצה. נוסף להצלת נפשות מאחורי מסך הברזל, התמסר הרהצה"ק מסקולען להצלת יתומים ויתומות שרידי השואה ושרידי מחנות ההסגר "טראנסדנייסטרה", ובמוסדות ופנימיות שהקים בבוקרסט, חונכו 400 ילדים וילדות, שזכו להקים בתים נאמנים בארצנו הקדושה ובארצות הברית.

ר' מרדכי פרידמאן התגייס למבצעי ההצלה של האדמו"ר מסקולען, הוא נעשה איש אמונו ואיש סודו, נרתם לבצוע משימות סודיות שהוטלו עליו, וכן העמיס על שכמו עול כבד להיות מהעושים והמעשים בגיוס כספים והצלחת המסיבות השנתיות לטובת מוסדות ומפעלי "חסד לאברהם" בארצנו הקדושה.

שליח נאמן לשולחיו

ר' מרדכי פרידמאן שהשקיע בעבודתו הציבורית את מרבית שנות חייו, האיש שהקדיש להרמת קרן התורה וחיזוק הישיבות ומפעלי צדקה וחסד, את מיטב כוחו ואונו, ממשיך לפעול במסירות נפשו למען התורה ולומדיה, ושמו הולך לפניו כרחים ומוקיר רבנן. בסיפוק רב הוא מצביע על העובדה, שזכה לכהן בתור יושב ראש המסיבה השנתית של ישיבת סאטמאר, בהשתתפות הגה"ק מרן רבי יואל טייטלבוים זצוק"ל, בישיבת "תפארת ירושלים" של הגה"ק רבי משה פיינשטיין זצוק"ל, ובמסיבה השנתית של מוסדות תורה "חסד לאברהם" בהשתתפות הגה"צ רבי אליעזר

זוסיא פארטוגאל האדמו״ר מסקולען זצוק״ל. גאוני ארץ הללו קירבוהו ועודדו אותו לפעול גם להבא, ומשך כל השנים נהנה מאמונם, וראו בו שליח נאמן לשולחיו.

השתיל הרך שהושתל בגראסווארדיין בדמותו של ר׳ מרדכי פרידמאן צמח לאילן רב שרשים ועתיר פירות, בנים ובני בנים, העוסקים בתורה ויר״ש מבחירי בני הישיבות הגדולות. חתנו הרב ר׳ יצחק מאיר בן הרה״ג רבי אהרן בערנשטיין ראש ישיבת ״חיי עולם״ בעיה״ק ירושלים, בתו מרת קריינדיל, נכדיו: יקותיאל יהודה אלתר, לאה, שמואל דוד, ירוחם פישל יהושע, משה, ישראל, ומרים. מיגוון הכשרונות שנתברך בהם, סגולותיו האישיות ומדותיו התרומיות, מעמדו בצבור החרדי ובעולם הישיבות, כל אלה יש בהם להוסיף הוד והדר לתפארת שלשלת משפחתו הכבודה.

הרבני מוה"ר חיים כ"ץ – אונגוואר

אריסטוקראט חרדי

קהילות ישראל בגולת אירופה היו סמל ומופת לחיים יהודיים. בנויים ומושתתים על אדני תורה ויראה, חסד וצדקה. לא לבד מגדולי וענקי התורה נבנתה אותה איכות מופלאה של יהדות אירופה, אלא גם על שורה נפלאה וגלריה מרהיבה של בעלי־בתים מיוחדים במינם, אישים שמושג רחב להם בתורת החסד ובמעשי־הצדקה, בצדקת־ ופזרון רוח, להעניק מטובם לאחרים, להחיות לבב עניים ולשמח לב מושפלים.

אחד מאלה היה הרה"ח ר' חיים כ"ץ, איש אונגוואר, העיר ואם בישראל שבתוכה התגורר. ר' חיים היה ידוע ומפורסם לבעל־בית חשוב, איש יקר־הרוח, ירא־שמים ומופלג במדות תרומיות, מצטיין באהבת הבריות, בנדבנות, בדייקנות ובזהירות בקיום המצוות. כל אלה שהכירוהו אמרו והמליצו עליו: הנה לפנינו אריסטוקראט חרדי במלוא מובן המלה, יהודי אומר כבוד. ואכן תפס הוא מקום מכובד בחיי הקהילה המפוארת של אונגוואר, נחשב גם לאחת הדמויות המופלאות של רוסיה הקארפאטית.

ר' חיים לא היה יליד אונגוואר, אך העתיק עצמו אליה בשנות־נעוריו. הוא נולד בעיירה קורניק ע"י מאגרוב הסמוכה ללבוב, שהיתה עיירה חשובה ובמסגרתה קהילה יהודית עניפה, מורכבת מסוחרים ועובדים, ביניהם יודעי־תורה וחסידים. בעיירה זו נולד בשנת תרמ"ח והיה מקרוביו של האדמו"ר מבעלז. בשנת תר"ס העתיק את מגוריו לאונגוואר, דבר שחולל שינוי בכל אורח־חייו ודרכו העתידה. בהתבגרו נעשה תעשיין מצליח, עשה חיל בעסקיו, רכש לו בית־חרושת למברשות, מסחרו פרח ועלה עד שהגיע למדריגת עשיר מכובד.

בית "הכנסת אורחים"

תוך זמן קצר הגיע ר' חיים למעמד מכובד, וזאת בזכות תכונותיו האישיות הנעלות וצדקת פזרונו. בהגיע לגיל שמונה־עשרה והוא כבר אז מבוסס בעסקיו, שכר

לו בית מרווח בעיר אותו הועיד עבור "הכנסת אורחים". בבית מרווח זה לנו תמיד מעשרה עד עשרים אורחים, כשהוא מספק לכולם ארוחות חמות על־מנת להחיות את נפשם. שמו התפרסם חיש־מהר באונגוואר והסביבה והיה לשיחה בפי יהודים רבים, אשר הוקירו והעריכו את ההבנה העמוקה שגילה בעשיית חסד.

שמו הטוב של הצעיר חיים כץ מאונגוואר הגיע עד לעיר פאקש שבהונגריה, אל אזניו של ר' ישראל חיים רוזנפלד, מחשובי העיר. לאחר ששלח שליח לתהות על קנקנו, השיא לו בשנת תר"ע את בתו, מרת חי־ה. לאחר נשואיו הרחיב את מפעלי הצדקה והחסד שלו וביתו היה פתוח לכל דיכפין. כל הנכנס לתוכו רעב היה יוצא שבע, ותמיד הסבו עמו לסעודות שבת כמה אורחים ובחורי ישיבה. הדבר השתרש אצלו כמין מנהג קבוע, שעניים וסתם עוברי־אורח התדפקו על דלת ביתו של ר' חיים, כל איש מתקבל על־ידו בסבר־פנים־יפות ומתוך שמחה, כאשר בנוסף לאירוח היה כל עני זוכה גם לקבל מידיו מתת־כסף ברוח נדיבה.

נוות־ביתו, עסקנית רבת־מרץ

וכר' חיים כן גם זוגתו, נוות־ביתו, מרת חי־ה, אשר התפרסמה בכל מקום בנדבת־לבה ובצדקת פזרונה. מחלקת היתה בסתר כספים רבים לצדקה, ולמרות היותה מטופלת בעשרה ילדים ובניהול ביתה, לא נמנעה מללכת פעם אחת בשבוע לאסוף כספים בין אנשי העיר לצרכי צדקה וחסד. בביתה גידלה גם יתומים והיתה מסייעת להשיא הרבה בנות עניות ויתומות. ואם חסרים היו לכלה עניה כמה דברים נחוצים להקמת ביתה ולהלבשתה, היתה עומדת לפני החופה ומגייסת את האמצעים החסרים, ולא לחינם נקראה בפי הבריות, האמה של בנות ישראל היתומות והעניות.

ואם קרה ואיש עני ואביון מאונגוואר או מהעיירות הסמוכות היה לוקה במחלה ולא נמצאו האמצעים המתאימים כדי ללכת לשאול ברופאים או לצורך אישפוז בבית־החולים, מיד היו פונים לאשה הנדיבה מרת חיה כץ ומבקשים אותה לעזור ולסייע בסידור הענין. היו לה קשרים עם כל הרופאים המומחים באונגוואר וכן גם גישה חפשית לבתי־החולים, לא נחה ולא שקטה עד שהאיש הזקוק לריפוי היה מקבל את הטיפול הרפואי הדרוש והמתאים אצל הרופא או בבית־החולים, כאשר היא עצמה נושאת בעול ההוצאות אשר לעתים קרובות היו מסתכמות בהון רב. היתה עסקנית רבת־מרץ ויוזמה, פעולותיה הסתעפו והתרחבו בהרבה שטחים, וכל זה ללא כל רעש וללא כל פרסומת, אלא בהצנע־לכת.

מימין ר׳ חיים כ״ץ, לצדו ר׳ יעקב אליעזר פעלדמאן מראשי ופעילי קהילת אונגוואר בתקופת השואה

קשריו הטובים עם פקידי הממשלה הצ׳כו־סלובקית

בתום מלחמת העולם הראשונה, כאשר קארפאטורוס נעשתה לחלק מצ׳כוסלובקיה, הפכה העיר אונגוואר להיות עיר הבירה של רוסיה הקארפאטית, והקונסוליה הפולנית השתקעה בתוכה. יהודים רבים, פליטים מפולין ומגליציה שבחרו להישאר בקארפאטורוס, נדרשו על־ידי השלטונות להסדיר את תעודות־האזרחות ובקרב רבים התעוררו קשיים להשיג את הניירות הדרושים לשם כך.

ר׳ חיים כץ, בתור איש מכובד בעיר זו וכעסקן בעל מוניטין וקשרים ענפים, קיים יחסים ידידותיים ביותר עם פקידי הממשלה וכן עם אנשי הקונסוליה הפולנית. כל מי שנקלע למצב קשה בסידור ניירותיו או הפספורט, פנה אליו, והוא היה מפעיל את קשריו הטובים והכל הסתדר בכי־טוב.

משפחה לשם ולתפארת

ר׳ חיים כץ הקים באונגוואר משפחה לשם ולתפארת. היו לו שבעה בנים: יעקב, פנחס, יצחק, מרדכי, משה דוב, יששכר וישראל. וכן היו לו שלוש בנות: חנה, רייזיל, ואלקה. כולם נולדו באונגוואר, מלבד בנו השני, פנחס, אשר נולד בעיר פאקש שבהונגריה.

ר׳ חיים כץ נודע באהבת התורה שלו, בחמימות היהודית ובהתלהבותו לכל דבר שבקדושה, וכך גם חינך את בניו על ברכי התורה, בכך ביקש שימלאו הם מה שהוא החסיר בנעוריו, משום שלא זכה לזה. בניו המבוגרים למדו בישיבה הרמה של הגה״ק רבי יוסף אלימלך כהנא באונגוואר, הצטיינו בלימודיהם וגדלו להיות תלמידי־חכמים מופלגים בתורה וביראת־שמים. בנו יעקב הצטיין בשקידתו, נחשב בין התלמידים המוכשרים בישיבת אונגוואר, והיה ״מגיד שעור״ לקבוצת בחורים מצוינים. בנו השני פנחס היה תלמיד חכם גדול אציל רוח ונפש ובעל מעשים טובים. הוא מילא את תפקיד של גבאי בית התבשיל ״המענזא״ ורגיל היה לנסוע בסוס ועגלה, לכפרים בסביבת אונגוואר, עורך מגבית כספים להחזקת בני עניים בישיבה, והיה אוסף מאת האכרים היהודיים בכפרים מצרכי מזון, קמח, פירות וירקות לכלכלת תלמידי הישיבה.

מסכת חיים מפוארת

ביתו של ר׳ חיים כץ היה גם מקום אכסניה לצדיקים שבאו לבקר בעיר

אונגוואר, הן אלה שבאו מצ׳כוסלובקיה והן רבנים שבאו לבקר במקום מפולין או מגליציה. הוא עצמו לא החסיר לנסוע לפחות פעם אחת בשנה להאדמו״ר מבעלז. בביתו שלו הנהיג חיים של צנע ושקט, התמיד להשתתף בשיעורי־תורה, דקדק בזמני תפלה בצבור, וכל השנים היה ראש ועדת הבחירות בבית הכנסת ״משיבת נפש״. לבית כנסת זה שבאונגוואר יצאו מוניטין בגלל מתפלליו שנמנו עם נכבדי הקהילה, עשיריה ועסקניה החרדים.

כך התנהל לו ביתו של ר׳ חיים כץ באונגוואר על מבועי התורה, האמונה, הצדקה והחסד. בית מפואר שעשה לו שם בכל מקום, מסכת־חיים מפוארת של בני המשפחה שהצטיינו בנדיבות לא רגילה, וזאת במשך תקופה ארוכה של שנים, עד אשר הגיעו ימי־העברה, שנות הזעם של השואה הנאצית האיומה, שתחילתה בעת כניסתם של ההונגרים לאונגוואר בשנת ת״ש וסופה — לעת שדרס בה המגף הנאצי בשנת תש״ד (1944).

סמל של מסירות להצלת נפשות

הרבה פרקים של מסירות־נפש לדוגמה ולמופת אפשר לכתוב על מעשיו הברוכים של ר׳ חיים בימים הקשים הללו של שנות מלחמת העולם השניה. באותה תקופה התרומם לדרגה גבוהה עוד יותר בעבודתו ובמעשיו הברוכים לטובת כל נצרך, לטובת אחיו הנרדפים. אהבתו לכל איש מישראל היתה ללא גבול והיה מוכן לפשוט ממש כותנתו האחרונה לטובת כל יהודי אשר היה נתון ברדיפה של החיה הנאצית.

ביתו נעשה תל־תלפיות לאנשים אומללים הנאנקים תחת משטר הרשע ההונגרי. הוא הצליח ליצור קשרים מצויינים עם עורכי־דין ואנשי השפעה, אשר היו באים עמו במגע־ומשא בשנים כתיקונן, ובאמצעותם הצליח לבטל עונשי־מאסר שהיו תלויים על ראשי יהודים שנשפטו וכמו־כן לשחרר אסירים אשר נמקו בבתי־הסוהר הידועים לשימצה.

פעם הגיעה מבודאפשט משלחת של בלשים מטעם המשרד למסחר, על־מנת לבדוק את מחירי הסחורות. הבלשים התפזרו בחנויות של העיר, תחת מסווה של קונים. ובסופו של המבצע נאסרו חמישים סוחרים יהודיים כשהם מואשמים בהפקעת שערים. מיד התגייסה אשתו מרת חי־ה וכן גם בתה רייזל לפעולות הצלה הן ניצלו את קשריהן עם חוגי השלטון ואחרי מאמצים עלה בידן לשחרר את כל האסירים ולהוציאם לחפשי.

היתה זו פעולת הצלה חשובה ביותר, שכן באותה תקופה כבר השתוללו האנטישמים ההונגרים ובשל כל עלילה קטנה ביותר, יכלו לגרש את האסירים ואת משפחותיהם מעבר לגבול, מקום שממנו לא זכו יותר לחזור בחיים.

שיירות המגורשים מעבר לנהר ה״דניעסטער״

בשנת תש״ב (1942) הוציאו השלטונות ההונגריים את הגזירה האכזרית לגרש אלפי יהודים שלא יכלו להוכיח את אזרחותם ההונגרית מעבר לנהר דניעסטער ולקאמיניץ־פודולסק ושם נהרגו על קידוש השם על־ידי המרצחים ההונגרים הגרמנים והאוקראינים. ר׳ פנחס לא גורש, מאחר שנולד בהונגריה, אולם חותנו וגיסו נלקחו בתוך שיירת המגורשים לקאמניץ־פודולסק. גזירות הרשע התחדשו מדי יום ביומו ונסתתמו מקורות הפרנסה. רכושם של כל היהודים נעשה הפקר, לבז ולמרמס ואף נשללו מהם זכויותיהם האזרחיות.

ר׳ חיים ובנו ר׳ פנחס, לא נחו ולא שקטו עד שעלה בידם להחזיר מקאמיניץ־פודולסק את שני המגורשים. הצלה זו היתה כרוכה בסכנת־נפשות מרובה, ואלה היו מן הבודדים אשר זכו להנצל ממלתעות־הרשע שבגליציה. כאשר נודע לבולשת ההונגרית על פרשת־ההצלה, הוציאה מיד צו מאסר נגד ר׳ חיים, ואולם הרופא העירוני התערב מיד וביקש להרפות ממנו, מאחר והוא חולה וסובל משטף־דם פנימי. אך חרף זאת, נמשכה החקירה זמן רב והיתה כרוכה בנגישות קשות שנקטו בהן הנוגשים האנטישמיים.

לאחר כמה חדשי חקירה מייגעים רמז החוקר הראשי כי תמורת תשלום כספי גבוה מוכן הוא לבטל את האשמות החמורות כלפי ר׳ חיים בדבר הצלת יהודים מקאמיניץ־פודולסק ומתן מחסה עבורם, עבירה שעליה צפוי היה לעונש חמור ביותר. ר׳ חיים ובני־משפחתו פעלו בכל המישורים למען הגנתם והענין הגיע עד לראש השירות החשאי של בודאפשט אשר החליט לבוא בעצמו לאונגוואר ולבדוק את אמיתות הדבר של קבלת שוחד. סוכם, כי ביום השישי ישולם לחוקר בבית ר׳ חיים סכום הכסף וראש הבולשת יסתתר בשעת־מעשה באחד החדרים.

עוד קודם לכן נשלח ״קוויטעל״ אל האדמו״ר מבעלז, ובו בקשה להוושע ולהגאל מנגישות וחקירות הרשעים, אנשי השלטון. והנה, בליל שישי נתקבלה תשובת הרבי מבעלז: ״ישועת ה׳ כהרף עין״ ואיחולי ברכה. למחרת, ביום השישי, לעת שהחוקר צריך היה לבוא לסידור העיסקה פשטה שמועה כי הרג את עצמו

בּיריה. הוא הרגיש, כנראה, כי טמנו לו פח וכך בוטלו האשמות והחקירות ולר׳ חיים היתה הרווחה.

יהודי אונגוואר לגיטו

בשנת תש״ד נחתם גורלם של יהודי אונגוואר, וזאת כאשר ענני־השואה כיסו את פני רוסיה הקארפאטית. ביום 20 לחודש מרץ 1944, כבשו הגרמנים את הונגריה ושליחי הגסטאפו הגיעו לאונגוואר. בהגיעם התחילו מיד בביצוע תכניתם השטנית. ב־20 לאפריל הוקם הגיטו שבו נכלאו היהודים עד להובלתם לדרכם האחרונה, לאושוויץ. ר׳ חיים כץ ורעייתו מרת חי־ה כ״ץ עיבדו תכנית להסתיר את כל בני המשפחה אצל ידידיהם הנכרים. הם חילקו את כולם למקום־מחבוא נפרד, כדי שבאם מישהו ייתפס יהיה הנשאר לפליטה.

ואולם התכנית לא הצליחה ולא עלתה יפה. בנם הצעיר ישראל, נתפס בדרכו למקום המחבוא של בנם משה דוב, בעת שהביא לו בגדים חמים, ודבר זה הביא לכך שכל בני המשפחה נאסרו ונכלאו ראשונים בתוך חומות הגיטו. ביום שני של חג שבועות תש״ד הגיעה משפחת כ״ץ לבירקאנוי־אושוויץ ובו ביום מסרה את נפשה על קידוש השם מרת חי־ה כ״ץ, ביחד עם אלפי בני קהילת אונגוואר.

מחנה הריכוז אושוויץ 3 — בונא

ר׳ חיים כ״ץ ובניו פנחס וישראל, נשלחו על ידי הארור ד״ר מענגלי ימ״ש לצד ימין, והצטרפו לשיירת האסירים המיועדים לעבודת כפיה. באסרי חג שבועות תש״ד הם הגיעו ברגל ממחנה אושוויץ למחנה ״בונא״ שנקרא אושוויץ 3, שהיה במרחק של חמשה קילומטרים ממחנה השמדה בירקאנוי־אושוויץ.

ר׳ חיים שובץ לקאמאנדא, דהיינו לקבוצת עבודה שבגורלה עלתה העבודה הכי־מפרכת, ותוך זמן קצר נשבר לרסיסים ואיבד את כל כוחותיו. תפקיד יחידת העבודה של ר׳ חיים היה לבנות יסודות לבניני בית החרושת מבטון ברזל. כל היום נאלצו לשאת משאות כבדים מקרונות הרכבת, שקיות מלט שמשקלם היה חמישים קילוגרם, סיפוק עגלות חול ואבני חצץ, עשיית המלט ליציקה, עבודות פרך שנעשתה במהירות ובחפזון ובקבלת מכות נמרצות מהמהנדסים והנוגשים הגרמנים והפולנים, וכן ממנהלי העבודה שנקראו ״פאר ארבייטער״.

בנו ישראל נפגש עם אביו מדי יום ביומו אחרי שובם מהעבודה, והבחין כי אחרי מספר שבועות של שהותם בבונא, נעשה אביו שלד עצמות, וחרד כי בעוד זמן קצר הוא יהיה ״מוזיל מאן״ אשר אחת דתו להישלח בשעת המיון אל אושוויץ, ולכן החליט לארגן עבורו מנות נוספות של אוכל כדי להחיות את נפשו.

מחיה ומציל את נפשות אביו ואחיו

האסיר ישראל כ״ץ היה מסתובב כל יום בשטח המטבח של המחנה, והיה בולש ותר איך אפשר להגיע למטבח ולארגן קצת אוכל לאביו ואחיו. אחד האסירים שעבר במקום יעץ לו לקום בבוקר עוד לפני הצלצול הראשון, להתלבש ומיד בהשמע הצלצול לרוץ ולחדור לדוודי המטבח, ואז יוכל לשאוב משם מרק מבלי שאף אחד יבחין בו. הוא שמע לעצת ידיד בלתי מכיר, וכך עלה בידו לגנוב כל בוקר קערה גדולה ועמוקה עם מרק חם ולהאכיל את אביו ואת אחיו, וגם נשאר לו שיריים לנדב כמה כפיות מרק לשכניו האסירים.

לאט־לאט שובו כוחותיו של ר׳ חיים, ובמשך כל חדשי הקיץ החזיק מעמד בגדוד העבודה שלו. ב־12 לחודש אוגוסט 1944 נבחרה קבוצה של אסירים בנאים ובעלי מקצוע כדי לשלחם לבנות מחנה ריכוז חדש באיזור אושוויץ, ונתמזל מזלו של ר׳ חיים כי הוא נכלל בקבוצה זו. העבודה המפרכת, הרעב ונגישות הקאפוים, וכן הרחקתו מילדיו, השפיעו לרעה על מצב בריאותו וכאשר שב לבונא ביום 13 בספטמבר היה כבר שלד של עצמות ממש, שבור ומעונה בגופו, אבל יסורי השאול שהיו מנת חלקו זיככו יותר ויותר את נשמתו הטהורה.

בחג הסוכות שנת תש״ה, כאשר נערכה הסלקציה הגדולה במחנה בונא, נשלח ר׳ חיים כ״ץ עם מאות אסירים אחרים לאושוויץ, וביום כ״ה בתשרי מסר את נפשו על קידוש השם.

בנו האברך ר׳ פנחס כ״ץ השתתף בצעדת פינוי מחנות בירקאנוי־אושוויץ־בונא והגיע ביחד עם אחיו ישראל אחרי טלטולי דרך קשים עד מחנה אורננבורג. כאשר המרצחים הגרמנים דחפו אותם בבהילות להדחס בתוך קרונות בהמה, נאבד ר׳ פנחס מאת אחיו ישראל, ומאז נעלמו עקבותיו. הוא מסר את נפשו על קידוש השם בהמשך הצעדה על אדמת גרמניה הארורה ביחד עם אלפי אחינו בני ישראל.

ר' משה דוב כ"ץ – אונגוואר

הצלת אחים בגבורה מופתית

המאורעות הטראגיים בשנות־הדמים ת"ש־תש"ד (1940־1944), עד לחיסול המחריד של כלואי הגיטאות בחבל ארץ קארפאטורוס־מארמארוש, אותם תיארנו והנצחנו בפרקים הקודמים, לא היו הפרק האחרון בתולדות חיי היהדות בקהילות־הקודש הללו, כפי שהקורא עשוי להתרשם, שכן בד־בבד עם השיירות של המוני היהודים שהובלו לטבח על־ידי הצוררים, נמצאו גם יהודים שנתברכו ביוזמה ומשמים זיכו אותם בכושר־תחבולה כדי להתמודד מול כוחות הרשע, וכך עלה בידם להינצל מכפותיו הטורפות של האשמדאי הנאצי וגם להציל יהודים אחרים.

יהודים אלה גייסו את כל כוחות־הנפש שלהם בפעולתם הנועזת, הם הסתתרו בבונקרים וביערות, ומשם טוו את תוכניות ופעולות ההצלה שביצעו. במרכז כל אלה מתנוססת לתפארה פרשיית הצלה מסועפת של מאות יהודים שזכו לכינוי "טמירים ונעלמים", ששטחי־פעולתם השתרעו על בונקרים חבויים, יערות, מרחבי שדות שנקראו "פאלאנינעס", כמו גם מקומות־מסתור בבודאפשט, בירת הונגריה, פרשה זו עודנה עלומה והלוט טרם הוסר ממנה.

בפרק זה נביא את תמצית עדותו ופרשת־חייו של איש־ההצלה ר' משה דוב הכהן כ"ץ, בנו של העסקן החרדי הדגול, מוה"ר חיים הכהן כ"ץ מאונגוואר, שבאותה תקופה אפלה של שנת תש"ד עוד היה בחור צעיר, כאשר מן הרגע שבו עזב את בית אבותיו והצליח להשיג לעצמו ניירות אריים, צעד בנתיב המופלא של הצלת יהודים מתוך מסירות־נפש בלתי־רגילה, כאשר חייו היו תלויים לו מנגד בכל שעה ובכל רגע.

ראשית מעשי ההצלה

ר' חיים כ"ץ ורעייתו מרת חי', נחשבו באונגוואר לאנשי מעשה והיו פעילים בהרבה תחומים של הצלה. תושייתם נתגלתה במיוחד עם כיבוש העיר על־ידי ההונגרים. בהיותם מחוננים בכושר ראיה רחב, חשו מבעוד מועד את היקף האסון הקרב ובא, וכחכמים הרואים את הנולד, הסיקו עוד לפני הקמת הגטו בעיר את

המסקנה המתבקשת, והחליטו להסתתר ביחד עם משפחתם הענפה במקום מחבוא מתאים, וזאת תוך כדי ניצול קשרי הידידות שהיו להם עם ידידיהם הנכריים הנאמנים. ימים ספורים לפני הקמת הגיטו הצליחו למלט מן הסכנה את ששת בניהם ושלוש בנותיהם ולסדרם בקרב ידידיהם הנכריים, ואולם, לפני סיום מבצעם זה נתפס הבן הצעיר, ישראל, כשהוא נושא חבילת בגדים לאחיו משה דוב, וכתוצאה מכך נאסרו ר׳ חיים ורעייתו, בניהם ר׳ פנחס וישראל, ונשלחו ראשונים לגיטו אונגוואר.

ביום חמישי כ״ז בניסן תש״ד (20. 4. 1944) שלחה אם המשפחה מרת חי׳ את בנה הבחור משה דוב לעו״ד בשם ד״ר טאטה להסדיר לו מחסה ומסתור. העו״ד קיבל אותו ושלחו לאחוזתו שנמצאה בקצה העיר, שם נתן לו מנהל האחוזה תפקיד בעבודות השדה, ביחד עם שאר הפועלים הנכריים.

הגיע חודש אייר תש״ד. הגרמנים וההונגרים כבר שלטו בכיפה בעיר אונגוואר. משה דוב הצעיר ראה מתוך עבודתו באחוזה את רכבות הגירוש המכוונות ישירות למחנה ההשמדה אושוויץ. מקריאה בעתונות קלט את הידיעות, כיצד הבולשת ההונגרית אורבת למסתתרים וכיצד הם עורכים ציד על היהודים הבודדים שמצאו מחבוא במקומות־סתר ידיעות מזעזעות אלה החרידו את נפשו והוא לא היה מסוגל להישאר אדיש לנוכח העובדה שאחיו היהודים שהיו טמירים ונעלמים ונתפסו על־ידי שליחי אייכמן ימ״ש, מובלים לעקידה באושוויץ.

מקום מסתור ביקב יין ישן

למרות הסכנה, גמר אומר כי עליו לפעול. בחושיו המחודדים גילה כי לא הרחק מן האחוזה בה עבד קיים בונקר סמוי, שנחצב בעומק מערה עזובה, מקום ששימש בעבר כיקב לייצור ושימור יינות. במקום זה הסתתרה לפני הגירושים לגיטאות ולאושוויץ קבוצה של עשרים נפשות. בין המסתתרים נמצא גם אחיו ישכר כ״ץ וכן קבוצה של נערות צעירות שישבו בפינה נפרדת בבונקר.

המסתתרים בבונקר חיו בתנאים קשים ביותר, ובמיוחד היו אחוזים פחד וחרדה, כאשר גם איוושה קלה ביותר של עלה נידף היתה מעוררת בהם צמרמורת עמוקה. ואולם, לבו של משה דוב אמר לו, כי האנשים במקום זקוקים לעזרה דחופה כדי להחיות את נפשם. הוא רקם תכניות שונות כיצד להגיע אליהם בלי שיסכן אותם וכדי למלט גם את עצמו מכל סכנה אפשרית.

ואמנם בתחבולות שונות ובצורה פרטיזנית הצליח ביום בהיר אחד להגיע אל הבונקר, כשהוא מפתיע לחלוטין את יושביו. הוא סיפר להם על מקום מחבואו והבטיח להיות להם לאחיעזר בכל מה שיוכל. האנשים כבר התרגלו לחיות בתנאי מחתרת, והתגלותו של משה דוב בפניהם פתחה לפניהם קרן של אור והעניקה להם תחושה של בטחון.

פודה ומושיע לנרדפים ואומללים

מאז שגילה את הקבוצה בבונקר, הוא נהפך עבורם למלאך מושיע. הוא חזר לאחוזתו, אסף בגניבה סלים עם ירקות מכל המינים, הוסיף עליהם עוד מצרכי מזון, ומיהר מיד להביא את כל המטען לדיירי המקלט. אין לתאר את השמחה הגדולה שפרצה שם לנוכח זה. כל חתיכת ירק וכל תפוח־אדמה היה בשבילם אוצר יקר. הם סיפרו לו, כי זה מזמן הם מתקיימים מלחם קיבר, מתפוחי־אדמה רקובים למחצה, אותם בישלו בקליפותיהם, וכן ממיני עשבים שהיו כרגיל מאכל בהמה, כאשר כמה מן האנשים נתקפו בחוליי־קיבה בגללם.

מאז עשה לו משה דוב את ביקוריו בבונקר למנהג קבוע, כשהוא מופיע תמיד עמוס בסלים של מצרכי מזון, ובו בזמן הוא גם מעדכן אותם בחדשות על המתרחש בעולם החיצוני. ביצוע הפעולה הזו כרוך היה במסירות נפש ממש, שכן אם היה משה דוב נתפס, היה אחת דתו להאסר, לעמוד לחקירות קשות ולסבול עינויים מרים ולהישלח אחר כן למות באושוויץ. אבל הוא התעלם מן הסכנות והפקיר את חייו לטובת האנשים. הוא היה מגיח מפעם לפעם מעבודתו באחוזה לכיוון העיר, עובר מחנות לחנות כשהוא מתחזה לנער שליח העוסק בקניות עבור אנשי הצבא הגרמני וההונגרי, וכך ארגן את סלי המזון עבור יושבי הבונקר המסתורי.

יום אחד נודע למשה דוב כי הבולשת ההונגרית ושליחי אייכמן מתכוננים לערוך חיפושים אחרי יהודים מסתתרים באיזור האחוזה, כך שקיים גם חשש רציני לגילוי הבונקר שבתוך יקב היין. הוא התקשר במהירות לראשי הבונקר והודיע להם על הימצאות הגרמנים בקרבת מקום. בתחבולות נועזות הצליח להוציא משם את אחיו ישכר וכן נערה מקרובי המשפחה, בשם רבקה כהן, והביא את שניהם אל האחוזה בה עבד. הוא סידר לאחיו בונקר ארעי מקרשים וענפים, ואילו את הנערה הסתיר על עליית־הגג של הרפת. כדאי רק לציין שאותה נערה, רבקה כהן, ניצלה ואף זכתה ליום השחרור, ואחרי המלחמה הקימה בית בישראל עם רב גדול בתורה ומחבר ספרים חשובים.

עבודת הצלה בבודאפשט

בודאפשט שהיתה כבר כבושה בידי הגרמנים, היתה תחנתם הבאה של ר׳ משה דוב ואחיו ישכר. הם הצליחו להגיע לשם הודות לעזרת אחותם חנה, אשר הקדימה אותם וחיתה שם כנוכריה. היא שיחדה קצין הונגרי שהיה בשירות הס. ס. ותמורת הון־עתק הסכים להביא את האחים כ״ץ לבירה ההונגרית. משה דוב סודר לעבודה בחנות מזון. באותם ימים שררה בעיר אנדרלמוסיה גמורה. רוב האנשים רעבו ללחם, ובנוסף לזה סבלו מנגישות ורדיפות אכזריות, כך שאלפי הפליטים שנקלעו לשם היו בצרה ובמצוקה.

כאן שוב התגלה ר׳ משה דוב בלבו הרחב ובחושיו המיוחדים לפעולות של עזרה והצלה. זמן קצר לאחר שהצליח להגיע לעיר, כאמור – בעזרת אחותו ששיחדה קצין הונגרי בשירות הס. ס., כבר נרתם לפעולה. קשה לתאר באיזה תנאים הוא פעל שם. המרצחים ההונגרים פעלו במסגרת ״צלב החץ״ וביחד עם שליחי הצורר אייכמן ימ״ש השתוללו וערכו טבח איום ונורא ביהודים. סכנה גדולה ריחפה על ראשו של כל יהודי לצאת לרחוב, ולו לרגע, אבל ר׳ משה דוב לא נרתע מכלום.

רק לאחר שסיים את עבודתו בחנות המזון, הוא כבר מיהר לקפוץ לתוך הלוע הפעור של חיות־הטרף ההונגרים והגרמנים, כשהוא עמוס סלים מלאים עם מזון אותם רכש באמצעות תלושי־מזון שסיפקה לו אחותו חנה, ועם הסלים המלאים הלך והתדפק על בתיהם של יהודים וחילק את המזון לעניים ולאביונים.

ר׳ משה דוב לא הסתפק רק בפעולה זו. ב־13 ביולי 1944 הגיע לבודאפשט השליח המיוחד ראול וולנברג, שנשלח מטעם ממשלת שבדיה כדי לכהן כנספח הצירות ולפתח במקום פעולות נשגבות להצלת יהודים ככל האפשר. ואמנם, דבר בואו נודע מיד להמוני יהודים, כך שמדי בוקר בבוקר השכימו הרבה מהם כדי להתייצב בתור למשרדו ולקבל דרכון ותעודת חסות שבדית.

היה זה בעיצומם של הימים שבהם השתוללו הגרמנים שליחי אייכמן ועוזריהם ההונגריים וערכו טבח ביהודים בחוצות העיר. השגת תעודת־חסות של נציגות נייטראלית או דרכון שבדי, היתה, איפוא, הדרך היחידה להצלה ולמילוט. ואמנם, בעזרת חבריו השתלב ר׳ משה דוב בין העסקנים שפעלו כאנשי הצלה ונטל חלק בפעולותיהם הנועזות, ובין היתר – גם בהשגת תעודות חסות ודרכונים כאלה עבור יהודים נרדפים שהיו צפויים בכל רגע להישלח למוות בטוח.

רבי חיים מאיר האגער — האדמו"ר מויזניץ בגראסוואַרדיין בשנת תש"ו בדרכו אל החתונה של זוג פליטים ר' ישראל וחנה ליכטנשטיין, מימין הב' משה דוב כ"ץ מאונגוואר

משה דוב כ"ץ, חיי על ניירות אריים בבודאפשט

אינו מסיח דעתו מן השואה

בתום מלחמת העולם השניה שב ר׳ משה דוב לאונגוואר החרבה, ולאחר שהרוסים השתלטו על האיזור והורידו עליו את מסך־הברזל, ברח לגראסווארדיין, שם הצליח להתאחד עם אחיו ואחיותיו. הם חידשו את מסורת אבותיהם והקימו בית פתוח בו סיפקו אש״ל לכל שריד ממחנות הריכוז וגדודי העבודה ההונגריים. לאחר טלטולים מרובים ונדודים מגולה לגולה במדינות אירופה, הגיע לבסוף לחוף־מבטחים באמריקה, בה הקים בית לשם ולתפארת.

ר׳ משה דוב כ״ץ נמנה על יחידי־הסגולה שעד היום אינם מסיחים דעתם לרגע ממוראות ותלאות השואה. בכל עת ובכל הזדמנות הוא מעורר שלא לשכוח את כל מה שעוללו לנו הרשעים הנאצים וההונגרים ימ״ש. דחף פנימי טהור מניע אותו כל השנים לפרוע חוב קדוש לבית אבותיו ולהנציח את ניצוצי הגבורה ולהבות קידוש השם שלהם בחייהם ובמותם.

וכאן המקום לציין לטובה ולברכה את הרה״ג רבי יחיאל פאר, ראש ישיבת ״דרך איתן״ דפאר־ראקוואי, נ. י. אשר הואיל בטובו להקצות מקום מיוחד להרצאות ושיעורים על תולדות וחקר השואה, שאותם משמיע ר׳ משה דוב כ״ץ בפני קבוצה של בחורים מצויינים, ועמו יחד יעמוד על הברכה משנהו, הרה״ג רבי אהרן בראפמן, אשר עיבד תכנית מפורטת למתן השיעורים פעמיים בשבוע לכתות הגבוהות. אלה מעלים על נס את עבודת הקודש של ר׳ משה דוב, המשנן את החוב הקדוש המוטל על כולנו ״זכור את אשר עשה לך עמלק . . . לא תשכח״!

בהרצאותיו ובשיעוריו מקדיש ר׳ משה דוב כ״ץ את כשרונו ומרצו לגלות בפני שומעיו את העובדות הנסתרות של גבורה רוחנית ומוסרית של קדושי השואה ועל חייהם של יהודי בגדודי עבודה הונגריים ואסירי המחנות די בכל אתר ואתר, וכבר ראה סימן ברכה והצלחה במעשיו, כאשר תודעת השואה ולקחיה חרותים בלבבות רבים למען ידעו גם הדורות הבאים.

מצבת קודש

אב הרחמים שוכן במרומים
ברחמיו העצומים הוא יפקוד
ברחמים, הישרים והתמימים
החסידים והקדושים שנהרגו
שנרצחו ושנשרפו על

קידוש השם

ע"י הרשעים הארורים הנאצים ימ"ש
בימי הזעם בשנות תש"ד-תש"ה

יזכרם ה' לטובה עם שאר
צדיקים קדושים וטהורים
וינקום לעינינו נקמת דם עבדיו
הקדושים.

אלון בכות

על אלה אני בוכיה, עיני עיני יורדה מים,
מאנה הנחם נפשי, כי אינם.

למזכרת נצח ולעילוי נשמות
אבי מו״ר הרה״ח המפואר, המופלג בתוי״ש, כליל המעלות ומדות, האי חסיד האי
עניו,מוכתר בכל מדה נכונה,
מוה״ר **אברהם צבי** רוזמאן בן ר׳ יהודה ז״ל,
יליד ק״ק ליפשא בגליל חוסט, קארפאטורוס־מארמארוש הוגלה מליפשא לגיטו
איזא ומשם לבירקאנוי־אושוויץ, נלכד בסלקציה במחנה הריכוז בונא, נלקח
לאושוויץ, עלה על מוקד קידוש השם ביום כ״ה תשרי תש״ה.
אמי מורתי הצדקנית והצנועה, אשת חיל החשובה,
מרת **גיצא** בת מוה״ר שלמה הערשקאוויטש ע״ה,
גדולת היוחסין, אביה וזקנה סופרי סתם בק״ק איגלא, הוגלתה מליפשא לגיטו
איזא ומשם לבירקאנוי־אושויץ ,עלתה על מוקד קידוש השם בשבת ערב
שבועות, ה׳ סיון שנת תש״ד.
בנם: אחי הק׳ המופלא הב׳ **יוסף יעקב** ז״ל,
הוגלה מליפשא לגיטו איזא ומשם לבירקאנוי־אושוויץ, אסיר מחנה בונא, מסר
את נפשו על קידוש השם במחנה דורא יום הזכרון שלו נקבע ליום ט״ו בטבת.
בנם: אחי הילד **מנחם מענדיל** ז״ל, נפטר בליפשא חורף תש״א ושם מ״כ.
בתם: אחותי הילדה **שרה פייגא** ע״ה.
בנם: אחי הילד **משה** ז״ל.

שהוגלו עם אבותי הקדושים מליפשא לגיטו איזא ומשם לאושוויץ,
עלו על מוקד קידוש השם בשבת ערב שבועות ה׳ סיון תש״ד.

אלה מזבחות זכור ואלו עקדות תראה ונקיתי דמם לא נקיתי
וה׳ שוכן בציון.

מצבת קודש

לזכרון נצח ולעילוי נשמות
חותני: הרה"ח המופלג בתוי"ש, יקר הרוח מוכתר במדות ומעלות
מוה"ר **אפרים פישל** בן ר' אליעזר יעקב פישער ז"ל,
ת"ח מחסידי וויז'ניץ,בק"ק אונטער־ווישעווע מארמארוש.
הוגלה מאונטער־ווישעווע לגיטו אויבער ווישעווע, ומשם לבירקאנוי־אושוויץ,
מסר את נפשו עקה"ש ביום ר"ח סיון תש"ד.
חמותי: הצדקנית והצנועה, מרת **רייזא** בת מוה"ר בנימין בלאך ע"ה,
התיחסה למשפחת רבנים וגדולים.
נפטרה ביום ט"ז אב תש"ג ומנ"כ באונטער־ווישעווע.
בתו: מרת **שפרה** ובעלה ר' מרדכי ובנם **שמואל** ז"ל,
הוגלו מאונטער־ווישעווע לגיטו אויבער ווישעווע, ומשם לבירקאנוי אושוויץ.
מסרו את נפשם על קידוש השם ביום ר"ח סיון תש"ד.
בנם: הב' המופלג בתוי"ש **בנימין** ז"ל
תלמיד ישיבות ווישעווע והגליל העליון.
נשרף עקה"ש בבית חולים דאראשיץ באוקראינה ע"י הקלגסים ההונגרים,
בשנת תש"ג.
בתם: מרת **קריינדיל**,
עברה את מוראות השואה בגיטו אויבר־ווישעווע, בירקאנוי־אושוויץ,
בערגן בעלזן. הקימה משפחה חשובה ברחובות,
נפטרה ביום י"ט אייר.
בנם: ר' **ישראל**,
עבר את מוראות השואה בגיטו אויבר־ווישעווע, בירקאנוי־אושוויץ,
בערגן־בעלזן. הקים בית נאמן ברחובות.
נפטר ביום י"ח אדר.

שם עולם ומזכרת נצח

זקני: הרה״ח, דמות מופלאה של יקירי ליפשא,
מוה״ר **יהודה** בן ר׳ אברהם בן ר׳ משה מאשקאוויטש ז״ל,
מבני העליה בנאנקעף מצפון לחוסט.
זקנתי:הצדקנית הצנועה והמלומדת
מרת **פריידא** בת הרב חיים לייב, תופס ישיבה בליפשא, בן הרב זאב נפתלי רוזמאן ז״ל, שו״ב ומו״צ בליפשא.
הוגלו מליפשא אל הגיטו באיזא, ומשם לבירקאנוי־אושוויץ,
מסרו את נפשם על קידוש השם, בשבת ערב שבועות ה׳ סיון תש״ד.
בתו: מרת **אלטא** ובעלה ר׳ **זאב נפתלי** בן ר׳ שלמה מרדכי רוזמאן ז״ל,
וצאצאיהם: הב׳ **אליעזר, שלמה מרדכי, אברהם צבי, גאלדא, מלכה** ע״ה.
הוגלו מטערניווע לגליציה ונספו שם על קידוש השם ע״י המרצחים ההונגרים־הגרמנים שנת תש״ב.
בתם: מרת **מרים** ובעלה ר׳ **חיים איזאק** מקאפאניע,
צאצאיהם: **אברהם, משה צבי, שרה פייגא** ע״ה.
בתם: מרת **בתי׳ה** ובעלה ר׳ **נחמן**, מק״ק זאדניע,
צאצאיהם: **חנה, שרה פייגא** ע״ה.
כלתם: מרת **מלכה**, אשת הרב ר׳ זאב נפתלי רוזמאן בזוו״ר בת ר׳ אשר ורעכל כ״ץ נדיבי לב בחוסט,
וצאצאיהם: **משה, זלמן, מרדכי, לאה, שרה פייגא** ע״ה.
מסרו את נפשם על קידוש השם באושוויץ בחדשים אייר סיון שנת תש״ד.
בתם: מרת **טויבא** אשת ר׳ אורי הכהן כ״ץ מריפינע בזוו״ר
וצאצאיהם: **מרדכי אליעזר, רחל** ע״ה.
בתם: **רבקה** ע״ה.
מסרו את נפשם על קידוש השם בבירקאנוי־אושוויץ בשבת ערב שבועות תש״ד.
בנם: הב׳ **אליעזר** ז״ל,
נספה על קידוש השם בגדודי עובדי כפיה ההונגריים באוקראינה — תש״ג.

מצבת זכרון וזכר עולם

זקני: הרה״ח מוה״ר **שלמה** בן מוה״ר אריה לייב הערשקאוויטש,
סופרי סת״ם באיגלא, נצר ממשפחת גאונים וקדושים,
נכד רבי מרדכי יפה בעל הלבושים, והתיחס לרבי שלמה מדאלינא הנקרא
שלמה דער טויבער ומגזע ״בעל נודע ביהודה״
נפטר ערב ר״ח ניסן.
זקנתי: הצדקנית והמיוחסת מרת **רבקה** בת ר׳ אברהם ע״ה
נפטרה ביום ב׳ דחוהמ״פ י״ח ניסן תש״ב ומ״כ בליפשא.
בנם: ר׳ **ארי׳ה לייבוש** ז״ל מיקירי ק״ק הערמאנשטאט טראנסילוואניא.
נפטר אחרי מלחמת העולם השניה, ביום כ״ה שבט. ומ״כ בהערמאנשטאט.
בנם: ר׳ **ישראל** ז״ל, אסיר מחנה אושוויץ־בונא
נהרג עקה״ש באושוויץ בסלקציה כ״ה תשרי תש״ה.
בנם: הב׳ **יעקב** ז״ל, נהרג בחזית במלחמת העולם הראשונה.
בנם: ר׳ **משה** ז״ל, מחשובי בני קהילת טאפלשיין.
מסר נפשו על קה״ש יחד עם בני משפחתו עם גולי סלובקיה בשנת תש״ב.
בתם: מרת **פייגא** ובעלה ר׳ אנשיל וצאצאיהם מנייטרא,
נהרגו עקה״ש עם גולי סלובקיה תש״ב.
כלתם: מרת **פייגא** בת ר׳ אברהם, אשת ר׳ ישראל מליפשא
נהרגה עקה״ש באושוויץ ה׳ סיון תש״ד
בנם: ר׳ **מרדכי צבי** בן שלמה ינקוביץ,
נפטר באר״י ביום י״ד אייר תשמ״ז.

זכר עולם ומזכרת נצח

דודי איש האשכולות, רב אונים לתורה וחסד, כביר פעלים להרבצת תורה,
הרב מוה״ר **זאב נפתלי** רוזמאן, בן מוה״ר יהודה ז״ל מק״ק ליפשא,
תלמיד ישיבת טירנוי־נייטרא. ומיקירי ק״ק חוסט,
נפטר ביום א׳ דר״ח אייר שנת תשמ״ו.
דודתי: האשה החשובה והצנועה מרת **מרים** בת מוה״ר יהודה לייב ע״ה.
נפטרה ביום כ״ב תמוז תשמ״ו.
דודי: איש יקר הרוח, מלמד תורה לתשב״ר בת״ת קרית ויז׳ניץ בני־ברק,
הרה״ח ר׳ **אורי הכהן** בן ר׳ מרדכי אליעזר כ״ץ מק״ק ריפיננע,
נפטר ביום כ״א טבת תשמ״ה.

לזכרון עולם ולע״נ
אביו: הרה״ח הנכבד, היקר באנשים, מוה״ר **אברהם אבא** ב״ר אשר פסח צבי ז״ל
בעל תפילה בביהכנ״ס הישן בק״ק סיגעט.
אמו: האשה החשובה והצנועה, מרת **רייזא** בת ר׳ שלמה ע״ה
וצאצאיהם: **בריינא, אביגדור** ז״ל,
נפטרו בחג הפסח.
שלמה ז״ל נפטר כ״ט סיון,
יצחק, חי׳ שרה, רייצא, רחל לאה, אליעזר זאב ז״ל,
נהרגו עקה״ש באושוויץ כ״ה אייר תש״ד.

הונצח ע״י בנם ואחיהם, הנגיד המפואר,
מוה״ר **משה חיים** בערקאוויטש, מיאמי ביטש.

מצבת קודש ושם עולם

אמו: האשה החשובה והצדקנית, אשת חיל, בת קדושים מוכתרת במידות תרומיות, מרת **רבקה מירל** ע״ה בת הרהגה״צ רבי שמואל דוד היימאן זצ״ל דומ״צ דק״ק דעווא רומניה והרבנית מרים לבית שטיגליץ ע״ה רעיית הרה״ח מוה״ר אברהם יצחק פרידמאן שליט״א נכדת הרהגה״צ ר׳ שלמה זלמן פערלשטיין זצוק״ל אב״ד אונסדארף והגלילות תלמיד מובהק של הגאון האמיתי ר׳ חיים מוואלאזין זצוק״ל ונכדת הרה״ק ר׳ זכריה מענדל משענדישיב ויערסלאוו זצוק״ל בן אחותם של האחים הקדושים רבי שמואל שמעלקא הלוי איש האראוויטץ מניקלשבורג ורבי פנחס הלוי איש הארוויטץ מפראנקפורט בעל ה״הפלאה״ זצו״קל מחשובי תלמידי הרה״ק בעל נועם אלימלך זצוק״ל.

נפטרה בשם טוב ביום י״ח שבט תשנ״ג והוטמנה בבית העלמין בקרית יואל מאנראו נוא־יארק.

המנוחה ליוותה את בעלה ר׳ אברהם יצחק פרידמאן בכל שטחי פעולותיו ובמיוחד בשנות מלחמת העולם השניה. השאירה אחריה דורות ישרים: בנה ר׳ מרדכי פרידמאן, בנותיה מרת חי׳ה שרה אשת ר׳ מרדכי הכהן קאהן, מרת בלומא אשת ר׳ אברהם יוסף שטערנהעל, מרת גאלדא אשת ר׳ אליעזר ליברמאן, מרת דבורה אשת ר׳ ישכר דב הלוי קראוס, נכדים, נינים, ובני נינים משפחה כבודה כולם הולכים בדרכי התורה והיראה.

ההנצחה: ע״י בנה ר׳ **מרדכי פרידמאן**, פלטבוש ברוקלין

מחזיקנא טיבותא

שלמי תודה והערכה, לידי״נ הדגול, האי גברא רבא, רב פעלים למוסדות תורה ומפעלי צדקה וחסד, ר׳ **מרדכי פרידמאן** נ״י, אשר היה לי לאחיסמך ואחיעזר, להוציא לאור ספר קדוש זה, ברכת ה׳ תלווה אותו בכל אשר יפנה ויזכה לעלות ברום פסגת ההצלחה מתוך בריאות נחת ואושר מבני המשפחה.

למזכרת נצח ולעילוי נשמות

בנם: איש חמודות, היקר באנשים המופלא ומופלג ר׳ **יצחק צבי** ז״ל
בן ר׳ משולם זישא נ״י שנרצח עקד״ה בדמי ימיו ע״י מרצח ארור, ביום כ״ה מנחם
אב תשנ״ב, הי״ד
זקנו: ר׳ **אברהם פנחס** בן ר׳ חיים, מסעקעלהיד נהרג עקדה״ש באושוויץ, א׳
דשבועות תש״ד
זקנתו: מרת **מרים** בת יודא אריה, נפטרה כ׳ תמוז תרפ״ח
אביו: ר׳ **יצחק אייזיק** בן ר׳ משולם זישא ז״ל מסאטמאר
אמו : מרת **רייזיל** בת ר׳ אברהם פנחס ע״ה מסאטמאר
נהרגו עקדה״ש באושוויץ ג׳ סיון תש״ד
חמיו: ר׳ **צבי** בן ר׳ יוסף יוזפא ז״ל מסעקעלהיד
חמותו: מרת **זיסל** בת ר׳ אברהם פנחס ע״ה סעקעלהיד
נהרגו עקדה״ש באושוויץ א׳ שבועות תש״ד

הונצח ע״י: ר׳ **משולם זישא** וזוגתו מרת חנה גיטל פעלדמאן נ״י,
ברוקלין — בארא־פארק

לזכר עולם ולע״נ

אמו: האשה החשובה והדגולה, הצדקנית והצנועה, מוכתרת בכל מדה נכונה
מרת **לאה** בת מוה״ר שמחה הלוי ע״ה
נפטרה בשם טוב ביום כ״א מנחם אב שנת תשנ״ב, ומ״כ בעיה״ק ירושלים.

הונצח ע״י בנה:
ר׳ **שלמה זלמן** קליין,
ברוקלין.

שם עולם
ומצבת קודש

אביו: הרה"ח הדגול רב פעלים לתורה ולנושאי דגלה

מוה"ר **אהרן יעקב** בן ר' משה זאב וואלקאוויטש ז"ל מק"ק קאפאניע שע"י חוסט

נפטר ביום ט"ו תמוז תשמ"ג

זקנו: מוה"ר **משה זאב** בן ר' אהרן יעקב ז"ל

נפטר ט"ז סיון ומ"כ בקאפאניע

זקנתו: מרת **שרה** בת ר' חיים משה ע"ה

בנם: מו"ה **יצחק אייזיק** ז"ל

בנותיהם: **חי' ליבא, מרים, ביילא פערל** ע"ה

הוגלו מקאפאניע לגיטו סעליש ומשם הובאו לאושוויץ מסרו את נפשם על

קידוש השם ביום א' דשבועות תש"ד

זקנו: מוה"ר **ישעי' אלעזר** בן ר' דוב צבי ז"ל מק"ק טעטש,

נהרג עקה"ש ב' סוכות תש"ד

זקנתו: מרת **חי'** בת ר' משולם נפתלי הערץ ע"ה

בנם: מו"ה **זושיא ארי'ה** ז"ל

בתם: **חנה בילא** ע"ה

מסרו את נפשם על קידוש השם באושוויץ ביום א דשבועות שנת תש"ד

בנם: **אליהו** נעקדה"ש ער"הש תש"ה

הנצחה ע"י:

ר' **ישעי' אלעזר** וז' מרת פאיה רעכיל וואלקאוויטש,

בארא-פארק, ברוקלין.

לזכר עולם

אביו: הרבני הנכבד המסולא בפז, מוה״ר **חיים** בן ר׳ **פנחס שלום הכהן כ״ץ** ז״ל, נלכד במחנה בונא לאושוויץ, נהרג על קידוש השם ביום כ״ה תשרי תש״ה.

אמו: האשה החשובה ומפורסמת בצדקת פזורנה מרת **חי׳ה** בת ר׳ **ישראל חיים רוזנפלד** ע״ה, נהרגה על קידוש השם באושוויץ ז׳ סיון תש״ד

חמיו: האי גברא יקירא, כליל המדות המופלג וכו׳ מוה״ר **שלמה** בן ר׳ **יעקב ראזענפעלד** ז״ל מק״ק אדא. נפטר ביום כ״א אלול תשל״ח.

חמותו: האשה החשובה מרת **גנענדיל** בת ר׳ **משה חיים פאלאק** ע״ה מק״ק פעטריוואסעלי. נפטרה ביום כ״ח טבת תשד״ם.

אחיו: הרה״ח מוה״ר **פנחס** בן מוה״ר **חיים הכהן כ״ץ** ז״ל, אשתו מרת **חנה** בת ר׳ **שמואל שטערן** ז״ל מווילחאוויץ.
צאצאיהם: **מלכה, שיינדיל** ע״ה, שנהרגו עקה״ש בשנות השואה — תש״ד—תש״ה.

גיסו: האדם הדגול ומופלא, מורם מעם ורב פעלים מוה״ר **אברהם שלום** ב״ר **שלמה ראזענפעלד** ז״ל, נפטר ביום כ״ה אלול שנת תש״מ.

יום הזכרון (היארצייט) לכל בני המשפחה שנעקה״ש בשנות השואה נקבע ליום ב׳ דחג שבועות, ז׳ סיון.

ההנצחה ע״י: ר׳ **משה דוב** ורעייתו מרת לאה כ״ץ לורנס — נוא־יארק

יוחקו לחיים טובים בספר

הננו להביע רגשי התודה, לידידי הדגול מוה״ר **משה דוב הכהן** ולנוות ביתו מרת **לאה** כ״ץ, מלורנס ־נוא־יארק, על עזרתם הנדיבה למפעל הנצחה. זכות זה יעמוד להם להתברך בשפע ברכות ולרוות נחת יהודי מבני המשפחה:

חתנו: ר׳ **חיים טשערמאק**
בתו: מרת **חי׳ה**
נכדיו: **עליזה רחל**
בעלה: ר׳ **אלחנן פרסמן**
ניניו: **יחיאל, דוד מרדכי**
נכדיו: **תמר שרה**, **פנחס זאב**, **שלמה מרדכי**, **אברהם יהושע**
לורנס ־ נוא־יארק:

חתנו: ר׳ **משה יחזקי׳ שיף**
בתו: מרת **מרים**
נכדיו: **חי׳ה מיכל**, **דוד צבי**, **מלכה**
פלטבוש ־ ברוקלין

חתנו: ר׳ **שמעון זוימאן**
בתו: מרת **דבורה**
נכדיו: **חיים**, **יוכבד**, **יוסף**, **שלמה דוד**, **רחמה חנה**
פלטבוש ־ ברוקלין

נר זכרון ולעלוי נשמת

אחותי הדגולה מרת **רייזל** אשת ר׳ שלום קליין ע״ה

בת אבי ר׳ חיים הכהן ואמי מרת חי׳ כ״ץ מאונגוואר

קצר מצע זה מהשתרע עליו מגילת מעשיה הטובים, במשך תקופה של למעלה מיובל שנים, ובמיוחד בחשכת השואה. אצמצם לכן את דברי, בציון אבני־מידות אחדות, מידות ומעשים שהן יכולות לשמש לימוד לדורות,ועוד יותר לשעה זו.

אחותי מרת רייזל הצטיינה במעשי הצלה נועזים ומסורים, הן בעיר אונגוואר והן בבודאפשט. מיד עם כיבוש העיר על ידי הקלגסים ההונגרים, נרתמה לפעולות ומעשים במסירות־נפש ממש, כשאינה מתחשבת אפילו בסכנת מוות, אם מדובר היה בצורך להציל יהודים מידי הנוגשים ההונגרים והגרמנים.

לא פעם היתה שמה נפשה בכפה, כשהיא חודרת לבית הסוהר באונגוואר שכונה ״קעים עלהאריטה״ בית מעצר אשר נודע לשימצה בעינויי־התופת שבוצעו בו נגד אנשים שטפלו עליהם חשדות על ריגול. בחדירתה לבית־הסוהר עשתה הכל כדי להביא סיוע ומזון לאסירים כאלה שהצליחה לאתרם שם.

בספר ״בית יצחק״ על התורה והמועדים, מקדיש הרה״ג רבי יצחק אייזיק וויינבערגער זצוק״ל, אב״ד טורקא, שגם הוא נתפס ונחשד בריגול — דברי שבח והערכה למשפחת כ״ץ מאונגוואר בכלל, ולמרת רייזל בפרט, שהודות לעזרה שהחישו לו, זכה להשתחרר ממלתעות הרשע של החוקרים ההונגרים האכזריים.

פרשת רבת הוד, הראוי לציון לשבח מיוחד, והחרוט עמוק בלבי היא הצלת כותב דברי הערכה הללו, את אחי ישכר, ואת אחותי עלקא ממלתעות הרשעים ההונגרים והגרמנים ששלטו באונגוואר בשנת תש״ד. אחותי רייזל לקחה אותנו למקומות מחסה ומסתור, סיכנה את חייה למעננו, וביחד עם אחותי חנה תחי׳ שיחדו קצין נאצי בבודאפשט, אשר הוציא אותנו מעמק הבכא לבודאפשט, שם היטיבו והקלו עלינו מעמסת החיים, עד שזכינו בחסדי השי״ת ליום השחרור והדרור.

בדברי הערכה הללו באתי בזה עתה, אחרי פטירתה ביום י״ח כסלו תשנ״ד, להביע את רגשי תודתי והכרת הטוב, על כל הטוב שגמלה אתי ועם כל בני משפחתנו, תפילתי כי זכות מעשיה הטובים ופעולות הצלה למען יהודים נרדפים יעמוד לה, ותמליץ טוב בעדי, ובעד בעלה ר׳ שלום, בניה ר׳ חיים, ר׳ יצחק , והרב ד״ר שמואל ישראל פנחס קליין, ובעד כל בני המשפחה.

דברי הנצחה והערכה: ע״י אחיה משה דוב הכהן כ״ץ — לורנס־נ״י.

מצבת קודש

אב הרחמים שוכן מרומים, ברחמיו העצומים, הוא יפקוד ברחמים, החסידים והישרים והתמימים, הרבבות מבני ישראל תושבי קארפאטרוס־מארמארוש, שהוגלו בשנת תש״א לגאליציה, ובדרכי־נדודם טבעו חלק מהם בנהר הדנייסטר, וכל השאר הומתו ונהרגו בכל מיני מיתות משונות בידי הצוררים הגרמניים, ההונגריים והאוקראינים ימ״ש.

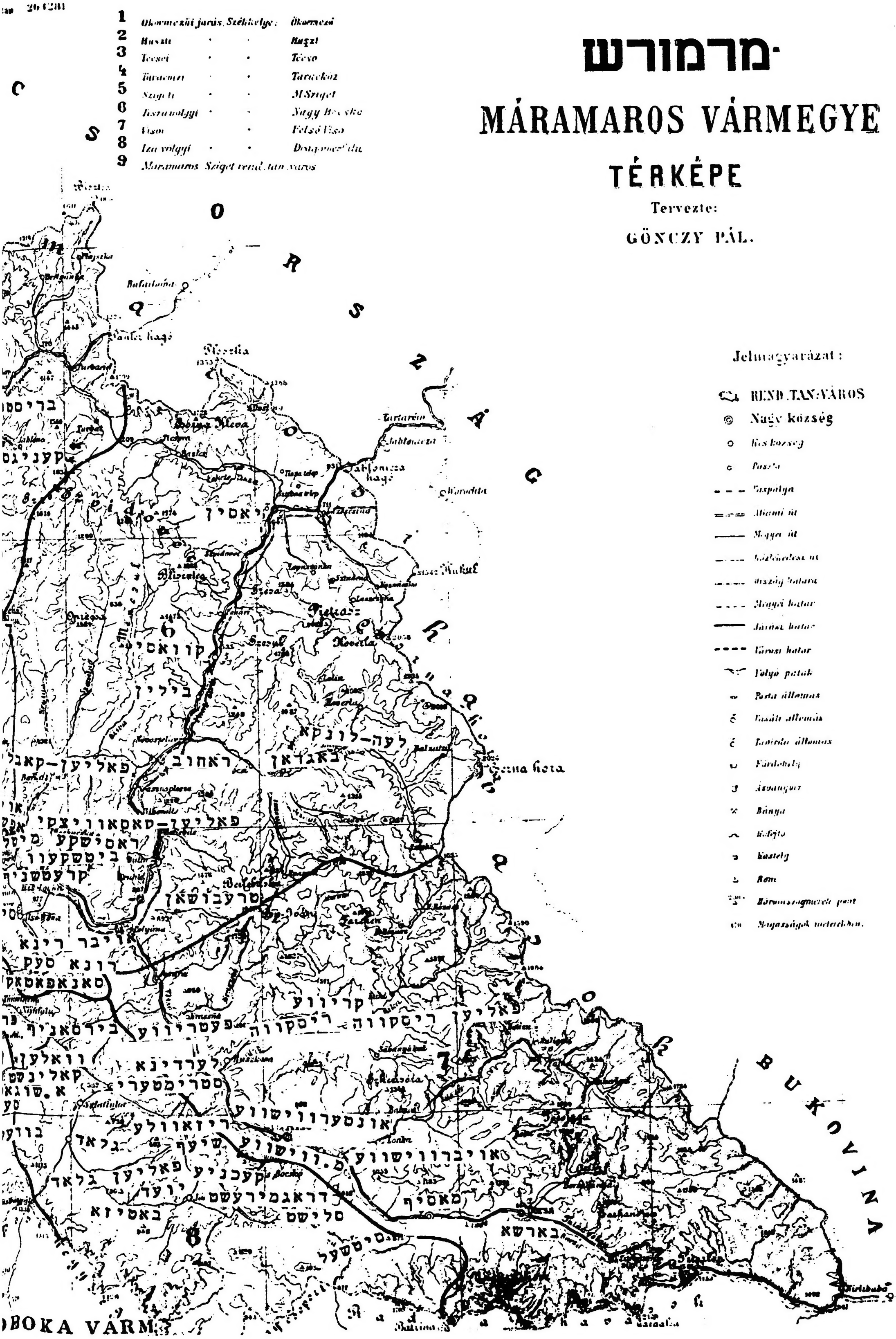
יזכור אלקים

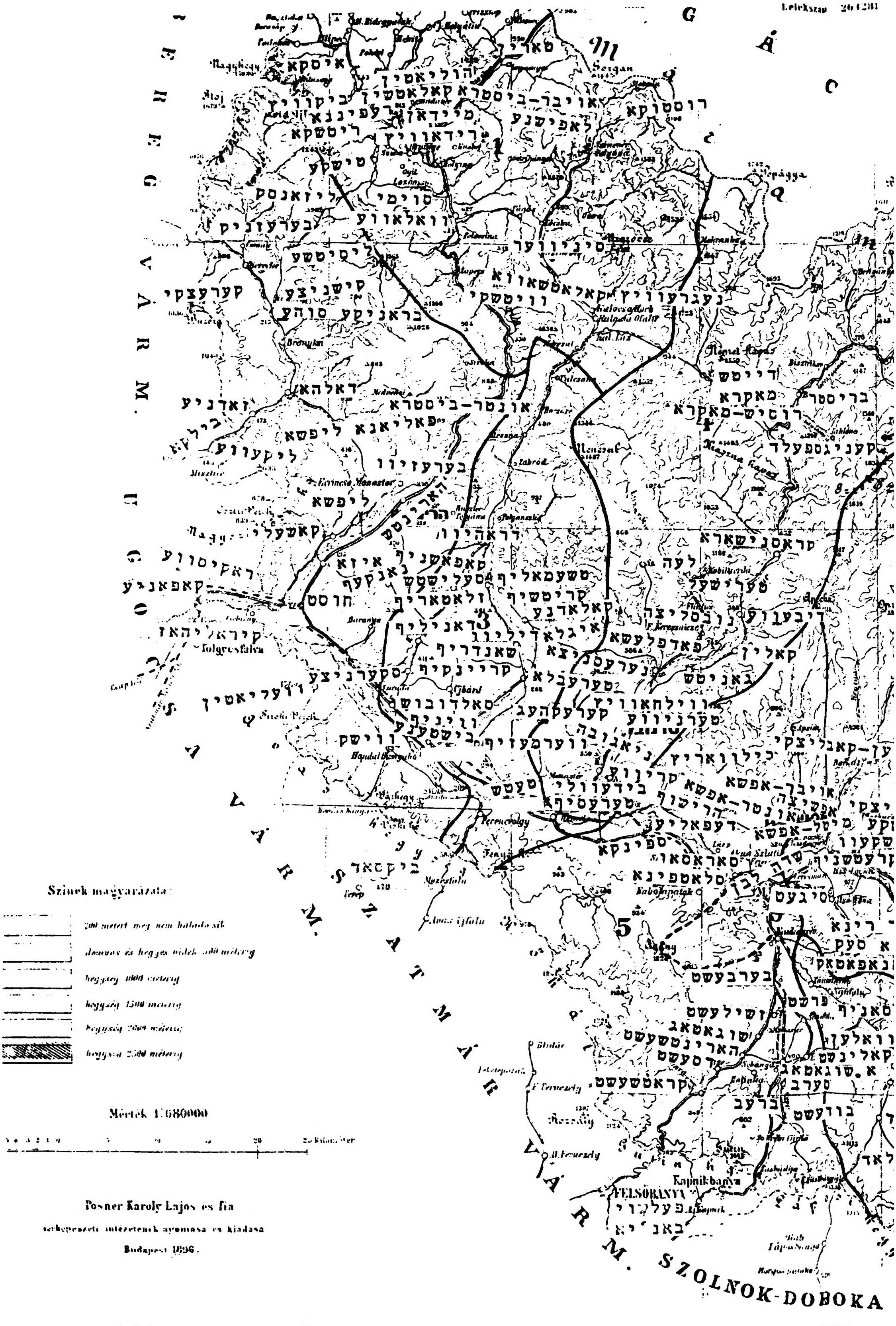
אלפי יהודים ששועבדו כעובדי כפיה בצבא ההונגרי, ונהרגו וניספו בקרבת החזית, קפאו בקור ובשלגים, ועצמותיהם נשארו כדומן על פני השדה, ובתוכם מאות שרופי בית־החולים דאראשיץ.

יזכור אלקינו לטובה

שש מאות רבבה מבני ישראל, קהילות הקודש בכל גולת אירופה, שמסרו נפשם על קדושת השם, ובתוכם יהדות הונגריה, צ׳כוסלובקיה, קארפאטרוס־מארמארוש, ויצרור בצרור חיי הנצח את הנאהבים והנעימים שבחייהם ובמותם לא נפרדו, אשר הומתו, נשחטו, נשרפו ונחנקו באושוויץ, בירקאנוי ובכל יתר מחנות־ההשמדה, על זקניהם ועל טפם, אבות על בנים, אמהות על יונקיהן, משפחות על עטרת יחוסן, רבנן על תלמידיהם, בידי הזדים הארורים, הנאצים הגרמניים ועוזריהם ההונגריים, הסלובקים והאוקראינים ימ״ש.

יזכרם אלקים לטובה עם שאר צדיקים קדושים וטהורים וינקום לעינינו נקמת דם עבדיו השפוך, ונקם ישיב לצריו.

מרמורש
MÁRAMAROS VÁRMEGYE
TÉRKÉPE
Tervezte:
GÖNCZY PÁL.
1 Ökörmezői járás Székhelye: Ökörmező
2 Huszti · · Huszt
3 Técsői · · Técső
4 Taracvizi · · Taracköz
5 Szigeti · · M.Sziget
6 Iszavölgyi · · Nagy Bocskó
7 Visói · · Felső Visó
8 Izavölgyi · · Dragomérfalva
9 Máramaros Sziget rend. tan. város
Jelmagyarázat:
REND. TAN. VÁROS
Nagy község
BUKOVINA
Csorna hora
ראחוב
בארשא
מאסיף

Szinek magyarázata:

- 200 métert meg nem haladó sík
- dombos és hegyes vidék 500 méterig
- hegység 1000 méterig
- hegység 1500 méterig
- hegység 2000 méterig
- hegység 2500 méterig

Mérték 1:680000

Posner Károly Lajos és fia

térképészeti intézetének nyomása és kiadása

Budapest 1896.